



HENRYK SIENKIEWICZ

Krzyżacy, tom drugi

HENRYK SIENKIEWICZ

*Krzyżacy*¹

¹*Krzyżacy* — Zakon Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie, założony w czasie krucjat (ok. 1191), po upadku Królestwa Jerozolimskiego usiłował stworzyć sobie państwo w Europie na ziemiach pogańskich Prusów i na terenie Litwy. [przypis edytorski]

TOM II

ROZDZIAŁ PIERWSZY

Jurand, znalazłszy się na podwórzu zamkowym, nie wiedział zrazu², dokąd iść, gdyż knecht³, który go przeprowadził przez bramę, opuścił go i udał się ku stajniom. Przy blankach⁴ stali wprawdzie żołdacy, to pojedynczo, to po kilku razem, ale twarze ich były tak zuchwałe, a spojrzenia tak szydercze, iż łatwo było rycerzowi odgadnąć, że mu drogi nie wskażą, a jeżeli na pytanie odpowiedzą, to chyba grubiaństwem lub zniewagą. Niektórzy śmieli się, pokazując go sobie palcami; inni poczęli nań znów miotać śniegiem, tak samo jak dnia wczorajszego. Lecz on, spostrzegłszy drzwi większe od innych, nad którymi wykuty był w kamieniu Chrystus na krzyżu, udał się ku nim w mniemaniu, że jeśli komtur i starszyzna znajdują się w innej części zamku lub w innych izbach, to go ktoś przecie musi z błędnej drogi nawrócić.

I tak się stało. W chwili gdy Jurand zbliżył się do owych drzwi, obie ich połowy otworzyły się nagle i stanął przed nimi młodzianek z wygoloną głową⁵ jak klerycy, ale przybrany w suknię⁶ świecką, i zapytał:

— Wyście, panie, Jurand ze Spychowa?

— Jam jest.

— Pobożny komtur⁷ rozkazał mi prowadzić was. Pójdźcie za mną.

I począł go wieść przez sklepioną wielką sień ku schodom. Przy schodach jednak zatrzymał się i obrzuciwszy Juranda oczyma, znów spytał:

— Broni zaś nie macie przy sobie żadnej? Kazano mi was obszukać.

Jurand podniósł do góry oba ramiona, tak aby przewodnik mógł dobrze obejrzeć całą jego postać, i odpowiedział:

— Wczoraj oddałem wszystko.

Wówczas przewodnik zniżył głos i rzekł prawie szeptem:

— Tedy strzeżcie się gniewem wybuchnąć, boście pod mocą i przemocą.

— Aleć i pod wolą boską — odpowiedział Jurand.

I to rzekłszy, spojrział uważnie na przewodnika, a spostrzegłszy w jego twarzy coś w rodzaju politowania i współczucia rzekł:

— Uczciwość patrzy ci z oczu, pacholku. Odpowiedz mi szczerze na to, o co spytam?

— Śpieszcie się, panie — rzekł przewodnik.

— Oddadzą dziecko za mnie?

A młodzieniec podniósł brwi ze zdziwieniem:

— To wasze dziecko tu jest?

— Cóрка.

— Owa panna w wieży przy bramie?

— Tak jest. Przyrzekli ją odesłać, jeśli im się sam oddam.

Przewodnik poruszył ręką na znak, że nic nie wie, ale twarz jego wyrażała niepokój i zwątpienie.

A Jurand spytał jeszcze:

— Prawda-li, że strzegą jej Szomberg⁸ i Markwart⁹?

— Nie ma tych braci w zamku. Odbierzcie ją jednak, panie, nim starosta Danveld ozdrowieje.

Niebezpieczeństwo

²zrazu (daw.) — z początku. [przypis edytorski]

³knecht (daw.) — żołnierz piechoty niemieckiej. [przypis edytorski]

⁴blanki — zwieńczenie muru obronnego. [przypis edytorski]

⁵wygolona głowa — mowa o tzw. tonsurze; *tonsura*, stosowana od roku 633 do 1972, była kręgiem wygolonym na głowie zakonnika, oznaczającym jego przynależność do stanu duchownego. [przypis edytorski]

⁶suknia — szata, ubiór. [przypis edytorski]

⁷komtur — zwierzchnik domu zakonnego bądź okręgu w zakonach rycerskich, do których zaliczali się krzyżacy. [przypis edytorski]

⁸Szomberg — nazwisko to, jako zabójcy dzieci księcia Witolda, pojawia się w tekstach pisarza i historyka Karola Szajnochy (1818-1868). [przypis edytorski]

⁹Markwart von Salzbach — komtur krzyżacki, ścięty przez wielkiego księcia Witolda po bitwie pod Grunwaldem, ponoć za krzywdę wyrządzoną Birucie. Pikanterii sprawie dodaje fakt, że Markwart von Salzbach był wieloletnim doradcą Witolda i współuczestnikiem bitwy nad Worskłą. [przypis edytorski]

Usłyszawszy to, Jurand zadrżał, ale nie było już czasu pytać o nic więcej, gdyż doszli do sali na piętrze, w której Jurand miał stanąć przed obliczem starosty szczytnieńskiego. Pacholek, otworzywszy drzwi, cofnął się na powrót ku schodom.

Rycerz ze Spychowa wszedł i znalazł się w obszernej komnacie, bardzo ciemnej, gdyż szklane, oprawne w ołów gomółki przepuszczały niewiele światła, a przy tym dzień był zimowy, chmurny. W drugim końcu komnaty palił się wprawdzie na wielkim kominie ogień, ale źle wysuszone kłody mało dawały płomienia. Dopiero po jakimś czasie, gdy oczy Juranda oswoiły się ze zmrokiem, dostrzegł w głębi stół i siedzących za nim rycerzy, a dalej za ich plecami całą gromadę zbrojnych giermków i równie zbrojnych knechtów, między którymi błazen zamkowy trzymał na łańcuchu oswojonego niedźwiedzia.

Jurand potykał się niegdyś z Danveldem, po czym widział go dwukrotnie na dworze księcia mazowieckiego jako posła, ale od tych terminów¹⁰ upłynęło kilka lat; poznał go jednak pomimo mroku natychmiast i po otyłości, i po twarzy, a wreszcie po tym, że siedział za stołem w pośrodku, w poręczastym krześle, mając rękę ujętą w drewniane łupki¹¹, opartą na poręczach. Po prawej jego stronie siedział stary Zygfryd de Löwe z Insburka, nieubłagany wróg polskiego plemienia w ogóle, a Juranda ze Spychowa w szczególności; po lewej młodszy bracia Gotfryd i Rotgier. Danveld zaprosił ich umyślnie, aby patrzyli na jego tryumf nad groźnym wrogiem, a zarazem nacieszyli się owocami zdrady, którą na współkę¹² uknuli i do której wykonania dopomogli. Siedzieli więc teraz wygodnie, przybrani w miękkie, z ciemnego sukna szaty, z lekkimi mieczami przy boku — radośni, pewni siebie, spoglądając na Juranda z pychą i z taką niezmierną pogardą, którą mieli zawsze w sercach dla słabszych i zwyciężonych.

Długi czas trwało milczenie, albowiem pragnęli się nasycić widokiem męża, którego przedtem po prostu się bali, a który teraz stał przed nimi ze spuszczoną na piersi głową, przybrany w zgrzebny¹³ wór pokutniczy, z powrozem u szyi, na którym wisiała pochwa miecza.

Chcieli też widocznie, by jak największa liczba ludzi widziała jego upokorzenie, gdyż przez boczne drzwi, prowadzące do innych izb, wchodził, kto chciał, i sala wypełniła się niemal do połowy zbrojnymi mężami. Wszyscy patrzyli z niezmierną ciekawością na Juranda, rozmawiając głośno i czyniąc nad nim uwagi. On zaś widząc ich, nabrał właśnie otuchy, albowiem myślał w duszy: „Gdyby Danveld nie chciał dotrzymać tego, co obiecywał, nie wzywałby tylu świadków”.

Tymczasem Danveld skinął ręką i uciszył rozmowy, po czym dał znak jednemu z giermków, ów zaś zbliżył się do Juranda i chwyciwszy dłonią za powróż otaczający jego szyję, przyciągnął go o kilka kroków bliżej do stołu.

A Danveld spojrzał z tryumfem po obecnych i rzekł:

— Patrzcie, jako moc Zakonu zwycięża złość i pychę.

— Daj tak Bóg zawsze! — odpowiedzieli obecni.

Nastąpiła znów chwila milczenia, po której Danveld zwrócił się do jeńcy:

— Kąsałeś Zakon jako pies zapieniony¹⁴, przeto¹⁵ Bóg sprawił, że jako pies stoisz przed nami, z powrozem na szyi, wyglądając łaski i zmiłowania.

— Nie równaj mnie z psem, komturze — odrzekł Jurand — bo czci ujmujesz tym, którzy potykali się ze mną i z mojej ręki polegli.

Na te słowa szmer powstał między zbrojnymi Niemcami: nie wiadomo było, czy rozgniewała ich śmiałość odpowiedzi, czy uderzyła jej słuszność.

Lecz komtur nie był rad z takiego obrotu rozmowy, więc rzekł:

— Patrzcie, oto tu jeszcze pluje nam w oczy hardością i pychą!

A Jurand wyciągnął w górę dłonie jak człowiek, który niebiosy wzywa na świadki, i odrzekł kiwając głową:

Wróg, Pycha

Tłum

Hańba, Honor

¹⁰terminy (daw.) — wydarzenia, zwł. niepomyślne. [przypis edytorski]

¹¹łupki — odlupane kawałki drewna, często wykorzystywane jako prowizoryczne usztywnienie złamanej kończyny. [przypis edytorski]

¹²na współkę — dziś popr. wspólnie bądź na spółkę. [przypis edytorski]

¹³zgrzebny — utkany z grubego, szorstkiego płótna. [przypis edytorski]

¹⁴zapieniony — piana toczona z pyska psa jest objawem wścieklizny. [przypis edytorski]

¹⁵przeto (daw.) — więc, zatem, toteż. [przypis edytorski]

— Bóg widzi, że moja hardość została za bramą tutejszą. Bóg widzi i będzie sądził, czy hańbiąc mój stan rycerski, nie pohańbiliście się i sami. Jedna jest cześć rycerska, którą każdy, kto opasan, szanować winien.

Danveld zmarszczył brwi, ale w tej chwili błazen zamkowy począł brząkać łańcuchem, na którym trzymał niedźwiadka, i wołał:

— Kazanie! kazanie! przyjechał kaznodzieja z Mazowsza! Słuchajcie! Kazanie!

Po czym zwrócił się do Danvelda:

— Panie! — rzekł — graf¹⁶ Rosenheim, gdy go dzwonnik za wcześnie na kazanie dzwonieniem rozbudził, kazał mu zjeść sznur dzwonnicy od węzła do węzła; ma i ów kaznodzieja powrót na szyi — każcie mu go zjeść, nim kazania dokończy.

I to rzekłszy, począł patrzeć na komtura nieco niespokojnie, nie był bowiem pewien, czy ów roześmieje się, czy każe go za niewczesne odezwanie się wysmagać. Lecz bracia zakonni, gładcy, układni, a nawet i pokorni, gdy nie poczuwali się w siłę, nie znali natomiast żadnej miary wobec zwyciężonych; więc Danveld nie tylko skinął głową skomorochowi¹⁷ na znak, że na uragowisko pozwala, lecz i sam wybuchnął grubiaństwem tak niesłychanym, że na twarzach kilku młodszych giermków odbiło się zdumienie.

— Nie narzekaj, żeć pohańbiono — rzekł — bo choćbym cię psiarczykiem uczynił, lepszy psiarczyk zakonny niż wasz rycerz!

A ośmielony błazen począł krzyżeć:

— Przynieś zgrzebło, wyczesz mi niedźwiedzia, a on ci wzajem kudły łapą wyczesze!

Na to tu i owdzie ozwały się śmiechy, jakiś głos zawołał spoza pleców braci zakonnych:

— Latem będziesz trzcinę na jeziorze kosił!

— I raki na ścierwo łowił! — zawołał inny. Trzeci zaś dodał:

— A teraz pocznij wrony od wisielców odganiać! Nie zbraknie tu roboty.

Tak to oni sztydziłi ze strasznego im niegdyś Juranda. Powoli wesołość ogarnęła zgromadzenie. Niektórzy, wyszedłszy zza stołu, poczęli zbliżać się do jeńca, opatrywać go z bliska i mówić: „Toć jest ów dzik ze Spychowa, któremu nasz komtur kły powybił; pianę pewnie ma w pysku; rad by kogo ciął, ale nie może!” Danveld i inni bracia zakonni, którzy chcieli z początku dać posłuchaniu jakiś uroczysty pozór sądu, widząc, że rzecz obróciła się inaczej, popodnosili się także z ław i pomieszały się z tymi, którzy zbliżyli się ku Jurandowi.

Nie był wprawdzie z tego rad¹⁸ stary Zygfryd z Insburka, ale sam komtur mu rzekł: „Rozmarszczcie się, będzie jeszcze większa uciecha!” I poczęli także oglądać Juranda, gdyż to była sposobność rzadka, albowiem który z rycerzy lub knechtów widział go przedtem tak blisko, ten zwykle zamykał oczy potem na wieki. Więc niektórzy mówili także: „Pleczysty¹⁹ jest, chociaż ma kozuch pod worem; można by go grochowinami²⁰ owinąć i po jarmarkach prowadzać...” Inni zaś jęli²¹ wołać o piwo, aby dzień stał im się jeszcze weselszy.

Jakoż po chwili zadzwoniły kopiaste dzbańce, a ciemna sala wypełniła się zapachem spadającej spod pokryw piany. Rozweselony komtur rzekł: „Tak właśnie dobrze, niech nie myśli, że jego pohańbienie wielka rzecz!” Więc znowu zbliżali się do niego i trącając go pod brodę konwiami, mówili: „Rad byś pił, mazurski ryju!” — a niektórzy, ulewając na dłonie, chlustali mu w oczy, on zaś stał między nimi, zahukany, zelżony, aż wreszcie ruszył ku staremu Zygfrydowi i widocznie czując, że nie wytrzyma już długo, począł krzyżeć tak głośno, aby zagłuszyć gwar panujący w sali:

— Na mękę Zbawiciela i duszne zbawienie, oddajcie mi dziecko, jakoście obiecali!

I chciał chwycić prawą dłoń starego komtura, lecz ów odsunął się szybko i rzekł:

— Z dala, niewolniku! czego chcesz?

— Wypuściłem z jeństwa Bergowa i przyszedłem sam, boście obiecali, że za to oddacie mi dziecko, które się tu znajduje.

— Kto ci obiecywał? — spytał Danveld.

¹⁶graf — tytuł szlachecki w dawnych Niemczech i w krajach od nich zależnych. [przypis edytorski]

¹⁷skomorocha — wędrowny śpiewak a. aktor, zwł. słowiański. [przypis edytorski]

¹⁸rad (daw.) — zadowolony. [przypis edytorski]

¹⁹pleczysty (daw.) — o szerokich plecach, silny. [przypis edytorski]

²⁰grochowiny (daw.) — słoma z wymłóconego grochu. [przypis edytorski]

²¹jęć (daw.) — zacząć. [przypis edytorski]

Błazen

Alkohol

- W sumieniu i wierze ty, komturze!
- Świadców nie znajdziesz, ale za nic świadkowie, gdy chodzi o cześć i słowo.
- Na twoją cześć! na cześć Zakonu! — zawołał Jurand.
- Tedy²² córka będzie ci oddana! — odpowiedział Danveld.

Po czym zwrócił się do obecnych i rzekł:

— Wszystko, co go tu spotkało — niewinna to igraszka, nie w miarę jego występków i zbrodni. Ale żeśmy przyrzekli wrócić mu córkę, jeśli się stawi i upokorzy przed nami, tedy wiedźcie, że słowo Krzyżaka ma być jako słowo Boże niewzruszonym i że ową dziewczynę, którąśmy rozbójnikom odjęli, daruję teraz wolnością, a po przykładowej pokucie za grzechy przeciw Zakonowi i jemu do domu wrócić dozwolimy.

Zdziwiła niektórych taka mowa, gdyż znając Danvelda i jego dawne do Juranda urazy, nie spodziewali się po nim tej uczciwości. Więc stary Zygfryd, a z nim razem Rotgier i brat Gotfryd spoglądali na niego, podnosząc ze zdumienia brwi i marszcząc czoła, ów jednakże udał, że tych pytających spojrzeń nie widzi, i rzekł:

— Córkę ci pod strażą odeślem, ty zaś tu ostaniesz, póki straż nasza bezpiecznie nie wróci i póki okupu nie zapłacisz.

Jurand sam był nieco zdumiony, albowiem już był stracił nadzieję, by nawet dla Danusi ofiara jego mogła się na coś przydać, więc spojrzał na Danvelda prawie z wdzięcznością i odpowiedział:

- Bóg ci zapłać, komturze!
- Poznaj rycerzy Chrystusa — rzekł Danveld.

A na to Jurand:

— Jużci z niego wszelkie miłosierdzie! Ale żem też dziecka kęs czasu²³ nie oglądał, pozwólże mi dziewczynę obaczyć i pobłogosławić.

— Ba, i nie inaczej jak wobec nas wszystkich, aby zaś byli świadkowie naszej wiary i łaski.

To rzekłszy, kazał przybocznemu giermkowi sprowadzić Danusie, sam zaś zbliżył się do von Löwego, Rotgiera i Gotfryda, którzy otoczywszy go, poczęli szybką i żywą rozmowę.

— Nie przeciwie się, lubo²⁴ nie takiś miał zamiar — mówił stary Zygfryd.

A gorący, słynny z męstwa i okrucieństwa Rotgier mówił:

— Jak to? nie tylko dziewczynę, ale i tego diabelskiego psa wypuścisz, aby znów kąsał?

— Nie tak ci jeszcze będzie kąsał! — zawołał Gotfryd.

— Ba!... zapłaci okup! — odparł niedbale Danveld.

— Choćby wszystko oddał, w rok dwa razy tyle złupi.

— Nie przeciwie się co do dziewczynki — powtórzył Zygfryd — ale na tego wilka nieraz jeszcze owieczki zakonne zapłaczą.

— A nasze słowo? — spytał uśmiechając się Danveld.

— Inaczej mówiłeś...

Danveld wzruszył ramionami.

— Mało wam było uciechy? — spytał. — Chcecie więcej?

Inni zaś otoczyli znów Juranda i w poczuciu chwały, która z uczciwego postępu Danvelda spadła na wszystkich ludzi zakonnych, poczęli mu się chępić do oczu:

— A co, łamignacie! — mówił kapitan zamkowych łuczników — nie tak by postąpili twoi pogańscy bracia z chrześcijańskim naszym rycerzem!

— Krew zaś naszą toś pijał?

— A my ci za kamień chlebem...

Ale Jurand nie uważał już ni na pychę, ni na pogardę, która była w ich słowach: serce miał wezbrane a rzęsy wilgotne. Myślał, że oto za chwilę zobaczy Danusie i że zobaczy ją istotnie z ich łaski, więc spoglądał na mówiących prawie ze skrucą i wreszcie odrzekł:

— Prawda! prawda! bywałem wam ciężki, ale... nie zdradliwy.

Wtem w drugim końcu sali jakiś głos krzyknął nagle: „Wiodą dziewczynę!” — i naraz w całej sali uczyniło się milczenie. Żołnierze rozstąpili się na obie strony, gdyż jakkolwiek

²²tedy (daw.) — więc, zatem. [przypis edytorski]

²³kęs czasu (daw.) — długo. [przypis edytorski]

²⁴lubo (daw.) — chociaż. [przypis edytorski]

żaden z nich nie widział dotąd Jurandówny, a większa ich część z powodu tajemniczości, którą Danveld otaczał swe uczynki, nie wiedziała nawet nic o jej pobycie w zamku, jednakże ci, którzy wiedzieli, zdążyli już teraz szepnąć innym o przecudnej jej urodzie. Wszystkie więc oczy skierowały się z nadzwyczajną ciekawością na drzwi, przez które miała się ukazać.

Tymczasem naprzód ukazał się giermek, za nim znana wszystkim służka zakonna, ta sama, która jeździła do leśnego dworca, za nią zaś weszła przybrana biała dziewczyna, z rozpuszczonymi włosami przewiązanymi wstążką na czole.

I nagle w całej sali rozległ się na kształt grzmotu jeden ogromny wybuch śmiechu. Jurand, który w pierwszej chwili skoczył był ku córce, cofnął się nagle i stał blady jak płótno, spoglądając ze zdumieniem na spiczastą głowę, na sine usta i na nieprzytomne oczy niedojdy²⁵, którą mu oddawano jako Danusię.

— To nie moja córka! — rzekł trwożnym głosem.

— Nie twoja córka? — zawołał Danveld. — Na świętego Liboriusza z Padebornu! To albośmy nie twoją zbójom odbili, albo ci ją jakiś czarownik zmienił, bo innej nie masz²⁶ w Szczytnie.

Stary Zygfryd, Rotgier i Gotfryd zamienili z sobą szybkie spojrzenia, pełne największego podziwu nad przebiegłością Danvelda, ale żaden z nich nie miał czasu odezwać się, gdyż Jurand począł wołać okropnym głosem:

— Jest! jest w Szczytnie! Słyszałem, jako śpiewała, słyszałem głos mojego dziecka!

Na to Danveld obrócił się do zebranych i rzekł spokojnie a dobitnie:

— Biorę was tu obecnych na świadków, a szczególnie ciebie, Zygfrydzie z Insburka, i was, pobożni bracia, Rotgierze i Gotfrydzie, że wedle słowa i uczynionej obietnicy oddaję tę dziewczę, o której pobici przez nas zbójcy powiadali, jako jest córką Juranda ze Spychowa. Jeśli zaś nią nie jest — nie nasza w tym wina, ale raczej wola Pana naszego, który w ten sposób chciał wydać Juranda w nasze ręce.

Zygfryd i dwaj młodsi bracia skłonili głowy na znak, że słyszą i będą w potrzebie świadczili. Potem znów zmienili szybkie spojrzenia — gdyż było to więcej, niż sami mogli się spodziewać: schwytac Juranda, nie oddać mu córki, a jednak pozornie dotrzymać obietnicy, któż inny by to potrafił!

Lecz Jurand rzucił się na kolana i począł zaklinać Danvelda na wszystkie relikwie w Malborgu, a potem na prochy i głowy rodziców, by oddał mu prawdziwe jego dziecko i nie postępował jako oszust i zdrajca łamiący przysięgi i obietnice. W głosie jego tyle było rozpacz i prawdy, że niektórzy poczęli się domyślać podstęp, innym zaś przychodziło na myśl, że może naprawdę jaki czarownik odmienił postać dziewczyny.

— Bóg patrzy na twoją zdradę! — wołał Jurand. — Na rany Zbawiciela! na godzinę śmierci twojej, oddaj mi dziecko!

I wstawszy z klęczek, szedł zgięty we dwoje ku Danveldowi, jakby chciał mu objąć kolana, i oczy błyszczały mu prawie szaleństwem, a głos łamał mu się na przemian bólem, trwogą, rozpaczą i groźbą. Danveld zaś, słysząc wobec wszystkich zarzuty zdrady i oszustwa, począł parskać nozdrzami, wreszcie gniew buchnął mu na twarz jak płomień, więc chcąc do reszty zdeptać nieszczęśnika, posunął się również ku niemu i pochyliwszy się do jego ucha, szepnął przez zaciśnięte zęby:

— Jeślić ją oddam — to z moim bękartem²⁷...

Lecz w tej samej chwili Jurand ryknął jak buhaj²⁸: obie jego dłonie chwyciły Danvelda i podniosły go w górę. W sali rozległ się przeraźliwy krzyk: „Oszczędź!!” — po czym ciało komtura uderzyło z tak straszną siłą o kamienną podłogę, że móżg z roztrzaskanej czaszki obryzgał bliżej stojących Zygfryda i Rotgiera.

Jurand skoczył ku bocznej ścianie, przy której stały zbroje, i porwawszy wielki dwuręczny miecz, runął jak burza na skamieniały z przerażenia Niemców.

Byli to ludzie przywykli do bitew, rzezi i krwi, a jednak upadły w nich serca tak dalece, że nawet gdy odrętwienie minęło, poczęli się cofać i pierzchać, jak stado owiec pierzcha

Zdrada

Walka

²⁵niedojda — tu: niedorozwinięta. [przypis edytorski]

²⁶nie masz (daw.) — nie ma. [przypis edytorski]

²⁷bękart — dziecko poczęte poza małżeństwem. [przypis edytorski]

²⁸buhaj — byk. [przypis edytorski]

przed wilkiem, który jednym uderzeniem kłów zabija. Sala zabrzmiała okrzykami przerażenia, tupotem nóg ludzkich, brzękiem przewracanych naczyń, wyciem pacholków, rykiem niedźwiedzia, który wyrwawszy się z rąk skomorocha, począł wdrapywać się na wysokie okno — i rozpaczliwym wołaniem o zbroje, o tarcze, o miecze i kusze. Zablęśla wreszcie broń i kilkadziesiąt ostrzy skierowało się ku Jurandowi, lecz on niebaczny na nic, na wpół obłąkany, sam skoczył ku nim i rozpoczęła się walka dzika, niesłychana, podobniejsza do rzezi niż do orężnej rozprawy. Młody i zapalczywy brat Gotfryd pierwszy zastąpił drogę Jurandowi, lecz ów odwalił mu błyskawicą miecza głowę wraz z ręką i łopatką; za czym padł z jego ręki kapitan łuczników i ekonom zamkowy von Bracht i Anglik Hugues, który choć nie bardzo rozumiał, o co chodzi, litował się jednak nad Jurandem i jego męką, a wydobyl oręż dopiero po zabiciu Danvelda. Inni, widząc straszną siłę i rozpętanie męża, zbili się w kupę, by razem stawić opór, ale sposób ten gorszą jeszcze sprowadził klęskę, gdyż on z włosem zjeżonym na głowie, z obłąkanymi oczyma, cały oblany krwią i krwią dyszący, rozhułkany, zapamiętały, łamał, rozrywał i rozcinał strasznymi cięciami miecza tę zbitą ciżbę²⁹, walał ludzi na podłogę spluskaną posoką³⁰, jak burza wali krze³¹ i drzewa. I przyszła znów chwila okropnej trwogi, w której zdawało się, że ten straszliwy Mazur sam jeden wytnie i wymorduje tych wszystkich ludzi i że równie jak wrzaskliwa psiarnia nie może bez pomocy strzelców pokonać srogiego odyńca³², tak i ci zbrojni Niemcy do tego stopnia nie mogą się zrównać z jego potęgą i wściekłością, że walka z nim jest tylko dla nich śmiercią i zagubą.

— Rozprościć się! otoczyć go! z tyłu razić³³! — krzyknął stary Zygfryd de Löwe.

Więc rozbiegli się po sali, jak rozprasza się stado szpaków na polu, na które runie z góry jastrząb krzywodzioby, lecz nie mogli go otoczyć, albowiem w szale bojowym zamiast szukać miejsca do obrony, począł ich gonić wokół ścian i kogo dognał — ten marł jakby rażony gromem. Upokorzenia, rozpacz, zawiedziona nadzieja, zmienione w jedną żądzę krwi, zdawały się mnożyć w dziesięcioro jego okrutną przyrodzoną siłę. Mieczem, do którego najchętniej między Krzyżaki³⁴ mocarze potrzebowali obu rąk, władał jak piórem, jedną. Nie szukał życia, nie szukał ocalenia, nie szukał nawet zwycięstwa, szukał pomsty, i jako ogień albo jako rzeka, która zerwawszy tamy, niszczy ślepo wszystko, co jej prądowni opór stawia, tak i on, straszliwy, zaślepiony niszczyciel — porywał, łamał, deptał, mordował i gasił żywoty ludzkie.

Nie mogli go razić przez plecy, gdyż z początku nie mogli go dognać, a przy tym pospolici żołdacy bali się zbliżać nawet z tyłu, rozumiejąc, że gdyby się obrócił, żadna moc ludzka nie wyrwie ich śmierci. Innych chwyciło zupełne przerażenie na myśl, że zwykły mąż nie mógłby sprawić tylu klęsk i że mają do czynienia z człowiekiem, któremu jakieś nadludzkie siły w pomoc przychodzą.

Lecz stary Zygfryd, a z nim brat Rotgier wpadli na galerię, która biegła ponad wielkimi oknami sali, i poczęli nawoływać innych aby chronili się za nimi, ci zaś czyniąc to skwapliwie, tak że na wąskich schodkach przepychali się wzajem, pragnąc jak najprędzej dostać się na górę i stamtąd razić mocarza, z którym wszelka walka wręcz okazywała się niepodobną. Wreszcie ostatni zatrasnął drzwi prowadzące na chór i Jurand pozostał sam na dole. Z galerii ozwały się krzyki radości, tryumfu i wnet poczęły lecieć na rycerza dębowe ciężkie zydle, ławy i żelazne kuny³⁵ od pochodni. Jeden z pocisków trafił go w czoło nad brwiami i zalał mu krwią twarz. Jednocześnie rozwarły się wielkie drzwi wchodowe i przywołani przez górne okna knechci wpadli hurmem do sali, zbrojni w dzidy, halabardy, topory, kusze, w ostrokoły, drągi, powrozy i we wszelką broń, jaką każdy mógł naprędce pochwycić.

A szalony Jurand obtarł lewą ręką krew z twarzy, aby nie ćmiła³⁶ mu wzroku, zebrał się w sobie — i rzucił się na cały tłum. W sali rozległy się znów jęki, szczęk żelaza, zgrzyt zębów i przeraźliwe głosy mordowanych mężów.

²⁹ ciżba (daw.) — tłum. [przypis edytorski]

³⁰ posoka — krew. [przypis edytorski]

³¹ kierz (daw.) — krzak. [przypis edytorski]

³² odyńiec — samiec dzika. [przypis edytorski]

³³ razić (daw.) — uderzać. [przypis edytorski]

³⁴ między Krzyżaki — dziś popr.: między Krzyżakami. [przypis edytorski]

³⁵ kuna — tu: obręcz. [przypis edytorski]

³⁶ ćmić — zaćmiewać, zasłaniać. [przypis edytorski]

ROZDZIAŁ DRUGI

W tej samej sali wieczorem siedział za stołem stary Zygfryd de Löwe, który po wójcie Danveldzie objął tymczasem zarząd Szczytna, a obok niego brat Rotgier, rycerz de Bergow, dawny jeńiec Juranda, i dwaj szlachetni młodzieńcy, nowicjusze³⁷, którzy wkrótce przywdziać mieli białe płaszcze. Wicher zimowy wyl za oknami, wstrząsał ołowiane osady okien, chwiały płomieniem pochodni palących się w żelaznych kunach, a kiedy niekiedy wypychał z komina kłęby dymu na salę. Między braćmi, chociaż zebrali się na naradę, panowała cisza, albowiem czekali na słowo Zygfryda, ów zaś, wsparłszy łokcie na stole i splótłszy dłonie na siwej pochylonej głowie, siedział posepny, z twarzą w cieniu i z ponurymi myślami w duszy.

— Nad czym mamy radzić? — spytał wreszcie brat Rotgier.

Zygfryd podniósł głowę, popatrzył na mówiącego i zbudziwszy się z zamyślenia, rzekł:

— Nad klęską, nad tym, co powie mistrz i kapituła, i nad tym, by z naszych uczynków nie wynikła szkoda dla Zakonu.

Po czym umilkł znów, lecz po chwili rozejrzał się naokół i poruszył nozdrzami:

— Tu czuć jeszcze krew.

— Nie, komturze³⁸ — odpowiedział Rotgier — kazałem zmyć podłogę i wykadzić siarką. Tu czuć siarkę³⁹.

A Zygfryd spojrzawszy dziwnym wzrokiem po obecnych i rzekł:

— Zmiłuj się, Duchu Światłości, nad duszą brata Danvelda i brata Gotfryda!

Oni zaś zrozumieli, że wzywał miłosierdzia boskiego nad tymi duszami i że wzywał dlatego, iż po wzmiance o siarce przyszło mu na myśl piekło, więc dreszcz przebiegł im przez kości i odrzekli wszyscy naraz:

— Amen! amen! amen!

Przez chwilę znów było słyhać wycie wiatru i drganie osad okiennych.

— Gdzie ciało komtura i brata Gotfryda? — spytał starzec.

— W kaplicy; księża śpiewają nad nimi litanie.

— W trumnach już?

— W trumnach, jeno⁴⁰ komtur głowę ma zakrytą, bo i czaszka, i twarz zmiażdżone.

— Gdzie inne trupy? i ranni?

— Trupy na śniegu, aby zeszytniały, zanim porobią trumny, a ranni opatrzeni już w szpitalu.

Zygfryd splótł powtórnie dłonie nad głową:

— I to jeden człowiek uczynił!... Duchu Światłości, miej w swojej pieczy Zakon, gdy przyjdzie do wielkiej wojny z tym wilczym plemieniem!

Na to Rotgier podniósł wzrok w górę, jakby coś sobie przypominając, i rzekł:

— Słyszałem pod Wilnem, jako wójt sambijski mówił bratu swemu, mistrzowi: „Jeśli nie uczynisz wielkiej wojny i nie wytracisz ich tak, aby i imię nie zostało — tedy biada nam i naszemu narodowi”.

— Daj Bóg takową wojnę i spotkanie z nimi! — rzekł jeden ze szlachetnych nowicjusów.

Zygfryd spojrzawszy na niego przeciągle, jak gdyby miał ochotę powiedzieć: „Mogłeś dziś spotkać się z jednym z nich” — lecz widząc drobną i młodą postać nowicjusza, a może wspomniawszy, że i sam, choć sławion z odwagi, nie chciał iść na pewną zgubę, zaniechał wymówki i zapytał:

— Który z was widział Juranda?

— Ja — odrzekł de Bergow.

— Żyje?

— Żyje, leży w tej samej sieci, w którąśmy go zaplątali. Gdy się ocknął, chcieli go knechci⁴¹ dobić, ale kapelan nie pozwolił.

³⁷nowicjusz — osoba przygotowująca się do wstąpienia do zakonu. [przypis edytorski]

³⁸komtur — zwierzchnik domu zakonnego bądź okręgu w zakonach rycerskich, do których zaliczali się krzyżacy. [przypis edytorski]

³⁹tu czuć siarkę — zapach siarki symbolizował piekło. [przypis edytorski]

⁴⁰jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

⁴¹knecht (daw.) — żołnierz piechoty niemieckiej. [przypis edytorski]

— Dobić nie można. Człek to znaczny między swymi i byłby krzyk okrutny — odparł Zygryd. — Niepodobna⁴² też będzie ukryć tego, co zaszło, gdyż zbyt wielu było świadków.

— Jako więc mamy mówić i co czynić? — spytał Rotgier.

Zygryd zamyślił się i wreszcie tak rzekł:

— Wy, szlachetny grafie de Bergow, jedźcie do Malbarga do mistrza. Jęczęliście w niewoli u Juranda i jesteście gościem Zakonu, więc jako goście, który niekoniecznie potrzebuje mówić na stronę zakonników, tym snadniej⁴³ wam uwierzą. Mówcie przeto, cośście widzieli, że Danveld, odbiwszy pogranicznym łotrzykom jakąś dziewczynę i myśląc, że to dziewczka Jurandowa, dał znać o tym Jurandowi, którego też przybył do Szczytna, i... co się dalej stało — sami wiecie...

— Wybaczcie, pobożny komturze — rzekł de Bergow. — Ciężką niewolę znosiłem w Spychowie i jako gość wasz rad⁴⁴ bym zawsze świadczył za wami, ale dla pokoju sumienia mego powiedzcie mi: zali⁴⁵ nie było prawdziwej Jurandówny w Szczytnie i zali nie zdrada Danvelda doprowadziła do szału strasznego jej rodzica?

Zygryd de Löwe zawahał się przez chwilę z odpowiedzią; w naturze jego leżała głęboka nienawiść do polskiego plemienia, leżało okrucieństwo, którym nawet Danvelda przewyższał, i drapieżność, gdy chodziło o Zakon, i pycha, i chciwość, ale nie było w nim zamiłowania do niskich⁴⁶ wykrętów. Największą też goryczą i zgryzotą życia jego było, że w ostatnich czasach sprawy zakonne przez niekarność i swawolę ułożyły się w ten sposób, że wykręty stały się jednym z najwalnieszych⁴⁷ i nieodzownych⁴⁸ już środków zakonnego życia. Przeto pytanie de Bergowa poruszyło w nim tę najboleśniejszą stronę duszy i dopiero po długiej chwili milczenia rzekł:

— Danveld stoi przed Bogiem i Bóg go sędzi, a wy, grafie, jeśli was zapytają o domysły, tedy⁴⁹ mówcie, co chcecie: jeśli zasie⁵⁰ o to, co widziały oczy wasze, tedy powiedzcie, iż nim splątał się siecią wściekłego męża, widzieliście dziewięciu trupów, prócz rannych na tej podłodze, a między nimi trup Danvelda, brata Gotfryda, von Brachta i Huga, i dwóch szlachetnych młodzianów... Boże, daj im wieczny odpoczynek. Amen!

— Amen! amen! — powtórzyli znów nowicjusze.

— I mówcie także — dodał Zygryd — że jakkolwiek Danveld chciał przycisnąć nieprzyjaciela Zakonu, nikt tu jednak pierwszy miecza na Juranda nie wy dobył.

— Będę mówił jeno⁵¹ to, co widziały oczy moje — odrzekł de Bergow.

— Przed północą zaś bądźcie w kaplicy, gdzie i my przyjdziemy modlić się za dusze zmarłych — odpowiedział Zygryd.

I wyciągnął do niego rękę, zarazem na znak podzięk i pożegnania, albowiem pragnął do dalszej narady pozostać tylko z bratem Rotgierem, którego miłował jak żenicę oka i jak tylko ojciec mógł miłować jedynego syna. W Zakonie czyniono nawet z powodu tej niezmierniej miłości różne przypuszczenia, ale nikt nic dobrze nie wiedział, zwłaszcza że rycerz, którego Rotgier uważał za ojca, żył jeszcze na swym zameczku w Niemczech i nie wypierał się tego syna nigdy.

Jakoż po odejściu Bergowa Zygryd wyprawił również i dwóch nowicjuszów pod pozorem, aby dopilnowali roboty trumien dla pobitych przez Juranda prostych knechtów, a gdy drzwi zamknęły się za nimi, zwrócił się żywo⁵² do Rotgiera i rzekł:

— Słuchaj, coć powiem: jedna jest tylko rada, aby żadna żywa dusza nie dowiedziała się nigdy, że prawdziwa Jurandówna była u nas.

— Nie będzie to trudno — odrzekł Rotgier — gdyż o tym, że ona tu jest, nie wiedział nikt prócz Danvelda, Gotfryda, nas dwóch i tej służki zakonnej, która jej dozoruje.

⁴²niepodobna (daw.) — niemożliwe, nie da się. [przypis edytorski]

⁴³snadnie (daw.) — łatwo. [przypis edytorski]

⁴⁴rad (daw.) — chętnie. [przypis edytorski]

⁴⁵zali (daw.) — czy. [przypis edytorski]

⁴⁶niski (daw.) — zły, podły, nie zasługujący na szacunek. [przypis edytorski]

⁴⁷walny — mający decydujące znaczenie. [przypis edytorski]

⁴⁸nieodzowny — niezastąpiony. [przypis edytorski]

⁴⁹tedy (daw.) — więc, zatem, wówczas. [przypis edytorski]

⁵⁰zasie — dziś popr.: zaś. [przypis edytorski]

⁵¹jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

⁵²żywo (daw.) — szybko. [przypis edytorski]

Ludzi, którzy ją przywieźli z leśnego dworca, kazał Danveld popoić⁵³ i powiesić. Byli tacy w załodze, którzy się czegoś domyślali, ale tym pomieszała w głowie owa niedojda⁵⁴ i sami nie wiedzą teraz, czy stała się pomyłka z naszej strony, czy też jakiś czarownik naprawdę przemienił Jurandównę.

— To dobrze — rzekł Zygfryd.

— Ja zaś myślałem, szlachetny komturze, czyby, ponieważ Danveld nie żyje, nie zwalić na niego całej winy...

— I przyznać się przed całym światem, żeśmy w czasie pokoju i układów z księciem mazowieckim porwali z jego dworu wychowankę księżny i ulubioną jej dworę? Nie, to nie może być!... Na dworze widziano nas razem z Danveldem i wielki szpitalnik⁵⁵, jego krewny, wie, iżeśmy przedsiębrali zawsze wszystko razem... Gdy oskarżym Danvelda, zechce się mścić za jego pamięć...

— Radźmy nad tym — rzekł Rotgier.

— Radźmy i znajźmy dobrą radę, bo inaczej biada nam! Gdyby Jurandównę oddać, to ona sama powie, żeśmy nie od zbójów ją odebrali, jeno że ludzie, którzy ją pochycili, zawiedli ją wprost do Szczytna.

— Tak jest.

— I nie tylko o odpowiedzialność mi chodzi. Będzie się książę skarżył królowi polskiemu i wysłańcy ich nie omieszkają krzyczeć na wszystkich dworach na nasze gwałty, na naszą zdradę, na naszą zbrodnię. Ile może być z tego szkody dla Zakonu! Sam mistrz, gdyby wiedział prawdę, powinien rozkazać nam ukryć tę dziewczkę.

— A czy i tak, gdy ona przepadnie, nie będą oskarżali nas? — zapytał Rotgier.

— Nie! Brat Danveld był człowiekiem przebiegłym. Czy pamiętasz, że postawił warunek Jurandowi, aby nie tylko sam stawiał się w Szczytnie, ale by przedtem ogłosił i do księcia napisał, iż jedzie córkę od zbójów wykupywać i wie, że nie ma jej u nas.

— Prawda, ale jakże usprawiedliwim w takim razie to, co stało się w Szczytnie?

— Powiemy, iż wiedząc, że Jurand szuka dziecka, a odjąwszy zbójom jakąś dziewczkę, która nie umiała powiedzieć, kto jest, daliśmy znać o tym Jurandowi, myśląc, że to być może jego córka, ów zaś, przybywszy, wpadł na widok tej dziewczki w szaleństwo i opętany przez złego ducha rozlał tyle krwi niewinnej, że i niejedna potyczka więcej nie kosztuje.

— Zaprawdę — odrzekł Rotgier — mówi przez was rozum i doświadczenie wieku. Złe uczynki Danvelda, choćbyśmy na niego tylko winę zwalili, zawsze by poszły na karb⁵⁶ Zakonu, zatem na karb nas wszystkich, kapituły⁵⁷ i samego mistrza; tak zaś wykaże się nasza niewinność, wszystko zaś spadnie na Juranda, na złość polską i związki ich z piekielnymi mocami...

— I niech nas sędzi wówczas, kto chce: papież czy cesarz rzymski!

— Tak.

Nastała chwila milczenia, po czym brat Rotgier spytał:

— Więc co uczynim z Jurandówną?

— Radźmy.

— Dajcie ją mnie.

A Zygfryd popatrzył na niego i odpowiedział:

— Nie! Słuchaj, młody bracie! Gdy chodzi o Zakon, nie folgujcie⁵⁸ mężowi ni niewieście, ale nie folgujcie i sobie. Danvelda dosięgła ręka Boża, bo nie tylko chciał pomóc krzywdy Zakonu, ale i własnym chuciom⁵⁹ dogodzić.

— Żle mnie sądzicie! — rzekł Rotgier.

— Nie folgujcie sobie — przerwał mu Zygfryd — bo zniewieścieją w was ciała i dusze, i kolano tamtego twardego plemienia przycisnie kiedyś pierś waszą tak, iż nie powstaniecie więcej.

Pożądanie

⁵³popoić (daw.) — upić. [przypis edytorski]

⁵⁴niedojda — niedorozwinięta. [przypis edytorski]

⁵⁵wielki szpitalnik — urzędnik zarządzający krzyżackimi szpitalami, a jednocześnie komtur elbląski. [przypis edytorski]

⁵⁶na karb (daw.) — na odpowiedzialność. [przypis edytorski]

⁵⁷kapituła — rada sprawująca władzę w zakonie. [przypis edytorski]

⁵⁸folgować (daw.) — traktować łagodnie. [przypis edytorski]

⁵⁹chuć (daw.) — żądać. [przypis edytorski]

I po raz trzeci wsparł posępną głowę na rękę, ale widocznie rozmawiał tylko z własnym sumieniem i o sobie tylko myślał, gdyż po chwili rzekł:

— I na mnie dużo ciąży krwi ludzkiej, dużo bólu, dużo łez... I ja, gdy chodziło o Zakon i gdy widział, że samą siłą nie wskóram, nie wahałem się szukać innych dróg; ale gdy stanę przed tym Panem, którego czczę i miłuję, rzeknę mu: „To uczyniłem dla Zakonu, a dla siebie — wybrałem jeno cierpienie”.

Po czym chwycił rękoma skronie, a głowę i oczy podniósł w górę i zawołał:

— Wyrzeczcie się rozkoszy i rozpusty, zatwardzicie wasze ciała i serca, gdyż oto widzę białość orłowych piór na powietrzu i szpony orła, czerwone od krwi krzyżackiej...

Dalsze słowa przerwało mu uderzenie wichru tak straszne, że jedno okno w górze nad galerią otworzyło się z trzaskiem, a cała sala nappełniła się wyciem, poświstem zawiei oraz płatkami śniegu.

— W imię Ducha Światłości! Zła ta noc — rzekł stary Krzyżak.

— Noc mocy nieczystych — odrzekł Rotgier. — Ale dlaczego, panie, zamiast: w imię Boga, mówicie: „w imię Ducha Światłości”⁶⁰?

— Duch światłości to Bóg — odparł starzec, po czym, jakby chcąc odwrócić rozmowę, spytał: — A przy ciebie Danvelda są księża?

— Są...

— Boże, bądź mu miłościw!

I umilkli obaj, po czym Rotgier przywołał pacholków, którym rozkazał zamknąć okno i objaśnić pochodnie, a gdy poszli precz, znów zapytał:

— Co uczynicie z Jurandówną? Weźmiecie ją stąd do Insburka?

— Wezmę ją do Insburka i uczynię z nią to, czego dobro Zakonu wymagać będzie.

— Ja zaś co mam czynić?

— Masz-li w duszy odwagę?

— Cóżem takiego uczynił, abyście mieli o tym wątpić?

— Nie wątpię, bo cię znam, a za twoje męstwo miłuję cię więcej niż kogokolwiek w świecie. Tedy jedź na dwór księcia mazowieckiego i opowiedz mu wszystko, co się tu stało, tak jakżeśmy między sobą ułożyli.

— Mogę się na pewną zgubę narażać?

— Jeśli twa zguba wyjdzie na chwałę Krzyża i Zakonu, to powinienes. Ale nie! Nie czeka cię zguba. Oni gościewi krzywdy nie czynią: chybaby cię kto chciał pozwać, jako uczynił ów młody rycerz, który nas wszystkich pozwał... On lub kto inny, lecz to przecie niestraszne...

— Daj to Bóg! mogą mnie jednak chwycić i do podziemi wtrącić.

— Nie uczynią tego. Pamiętaj, że jest list Jurandowy do księcia, a ty pojedziesz prócz tego skarżyć na Juranda. Opowiesz wiernie, co uczynił w Szczytnie, i muszą ci uwierzyć... Oto pierwsi daliśmy mu znać, że jest jakaś dziewczka, pierwsi zaprosiliśmy go, by przybył i obaczył ją, a on przyjechał, oszalał, komtura zabił, ludzi nam powytracał. Tak będziesz mówił, a oni cóż ci na to powiedzą? Jużci śmierć Danvelda rozgłosi się po całym Mazowszu. Wobec tego zaniechają skarg. Jurandówny będą oczywiście szukali, ale skoro sam Jurand pisał, że nie u nas jest, więc nie na nas padnie posąd. Trzeba nadrobić odwagę i pozamykać im paszczęki, bo i to także pomyśl, że gdybyśmy byli winni, nikt z nas nie odważyłby się przyjechać.

— Prawda. Po pogrzebie Danvelda wyruszę zaraz w drogę.

— Niech cię Bóg błogosławi, synaczkule! Gdy wszystko uczynim jak należy, tedy nie tylko nie zatrzymają cię, ale się muszą wyprzeć Juranda, abyśmy zaś nie mogli rzec: Oto jak oni z nami postępują!

— I tak trzeba się będzie skarżyć na wszystkich dworach.

— Wielki szpitalnik⁶¹ dopilnuje tego i dla dobra Zakonu, i jako krewny Danvelda.

— Ba, ale gdyby ten diabeł spychowski wyżył i odzyskał wolność...

Prorocstwo

Diabeł

⁶⁰Duch Światłości — być może Sienkiewicz czyni tu aluzję do imienia Lucyfera, pochodzącego od łac. *lux ferrens*, niosący światło. [przypis edytorski]

⁶¹wielki szpitalnik — urzędnik zarządzający krzyżackimi szpitalami, a jednocześnie komtur elbląski. [przypis edytorski]

A Zygfryd począł patrzeć posępnie przed siebie, następnie zaś odpowiedział z wolna i dobitnie:

— Choćby odzyskał wolność, nigdy on nie wypowie jednego słowa skargi na Zakon.

Po czym ją jeszcze nauczać Rotgiera, co ma mówić i czego żądać na mazowieckim dworze.

ROZDZIAŁ TRZECI

Wiść o zajściu w Szczytnie przybyła jednak do Warszawy przed bratem Rotgierem i wzbudziła tam zdumienie i niepokój. Ani sam książę⁶², ani nikt z dworu nie mógł zrozumieć, co zaszło. Przed niedawnym czasem, właśnie gdy Mikołaj z Długolasu miał jechać do Malborka z listem księcia, w którym tenże skarżył się gorzko na porwanie przez niesfornych pogranicznych komturów⁶³ Danusi i niemal groźnie upominał się o niezwłoczne jej oddanie, przyszedł list od dziedzica ze Spychowa oznajmiający, że córka jego pochwyciona została nie przez Krzyżaków, ale przez zwyczajnych zbójów nadgranicznych, i że wkrótce będzie za okup uwolniona. Wskutek tego poseł nie pojechał, nikomu bowiem ani przez głowę nie przeszło, żeby Krzyżacy wymogli takie pismo na Jurandzie pod groźbą śmierci dziecka. Trudno było i tak zrozumieć, co zaszło, gdyż warchołowie⁶⁴ pograniczni, tak poddani księcia jak i Zakonu, czynili wzajemne na się napady latem, nie zaś zimą, gdy śniegi zdradzały ich ślady. Napadali też zwykle kupców albo dopuszczali się grabieży po wioskach, chwytając ludzi i zagarniając ich stada, by jednak ośmielili się zahaczyć samego księcia i porwać jego wychowankę, a przy tym córkę potężnego i wzbudzającego powszechną obawę rycerza, to zdawało się przechodzić⁶⁵ wprost wiarę ludzką. Na to jednak, jak również na inne wątpliwości, był odpowiedzią list Juranda z jego własną pieczęcią i przywieziony tym razem przez człowieka, o którym wiadano, że pochodzi ze Spychowa; wobec czego wszelkie podejrzenia stały się niemożliwe, książę tylko wpadł w gniew, w którym go dawno nie widziano, i nakazał pościg opryszków na całej granicy swego księstwa, wezwawszy zarazem księcia płockiego⁶⁶, aby uczynił również to samo i również nie szczędził kar na zuchwalców.

A wówczas właśnie przysłała wieść o tym, co zdarzyło się w Szczytnie.

I przechodząc z ust do ust, przysłała powiększona dziesięciokrotnie, opowiadano, iż Jurand, przybywszy samosześć⁶⁷ do zamku, wpadł przez otwarte bramy i uczynił w nim rzeź taką, iż z załogi mało kto pozostał, że musiano posyłać po ratunek do pobliskich zamków, zwoływać rycerstwo i zbrojne zastępy ludu pieszego, które dopiero po dwóch dniach oblężenia zdołały wdrzeć się na powrót do zamku i tam zgładzić Juranda zarówno jak jego towarzyszków. Mówiono też, że wojska owe wejdą prawdopodobnie teraz w granice i że wielka wojna niechybnie się rozpocznie. Książę, który wiedział, jak wiele zależy wielkiemu mistrzowi na tym, by na wypadek wojny z królem polskim siły obu księstw mazowieckich pozostały na stronie, nie wierzył tym wieściom, albowiem nietajnym mu było, że gdyby Krzyżacy rozpoczęli wojnę z nim lub z Ziemowitem płockim⁶⁸, żadna siła ludzka nie powstrzyma Polaków z Królestwa, mistrz zaś obawiał się tej wojny. Wiedział, że musi przyjść, ale pragnął ją odwlec, raz dlatego, że był pokojowego ducha, a po wtóre dlatego, że aby zmierzyć się z potęgą Jagielly⁶⁹, trzeba było przygotować siłę, jakiej nigdy

Plotka

⁶²*Janusz I Starszy (Warszawski)* — (ok. 1346–1429), książę mazowiecki, lennik Władysława Jagielly. [przypis edytorski]

⁶³*komtur* — zwierzchnik domu zakonnego bądź okręgu w zakonach rycerskich, do których zaliczali się krzyżacy. [przypis edytorski]

⁶⁴*warchoł* — siejący zamieszanie hulaka a. przestępca. [przypis edytorski]

⁶⁵*przechodzić* (daw.) — przekraczać. [przypis edytorski]

⁶⁶*Ziemowit IV* — (ok. 1352–1426) książę płocki, prowadzący samodzielną politykę zagraniczną, długo występował jako przeciwnik Jagielly, dał się poznać jako dobry administrator. [przypis edytorski]

⁶⁷*samosześć* (daw.) — w sześciu ludzi. [przypis edytorski]

⁶⁸*Ziemowit IV* — (ok. 1352–1426) książę płocki, prowadzący samodzielną politykę zagraniczną, długo występował jako przeciwnik Jagielly, dał się poznać jako dobry administrator. [przypis edytorski]

⁶⁹*Władysław II Jagiello* — (ok. 1362–1434), syn włk. księcia Olgierda, wielki książę litewski, król Polski od małżeństwa z Jadwigą (1386). Dwukrotnie ochrzczony (przez matkę Julianę w obrządku wschodnim i przez biskupów polskich przed ślubem w obrządku łacińskim), osobiście dowodził w bitwie pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

dotychczas Zakon nie wystawił i zarazem zapewnić sobie pomoc książąt i rycerstwa nie tylko w Niemczech, ale na całym Zachodzie.

Nie obawiał się więc książę wojny, chciał jednak wiedzieć, co się stało, co ma naprawdę myśleć o zajściu w Szczytnie, o zniknięciu Danusi i o tych wszystkich wieściach, które przychodziły znad granicy, więc też, jakkolwiek nie cierpiał Krzyżaków, rad⁷⁰ był, gdy pewnego wieczora kapitan łuczników doniósł mu, że przyjechał rycerz zakonny i prosi o posłuchanie.

Przyjął go jednak wyniośle i jakkolwiek natychmiast poznał, że to jest jeden z braci, którzy byli w leśnym dworcu, udał, że go sobie nie przypomina, i zapytał, kto jest, skąd przybywa i co go do Warszawy sprowadza.

— Jestem brat Rotgier — odpowiedział Krzyżak — i przed niedawnym czasem miałem zaszczyt pochylić się do kolan waszej książęcej miłości.

— Czemu zaś, bratem będąc, nie masz na sobie zakonnych znamion?

Rycerz począł tłumaczyć się, że białego płaszcza z krzyżem nie przywdział tylko dlatego, iż gdyby to był uczynił, niechybnie byłby pojman lub zabity przez mazowieckie rycerstwo: wszędzie na całym świecie, we wszystkich królestwach i księstwach, znak krzyża na płaszczu ochrania, zjednywa życzliwość i gościnność ludzką, i tylko w jednym księstwie mazowieckim krzyż na pewną zgubę naraża człowieka, który go nosi.

Lecz książę przerwał mu gniewnie:

— Nie krzyż — rzekł — bo krzyż i my całujem, jeno⁷¹ wasza niecnota... A jeśli was gdzie indziej lepiej przyjmują, to dlatego, że was mniej znają.

Po czym widząc, że rycerz stropił się⁷² bardzo tymi słowy, zapytał:

— Byłeś w Szczytnie, albo-li wiesz, co się tam stało?

— Byłem w Szczytnie i wiem, co się tam stało — odrzekł Rotgier — a przybywam tu nie jako czyjś wysłannik, ale z tej jeno przyczyny, że doświadczony i świętobliwy komtur⁷³ z Insburka rzekł mi: Nasz mistrz miłuje pobożnego księcia i ufa w jego sprawiedliwość, więc gdy ja pośpieszę do Malborka, ty jedź na Mazowsze i przedstaw naszą krzywdę, nasze pohańbienie, naszą niedolę. Juźci nie pochwali sprawiedliwy Pan gwałciciela pokoju i srogiego napastnika, który rozlał tyle krwi chrześcijańskiej, jakby nie Chrystusa, ale szatana był sługą.

I tu począł opowiadać wszystko, co stało się w Szczytnie: jako Jurand przez nich samych wezwany, aby zobaczył, czy dziewczyna, którą zbójom odjęli⁷⁴, nie jest jego córką, zamiast wdzięcznością się wypłacić wpadł w szal; jak zabił Danveldę, brata Gotfryda, Anglika Huga, von Brachta i dwóch szlachetnych giermków, nie licząc knechtów⁷⁵; jak oni, pomni na przykazania boskie, nie chcąc zabijać, musieli w końcu splątać siecią straszego męża, który wówczas przeciw sobie samemu podniósł broń i poranił się okrutnie; jak wreszcie nie tylko w zamku, ale i w mieście byli ludzie, którzy wśród wichury zimowej słyszeli podczas nocy po walce straszliwe jakieś śmiechy i głosy wołające w powietrzu: „Nasz Jurand! krzywdziciel Krzyża! rozlewca krwi niewinnej! Nasz Jurand!”

I całe opowiadanie, a zwłaszcza ostatnie słowa Krzyżaka wielkie uczyniły wrażenie na wszystkich obecnych. Zdjął ich po prostu strach, czy istotnie Jurand nie wezwał w pomoc sił nieczystych — i zapadło głuche milczenie. Lecz księżna, która była obecna przy posłuchaniu i która kochając Danusię, nosiła w sercu nieutulony żal po niej, zwróciła się z niespodzianym pytaniem do Rotgiera:

— Mówicie, rycerzu — rzekła — że odbiwszy dziewczynę—niedojdę myśleliście, iż to Jurandowa córka, i dlatego wezwaliście go do Szczytna?

— Tak, miłościwa pani — odrzekł Rotgier.

— A jakożście mogli to myśleć, skoroście w leśnym dworze widzieli przy mnie prawdziwą Jurandównę?

⁷⁰rad (daw.) — zadowolony. [przypis edytorski]

⁷¹jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

⁷²stropić się — wpaść w zakłopotanie, stracić pewność siebie. [przypis edytorski]

⁷³komtur — zwierzchnik domu zakonnego bądź okręgu w zakonach rycerskich, do których zaliczali się krzyżacy. [przypis edytorski]

⁷⁴odjąć (daw.) — zabrać. [przypis edytorski]

⁷⁵knecht (daw.) — żołnierz piechoty niemieckiej. [przypis edytorski]

Na to brat Rotgier zmieszał się, gdyż nie był przygotowany na podobne pytanie. Książę powstał i utkwiał surowy wzrok w Krzyżaku, zaś Mikołaj z Długolasu, Mrokota z Mocarzewa, Jaśko z Jagielnicy i inni rycerze mazowieccy przyskoczyli zaraz do mnicha, pytając na przemian groźnymi głosami:

— Jakożście mogli to myśleć? Mów, Niemcze! Jako to być mogło?

A brat Rotgier ochłonął i rzekł:

— My, zakonnicy, nie podnosim oczu na niewiasty. Było w leśnym dworze przy miłościwej księżnie dwórek niemało, ale która była między nimi Jurandówna, nikt z nas nie wiedział.

— Danveld wiedział — ozwał się Mikołaj z Długolasu. — Gadał ci z nią nawet na łowach.

— Danveld stoi przed Bogiem — odparł Rotgier — i powiem o nim jeno to, że nazajutrz znaleziono rozkwitłe róże na jego trumnie, których, jako w czasie zimowym, nie mogła położyć ręka ludzka.

Znów nastało milczenie.

— Skąd wiedzieliście o porwaniu Jurandówny? — zapytał książę.

— Sama bezbożność i zuchwalstwo uczynku zrobiły go rozgłośnym⁷⁶ tu i u nas. Więc dowiedziawszy się o tym, daliśmy na msze dziękczynne, że jeno zwykła dwórka, a nie które z rodzonych dzieci waszych miłości było porwane z leśnego dworca.

— Ale to mi zawsze dziwno, żeście mogli niedojść poczytać⁷⁷ za córkę Juranda.

Na to brat Rotgier:

— Danveld mówił tak: „Często szatan zdradza swych sług, więc może odmienił Jurandównę”.

— Zbóje wszelako nie mogli, jako prostacy, podrobić pisma Kalebowego i pieczęci Juranda. Któż mógł to uczynić?

— Zły duch.

I znów nikt nie umiał znaleźć odpowiedzi.

Rotgier zaś począł patrzeć pilnie w oczy księciu i rzekł:

— Zaiste, są mi jako miecze w piersi te pytania, albowiem posąd w nich tkwi i podejrzenie. Ale ja, ufny w sprawiedliwość Bożą i w moc prawdy, pytam waszą książęcą mość: zali⁷⁸ sam Jurand posądzal nas o ten uczynek, a jeśli posądzal, to czemu, nim wezwaliśmy go do Szczytna, szukał na całym pograniczu zbójów, aby od nich córkę wykupić?

— Juźci... prawda! — rzekł książę. — Choćbyś co ukrył przed ludźmi, nie ukryjesz przed Bogiem. Posądzal was w pierwszej chwili, ale potem... potem myślał co innego.

— Oto jak blask prawdy zwycięża ciemności! — rzekł Rotgier.

I potoczył zwycięskim wzrokiem po sali, pomyślał bowiem, że w głowach krzyżackich więcej jest obrotności i rozumu niż w polskich i że to plemię zawsze będzie łupem i karmią Zakonu, równie jak mucha bywa łupem i karmią⁷⁹ pająka.

Więc, porzuciwszy poprzednią układność, przystąpił ku księciu i począł mówić głosem podniesionym i natarczywym:

— Nagródź nam, panie, nasze straty, nasze krzywdy, nasze łzy i naszą krew! Twoim był ten piekielnik poddanym, więc w imię Boga, z którego władza królów i książąt wypływa, w imię sprawiedliwości i Krzyża, nagródź nam nasze krzywdy i krew!

A książę popatrzył na niego w zdumieniu:

— Na miły Bóg! — rzekł — czegoż ty chcesz? Jeśli Jurand wytoczył w szaleństwie waszą krew, zali ja mam za jego szaleństwa odpowiadać?

— Twoim był, panie, poddanym — rzekł Krzyżak — w twoim księstwie leżą jego ziemie, jego wsie i jego gród, w którym więził sług Zakonu; niechaj więc chociaż ta majątność, niech chociaż te ziemie i ów bezbożny kasztel⁸⁰ staną się odtąd własnością Zakonu. Zaprawdę nie będzie to godna zapłata za tę szlachetną krew przelaną! Zaprawdę nie wskrzesi ona zmarłych, ale może choć w części uspokoi gniew Boży i zetrze niesławę, która inaczej na całe to księstwo spadnie. O, panie! Wszędzie posiada Zakon ziemie i zamki,

⁷⁶rozgłośny (daw.) — głośny, znany. [przypis edytorski]

⁷⁷poczytać (daw.) — uznać. [przypis edytorski]

⁷⁸zali (daw.) — czy. [przypis edytorski]

⁷⁹karmia — dziś popr.: karma. [przypis edytorski]

⁸⁰kasztel (daw.) — zameczek, niewielka twierdza. [przypis edytorski]

które łaska i pobożność chrześcijańskich książąt mu nadała, jeno tu nie masz ni piędzi⁸¹ ziemi w jego władaniu. Niechże nasza krzywda, która o pomstę do Boga woła, choć tak nam się nagrodzi, abyśmy mogli powiedzieć, że i tu żywią ludzie mający w sercach bojaźń Bożą.

Ushyszawszy to, książę zdumiał się jeszcze więcej i dopiero po długiej chwili milczenia odrzekł:

— Rany boskie!... A wždy⁸², jeśli ten wasz Zakon tutaj siedzi, z czyjejże łaski, jeśli nie z łaski przodków moich? Małoż wam jeszcze tych krajów, ziem i miast, które do nas i do naszego kraju niegdyś należały, a które dzisiaj są wasze? Żyje przecie jeszcze dziewczka Jurandowa, gdyż nikt nam o jej śmierci nie doniósł, wy zaś już chcecie sierocie wiano⁸³ zagarnąć i sierocym chlebem wasze krzywdy sobie nagrodzić?

— Panie, przyznajesz krzywdę — rzekł Rotgier — więc tak ją nagródź, jako ci twoje książęce sumienie i twoja sprawiedliwa dusza nakaże.

I znowu rad był w sercu, gdyż myślał sobie: „Teraz nie tylko nie będą skarżyli, ale będą jeszcze uradzać, jakby samym ręce umyć i z tej sprawy się wykręcić. Nikt już nic nam nie zarzuci i sława nasza będzie jako biały płaszcz zakonny — bez skazy”.

A wtem ozwał się niespodzianie głos starego Mikołaja z Długolasu:

— Pomawiają was o chciwość i Bóg wie, czyli nie słusznie, bo oto i w tej sprawie więcej wam o zysk niż o cześć Zakonu chodzi.

— Prawda! — odrzekli chórem rycerze mazowieccy.

A Krzyżak postąpił kilka kroków, podniósł dumnie głowę i mierząc ich wyniosłym wzrokiem, rzekł:

— Nie przybywam tu jako poseł, jeno jako świadek sprawy i rycerz zakonny gotów czci Zakonu krwią własną do ostatniego tchnienia bronić!... Kto by tedy⁸⁴, wbrew temu, co mówił sam Jurand, śmiał Zakon o uczestnictwo w porwaniu onego⁸⁵ córki posadzać — niechaj podniesie ten rycerski zakład i niechaj zda się na sąd Boży!

To rzekłszy, rzucił przed nich rycerską rękawicę, która upadła na podłogę, oni zaś stali w głuchym milczeniu, bo choć niejednen z nich rad by był wyszczerbić miecz na krzyżackim karku, jednakże bali się sądu Bożego. Nikomu nie było tajno, że Jurand wyraźnie oświadczył, iż nie rycerze zakonni porwali mu dziecko, każdy przeto⁸⁶ w duszy myślał, że jest słuszność, a zatem będzie i zwycięstwo po stronie Rotgiera.

Ów zaś uzuchwiał się tym bardziej i wsparłszy się w boki, zapytał:

— Jest-li taki, kótren by podniósł tę rękawicę?

A wtem jakiś rycerz, którego wejścia poprzednio nikt nie zauważył i który od niejakiemu czasu słuchał przy drzwiach rozmowy, wystąpił na środek, podniósł rękawicę i rzekł:

— Jam ci jest!

I powiedziawszy to, rzucił swoją prosto w twarz Rotgiera, po czym jął mówić głosem, który wśród powszechnego milczenia rozlegał się jak grzmot po sali:

— Wobec Boga, wobec dostojnego księcia i wszystkiego zacnego rycerstwa tej ziemi mówię ci, Krzyżaku, że szczekasz jako pies przeciw sprawiedliwości a prawdzie — i pozrywam cię w szranki⁸⁷ na walkę pieszą alibo konną, na kopie, na topory, na krótkie alibo długie miecze — i nie na niewolę, jeno do ostatniego tchnienia, na śmierć!

W sali można by było usłyszeć przelatującą muchę. Wszystkie oczy zwróciły się na Rotgiera i na wyzywającego rycerza, którego nikt nie poznał, albowiem na głowie miał hełm, wprawdzie bez przyłbicy, ale z kolistym okapem schodzącym niżej uszu, który zakrywał zupełnie górną część twarzy, na dolną zaś rzucał cień głęboki. Krzyżak nie mniej był zdumiony od wszystkich. Pomieszanie, bładość i wściekły gniew mignęły mu tak po twarzy, jak błyskawica miga po nocnym niebie. Schwycił dłonią łosiową rękawicę, która obsunąwszy mu się z oblicza, zahaczyła na końcu naramiennika, i zapytał:

⁸¹piędź — dawna miara długości, ok. 18–22 cm. [przypis edytorski]

⁸²wždy (daw.) — przecież. [przypis edytorski]

⁸³wiano (daw.) — posag. [przypis edytorski]

⁸⁴tedy (daw.) — zatem. [przypis edytorski]

⁸⁵onego (daw.) — tego. [przypis edytorski]

⁸⁶przeto (daw.) — więc, zatem, toteż. [przypis edytorski]

⁸⁷szranki — ogrodzenie placu na turnieju rycerskim. [przypis edytorski]

— Ktoś jest, który wyzywasz sprawiedliwość boską?

A ów odpiął sprzączkę pod brodą, zdjął hełm, spod którego ukazała się jasna, młoda głowa, i rzekł:

— Zbyszko z Bogdańca, mąż Jurandowej córki.

Zdziwili się wszyscy i Rotgier wraz z innymi, gdyż nikt z nich prócz obojga księstwa, ojca Wyszońka i de Lorchego nie wiedział o ślubie Danusi, Krzyżacy zaś byli pewni, że prócz ojca nie ma Jurandówna innego przyrodzonego obrońcy, lecz w tej chwili wystąpił pan de Lorsche i rzekł:

— Na moją rycerską cześć poświadczam prawdę słów jego; kto by zaś śmiał wątpić, oto moja rękojmia⁸⁸.

Rotgier, który nie znał, co to trwoga, i w którym serce burzyło się w tej chwili gniewem, byłby może podniósł i tę rękawicę, ale wspomniawszy, że ten, który ją rzucił, był sam przez się możnym panem, a w dodatku, krewnym hrabiego Geldrii, powstrzymał się, uczynił zaś tak tym bardziej, że sam książę wstał i zmarszczywszy brwi, rzekł:

— Nie wolno tej rękojmią podnosić, albowiem i ja poświadczam, jako prawdę powiedział ów rycerz.

Krzyżak, usłyszawszy to, skłonił się, po czym rzekł do Zbyszka:

— Jeśli wola, to pieszko, w zamkniętych szrankach⁸⁹ na topory.

— Jam cię już i tak wprzód⁹⁰ pozwał — odpowiedział Zbyszko.

— Boże, daj zwycięstwo sprawiedliwości — zawołali mazowieccy rycerze.

ROZDZIAŁ CZWARTY

O Zbyszka niepokój był na całym dworze tak między rycerstwem, jak między niewiastami, gdyż lubiono go powszechnie, wobec zaś listu Juranda nikt nie wątpił, że słuszność jest po stronie Krzyżaka. Z drugiej strony wiadano, że Rotgier jest jednym ze sławniejszych braci w Zakonie. Giermek van Krist rozповідаł, może umyślnie, między mazowiecką szlachtą, że pan jego, nim został zbrojnym mnichem, zasiadał raz u stołu honorowego Krzyżaków, do którego to stołu dopuszczano tylko słynnych w świecie rycerzy, takich, którzy odbyli wyprawę do Ziemi Świętej albo też walczyli zwycięsko przeciw olbrzymom-smokom lub możnym⁹¹ czarnoksiężnikom. Słyszając takie opowiadania van Krista, a zarazem i chępliwe zapewnienia, że pan jego nieraz potykał się z mizerykordią⁹² w jednej, a toporem lub mieczem w drugiej ręce, z pięciu naraz przeciwnikami, niepokoił się Mazurowie, i poniektóry mówił: „Hej, gdyby tu był Jurand, ten dałby i takim dwóm rady, jemu nigdy się żaden Niemiec nie odjął⁹³, ale młodziankowi gorze! gdyż tamten siłą, laty i ćwiczeniem góruje”. Więc inni żalowali, że nie podnieśli rękawicy, twierdząc, że gdyby nie owa wiadomość od Juranda, niechybnie byłiby to uczynili... „Ale wyroku boskiego strach...” Wymieniano też przy sposobności i dla wzajemnej pociechy nazwiska mazowieckich i w ogóle polskich rycerzy, którzy bądź na dworskich igrzyskach, bądź goniąc na ostre⁹⁴, liczne nad zachodnimi rycerzami odnosili zwycięstwa, przede wszystkim zaś Zawiszę z Garbowa⁹⁵, z którym żaden rycerz w chrześcijaństwie mierzyć się nie mógł. Lecz byli i tacy, którzy co do Zbyszka mieli także dobrą nadzieję: „Nie ułomek⁹⁶ ci to jest — mówili — i jakośwa⁹⁷ słyszeli, godnie⁹⁸ już raz Niemcom porozwalał łby na udeptanej ziemi”. Lecz szczególnie skrzepiły się serca z powodu uczynku giermka Zbyszowego, Czecha Hławy, który w wigilię⁹⁹ spotkania słyszając van Krista opowiadającego

⁸⁸*rękojmia* (daw.) — poręczenie, gwarancja. [przypis edytorski]

⁸⁹*szranki* — drewniane ogrodzenie placu turniejowego a. miejsca pojedynku. [przypis edytorski]

⁹⁰*wprzód* (daw.) — wcześniej, dawniej. [przypis edytorski]

⁹¹*możny* (daw.) — potężny. [przypis edytorski]

⁹²*mizerykordia* — (od łac. *misericordia* czyli miłosierdzie), krótki, wąski sztylet do dobijania rannych. [przypis edytorski]

⁹³*odjąć się* — tu: uratować się. [przypis edytorski]

⁹⁴*gonić na ostre* — pojedynkować się konno na ostre, nie zaś stępione kopie a. włócznie. [przypis edytorski]

⁹⁵*Zawisza Czarny z Garbowa* — (ok. 1370–1428) polski rycerz, przez pewien czas na służbie króla Węgier Zygmunta Luksemburskiego. [przypis edytorski]

⁹⁶*ułomek* (daw.) — słabeusz. [przypis edytorski]

⁹⁷*jakośwa* (daw.) — jak żeśmy. [przypis edytorski]

⁹⁸*godnie* (daw.) — porządnie, solidnie. [przypis edytorski]

⁹⁹*w wigilię* (daw.) — w przeddzień. [przypis edytorski]

o niesłychanych zwycięstwach Rotgiera, a będąc młodzianem porywczym, chwycił tegoż van Krista za brodę, zadarł mu głowę i rzekł: „Jeśli nie wstyd łąć wobec ludzi, spójrz w górę, że to i Bóg cię słyszy!” I trzymał go tak przez tyle czasu, ile trzeba na zmówienie „Ojcie nasz”, zaś ów, wreszcie uwolnion, zaraz jął go wypytować o ród i dowiedziawszy się, że pochodzi z włodyków¹⁰⁰, pozwał go także na topory.

Ucieszyli się tedy tym postępkom Mazurowie i znów niejeden mówił: „Juże tacy nie będą chramać¹⁰¹ na boisku¹⁰² i byle po ich stronie była prawda a Bóg, nie wyniosą zdrowych gnatów te krzyżackie macie”. Lecz właśnie Rotgier tak potrafił zasypać piaskiem oczy wszystkim, że wielu niepokoiło się o to, po której stronie prawda — i sam książę¹⁰³ dzielił ten niepokój.

Więc wieczorem przed bitką wezwał Zbyszka na rozmowę, przy której obecną była tylko księżna¹⁰⁴, i zapytał:

— Pewnyżes, że Bóg będzie z tobą? Skąd wiesz, że oni chycili¹⁰⁵ Danuskę? Zali¹⁰⁶ Jurand mówił ci co? Bo, ot, widzisz — tu jest list Jurandowy — pismo księdza Kaleba, a jego pieczęć, i w tym liście Jurand powiada, iż wie, że to nie Krzyżacy. Co on ci mówił?

— Mówił, że to nie Krzyżacy.

— Jakoże tedy¹⁰⁷ możesz życie ważyć i na sąd boski stawać?

A Zbyszko umilkł, tylko przez czas jakiś drgały mu szczęki i lzy zbierały się w oczach.

— Ja nic nie wiem, miłościwy panie — rzekł. — Wyjechaliśmy stąd razem z Jurandem i po drodze przyznałem mu się do ślubu. Począł wówczas narzekać, iż to może być krzywda Boża, ale gdym mu rzekł, że to wola Boża, uspokoił się — i przebaczył. Przez całą drogę mówił, że nikt inny nie porwał Danusi, jeno¹⁰⁸ Krzyżacy, a potem już ja sam nie wiem, co się stało!... Do Spychowa przyjechała ta sama niewiasta, która przywiozła dla mnie jakoweś leki do leśnego dworu, a z nią jeszcze jeden wysłannik. Zamknęli się z Jurandem i uradzali¹⁰⁹. Co mówili, też nie wiem, jeno po onej¹¹⁰ rozmowie własni słudzy nie mogli poznać Juranda, bo taki był, jakby go z truchły¹¹¹ wyjęto. Powiedział nam: „Nie Krzyżacy”, ale Bergowa i co miał jeńców z podziemia puścił, Bóg wie dlaczego, sam zaś pojechał bez żadnego giermka ni sługi... Mówił, że jedzie do zbójów Danuskę wykupić, a mnie przykazał czekać. Ano! — czekałem. Aż tu przychodzi wiadomość ze Szczytna, że Jurand namordował Niemców i sam legł! O, miłościwy panie! Już mnie parzyła spychowska ziemia i małom nie oszalał. Ludzi wsadziłem na koń, by pomścić śmierć Jurandową, a tu książdz Kaleb powiada: „Kasztelu¹¹² nie weźmiesz, a wojny nie wszczynaj. Jedź do księcia, może tam co o Danusce wiedzą”. Tom i przyjechał, i właśnie trafiłem, jako ów pies szczekał o krzyżackiej krzywdzie i Jurandowym szaleństwie... Jam, panie, podniósł jego rękawicę, bom go już przedtem pozwał, a chociaż nie wiem nic, to jedno wiem tylko, że to łgarze są piekielni — bez wstydu, bez czci i wiary! Patrzcie, miłościwi państwo! Toż oni zadźgali¹¹³ Fourcy'ego, a na mojego giermka chcieli zwalić ten uczynek. Na Boga! zadźgali go jako wołu, a potem do cię, Panie, przyszli po pomstę i po zapłatę! Kto tedy przysięgnie, że nie nałgali i przedtem przed Jurandem, i teraz przed tobą, panie?... Nie wiem, nie wiem, gdzie Danuska! alem go pozwał, bo choćby mi też i żywota stradać przyszło, wolej¹¹⁴ mi śmierć niż żywot bez mojego kochania, bez mojej najmiłszej na świecie całym.

Klamstwo

¹⁰⁰włodyka — rycerz, zwł. biedny lub bez pełni praw stanowych. [przypis edytorski]

¹⁰¹chramać (daw.) — kuleć, przen. nie radzić sobie. [przypis edytorski]

¹⁰²boisko — tu: plac boju. [przypis edytorski]

¹⁰³Janusz I Starszy (Wrocławski) — (ok. 1346–1429), książę mazowiecki, lennik Władysława Jagiełły. [przypis edytorski]

¹⁰⁴Anna Danuta — (1358–1448), córka księcia trockiego Kiejstuta i Biruty, żona księcia mazowieckiego Janusza (było to najdłużej trwające małżeństwo w dziejach dynastii). [przypis edytorski]

¹⁰⁵chycić — dziś popr.: chwycić. [przypis edytorski]

¹⁰⁶zali (daw.) — czy. [przypis edytorski]

¹⁰⁷tedy (daw.) — więc, zatem. [przypis edytorski]

¹⁰⁸jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

¹⁰⁹uradzać (daw.) — radzić, rozmawiać. [przypis edytorski]

¹¹⁰onej (daw.) — tej. [przypis edytorski]

¹¹¹truchla (daw.) — trumna. [przypis edytorski]

¹¹²kasztel (daw.) — zameczek, niewielka twierdza. [przypis edytorski]

¹¹³zadźgali — dziś popr.: zadźgali. [przypis edytorski]

¹¹⁴wolej (daw.) — lepiej. [przypis edytorski]

To rzekłszy, zerwał w uniesieniu pątlík¹¹⁵ z głowy, aż włosy rozsypały mu się po ramionach, i chwyciwszy je, począł szlochać ciężko. Księżna Anna Danuta, sama do głębi strapiiona stratą Danusi i litując się nad jego bólem, położyła mu ręce na głowie i rzekła:
— Boże cię wspomagaj, pociesz i błogosław!

ROZDZIAŁ PIĄTY

Książę¹¹⁶ nie sprzeciwił się pojedynkowi, gdyż wedle¹¹⁷ ówczesnych obyczajów nie był w możności¹¹⁸ tego uczynić. Wymógł tylko, by Rotgier napisał list do mistrza i do Zygfryda de Löwe, że sam pierwszy rzucił rękawicę rycerzom mazowieckim, wskutek czego staje do walki z mężem Jurandówny, który zresztą już pierwej¹¹⁹ go był pozwał. Tłumaczył się też Krzyżak wielkiemu mistrzowi, że jeśli staje bez pozwolenia, to dlatego, że chodzi o cześć Zakonu i odwrócenie szpetnych podejrzeń, które by hańbę przynieść mogły, a które on, Rotgier, gotów jest zawsze własną krwią okupić. List ten wysłany był natychmiast do granicy przez jednego z pacholków rycerza, dalej zaś miał iść do Malborka pocztą, którą Krzyżacy na wiele lat przed innymi wynaleźli i zaprowadzili w swoich ziemiach.

Tymczasem na podwórzu zamkowym ubito śnieg i posypano go popiołem, aby nogi walczących nie grzęzły lub nie ślizgały się po gładkiej powierzchni. W całym zamku panował ruch nadzwyczajny. Wzruszenie tak opanowało rycerzy i dwórki, że w nocy poprzedzającej bitwę nikt nie spał. Mówiono sobie, że walka konna na kopie, a nawet na miecze, często kończy się na ranach, natomiast piesza, a zwłaszcza na straszliwe topory, zawsze bywa śmiertelna. Wszystkie serca były po stronie Zbyszka, ale właśnie im kto więcej miał przyjaźni dla niego lub dla Danusi, z tym większym niepokojem przypominał sobie, co rozpowiadano o sławie i sprawności Krzyżaka. Wiele niewiast spędziło noc w kościele, gdzie też po odbytej przed księdzem Wyszońkiem spowiedzi kajał się¹²⁰ i Zbyszko. Mówiły więc jedna do drugiej, patrząc na jego prawie chłopięcą twarz: „Toż to jeszcze dzieciuch!... jakże mu młodą głowę pod niemiecki topór oddawać?” I tym gorliwiej modliły się dla niego o wspomóżenie. Ale gdy świtanie podniósł się i siedł przez kaplicę, aby przywdziać zbroję w izbie zamkowej, znowu przybyło im nieco serca, gdyż głowa i twarz Zbyszka były wprawdzie chłopięce, natomiast ciało nad miarę rosło i silne, tak iż wydawał im się chłopem na schwał, który poradzi sobie choćby z najtęższym mężem.

Bitka miała się odbyć na podwórzku zamkowym, które wkoło otaczał kruzganek.

Gdy dzień uczynił się już zupełny, przybyli książę i księżna¹²¹ razem z dziećmi i zasiedli w środku między słupami, skąd najlepiej widać było cały podwórzec. Obok nich zajęli miejsca co przedniejsi dworzanie, szlachetne niewiasty i rycerstwo. Zapęłniły się wszystkie kąty kruzganku¹²²; czeladź¹²³ usadowiła się za wałem, który utworzon był z wymiecionego śniegu, niektórzy poprzyczepiali się na wykuszach¹²⁴, a nawet na dachu. Tam prostactwo gwarzyło między sobą: „Daj Bóg, aby się nasz nie dał!” Dzień był zimny, wilgotny, ale jasny; powietrze roilo się od kawek, które zamieszkiwały dachy i szczyty baszt, a które spłoszone niezwykłym ruchem, kołowały z wielkim łopotaniem skrzydeł nad zamkiem. Mimo chłodu ludzie potnieli¹²⁵ ze wzruszenia, a gdy ozwała się¹²⁶ pierwsza trąba oznajmująca wejście zapaśników, wszystkie serca poczęły bić jak młoty.

¹¹⁵pątlík — siatka do podtrzymywania włosów. [przypis edytorski]

¹¹⁶Janusz I Starszy (Warszawski) — (ok. 1346–1429), książę mazowiecki, lennik Władysława Jagiełły. [przypis edytorski]

¹¹⁷wedle (daw.) — według. [przypis edytorski]

¹¹⁸nie był w możności (daw.) — nie miał władzy. [przypis edytorski]

¹¹⁹pierwej (daw.) — wcześniej. [przypis edytorski]

¹²⁰kajać się — tu: wyrażać żal za grzechy. [przypis edytorski]

¹²¹Anna Danuta — (1358–1448), córka księcia trockiego Kiejstuta i Biruty, żona księcia mazowieckiego Janusza (było to najdłuższe trwające małżeństwo w dziejach dynastii). [przypis edytorski]

¹²²kruzganek — zadaszenie z kolumnadą obiegające budynek bądź jego wewnętrzny dziedziniec. [przypis edytorski]

¹²³czeladź (daw.) — służba. [przypis edytorski]

¹²⁴wykusz — część budynku wystająca z fasady a zaczynająca się na pewnej wysokości nad ziemią. [przypis edytorski]

¹²⁵potnieć — dziś: pocić się. [przypis edytorski]

¹²⁶ozwać się (daw.) — odezwać się. [przypis edytorski]

Oni zaś weszli z przeciwnych stron szranków¹²⁷ i zatrzymali się na krańcach. Każdy z patrzących utulił wówczas dech w piersiach, każdy pomyślał, że oto niezadługo dwie dusze ulecą ku sądowym progom boskim, a dwa trupy zostaną na śniegu — i usta oraz jagody¹²⁸ niewiast pobladły i posiniały na tę myśl, oczy zaś mężów wpatrzone były jak w tęczę w przeciwników, każdy bowiem pragnął z samej postawy i z uzbrojenia ich wywróżyć sobie, na czyją stronę padnie zwycięstwo.

Krzyżak przybrany był w szmelcowany¹²⁹ błękitny pancerz, w także nabiodrza i w także hełm z podniesioną przyłbicą i ze wspaniałym pawim pióropuszem na grzebieniu. Zbyszkowi piersi, boki i grzbiet opinała pyszna mediolańska zbroja, którą był swego czasu zdobył na Fryzach¹³⁰. Na głowie miał hełm z okapem nie zamknięty i bez piór, na nogach bycze skórznie¹³¹. Na lewych ramionach dźwigali tarcze z herbami: na krzyżackiej była u góry szachownica, u dołu trzy lwy stojące na zadnich¹³² łapach, na Zbyszkowej — tępa podkowa¹³³. W prawicach dźwigali szerokie, straszne topory, osadzone na dębowych poczerniałych toporzyskach¹³⁴, dłuższych niż ramię rosnącego męża. Towarzyszyli im giermkowie: Hława, zwany przez Zbyska Głowaczem — i van Krist, obaj przybrani w ciemne żelazne blachy, obaj również z toporami i tarczami: van Krist miał w herbie krzak janowca, herb Czecha podobny był do Pomiana, z tą różnicą, że zamiast topora tkwił w byczej głowie krótki miecz do połowy w oku pogrążon.

Trąba ozwała się po raz drugi, a za trzecim mieli przeciwnicy wedle umowy na się nastąpić¹³⁵. Dzieliła ich już teraz tylko niewielka, posypana szarym popiołem przestrzeń, nad tą zaś przestrzenią unosiła się jako złowrogi ptak — śmierć. Zanim jednak dano trzeci znak, Rotgier zbliżył się ku słupom, między którymi siedzieli księstwo, podniósł swą zakutą w stal głowę i ozwał się głosem tak donośnym, że słyszano go we wszystkich zakątkach kruzganku:

— Biorę na świadka Boga, ciebie, dostojny panie, i całe rycerstwo tej ziemi, jakom nie winien tej krwi, która będzie przelana.

Na te słowa ścisnęły się znów serca, że Krzyżak tak był pewien siebie i swego zwycięstwa. Lecz Zbyszko, mając duszę prostą, zwrócił się do swego Czecha i rzekł:

— Śmierdzi mi ta krzyżacka chwalba, gdyż byłaby do rzeczy po mojej śmierci, nie zaś pókim żyw. Ma też ów samochwał pawi czub na hełmie, a ja nasamprzód¹³⁶ takich trzy ślubował, a potem, ile paliców¹³⁷ u rąk. Bóg zdarzył¹³⁸!

— Panie... — zapytał Hława, pochylając się i nabierając w ręce nieco popiołu ze śniegiem, aby toporzysko nie ślizgało mu się w dłoniach — może da Chrystus, że prędko uwinę się z tym pruskim chmyzem¹³⁹, zali mi wolno będzie wówczas jeśli nie sięgnąć Krzyżaka, to przynajmniej wsadzić mu toporzysko między kolana i zwalić go na ziemię?

— Boże cię uchowaj! — zawołał żywo Zbyszko — hańbą byś okrył mnie i siebie.

A wtem zabrzmiał po raz trzeci głos trąby. Usłyszawszy to, giermkowie skoczyli jeden ku drugiemu żywo¹⁴⁰ i zapalczywie, rycerze zaś posunęli się ku sobie wolniej i rozważniej, jako aż do pierwszego starcia nakazywała ich dostojność i powaga.

Mało kto zważał na giermków, ale ci z doświadczonych mężów i z czeladzi¹⁴¹, którzy na nich patrzyli, zrozumieli od razu, jak okrutna przewaga jest po stronie Hławy. Topór chodził ciężej w ręku Niemca, a również i ruchy jego tarczy były wolniejsze. Spod pukle-

Pycha

Walka, Pojedynek

¹²⁷szranki — ogrodzenie placu, na którym odbywał się turniej rycerski a. pojedynek. [przypis edytorski]

¹²⁸jagody (daw.) — policzki. [przypis edytorski]

¹²⁹szmelcowanie — metoda konserwacji metalu, polega na kilkakrotnym pokryciu go olejem jadalnym i każdorazowo wypaleniu. Powstaje wówczas twarda, szklista powłoka. [przypis edytorski]

¹³⁰Fryz a. Fryzyjczyk — mieszkaniec Fryzji, krainy nad Morzem Północnym, obecnie stanowiącej pogranicze Niemiec, Danii i Holandii. [przypis edytorski]

¹³¹skórznie (daw.) — wysokie, skórzane buty. [przypis edytorski]

¹³²zadni (daw.) — tylny. [przypis edytorski]

¹³³ tępa podkowa — autentyczny herb: złoty krzyż pod białą podkową na niebieskim tle. [przypis edytorski]

¹³⁴toporzysko — drewniana rękojeść topora a. siekiery. [przypis edytorski]

¹³⁵następować (daw.) — atakować. [przypis edytorski]

¹³⁶nasamprzód a. najsamprzód (daw.) — najpierw. [przypis edytorski]

¹³⁷paliców — dziś popr.: palców. [przypis edytorski]

¹³⁸zdarzyć — tu: obdarzyć. [przypis edytorski]

¹³⁹chmyz (daw.) — słabeusz (często stosowane do zwierząt). [przypis edytorski]

¹⁴⁰żywo (daw.) — szybko. [przypis edytorski]

¹⁴¹czeladź (daw.) — służba. [przypis edytorski]

rza¹⁴² widać było jego nogi dłuższe, ale wątle i mniej sprężyste od potężnych, pokrytych obcisłym ubraniem nóg Czecha. Hława natarł też tak zapalczywie, że van Krist prawie od pierwszej chwili musiał się cofać. Zrozumiano od razu, że jeden z tych przeciwników zwał się na drugiego jak burza, że prze, naciska, razi jak piorun, drugi zaś w poczuciu, że śmierć nad nim, broni się tylko, aby jak najbardziej opóźnić okropną chwilę. Jakoż tak było istotnie. Ów samochwał, który w ogóle stawał do bitki tylko wówczas, gdy inaczej nie mógł uczynić, poznał, że zuchwałe a niebaczne słowa przywiodły go do walki ze strasznym osiłkiem, którego powinien był jak zguby unikać; więc gdy poczuł teraz, że każde z tych uderzeń mogłoby zwalić wołu, upadło w nim zupełnie serce. Zapomniał prawie, że nie dość chwycić ciosy tarczą, ale że trzeba je także zadawać. Widział nad sobą błyski toporu i myślał, że każdy z nich jest ostatni. Nadstawiając puklerz, mrużył mimo woli oczy z poczuciem trwogi i zwątpienia, czy je jeszcze otworzy. Z rzadka sam zadał cios, bez nadziei, że przeciwnika dosięże¹⁴³, puklerz tylko podnosił coraz wyżej nad głowę, aby ją jeszcze i jeszcze uchronić.

Siła

Wreszcie począł się męczyć, a Czech bił w niego coraz potężniej. Równie jak z rosnącego chojara odszczepiają się pod toporem chłopu wióry ogromne, tak i pod razami Czecha poczęły kruszyć się i odpadać blachy ze zbroi niemieckiego giermka. Górny brzeg tarczy wygiął się i spękał, naramiennik z prawego barku¹⁴⁴ stoczył się wraz z przeciętym i pokrwawionym już rzemieniem na ziemię. Van Kristowi włosy stanęły dębem na głowie — i chwyciła go trwoga śmiertelna. Uderzył jeszcze raz i drugi całą siłą ramienia w puklerz Czecha, wreszcie widząc, że wobec okrutnej siły przeciwnika nie ma dla niego ratunku i że ocalić go tylko może jakiś nadzwyczajny wysiłek, rzucił się nagle całym ciężarem zbroi i ciała pod nogi Hławy.

Padli obaj na ziemię i zmagali się wzajem, tocząc i przewracając się po śniegu. Lecz Czech wnet wydostał się na wierzch, przez chwilę tłumil jeszcze rozpaczliwe ruchy przeciwnika, wreszcie przycisnął kolaniem żelazną siatkę pokrywającą jego brzuch i wydobył z pasa krótką, trójkątną¹⁴⁵ mizerykordię¹⁴⁶.

Śmierć

— Oszczędź! — wyszeptał cicho van Krist, wznosząc oczy ku oczom Czecha.

Lecz ów zamiast odpowiedzieć rozciągnął się na nim, by łatwiej rękoma dostać jego szyi, i przeciąwszy rzemieniem zapinkę hełmu pod brodą, pchnął nieszczęśnika dwukrotnie w gardło, kierując ostrze w dół, ku środkowi piersi.

Wówczas źrenice van Krista uciekły w głąb czaszki, ręce i nogi poczęły trzepać śnieg, jakby chciały go oczyścić z popiołu, po chwili jednak wyprężył się — i pozostał nieruchomy wydymając tylko jeszcze pokryte czerwoną pianą wargi i krwawiąc nadzwyczaj obficie. A Czech wstał, obtarł o suknię Niemca mizerykordię, następnie podniósł topór i wsparłszy się na nim, począł spoglądać na cięższą i upartszą bitkę swego rycerza z bratem Rotgierem.

Rycerze zachodni przywykli już byli do wygod i zbytków, podczas gdy „diedzice” w Małopolsce i Wielkopolsce oraz na Mazowszu wiedli jeszcze życie surowe i twarde, wskutek czego nawet w obcych i niechętnych budzili podziw krzepkością¹⁴⁷ ciała i wytrzymałością na wszelki trud bądź ciągły, bądź doraźny. Pokazało się też i teraz, że Zbyszko góruje nad Krzyżakiem siłą rąk i nóg nie mniej, niż jego giermek górował nad van Kristem, ale pokazało się także, że jako młody ustępuje mu w ćwiczeniu rycerskim.

Było to dla Zbyszka rzeczą poniekąd pomyślną, iż wybrał walkę na topory, albowiem fechtunek¹⁴⁸ tego rodzaju bronią był niemożliwy. Na krótkie lub długie miecze, przy których trzeba było znać cięcia, sztychy¹⁴⁹ i umieć ciosy odbijać, miałby Niemiec znaczną przewagę. Lecz i tak zarówno sam Zbyszko, jak i widzowie po ruchach i władaniu tarczą poznali, iż mają przed sobą męża doświadczonego i groźnego, który widocznie nie pierwszy raz staje do tego rodzaju walki. Za każdym ciosem Zbyszka Rotgier podstawiał tarczę

¹⁴²puklerz — okrągła, wypukła tarcza. [przypis edytorski]

¹⁴³dosięże — dziś: dosięgnie. [przypis edytorski]

¹⁴⁴bark — ramię. [przypis edytorski]

¹⁴⁵trójkątny (daw.) — o trójkątnym przekroju. [przypis edytorski]

¹⁴⁶mizerykordia — (od łac. *miser cordia* czyli miłosierdzie), krótki, wąski sztylet do dobijania rannych. [przypis edytorski]

¹⁴⁷krzepkość (daw.) — siła. [przypis edytorski]

¹⁴⁸fechtunek (z niem.) — szermierka. [przypis edytorski]

¹⁴⁹sztych — pchnięcie. [przypis edytorski]

i w chwili uderzenia cofał ją nieco, przez co rozmach, choćby największy, tracił na sile i nie mógł przeciąć ani też pokruszyć gładkiej powierzchni. Chwilami cofał się, chwilami nacierał, czyniąc to spokojnie, lubo¹⁵⁰ tak szybko, że ledwie można było pochwycić oczyma jego ruchy. Złakł się książę o Zbyszka, a twarze mężów zasępiły się, wydało im się bowiem, że Niemiec igra jakby umyślnie z przeciwnikiem. Nieraz nie podstawił nawet tarczy, ale w chwili gdy Zbyszko uderzał, czynił pół obrotu w bok w ten sposób, że ostrze topora przecinało puste powietrze. Było to najstraszniejsze, gdyż Zbyszko mógł przy tym stracić równowagę i upaść, a wówczas zguba jego stałaby się nieuchronna. Widząc to, Czech stojący nad zarżniętym Kristem trwożył się także i mówił sobie w duszy: „Boga mi, jeśli pan padnie, huknę Niemca obuchem między łopatki, aby się też wykopyrtnął”. Zbyszko jednak nie padał, gdyż mając w nogach siłę ogromną i rozstawiając je szeroko, mógł utrzymać na każdej całej ciężar ciała i rozmachu. Rotgier zauważył to natychmiast i widzowie mylili się przypuszczając, że lekceważy przeciwnika. Owszem, po pierwszych uderzeniach, gdy pomimo całej umiejętności cofania tarczy ręka prawie zdrętwiała mu pod nią, rozumiał, że czeka go z tym młodziankiem ciężki trud i że jeśli go nie zwali dobrym pomysłem, to walka może być długą i niebezpieczną. Liczył, że po cięciu w próżnię Zbyszko runie na śnieg, a gdy to się nie stało, począł się wprost niepokoić. Spod stalowego okapu widział zacisnięte nozdrza i usta przeciwnika, a chwilami błyszczące oczy, i mówił sobie, że zapalczywość powinna go unieść, że się zapamięta¹⁵¹, straci głowę i w zaślepieniu więcej będzie myślał o zadawaniu razów¹⁵² niż obronie. Ale pomylił się i w tym.

Zbyszko nie umiał uchylać się od ciosów półobrotem, ale nie zapomniał o tarczy i wznosząc topór, nie odsłaniał się więcej, niż należało. Widocznie uwaga jego zdwoiła się, a poznawszy doświadczenie i sprawność przeciwnika nie tylko się nie zapamiętał, ale skupił się w sobie, stał się ostrożniejszym i w uderzeniach jego coraz straszniejszych był jakiś rozmyśl, na który nie gorąca, ale tylko zimna zawziętość zdobyć się może.

Rotgier, który niemało wojen odbył i niemało staczał bitew bądź kupą, bądź w pojedynkę, wiedział z doświadczenia, że bywają ludzie jako ptaki drapieżne stworzeni do walki i szczególnie obdarowani przez naturę, którzy jakby odgadują to wszystko, do czego inni dochodzą przez całe lata ćwiczeń, i wraz¹⁵³ pomiarkował¹⁵⁴, że ma z jednym z takich do czynienia. Od pierwszych uderzeń rozumiał, że w tym młodziku jest coś takiego, co jest w jastrzębiu, który w przeciwniku widzi jedynie łup swój i nie myśli o niczym więcej, tylko aby go osiągnąć szponami. Pomimo swej siły spostrzegł się również, że nie dorównywa w niej Zbyszkowi i że jeśli wyczerpie się przedtem, niż zdoła zadać cios stanowczy, to walka z tym strasznym, choć mniej doświadczonym wyrostkiem może się stać dla niego zgubną. Pomyślałszy to, postanowił walczyć z najmniejszym możliwie wysiłkiem, przyciągnął ku sobie tarczę, ni zbyt następował, ni zbyt się cofał, ograniczył ruchy, zebrał całą moc duszy i ramienia na jeden cios stanowczy i czekał pory.

Okrutna walka przeciągała się dłużej nad zwykłą miarę. Na krużgankach zaległa cisza śmiertelna. Słychać było tylko czasem dźwiękliwe, a czasem głuche uderzenie ostrzy i obuchów o tarcze. I księżtwa, i rycerzom, i dwórkom nieobce były podobne widowiska, a jednakże jakieś uczucie podobne do przerażenia ścisnęło jakby kleszczami wszystkie serca. Rozumiano, że tu nie chodzi o wykazanie siły, sprawności, męstwa i że większa jest w tej walce zaciekłość, większa rozpacz, większa i bardziej nieubłagana zawziętość, głębsza zemsta. Z jednej strony: straszne krzywdy, miłość i żal bez dna, z drugiej: cześć całego Zakonu i głęboka nienawiść szły na tym pobojożywie na sąd Boży.

Tymczasem pojaśniał nieco zimowy, błady ranek, przetarła się szara opona¹⁵⁵ mgły i promień słońca rozświetlił błękitny pancerz Krzyżaka i srebrnąwą mediolańską zbroję Zbyszka. W kaplicy zadzwoniono na tercję¹⁵⁶, a razem z odgłosem dzwonu całe stada kawek zerwały się z dachów zamkowych, łopocąc skrzydłami i kracząc zgiefkliwe jakby

Walka, Pojedynek

¹⁵⁰lubo (daw.) — chociaż. [przypis edytorski]

¹⁵¹zapamiętać się (daw.) — zamyślić się a. zająć jedną rzeczą, nie zwracając uwagi na nic innego. [przypis edytorski]

¹⁵²raz (daw.) — cios. [przypis edytorski]

¹⁵³wraz (daw.) — zaraz, jednocześnie. [przypis edytorski]

¹⁵⁴pomiarkować (daw.) — zorientować się, zauważyć. [przypis edytorski]

¹⁵⁵opona (daw.) — zasłona. [przypis edytorski]

¹⁵⁶tercja — jedna z godzin liturgicznych, sygnalizowanych kościelnymi dzwonami, ok. 9.00 rano. [przypis edytorski]

z radości na widok krwi i tego trupa, który leżał już nieruchomo na śniegu. Rotgier rzucił na niego w czasie walki raz i drugi oczyma i nagle uczuł się ogromnie samotnym. Wszystkie oczy, które na niego patrzyły, były to oczy wrogów. Wszystkie modły, życzenia i ciche wota¹⁵⁷, które czyniły niewiasty, były po stronie Zbyszka. Prócz tego, jakkolwiek Krzyżak był zupełnie pewien, że giermek Zbyszków nie rzuci się na niego z tyłu i nie sięgnie go zdradliwie, jednakże obecność i bliskość tej groźnej postaci przejmowała go takim mimowolnym niepokojem, jakim przejmują ludzi widok wilka, niedźwiedzia lub bawołu, od którego nie przedziela ich krata. I nie mógł się temu uczuciu obronić, tym bardziej że Czech, chcąc śledzić przebieg walki, poruszał się i zmieniał miejsce, zachodząc walczącym to z boku, to z tyłu, to od czoła — pochylając przy tym głowę i przypatrując się mu złowrogo przez szpary w żelaznej przyłbicy hełmu, a czasem podnosząc nieco, jakby mimo woli, zakrwawione ostrze.

Strach

Zmęczenie poczęło wreszcie Krzyżaka ogarniać. Raz po raz zadał dwa ciosy krótkie, ale straszne, kierując je na prawe ramię Zbyszka, ten jednakże odepchnął je tarczą z taką siłą, że toporzysko zachwiało się w dłoni Rotgiera, sam zaś musiał się cofnąć nagle, aby nie upaść. I od tej pory cofał się ciągle. Wyczerpywały się zresztą nie tylko jego siły, ale zimna krew i cierpliwość. Z piersi widzów na widok jego cofania się wyrwało się kilka okrzyków jakby tryumfu, które wzbudziły w nim złość i rozpacz. Uderzenia toporów stały się coraz gęstsze. Pot zlewał czoła obu walczących, a przez zwarte zęby dobywał im się z piersi chrapliwy oddech. Patrzący przestali zachowywać się spokojnie i co chwila teraz odzywały się wołania to męskie, to niewieście: „Bij! W niego!... Sąd Boży! Kara Boża! Bóg ci pomaga!” Książę skinął kilka razy dłonią, by je uciszyć, ale nie mógł ich powstrzymać. Czyniło się coraz głośniejsze, gdyż dzieci poczęły tu i ówdzie płakać na krużgankach, a wreszcie przy samym boku księżny jakiś młody, łkający głos niewieści zawołał:

Zemsta

— Za Danuškę, Zbyszku! za Danuškę!

Zbyszko wiedział przecie, że idzie o Danusię. Był pewny, że ten Krzyżak przyłożył ręki do jej porwania, i walcząc z nim — walczył za jej krzywdy. Ale jako młody i chciwy bitew, w chwili walki myślał o samej walce. Nagle ów krzyk uprzytomnił mu jej stratę i jej niedolę. Miłość, żal i zemsta nalały mu ognia do żył. Serce zaskowyczało w nim z rozbudzonego bólu i chwycił go po prostu szał bojowy. Strasznych, podobnych do uderzeń burzy jego ciosów nie mógł już Krzyżak pochwycić ni im wydażyć¹⁵⁸. Zbyszko uderzył tarczą w jego tarczę z tak nadludzką siłą, że ramię Niemca zdrętwiało nagle i opadło bezwładnie. Ów zaś cofnął się w trwodze i przerażeniu i przechylił się w tył, a wtem w oczach mignął mu błysk topora i ostrze spadło mu jak piorun na prawy bark.

Śmierć

Do uszu widzów doszedł tylko rozdzierający krzyk: „*Jesus!*...” — po czym Rotgier odstąpił jeszcze krok i runął na wznak na ziemię.

Wnet zagrzmiało i zaroilo się na krużgankach jak w pasiece, w której pszczoły przegrzane słońcem poczynają ruszać się i szumieć. Rycerze zbiegali całymi tłumami po schodach, czeladź przesłakiwała wał śnieżny, by się trupom przypatrzeć. Wszędy rozlegały się okrzyki: „Ot, sąd Boży!... Ma Jurand dziedzica. Chwała mu i podzięka! To ci chłop do topora!” inni zaś wołali: „Patrzcie, a dziwujcie się! Już by sam Jurand godniej¹⁵⁹ nie ciał!” Jakoż utworzyła się cała gromada ciekawych naokół trupa Rotgiera, a on leżał na grzbiecie, z twarzą białą jak śnieg, z szeroko otwartymi ustami i z krwawym ramieniem, odwalonym tak strasznie od szyi aż do pachy, że ledwie się na kilku włóknach trzymało. Więc mówili znów niektórzy: „Ot, żyw był i w hardości po ziemi chodził, a teraz i palcem ci nie ruszy!” A tak mówiąc, jedni podziwiali jego wzrost, gdyż wielką przestrzeń na pobojuwisku zajmował i po śmierci wydawał się jeszcze ogromniejszy, drudzy zaś pawi pióropusz mieniący się cudnie na śniegu, a trzeci zbroję, którą na dobrą wieś oceniano. Lecz Czech Hława zbliżył się właśnie z dwoma Zbyszkowymi pacholkami, by ją zdjąć z nieboszczyka, więc ciekawi otoczyli Zbyszka, wychwalając go i wynosząc pod niebiosa, bo im się słusznie zdawało, że sława jego spadnie na całe mazowieckie i polskie rycerstwo. Tymczasem odjęto¹⁶⁰ mu tarczę i topór, by mu ulżyć, a Mrokota z Mocarzewa odpiął mu

¹⁵⁷wota — tu: śluby, ślubowania. [przypis edytorski]

¹⁵⁸wydażyć (daw.) — zdążyć, nadążyć. [przypis edytorski]

¹⁵⁹godniej — tu: lepiej. [przypis edytorski]

¹⁶⁰odjąć (daw.) — zabrać. [przypis edytorski]

i hełm, spotniałe zaś włosy przykrył czapką ze szkarłatnego¹⁶¹ sukna. Zbyszko stał jakby w osłupieniu, oddychając ciężko, z ogniem jeszcze niezgasłym w oczach, z twarzą pobladłą z wysiłku i zawziętą, drżąc nieco ze wzruszenia i trudu. Ale chwycono go pod ręce i poprowadzono do księstwa, którzy czekali nań w ogrzanej komnacie przy kominie. Tam Zbyszko klęknął przed nimi, a gdy ojciec Wyszoniek przeżegnał go i zarazem odmówił wieczny odpoczynek za dusze zmarłe, książę uściśnął za głowę młodego rycerzyka i rzekł:

— Bóg najwyższy rozsądził między wami i prowadził rękę twoją, za co niech będzie błogosławione imię Jego — amen!

Po czym, zwróciwszy się do rycerza de Lorche i do innych, dodał:

— Ciebie, obcy rycerzu, i was wszystkich obecnych biorę na świadków w tym, o czym i sam świadczę, jako się potykali wedle prawa i obyczaju, a jako się sądy Boże wszędy odprawują, tak się też i ten odprawił po rycersku i po bożemu.

Okrzyknęli się na to zgodnym chórem miejscowi wojownicy, gdy zaś panu de Lorche przetłumaczono słowa książęce, wstał i oznajmił, że nie tylko świadczy, jako wszystko odbyło się po rycersku i po bożemu, ale gdyby nawet ktokolwiek w Malborgu lub na jakim innym dworze książęcym śmiał o tym wątpić — on, de Lorche, pozwie go natychmiast w szranki na walkę pieszą lub konną, choćby to był nie tylko zwyczajny rycerz, ale olbrzym lub czarnoksiężnik, samego Merlina magiczną siłą przewyższający.

A tymczasem księżna Anna Danuta, w chwili gdy Zbyszko z kolei objął jej nogi, mówiła pochylając się ku niemu:

— Czemu się zaś nie radujesz? Raduj się i dziękuj Bogu, bo jeśli cię Bóg w miłosierdziu swym wyzuł z tej obieży, to cię i dalej nie opuści i do szczęśliwości doprowadzi.

A Zbyszko odrzekł:

— Jakoże mam się radować, miłościwa pani? Dał ci mi Bóg zwycięstwo i pomstę nad onym Krzyżakiem, ale Danuśki jako nie było, tak i nie ma — i nie bliżej mi do niej teraz niż przedtem.

— Najzawziętsi nieprzyjaciele, Danveld, Gotfryd i Rotgier nie żyją — odpowiedziała księżna — a o Zygfrydzie mówią, iż sprawiedliwszy od nich, choć okrutny. Chwalże miłosierdzie boskie i za to. A mówił także pan de Lorche, że jeśli Krzyżak legnie, to on ciało jego odwiezie, a potem wraz do Malborga pojedzie i u samego wielkiego mistrza o Danuśkę się upomni. Jużci nie ośmielą się wielkiego mistrza nie posłuchać.

— Bóg daj zdrowie panu de Lorche — rzekł Zbyszko — i ja z nim pojedę do Malborga.

A księżna przestraszyła się tych słów, jak gdyby Zbyszko rzekł, że bezbronny pójdzie między wilki, które zbierały się zimą w stada w głębokich borach Mazowsza.

— Po co? — zawołała. — Na zgubę pewną? Zaraz po spotkaniu nie pomoże ci ni de Lorche, ni te listy, które Rotgier pisał przed walką. Nie zratujesz nikogo, a zgubisz siebie.

Lecz on wstał, złożył w krzyż dłonie i rzekł:

— Tak mi dopomóż Bóg, że pojedę do Malborga i choćby za morza. Tak mi błogosław, Chryste, jako jej będę szukał do ostatniego tchu w nozdrzach i jako nie ustane, póki nie zgine. Łacniej¹⁶² mi bić Niemców i potykać się we zbroi niż sierocie jęczeć w podziemi. Oj, łacniej! łacniej!

I mówił to, jak zresztą zawsze, gdy wspominał Danusię, w takim uniesieniu, w takim bólu, że aż chwilami słowa urywały mu się, tak jakby go kto chwytął za gardło. Księżna poznała, że próżno¹⁶³ by go odwodzić, że kto by go chciał powstrzymać, ten musiałby go chyba skuć i wtrącić do podziemia.

Zbyszko nie mógł jednak wyjechać natychmiast. Wolno było ówczesnemu rycerzowi nie zważać na żadne przeszkody, ale nie wolno było złamać obyczaju rycerskiego, który nakazywał, by zwycięzca w pojedynku spędził na miejscu walki cały dzień aż do następnej północy, a to dla okazania, że został panem pobojowiska, jak i dla okazania gotowości do nowej walki, gdyby ktokolwiek z krewnych lub przyjaciół zwyciężonego chciał go ponownie do niej wyzwać. Obyczaj ten zachowywały nawet całe wojska, tracąc nieraz korzyści, jakie by pośpiech po zwycięstwie mógł przynieść. Zbyszko nie próbował nawet wyłamać się spod nieubłaganego prawa i posiliwszy się nieco, a następnie przywdzawszy

Obyczaje

¹⁶¹szkarłatny — ciemnoczerwony. [przypis edytorski]

¹⁶²łacniej (daw.) — łatwiej. [przypis edytorski]

¹⁶³próżno (daw.) — bezskutecznie. [przypis edytorski]

zbroję, tkwił aż do północy na dziedzińcu zamkowym pod zasępionym niebem zimowym, czekając na nieprzyjaciela, który znikąd przybyć nie mógł.

O północy dopiero, gdy heroldowie obwieścili ostatecznie przy dźwięku trąb jego zwycięstwo, Mikołaj z Długolasu zawezwał go na wieczerzę, a zarazem na naradę do księcia.

ROZDZIAŁ SZÓSTY

Książę¹⁶⁴ pierwszy zabrał głos na naradzie i tak mówił:

— To bieda, że nie mamy nijakiego pisma ani świadectwa przeciw komturom¹⁶⁵. Bo choć posąd nasz zdaje się słuszny i ja sam myślę, że Jurandównę oni chwycili, nie kto inny, ale co z tego? Wyprą się. A jak wielki mistrz spyta o jakowyś dowód, co mu pokażem? Ba! jeszcze list Jurandowy świadczy za nimi.

Tu zwrócił się do Zbyszka:

— Powiadasz, że ten list groźbą na nim wymusili. Może być i pewnie tak jest, bo gdyby po ich stronie była sprawiedliwość, to by ci był Bóg przeciw Rotgierowi nie pomógł. Ale skoro wymusili jeden, to mogli wymusić i dwa. Może i oni mają od Juranda świadectwo, że nie winni porwania nieszczęsnej dziewczki. A w takim razie pokażą je mistrzowi — i co będzie?

— Sami przecie przyznali, miłościwy panie, że Danuskę niby zbójom odbili i że ją mają.

— To wiem. Ale teraz powiadają, że się omylili i że to inna dziewczka, a najlepszy dowód, że sam Jurand jej się zaparł¹⁶⁶.

— Zaparł się, bo mu pokazali inną, przez co go właśnie rozjuszyli¹⁶⁷.

— Pewnie tak było, ale mogą powiedzieć, że to jeno¹⁶⁸ nasze domysły.

— Ich łgarstwa — rzekł Mikołaj z Długolasu — są jakoby bór. Z brzegu jeszcze coś widać, ale im głębiej, tym większa gęstwa, że się człek zabłąka i całkiem drogę straci.

Po czym powtórzył swoje słowa po niemiecku panu de Lorche, który rzekł:

— Sam wielki mistrz lepszy od nich, a i brat jego, choć duszę ma zuchwałą, ale na cześć rycerską czułą.

— Tak jest — odpowiedział Mikołaj. — Mistrz człowiek ludzki. Nie umie ci on hamować komturów ni kapituły i nie poradzi na to, że wszystko w Zakonie na ludzkich krzywdach stoi, ale im nierad¹⁶⁹. Jedźcie, jedźcie, rycerzu de Lorche, i opowiedzcie mu, co tu się działo. Obcych więcej się oni wstydzą niż nas, by zaś nie opowiadali na obcych dworach o ich zdradach i nieuczciwych postępках. A gdy mistrz spyta was o dowody, tedy rzeknijcie mu tak: „Znać prawdę boska rzecz, a ludzka jej szukać, więc jeśli chcesz, panie, dowodów, to ich poszukaj: każ przetrząść zamki, wybadaj ludzi, pozwól nam szukać, boć to głupstwo i bajka, że oną sierotę chwycili zbójce leśni”.

— Głupstwo i bajka — powtórzył de Lorche.

— Bo zbójce nie podnieśli by ręki na książęcy dworzec ni na Jurandowe dziecko. A gdyby wreszcie nawet ją chwycili, to dla okupu, i sami by dali znać, że ją mają.

— Wszystko powiem — rzekł Lotaryńczyk — i de Bergowa też odszukam. My z jednego kraju, a choć go nie znam, mówią, że i on jakowyś krewniak hrabiego Geldrii. Był w Szczytnie, niech mistrzowi opowie, co widział.

Zbyszko zrozumiał cośkolwiek z tych słów, a czego nie zrozumiał, to wytłumaczył mu Mikołaj, więc chwycił przez pól pana de Lorche i przycisnął go do piersi tak, że aż rycerz jęknął.

Książę zaś rzekł do Zbyszka:

— A ty koniecznie chcesz też jechać?

Szantaż

Kłamstwo

¹⁶⁴Janusz I Starszy (Warszawski) — (ok. 1346–1429), książę mazowiecki, lennik Władysława Jagiełły. [przypis edytorski]

¹⁶⁵komtur — zwierzchnik domu zakonnego bądź okręgu w zakonach rycerskich, do których zaliczali się krzyżacy. [przypis edytorski]

¹⁶⁶zaprzeć się — zaprzeczyć, nie przyznać się. [przypis edytorski]

¹⁶⁷rozjuszyć (daw.) — rozwścieczyć. [przypis edytorski]

¹⁶⁸jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

¹⁶⁹nierad (daw.) — niechętny. [przypis edytorski]

— Koniecznie, miłościwy panie. Cóż mam innego czynić? Chciałem Szczytna dobywać, choćby zębami przyszło mur gryźć, ale jakoże mi bez pozwolenstwa wojnę wszczynać?

— Kto by wojnę bez pozwolenstwa wszczął, pod katowskim by się mieczem kajał — rzekł książę.

— Juści prawo prawem — odpowiedział Zbyszko. — Ba! chciałem potem pozywać wszystkich, którzy byli w Szczytnie, ale powiadali ludzie, że Jurand narznął ich tam jak wołów, i nie wiedziałem, który żyw, a który zabit... Bo, tak mi dopomóż Bóg i Święty Krzyż, jako ja Juranda do ostatniego tchu nie opuszczę!

— To zacnie mówisz i udałeś mi się — rzekł Mikołaj z Długolasu. — A żeś do Szczytna sam nie leciał, to też widać, że rozum masz, bo i głupi by się domyślił, że oni tam ni Juranda, ni jego córki nie trzymają, jeno musieli ich do innych zamków wywieźć. Bóg cię Rotgierem nagrodził za to, żeś tu przyjechał.

— Ano! — rzekł książę — jako się od Rotgiera słyszało, to z tych czterech jeden tylko stary Zygfryd żywie, a innych Bóg już pokarał albo twoją, albo Jurandową ręką. Co do Zygfryda, mniejszy od tamtych szelma, ale okrutnik może największy. Źle, że Jurand i Danuśka w jego rękę, i trzeba ich prędko ratować. Aby zaś i ciebie zła przygoda nie spotkała, dam ci do mistrza list. Słuchaj jeno dobrze i rozumiej, że nie jedziesz jako poseł, jeno jako wysłannik, a ja mistrzowi piszę tak: Skoro się swego czasu na naszą osobę, potomka ich dobrodziejów, targnęli, to rzecz podobna jest, że Jurandównę chwycili, zwłaszcza mając złość do Juranda. Proszę tedy¹⁷⁰ mistrza, aby pilnie jej szukać nakazał i jeśli chce przyjaźni mojej, zaraz ci ją w ręce oddał.

Zbyszko, usłyszawszy to, rzucił się do nóg księcia i objąwszy jego kolana, począł mówić:

— A Jurand, miłościwy panie! A Jurand? Wstawcie się też za nim! Jeśli śmiertelne ma rany, niech choć u siebie na dziedzinie i przy dzieciach zamarze.

— Jest i o Jurandzie — rzekł łaskawie książę. — Ma wysłać mistrz dwóch sędziów i ja też dwóch, którzy uczynki komturów i Jurandowe wedle praw czci rycerskiej rozpatrzą. A ci zaś wybiorą jeszcze jednego, by zaś był im głową, i jako wszyscy uradzą, tak będzie.

Na tym skończyła się narada, po której Zbyszko pożegnał księcia, gdyż wnet mieli wyruszyć w drogę. Lecz przed rozejściem się doświadczony i znający Krzyżaków Mikołaj z Długolasu wziął Zbyszka na bok i zapytał:

— A onego pacholka Czecha weźmiesz z sobą do Niemców?

— Pewnie, że mnie nie odstąpi¹⁷¹. Albo co?

— Bo mi go żal. Chłop ci jest na schwał, a zaś miarkuj, co ci rzekę: ty z Malborga zdrową głowę wyniesiesz, chyba że potykając się tam, trafisz na lepszego, ale jego zguba pewna.

— A dlaczego?

— Bo go psu braty oskarżali, że on de Fourcy'ego zadźgał¹⁷². Musieli też do mistrza o jego śmierci pisać i też pewnikiem¹⁷³ napisali, iż Czech onę¹⁷⁴ krew rozlał. Tego mu w Malborgu nie darują. Czeką go sąd i pomsta, bo jakże o jego niewinności mistrza przekonasz? A przecie on także i Danveldowi ramię pokruszył, który wielkiego szpitalnika był krewny. Szkoda mi go, a powtarzam ci, że jeśli pojedzie, to po śmierć.

— Nie pojedzie po śmierć, bo go w Spychowie ostawię.

Lecz stało się inaczej, gdyż zaszły powody, dla których Czech nie został w Spychowie. Zbyszko i de Lorche ruszyli wraz ze swymi pocztami nazajutrz. De Lorche, którego ksiądz Wyszoniek rozwiązał ze ślubów względem Ulryki de Elner, jechał szczęśliwy i cały oddany rozpamiętywaniu urody Jagienki z Długolasu, więc milczący; Zbyszko zaś nie mogąc z nim rozmawiać o Danuśce także i z tej przyczyny, że nie bardzo się z sobą rozumieli, rozmawiał z Hławą, który dotąd nic o zamierzonej w dzierzawy krzyżackie wyprawie nie wiedział.

¹⁷⁰tedy (daw.) — więc, zatem. [przypis edytorski]

¹⁷¹odstąpić — odejść od kogoś. [przypis edytorski]

¹⁷²zadźgał — dziś popr.: zadźgał. [przypis edytorski]

¹⁷³pewnikiem (daw.) — na pewno. [przypis edytorski]

¹⁷⁴onę (daw.) — tę. [przypis edytorski]

— Jedziem do Malborga — rzekł — a kiedy ja wrócę, to w mocy boskiej... Może prędko, może na wiosnę, może za rok, a może i wcale, rozumiesz?

— Rozumiem. Wasza miłość jedzie też także pewnie i dlatego, aby tamtejszych rycerzy pozywać. I chwała Bogu, boć przy każdym rycerzu jest przecie giermek.

— Nie — odrzekł Zbyszko. — Nie po to ja tam jadę, by ich pozywać, chybaby się samo zdarzyło, a ty wcale nie pojedziesz, jeno w domu, w Spychowie, zostaniesz.

Usłyszawszy to Czech naprzód zmartwił się okrutnie i począł żałośnie narzekać, a potem nuż¹⁷⁵ prosić młodego pana, by go nie ostawiał.

— Ja poprzysiągł, że waszej miłości nie opuszczę: poprzysiągł na Krzyż i na cześć. A gdyby waszą miłość jakować przygoda spotkała, jakoże pokazałbym się na oczy mojej pani w Zgorzelicach! Ja jej przysięgał, panie! więc zmiłujcie wy się nade mną, bym się nie pohańbił przed nią.

— A nie przysięgałeś jej, że mi będziesz posłuszny? — zapytał Zbyszko.

— Jakże nie! We wszystkim, jeno nie w tym, bym poszedł precz. Jeśli mnie wasza miłość odpędzi, pojedę opodał, abym w razie potrzeby był pod ręką.

— Ja cię nie odpędzam i nie odpędzę — odpowiedział Zbyszko — ale niewola by mi to była, gdybym cię nie mógł nigdzie wysłać, choćby w najdalszą drogę, ni też odczepić się od ciebie bogdaj¹⁷⁶ na jeden dzień. Nie będziesz-że stał bez przestanku¹⁷⁷ nade mną jak kat nad dobrą duszą! A co do bitwy, jakże mi pomożesz? Nie mówię, na wojnie, bo na wojnie ludzie się kupą biją, a w spotkaniu samowtór¹⁷⁸ już ci się nie będziesz za mnie bił. Gdyby Rotgier był tęższy¹⁷⁹ ode mnie, nie na naszym wozie byłaby jego zbroja, jeno moja na jego. A przy tym wiedz, że mi tam z tobą będzie gorzej i że mnie na niebezpieczeństwo podać możesz.

— Jak to, wasza miłość?

Więc Zbyszko począł mu opowiadać to, co słyszał od Mikołaja z Długolasu, że komturowie, nie mogąc się przyznać do zamordowania de Fourcy'ego, jego oskarżyli i będą go zemstą ścigali.

— A jeśli cię schwycą — rzekł w końcu — przecie cię im jako psom w gardle nie ostawię, przez co i sam mogę głowę nałożyć¹⁸⁰.

Zasepił się usłyszawszy te słowa Czech, albowiem czuł w nich prawdę: jednakże usiłował jeszcze rzecz wedle swojej chęci wykręcić.

— Toć już nie ma na świecie tych, którzy mię widzieli, bo jednych, jako mówią, stary pan ze Spychowa pobił, a Rotgiera wasza miłość.

— Widzieli cię pacholcy, którzy się opodał za nimi wlekli, i żywie¹⁸¹ ów stary Krzyżak, który pewnie w Malborgu teraz siedzi, a jeśli nie siedzi, to przyjedzie, gdyż go, da Bóg, mistrz wezwie.

Na to nie było już co odpowiedzieć, więc jechali w milczeniu aż do Spychowa. Zastali tam zupełną gotowość wojenną, gdyż stary Tolima spodziewał się, że albo Krzyżacy na gródek uderzą, albo Zbyszko, wróciwszy, poprowadzi ich na ratunek staremu panu. Straże czuwały wszędy¹⁸², na przejściach przez bagniska i w samym gródku. Chłopi byli zbrojni, że zaś nie nowina im była wojna, więc czekali na Niemców z ochotą, obiecując sobie łup znamienity. W kasztelu¹⁸³ przyjął Zbyszka i de Lorchego ksiądz Kaleb i zaraz po wieczery¹⁸⁴ pokazał im pergamin z pieczęcią Juranda, w którym własnoręcznie spisał ostatnią wolę rycerza ze Spychowa.

— Dyktował ci mi ją — rzekł — tej nocy, której do Szczytna ruszył. No — i nie spodziewał się wrócić.

— A czemuście nie mówili nic?

¹⁷⁵nuż (daw.) — szybko i gwałtownie (wykrzyknienie). [przypis edytorski]

¹⁷⁶bogdaj (daw.) — chociaż. [przypis edytorski]

¹⁷⁷bez przestanku (daw.) — bez przerwy. [przypis edytorski]

¹⁷⁸samowtór (daw.) — tylko we dwóch. [przypis edytorski]

¹⁷⁹tęższy (daw.) — silniejszy. [przypis edytorski]

¹⁸⁰głowę nałożyć — zginąć. [przypis edytorski]

¹⁸¹żywie (daw.) — żyje. [przypis edytorski]

¹⁸²wszędzie (daw.) — wszędzie. [przypis edytorski]

¹⁸³kasztel (daw.) — zameczek, niewielka twierdza. [przypis edytorski]

¹⁸⁴wieczery (daw.) — kolacja. [przypis edytorski]

— Nie mówiłem nic, bo mi pod tajemnicą spowiedzi wyznał, co chce czynić. Wieczny odpoczynek racz mu dać Panie, a światłość wiekuista niech mu świeci...

— Nie mówcie za niego pacierza. Żyw jeszcze. Wiem to ze słów Krzyżaka Rotgiera, z którym potykałem się na dworze księcia. Był między nami sąd Boży i zabiłem go.

— Tym bardziej Jurand nie wróci... Chybaby moc Boża!...

— Jadę z tym oto rycerzem, aby go z ich rąk wyrwać.

— To nie znasz widać krzyżackich rąk; jać je znam, gdyż nim mnie Jurand w Spychowie przygarnął, byłem piętnaście roków¹⁸⁵ księdzem w ich kraju. Jeden Bóg może Juranda ratować.

— I może też nam pomóc.

— Amen.

Po czym rozwinął dokument i jął go czytać. Jurand zapisywał wszystkie swe ziemie i całą majątność Danusi i jej potomstwu, w razie zaś bezpotomnej śmierci tejże, jej mężowi, Zbyszkowi z Bogdańca. W końcu polecał tę swoją wolę opiece księżęcej: „by zaś jeśliby co nie było wedle¹⁸⁶ prawa, łaska książęca w prawo zmieniła”. Koniec ów dodany był dlatego, że książdz Kaleb znał się tylko na prawie kanonicznym¹⁸⁷, a sam Jurand, zajęty wyłącznie wojną, tylko na rycerskim. Po odczytaniu dokumentu Zbyszkowi książdz odczytał go starszym¹⁸⁸ ludziom załogi spychowskiej, którzy uznali zaraz młodego rycerza jako dziedzica i przyrzekli mu posłuszeństwo.

Myśleli też, że Zbyszko wnet ich poprowadzi na ratunek staremu panu, i radowali się, albowiem w piersiach ich biły serca srogie i łakome na wojnę, a do Juranda przywiązane. Toteż smutek ogarnął ich wielki, gdy dowiedzieli się, że zostaną w domu i że pan z małym jeno poczem uda się do Malbarga, i nie na wojnę, lecz na skargę. Dzielił ten ich smutek Czech Głowacz, choć z drugiej strony rad był z tak znacznego pomnożenia Zbyszkowego dobra.

— Hej! komu by była uciecha — rzekł — to staremu panu z Bogdańca! I umiałby też on tu rządzić! Co tam Bogdaniec w porównaniu z taką dziedzina¹⁸⁹!

A Zbyszka zdjęła w tej chwili nagła tęsknota do stryja, taka, jaka zdejmowała go często, zwłaszcza zaś w trudnych i ciężkich wypadkach życia, więc zwróciwszy się do giermka, rzekł bez namysłu:

— Co masz tu po próżnicy¹⁹⁰ siedzieć! Jedź do Bogdańca, list powieszysz.

— Jeśli nie mam z waszą miłością iść, to już wolałbym tam jechać! — odrzekł uradowany pacholik.

— Wołaj mi księdza Kaleba, niech wypisze jako się patrzy wszystko, co tu było, a stryjcowi odczyta list proboszcz z Krześni albo-li też opat¹⁹¹, jeśli jest w Zgorzelicach.

Lecz powiedziawszy to, uderzył się dłonią po młodych wąsietach i dodał, mówiąc jakby sam do siebie:

— Ba! opat!...

I zaraz przed oczyma przesunęła mu się Jagienka — modrooka, ciemnowłosa, hoża¹⁹² jak łania, a ze łzami na rzęsach! Uczyniło mu się kłopotliwie i przez czas jakiś tarł ręką czoło, lecz wreszcie rzekł:

— Juźci, będzie ci smutno, dziewczyno, ale nie gorzej niżli mnie.

Tymczasem nadszedł książdz Kaleb i zaraz zasiadł do pisania. Zbyszko dyktował mu obszernie wszystko, co się zdarzyło od chwili, gdy przybył do leśnego dworca. Nic nie zataił, gdyż wiedział, że stary Maćko, gdy się dobrze w tych sprawach rozpatrzy¹⁹³, to w końcu będzie rad¹⁹⁴. Bogdańca istotnie ani porównać ze Spychowem, który był wło-

Testament

Kobieta

¹⁸⁵roków (gw.) — lat. [przypis edytorski]

¹⁸⁶wedle (daw.) — według. [przypis edytorski]

¹⁸⁷prawo kanoniczne — prawo kościelne. [przypis edytorski]

¹⁸⁸starszy (daw.) — tu: przełożony. [przypis edytorski]

¹⁸⁹dziedzina (daw.) — ziemia, gospodarstwo, dziedzictwo, coś, co się dziedziczy. [przypis edytorski]

¹⁹⁰po próżnicy — na darmo. [przypis edytorski]

¹⁹¹opat — przełożony w męskim zakonie kontemplacyjnym. [przypis edytorski]

¹⁹²hoży — zdrowo wyglądający, urodziwy. [przypis edytorski]

¹⁹³rozpatrzeć się (daw.) — rozeznaczyć się. [przypis edytorski]

¹⁹⁴rad (daw.) — zadowolony. [przypis edytorski]

ścią¹⁹⁵ obszerną i bogatą, a Zbyszko wiedział, że Maćkowi okrutnie zawsze o takie rzeczy chodziło.

Lecz gdy po długich mozołach¹⁹⁶ list był napisany i pieczęcią zamknięty, zawołał znów Zbyszko giermka i wręczył mu go, mówiąc:

— A może ze stryjcem tu wrócisz, z czego wielce bym był rad.

Lecz Czech miał twarz także jakby zakłopotaną; marudził, z nogi na nogę przestępował i nie odchodził, póki młody rycerz nie ozwał się:

— Masz-li co jeszcze powiedzieć, to mów.

— Chciałbym, wasza miłość... — odrzekł Czech — chciałbym ot! jeszcze zapytać, jako tam mam ludziom rozpowiadać?

— Jakim ludziom?

— Niby, nie w Bogdańcu, ale w okolicy... Bo się też z pewnością będą chcieli dowiedzieć.

Na to Zbyszko, który postanowił już nic nie ukrywać, spojrzał na niego bystro i rzekł:

— Tobie nie o ludzi chodzi, jeno o Jagienkę ze Zgorzelic.

A Czech splonął¹⁹⁷, potem przybladł nieco i odpowiedział:

— O nią, panie.

— A skąd wiesz, czy się tam nie wydała za Cztana z Rogowa albo za Wilka z Brzozowej?

— Panienska nie wydała się za niego — odrzekł stanowczo giermek.

— Mógł jej opat rozkazać.

— Opat panienski słucha, nie ona jego.

— To czegoś chcesz? Powiadaj prawdę tak jej, jak wszystkim.

Czech skłonił się i odszedł nieco zły.

— Daj Bóg — mówił sobie, myśląc o Zbyszku — by cię zapomniała. Daj jej Bóg jeszcze lepszego niż ty. Ale jeśli nie zapomniała, to też jej rzekę, żeś żeniaty¹⁹⁸, ale bez niewiasty i że bogdaj owdowiejesz, nim do łożnicy wstąpisz.

Giermek przywiązał się był jednak do Zbyszka, litował się i nad Danusią, ale Jagienkę miłował nad wszystko w świecie i od czasu, jak się przed ostatnią bitką w Ciechanowie dowiedział o małżeństwie Zbyszkowym, nosił ból i gorycz w sercu.

— Bogdaj, że wprzód¹⁹⁹ owdowiejesz! — powtórzył.

Lecz następnie inne, widocznie słodsze myśli poczęły mu przychodzić do głowy, gdyż schodząc ku koniom, mówił:

— Chwała Bogu, że jej choć nogi obejmę.

Tymczasem Zbyszko rwał się do drogi, gdyż trawiła go gorączka — i o ile z konieczności nie musiał zajmować się innymi sprawami, o tyle znosił po prostu męki, myśląc bez ustanku o Danusi i Jurandzie. Trzeba było jednak zostać w Spychowie chociaż na jeden nocleg, choćby dla²⁰⁰ pana de Lorche i dla przygotowań, których tak długa podróż wymagała. Sam był wreszcie utrudzon nad wszelką miarę walką, czuwaniem, drogą, bezsennością, zmartwieniem. Gdy więc noc uczyniła się bardzo późna, rzucił się na twarde Jurandowe łóżko w nadziei, że choć krótki sen go nawiedzi. Lecz nim zasnął, zapukał do niego Sanderus i skłoniwszy się, rzekł:

— Panie, ocaliliście mnie od śmierci i dobrze mi było przy was, jako dawno przedtem nie bywało. Bóg wam dał teraz włość wielką, żeście jeszcze bogatsi niż wprzód²⁰¹, a i skarbiec spychowski niepuasty. Dajcie mi, panie, trzos jaki taki, a ja pójdę do Prus od zamku do zamku i choć mi tam nie bardzo bezpiecznie, może wam usługę.

Zbyszko, który chciał go w pierwszej chwili wyrzucić z izby, zastanowił się nad tymi słowami i po chwili, wydobywszy ze stojącej wedle łóża podróżnej kalety²⁰² spory worek, rzucił mu go i rzekł:

Spyt

¹⁹⁵włość (daw.) — posiadłość. [przypis edytorski]

¹⁹⁶mozoł — trud, wysilek. [przypis edytorski]

¹⁹⁷splonąć (daw.) — zaczerwienić się. [przypis edytorski]

¹⁹⁸żeniaty — dziś popr.: żonaty. [przypis edytorski]

¹⁹⁹wprzód (daw.) — najpierw, wcześniej. [przypis edytorski]

²⁰⁰dla — tu: ze względu na. [przypis edytorski]

²⁰¹wprzód (daw.) — wcześniej. [przypis edytorski]

²⁰²kaleta — noszony przy pasie skórzany woreczek na pieniądze lub inne drobniaki. [przypis edytorski]

— Masz, idź! Jeśliś szelma²⁰³ — odrwiesz²⁰⁴, jeśliś uczciwy — usłużysz.
— Odrwień jako szelma, panie — rzekł Sanderus — ale nie was, a usłużę pocziwie
— wam.

ROZDZIAŁ SIÓDMY

Zygfryd de Löwe miał właśnie wyjeżdżać do Malborge, gdy niespodzianie pocztowy pacholek przyniósł mu list od Rotgiera z wiadomościami z mazowieckiego dworu. Wiadomości te poruszyły do żywego starego Krzyżaka. Przede wszystkim widać było z listu, iż Rotgier wybornie przedstawił i poprowadził wobec księcia Janusza sprawę Juranda. Zygfryd uśmiechnął się czytając, że Rotgier zażądał jeszcze, by książę za krzywdy Zakonu oddał jeszcze Spychów w maństwo²⁰⁵ Krzyżakom. Natomiast druga część listu zawierała nowiny niespodziane i mniej korzystne. Oto donosił także Rotgier, że dla tym lepszego okazania niewinności Zakonu w porwaniu Jurandówny rzucił był rękawicę rycerzom mazowieckim, pozывая każdego, kto by o tym wątpił, na sąd Boży, to jest na walkę wobec całego dworu... „Żaden jej nie podnosił — pisał dalej Rotgier — wszyscy bowiem wiedzieli, iż świadczył za nami list samego Juranda, więc bali się sprawiedliwości Bożej, gdy wtem znalazł się młodziak, któregośmy w leśnym dworcu widzieli — i ów zakład podjął. Z której przyczyny nie dziwujcie się, pobożny i mądry bracie, że się z powrotem o dwa albo trzy dni opóźnie, gdyż — sam pozwawszy, stanąć muszę. A iżem to dla chwały Zakonu uczynił, mam nadzieję, że nie poczyta mi tego za złe ani wielki mistrz, ani też wy, którego częć i synowskim sercem miłuję. Przeciwnik — prawy²⁰⁶ dzieciuch, a mnie walka, jako wiecie, nie nowina, więc łatwie tę krew na chwałę Zakonu rozleję, a zwłaszcza przy pomocy Pana Chrystusowej, któremu pewnie więcej chodzi o tych, którzy krzyż Jego noszą, niż o jakowegoś Juranda albo o krzywdy jednej mizernej dziewczki z mazurskiego narodu!”

Zygfryda zdziwiła przede wszystkim wiadomość, że Jurandówna była zamężna. Na myśl, że w Spychowie osiąść może nowy groźny i mściwy nieprzyjaciół, objął nawet starego komtura pewien niepokój: „Oczywiście — mówił sobie — zemsty nie poniecha, a tym bardziej gdyby niewiastę odzyskał i gdyby mu powiedziała, że to myśmy ją porwali z leśnego dworca! Ba, wydałoby się też zaraz, żeśmy Juranda sprowadzili jeno²⁰⁷ dlatego, by go zagubić, i że córki nikt nie myślał mu oddawać”. Tu przyszło Zygfrydowi na myśl, że jednak na skutek listów księcia wielki mistrz prawdopodobnie każe czynić poszukiwania w Szczytnie choćby dlatego, by się przed tymże księciem oczyścić. Przecież mistrzowi i kapitule²⁰⁸ tak chodziło o to, by na wypadek wojny z potężnym królem polskim książęta mazowieccy pozostali na stronie²⁰⁹. Pominąwszy siły książąt wobec rojności²¹⁰ mazowieckiej szlachty, niepoślednie²¹¹, a wobec jej bitności — godne, by ich nie lekceważyć, pokój z nimi zabezpieczał granicę krzyżacką na ogromnej, rozciągłej przestrzeni i pozwalał im skupić lepiej swe siły. Nieraz mówiono o tym przy Zygfrydzie w Malbörgu, nieraz cieszą się nadzieją, że po zwycięstwie nad królem znajdzie się później byle pozór przeciw Mazowszu, a wówczas żadna siła nie wyrwie tej krainy z rąk krzyżackich. Był to rachunek i wielki, i pewny, dlatego było rzeczą równie pewną, że mistrz uczyni tymczasem wszystko, by nie rozdrażniać księcia Janusza²¹², albowiem pan ów, żonaty z córką Kiej-

Strach

²⁰³szelma — osoba sprytna a nieuczciwa. [przypis edytorski]

²⁰⁴odrwieć (daw.) — oszukać. [przypis edytorski]

²⁰⁵maństwo (daw.) — posiadłość, zarząd; od *man* – lennik, holdownik. [przypis edytorski]

²⁰⁶prawy (daw.) — prawdziwy. [przypis edytorski]

²⁰⁷jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

²⁰⁸kapituła — rada sprawująca władzę w zakonie. [przypis edytorski]

²⁰⁹na stronie — obok, tu w sensie: neutralni. [przypis edytorski]

²¹⁰rojny (daw.) — liczny. [przypis edytorski]

²¹¹niepośledni (daw.) — nie byle jaki. [przypis edytorski]

²¹²Janusz I Starszy (Warszawski) — (ok. 1346–1429), książę mazowiecki, lennik Władysława Jagiełły. [przypis edytorski]

stuta²¹³, trudniejszym był do zjednania niż Ziemowit Płocki²¹⁴, którego małżonka²¹⁵ była nie wiadomo dlaczego całkiem Zakonowi oddana.

I wobec tych myśli stary Zygfryd, który przy całej swej gotowości do wszelkich zbrodni, zdrad i okrucieństw miłował jednak nad wszystko Zakon i chwałę jego, począł się rachować z sumieniem: „Zali²¹⁶ nie lepiej będzie wypuścić Juranda i jego córkę? Zdrada i ohyda wyda się wprawdzie wówczas w całej pełni, ale obciąży imię Danvelda, ten zaś nie żyje. A choćby też — myślał — mistrz pokarał srodze mnie i Rotgiera, którzyśmy byli jednak współnikami Danveldowych uczynków, to czy nie lepiej tak będzie dla Zakonu?” Lecz tu jego mściwe i okrutne serce zaczęło burzyć się na myśl o Jurandzie.

Wypuścić go, tego ciemieźcę i kata zakonnych ludzi, zwycięzcę w tylu spotkaniach, przyczynę tylu klęsk i hańby, pogromcę, a potem zabójcę Danvelda, pogromcę de Bergowa, zabójcę Majnegera, zabójcę Gotfryda i Huga, tego, który w samym Szczytnie wytoczył więcej krwi niemieckiej, niż jej wytacza niejedna dobra utarczka czasu wojny: „Nie mogę! nie mogę! — powtarzał w duszy Zygfryd i na samą tę myśl drapieżne palce zaciskały mu się kurczowo, a stara, wyschła pierś z trudnością łowiła oddech. — A jednak, gdyby to było z większym pożytkiem i chwałą Zakonu? Gdyby kara, która by spadła w takim razie na jeszcze żyjących sprawców zbrodni, miała przejednać wrogię dotychczas księcia Janusza i ułatwić z nim układ albo nawet i przymierze?... Zapalczywi są oni — myślał dalej stary komtur²¹⁷ — lecz byle im trochę dobroci okazać, łatwo krzywd zapominają. Ot i książę sam był we własnym kraju pochwycon, a przecie czynnie się nie mścił...” Tu począł chodzić po sali w wielkiej rozterce wewnętrznej, gdy nagle wydało mu się, że mu coś z góry rzekło: „Wstań i czekaj na powrót Rotgiera”. Tak! należało czekać. Rotgier zabije niechybnie²¹⁸ onego młodzianka, a i potem albo trzeba będzie ukryć Juranda i jego córkę, albo ich oddać. W pierwszym razie książę wprawdzie o nich nie zapomni, ale nie mając pewności, kto porwał dziewczkę, będzie jej szukał, będzie słał listy do mistrza nie z oskarżeniem, ale rozpytujące — i rzecz pójdzie w niezmierną odwłokę²¹⁹. W drugim razie radość z powrotu Jurandówny większą będzie niż chęć zemsty za jej porwanie. „A wszak²²⁰ ci zawsze możemy powiedzieć, żeśmy ją znaleźli już po Jurandowej napaści!” Ta ostatnia myśl uspokoiła całkiem Zygfryda. Co do samego Juranda, dawno już na wspótkę²²¹ z Rotgierem wymyślili sposób, żeby jeśli go przyjdzie wypuścić, nie mógł ni mścić się, ni skarżyć. Zygfryd radował się w srogiej duszy, myśląc teraz o tym sposobie. Radował się również na myśl o sądzie Bożym, który miał odbyć się w ciechanowskim zamku. Co do wyniku śmiertelnej walki nie nurtował go żaden niepokój. Przypomniawszy sobie pewien turniej w Królewcu, gdy Rotgier pokonał dwóch słynnych rycerzy, którzy w ojczystej swej andegaweńskiej krainie uchodzili za niezwalczonych²²² zapaśników. Wspomniał i walkę pod Wilnem z pewnym polskim rycerzem, dworzaninem Spytka z Melsztyna²²³, którego Rotgier zabił. I rozjaśniła mu się twarz, a serce wezbrało dumą, gdyż Rotgiera, jakkolwiek już słynnego rycerza, on pierwszy na wyprawę do Litwy wodził²²⁴ i najlepszych sposobów wojny z tym plemieniem go uczył. A teraz ów synaczek rozleje raz jeszcze znenawidzoną krew polską i wróci okryty chwałą. Wszak ci to sąd Boży, więc i Zakon będzie zarazem z podejrzeń oczyszczony... „Sąd Boży!...” Na jedno mgnienie oka stare serce ścisnęło się uczuciem podobnym do trwogi. Oto Rotgier stanąć ma do walki śmiertelnej w obronie niewinności krzyżackiej, a przecie oni winni, będzie zatem walczył za kłamstwo... Nuż-

Nienawiść

²¹³Anna Danuta — (1358–1448), córka księcia trockiego Kiejstuta i Biruty, żona księcia mazowieckiego Janusza (było to najdłużej trwające małżeństwo w dziejach dynastii). [przypis edytorski]

²¹⁴Ziemowit IV — (ok. 1352–1426) książę płocki, prowadzący samodzielną politykę zagraniczną, długo występował jako przeciwnik Jagiełły, dał się poznać jako dobry administrator. [przypis edytorski]

²¹⁵Aleksandra Olgierdówna — (ok. 1370–1434), córka wielkiego księcia Litwy Olgierda, siostra Władysława II Jagiełły, żona księcia mazowieckiego Ziemowita IV. [przypis edytorski]

²¹⁶zali (daw.) — czy. [przypis edytorski]

²¹⁷komtur — zwierzchnik domu zakonnego bądź okręgu w zakonach rycerskich, do których zaliczali się krzyżacy. [przypis edytorski]

²¹⁸niechybnie (daw.) — na pewno. [przypis edytorski]

²¹⁹odwłoka (daw.) — zwłoka. [przypis edytorski]

²²⁰wszak (daw.) — przecież. [przypis edytorski]

²²¹na wspótkę — dziś popr. wspólnie bądź na spółkę. [przypis edytorski]

²²²niezwalczony — niepokonany. [przypis edytorski]

²²³Spytko z Melsztyna — (1364–1399), wojewoda krakowski, poległ w bitwie z Tatarami nad Worską. [przypis edytorski]

²²⁴wodzić (daw.) — prowadzić. [przypis edytorski]

by stało się nieszczęście. Lecz po chwili Zygrydowi wydało się to znów niemożliwym. Rotgier nie może być zwyciężony.

Uspokoiwszy się w ten sposób, stary Krzyżak zamyślił się jeszcze nad tym, czyby nie lepiej wysłać tymczasem Danusi do któregoś odleglejszego zamku, który by w żadnym razie nie mógł ulec zamachowi Mazurów. Lecz po chwili zastanowienia zaniechał i tej myśli. Obmyślić zamach i stanąć na czele mógłby jeno mąż Jurandówny, a on przecie zginie pod ręką Rotgiera... Potem będą tylko ze strony księcia i księżny dochodzenia, przepytywania, pisanie, skargi, ale przez to właśnie sprawa zatrze się i zaciemni, nie mówiąc o odwłocie niemal bez końca. „Wpierw nim do czego dojdą — rzekł sobie Zygryd — ja umrę, a może i Jurandówna postarzeje się w krzyżackim zamknięciu”. Kazał jednakże, by wszystko było gotowe w zamku do obrony, a również i do drogi, nie wiedział bowiem dokładnie, co może z narady z Rotgierem wypaść, i czekał.

Tymczasem upłynęły od terminu, na który obiecywał pierwotnie Rotgier wrócić, dni dwa, po czym trzy i cztery, a żaden orszak nie ukazywał się przed szczytnieńską bramą. Dopiero piątego, prawie już o zmroku, rozległ się odgłos rogu przed basztą odzwierne-go. Zygryd, który ukończył był właśnie przedwieczorne czynności, wysłał natychmiast pacholka, aby się dowiedział, kto przybył.

Pacholek wrócił po chwili z twarzą zmieszaną, ale zmiany tej nie mógł Zygryd dostrzec, gdyż w izbie ogień palił się w głębokim kominie i mało rozświecał mrok.

— Przyjechali? — spytał stary rycerz.

— Tak! — odpowiedział pacholek.

Lecz w głosie jego było coś takiego, co nagle zaniepokoiło Krzyżaka, więc rzekł:

— A brat Rotgier?

— Przywieźli brata Rotgiera.

Na to Zygryd podniósł się z krzesła. Przez długą chwilę trzymał dłoń za poręcz, jakby obawiał się upaść, po czym ozwał się przytłumionym głosem:

— Daj mi płaszcz.

Pacholek zarzucił mu płaszcz na ramiona, on zaś widocznie odzyskał już siły, gdyż sam nasunął kaptur na głowę i wyszedł z izby.

Po chwili znalazł się na dziedzińcu zamkowym, na którym mrok uczynił się już zupełny, i szedł przez skrzypiący śnieg powolnym krokiem ku orszakowi, który przejechawszy bramę, zatrzymał się w jej pobliżu. Stała tam już gęsta gromada ludzi i świeciło kilka pochodni, które żołnierze z załogi zdążyli przynieść. Na widok starego rycerza knechtowie²²⁵ rozstąpili się.

Przy blasku pochodni widać było jednak trwożne oblicza i ciche głosy szeptały w pomroce:

— Brat Rotgier...

— Brat Rotgier zabit...

Zygryd przysunął się do sani, na których leżało na słomie pokryte płaszczem ciało, i podniósł koniec płaszcza.

— Zbliźcie światło — rzekł odchylając kaptur.

Jeden z knechtów pochylił pochodnię, przy której blasku stary Krzyżak dojrzał głowę Rotgiera i twarz białą jak śnieg, zmarzniętą, otoczoną ciemną chustą, którą zawiązano mu pod brodą widocznie w tym celu, aby usta nie pozostały otwarte. Jakoż cała twarz była jakby ściągnięta, a przez to zmieniona tak, że można by rzec, iż to kto inny. Oczy były zakryte powiekami, naokoło oczu i przy skroniach plamy błękitne. Na policzkach szklili się zamróz.

Komtur patrzył przez długą chwilę wśród ogólnego milczenia. Inni patrzyli na niego, wiedzano bowiem, że był jako ojciec dla zmarłego i że go miłował. Lecz jemu ani jedna łza nie wypłynęła z oczu, oblicze tylko miał jeszcze surowsze niż zwykle, a w nim jakiś skrzeplony spokój.

— Tak go odesłali! — rzekł wreszcie.

Lecz zaraz potem zwrócił się do ekonoma zamku:

— Niech do północy zbiją trumnę i ustawią ciało w kaplicy.

Trup

²²⁵knecht (daw.) — żołnierz piechoty niemieckiej. [przypis edytorski]

— Została jedna trumna z tych, które robiono dla pobitych przez Juranda — odrzekł ekonom. — Każę ją tylko suknem obić.

— I przykryć go płaszczem — rzekł Zygfryd, zakrywając twarz Rotgiera — nie takim jak ten, jeno zakonnym.

Po chwili zaś dodał:

— A wieka nie przymykać.

Ludzie zbliżyli się do wozu. Zygfryd nasunął znów kaptur na głowę, lecz widocznie przypomniał sobie jeszcze coś przed odejściem, gdyż spytał:

— Gdzie jest van Krist?

— Zabit także — odpowiedział jeden z pacholków — ale musieli go pochować w Ciechanowie, bo począł gnić.

— To dobrze.

I to rzekłszy, odszedł powolnym krokiem, a wróciwszy do izby, siadł na tym samym krześle, na którym go wiadomość zastała — i siedział z twarzą kamienną, nieruchomy, tak długo, że mały pacholik począł się niepokoić i wsuwać coraz częściej głowę przez drzwi. Godzina płynęła za godziną, w zamku ustawał zwykły ruch, tylko od strony kaplicy dochodziło głuche, niewyraźne stukanie młotka, a potem nic nie mąciło ciszy prócz nawoływań wartowników.

Była też już blisko północ, gdy stary rycerz rozbudził się jakby ze snu i zawołał pacholka.

— Gdzie jest brat Rotgier? — zapytał.

Lecz chłopak, rozstrojony ciszą, wypadkami i bezsennością, widocznie nie zrozumiał go, gdyż spojrzał nań z trwogą i odrzekł ze drżeniem w głosie:

— Nie wiem, panie!...

A starzec uśmiechnął się rozdzierającym uśmiechem i rzekł łagodnie:

— Jać, dziecko, pytam: zali już w kaplicy?

— Tak jest, panie.

— To dobrze. Powiedzże Diederichowi, by tu przyszedł z kluczami i latarnią i by czekał, póki nie wrócę. Niech ma także i kociołek²²⁶ z węglami. Czy w kaplicy już jest światło?

— Goreją²²⁷ świece wedle²²⁸ trumny.

Zygfryd zawdziął²²⁹ płaszcz i wyszedł.

Przyszedłszy do kaplicy, rozejrzał się od drzwi, czy nie ma nikogo, potem zamknął je starannie, zbliżył się do trumny, odstawił dwie świece z sześciu, które przy niej gorzały w wielkich miedzianych lichtarzach, i kląkł przy niej.

Wargi nie poruszały mu się wcale, więc się nie modlił. Przez czas jakiś patrzył tylko w skrzepłą, ale piękną jeszcze twarz Rotgiera, jakby chciał śladów życia w niej dopatrzeć.

Po czym wśród ciszy kaplicznej począł wołać przyciszonym głosem:

— Synaczku! Synaczku!

I umilkł. Zdawało się, że czeka odpowiedzi.

Następnie wyciągnąwszy ręce, wsunął wychudłe, podobne do szponów palce pod płaszcz okrywający piersi Rotgiera i począł ich nimi dotykać: szukał wszędzie, w pośrodku i z boków, poniżej żeber i wedle obojczyków, zmacał na koniec przez sukno szczelinę ciągnącą się od wierzchu prawego barku aż pod pachę, zagłębił palce, przesunął je przez całą długość rany i znów jął mówić głosem, w którym drgała jakby skarga:

— Oo!... jakież to niemiłosierny cios!... A mówiłeś, że tamten — prawy²³⁰ dzieciuch!... Całe ramię! całe ramię! Tyle razy wznosiłeś je na pogan w obronie Zakonu. A teraz odrąbał ci je polski topór... I ot ci koniec! Ot ci kres! Nie błogosławił ci On, bo mu może nie chodzi o nasz Zakon. Opuścił i mnie, chociażem mu służył od długich lat.

Słowa urwały mu się na ustach, wargi zaczęły drżeć i w kaplicy znów uczyniło się głuche milczenie.

— Synaczku! Synaczku!

²²⁶kociołek — dziś popr.: kociołek. [przypis edytorski]

²²⁷gorzeć (daw.) — palić się. [przypis edytorski]

²²⁸wedle (daw.) — obok. [przypis edytorski]

²²⁹zawdziąć (daw.) — przywdziać, ubrać. [przypis edytorski]

²³⁰prawy (daw.) — prawdziwy. [przypis edytorski]

W głosie Zygryda była teraz prośba, a zarazem wołał jeszcze ciszej, jak ludzie, którzy dopytują się o jakąś ważną i straszną tajemnicę:

— Jeśliś jest, jeśli mnie słyszysz, daj znak: porusz ręką albo otwórz na jedno mgnienie oczy — bo mi skowycze serce w starych piersiach... daj znak, jam cię miłował — przemów!...

I wsparłszy dłonie na krawędziach trumny, utkwiał swe sępie oczy w zamkniętych powiekach Rotgiera i czekał.

— Ba! jakoż masz przemówić — rzekł wreszcie — bije od ciebie mróz i zaduch. Ale skoro ty milczysz, to ja ci coś powiem, a dusza twoja niech tu przyleci między gorejące świece i słucha.

To rzekłszy, pochylił się do twarzy trupa.

— Pamiętasz, jako kapelan nie dał dobić Juranda i jakośmy mu przysięgli. I dobrze: dotrzymam przysięgi, ale ciebie uraduję, gdziekolwiek jest.

To rzekłszy, cofnął się od trumny, przystawił na powrót lichtarze, które był poprzednio odsunął, nakrył trupa płaszczem wraz z twarzą i wyszedł z kaplicy.

Przy drzwiach komnaty spał zmorzony głębokim snem pacholek, wewnątrz zaś czekał wedle rozkazu na Zygryda Diederich.

Był to niski, krępy człowiek, o kabłączastych²³¹ nogach i z kwadratową, zwierzęcą twarzą, którą w części zasłaniał ciemny ząbkowany kaptur spadający na ramiona. Na sobie miał bawoli niewyprawny²³² kaftan, na biodrach również bawoli pas, za który zatknięty był pęk kluczy i krótki nóż. W prawej ręce trzymał żelazną, pozasłanianą błonami latarnię, w drugiej miedziany kotlik i pochodnię.

— Gotów jesteś? — zapytał Zygryd.

Diederich skłonił się w milczeniu.

— Kazałem, byś miał węgle w kotliku.

Krępy człowiek znów nic nie odpowiedział, wskazał tylko płonące w kominie bierwiona, wziął stojącą wedle komina żelazną łopatkę i począł wygarniać spod nich węgle do kociołka, po czym zapalił latarnię i czekał.

— A teraz słuchaj, psie — rzekł Zygryd. — Niedyś wygadałeś, co kazał ci czynić komtur Danveld, i komtur kazał ci wyciąć język. Ale że możesz kapelanowi pokazać wszystko, co chcesz, na palcach, więc ci zapowiadam, iż jeśli jednym ruchem pokażesz mu to, co z mego rozkazu uczynisz — każę cię powiesić.

Diederich znów skłonił się w milczeniu, tylko twarz ściągnęła mu się złowrogo strasznym wspomnieniem, albowiem wyrwano mu język z zupełnie innego powodu, niż mówił Zygryd.

— Ruszaj teraz naprzód i prowadź do Jurandowego podziemia.

Kat chwycił swą olbrzymią dłonią pałąk kotlika, podniósł latarnię i wyszli. Za drzwiami minęli uspiętego pacholka i zszedłszy ze schodów, udali się nie ku drzwiom głównym, lecz w tył schodów, za którymi ciągnął się wąski korytarz idący przez całą szerokość gmachu, a zakończony ciężką furtą ukrytą we framudze muru. Diederich otworzył ją i znaleźli się znów pod gołym niebem, na małym podwórku, otoczonym z czterech stron murem i spichrzami, w których chowano zapasy zboża na wypadek oblężenia zamku. Pod jednym z tych spichrzów, od prawej strony, były podziemia dla więźniów. Nie stała tam żadna straż, albowiem więźni, choćby zdołał wyłamać się z podziemia, znalazłby się w dziedzińcu, którego jedyne wyjście było właśnie przez ową furtę.

— Czekaj! — rzekł Zygryd.

I wsparłszy się ręką o mur, zatrzymał się, albowiem uczuł, że dzieje się z nim coś niedobrego i że brak mu tchu, jak gdyby piersi jego były zakute w zbyt ciasny pancerz. Po prostu to, przez co przeszedł, było nad jego stare siły. Uczuł też, że czoło pokrywa mu się pod kapturem kroplami zimnego potu, i postanowił chwilę odetchnąć. Noc po posepnym dniu uczyniła się nadzwyczaj pogodna. Na niebie świecił księżyc i cały dziedzińczyk zalany był jasnym światłem, przy którym śnieg połyskiwał zielono. Zygryd z chciwością wciągał w płuca rześwe i nieco mroźne powietrze. Ale przypomniało mu się zarazem, że w taką samą świetlistą noc wyjeżdżał Rotgier do Ciechanowa, skąd wrócił trupem.

²³¹kabłączasty (daw.) — krzywy, wygięty w kabłąk. [przypis edytorski]

²³²niewyprawny (daw.) — z niewyprawionej skóry. [przypis edytorski]

— A teraz leżysz w kaplicy — mruknął z cicha.

Diederich zaś sądząc, że komtur do niego mówi, podniósł latarnię i oświecił jego twarz, bladą strasznie, niemal trupią, ale zarazem podobną do głowy starego sępa.

— Prowadź! — rzekł Zygfryd.

Żółte koło światła od latarni zachybotało znów na śniegu i poszli dalej. W grubym murze spichlerza było wgłębienie, przy którym kilka schodów wiodło do niskich żelaznych drzwi. Diederich otworzył je i znów począł schodzić po schodach w głąb czarnej czeluści, podnosząc mocno latarnię, by oświecić komturowi drogę. Na końcu schodów był korytarz, a w nim na prawo i na lewo nadzwyczaj niskie furty od cel więziennych.

— Do Juranda — rzekł Zygfryd.

Po chwili zaskrzypiały rygle i weszli. Ale w jamie było zupełnie ciemno, więc Zygfryd, nie widząc dobrze przy mdłym świetle latarni, rozkazał zapalić pochodnię i wkrótce w mocnym blasku jej płomienia ujrzał leżącego na słomie Juranda. Jeniec miał kajdany na nogach, na rękę zaś łańcuch nieco dłuższy, taki, by mu pozwalał podawać sobie pokarm do ust. Ubrany był w ten sam wór zgrzebny, w którym stanął przed komturami, lecz pokryty teraz ciemnymi śladami krwi, albowiem w dniu owym, w którym położono kres walce dopiero wówczas, gdy oszalałego z bólu i wściekłości rycerza splątano siecią, knechtowie chcieli go dobić i halabardami zadali mu kilkanaście ran. Dobiciu przeszkodził miejscowy, szczytnieński kapelan, ciosy zaś nie okazały się śmiertelne, natomiast uszło z Juranda tyle krwi, że go odniesiono do więzienia na wpół żywego. W zamku mniemano powszechnie, że lada godzina skończy²³³, lecz jego ogromna siła zmoła²³⁴ śmierć i żył, chociaż nie opatrzone mu ran, a wtrącono go do straszego podziemia, w którym w dniach odwilży kapło ze sklepień, w czasie zaś mrozów ściany pokrywały się grubą sadzią²³⁵ śnieżną i kryształkami lodu.

Leżał więc na słomie, w łańcuchach, niemocen²³⁶, ale ogromny, tak iż zwłaszcza leżąc, czynił wrażenie jakiegoś odlamu skały, który wykuto w kształt człowieka. Zygfryd kazał mu świecić prosto w twarz i przez czas jakiś wpatrywał się w nią w milczeniu, po czym zwrócił się do Diedericha i rzekł:

— Widzisz, iż ma tylko jedną źrenicę, wykap mu ją.

W głosie jego była jakaś niemoc i zgrzybiałość, ale właśnie dlatego straszny rozkaz wydawał się jeszcze straszniejszy. Toteż pochodnia zadrżała nieco w ręku kata, jednakże pochylił ją i wkrótce na oko Juranda poczęły spadać wielkie, płonące krople smoły, a wreszcie pokryły je zupełnie od brwi aż do wystającej kości policzka.

Twarz Juranda skurczyła się, płoce²³⁷ wąsy jego podniosły się ku górze i odkryły zaciśnięte zęby, ale nie wyrzekł ani słowa i czy to z wyczerpania, czy przez zawziętość przyrodzoną strasznej jego naturze, nie wydał nawet jęku.

A Zygfryd rzekł:

— Przyrzeczono ci, iż wyjdiesz wolny, i wyjdiesz, ale nie będziesz mógł oskarżać Zakonu, gdyż język, którym przeciw niemu bluźniłeś, będzie ci odjęty.

I znów dał znak Diederichowi, lecz ów wydał dziwny, gardlany²³⁸ głos i pokazał zarazem na mię, że potrzebuje obu rąk, a nadto, że chce, by komtur mu poświecił.

Wówczas starzec wziął pochodnię i trzymał ją wyciągniętą drżącą ręką; jednakże gdy Diederich przycisnął kolanami piersi Juranda, odwrócił głowę i patrzył na pokrytą szronem ścianę.

Na chwilę rozległ się dźwięk łańcuchów, po czym dały się słyszeć zdyszane oddechy piersi ludzkich, coś jakby jedno głuche, głębokie stęknienie i nastąpiła cisza.

Wreszcie ozwał się znów głos Zygfryda.

— Jurandzie, kara, którą poniosłeś, i tak cię spotkać miała, ale prócz tego bratu Rotgierowi, którego mąż twojej córki zabił, obiecałem włożyć prawą twoją dłoń do trumny.

Diederich, który już był podniósł się, usłyszawszy te słowa, przychylił się znów nad Jurandem.

Okrucieństwo

Zemsta

²³³skończyć — tu: umrzeć. [przypis edytorski]

²³⁴zmóc (daw.) — pokonać. [przypis edytorski]

²³⁵sadz a. szadz — białe osady powstałe z zamrożonej mgły. [przypis edytorski]

²³⁶niemocen (daw.) — słaby, chory, pozbawiony siły. [przypis edytorski]

²³⁷płowy (daw.) — o włosach: jasny. [przypis edytorski]

²³⁸gardlany — dziś popr.: gardłowy. [przypis edytorski]

Po jakimś czasie stary komtur i Diederich znaleźli się znów na owym dziedzińcu, zalanym światłem miesięcznym. Przeszedłszy korytarz, Zygfryd wziął z rąk kata latarnię i jakiś ciemny przedmiot owinięty w szmatę i rzekł do siebie głośno:

— Teraz do kaplicy z powrotem, a potem do wieży.

Diederich spojrzał na niego bystro, lecz komtur kazał mu iść spać, sam zaś powlókł się, kołysząc latarnią, w stronę oświeconych kaplicznych okien. Po drodze rozmyślał o tym, co się stało. Czuł jakąś pewność, że i na niego przychodzi już kres i że to są jego ostatnie uczynki na ziemi; a jednak jego dusza krzyżacka, chociaż z natury więcej okrutna niż kłamliwa, tak już pod wpływem nieubłaganej konieczności wzwyczała²³⁹ się do wykrętów, matactw²⁴⁰ i osłaniania krwawych zakonnych postępów, że i teraz mimo woli myślał, iż mógłby zrzucić hańbę i odpowiedzialność za Jurandową mękę zarówno z siebie jak i z Zakonu. Diederich przecie niemowa, nic nie wyzna, a chociaż umie porozumieć się z kapelanem, nie porozumie się z samego strachu. Więc co? Więc ktoś dowiedzie, że Jurand nie otrzymał tych wszystkich ran w bitwie? Łatwo mógł stracić język od pchnięcia włócznią między zęby, łatwo miecz albo topór mógł odrąbać prawicę, a oko miał tylko jedno, więc coś dziwnego, że mu je wybito, gdy sam jeden rzucił się w szaleństwie na całą załogę szczytnieńską? Ach, Jurand! Ostatnia w życiu radość wstrząsnęła na chwilę sercem starego Krzyżaka. Tak, Jurand, jeśli wyżyje, powinien być wypuszczon wolno! Tu Zygfryd przypomniał sobie, jak niegdyś radzili o tym z Rotgierem i jak młody brat, śmiejąc się, mówił: „Niech wówczas pójdzie, gdzie go oczy poniosą, a jeśli nie będzie mógł trafić do Spychowa, to niech się rozpyta o drogę”. Bo to, co się stało, było już w części postanowione między nimi. A teraz, gdy Zygfryd znów wszedł do kaplicy i klękawszy przy trumnie, złożył u nóg Rotgiera krwawą dłoń Jurandową, ta ostatnia radość, która przed chwilą w nim zadrgała, odbiła się również po raz ostatni na jego twarzy.

— Widzisz — rzekł — uczynilem więcej, niżesmy uradzili: bo król Jan Luksemburski²⁴¹, chociaż był ślepy, stanął jeszcze do walki i zginął z chwałą, a Jurand nie stanie już i zginie jak pies pod płotem.

Tu znów uczuł brak oddechu, taki jak poprzednio, gdy szedł do Juranda, a na głowie ciężar jakby żelaznego hełmu, lecz trwało to jedno mgnienie oka. Odetchnął głęboko i rzekł.

— Hej, czas i na mnie. Miałem cię jednego, a teraz nie mam nikogo. Ale jeśli mi przeznaczono żyć jeszcze, to ci ślubuję, synaczku, że ci i tamtą rękę, która cię zabiła, na grobie położę albo sam zginę. Żyw jeszcze twój zabójca...

Tu zęby ścisnęły mu się, chwycił go kurcz tak silny, iż słowa urwały mu się w ustach, i dopiero po jakimś czasie począł znów mówić przerywanym głosem:

— Tak... żyw jeszcze twój zabójca, ale ja go dosięgnę... a nim dosięgnę, inną, gorszą od samej śmierci mękę mu zadam.

I umilkł.

Po chwili wstał i zbliżywszy się do trumny, jął mówić spokojnym głosem:

— Ot, pożegnaj cię... Spojrzę ci w twarz raz ostatni, może poznam, czyś rad²⁴² z obietnicy. Ostatni raz!

I odkrył oblicze Rotgiera, lecz nagle cofnął się.

— Śmiejesz się... — rzekł — ale się strasznie śmiejesz...

Jakoż ciało odtajało pod płaszczem, a może od ciepła świec, skutkiem czego poczęło się rozkładać z nadzwyczajną szybkością — i twarz młodego komtura stała się rzeczywiście straszną. Spuchłe ogromnie i poczerniałe uszy miały w sobie coś potwornego, sine zaś, wzdęte wargi wykrzywione były jakby uśmiechem.

Zygfryd zakrył co prędzej tę okropną maskę ludzką.

Po czym wziął latarnię i wyszedł. W drodze po raz trzeci zbrakło mu oddechu, wróciwszy więc do izby, rzucił się na swe twarde łóżko zakonne i przez pewien czas leżał bez ruchu. Myślał, że zaśnie, gdy nagle ogarnęło go dziwne uczucie. Oto wydało mu się, że

Zemsta, Okrucieństwo

Trup, Wampir

Śmierć

²³⁹wzwyczać się (daw.) — przyzwyczać się. [przypis edytorski]

²⁴⁰matactwo — oszustwo, kłamstwo, wybieg. [przypis edytorski]

²⁴¹Jan Luksemburski — (1296-1346), król Czech od 1310, zginął w bitwie pod Crécy. Źródła podają, że był wtedy niewidomy, a walczył przywiązany do dwóch rycerzy. [przypis edytorski]

²⁴²rad (daw.) — zadowolony. [przypis edytorski]

sen nie przyjdzie do niego już nigdy, a natomiast jeśli zostanie w tej izbie, to przyjdzie zaraz śmierć.

Zygryd nie bał się jej. W niezmiernym zmęczeniu i bez nadziei snu widział w niej jakiś ogromny wypoczynek, ale nie chciał się jej poddać jeszcze tej nocy, więc siadłszy na łożu, począł mówić:

— Daj mi czas do jutra.

A wtem usłyszał wyraźnie jakiś głos szepczący mu do ucha:

— Wychodź z tej izby. Jutro będzie za późno i nie spełnisz tego, coś przyrzekł; wychodź z tej izby!

Duch, Śmierć

Komtur, podniósłszy się z trudem, wyszedł. Na blankach²⁴³ obwoływały się z narożników straż. Przy kaplicy padał na śnieg żółty blask z okien. W pośrodku, przy kamiennej studni dwa czarne psy bawiły się, ciągnąc jakąś szmatę; zresztą na dziedzińcu było pusto i cicho.

— Więc koniecznie jeszcze tej nocy? — mówił Zygfryd. — Otom utrudzon bez miary, ale idę... Wszyscy śpią. Jurand zmożon męką może także śpi, tylko ja nie zasną. Idę, idę, bo w izbie śmierć, a jam ci przyrzekł... Ale potem niechże już przyjdzie śmierć, skoro nie ma przyjść sen. Ty się tam śmiesz, a mnie sił brak. Śmiesz się, toś widać rad. Jenó widzisz, palce mi podrętwiały, moc opuściła dłonie i sam już tego nie dokonam... Dokona służka, która z nią śpi...

Tak mówiąc, szedł ociężałym krokiem ku wieży leżącej przy bramie.

Tymczasem psy, które bawiły się przy kamiennej studni, przybiegły ku niemu i poczęły się łasić. W jednym z nich Zygfryd rozpoznał brytana, który był tak nieodstępny towarzyszem Diedericha, iż w zamku mówiono, że służy mu w nocy za poduszkę.

Pies, powitawszy komtura, zaszczekał z cicha raz i drugi, po czym zwrócił się ku bramie i począł iść ku niej, jak gdyby odgadywał myśl człowieka.

Zygryd znalazł się po chwili przed wąskimi drzwiczkami wieży, które na noc zaryglowywano z zewnątrz. Odsunawszy rygle, zmacał poręcz schodów, które zaczynały się tuż za drzwiami, i począł iść na górę. Zapomniawszy, z powodu rozbicia myśli, latarni szedł omackiem, stąpając ostrożnie i szukając nogami stopni.

Nagle po kilku krokach zatrzymał się, gdyż wyżej, ale tuż nad sobą, usłyszał coś jakby sapanie człowieka albo zwierzęcia.

— Kto tam?

Strach

Nie było odpowiedzi, tylko sapanie stało się szybsze.

Zygryd był człowiekiem nieustraszoną; nie bał się śmierci, ale i jego odwaga i panowanie nad sobą wyczerpały się już do dna tej strasznej nocy. Przez głowę przeleciała mu myśl, że drogę zastępuje mu Rotgier, i włosy zjeżyły mu się na głowie, a czoło okryło się zimnym potem.

I cofnął się prawie do samego wyjścia.

— Kto tam? — zapytał zdławionym głosem.

Lecz w tej chwili coś pcheło go w piersi z siłą tak strasliwą, że starzec padł zemdłony na wznak przez otworzone drzwi, nie wydawszy ani jęku.

Uczyniła się cisza. Potem z wieży wysunęła się jakaś ciemna postać i chyłkiem poczęła umykać ku stajniom leżącym obok cekhauzu²⁴⁴ po lewej stronie dziedzińca. Wielki brytan Diedericha popędził za nią w milczeniu. Drugi pies skoczył za nimi również i zniknął w cieniu muru, ale wkrótce zjawił się znowu ze łbem spuszczonego ku ziemi, biegnąc z wolna z powrotem i jakby wietrząc pod ślad tamtych. W ten sposób zbliżył się do leżącego bez ruchu Zygfryda, obwąchał go uważnie i wreszcie, siadłszy przy jego głowie, podniósł paszczę w górę i począł²⁴⁵ wyć.

Wycie rozlegało się przez długi czas, napęlniając jakby nową żałością i zgrozą tę posępną noc. Na koniec zaskrzypiały drzwi ukryte we wnętrzu wielkiej bramy i na dziedzińcu zjawił się odźwierny z halebardą²⁴⁶.

— Mór²⁴⁷ na tego psa! — rzekł. — Nauczę ja cię wyć po nocy.

²⁴³blanki — zwieńczenie muru obronnego. [przypis edytorski]

²⁴⁴cekhauz (z niem.) — arsenał, zbrojownia. [przypis edytorski]

²⁴⁵począć (daw.) — zacząć. [przypis edytorski]

²⁴⁶halebarda — dziś popr.: halabarda. [przypis edytorski]

²⁴⁷mór (daw.) — zaraza. [przypis edytorski]

I nastawiwszy ostrze, chciał pchnąć nim zwierzę, lecz w tej samej chwili ujrzał, iż ktoś leży w pobliżu otwartych drzwiczek baszty.

— *Herr Jesus!*²⁴⁸ co to jest?...

Pochyliwszy głowę, spojrzał w twarz leżącego człowieka i począł krzyczeć:

— Bywaj²⁴⁹! bywaj! ratunku!

Po czym skoczył do bramy i jął targać z całych sił za sznur dzwonu.

ROZDZIAŁ ÓSMY

Jakkolwiek Głowaczowi pilno było do Zgorzelic, nie mógł jednakże jechać tak prędko, jakby chciał, albowiem drogi stały się niezmiernie trudne. Po zimie ostrej, po mrozach tęgich i po śniegach tak obfitych, że chowały się pod nimi całe wsie, przyszły wielkie odwilże. Luty, wbrew swojej nazwie, nie okazał się bynajmniej lutym²⁵⁰. Naprzód powstały mgły gęste i nieprzeniknione, potem dżdże prawie ulewne, od których w oczach tajały białe zaspasy, w przerwach zaś między ulewami dął wicher, taki, jaki zwykł dąć w marcu, więc przerywany, nagły, któren²⁵¹ zganiał i rozganiał nabrzmiałe chmury po niebie, a na ziemi wył po zaroślach, huczał po lasach i pożerał śniegi, pod którymi niedawno jeszcze drzemały konary i gałęzie w zimowym cichym śnie. Poczerniały też wnet bory. Na łąkach marszczyła się szeroko rozlana woda, wezbrały rzeki i strumienie. Radzi²⁵² byli z takiej obfitości mokrego żywiołu tylko rybitwowie²⁵³, natomiast inna wszelka ludność, trzymana jakby na uwięzi, przykryła sobie po domach i chatach. W wielu miejscach od wsi do wsi można się było dostać tylko łodzią. Nie brakło wprawdzie nigdzie grobel²⁵⁴ ani gościńców przez bagna i bory poczynionych z pni i okrągłaków²⁵⁵, ale teraz groble rozmiękły, a pnie na nizinnych miejscach pogrzęzły w rozmokłych młakach²⁵⁶ i przejazd przez nie uczynił się niebezpieczny albo i wcale niepodobny²⁵⁷. Szczególniej trudno było posuwać się Czechowi w jezierystey Wielkopolsce, gdzie każdej wiosny roztopy bywały większe niż w innych stronach kraju, a przeto²⁵⁸ i droga, zwłaszcza dla konnych, cięższa.

Musiał też często zatrzymywać się i czekać po całych tygodniach bądź to po miasteczkach, bądź po wsiach u dziedziców, którzy zresztą przyjmowali go wraz z jego ludźmi, wedle obyczaju, gościnnie, radzi słuchając opowiadań o Krzyżakach i płacąc chlebem i solą za nowiny. Za czym wiosna dobrze już zapowiadała się na świecie i zbiegła większa część marca, zanim znalazł się w pobliżu Zgorzelic i Bogdańca.

Biło mu serce na myśl, iż niebawem ujrzy swoją panią, bo choć wiedział, że nie dostanie jej nigdy, tak jak nie dostanie i gwiazdy z nieba, jednakże wielbił ją i kochał z całej duszy. Postanowił jednak zajeżdżać naprzód do Maćka, raz dlatego, że do niego był wysłany, a po wtóre, że prowadził ludzi, którzy mieli zostać w Bogdańcu. Zbyszko po zabiciu Rotgiera zabrał był jego orszak wynoszący wedle przepisów zakonnych dziesięć koni i tyluż ludzi. Dwaj spomiędzy nich odwieźli ciało zabitego do Szczytna, pozostałych zaś, wiedząc, jak chciwie stary Maćko poszukuje osadników, odesłał Zbyszko z Głowaczem w darze stryjcowi.

Czech, zajechawszy do Bogdańca, nie zastał Maćka w domu; powiedziano mu, iż poszedł z psami i kuszą do boru, lecz wrócił jeszcze za dnia i dowiedziawszy się, iż znaczny jakowys poczet bawi²⁵⁹ u niego, przyspieszył kroku, aby przyjezdnych powitać i ofiarować im gościnność. Nie poznał też zrazu Głowacza, a gdy ów pokłonił mu się i nazwał, w pierwszej chwili przeraził się okrutnie i rzuciwszy kuszę i czapkę o ziem²⁶⁰, zawołał:

²⁴⁸*Herr Jesus!* (niem.) — Panie Jezu [przypis edytorski]

²⁴⁹*bywaj* (daw.) — okrzyk żądający przybycia, zwł. w chwili niebezpieczeństwa. [przypis edytorski]

²⁵⁰*luty* (daw.) — groźny, srogi. [przypis edytorski]

²⁵¹*któren* — dziś popr.: który. [przypis edytorski]

²⁵²*rad* (daw.) — zadowolony. [przypis edytorski]

²⁵³*rybitwa* (daw.) — rybak. [przypis edytorski]

²⁵⁴*grobla* — wał ziemny przecinający jezioro bądź bagno, usypany w celach komunikacyjnych. [przypis edytorski]

²⁵⁵*okrągłak* — okorowany pień drzewa. [przypis edytorski]

²⁵⁶*młakach* — teren podmokły. [przypis edytorski]

²⁵⁷*niepodobny* (daw.) — niemożliwy. [przypis edytorski]

²⁵⁸*przeto* (daw.) — więc, zatem, toteż. [przypis edytorski]

²⁵⁹*bawić* (daw.) — przebywać. [przypis edytorski]

²⁶⁰*o ziem* — dziś popr.: na ziemię. [przypis edytorski]

— Dla Boga! zabili mi go! gadaj, co wiesz!
 — Nie zabit — odparł Czech. — W dobrym zdrowiu!
 Usłyszawszy to, Maćko zawstydził się nieco i począł sapać, wreszcie odetchnął głęboko.
 — Chwała Chrystusowi Panu! — rzekł. — Gdzie zaś jest?
 — Do Malborge pojechał, a mnie z nowinami tu przysłał.
 — A on po co do Malborge?
 — Po żonę.
 — Bój się, chłopie, ran boskich! Po jaką żonę?
 — Po Jurandową córkę. Będzie o czym prawić²⁶¹ choćby całą noc, ale pozwólcie, poczesny²⁶² panie, abym też odsapnął, bom się zdrożył²⁶³ okrutnie, a od północks cięgiem²⁶⁴ jechałem.

Więc Maćko przestał na chwilę pytać, głównie jednak z tej przyczyny, że zdumienie odjęło mu mowę. Ochłonawszy nieco, zakrzyknął na pacholka, by dorzucił drew do ogniska i przyniósł Czechowi jeść, po czym jął chodzić po izbie, wymachiwać rękoma i mówić sam do siebie:

— Uszom nie wierzyć... Jurandowa córka... Zbyszko żonaty...

— I żonaty, i nieżonaty — rzekł Czech.

Dopieroż jął²⁶⁵ z wolna opowiadać, co i jak było, a tamten słuchał chciwie, przerywając kiedy niekiedy pytaniami, bo nie wszystko było jasne w opowiadaniu Czecha. Nie wiedział na przykład dokładnie Głowacz, kiedy się Zbyszko ożenił, bo nie było żadnego wesela, twierdził jednak na pewno, że ślub był i że się to stało za przyczyną samej księżny Anny Danuty²⁶⁶, a wydało się przed ludźmi dopiero po przyjeździe Krzyżaka Rotgiera, z którym Zbyszko, pozwawszy go na sąd Boży, potykał się wobec całego mazowieckiego dworu.

— Aa! Potykał ci się? — zawołał, błysnąwszy oczyma z okrutnym zaciekawieniem, Maćko. — No i co?

— Na dwie połowie²⁶⁷ Niemca rozwalił, a i mnie też Bóg z giermkim poszczęścił.

Maćko znów począł sapać, tym razem z zadowolenia.

— No! — rzekł — chłop to on jest nie na śmiech. Ostatni z Gradów, ale, tak mi dopomóż Bóg, niepośledni²⁶⁸. Juści, a wówczas z Fryzami²⁶⁹... Prawy wyrostek był...

Tu spojrzął uważniej raz i drugi na Czecha, po czym znów:

— Ale i tyś mi się udał²⁷⁰. I widać nie łżesz²⁷¹. Ja ci łgarza i przez deskę poczuję. Nic jeszcze ten giermek, bo sam mówisz, żeś nie miał wiele roboty, ale żeś tamtemu psubratu ramię skruszył, a przedtem tura²⁷² zwał, to godne uczynki.

Po czym spytał nagle:

— A łup? czy także godny?

— Wzięliśmy zbroje, konie i chłopą dziesięciu, a ośmiu wam młody pan przysła.

— Cóż z dwoma uczynił?

— Odesłał z ciałem.

— Nie mógł to książę swoich pacholców wyprawic? Tamci już nie wrócą.

Czech uśmiechnął się na tę chciwość, z którą zresztą Maćko często się zdradzał.

— Młody pan nie potrzebuje na to teraz już zważać — rzekł. — Spychów wielka dziedzina.

— Wielka! ba, i co? Ale jeszcze nie jego.

— Jen²⁷³ czyja?

²⁶¹ *prawić* (daw.) — mówić, opowiadać. [przypis edytorski]

²⁶² *poczesny* — tu: szanowny. [przypis edytorski]

²⁶³ *zdrożyć się* — zmęczyć się drogą. [przypis edytorski]

²⁶⁴ *cięgiem* (daw.) — ciągle. [przypis edytorski]

²⁶⁵ *jął* (daw.) — zaczął. [przypis edytorski]

²⁶⁶ *Anna Danuta* — (1358–1448), córka księcia trockiego Kiejstuta i Biruty, żona księcia mazowieckiego Janusza (było to najdłuższe trwające małżeństwo w dziejach dynastii). [przypis edytorski]

²⁶⁷ *dwie połowie* — dziś popr.: dwie połowy (pozostałość tzw. liczby podwójnej). [przypis edytorski]

²⁶⁸ *niepośledni* (daw.) — nie byle jaki. [przypis edytorski]

²⁶⁹ *Fryz a. Fryzyczyk* — mieszkaniec Fryzji, krainy nad Morzem Północnym, obecnie stanowiącej pogranicze Niemiec, Danii i Holandii. [przypis edytorski]

²⁷⁰ *udać się* (daw.) — spodobać się. [przypis edytorski]

²⁷¹ *łgać* (daw.) — kłamać. [przypis edytorski]

²⁷² *tur* — wymarły dziki ssak z rzędu parzystokopytnych. [przypis edytorski]

²⁷³ *jeno* (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

Maćko aż wstał.

— Powiadaj! A przecie Jurand!

— Jurand u Krzyżaków w podziemiu i śmierć nad nim. Bóg wie, czy wyżyje, a jeśli wyżyje, czy wróci; choćby zaś wyżył i wrócił, przecie czytał ksiądz Kaleb jego testament i zapowiedział wszystkim, że dziedzicem ma być młody pan.

Na Maćku nowiny te uczyniły widocznie ogromne wrażenie, tak dalece bowiem były zarazem pomyślne i niepomyślne, że nie mógł się w nich połapać ani przyprowadzić do ładu uczuć, które na przemian nim wstrząsały. Wiadomość, że Zbyszko się ożenił, ukłuła go w pierwszej chwili boleśnie, kochał bowiem jak rodzony ojciec Jagienkę i ze wszystkich sił pragnął Zbyszka z nią skojarzyć. Ale z drugiej strony już się był przyzwyczaił uważać tę rzecz za przepadłą, a znów Jurandówna przynosiła to, czego nie mogła przynieść Jagienka, bo i łaskę księżęcą, i wiano²⁷⁴, jako jedynaczka, wielokroć razy większe. Widział już Maćko w duszy Zbyszka księżęcym komesem²⁷⁵, panem na Bogdańcu i Spychowie, ba, w przyszłości i kasztelanem. Rzecz nie była niepodobna, bo mówiło się przecie w onych czasach o szlachcicu chudopachołku²⁷⁶: „Miał ci synów dwunastu: sześciu w bitwach legło, sześciu zostało kasztelanami²⁷⁷”. I naród, i rody były na dorobku do wielkości. Znaczne mienie mogło tylko pomóc Zbyszkowi na tej drodze, więc chciwość i pycha rodowa Maćka miały się z czego cieszyć. Nie brakło jednakże staremu powodów i do niepokoju. Sam jeździł niegdyś dla uratowania Zbyszka do Krzyżaków i przywiózł z tej podróży żelazny szczebrzuch²⁷⁸ pod żebrem, a oto teraz pojechał Zbyszko do Malborka jakoby wilkowi w gardziel. Zali²⁷⁹ doczeka się tam żony czy śmierci? „Nie będą tam na niego mile patrzyli — pomyślał Maćko — dopiero co zatłukł im przecie znacznego rycerza, a przedtem bił w Lichtensteina, one zaś, psiajuchy, miłują zemstę”. Na tę myśl zatroskał się stary rycerz wielce. Przyszło mu też do głowy, że nie będzie także bez tego, aby Zbyszko, jako „jest chłop prędki”, nie potykał się tam z jakim Niemcem. Ale o to mniejsza była trwoga. Najgorzej się obawiał Maćko, że go chwycą. „Chwycili starego Juranda i córkę, nie wzdrali się chwycić swego czasu samego księcia przy Złotoryi, czemu by zaś mieli Zbyszkowi pofolgować²⁸⁰”.

Tu przyszło mu do głowy pytanie: co będzie, jeśli młodzik, choćby sam uszedł z rąk krzyżackich, wcale żony nie odnajdzie? Na razie pocieszył się Maćko myślą, że mu zostanie po niej Spychów, ale była to krótka pociecha. Chodziło staremu mocno o mienie, ale chodziło niemniej o ród, o Zbyszkowe dzieci. „Jeśli Danuśka wpadnie jako kamień w wodę i nikt nie będzie wiedział, żywa-li czy umarła, nie będzie się mógł Zbyszko z drugą żenić — i wówczas nie stanie²⁸¹ Gradów z Bogdańca na świecie. Hej! Z Jagienką byłoby inaczej!... Moczydołów też kwoka skrzydłami ani pies ogonem nie przykryje, a taka dziewczka co rok by rodziła bez pochyby²⁸² jako ona jabłoń w sadzie”. Więc żal Maćka stał się większy od radości z nowego dziedzictwa — i z tego żalu, z niepokoju jął znowu wypyttywać Czecha, jako to było z tym ślubem i kiedy było.

A Czech na to:

— Mówiłem już wam, poczesny panie, że kiedy było, nie wiem, a czego się domyślałem, na to nie przysięgnę.

— Czego się zaś domyślasz?

— Przeciem ja młodego pana nie odstępował w krzypocie²⁸³ i w izbie z nim razem spałem. Raz tylko wieczór kazali mi pójść precz, a potem widziałem, jak do pana poszli: sama miłościwa, a z nią panna Jurandówna, pan de Lorche i ksiądz Wyszoniek. Dziwowałem się nawet, bo panna miała wianuszek na głowie, alem myślał, że Sakramenta będą

²⁷⁴wiano — posag. [przypis edytorski]

²⁷⁵komes — tu: wyższy urzędnik. [przypis edytorski]

²⁷⁶chudopachołek (daw.) — niezamożny szlachcic. [przypis edytorski]

²⁷⁷kasztelan — średniowieczny urzędnik, odpowiedzialny za ściąganie podatków, obronę i sądownictwo na terenie kasztelanii, to jest jednostki administracyjnej średniego szczebla. [przypis edytorski]

²⁷⁸szczebrzuch — słowniki podają znaczenie: wiano panny młodej. Sienkiewicz prawdop. skontaminował to ze słowem „brzeszczot”. [przypis edytorski]

²⁷⁹zali (daw.) — czy. [przypis edytorski]

²⁸⁰pofolgować (daw.) — potraktować łagodnie. [przypis edytorski]

²⁸¹nie stanie (daw.) — nie będzie więcej. [przypis edytorski]

²⁸²bez pochyby (daw.) — niechybnie, na pewno. [przypis edytorski]

²⁸³krzypota (daw.) — kaszel, u Sienkiewicza konsekwentnie: choroba. [przypis edytorski]

panu dawać... Może to było wtedy... Pamiętam, że pan kazał, abym go przybrał pięknie jak na wesele, ale myślałem też, że to dla przyjęcia Ciała Chrystusowego.

— A potem jakoż? ostali²⁸⁴ sami?

— I! — nie ostali sami, a choćby i ostali, pan wonczas²⁸⁵ i jeść nie mógł o swej mocy.

A już byli po panienkę ludzie, niby od Juranda, i nad raniem²⁸⁶ pojechała...

— Nie widziałże jej Zbyszko od tego czasu?

— Oko ludzkie jej nie widziało.

Nastąpiła chwila milczenia.

— Cóż myślisz — zapytał po chwili Maćko — oddadzą ją Krzyżacy czy nie oddadzą?

Czech począł trząść głową, po czym kiwnął ręką ze zniechęceniem.

— Wedle²⁸⁷ mojej głowy — rzekł z wolna — to ona już przepadła na wieki.

— Dlaczego? — zapytał prawie ze strachem Maćko.

— Bo gdyby mówili, że ją mają, to byłaby nadzieja. Można by się było skarżyć alibo okup zapłacić, alibo siłą ją odbić. Ale oni mówią tak: Mielśmy jakowś odbitą dziewczkę i daliśmy Jurandowi znać, on zaś jej nie przyznał, a za nasze serce ludzi nam tylu nabił, że i dobra potyczka więcej nie kosztuje.

— To Jurandowi pokazywali jakowś dziewczkę?

— Mówią, że pokazywali. Bóg raczy wiedzieć. Może nieprawda, a może pokazali mu inną. To jeno prawda, że ludzi pobili i że oni gotowi przysiąc, że panny Jurandówny nigdy nie porywali. I to jest okrutnie ciężka sprawa. Choćby mistrz dał rozkaz, to mu też odpowiedzą, że jej nie mają. I kto im dowiedzie? Tym bardziej że dworscy w Ciechanowie mówili o Jurandowym liście, w którym stoi, że ona nie u Krzyżaków.

— A może nie u Krzyżaków?

— Prosim waszą miłość!... Już jeśliby ją zbójce porwali, to przecie nie dla czego innego, jeno dla okupu. A przy tym zbójce nie potrafiliby ni listu napisać, ni pieczęci pana ze Spychowa uczynić, ni zanego pocztu przysłać.

— Prawda jest. Ale co Krzyżakom po niej?

— A pomsta nad Jurandową krwią? Wolą oni pomstę niż miód i wino, a że przyczyny mają, to mają. Straszny im był pan ze Spychowa, a co w ostatku sił uczynił, to do reszty ich rozjadło²⁸⁸... Mój pan też, słyszałem, na Lichtensteina rękę podnosił, Rotgiera zabił... Mnie Bóg pomógł, żem psubratu ramię skruszył. Hej!... prosim pięknie: czterech było, zatracona ich mać, a teraz ledwie jeden żywie, i to stary. My też zęby mamy, wasza miłość.

Nastąpiła znów chwila milczenia.

— Roztropny z ciebie giermek — rzekł wreszcie Maćko. — A jakoż myślisz, co z nią uczynią?

— Książ²⁸⁹ Witold²⁹⁰ — potężny książ; mówią, że i cesarz niemiecki w pas mu się kłania — a co uczynili z jego dziećmi? Mało tu u nich zamków? mało podziemi? mało studzien? mało powrozów i pętli na szyję?

— Dla Boga żywego! — zawołał Maćko.

— Daj Bóg, żeby młodego pana nie pochowali, choć z książęcym listem i panem de Lorche pojechał, któren²⁹¹ jest pan możny i książętom pokrewny. Hej, nie chciałem ja tu jechać, bo tam łatwiej by się potykać zdarzyło. Ale mi kazał. Słyszałem, jako raz mówił do starego pana ze Spychowa: „Zaliście wy chytry? — powiada — bo ja chytrością nie wskóram nic, a z nimi tego trzeba! Oj! powiada, stryk Maćko, ten by się tu przydał!” I z tej przyczyny mnie wysłał. Ale Jurandówny to i wy, panie, nie najdziecie²⁹², bo ona może już na tamtym świecie — a przeciwko śmierci by²⁹³ i największa chytrość nie pomoże...

²⁸⁴ostali (daw.) — zostali. [przypis edytorski]

²⁸⁵wonczas (daw.) — wówczas, w tym czasie. [przypis edytorski]

²⁸⁶nad raniem — dziś popr.: nad ranem. [przypis edytorski]

²⁸⁷wedle (daw.) — według. [przypis edytorski]

²⁸⁸rozjadło (daw.) — rozjuszyło, wprawiło we wściekłość. [przypis edytorski]

²⁸⁹książ — książę. [przypis edytorski]

²⁹⁰Witold Kiejstutowicz, zwany Wielkim — (ok. 1350–1430), wielki książę litewski, brat stryjeczny Władysława Jagiełły. W latach 1382–1385 oraz 1390 przejściowo sprzymierzony z Krzyżakami przeciw Jagielle. [przypis edytorski]

²⁹¹któren — dziś popr.: który. [przypis edytorski]

²⁹²należć — dziś popr.: znaleźć. [przypis edytorski]

²⁹³by — tu: choćby. [przypis edytorski]

Maćko zamyślił się i dopiero po długim milczeniu rzekł:

— Ha! to nie ma i rady! Przeciwno śmierci chytróść nie pomoże. Ale gdybym tam pojechał, a dowiedział się choć tego, że tamtą zgładzili, to Spychów zostałby i tak Zbysz-kowi, a sam mógłby tu wrócić i inną dziewczkę brać...

Tu odetchnął Maćko, jakby jakiś ciężar zrzucił z serca, a Głowacz spytał nieśmiałym, cichym głosem:

— Panienkę ze Zgorzelic?...

— Ano! — odpowiedział Maćko — tym bardziej że sierota, a Cztan z Rogowa i Wilk z Brzozowej coraz gorzej na nią nastają²⁹⁴.

Lecz Czech zerwał się na równe nogi:

— Panienka sierota? Rycerz Zych?...

— To nie wiesz o niczym?

— Na miły Bóg! cóż się stało?

— Ba, prawda, jakoże masz wiedzieć, kiedyś tu prosto zajechał, a gadaliśmy jeno o Zbyszku! Sierota jest! Zych zgorzelicki po prawdzie nigdy w domu miejsca nie przygrzał, chyba że miał gości. Inaczej zaraz mu się w Zgorzelicach cniło²⁹⁵. Pisał ci tedy²⁹⁶ do niego opat²⁹⁷, że jedzie w gości do księcia Przemka oświęcimskiego²⁹⁸ i jego z sobą prosi. A Zychowi w to graj, ile że z księciem się znał i nieraz się z nim weselił. Przybywa zatem Zych do mnie i powiada tak: „Jadę do Oświęcimia, a potem do Głewic, a wy tu miejcie oko na Zgorzelice”. Mnie zaś zaraz coś tknęło i powiadam tak: „Nie jedźcie! pilnujcie dziedziny i Jagienki, bo wiem, że Cztan z Wilkiem coś ci złego zamyślają”. A trzeba ci wiedzieć, że opat²⁹⁹ ze złości na Zbyszka chciał dla dziewczki Wilka albo Cztana, ale później, poznawszy ich obyczaj, sprzął kiedyś obu łagą³⁰⁰ i ze Zgorzelic wyrzucił. I dobrze, ale nie bardzo, bo się okrutnie zawzięli. Teraz jest trochę spokoju, gdyż się wzajem poszczerbili i leżą, ale przedtem nie było i chwili pewnej. Wszystko na mojej głowie: obrona i opieka. A teraz Zbyszko znów chce, abym jechał... Jako tu będzie z Jagienką — nie wiem, ale tymczasem dopowiem ci o Zychu. Nie zważał na moje gadanie — pojechał. No i ucztowali, weselili się! Z Głewic jechali do ojca księcia Przemka, do starego Nosaka³⁰¹, którego w Cieszynie włada. Aż tu Jaśko, książę raciborski³⁰², z nienawiści ku księciu Przemkowi zbójów pod przewodem Czecha Chrzana³⁰³ na nich nasadził³⁰⁴. I książę Przemko legł, a z nim razem i Zych zgorzelicki, strzałą w tchawicę ugodzon. Opata cepem żelaznym ogłuszyli, tak że dotychczas głową trzęsie, o świecie nie wie i mowę bodaj na zawsze utracił. No, Chrzana stary książę Nosak od pana na Zampachu kupił i tak go udręczył, że najstarsi ludzie o podobnej męce nie słyszeli — aleć ni sobie męką żalu po synu nie zmniejszył, ni Zycha nie wskrzesił, ni Jagienkę leż nie otarł. Ot im zabawa... Sześć niedziel³⁰⁵ temu przywieźli tu Zycha i pochowali.

— Taki tegi pan!... — mówił z żalem Czech. — Nie byłem ci ja już pod Bolesławcem ułomek, a on i jednego pacierza ze mną się nie zabawił i w niewolę mię wziął. Ale taka to była niewola, żebym jej był i za wolę nie pomieniał... Dobry, zacny pan! Dajże mu Boże światłość wiekuistą. Hej, żal, żal! ale największy panienki, niebogi.

— Bo i szczerza nieboga. Poniektóra i matki tak nie miłuje, jako ona ojca miłowała. I do tego nieprzepieczno³⁰⁶ jej siedzieć w Zgorzelicach. Po pogrzebie — jeszcze śniegiem nie zasypało Zychowej mogiły, już Cztan i Wilk na zgorzelicki dwór nastąpili. Szczęściem

²⁹⁴nastawać (daw.) — upierać się przy czymś, domagać się czegoś. [przypis edytorski]

²⁹⁵cnić się (daw.) — tęsknić za czymś, martwić się, nudzić. [przypis edytorski]

²⁹⁶tedy (daw.) — więc, zatem. [przypis edytorski]

²⁹⁷opat — przełożony w męskim zakonie kontemplacyjnym. [przypis edytorski]

²⁹⁸Przemysław Oświęcimski — (ok. 1365–1406), książę cieszyński, zginął zamordowany w podróży. Kronika Długosza podaje błędną datę zajścia (1 stycznia 1400) lepiej, bo z dokładnością do miesiąca, dopasowaną do czasu akcji powieści. [przypis edytorski]

²⁹⁹opat — przełożony w męskim zakonie kontemplacyjnym. [przypis edytorski]

³⁰⁰łaga — laska, kij. [przypis edytorski]

³⁰¹Przemysław I Noszak — (ok. 1336–1410), książę cieszyński, bytomski i siewierski. [przypis edytorski]

³⁰²Jan II Raciborski, zwany Żelaznym — (ok. 1365–1424), książę raciborski od ok. 1380. [przypis edytorski]

³⁰³Jerzy Chrzan — morderca księcia Przemysława Oświęcimskiego, stracony w publicznej egzekucji. [przypis edytorski]

³⁰⁴nasadzić (daw.) — nasłać. [przypis edytorski]

³⁰⁵niedziela (daw.) — tydzień. [przypis edytorski]

³⁰⁶nieprzepieczno (daw.) — niebezpiecznie. [przypis edytorski]

dowiedzieli się moi ludzie przedtem, więcem z parobkami w pomoc skoczył, i Bóg dał, żeśmy ich godnie³⁰⁷ sprali. Dopiero po bitce dziewczka, kiedy to nie ułapi mnie za kolana: „Nie mogem być Zbyszkowa, prawi, nie będem niczyja, jeno mnie od tych odmieńców ratujcie, bo prawi, wołałabym śmierć niż ich...” To ci mówię, nie poznałbyś teraz Zgorzelic, bom z nich kasztel³⁰⁸ prawy uczynił. Następowali³⁰⁹ jeszcze dwa razy potem, ale wiera, nie mogli dać rady. Teraz na czas jakiś jest spokój, bo jakom ci rzekł, poszczerbili się wzajem, tak że żaden ni ręką, ni nogą ruszyć nie może.

Głowacz nie odrzekł na to nic, tylko słuchając o Cztanie i Wilku, zgrzytać począł tak, jakoby kto skrzypiące drzwi otwierał i zamykał, a potem jął wycierać o uda swe potężne dłonie, w których widocznie uczuł swędzenie. Wreszcie z ust wyszło mu z trudem jedno tylko słowo:

— Zatraceny³¹⁰...

Lecz w tej chwili głosy jakieś ozwały się w sieni, drzwi otworzyły się nagle i do izby wbiegła pędem Jagienka, a z nią najstarszy z jej braci, czternastoletni Jaśko, podobny tak do niej jak bliźniak. Ona, dowiedziawszy się od zgorzelickich chłopów, którzy po drodze widzieli poczet, że jakowś ludzie pod wodzą Czecha Hlawy jechali do Bogdańca, przerażała się równie jak Maćko, a gdy powiedzieli jej jeszcze, że Zbyszka między nimi nie widziano, była niemal pewna, że stało się nieszczęście, więc przyleciała jednym tchem do Bogdańca, by się prawdy dopytać.

— Co się stało?... na miły Bóg! — poczęła wołać od proga³¹¹.

— Co się miało stać? — odpowiedział Maćko. — Żyw Zbyszko i zdrowy.

Czech skoczył ku pani i klękawszy na jedno kolano, począł całować kraj jej sukni, lecz ona wcale tego nie zauważyła, gdyż usłyszawszy odpowiedź starego rycerza, odwróciła głowę od ognia w cień i dopiero po chwili, jakby przypomniawszy sobie, że trzeba się przywitać, rzekła:

— Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus!

— Na wieki wieków — odpowiedział Maćko.

A ona, spostrzegłszy teraz Czecha u swych kolan, pochyliła się ku niemu.

— Radam ci, Hlawo, z duszy, ale czemuś to pana ostawił?

— Wysłał mnie, panienko miłościwa.

— Co przykazał?

— Przykazał jechać do Bogdańca.

— Do Bogdańca?... I co jeszcze?

— Wysłał po radę... i z pokłonem, z pozdrowieniem.

— Do Bogdańca, i tyła? No — dobrze. A sam gdzie?

— Między Krzyżaki pojechał do Malbarga.

Na twarzy Jagienki odbił się znów niepokój.

— Zali mu życie niemiłe? Czegóż?

— Szukać, miłościwa panienko, tego, czego nie odnajdzie.

— Wiera, nie odnajdzie! — wtrącił Maćko. — Jako ćwieka³¹² nie utwierdzisz bez młota, tako i woli ludzkiej bez boskiej.

— Cóże prawicie? — zapytała Jagienka.

Lecz Maćko na pytanie odpowiedział takim pytaniem:

— Gadałże ci co Zbyszko o Jurandównie, bo jako słyszałem, to gadał?

Jagienka zrazu nie odpowiedziała nic i dopiero po chwili, przytłumiwszy westchnienie, odrzekła:

— Ej! gadał! A co mu wadziło³¹³ gadać!

— To i dobrze, bo przez to łatwiej³¹⁴ mi prawić — odrzekł stary.

I począł jej opowiadać, co od Czecha słyszał, sam dziwiąc się, że chwilami opowiadanie przychodzi mu jakoś nieskładnie i trudno. Że jednak istotnie był człek chytry, a szło mu

³⁰⁷godnie (daw.) — porządnie, solidnie. [przypis edytorski]

³⁰⁸kasztel (daw.) — zameczek, niewielka twierdza. [przypis edytorski]

³⁰⁹następować (daw.) — atakować. [przypis edytorski]

³¹⁰zatraceny (z czes.) — zatraceni, skazani na potępienie (przekleństwo). [przypis edytorski]

³¹¹proga — dziś popr.: progu. [przypis edytorski]

³¹²ćwiek — gwóźdź. [przypis edytorski]

³¹³wadzić (daw.) — przeszkadzać. [przypis edytorski]

³¹⁴łatwiej (daw.) — łatwiej. [przypis edytorski]

o to, by na wszelki wypadek nie „złisić³¹⁵” Jagienki, więc mocno nastawał na to, w co zresztą sam wierzył, że Zbyszko w rzeczy³¹⁶ nigdy nie był mężem Danusi i że ona przepadła już na wieki.

Czech przyświadczał mu kiedy niekiedy, to kiwając głową, to powtarzając: „Przez Bóg, jako żywo!” lub: „Tak ono, nie inac³¹⁷” — dziewczyna zaś słuchała ze spuszczoneymi rzęsami na jagody³¹⁸, o nic już nie dopytująca i tak cicha, że aż jej milczenie zaniepokoiło Maćka.

— No i cóż ty? — pytał skończywszy opowiadanie.

A ona nie odrzekła nic, tylko dwie łzy zabłyśły jej pod spuszczoneymi rzęsami i stoczyły się po policzkach.

Po chwili zaś zbliżyła się do Maćka i pocałowałszy go w rękę, rzekła:

— Niech będzie pochwalony.

— Na wieki wieków — odrzekł stary. — Tak ci to pilno do domu? Ostańże z nami.

Lecz ona nie chciała zostać tłumacząc się, że w domu nie wydała na wieczerzę. Maćko zaś, choć wiedział, że w Zgorzelicach jest stara szlachcianka Sieciechowa, która mogłaby ją zastąpić, nie zatrzymywał jej zbyt natarczywie, rozumiejąc, że smutek nierad³¹⁹ świeci ludziom łzami i że człowiek jest jako ryba, która, poczuwszy w sobie grot ości, chowa się jak może najgłębiej na dno.

Więc pogładził tylko dziewczynę po głowie, a następnie odprowadził ją wraz z Czechem na dziedziniec. Ale Czech wywiódł konia ze stajni, dosiadł go i pojechał za panienką.

Maćko zaś wróciwszy, westchnął i kiwając głową, począł mruczeć:

— Głupi ten Zbyszko to ci jest!... Aż pachnie po onej dziewce w izbie!

I rozżalił się stary w sobie. Pomyślał, że gdyby tak Zbyszko zaraz po powrocie był ją brał, to może by już do tego czasu była radość i uciecha! Zaś teraz co? Byle go wspomnieć, to wnet jej łza z oka kapnie, a chłopisko światami chodzi³²⁰ i będzie tam gdzieś o tyny³²¹ malborskie łbem bił, póki go nie rozbije, a w chałupie pusto, jeno zbroiska ze ścian się szczerzą. Nijaki pożytek z gospodarki, na nic zabieglivość, na nic Spychów i Bogdaniec, skoro nie będzie ich komu zostawić.

Tu gniew począł burzyć w duszy Maćka.

— Poczekaj, powsinogo³²² — rzekł głośno — nie pojadę ja za tobą, a ty rób, co chcesz!

Lecz w tej samej chwili zdjęła go jak na złość okrutna tęsknota za Zbyszkciem. „Ba, nie pojadę — pomyślał — a w domu to zaś usiedzę? Nie usiedzę! Skaranie boskie! Bo żeby tego juchy³²³ choć raz w życiu nie obaczyć — nijak nie może być! — Znowu tam jednego psubrata rozszczepił — i łup pobrał... Inny posiwieje, nim pas zyszcze³²⁴, a jego już tam książę opasał... I słusznie, bo siła³²⁵ jest chwackich³²⁶ pachółków między szlachtą, ale takiego drugiego chyba nie ma”.

I rozczuliwszy się całkiem, począł naprzód spoglądać po zbrojach, po mieczach i po toporach, które czerniały w dymie, jakby rozważając, co z sobą brać, a co zostawić, po czym wyszedł z izby, raz dlatego, że nie mógł w niej wytrzymać, a po wtóre, by kazać wysmarować wozy i dać koniom podwójny obrok.

Na podwórcu, na którym się już mroczyło, przypomniał sobie Jagienkę, która tu przed chwilą na koń siadała, i nagle zatroskał się znowu.

— Jechać, to jechać — rzekł sobie — ale kto tu będzie dziewczyny przed Cztanem i Wilkiem bronił! Bogdaj³²⁷ w nich piorun trzasł!...

³¹⁵złisić (daw.) — zrazić, zniechęcić. [przypis edytorski]

³¹⁶w rzeczy (daw.) — w rzeczywistości. [przypis edytorski]

³¹⁷inac (daw.) — inaczej. [przypis edytorski]

³¹⁸jagody (daw.) — policzki. [przypis edytorski]

³¹⁹nierad (daw.) — niechętnie. [przypis edytorski]

³²⁰światami chodzić (daw.) — daleko podróżować. [przypis edytorski]

³²¹tyny (daw.) — ogrodzenie, tu: mur. [przypis edytorski]

³²²powsinoga (daw.) — włóczęga. [przypis edytorski]

³²³jucha (daw.) — krew, tu jako przekleństwo. [przypis edytorski]

³²⁴zyszczeć (daw.) — zyskać. [przypis edytorski]

³²⁵siła (daw.) — wielu. [przypis edytorski]

³²⁶chwacki (daw.) — śmiały, dzielny. [przypis edytorski]

³²⁷bogdaj — oby (od: Boże, daj). [przypis edytorski]

Smutek

Jagienka zaś jechała tymczasem wraz z małym Jaśkiem drogą leśną ku Zgorzelicom, a Czech włókł się w milczeniu za nimi, z sercem przepełnionym miłością i żalem... Widział przedtem lży dziewczyny, patrzył teraz na jej ciemną postać, zaledwie widną³²⁸ w mroku leśnym, i odgadywał jej smutek i ból. Zdawało mu się też, że lada chwila wyciągną się po nią z pomroki i gęstwiny drapieżne ręce Wilka lub Cztana — i na tę myśl porywała go dzika żądza bitki. Żądza ta stawała się chwilami tak nieprzeparta, że brała go ochota chwycić za topór lub miecz i razić³²⁹ bodaj sosny przy drodze. Czuł, że gdyby się dobrze zmachał, to by mu ulżyło. Rad by był wreszcie choć konia cwałem puścić, ale oni tam w przedzie jechali właśnie wolno, noga za nogą, nic prawie nie rozmawiając, gdyż i mały Jaśko, choć zwykle mowny³³⁰, widząc po kilku próbach, że siostra nie chce rozmawiać, pograżył się także w milczeniu.

Lecz gdy już byli blisko Zgorzelic, żal w sercu Czecha przeważał nad gniewem na Cztana i Wilka. „Nie pożałowałbym ci ja i krwi — mówił sobie — byle cię pocieszyć, ale cóż, nieszczęsny, uczynię? Co ci powiem? Powiem chyba, że on ci się pokłonić kazał, i dajże Boże, aby ci to za pociechę starczyło”. Tak pomyślawszy, przysunął konia do konia Jagienki:

— Panienko miłościwa...

— To jedziesz z nami? — zapytała dziewczyna, ocknąwszy się jak ze snu. — A co powiesz?

— Bom zapomniał, co mi pan kazał wam powiedzieć. Na odjeźdnym w Spychowie zawołał mnie i powiedział tak: „Podejmij pod nogi panienkę ze Zgorzelic, bo czy w złej, czy w dobrej doli nigdy jej nie zabaczę³³¹, a za to, powiada, co dla stryjca i dla mnie uczyniła, niech jej Bóg zapłaci i w zdrowiu ją zachowa”.

— Bóg zapłać i jemu za dobre słowo — odrzekła Jagienka.

Po czym dodała takim jakimś dziwnym głosem, że w Czechu stopniało serce do reszty.

— I tobie, Hlawo.

Rozmowa urwała się na czas, lecz giermek rad był z siebie i z tego, co panience powiedział, w duszy bowiem mówił sobie: „Przynajmniej tego nie pomyśli, że ją niewdzięcznością nakarmiono”. Zaczął też zaraz wyszukiwać w swej pocziwej głowie, co by jej jeszcze znów takiego powiedzieć, i po chwili znów począł:

— Panienko...

— Co?

— To... niby... chciałem rzec, jakom i staremu panu z Bogdańca mówił, że tamta już przepadła na wieki i że on jej nigdy nie odnajdzie, choćby mu sam mistrz pomagał.

— To żona jego — odrzekła Jagienka.

A Czech ją kręcić głową:

— Taka ona i żona...

Jagienka nie odpowiedziała już na to nic, lecz w domu po wieczery, gdy Jaśko i młodzi bracia spać poszli, kazała przynieść dzban miodu i zwróciwszy się do Czecha, spytała:

— A może wołałbyś spać, bom chciała krzyneć³³² ugwarzyć³³³.

Czech, choć był zdrożon, gotów był gwarzyć choćby do rana, więc poczęli rozmawiać, a raczej on opowiadał znów szczegółowo wszystkie przygody Zbyszka, Juranda, Danusi i swoje.

ROZDZIAŁ DZIEWIĄTY

Maćko gotował³³⁴ się do drogi, a Jagienka nie pokazywała się w Bogdańcu przez dwa dni, spędziła je bowiem na naradach z Czechem. Spotkał ją stary rycerz dopiero dnia trzeciego, w niedzielę, w drodze do kościoła. Jechała do Krześni z bratem Jaśkiem i ze znacznym poczem zbrojnych pacholków, albowiem nie była pewna, czy Cztan i Wilk leżą jeszcze i czy nie uczynią na nią jakowejś napaści.

³²⁸widny (daw.) — tu: widoczny. [przypis edytorski]

³²⁹razić (daw.) — uderzać. [przypis edytorski]

³³⁰mowny (daw.) — gadatliwy. [przypis edytorski]

³³¹zabaczyć (daw.) — zapomnieć. [przypis edytorski]

³³²krzyneć (daw.) — trochę. [przypis edytorski]

³³³ugwarzyć (daw.) — porozmawiać. [przypis edytorski]

³³⁴gotować się (daw.) — przygotowywać się. [przypis edytorski]

— Chciałam i tak wstąpić po mszy do Bogdańca — rzekła powitawszy Maćka — bo pilną mam do was sprawę, ale możemy i zaraz o niej gadać.

To rzekłszy, wysunęła się na przodek orszaku, nie chcąc widocznie, by pachółkowie słyszeli rozmowę, a gdy Maćko znalazł się przy niej, zapytała:

— To już pewno jedziecie?

— Da Bóg, jutro, nie później.

— I do Malborga?

— Do Malborga albo i nie. Gdzie wypadnie.

— To posłuchajcie teraz i mnie. Długo myślałam, co mi trzeba uczynić, a teraz chcę się i was o radę spytać. Drzewiej³³⁵, wiecie, póki tatulo był żywy, a opat miał moc w sobie, było co innego. Cztan i Wilk myśleli też, że jednego z nich wybiorę, i hamowali się wzajem. A teraz останę bez nijakiej obrony i albo będę w Zgorzelicach za ostrokołem jako w więzieniu siedzieć, albo niechybnie stanie mi się tu od nich krzywda. Sami powiedzcie, czy nie tak?

— Ba — rzekł Maćko — myślałem o tym i ja.

— I coście wymyślili?

— Nie wymyśliłem nic, ale to jeno ci muszę powiedzieć, że u nas przecie polski kraj i że za przemoc nad dziewczką okrutne są kary w statucie³³⁶.

— To dobrze, ale granicę nietrudno przeskoczyć. Jużci wiem, że i Śląsk polski kraj, a wždy³³⁷ tam książęta sami się z sobą wadzą i na się wzajem następują³³⁸. Żeby nie to, żyłby mój tatulo kochany. Nalazło tam już Niemców i burzą a krzywdy czynią, więc kto się chce między nimi skryć, to się i skryje. Pewnie, że łatwo bym się ni Cztanowi, ni Wilkowi nie dała, ale chodzi mi też i o braci. Nie będzie tu mnie, będzie spokój, a jeśli w Zgorzelicach останę, Bóg wie, co się przygodzi³³⁹. Zdarzą się napaści, bitki, a Jaśkowi już czternaście roków i żadna, a nie dopieroż moja, moc go nie utrzyma. Ostatni raz, kiedyście to nam w pomoc przyszli, już on się rwał ku przodowi i jak Cztan prasnął w kupę buławą³⁴⁰, mało mu o głowę nie zawadził. Hej! gadał już Jaśko czeladzi³⁴¹, że obu tamtych pozwie na udeptaną ziemię. Nie będzie, mówię wam, ni dnia spokoju, bo i młodszych może co złego spotkać.

— Wiera! psubraty oni są, i Cztan, i Wilk — rzekł żywo Maćko — wszelako na dzieci ręki nie podniosą. Tfu! Taką rzecz chyba Krzyżak uczyni.

— Na dzieci ręki nie podniosą, ale w zgiełku albo, czego Boże broń, w razie ognia o przygodę nietrudno. Co tu gadać! Miłuje braci stara Sieciechowa jak rodzonych i opieki a zaś starunku³⁴² im nie zbraknie, jeno beze mnie byłoby przezpieczniej³⁴³ niż ze mną.

— Może być — odrzekł Maćko.

Po czym spojrzał bystro na dziewczynę:

— Czegoż ty chcesz?

A ona odrzekła przyciszonym głosem:

— Weźcie mnie z sobą.

Na to Maćko, choć nietrudno mu już było domyślić się zakończenia rozmowy, zdumiał się jednak mocno, zatrzymał konia i zawołał:

— Bój się Boga, Jagienka!

Ona zaś spuściła głowę i odrzekła jakby z nieśmiałością i zarazem smutkiem:

— Moiście wy! Jako co do mnie, wolę szczerze mówić niż tać. I Hława, i wy powiadacie, że Zbyszko już tamtej nigdy nie odnajdzie, a Czech gorzej się jeszcze spodziewa. Bóg mi świadek, nie życzę jej nijakiego zła. Niech mu ją tam, niebogę, Matka Boska strzeże i uchroni. Milsza ona była ode mnie Zbyszkowi, no i nie ma rady! taka moja dola. Ale widzicie, póki jej Zbyszko nie odnajdzie albo jeśli, jako wierzycie, nigdy nie odnajdzie, to to...

³³⁵drzewiej (daw.) — dawniej. [przypis edytorski]

³³⁶statut — dokument spisujący prawa. [przypis edytorski]

³³⁷wždy (daw.) — przecież. [przypis edytorski]

³³⁸następować (daw.) — atakować. [przypis edytorski]

³³⁹przygodzić się (daw.) — przydarzyć się. [przypis edytorski]

³⁴⁰buława (daw.) — broń o kulistej głowicy. [przypis edytorski]

³⁴¹czeladź (daw.) — służba. [przypis edytorski]

³⁴²starunek (daw.) — staranie, opieka. [przypis edytorski]

³⁴³przezpiecznie (daw.) — bezpiecznie. [przypis edytorski]

— To co? — spytał Maćko, widząc, że dziewczka coraz się więcej miesza i zacina.

— To ja nie chcę być ni Cztanowa, ni Wilkowa, ni niczyja.

Maćko odetchnął z zadowoleniem.

— Myślałam, żeś go już zahaczyła³⁴⁴ — rzekł.

A ona odpowiedziała jeszcze smutniej:

— Hej!...

— To i czegoż chcesz? Jakoże mi między Krzyżaki cię brać?

— Niekoniecznie między Krzyżaki. Chciałabym teraz choć do opata, który w Sieradzu chorobą złożon. Nie ma on tam jednej życzliwej duszy przy sobie, bo szpylmany³⁴⁵ pewnikiem³⁴⁶ dzbana więcej pilnują niż jego, a to przecie mój krzestny i dobrodziej. A choćby zdrów był, to też bym szukała jego opieki, bo ludzie się go boją.

— Nie będę ja się tam sprzeczała — rzekł Maćko, który w gruncie rzeczy rad był z postanowienia Jagienki, znając bowiem Krzyżaków, wierzył głęboko, że Danuśka nie wyjdzie żywa z ich rąk. — Ale to ci jeno rzekę, że w drodze z dziewczką okrutny kłopot.

— Może z inną, ale nie ze mną. Nie potykałam ja się dotychczas nigdy, ale nie nowina mi z kuszy dziać³⁴⁷ i trudy na łowach znosić. Jak trzeba, to trzeba, nie bójcie się. Wezmę szatki Jaśkowe, pątlík³⁴⁸ na włosy, kordzik³⁴⁹ przypaszę i pojedę. Jaśko, choć młodszy, ni na włos nie mniejszy, a z gęby taki ci do mnie podobny, że jak bywało, przebierał się na zapusty, to i tatulo nieboszczyk nie umiał rzec, które on, a które ja... Obaczycie, że nie pozna mnie ni opat, ni — kto inny.

— Ni Zbyszko?

— Jeśli go obaczę...

Maćko zamyślił się przez chwilę, po czym uśmiechnął się nagle i rzekł:

— A Wilk z Brzozowej i Cztan z Rogowa to chyba się powściekają!

— A niech się powściekają. Gorzej, że może za nami pojedą.

— No! nie boję się. Stary ja, ale lepiej mi pod pięść nie włożyć. I wszystkim Gradam też!... Zbyszka już przecie spróbowali.

Tak rozmawiając, dojechali do Krześni. W kościele był i stary Wilk z Brzozowej, który kiedy niekiedy rzucał posępne spojrzenia na Maćka, ale ów o to nie dbał. I z lekkim sercem powracał po mszy wraz z Jagienką do domu. Leczący na rozstaju pożegnali się z sobą i gdy znalazł się sam w Bogdańcu, poczęły mu przychodzić do głowy mniej wesołe myśli. Rozumiał, że ni Zgorzelicom, ni rodzeństwu Jagienki na wypadek jej wyjazdu istotnie nic nie grozi. „Po dziewczkę by sięgali — mówił sobie — bo to jest inna rzecz, ale na sieroty albo na ich mienie ręki nie podniosą, gdyż okryliby się hańbą okrutną i kto żyw, ruszyłby przeciw nim jakoby przeciw prawdziwym wilkom. Ale Bogdaniec zostanie na łasce Bożej!... Kopce poprzespują, stada zagarną, kmieciów odmówią!... Da Bóg, jak wrócę, to odbiję, zapowiedź posłę i do sądu pozwę, boć nie sama pięść, ale i prawo u nas rządzi... Jeno czy wrócę i kiedy wrócę?... Strasznie się oni na mnie zawzięli, że im do dziewczki przeszkadzam, a gdy ona pojedzie za mną, to będą jeszcze zawzięci!”

I chwycił go żal, bo już zagospodarował się był w Bogdańcu jako się patrzy, a teraz był pewien, że gdy powróci, zastanie znów pustkę i zniszczenie.

„Ano! trzeba radzić” — pomyślał.

Jakoż po obiedzie kazał okulbaczyć³⁵⁰ konia, siadł na niego i pojechał wprost do Brzozowej.

Przyjechał już mrokiem. Stary Wilk siedział w przodowej izbie³⁵¹ za dzbanem miodu, młody zaś, poszczerbion przez Cztana, leżał na pokrytej skórą ławie i pił także. Maćko wszedł niespodzianie do izby i stanął w progu z twarzą surową, wysoki, kościsty, bez zbroi, ale z tęgim kordem³⁵² przy boku, oni zaś poznali go natychmiast, bo na oblicze padał mu jasny blask płomienia, i w pierwszej chwili zarówno ojciec, jak i syn zerwali się

³⁴⁴zahaczyć — tu: skreślić, zrezygnować z niego. [przypis edytorski]

³⁴⁵szpylman (z niem.) — grajek. [przypis edytorski]

³⁴⁶pewnikiem (daw.) — na pewno. [przypis edytorski]

³⁴⁷dziać (daw.) — strzelać z łuku bądź z kuszy. [przypis edytorski]

³⁴⁸pątlík — siatka do podtrzymywania włosów. [przypis edytorski]

³⁴⁹kordzik a. kord — krótki miecz. [przypis edytorski]

³⁵⁰okulbaczyć (daw.) — osiodłać. [przypis edytorski]

³⁵¹przodowa izba (daw.) — pomieszczenie od frontu. [przypis edytorski]

³⁵²kord — krótki miecz. [przypis edytorski]

piorunem na równe nogi i skoczywszy ku ścianom, chwycili za oręż, jaki im wpadł pod rękę.

Lecz stary bywalec, znający na wylot ludzi i obyczaje, nie zmieszał się bynajmniej, dłonią nie sięgnął do kordą, tylko wsparł się pod bok i rzekł spokojnym głosem, w którym drgało nieco szyderstwa:

— Jakoże? Taka ślachecka gościna w Brzozowej?

Na te słowa tamtych opadły zaraz ręce, a po chwili stary wypuścił z brzękiem na ziemię miecz, młody — dzidę, i stali z powyciąganymi ku Maćkowi szyjami mając twarze jeszcze złowrogie, ale już zdumione i zawstydyzone.

Ów zaś uśmiechnął się i rzekł:

— Pochwalony Jezus Chrystus!

— Na wieki wieków.

— I święty Jerzy.

— Służym mu.

— Po somsiedzkum³⁵³ przyjechał — z dobrą wolą.

— Z dobrą wolą witamy. Święta osoba gość.

Dopieroż stary Wilk skoczył ku Maćkowi, a za starym młody i obaj poczęli ścisnąć mu prawicę, a następnie usadzili na poczesnym miejscu za stołem. W mig dołożono szczap do komina, nakryto kilimkiem stół, postawiono misy pełne jadła, łagwie piwa, dzbance miodu i poczęli jeść i pić. Młody Wilk rzucał od czasu do czasu na Maćka szczególnym wzrokiem, w którym cześć dla gościa usiłowała przewyciężyć nienawiść do człowieka, ale służył mu jednak tak pilnie, że aż pobladł ze zmęczenia, gdyż był ranny i pozbawion zwykłej siły. I ojca, i syna paliła ciekawość, z czym Maćko przyjechał, żaden jednak nie zapytał go o nic, czekając, póki sam mówić nie zacznie. Ów zaś, jako człowiek znający obyczaj, chwalił jadło, napitek i gościnność i dopiero gdy się dobrze nasycił, spojrzał przed się z powagą i rzekł:

— Zdarzy się nieraz ludziom wadzić, ba! i potykać, ale somsiedzki mir³⁵⁴ nade wszystkim!

— Nie masz nad mir godniejszej rzeczy — odpowiedział z równą powagą stary Wilk.

— Bywa też — rzekł znów Maćko — że gdy człeku w daleką drogę jechać trzeba, to chociaż z kim w nieprzyjaźni żył, przecie mu go żal i bez pożegnania nie chce odjechać.

— Bóg zapłać za szczere słowo.

— Z duszy radziśmy wam. Przyjeżdżajcie choćby i co dzień.

— Bogdajem mógł i was w Bogdańcu uczcić, jako się należy ludziom znającym rycerską cześć, ale mi rychło³⁵⁵ w drogę czas.

— Na wojnę zaś alibo do jakowegoś świętego miejsca?

— Wolej by to lub tamto, ale gorzej, bo między Krzyżaki.

— Między Krzyżaki? — zakrzyknęli jednocześnie ojciec i syn.

— Tak jest! — odparł Maćko. — A kto między nich, nie będąc im przyjacielem, jedzie, temu się lepiej i z Bogiem, i z ludźmi pojednać, aby zaś nie tylko żywota, ale i wiekuistego zbawienia nie stradał.

— To aż dziw — rzekł stary Wilk. — Jeszczem też takiego człeka nie widział, który by się z nimi zetknął, a krzywdy i uciemiężenia nie doznał.

— Tak jak i całe nasze królestwo! — dodał Maćko. — Ni Litwa przed krztem świętym, ni Tatarzy nie byli mu ciężsi od tych diabelskich mnichów.

— Rzetelna prawda, ale bo też wiecie: zbierało się i zbierało, póki się nie nazbierało, a teraz czas by skończyć, ot jak!

To rzekłszy, stary splunął z lekka w obie dłonie, młody zaś dodał:

— Nie może już inaczej być.

— I pewnie będzie, ale kiedy? — nie nasza w tym głowa, jeno królewska. Może prędko, może nieprędko... Bóg to wie, a tymczasem trzeba mi do nich jechać.

— A czy nie z wykupem za Zbyszka?

³⁵³somsiedzkum — dziś popr.: po sąsiedzku. [przypis edytorski]

³⁵⁴mir (daw.) — pokój. [przypis edytorski]

³⁵⁵rychło (daw.) — wkrótce. [przypis edytorski]

Na wzmiankę uczynioną przez ojca o Zbyszku twarz młodego Wilka pobladła w jednej chwili z nienawiści i uczyniła się złowroga.

Lecz Maćko odpowiedział spokojnie:

— Może i z wykupem, ale nie za Zbyszka.

Słowa te wzmogły jeszcze ciekawość obu dziedziców Brzozowej, więc stary, nie mogąc już dłużej wytrzymać, rzekł:

— Wola wasza mówić albo nie mówić, po co tam jedziecie.

— Powiem! powiem! — rzekł kiwając głową Maćko. — Ale pierwej³⁵⁶ powiem wam co innego. Oto, uważcie, po moim wyjeździe Bogdaniec zostanie na opiece Bożej... Drzewiej³⁵⁷, kiedyśmy to oba ze Zbyszkiem wojowali pod księciem Witoldem, miał oko na naszą chudobę³⁵⁸ opat, ba, trochę i Zych ze Zgorzelic, a teraz nie będzie i tego. Strasznie markotno pomyśleć człowiekowi, że po próżnicy zabiegał i pracował... A przecie rozumiecie, jako to bywa: ludzi mi odmówią³⁵⁹, granicę zaorzą, ze stad też urwie każdy, co będzie mógł, i choćby Pan Jezus pozwolił szczęśliwie wrócić, to wrócim znów do pustki... Jeden na to sposób i jedno poratowanie: dobry sąsiad. Przeto tum przyjechał prosić was po sąsiedzku, abyście Bogdaniec w opiekę wzięli i krzywdy nie dali uczynić.

Usłyszawszy tę prośbę, spojrział stary Wilk na młodego, a młody na starego i obaj zdumieni się niepomiernie³⁶⁰. Nastąpiła chwila milczenia, gdyż na razie żaden nie zdobył się na odpowiedź. Maćko zaś podniósł do ust czarę miodu, wypił ją, po czym mówił dalej tak spokojnie i poufnie, jakby ci obaj byli mu od lat najbliższymi przyjaciółmi.

— To już powiem wam szczerze, od kogo się tu najwięcej szkód boję. Jużci nie od kogo innego, jeno od Cztana z Rogowa. Od was, choćbyśmy i w nieprzyjaźni się rozstali, nie bałbym się, a to z takiej przyczyny, żeście ludzie rycerscy, którzy do oczu nieprzyjacielowi staną, wszelako niegodnej pomsty za jego oczyma nie wywrą. Hej! z wami całkiem co innego... Co rycerz, to rycerz! Ale Cztan jest prostak, a od prostaka wszystkiego się można spodziewać, tym bardziej że jako wiecie, okrutnie on na mnie zawzięty za to, że mu do Jagienki Zychówny przeszkadzam.

— Którą dla bratanka chowacie! — wybuchnął młody Wilk.

A Maćko spojrział na niego i przez chwilę trzymał go pod zimnym wzrokiem, następnie zwrócił się do starego i rzekł spokojnie:

— Wiecie, mój bratanek z jedną mazurską dziedziczką się ożenił i wiano³⁶¹ zacne wziął.

Nastąpiło ponowne, głębsze jeszcze milczenie; ojciec i syn patrzyli przez jakiś czas na Maćka z otwartymi ustami, na koniec starszy ozwał się:

— He! jakże to? Bo gadali... Powiedźcie?...

A Maćko, niby nie zważając na pytanie, mówił dalej:

— Dlatego właśnie trzeba mi jechać i dlatego proszę was: wejrzyjcie też od czasu do czasu na Bogdaniec i nie dajcie mi nikomu krzywdy uczynić, a zwłaszcza od najścia Cztanowego mnie ustrzeżcie, jako godni i uczciwi somsiedzi³⁶²!...

Przez ten czas młody Wilk, który miał rozum dość bystry, prędko pomiarkował, że skoro Zbyszko się ożenił, to Maćka lepiej jest mieć przyjacielem, albowiem i Jagienka miała do niego ufność, i we wszystkim gotowa była iść za jego radą. Nagle całkiem nowe widoki otworzyły się przed oczyma młodego paliwody³⁶³. „Nie dość się Maćkowi nie sprzeciwić, trzeba go jeszcze zjednać!” — rzekł sobie. Więc choć był trochę napity, wyciągnął wartko pod stołem rękę, ułapił ojca za kolano, ścisnął mocno na znak, żeby czegoś niepotrzebnego nie powiedział, sam zaś rzekł:

— Wy się Cztana nie bójcie! Oho! niechby jeno spróbował! Poszczerbił mnie on krzynek³⁶⁴ — prawda! — alem też mu za to tak ten włochaty pysk pochlastał, że go rodzona

Rozum

³⁵⁶pierwej (daw.) — najpierw. [przypis edytorski]

³⁵⁷drzewiej (daw.) — dawniej. [przypis edytorski]

³⁵⁸chudoba — skromny dobytek. [przypis edytorski]

³⁵⁹odmówić (daw.) — namówić do porzucenia dotychczasowego miejsca pracy a. przebywania. [przypis edytorski]

³⁶⁰niepomiernie (daw.) — bardzo. [przypis edytorski]

³⁶¹wiano (daw.) — posag. [przypis edytorski]

³⁶²somsiedzi — dziś popr.: sąsiedzi. [przypis edytorski]

³⁶³paliwoda (daw.) — człowiek gwałtowny i/lub lekkomyślny. [przypis edytorski]

³⁶⁴krzynek (daw.) — trochę. [przypis edytorski]

mac nie poznała. Nie bójcie się niczego! Jedźcie spokojnie. Nie zginie wam i jedna wrona z Bogdańca!

— To widzę, zacni z was ludzie. Przysiękacie?

— Przysiękamy! — zawołali obaj.

— Na rycerską cześć?

— Na rycerską cześć.

— I na klejnot?

— I na klejnot! ba! i na krzyż! Tak nam dopomóż Bóg!

Maćko uśmiechnął się z zadowoleniem, po czym rzekł:

— No, tegom się po was i spodziewał. A kiedy tak, to wam jeszcze coś rzekę... Zych, jako wiecie, mnie zdał opiekę nad dziećmi. Dlatego to Cztanowi i tobie, młodziaku, przeszkadzał, kiedyście to siłą chcieli wtargnąć do Zgorzelic. A teraz, jak będę w Malborgu albo Bóg wie gdzie, taka to będzie i opieka... Prawda, że nad sierotami jest Bóg i że takiemu, który by je chciał pokrzywdzić, nie tylko by szyję toporem ucięto, ale by go i za bezecnego ogłoszono. Wszelako markotno mi, że jadę. Okrutnie markotno. Obiecacie mi, jako i sierot Zychowych nie tylko sami nie pokrzywdzicie, ale i nikomu ich pokrzywdzić nie dacie.

— Przysięgamy! przysięgamy!

— Na rycerską cześć i na klejnot?

— Na rycerską cześć i na klejnot!

— I na krzyż także?

— I na krzyż!

— Bóg słyszał. Amen! — zakończył Maćko.

I odetchnął głęboko, bo wiedział, że takiej przysięgi dotrzymają, choćby każdy³⁶⁵ miał sobie pięści z gniewu i złości poobgryzać.

I począł się zaraz żegnać, ale oni zatrzymali go prawie przemocą. Musiał pić i pokumał się ze starym Wilkiem, młody zaś, choć zwykle po pijanemu zwady szukał, tym razem odgrażał się tylko na Cztana, a koło Maćka zabiegał tak gorliwie, jakby zaraz jutro miał dostać od niego Jagienkę. Przed północą jednak omdlał z wysiłku, a gdy go docucono, zasnął kamieniem. Stary poszedł wkrótce za przykładem syna, tak że Maćko zostawił ich obu jak nieżywych przy stole.

Sam jednak, mając głowę nad miarę wytrzymałą, nie był pijany, tylko nieco rozochoccon, więc wracając do domu, rozmyślał prawie z radością o tym, czego dokazał.

— No! — mówił sobie. — Bogdaniec bezpieczny i Zgorzelice bezpieczne. Powściekają się z przyczyny Jagienkowej jazdy, a strzec i mojego, i jej dobra będą, bo muszą. Pan Jezus dał człeku obrotność... Jak gdzie nie można pięścią, to trzeba rozumem... Jeśli wrócę, nie bez tego będzie, żeby mnie stary w pole nie pozwał, ale mniejsza o to... Bóg by dał, żeby tak i Krzyżaków usidlić... Ale z nimi trudniej... Nasz, choć trafi się i psubrat, wszelako gdy na rycerską cześć i klejnot przysięże, to i zdzierży³⁶⁶, a dla nich przysięga tyle, co plucie na wodę. Ale może mnie Matka Pana Chrystusowa wesprze, że przydam się na coś Zbyszowski, jakom się teraz Zychowym dzieciom i Bogdańcowi przydał...

Tu przyszło mu do głowy, że po prawdzie mogłaby dziewczyna nie jechać, bo dwaj Wilkowie będą jej strzegli jak żrenicy oka. Po chwili jednak porzucił tę myśl: „Wilkowie będą jej strzegli, ale za to Cztan będzie tym bardziej nastawał. Bóg wie, kto kogo zmoże³⁶⁷, a rzecz pewna, że zdarzą się bitki i napaści, w których uciepieć mogą Zgorzelice, Zychowe sieroty i sama nawet dziewczyna. Wilkom pilnować samego Bogdańca będzie łatwiej, a dla dziewczki lepiej w każdym razie, by była z dala od tych dwóch zabijaków i zarazem blisko bogatego opata”. Maćko nie wierzył w to, by Danusia mogła wyjść żywa z rąk krzyżackich, więc nie wyzbył się jeszcze nadziei, że gdy czasem Zbyszko wróci wdowcem, wówczas niechybnie poczuje ku Jagience wolę Bożą.

— Hej, mocny Boże! — mówił sobie — żeby tak, mając Spychów, jeszcze potem Jagienkę wziął z Moczydołami i z tym, co jej opat ostawi, nie pożałowałbym i kamienia³⁶⁸ wosku na świecę!

Przysięga

Rozum, Bezpieczeństwo

³⁶⁵każden — dziś popr.: każdy. [przypis edytorski]

³⁶⁶zdzierzyć (daw.) — dotrzymać. [przypis edytorski]

³⁶⁷zmóc (daw.) — pokonać. [przypis edytorski]

³⁶⁸kamień — dawna jednostka wagi, nazwa pochodzi z kamieni będących częścią żaren. [przypis edytorski]

Na podobnych rozmyślaniach prędko zeszła mu droga z Brzozowej, jednakże przybył późną już nocą i zdziwił się, ujrawszy mocno oświecone błony okien. Parobcy też nie spali, bo zaledwie wjechał na oborę³⁶⁹, wybiegł ku niemu stajenny.

— Goście jakowis czy co? — zapytał Maćko, zsiadając z konia.

— Jest panicz ze Zgorzelic z Czechem — odrzekł stajenny.

Maćka zdziwiły te odwiedziny. Jagienka obiecała przyjechać nazajutrz do dnia i mieli zaraz ruszać. Czemu więc przyjechał Jaśko i to tak późno.

Stary rycerz pomyślał, że mogło się coś przytrafić w Zgorzelicach, i z pewnym niepokojem w duszy wszedł do domu.

Ale w izbie, w wielkim glinianym kominie, który zastąpił we dworze zwykle ułożone na środku izby ognisko, paliły się jasno i wesoło żywiczne szczypki, a nad stołem płonęły w żelaznych kunach dwie pochodnie, przy których blasku ujrzał Maćko Jaśka, Czecha Hławę i jeszcze jednego młodego pacholka, z twarzą rumianą jak jabłuszko.

— Jakoże się miewasz, Jaśku, a co tam z Jagienką? — zapytał stary szlachcic.

— Jagienka kazała wam powiedzieć — rzekł całując go w rękę chłopak — że się rozmyśliła i woli zostać doma.

— Bójcież się Boga! a to co? jak? Cóż jej tam do głowy strzeliło?

A chłopak podniósł na niego modre oczęta i począł się śmiać.

— Czegoż się rzechociesz³⁷⁰?

Lecz w tej chwili Czech i drugi pacholek wybuchnęli także wesołym śmiechem.

— Widzicie! — zawołał mniemany chłopak — któż mnie pozna, skoroście wy nie poznali?

Dopieroż Maćko przypatrzył się wdzięcznej figurce uważniej i zawołał:

— W imię Ojca i Syna! Czyste³⁷¹ zapusty³⁷²! A ty tu, skrzacie, czego?

— Ba! czego?... Komu w drogę, temu czas!

— Miałas przecie jutro świtanie przyjechać?

— Jużci! Jutro świtanie, żeby wszyscy widzieli! Jutro pomyślą w Zgorzelicach, że u was w gościnie, i nie opatrzą się³⁷³ aż pojutrze. Sieciechowa i Jaśko wiedzą, ale Jaśko obiecał na rycerską cześć, że powie dopiero wtedy, gdy poczną³⁷⁴ się niepokoić. Ale nie poznaliście mnie — co?

Więc z kolei począł się Maćko śmiać.

— A niechże ci się ta jeszcze przyjrę... Hej! okrutnie śwarny³⁷⁵ z ciebie pacholik!... i osobliwy, bo z takiego można się i przychowku³⁷⁶ doczekać... Sprawiedliwie mówię! Żeby to nie był stary — no! Ale i tak ci powiadam: waruj się³⁷⁷, dziewczko, włożyć mi w oczy! waruj się!...

I począł jej przygrażać³⁷⁸ palcem, śmiejąc się, ale patrzył na nią z wielkim upodobaniem, albowiem takiego pacholka nigdy w życiu nie widział.

Na głowie miała pątliczek³⁷⁹ jedwabny czerwony, na sobie zielony sukienny kubrak, a zaś spodenki buchaste³⁸⁰ przy biodrach, a dalej obcisłe, w których jedna nogawiczka była barwy pątlaka, druga w podłużne pasy. I z bogatym kordzikiem przy boku, z uśmiechniętą i jasną jak zorza twarzą wyglądała tak ślicznie, że oczu nie można było od niej oderwać.

— Boga mi! — mówił rozweselony Maćko. — Alibo cudne jakoweś paniątko, alibo kwiatuszek czy co?

Po czym zwrócił się do drugiego pacholka i zapytał?

— A ten tu?... pewnością też jaki odmieniec?

³⁶⁹obora — dawniej także: dziedziniec. [przypis edytorski]

³⁷⁰rzechociesz — dziś popr.: rechociesz. [przypis edytorski]

³⁷¹czysty — prawdziwy (por. „czysty zysk”). [przypis edytorski]

³⁷²zapusty (daw.) — karnawał, przebierańce. [przypis edytorski]

³⁷³opatrzyć się (daw.) — zorientować się. [przypis edytorski]

³⁷⁴począć (daw.) — zacząć. [przypis edytorski]

³⁷⁵śwarny (daw.) — ładny. [przypis edytorski]

³⁷⁶prychówek — potomstwo. [przypis edytorski]

³⁷⁷warować się (daw.) — strzec się, chronić się, pilnować się. [przypis edytorski]

³⁷⁸przygrażać — dziś popr.: wygrażać. [przypis edytorski]

³⁷⁹pątlak — siatka do podtrzymywania włosów. [przypis edytorski]

³⁸⁰buchasty (daw.) — bufiasty, szeroki. [przypis edytorski]

— A wżdy to Sieciechówna — odrzekła Jagienka. — Nieskładnie by mi było samej między wami, bo jakże? To dlatego wzięłam z sobą Anulkę, że we dwie różnie, i pomoc jest, i sługa. Jej też nikt nie pozna.

— Masz ci babo wesele! Mało było jednej, będzie dwie.

— Nie przekomarzajcie się.

— Nie przekomarzam się ja, ale przecie w dzień każdy pozna i ją, i ciebie.

— Ba! a po czym?

— Bo ci kolana k'sobie³⁸¹ idą — i jej też.

— Dajcie spokój!...

— Jużci dam, bo mi nie pora, ale czy i Cztan z Wilkiem dadzą, Bóg wie. Wiesz ty, bąku, skąd wracam? Z Brzozowej.

— Na miły Bóg! Co też mówicie?

— Prawdę, jako i to prawda, że Wilkowie będą bronili od Cztana i Bogdańca, i Zgorzelic. No! pozwać nieprzyjaciół i pobić się z nimi łatwo, ale z nieprzyjaciół stróżów własnego dobra uczynić to nie byle cap potrafi.

Tu Maćko począł opowiadać o swoich odwiedzinach u Wilków, jak ich sobie zjednał i na hak przywiódł³⁸², a ona słuchała z wielkim zdumieniem, a gdy wreszcie skończył, rzekła:

— Chytróści to Pan Jezus wam nie poskąpił, i miarkuję³⁸³, że wszystko tak zawsze będzie, jak chcecie.

Lecz Maćko począł na to kiwać głową jakby ze smutkiem.

— Ej, dziewczyno, kiedy by tak wszystko było, jako ja chcę, to ty byś dawno już była gospodynią w Bogdańcu!

Na to Jagienka popatrzyła na niego czas jakiś swymi modrymi³⁸⁴ oczyma, po czym zbliżywszy się, pocałowała go w rękę.

— Czegóż mnie boćkasz³⁸⁵? — zapytał stary.

— Nic!... Mówię jeno dobranoc, bo późno, a jutro trzeba nam do dnia³⁸⁶ ruszyć.

I zabrawszy Sieciechównę, odeszła, a Maćko zaprowadził Czecha do alkierza³⁸⁷, gdzie leżeli na żubrzych skórach, zasnęli obaj snem mocnym i krzepiącym.

ROZDZIAŁ DZIESIĄTY

Jakkolwiek po zniszczeniu, pożodze³⁸⁸ i rzezi, którą w 1331 r. wyprawili³⁸⁹ w Sieradzu Krzyżacy, Kazimierz Wielki³⁹⁰ odbudował zrównane z ziemią miasto — nie było ono jednak zbyt świetne i nie mogło iść w porównanie z innymi grodami Królestwa. Ale Jagienka, której życie płynęło dotychczas między Zgorzelicami a Krześnią, nie posiadała się ze zdumienia i podziwu na widok murów, wież, ratusza, a zwłaszcza kościołów, o których drewniany krześnieński nie dawał najmniejszego pojęcia. W pierwszej chwili straciła tak dalece zwykłą rezolucję³⁹¹, że nie śmiała mówić głośno i tylko szeptem wypytywała Maćka o te wszystkie cuda, od których olśniewały jej oczy, gdy zaś stary rycerz upewniał ją, że Sieradzowi tak do Krakowa jako zwyczajnej główki³⁹² do słońca, uszom nie chciała wierzyć, albowiem wydawało się jej prostym niepodobieństwem, aby mógł istnieć drugi równie wspaniały gród na świecie.

W klasztorze przyjął ich ten sam zgrzybiały przeor³⁹³, który pamiętał jeszcze z dzieciennych lat rzeź krzyżacką i który poprzednio przyjmował Zbyszka. Wiadomości o opa-

³⁸¹k'sobie (daw.) — do siebie. [przypis edytorski]

³⁸²na hak przywieść (daw.) — złapać, poskromić, jak psa łańcuchowego. [przypis edytorski]

³⁸³miarkować (daw.) — myśleć. [przypis edytorski]

³⁸⁴modry (daw.) — niebieski. [przypis edytorski]

³⁸⁵boćkać (daw.) — całować. [przypis edytorski]

³⁸⁶do dnia (daw.) — rano. [przypis edytorski]

³⁸⁷alkierz (daw.) — izba narożna, często reprezentacyjna. [przypis edytorski]

³⁸⁸pożoga (daw.) — pożar. [przypis edytorski]

³⁸⁹wyprawić (daw.) — urządzić. [przypis edytorski]

³⁹⁰Kazimierz Wielki — (1310–1370), ostatni król Polski z dynastii Piastów (od 1333), znacząco poprawił sytuację gospodarczą kraju i standardy cywilizacyjne. [przypis edytorski]

³⁹¹rezolucyjny (daw.) — śmiały, zaradny. [przypis edytorski]

³⁹²głownia — palący się lub spalony kawałek drewna, tu: pochodnia. [przypis edytorski]

³⁹³przeor — przełożony domu zakonnego lub wyższy duchowny. [przypis edytorski]

cie³⁹⁴ sprawiły im smutek i kłopot. Mieszkał on długo w klasztorze, ale przed dwoma tygodniami wyjechał do swego przyjaciela, biskupa płockiego. Chorzał ciągle. Za dnia, z rana był przytomny, ale wieczorami tracił głowę, zrywał się, kazał sobie nakładać pancerz i pozywał na bitwę księcia Jana z Raciborza³⁹⁵. Klerykowie waganci³⁹⁶ musieli go siłą trzymać w łożu, co nie przychodziło bez wielkich trudności, a nawet i niebezpieczeństwa. Przed dwoma dopiero tygodniami oprzytomniał całkiem i pomimo że osłabł jeszcze bardziej, kazał się zaraz wieźć do Płocka.

— Mówił, że nikomu tak nie ufa jako biskupowi płockiemu — kończył przeor — i że z jego rąk chce przyjąć Sakramenta, a przy tym i testament u niego zostawić. Przeciwiarliśmy się tej podróży, jakeśmy mogli, bo był mdły³⁹⁷ bardzo, i baliśmy się, że i mili żyw nie ujedzie. Ale przeciwic mu się niełatwo, więc szpylmany³⁹⁸ wymościł wóz i powieźli go, daj Boże, szczęśliwie.

— Gdyby był zmarł gdzieś blisko Sieradza, to bylibyście przecie słyszeli — rzekł na to Maćko.

— Bylibyśmy słyszeli — odparł staruszek — toteż tak myślím, że nie zmarł i że przynajmniej do Łęczycy ostatniej pary nie puścił, ale co się dalej mogło przygodzić³⁹⁹, nie wiemy. Jeśli pojedziecie za nim, to się po drodze dowiecie.

Maćko zatroskał się tymi wiadomościami i udał się na naradę do Jagienki, która już przez Czecha dowiedziała się, dokąd opat⁴⁰⁰ wyjechał.

— Co robić? — spytał jej — i co z sobą uczynisz?

— Pojedziecie do Płocka, a ja z wami — odrzekła krótko.

— Do Płocka! — zawtórowała jej cienkim głosem Sieciechówna.

— Patrzcie, jako to się rządzą! Tak ci od razu do Płocka jak sierpem rzucić?

— A jakoże mi samej z Sieciechówną wracać? Miałabym z wami dalej nie jechać, to lepiej było wcale nie wyjeżdżać. Zali⁴⁰¹ nie myślicie, że tamci się gorzej jeszcze rozsierzdzili⁴⁰² i zawzięli?

— Wilkowie cię przed Cztanem obronią.

— Boję ja się tak samo Wilkowej obrony jak Cztanowej napaści, a to też widzę, że wy się przeciwicie, byle się przeciwic, ale nieszczerze.

Maćko rzeczywiście nie sprzeciwiał się szczerze. Owszem, wołał, by Jagienka z nim jechała, niż żeby miała wracać, więc usłyszawszy jej słowa, uśmiechnął się i rzekł:

— Spódnicy się wyzbyła, to jej się rozumu zachciewa.

— Rozum nie gdzie indziej, jeno w głowie.

— Ale mnie z drogi przez Płock.

— Mówił Czech, że nie z drogi, a do Malborka to i bliżej.

— To jużście z Czechem uradzali?

— A pewnie, i powiedział jeszcze tak: jeśli, powiada, młody pan popadł w jakowe złe terminy⁴⁰³ w Malborku, to przez księżnę Aleksandrę płocką⁴⁰⁴ siłą⁴⁰⁵ można by wskórać, bo ona, rodzona⁴⁰⁶ królewska i prócz tego będąc osobliwszą⁴⁰⁷ przyjaciółką Krzyżakom, wielkie ma między nimi zachowanie⁴⁰⁸.

— Prawda, jak mi Bóg miły! — zawołał Maćko. — Wszyscy o tym wiedzą i gdyby chciała dać list do mistrza, przepiecznie⁴⁰⁹ byśmy jeździli po wszystkich ziemiach krzy-

³⁹⁴opat — przełożony w męskim zakonie kontemplacyjnym. [przypis edytorski]

³⁹⁵Jan II Raciborski, zwany Żelaznym — (ok. 1365–1424), książę raciborski od ok. 1380. [przypis edytorski]

³⁹⁶wagant — śrdw. kleryk lub żak, żyjący w sposób prowokacyjnie swobodny, często zajmujący się twórczością poetycką bądź aktorstwem. [przypis edytorski]

³⁹⁷mdły (daw.) — słaby. [przypis edytorski]

³⁹⁸szpylman (z niem.) — grajek, aktor. [przypis edytorski]

³⁹⁹przygodzić się (daw.) — przydarzyć się. [przypis edytorski]

⁴⁰⁰opat — przełożony w męskim zakonie kontemplacyjnym. [przypis edytorski]

⁴⁰¹zali (daw.) — czy. [przypis edytorski]

⁴⁰²rozsierzdzić się (daw.) — rozzłościć się, rozgniewać. [przypis edytorski]

⁴⁰³terminy (daw.) — sytuacje a. wydarzenia niepomyślne. [przypis edytorski]

⁴⁰⁴Aleksandra Olgierdówna — (ok. 1370–1434), córka wielkiego księcia Litwy Olgierda, siostra Władysława II Jagiełły, żona księcia mazowieckiego Ziemowita IV. [przypis edytorski]

⁴⁰⁵siła (daw.) — wiele. [przypis edytorski]

⁴⁰⁶rodzona — siostra. [przypis edytorski]

⁴⁰⁷osobliwy (daw.) — szczególny. [przypis edytorski]

⁴⁰⁸zachowanie (daw.) — poważanie, cześć, szacunek. [przypis edytorski]

⁴⁰⁹przepiecznie (daw.) — bezpiecznie. [przypis edytorski]

żackich. Miłują ci oni ją, bo i ona ich miłuje... Dobra to rada i niegłupi chłop — ten Czech!

— Jeszcze i jak! — zawołała z zapalem Sieciechówna, wznosząc ku górze niebieskie oczki.

Maćko zaś zwrócił się nagle ku niej:

— A ty tu czego?

Więc dziewczyna zmieszała się okrutnie i opuściwszy długie rzęsy, zapłonila⁴¹⁰ się jak róża.

Jednakże widział Maćko, że nie ma innej rady, tylko trzeba obie dziewczyny dalej z sobą brać, że zaś i w duszy miał na to ochotę, więc nazajutrz, pożegnawszy staruszką przeora, ruszyli w dalszą podróż. Z przyczyny tajania śniegów i wezbranych wód jechali z większym trudem niż poprzednio. Po drodze dopytywali o opata i trafili na wiele dworów, plebanij, a gdzie ich nie było, to nawet i karczem, w których zatrzymywał się na noclegi. Łatwo było iść w jego tropy, gdyż rozdzielał hojne jałmużny, zakupował msze, dawał na dzwony, wspomagał podupadłe kościoły, więc niejeden dziadyga chodzący „po pytaniu⁴¹¹”, niejeden klecha, ba, nawet i niejeden pleban wspominali go z wdzięcznością. Mówiono ogólnie, że „jechał jakoby anioł” — i modlono się za jego zdrowie, chociaż tu i ówdzie dawały się słyszeć obawy, że bliżej mu już do wiekuistego zbawienia niż do doczesnego zdrowia. W niektórych miejscach popasał dla zbytnej słabości po dwa i trzy dni. Maćkowi wydawało się też prawdopodobnym, że go dogonią.

Jednakże pomylił się w rachubie, gdyż zatrzymały ich wezbrane wody Neru i Bzury. Nie dojechawszy do Łęczycy, przez dni cztery zmuszeni byli zamieszkać w pustej karczmie, z której gospodarz wyniósł się, widocznie z obawy powodzi. Droga wiodąca od karczmy ku miastu, jakkolwiek wymoszczona pniami drzew, pograżyła się i zakłęsała na znacznej przestrzeni w błotnistą topiel. Pacholek Maćków⁴¹² Wit, rodem z tych stron, słyszał coś wprawdzie o przejściu lasami, ale nie chciał podjąć się przewodnictwa, albowiem wiedział również, że w błotach łęczyckich miały swoje pielesze⁴¹³ siły nieczyste, a mianowicie możny Boruta⁴¹⁴, który rad⁴¹⁵ naprowadzał ludzi na bezdenne mokradła, a następnie tylko za cenę duszy ratował. Sama karczma miała także złą sławę i jakkolwiek w owych czasach podróżni wozili z sobą żywność, za czym nie obawiali się i głodu, przecie pobyt w takim miejscu nabawiał nawet starego Maćka niepokoju.

Diabeł

Nocami słyszano harce na dachu gospody, a czasem pukało coś i we drzwi. Jagienka i Sieciechówna śpiące w alkierzu⁴¹⁶, tuż koło wielkiej izby, słyszały też w ciemnościach jakoby szelest drobnych stóp po polepie⁴¹⁷, a nawet i po ścianach. Nie przerażało ich to zbyt, albowiem obie przywykły były w Zgorzelicach do skrzatów, które stary Zych nakazywał swego czasu karmić i które wedle powszechnego w tych czasach mniemania, byle im kto nie żałował okruszyn, nie bywały złośliwe. Lecz pewnej nocy rozległ się w pobliskich gąszczach głuchy i złowrogi ryk, a nazajutrz odkryto ślady ogromnych racic na błocie. Mógł to być żubr albo tur⁴¹⁸, lecz Wit utrzymywał, że i Boruta, choć nosi postać ludzką, a nawet szlachecką, ma zamiast stóp racice, buty zaś, w których się pokazuje między ludzi, zdejmuje dla oszczędności na błotach. Maćko zasłyszawszy, że można go sobie przejednać napitkiem, namyślał się przez cały dzień, czyby nie było grzechem uczynić sobie złego ducha przyjacielem, i radził się nawet w tym względzie Jagienki.

— Powiesiłbym na noc na płocie wołową mecherę⁴¹⁹ pełną wina albo miodu — rzekł — i jeśli by go w nocy co wypilo, to byśmy przynajmniej wiedzieli, że krąży.

— Byle mocy niebieskich przez to nie obrazić — odrzekła dziewczyna — bo nam błogosławieństwo potrzebne, abyśmy Zbyszkowi szczęśliwie poratowanie dać mogli.

⁴¹⁰zapłonąć się (daw.) — zaczerwienić się. [przypis edytorski]

⁴¹¹po pytaniu (daw.) — po prośbie, na żebry. [przypis edytorski]

⁴¹²Maćków (daw.) — Maćka, Maćkowy. [przypis edytorski]

⁴¹³pielesze (daw.) — dom, strony rodzinne. [przypis edytorski]

⁴¹⁴Boruta — diabeł z polskich legend, związany z Łęczycą. [przypis edytorski]

⁴¹⁵rad (daw.) — chętnie. [przypis edytorski]

⁴¹⁶alkierz (daw.) — izba narożna, często reprezentacyjna. [przypis edytorski]

⁴¹⁷polepa (daw.) — gliniana podłoga. [przypis edytorski]

⁴¹⁸tur — wymarły dziki ssak z rzędu parzystokopytnych. [przypis edytorski]

⁴¹⁹mechera (daw.) — pęcherz. [przypis edytorski]

— Toż i ja tego się boję, ale tak myślę, że co miód, to przecie nie dusza. Duszy nie dam, a co tam dla mocy niebieskich jedna mechera miodu znaczy!

Po czym zniżył głos i dodał:

— Że ślachcic ślachcica, choćby największego zawalidrogę⁴²⁰, poczęstuje, to zwykła rzecz, a ludzie gadają, że on ci ślachcic.

— Kto? — zapytała Jagienka.

— Nie chcę nieczystego imienia wspominać.

Jednakże tegoż wieczora zawiesił Maćko na płocie własnymi rękoma duży wołowy pęcherz, w jakich pospolicie wożono napitki — i nazajutrz okazało się, że pęcherz został do dna wypity.

Wprawdzie Czech, gdy o tym opowiadano, uśmiechał się jakoś dziwnie, ale nikt na to nie zważał, Maćko zaś rad był w duszy, albowiem spodziewał się, że gdy przyjdzie przeprować się przez błota, nie znajdą przy tym jakieś niespodziane przeszkody i wypadki.

— Chybaby nieprawdę powiadali, że zna jakowąś cześć — mówił sobie.

Przed wszystkim należało jednak zbadać, czy nie ma jakowegoś przejścia przez lasy. Mogło to być, albowiem tam, gdzie grunt utrwalał się przez korzenie drzew i zarośli, ziemia nie rozmiękała łatwo od dżdżów⁴²¹. Wszelako Wit, który jako miejscowy mógł najlepiej spełnić tę czynność, na samą o niej wzmiankę począł krzyczeć: „Zabijcie, panie! nie pójde!” Próżno mu tłumaczono, że w dzień siły nieczyste nie mają władzy. Maćko chciał sam iść, ale skończyło się na tym, że Hława, któren⁴²² był pacholek zuchwały i rad wobec ludzi, a zwłaszcza wobec dziewcząt, puszył⁴²³ odwagę, wziął za pas topór, w rękę kosztur⁴²⁴ i poszedł.

Poszedł do dnia i spodziewano się, że koło południa wróci, a gdy go nie było widać, poczęto się niepokoić. Próżno czeladź⁴²⁵ nasłuchiwała od strony lasu i po południu. Wit machał tylko ręką: „Nie wróci albo jeśli wróci, to gorze⁴²⁶ nam, bo Bóg wie, czy nie z wilczą mordą, na wilkołaka przemienion!” Słyszając to, bali się wszyscy; sam Maćko był nieswój, Jagienka czyniła, zwracając się ku borowi, znaki krzyża. Anulka zaś Sieciechówna próżno szukała co chwila na swych ubranych w spodenki kolanach fartucha i nie znajdując nic, czym by mogła oczy przysłonić, przysłaniała je palcami, które wnet stawały się mokre od łez jedna za drugą kapiących.

Jednakże w porze wieczornego udoju, właśnie gdy słońce miało zachodzić, Czech wrócił — i nie sam, jeno z jakąś ludzką postacią, którą pędził przed sobą na powrozie. Wypadli zaraz wszyscy ku niemu z okrzykami i radością, ale umilkli na widok owej postaci, która była mała, kosołapa⁴²⁷, zarosła, czarna i przybrana w skóry wilcze.

— W imię Ojca i Syna, cożes to za bezere⁴²⁸ sprowadził? — zawołał ochłonawszy Maćko.

— A co mi tam — odrzekł giermek — powiada, że człowiek i smolarz⁴²⁹, ale czy prawda — nie wiem.

— Oj, nie człowiek to, nie człowiek! — ozwał się Wit.

Lecz Maćko nakazał mu milczenie, za czym jął bacznie przypatrywać się schwytanemu i nagle rzekł:

— Przeżegnaj się! duchem⁴³⁰ mi się tu przeżegnaj!...

— Pochwalony Jezus Chrystus! — zawołał jeniec i przeżegnawszy się co prędzej, odetchnął głęboko, spojrzął z większą ufnością na zgromadzonych i powtórzył:

— Pochwalony Jezus Chrystus! — bom ja też nie wiedział, czylim w krześcijańskich, czy w diabelskich rękach. O Jezu!...

⁴²⁰zawalidroga — osoba sprawiająca kłopoty. [przypis edytorski]

⁴²¹dżdże (daw.) — deszcze. [przypis edytorski]

⁴²²któren — dziś popr.: który. [przypis edytorski]

⁴²³puszyć — tu: pokazywać. [przypis edytorski]

⁴²⁴koszur — kij podróżny, laska. [przypis edytorski]

⁴²⁵czeladź (daw.) — służba. [przypis edytorski]

⁴²⁶gorze (ze starop. gorzeć: palić się) — biada, nieszczęście, niebezpieczeństwo. [przypis edytorski]

⁴²⁷kosołapy (daw.) — o krótkich rękach. [przypis edytorski]

⁴²⁸bezera (daw.) — łajdak, niegodziwiec. [przypis edytorski]

⁴²⁹smolarz — człowiek wytwarzający smołę i dziegieć, a przy okazji węgiel drzewny. [przypis edytorski]

⁴³⁰duchem (daw.) — szybko. [przypis edytorski]

— Nie bój się. Między krześcijany jesteś, którzy radzi⁴³¹ mszy świętej słuchają. Cóż zacząć⁴³²?

Smolarz, panie, budnik⁴³³. Jest nas siedmiu w budach z babami i dziećmi.

— Jakoż daleko stąd?

— O dziesięć staj⁴³⁴ niespełna.

— Którędyż do miasta chadzacie?

— Mamy swoją drogę za Czarcim Wądołem.

— Za czarcim? Przeżegnaj no się jeszcze raz!

— W imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego, amen.

— To dobrze. A wóz tą drogą przejdzie?

— Teraz grząsko wszędy⁴³⁵, chociaż tam nie tak jak na gościńcu, bo wądołem⁴³⁶ wiatremie i błoto szuszy. Jeno do Bud bieda, ale i do Bud znający bór pomału przeprowadzi.

— Za skojca⁴³⁷ przeprowadzisz? ba! niechby za dwa!

Smolarz podjął się chętnie, wyprosiwszy jeszcze pół bochenka chleba, bo w lesie, chociaż głodem nie przymierali, ale chleba z dawna nie widzieli.

Ułożono, że wyjadą nazajutrz rano, gdyż pod wieczór było „niedobrze”.

O Borucie mówił smolarz, że okrutnie czasem „burzy” w boru, ale prostactwu krzywdy nie czyni i zazdrosnym będąc o księstwo łęczyckie, innych diabłów po chrustach gania. Źle tylko spotkać się z nim w nocy, zwłaszcza gdy człek napity⁴³⁸. W dzień i po trzeźwemu nie ma przyczyny bać się.

— A wszelakoś się bał? — rzekł Maćko.

— Bo mnie ten rycerz niespodzianie chycili⁴³⁹ z mocą taką, że myślałem, iż nie człowiek.

Więc Jagienka poczęła się śmiać, że to oni wszyscy smolarza poczytali⁴⁴⁰ za coś „paskudnego”, a smolarz ich. Śmiała się z nią razem i Anula Sieciechówna, aż Maćko rzekł:

— Jeszcze ci ślepia⁴⁴¹ nie obeschły po płakaniu za Hławą, a teraz się już szczerzysz?

Więc Czech spojrział na jej różaną twarz i widząc, że rzęsy ma jeszcze mokre, zapytał:

— Po mnieście płakali?

— Ej, nie! — odrzekła dziewczyna — jeno⁴⁴² się bałam, i tyła.

— Przecieście szlachcianka, a szlachciance wstyd. Pani wasza nie taka bojąca. Cóż się wam mogło złego przygodzić w dzień i między ludźmi?

— Mnie nic, ale wam.

— A powiadacie przecie, że nie po mnieście płakali?

— Bo nie po was.

— A zaś czemu?

— Ze strachu.

— A teraz się nie boicie?

— Nie.

— A zaś czemu?

— Boście wrócili.

Na to Czech spojrział na nią z wdzięcznością, uśmiechnął się i rzekł:

— Ba, takim sposobem można by do jutra gadać. Okrutnieście chytry.

Ale ją było prędzej o wszystko inne niż o chytrość posądzić i Hława, który sam był pacholek przebiegły, rozumiał to dobrze. Rozumiał również, że dziewczyna lgnie do niego z każdym dniem więcej. Sam on miłował Jagienkę, ale tak jako poddany miłuje córkę

⁴³¹radzi (daw.) — chętnie. [przypis edytorski]

⁴³²cóż zacząć (daw.) — kim jesteś? [przypis edytorski]

⁴³³budnik — człowiek mieszkający w „budzie”, tj. w szalasio. [przypis edytorski]

⁴³⁴stajanie a. staje — dawna miara długości (odległość, po przebiegnięciu której koń musiał się zatrzymać). [przypis edytorski]

⁴³⁵wszędy (daw.) — wszędzie. [przypis edytorski]

⁴³⁶wądół — rozpadlina, niewielki wąwóz. [przypis edytorski]

⁴³⁷skojec — średniowieczna moneta, 1/24 grzywny. [przypis edytorski]

⁴³⁸napity — pijany. [przypis edytorski]

⁴³⁹chycić — dziś popr.: chwycić. [przypis edytorski]

⁴⁴⁰poczytać (daw.) — uznać. [przypis edytorski]

⁴⁴¹ślepia — oczy. [przypis edytorski]

⁴⁴²jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

króla, więc z pokorą i wciąż największą, a bez żadnej nadziei. Tymczasem podróż zbliżała go z Sieciechówną.

W czasie pochodów stary Maćko jechał zwykle w pierwszą parę z Jagienką, a on z Anulą, że zaś chłop był jak tur, a krew miał jak ukrop, więc gdy w czasie drogi spoglądał w jej jasne oczki, na płowe⁴⁴³ kosmyki włosów, które nie chciały trzymać się pod pątlikiem⁴⁴⁴, na całą postać smukłą a urodziwą, a zwłaszcza na cudne, jakby utoczone⁴⁴⁵ nogi, obejmujące wronego⁴⁴⁶ podjezdka⁴⁴⁷, to ciarki przechodziły go od stóp do głów. Nie mógł też się wstrzymać od coraz częstszego i coraz bardziej łakomego spoglądania na te wszystkie doskonałości i mimo woli myślał, że gdyby diabeł zmienił się w takiego pacholka, to łatwo zdołałby go przywieść na pokuszenie.

A był to przy tym słodki jak miód pacholiczek, zarazem tak posłuszny, że tylko w oczy patrzył, i wesół jak wróbel na dachu. Czasem dziwne myśli przychodziły Czechowi do głowy, i raz gdy przystali z Anulą nieco w tyle, przy jucznym koniach, zwrócił się nagle do niej i rzekł:

— Wiecie? tak tu wedle was jadę jako wilk wedle⁴⁴⁸ jagnięcia.

A jej aż białe zębki rozbłyły wraz od szczerego śmiechu.

— Chcielibyście mnie zjeść? — zapytała.

— Ba! z kosteczkami!

I spojrzął na nią takim wzrokiem, że spłonęła⁴⁴⁹ pod nim, po czym zapadło między nimi milczenie i tylko serca biły im mocno, jemu z żądzy, jej z jakiejś słodkiej, odurzającej bojaźni.

Lecz początkowo żądza przemagała w Czechu całkiem nad tkliwością i mówiąc, iż patrzy na Anulkę jak wilk na jagnię, mówił prawdę. Dopiero tego wieczora, w którym ujrzał jej mokre od łez policzki i rzęsy, zmiękło w nim serce. Wydała mu się dobra i jakaś bliska, i jakaś swoja, że zaś i sam miał naturę uczciwą, a zarazem rycerską, nie tylko więc nie wzbil się w pychę i nie zhardział na widok tych słodkich łez, ale stał się nieśmielszy i więcej na nią uważający. Opuściła go dawna niefrasobliwość w mowie i choć jeszcze trochę dworował⁴⁵⁰ przy wieczerzy z bojaźliwości dziewczyny, ale już inaczej, i przy tym służył jej tak, jak rycerski giermek obowiązany był służyć szlachciance. Stary Maćko, pomimo iż głównie myślał o jutrzejszej przeprawie i dalszej podróży, spostrzegł to jednak, ale pochwalił go tylko za górne⁴⁵¹ obyczaje, których jak mówił, musiał przy Zbyszku na dworze mazowieckim nabrać.

Po czym, zwróciwszy się do Jagienki, dodał:

— Hej! Zbyszko!... Ten ci się choć i u króla znajdzie!

Ale po owej służbie przy wieczerzy, gdy przyszło rozchodzić się na noc, Hława po ucałowaniu ręki Jagienki podniósł z kolei do ust i dłoń Sieciechówny, przy czym rzekł:

— Wy się nie tylko o mnie nie bójcie, ale i przy mnie niczego nie bójcie, bo ja was nikomu nie dam.

Po czym mężczyźni pokładli się w przodowej izbie, zaś Jagienka z Anulą w alkierzu⁴⁵² na jednym, ale szerokim i dobrze wymoszczonym tapczanie. Obie nie mogły jakoś prędko zasnąć, a zwłaszcza Sieciechówna kręciła się co chwila na drelichowym gieźle, więc po niejakiem czasie Jagienka przysunęła do niej głowę i poczęła szeptać:

— Anula?

— A co?

— Bo... mi się tak zdaje, że ty okrutnie nawidzisz⁴⁵³ tego Czecha... Jakoże?

Ale pytanie pozostało bez odpowiedzi, więc Jagienka znów poczęła szeptać:

— Przecie ja to rozumiem... Powiadaj...

Miłość

⁴⁴³płowy (daw.) — o włosach: jasny. [przypis edytorski]

⁴⁴⁴pątlík — siatka do podtrzymywania włosów. [przypis edytorski]

⁴⁴⁵utoczony — wykonany na tokarce, tu: krągły. [przypis edytorski]

⁴⁴⁶wrony — o koniu: kary, czarny. [przypis edytorski]

⁴⁴⁷podjezdek — koń mniejszej wartości, słaby a. młody. [przypis edytorski]

⁴⁴⁸wedle (daw.) — obok. [przypis edytorski]

⁴⁴⁹spłonąć a. spłonić się (daw.) — zaczerwienić się. [przypis edytorski]

⁴⁵⁰dworować (daw.) — żartować. [przypis edytorski]

⁴⁵¹górný — tu: wzniosły. [przypis edytorski]

⁴⁵²alkierz (daw.) — izba narożna, często reprezentacyjna. [przypis edytorski]

⁴⁵³nawidzieć (daw.) — lubić, kochać. [przypis edytorski]

Sieciechówna nie odpowiedziała i teraz, tylko przywarła ustami do policzka swej pani i poczęła ją raz po raz całować.

A biednej Jagience również raz po raz westchnienia jęły podnosić pierś dziewczęcą.

— Oj, rozumiem, rozumiem! — szepnęła tak cicho, że Anula zaledwie mogła ułować uchem jej słowa.

ROZDZIAŁ JEDENASTY

Nazajutrz po nocy mglistej, miękkiej przyszedł dzień wietrzny, chwilami jasny, chwilami z powodu chmur, które gnane wiatrem cwałowały stadami po niebie — posępny. Maćko kazał poruszać tabor⁴⁵⁴ równo z brzaskiem. Smolarz, który podjął się przewodniczyć do Bud, twierdził, że konie wszędy⁴⁵⁵ przejdą, ale wozy miejscami trzeba będzie rozbierać i przenosić je częściowo, również jak i łuby⁴⁵⁶ z odzieżą i zapasami żywności. Nie mogło to przyjść bez wysiłku i mitręgi⁴⁵⁷, ale hartowni i przywykli do trudu ludzie woleli trud największy niż gnuśny wypoczynek w pustej karczmie, z ochotą więc ruszyli w drogę. Nawet i bojaźliwy Wit, ośmielony słowy i obecnością smolarza⁴⁵⁸, nie okazywał przestachu.

Zaraz za karczmą weszli w wysokopienny, niepodszyty⁴⁵⁹ bór, w którym przy zręcznym prowadzeniu koni można się było, nawet nie rozbierając wozów, między chojarami⁴⁶⁰ wykręcić. Wicher chwilami ustawał, chwilami zrywał się z mocą niesłychaną, uderzał jakby olbrzymimi skrzydłami w konary gonnych sosen, przeginał je, wykręcał, wywijał nimi niby śmigami⁴⁶¹ wiatraka, łamał; bór giął się pod tym rozpętanym tchnieniem i nawet w przerwach między jednym a drugim uderzeniem nie przestawał huczeć i grzmieć jakby z gniewu na ową napaść i przemoc. Kiedy niekiedy chmury przesłaniały całkiem blask dzienny; siekło dżdżem⁴⁶² pomieszanym ze śnieżnymi krupami i czyniło się tak ciemno, jakby nastawała wieczorna pomroka. Wit tracił wówczas znowu ducha i wołał, iż to „złe zawzięło się i przeszkadza”, ale nikt go nie słuchał, nawet trwożliwa Anula nie brała do serca jego słów, zwłaszcza że Czech był tak blisko, iż mogła strzemieniem trącić o jego strzemię, patrzył zaś przed się tak zuchwale, jakby samego diabła chciał wyzwąć na rękę.

Za borem wysokopiennym zaczynał się podszyty, a potem gąszcz, przez który nie można było przejechać. Tu musieli rozebrać wozy, ale uczynili to sprawnie i w mgnieniu oka. Koła, dyszle i przodki⁴⁶³ przenieśli krzepy pachołkowie na barkach, a także toboły i zapasy żywności. Było takiej złej drogi trzy stajania⁴⁶⁴, jednakże zaledwie pod wieczór stanęli w Budach, gdzie smolarze przyjęli ich gościnnie i zapewnili, że Czarcim Wądołem, a ściślej biorąc wzdłuż niego, można było dostać się do miasta. Ludzie ci, zżyci z puszcą, rzadko widywali chleb i mąkę, ale nie przymierali głodem, gdyż wszelkich wędlin, a zwłaszcza wędzonych piskorzów⁴⁶⁵, od których roily się wszystkie błota, mieli w bród. Częstowali też nimi hojnie, wyciągając w zamian łakome ręce po placki. Były między nimi niewiasty i dzieci, wszystko czarne od smolistego dymu, a był także i jeden stary chłop, przeszło stuletni, który pamiętał rzeź Łęczycy dokonaną w 1331 roku i zupełne zburzenie miasta przez Krzyżaków. Maćko, Czech i dwie dziewczyny, jakkolwiek słyszeli takie samo niemal opowiadanie przeora⁴⁶⁶ w Sieradzu, słuchali ciekawie i tego dziada, który siedząc przy ognisku i grzebiąc w nim, zdawał się odgrzebywać zarazem straszne wspomnienia swej młodości. Tak! w Łęczycy, równie⁴⁶⁷ jak w Sieradzu, nie oszczędzono nawet kościołów i księży, a krew starców, niewiast i dzieci spłynęła po nożach zdobywców. Krzyżacy,

⁴⁵⁴tabor — wozy konne w podróży. [przypis edytorski]

⁴⁵⁵wszędy (daw.) — wszędzie. [przypis edytorski]

⁴⁵⁶łuby (daw.) — kosze; tu: bagaż podróży. [przypis edytorski]

⁴⁵⁷mitręga — męcząca i niedająca się szybko wykonać praca; zwlekanie. [przypis edytorski]

⁴⁵⁸smolarz — człowiek wytwarzający smołę i dziegieć, a przy okazji węgiel drzewny. [przypis edytorski]

⁴⁵⁹niepodszyty — pozbawiony podszycia, bez krzewów. [przypis edytorski]

⁴⁶⁰chojar (daw.) — wysokie drzewo iglaste. [przypis edytorski]

⁴⁶¹śmigi (daw.) — części śmigła. [przypis edytorski]

⁴⁶²dżdże (daw.) — deszcze. [przypis edytorski]

⁴⁶³przodek — tu: przednia część wozu. [przypis edytorski]

⁴⁶⁴stajanie a. staje — dawna miara długości (odległość, po przebiegnięciu której koń musiał się zatrzymać). [przypis edytorski]

⁴⁶⁵piskorz — ryba o brązowym, wydłużonym ciele, żyjąca w słabo natlenionych wodach. [przypis edytorski]

⁴⁶⁶przeor — przełożony domu zakonnego lub wyższy duchowny. [przypis edytorski]

⁴⁶⁷równie (daw.) — (daw.) tak samo. [przypis edytorski]

wiecznie Krzyżacy! Myśli Maćka i Jagienki ulatywały ustawicznie ku Zbyszkowi, który przebywał właśnie jakoby w paszczy wilczej, wśród wrażego⁴⁶⁸ plemienia nie znającego ni litości, ni praw gościnnych. Sieciechównie mdlało także serce, nie była bowiem pewna, czy w gonitwie za opatem nie przyjdzie im aż między tych okrutnych ludzi zajechać...

Lecz stary począł następnie opowiadać o bitwie pod Płowcami⁴⁶⁹, która zakończyła najazd krzyżacki, a w której on brał udział z cepem żelaznym w ręku jako pacholik w piechocie wystawionej przez gminę kmiącą⁴⁷⁰. W tej to bitwie wyginął przecie cały niemal ród Gradów, więc Maćko znał dobrze wszelkie jej szczegóły, a jednak słuchał i teraz jak nowiny opowiadania o strasznym pogromie Niemców, gdy jak łan pod wichrem położyli się pod mieczami rycerstwa polskiego i króla Łokietka⁴⁷¹ potęgą...

— Ha! Jużci pamiętam — mówił dziad. — Naszli tę ziemię, popalili grody i zamki, ba! dzieci w kolebkach rzeźali⁴⁷², ale im przyszło na czarny koniec. Hej! godna ci była bitwa. Ano! co przymknę oczy, to ono⁴⁷³ pole widzę...

I przymknął oczy, i umilkł, z lekka tylko węgle we wiatr poruszał, póki Jagienka, nie mogąc się dalszego opowiadania doczekać, nie spytała:

— Jakoż to było?

— Jakoż to było? — powtórzył dziad. — Pole pamiętam, jakoby teraz⁴⁷⁴ patrzył: były chruśniaki i w prawo młaka⁴⁷⁵, i szmat rżyska⁴⁷⁶ jakoby poletko niewielgie⁴⁷⁷. Ale po bitwie nie było widać ni chruśniaków⁴⁷⁸, ni młaki, ni rżyska, jeno⁴⁷⁹ żelaziwo wszędy, miecze, topory, dzidy i zbroje piękne, jedna na drugiej, jakoby kto całą świętą ziemię nimi przykrył... Nigdy ja tyła pobitego narodu na kupie nie widział i tyła krwi ludzkiej płynącej...

Pokrzepiło się⁴⁸⁰ znowu tym wspomnieniem Maćkowe serce, więc rzekł:

— Prawda! Pan Jezus miłosierny! Ogarnęli oni wówczas to Królestwo jako pożoga⁴⁸¹ alibo zaraza. Nie tylko Sieradz i Łęczycę, ale i wiele innych miast napsowali⁴⁸². I co? Jest nasz naród okrutnie żywzięcy⁴⁸³ i moc w sobie też ma niepożyta⁴⁸⁴. Choć ta i chycisz⁴⁸⁵ go, krzyżacki psuśbracie, za grzdykę⁴⁸⁶, zdławić go nie podolisz⁴⁸⁷, jeszcze ci zęby wybije... Bo jeno patrzcie: król Kazimierz i Sieradz, i Łęczycę tak zacnie odbudował, że lepsze są, niż były, i zjazdy⁴⁸⁸ się w nich po staremu odprawują⁴⁸⁹, a Krzyżaków, jak ci sprali pod Płowcami, tak tam leżą i gniją. Daj Bóg zawdy taki koniec!

Stary chłop, słysząc te słowa, począł z początku kiwać głową na znak przytakiwania, lecz w końcu rzekł:

— Ponoś nie leżą i nie gniją. Kazał król nam piechocie po bitwie rowy kopać, i chłopcy też przyszli z okolicy pomagać w robocie, aże łopaty warczały. Poukładaliśmy potem Niemców w rowach i przysypali na porządek, by się z nich jakoweś choróbska nie wylęgły, ale oni tam nie ostali.

Walka

⁴⁶⁸wraży — dziś: wrog. [przypis edytorski]

⁴⁶⁹bitwa pod Płowcami — rozegrana 27 września 1331 r. między wojskami Władysława Łokietka a oddziałami krzyżackimi, przerwała krzyżacką kampanię przeciw Polsce. [przypis edytorski]

⁴⁷⁰gmina kmięca — jednostka dawnego samorządu chłopskiego. [przypis edytorski]

⁴⁷¹Władysław I Łokietek — (ok. 1260–1333), król Polski od 1320, przedtem długo walczył o zjednoczenie kraju po okresie rozbitcia dzielnicowego. [przypis edytorski]

⁴⁷²rzezać (daw.) — zabijać. [przypis edytorski]

⁴⁷³ono (daw.) — to. [przypis edytorski]

⁴⁷⁴tera — dziś popr.: teraz. [przypis edytorski]

⁴⁷⁵młaka — teren podmokły. [przypis edytorski]

⁴⁷⁶rżysko — pole po skoszeniu zboża. [przypis edytorski]

⁴⁷⁷niewielgie — dziś popr.: niewielkie. [przypis edytorski]

⁴⁷⁸chruśniak — krzaki, zarośla. [przypis edytorski]

⁴⁷⁹jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

⁴⁸⁰pokrzepić się (daw.) — wzmacnić się. [przypis edytorski]

⁴⁸¹pożoga (daw.) — pożar. [przypis edytorski]

⁴⁸²napsować (daw.) — niszczyć. [przypis edytorski]

⁴⁸³żywzięcy (daw.) — żywotny. [przypis edytorski]

⁴⁸⁴niepożyty (daw.) — niedający się pokonać. [przypis edytorski]

⁴⁸⁵chycić — dziś popr.: chwycić. [przypis edytorski]

⁴⁸⁶grdyka — tu: gardło. [przypis edytorski]

⁴⁸⁷podolić (daw.) — zdolać. [przypis edytorski]

⁴⁸⁸zjazd — tu: zebranie szlachty z danego regionu, mające na celu uchwalenie praw. [przypis edytorski]

⁴⁸⁹odprawować się (daw.) — odbywać się. [przypis edytorski]

— Jak to nie ostali? Cóż im się przygodziło⁴⁹⁰?

— Ja tam tego nie widział, jeno rzekę, jako ludzie potem prawili⁴⁹¹. Nastała po bitwie wieja sroga, która trwała bez dwanaście niedziel⁴⁹², ale tylko nocami. W dzień słońko świeciło jako się patrzy, a w nocy wiatr bez mała włosów ze łba nie zdzierał. To ci diabły całymi chmurami kotłowały się we wichurze, każdy⁴⁹³ z widłami, i co który nadleciał, to siup widłami w ziemię i Krzyżaka se wydobył, a potem do piekła poniósł. Słyszeli we Płowcach ludziska harmider taki, jakby psi stadami wyli, ale tego nie mogli wyrozumieć, czy to Niemcy wyli ze strachu a zaś żałości, czyli też diabły z wesela. Było tego, póki księża rowów nie poświęcili i póki ziem⁴⁹⁴ na Nowy Rok nie zamarzła tak, że i widły nie brały.

Tu umilkł i po chwili dodał:

— Ale daj Bóg, panie rycerzu, taki koniec, jakoście mówili, bo chociaż ja tego nie dożyjem, ale tacy pacholeckowie, jako ci dwaj, dożyją i nie będą tego widzieli, na co oczy moje patrzyły.

To rzekłszy, począł przyglądać się Jagience, to Sieciechównie i dziwić się ich cudnym twarzom, i głową kręcić.

— Nikiej⁴⁹⁵ mak we zbożu — rzekł. — Takich ja jeszcze nie widział.

W podobny sposób przegwarzyli⁴⁹⁶ część nocy, potem pokładli się spać w budach na mchach miękkich jak puch, ciepłymi skórąmi pokrytych, a gdy sen mocny pokrzepił ich członki, ruszyli nazajutrz dobrze już za widna dalej. Droga wzdłuż wądołu⁴⁹⁷ nie była wprawdzie zbyt łatwa, ale też i nie trudna, tak że jeszcze przed zachodem słońca ujrzeli zamek łączyski. Miasto było na nowo z popiołów wzniesione, w części z czerwonej cegły, a nawet i z kamienia. Mury miało wysokie, wieżami bronne⁴⁹⁸, kościoły jeszcze od sieradzkich wspanialsze. U dominikanów łatwo zasięgnęli wieści o opacie. Był, mówił, że mu lepiej, radował się nadzieją, że całkiem ozdrowieje, i przed kilku dniami wyruszył w dalszą drogę. Maćkowi nie chodziło już zbyt o dośnięcie go w drodze, gdyż postanowił już wieść obie dziewczki aż do Płocka, gdzie i tak byłby je opat zawiózł, ale że mu pilno było do Zbyszka, więc zakłopotał się srodze inną nowiną: że już po opatowym wyjeździe rzeki tak wezbrały, iż całkiem nie można było jechać dalej. Dominikanie, widząc rycerza ze znacznym poczem, któren⁴⁹⁹, jak mówił, do księcia Ziemowita jechał, przyjęli i podejmowali ich gościnnie, a nawet opatrzyli⁵⁰⁰ Maćka na drogę drewnianą, oliwną tabliczką, na której wypisana była po łacinie modlitwa do anioła Rafała, patrona podróżnych.

Przez dwa tygodnie trwał przymusowy pobyt w Łęczycy, przy czym jeden z giermków zamkowego starosty odkrył, że pacholankowie przejeźdnego rycerza byli dziewczynkami, i z miejsca zakochał się na umór w Jagience. Czech chciał go zaraz pozywać za to na udeptaną ziemię, ale że stało się to wigilią⁵⁰¹ wyjazdu, więc Maćko odradzał mu ten postępek.

Gdy wyruszyli w dalszą ku Płockowi drogę, wiatr osuszył nieco gościńce, bo jakkolwiek przychodziły dżdże⁵⁰² częste, ale jak zwykle wiosną trwały krótko. Były też ciepłe i duże, albowiem wiosna nastąpiła zupełna. Na polach świeciły w bruzdach jasne pasy wody, od zagonów dolatywał z powiewem mocny zapach mokrej ziemi. Bagna pokryły się kaczeńcem, w lasach zakwitły przylaszczki — i piegże⁵⁰³ podnosiły między gałęziami świergot radosny. W serca podróżnych wstąpiła też nowa ochota i nadzieja, zwłaszcza że jechało im się dobrze i że po szesnastu dniach podróży stanęli u bram Płocka.

⁴⁹⁰przygodzić się (daw.) — przydarzyć się. [przypis edytorski]

⁴⁹¹prawić (daw.) — mówić. [przypis edytorski]

⁴⁹²niedziela (daw.) — tydzień. [przypis edytorski]

⁴⁹³każden — dziś popr.: każdy. [przypis edytorski]

⁴⁹⁴ziem — dziś popr.: ziemia. [przypis edytorski]

⁴⁹⁵nikiej (gw.) — niby, tak jak. [przypis edytorski]

⁴⁹⁶przegwarzyć (daw.) — przegadać. [przypis edytorski]

⁴⁹⁷wądół — rozpadlina, mały wąwóz. [przypis edytorski]

⁴⁹⁸bronne (daw.) — tu: broniony, wzmocnione. [przypis edytorski]

⁴⁹⁹któren — dziś popr.: który. [przypis edytorski]

⁵⁰⁰opatrzyć (daw.) — zaopatrzyć. [przypis edytorski]

⁵⁰¹wigilią (daw.) — w przeddzień. [przypis edytorski]

⁵⁰²dżdże (daw.) — deszcze. [przypis edytorski]

⁵⁰³piegża — mały ptak wędrowny. [przypis edytorski]

Ale przyjechali w nocy, gdy bramy grodu były już zamknięte, więc musieli nocować u tkacza za murami. Dziewczyny, poszedłszy spać późno, pospały się po trudach i niewygodach długiej podróży kamiennym snem. Maćko, którego żaden trud nie mógł obalić, nie chciał ich budzić, ale sam równo z otwarciem bram poszedł do miasta, łatwo odnalazł katedrę i dom biskupi, w którym pierwszą nowiną, którą usłyszał, była wiadomość, że opat zmarł przed tygodniem.

Zmarł przed tygodniem, ale wedle⁵⁰⁴ ówczesnego zwyczaju odprawiano msze przy trumnie i stypy żałobne od dni sześciu, pogrzeb zaś miał nastąpić dziś dopiero, a po nim wspominki i stypa ostatnia dla uczczenia pamięci zmarłego.

Maćko od wielkiego frasunku⁵⁰⁵ nawet się nie rozglądał po mieście, które zresztą znał nieco z tych czasów, gdy jeździł z listem księżny Aleksandry⁵⁰⁶ do mistrza — tylko wracał co prędzej do domu tkacza za murami i po drodze mówił sobie:

— Ha, zmarło mu się i wieczny odpoczynek! Nie masz na to rady we świecie, ale co ja teraz z tymi dziewczkami zrobię?

I począł się nad tym zastanawiać, czyby je lepiej u księżny Aleksandry zostawić, czy u księżny Anny Danuty⁵⁰⁷, czy może do Spychowa wieźć. Bo nieraz przychodziło mu do głowy w czasie tej drogi, że gdyby się pokazało, iż Danuśka nie żyje, to nie wadziłoby⁵⁰⁸, by Jagienka była blisko Zbyszka. Nie wątpił, że Zbyszko długo będzie tamtej, nad wszystkie inne umiłowanej, żałował i długo po niej płakał, ale nie wątpił też, że taka dziewczyna, tuż pod bokiem, robi swoje. Pamiętał, jak chłopaka, chociaż serce rwało mu się hen za bory i lasy na Mazowsze, ciągoty⁵⁰⁹ jednak brały przy Jagience. Z tych powodów i wierząc przy tym głęboko, że Danuśka przepadła, myślał nieraz, by na wypadek śmierci opata nie odsyłać nigdzie Jagienki. Ale że był nieco łapczywy na ziemskie dobro, więc chodziło mu i o majątność po opacie. Opat gniewał się wprawdzie na nich i zapowiadał, że nic im nie zostawi, ale nuż ogarnęła go skrucza przed śmiercią? Że zapisał coś Jagience, to było pewne, bo nieraz odzywał się z tym w Zgorzelicach, więc przez Jagienkę mogłoby to i tak nie minąć Zbyszka. Chwilami brała też Maćka ochota zostać w Płocku, dowiedzieć się jak i co, i zająć się tą sprawą, ale wnet pokonywał w sobie takie myśli. „Ja tu będę — myślał — o majątność zabiegał, a mój chłopaczysko może tam do mnie z jakowego krzyżackiego podziemia ręce wyciąga i ratunku ode mnie czeka”. Była wprawdzie jedna rada: zostawić Jagienkę pod opieką księżny i biskupa z prośbą, by jej nie dali skrzywdzić, jeśli jej opat co zostawił. Ale rada ta nie całkiem podobala się Maćkowi. „Dziewczyna ma i tak — mówił sobie — wiano⁵¹⁰ znaczne, jeśli zaś i po opacie odziedziczy, weźmie ją który Mazur, jak Bóg na niebie, a ona też długo nie wytrzyma, bo to jeszcze i nieboszczyk Zych powiadał, że już wtedy jako po węglach chodziła”. I złął się tej myśli stary rycerz, gdyż pomyślał, że w takim razie i Danusia, i Jagienka mogłyby Zbyszka ominąć, tego zaś nie chciał za nic na świecie.

— Którą mu Bóg przeznaczył, tę niech ma, ale jedną musi mieć.

Postanowił też w końcu przede wszystkim ratować Zbyszka, a Jagienkę, jeśli trzeba będzie się z nią rozstać, zostawić albo w Spychowie albo u księżny Danuty, nie zaś tu w Płocku, gdzie dwór był nierównie świetniejszy i pięknych rycerzy na nim niemało.

Obarczony tymi myślami, szedł wartkim⁵¹¹ krokiem ku domowi tkacza, aby Jagience opatową śmierć oznajmić, w duchu zaś obiecywał sobie, że jej tego od razu nie powie, gdyż niespodziana a zła wieść łatwo dech by w dziewczę zaprzec i nieplodną ją potem uczynić mogła. Przybywszy do domu, zastał już obie ubrane, nawet przystrojone i wesole

⁵⁰⁴wedle (daw.) — według. [przypis edytorski]

⁵⁰⁵frasunek (daw.) — smutek, żmartwienie. [przypis edytorski]

⁵⁰⁶Aleksandra Olgierdówna — (ok. 1370–1434), córka wielkiego księcia Litwy Olgierda, siostra Władysława II Jagiełły, żona księcia mazowieckiego Ziemowita IV. [przypis edytorski]

⁵⁰⁷Anna Danuta — (1358–1448), córka księcia trockiego Kiejstuta i Biruty, żona księcia mazowieckiego Janusza (było to najdłuższe małżeństwo w dziejach dynastii). [przypis edytorski]

⁵⁰⁸wadzić (daw.) — przeszkadzać. [przypis edytorski]

⁵⁰⁹ciągoty — tu: pożądanie. [przypis edytorski]

⁵¹⁰wiano — posag. [przypis edytorski]

⁵¹¹wartki (daw.) — szybki. [przypis edytorski]

jak gajówki, więc siadłszy na zydlu⁵¹², zawołał na tkackich czeladników⁵¹³, by mu misę grzanego piwa przynieśli, po czym, nachmurzywszy surowe i bez tego oblicze, rzekł:

— Słyszysz, jako w mieście dzwonią? Zgadnijże, dlaczego dzwonią, boć przecie nie niedziela, a jutrznię⁵¹⁴ przespałaś. Chciałabyś widzieć opata?

— Pewnie, żebym chciała — rzekła Jagienka.

— No, to tak go zobaczysz jak króla Ćwieka.

— Zaśby pojechał gdzie dalej?

— Jużci, że pojechał. A to nie słyszysz, że dzwonią?

— Pomer⁵¹⁵? — zawołała Jagienka.

— Zmów wieczny odpoczynek.

Więc natychmiast uklękły obie z Sieciechówną i poczęły mówić wieczny odpoczynek dźwięcznymi jak dzwonki głosami. Po czym lży ciurkiem jęły⁵¹⁶ płynąć po twarzy Jagienki, bo bardzo kochała opata, który choć zapalczywy z ludźmi, krzywdy nie wyrządził nikomu, a dobro obu rękoma czynił, ją zaś, która była jego chrześniaczką, miłował jak córkę rodzoną. Maćko wspomniawszy, że to był jego i Zbyszków krewny, wzruszył się także i nieco zapłakał, a dopiero gdy im część boleści łzami spłynęła, zabrał Czecha i obie dziewczyny na pogrzeb do kościoła.

Pogrzeb był wspaniały. Prowadził kondukt sam biskup Jakub z Kurdwanowa⁵¹⁷, byli wszyscy księża i wszyscy mnisi w Płocku konwenty⁵¹⁸ mający, bito we wszystkie dzwony, mówiono mowy, których nikt prócz duchownych nie rozumiał, bo je mówiono po łacinie, po czym wrócili duchowni i świeccy na ucztę obfitą do biskupa.

Poszedł na nią Maćko, wzięwszy ze sobą dwóch pacholików, gdyż jako krewny zmarłego i znajomek biskupa miał wszelkie prawo. Biskup też przyjął go jako krewnego nieboszczyka chętnie⁵¹⁹ i z odznaczeniem, lecz zaraz przy przywitaniu rzekł mu:

— Są tu jakoweś bory dla was Gradów z Bogdańca zapisane, ale co ostaje, a na klasztor i na opactwo nie idzie, to ma być krześniaczki jego, niejakiej Jagienki ze Zgorzelic.

Maćko, który się niewiele spodziewał, rad był i z borów, biskup zaś nie zauważył, że jeden z pacholików starego rycerza podniósł na wzmiankę o Jagience ze Zgorzelic zroszone i modre⁵²⁰ jak chabry oczy w górę i rzekł:

— Bóg mu zapłać, ale wołałabym, by żył.

Więc Maćko zwrócił się i rzekł gniewnie:

— Cichaj, bo wstydu sobie narobisz.

Lecz nagle urwał, w oczach błysnęło mu zdumienie, po czym twarz uczyniła mu się sroga i wilcza, gdyż opodał od siebie, obok drzwi, przez które wchodziła właśnie księżna Aleksandra⁵²¹, ujrzał zgiętego w dworskiej, układnej postawie Kunona Lichtensteina, tego samego, przez którego omal nie zginął Zbyszko w Krakowie.

Jagienka w życiu nie widziała takiego Maćka: oblicze miał skurczone jak paszcza złego psa, spod wąsów błysnęły mu zęby, w jednej chwili okręcił na sobie pas i ruszył ku znienawidzonemu Krzyżakowi.

Lecz w pół drogi zatrzymał się i począł wodzić szeroką dłonią po włosach. Przypominał sobie w porę, że Lichtenstein może być na dworze płockim tylko albo gościem, albo co prawdopodobniej, posłem i że gdyby chciał, nie pytając o nic, bić w niego, postąpiłby właśnie tak samo jak Zbyszko na drodze z Tyńca.

Więc, mając więcej rozumu i doświadczenia od Zbyszków, pohamował się, odkręcił na powrót pas, wypogodził oblicze, poczekał, a następnie gdy księżna po przywitaniu się z Lichtensteinem poczęła rozmawiać z księdzem Jakubem z Kurdwanowa, zbliżył się do

⁵¹²zydel — mebel do siedzenia, podobny do taboretu. [przypis edytorski]

⁵¹³czeladnik — rzemieślnik po egzaminie, pracujący pod okiem mistrza. [przypis edytorski]

⁵¹⁴jutrznia — pierwsza z godzin liturgicznych, ogłaszanych biciem w dzwony. [przypis edytorski]

⁵¹⁵pomer — dziś popr.: umarl. [przypis edytorski]

⁵¹⁶jęć (daw.) — zacząć. [przypis edytorski]

⁵¹⁷Jakub z Kurdwanowa — biskup płocki w latach 1396–1425. [przypis edytorski]

⁵¹⁸konwent — zakon. [przypis edytorski]

⁵¹⁹chętnie — dziś popr.: chętnie. [przypis edytorski]

⁵²⁰modre (daw.) — niebieskie. [przypis edytorski]

⁵²¹Aleksandra Olgierdówna — (ok. 1370–1434), córka wielkiego księcia Litwy Olgierda, siostra Władysława II Jagiełły, żona księcia mazowieckiego Ziemowita IV. [przypis edytorski]

niej i skłoniwszy się głęboko, przypomniał jej, co zacz jest i że za swą dobrodziejkę ją poczytuje z przyczyny owego listu, którym go swego czasu opatrzyła.

Księżna zaledwie pamiętała jego twarz, ale przypominała sobie z łatwością i list, i całą sprawę. Było jej także wiadomym to, co stało się na sąsiednim dworze mazowieckim; słyszała o Jurandzie, o uwięzieniu jego córki, o małżeństwie Zbyszka i o śmiertelnym jego pojedynku z Rotgierem. Wszystko to zaciekało ją niezmiernie, tak jak jakaś opowieść rycerska lub jedna z takich pieśni, jakie wygłaszali u Niemców minstrele⁵²², a na Mazowszu gądkowie⁵²³. Krzyżacy nie byli jej wprawdzie tak nienawistni jak żonie Janusza, Annie Danucie, zwłaszcza że chcąc ją sobie zjednać, przesadzali się dla niej w hołdach, pochlebstwach i obsypywali ją hojnie darami; lecz w tym razie⁵²⁴ serce jej było po stronie kochanków. Gotowa była im pomóc — i przy tym cieszyło ją, iż ma przed sobą człowieka, który mógł jej najdokładniej przebieg zdarzeń opowiedzieć.

Maćko zaś, który przedtem już postanowił uzyskać jakimkolwiek sposobem opiekę i protekcję wpływowej księżny, widząc, z jakim słucha zajęciem, chętnie prawił jej o nieszczęsnych losach Zbyszka i Danuśki i prawie do łez ją wzruszył, a to tym bardziej że sam niedołą bratanka lepiej niż ktokolwiek odczuwał i z całej duszy nad nią ubolewał.

— Nic rzewliwszego⁵²⁵ w życiu nie słyszałam — rzekła wreszcie księżna. — A największa żalność chwytła mnie wskrós tej przyczyny⁵²⁶, że on już tę dziewczeczkę zaślubił, już ci była jego, a żadnej szczęśliwości nie zaznał. Wszelako — wiecie-li na pewno, że nie zaznał?

— Hej, mocny Boże! — odparł Maćko — żeby choć był zaznał, ale on ją zaślubił, obłożnie chorym będąc, wieczorem, a o świtanu już ją wzięli!

— I myślicie, że Krzyżacy? Bo u nas powiadali o zbójach, którzy Krzyżaków zwiedli, inną dziewczkę im oddając. Mówili też o Jurandowym pisaniu...

— To już nie ludzkie sądy rozstrzygnęły, jeno boski. Wielki to był, prawią, rycerz ten Rotgier, który najtęższych⁵²⁷ zwyciężał, a przecież z ręki dzieciucha poległ.

— No, taki to i dzieciuch — rzekła uśmiechając się księżna — co mu przepieczniej⁵²⁸ w drogę nie włożyć. Krzywda jest — prawda! I słusznie się krzywdujecie⁵²⁹, a jednak o z tamtych czterech trzech już nie żywie⁵³⁰, a ten stary, który ostał, ledwie także, jako słyszałam, wydał się śmierci.

— A Danuśka? a Jurand? — odrzekł Maćko — gdzież oni są? Bóg też wie, czy i ze Zbyszkim co złego się nie stało, którego do Malborka pojechał.

— Wiem, ale Krzyżacy nie całkiem tacy psu braci, jako myślicie. W Malborku przy boku mistrza i jego brata Ulryka, który jest człowiek rycerski, nic się złego bratankowi waszemu stać nie mogło, który przecie miał pewnikiem⁵³¹ i listy od księcia Janusza. Chyba że tam jakiego rycerza pozwał i poległ, bo w Malborku siła⁵³² zawsze najslawniejszych rycerzy ze wszystkich stron świata przebywa.

— Ej, nie bardzo już się tam tego boję — rzekł stary rycerz. — Byle go do podziemia nie zamknęli, byle zdradą nie ubili i byle jakoweś żelaziwo miał w garści — to nie bardzo się boję. Raz tylko znalazł się od niego tęższy, którego⁵³³ go w szrankach⁵³⁴ rozciągnął, a to właśnie księżę mazowiecki Henryk, ten, co był tu biskupem i co się w gładkiej Ryngalle rozmiłował.

⁵²²minstrel (daw.) — dworski śpiewak lub recytator poezji. [przypis edytorski]

⁵²³gądek — śpiewak, grajek; od „gędzba” — muzyka. [przypis edytorski]

⁵²⁴w tym razie (daw.) — w tym wypadku. [przypis edytorski]

⁵²⁵rzewliwy (daw.) — smutny, pobudzający do płaczu. [przypis edytorski]

⁵²⁶wskrós tej przyczyny (daw.) — z tego powodu. [przypis edytorski]

⁵²⁷najtęższy (daw.) — najsilniejszy. [przypis edytorski]

⁵²⁸przepiecznienie (daw.) — bezpiecznie. [przypis edytorski]

⁵²⁹krzywdować się (daw.) — czuć się pokrzywdzonym. [przypis edytorski]

⁵³⁰żywie — dziś popr.: żyje. [przypis edytorski]

⁵³¹pewnikiem (daw.) — na pewno. [przypis edytorski]

⁵³²siła (daw.) — wielu. [przypis edytorski]

⁵³³któren — dziś popr.: który. [przypis edytorski]

⁵³⁴szranki — ogrodzenie placu turniejowego a. miejsca pojedynku, przenośnie: sam turniej rycerski. [przypis edytorski]

Ale Zbyszko zgola⁵³⁵ był wówczas pacholciem⁵³⁶. Przy tym jednego byłby on tylko jako amen w pacierzu pozwał, tego, któremu i ja ślubowałem, a któren tu jest.

To rzekłszy, pokazał oczyma na Lichtensteina, który z wojewodą płockim rozmawiał.

Lecz księżna zmarszczyła brwi i rzekła surowym, oschłym głosem, którym zawsze mówiła, gdy gniew poczynał ją chwycić:

— Ślubowaliście mu czy nie ślubowali, a to pamiętajcie, że on u nas w gościnie; kto naszym gościem chce być, powinien obyczajności przestrzegać.

— Wiem, miłościwa pani — odrzekł Maćko. — Toćżem już okręcił pas i do niego szedł, ale się pohamował pomyślawszy, że może posłuje.

— Bo i posłuje. A człek jest między swymi znaczny, na którego radach sam mistrz siła polega i nie byle czego mu odmówi. Bóg to może zdarzył, że go w Malborgu podczas bytności waszego bratanka nie było, ile że Lichtensteina, choć z zacnego rodu idzie, powiadają zawziętym i mściwym. Poznałże was?

— Nie bardzo mógł poznać, bo mię mało widział. Na drodze tynieckiej byliśmy w hełmach, a potem raz tylko byłem u niego w Zbyszkowej sprawie, ale wieczorem, gdyż było pilno, i raz widzieliśmy się w sądzie. Zmieniłem się na gębie od tego czasu i broda znacznie mi posędziała⁵³⁷. Uważałem też teraz, że patrzył na mnie, ale widać jeno dlatego, że przydłużej z miłościwą panią rozmawiam, gdyż potem oczy całkiem spokojnie w inną stronę obrócił. Zbyszka to by był poznał — ale mnie zabaczył, a o moim ślubowaniu może i nie słyszał, mając o lepszych do myślenia.

— Jak to o lepszych?

— Bo jemu pono ślubowali i Zawisza z Garbowa⁵³⁸, i Powął z Taczewa⁵³⁹, i Marcin z Wrocimowic, i Paszko Złodziej⁵⁴⁰, i Lis z Targowiska. Każdy z nich, miłościwa pani, i dziesięciu takim by poradził, a cóż dopiero, że ich kupa! Lepiej jemu się było nie rodzić niżeli jeden takowy miecz mieć nad głową. A ja nie tylko mu o ślubowaniu nie wspomnę, ale jeszcze w pochwałę⁵⁴¹ się wejść z nim postaram.

— Czemu zaś tak?

A twarz Maćka stała się naraz chytra, do głowy starego lisa podobna.

— Żeby mi jakowe pismo dał, za którym mógłbym przepiecznić⁵⁴² po krajach krzyżackich jeździć i Zbyszkowi w razie potrzeby dać poratowanie.

— Zali⁵⁴³ to godne czci rycerskiej? — zapytała z uśmiechem księżna.

— Godne — odrzekł stanowczym głosem Maćko. — Gdybym na ten przykład w bitwie z tyłu na niego natarł, a nie zawołał, by się obrócił, jużci bym hańbę na się ściągnął, ale czasu pokoju rozumem na hak nieprzyjaciela przywiesić⁵⁴⁴ — tego się żaden prawy rycerz nie zasroma⁵⁴⁵.

— To was poznajomię — odrzekła księżna.

I skinąwszy na Lichtensteina, poznała z nim Maćka, pomyślawszy, że choćby go Lichtenstein poznał, to i tak nie stałoby się nic wielkiego.

Lecz Lichtenstein nie poznał go, albowiem istotnie na drodze tynieckiej widział go w hełmie, a potem raz tylko jeden z nim rozmawiał, i to wieczorem, gdy Maćko przychodził do niego prosić go o odpuszczenie Zbyszkowej winy.

Skłonił się jednak dość dumnie, dopiero ujrzawszy za rycerzem dwóch cudnych, bogato ubranych pacholków pomyślał, że nie byle kto takich mieć może, i twarz rozjaśniła mu się nieco, jakkolwiek nie przestał wydymać dumnie ust, co czynił zawsze, jeśli nie z panującym miał do czynienia.

⁵³⁵zgola (daw.) — całkiem. [przypis edytorski]

⁵³⁶pacholę (daw.) — dziecko. [przypis edytorski]

⁵³⁷posędzielec (daw.) — posiwieć. [przypis edytorski]

⁵³⁸Zawisza Czarny z Garbowa — (ok. 1370–1428) polski rycerz, przez pewien czas na służbie króla Węgier Zygmunta Luksemburskiego. [przypis edytorski]

⁵³⁹Mikołaj Powął z Taczewa — (ok. 1380–ok. 1415), rycerz i dyplomata, powołany do rady wojennej przed bitwą pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

⁵⁴⁰Paszko (Paweł) z Biskupic, zwany Złodziej — rycerz, uczestnik bitwy pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

⁵⁴¹pouchwałość — właściwie poufalość: zażyłość, przyjaźń. [przypis edytorski]

⁵⁴²przepiecznić (daw.) — bezpiecznie. [przypis edytorski]

⁵⁴³zali (daw.) — czy. [przypis edytorski]

⁵⁴⁴na hak (...) przywiesić (daw.) — złapać, poskromić, jak psa łańcuchowego. [przypis edytorski]

⁵⁴⁵zasromać (daw.) — zawstydzić. [przypis edytorski]

A księżna rzekła, ukazując Maćka:

— Jedzie ten rycerz do Malborge i ja sama polecam go łasce wielkiego mistrza, ale on, posłyszawszy o zachowaniu⁵⁴⁶, jakie w Zakonie macie, pragnąłby i od was mieć pismo.

To rzekłszy, odeszła do biskupa, Lichtenstein zaś utkwiał w Maćku swe zimne, stalowe oczy i zapytał:

— Jakież powód skłania was, panie, do odwiedzenia naszej pobożnej i skromnej stolicy?

— Uczciwy powód i pobożny powód — odrzekł wznosząc żrenice Maćko. — Gdyby było inaczej, nie uręczałaby za mną miłościwa księżna. Ale prócz ślubów pobożnych, chciałbym też i mistrza waszego poznać, którego pokój na ziemi czyni, a jest najślawniejszym na świecie rycerzem.

— Za kogo księżna miłościwa, pani nasza i dobrodziejka uręcza⁵⁴⁷, ten nie będzie narzekał na naszą ubogą gościnność; wszelako co do mistrza trudno będziecie go mogli obaczyć, bo przed miesiącem już do Gdańska wyjechał, a stamtąd miał do Królewca i dalej ku granicy ruszyć, gdyż choć miłośnik pokoju, musi przecie od zdradzieckich Witoldowych⁵⁴⁸ zapędów dziedziny zakonnej bronić.

Usłyszawszy to, Maćko zafrasował⁵⁴⁹ się tak widocznie, że Lichtenstein, przed którego oczyma nic nie mogło się ukryć, rzekł:

— Widzę, że równą mieliście chęć poznać wielkiego mistrza jak dopełnić ślubów zakonnych.

— Miałem ci ją, miałem! — odrzekł prędko Maćko. — Więc to już wojna z Witoldem o Żmudź⁵⁵⁰ pewna?

— Sam ją rozpoczął, podając wbrew przysięgom pomoc buntownikom.

Nastała chwila milczenia.

— Ha! niech ta Bóg szczęści Zakonowi, jak na to zasługuje! — rzekł wreszcie Maćko. — Nie mogę mistrza poznać, to choć ślubów dopełnię.

Lecz wbrew tym słowom sam nie wiedział, co ma na razie poczyć, i z uczuciem ogromnego strapienia zadawał sobie w duszy pytanie:

„Gdzie ja mam teraz Zbyszka szukać i gdzie go odnajdę?” Łatwo było przewidzieć, że jeśli mistrz opuścił Malborg i udał się na wojnę, to nie ma co szukać w Malborgu i Zbyszka — a w każdym razie trzeba o nim dokładniejszych wiadomości zasięgnąć. Stary Maćko zatroskał się wielce, ale że był człek prędko do rady, postanowił czasu nie tracić i zaraz nazajutrz ruszyć w dalszą drogę. Uzyskanie listu od Lichtensteina przy poparciu księżny Aleksandry, w której komtur⁵⁵¹ miał nieograniczone zaufanie, przyszło mu łatwo. Otrzymał tedy⁵⁵² polecenie do starosty w Brodnicy i do wielkiego szpitalnika⁵⁵³ w Malborgu, za które darował jednak Lichtensteinowi spory srebrny puchar, ozdobnie wykuty we Wrocławiu, taki, jaki rycerze mieli zwyczaj stawiać napełniony winem na noc przy łożu, aby w razie bezsenności mieć pod ręką i lekarstwo na sen, i uciechę. Hojność ta Maćkowa zdziwiła nieco Czecha, który wiedział, iż stary rycerz nie był zbyt pochopny⁵⁵⁴ do obsypywania darami nikogo, a zwłaszcza Niemców — lecz ów rzekł:

— Uczyniłem tak, bom mu ślubowałem i potykać się z nim muszę, a nijak by mi było nastawać na gardło człka, który mi usługę oddał. Nie nasz to obyczaj bić w dobrodzieja...

— Ale zacnego pucharka szkoda! — odpowiedział trochę przekornie Czech.

Na to zaś Maćko:

⁵⁴⁶*zachowanie* (daw.) — poważanie, cześć, szacunek. [przypis edytorski]

⁵⁴⁷*uręczać* — dziś popr.: ręczyć, zaręczać. [przypis edytorski]

⁵⁴⁸*Witold Kiejstutowicz, zwany Wielkim* — (ok. 1350–1430), wielki książę litewski, brat stryjeczny Władysława Jagiełły. W latach 1382–1385 oraz 1390 przejściowo sprzymierzony z Krzyżakami przeciw Jagiellom. [przypis edytorski]

⁵⁴⁹*zafrasować się* (daw.) — zmartwić się. [przypis edytorski]

⁵⁵⁰*Żmudź* — historyczna nazwa tzw. Dolnej Litwy, nizinna kraina geograficzna i region administracyjny. [przypis edytorski]

⁵⁵¹*komtur* — zwierzchnik domu zakonnego bądź okręgu w zakonach rycerskich, do których zaliczali się krzyżacy. [przypis edytorski]

⁵⁵²*tedy* (daw.) — więc. [przypis edytorski]

⁵⁵³*wielki szpitalnik* — u krzyżaków zwierzchnik nad szpitalami zakonnymi, a zarazem komtur elbląski. [przypis edytorski]

⁵⁵⁴*pochopny* — działający szybko i w nieprzemyślany sposób. [przypis edytorski]

— Nie czynię ja nic przez⁵⁵⁵ rozmyślu, nie bój się! Bo jeśli mi Pan Jezus miłosierny pozwoli Niemca powalić, to już ci i pucharzek odzyszczę, i siła innych godnych rzeczy wraz z nim zdobędę.

Po czym jęli⁵⁵⁶ naradzać się obaj, a z nimi Jagienka, co czynić dalej. Maćkowi przechodziło przez rozum, aby i ją, i Sieciechównę zostawić w Płocku pod opieką księżny Aleksandry, a to z powodu opatowego testamentu, który był złożony u biskupa. Lecz dziewczyna sprzeciwiła się temu całą siłą swej niezłomnej woli. Prawda, że sporzej⁵⁵⁷ by było jechać bez nich, bo nie trzeba by na noclegach osobnych izb wyszukiwać ani też oglądać się na obyczajność, na bezpieczeństwo i różne inne tego rodzaju przyczyny. Ale przecie nie po to wyjechały ze Zgorzelic, by siedzieć w Płocku. Testament, skoro jest u biskupa, to nie przepadnie, a co do nich, gdyby się pokazało, że muszą gdzie po drodze ostać⁵⁵⁸, to lepiej by im było ostać się na opiece u księżny Anny, nie u Aleksandry, bo na tamtym dworze mniej nawidzą⁵⁵⁹ Krzyżaków, a więcej miłują Zbyszka. Rzekł wprowadzić na to Maćko, że rozum nie niewieścia rzecz i że nie przystoi dziewczę „dowodzić”, tak jakby naprawdę ten rozum miała — nie sprzeciwił się jednak stanowczo, a wkrótce ustąpił całkiem, gdy Jagienka, odciągawszy go na bok, poczęła mówić ze łzami w oczach:

— Wiecie!... Bóg patrzy na moje serce, że co rania⁵⁶⁰ i co wieczora proszę go za oną Danuskę, ba i o Zbyszkową szczęśliwość! Bóg to w niebiesiech wie najlepiej! Ale i Hława, i wy powiadacie, że już ona zginęła i że żywa z krzyżackich rąk nie wyjdzie — co jeśli tak ma być, to ja...

Tu zawahała się nieco, wezbrane łzy stoczyły się jej z wolna po jagodach⁵⁶¹ i skończyła po cichu:

— To ja chcę być Zbyszka blisko...

Maćka wzruszyły te łzy i słowa, jednak odrzekł:

— Jeśli tamta zginie, Zbyszko z żalości ani na cię spojrzy.

— Ja też nie chcę, by na mnie spoglądał, jeno chcę być przy nim.

— Wiesz przecie, że ja tego samego bym chciał, co i ty; ale on w pierwszym żalu gotów cię jeszcze zwymyślać...

— Niech tam i zwymysła — odpowiedziała ze smutnym uśmiechem. — Ale tego nie uczyni, bo nie będzie wiedział, że to ja.

— Pozna cię.

— Nie pozna. Wyście także nie poznali. Powiecie mu, że to nie ja, jeno Jaśko, a Jaśko przecie całkiem z gęby do mnie podobny. Powiecie mu, że urósł i tyła⁵⁶², a jemu nawet przez głowę nie przejdzie, by zaś to nie był Jaśko...

Na to stary rycerz wspomniał coś jeszcze o kolanach k'sobie⁵⁶³, ale że kolana k'sobie miewali czasem i chłopaki, więc nie mogło to być przeszkodą, zwłaszcza że Jaśko miał istotnie twarz prawie taką samą, a włosy po ostatnich postrzyżynach wyrosły mu znów długie — i nosił je w pątluku⁵⁶⁴, tak jak inne szlachetne pacholęta i sami rycerze. Z tych przyczyn ustąpił Maćko i poczęli mówić już o drodze. Mieli wyruszyć nazajutrz. Postanowił Maćko puścić się w krzyżackie kraje, dotrzeć do Brodnicy, tam zasięgnąć języka i gdyby mistrz był wbrew przewidywaniom Lichtensteina jeszcze w Malborgu, to jechać do Malborka, w razie zaś przeciwnym pociągnąć krzyżacką granicą w stronę Spychowa, przepytując po drodze o młodego polskiego rycerza i jego poczet. Stary rycerz spodziewał się nawet, że łącniej⁵⁶⁵ się czegoś dowie o Zbyszku w Spychowie lub na dworze księcia Janusza warszawskiego niż gdzie indziej.

Jakoż nazajutrz wyruszyli. Wiosna już uczyniła się zupełna, więc rozlewy wód, a mianowicie Skrwy i Drwęcy, tamowały drogę, tak że dopiero dziesiątego dnia po opuszczeniu

⁵⁵⁵przez (daw.) — bez. [przypis edytorski]

⁵⁵⁶jęć (daw.) — zacząć. [przypis edytorski]

⁵⁵⁷sporzej (daw.) — tu: łatwiej, lepiej. [przypis edytorski]

⁵⁵⁸ostać — dziś popr.: zostać. [przypis edytorski]

⁵⁵⁹nawidzieć (daw.) — lubić, kochać. [przypis edytorski]

⁵⁶⁰rania — dziś popr.: rana. [przypis edytorski]

⁵⁶¹jagody (daw.) — policzki. [przypis edytorski]

⁵⁶²tyła — dziś popr.: tyle. [przypis edytorski]

⁵⁶³k'sobie (daw.) — do siebie. [przypis edytorski]

⁵⁶⁴pątlík — siatka do podtrzymywania włosów. [przypis edytorski]

⁵⁶⁵łącniej (daw.) — łatwiej. [przypis edytorski]

Płocka przejechali granicę i znaleźli się w Brodnicy. Miasteczko czyste było i porządne, ale zaraz na wstępie można było poznać twarde rządy niemieckie, albowiem ogromna murowana szubienica, wzniesiona za miastem przy drodze do Gorczenicy, ubrana była ciałami wisielców, z których jedno było kobiece. Na strażniczej wieży i na zamku powiewała chorągiew z czerwoną ręką w białym polu. Samego komtura nie zastali jednak podróżni na miejscu, albowiem pociągnął był z częścią załogi i na czele okolicznej szlachty do Malborka. Objasnienia te dał Maćkowi stary Krzyżak, ślepy na oba oczy, który był niegdyś komturem Brodnicy, później zaś, przywiązawszy się do miejsca i zamku, przeżywał w nim ostatki żywota. Ów, gdy kapelan miejscowy przeczytał mu list Lichtensteina, przyjął Maćka gościnnie, że zaś, mieszkając wśród polskiej ludności, umiał wybornie po polsku, przeto łatwo było się z nim rozmówić. Zdarzyło się też, iż przed sześciu tygodniami jeździł do Malborka, dokąd wzywano go jako doświadczonego rycerza na radę wojenną, wiedział więc, co się w stolicy działo. Zapytywany o młodego polskiego rycerza, mówił, że nazwiska nie pomni, ale że słyszał o jakimś, który naprzód budził podziw tym, że pomimo młodych lat przybył jako rycerz już pasowany, a po wtóre potykał się szczęśliwie na turnieju, który wielki mistrz urządził wedle⁵⁶⁶ zwyczaju dla cudzoziemskich gości przed wyruszeniem na wojenną wyprawę. Powoli przypominał sobie nawet, iż owego rycerza polubił i wziął w szczególną opiekę mężny i szlachetny brat mistrzów, Ulryk von Jungingen, i że dał mu żelazne listy⁵⁶⁷, z którymi młodzian później odjechał podobno w stronę wschodnią. Maćko ucieszył się z tych wiadomości ogromnie, nie miał bowiem najmniejszej wątpliwości, że tym młodym rycerzem był Zbyszko. Wobec tego nie było chwilowo po co jechać do Malborka, bo jakkolwiek wielki szpitalnik⁵⁶⁸ lub inni pozostali tam urzędnicy zakonni i rycerze mogliby może jeszcze dokładniejszych udzielić wskazówek, jednakowoż żadną miarą nie mogli powiedzieć, gdzie na razie bawi Zbyszko. Zresztą sam Maćko wiedział najlepiej, gdzie go znaleźć, nietrudno bowiem było domyślić się, że krąży koło Szczytna albo jeżeli tam Danusi nie znalazł, czyni poszukiwania po dalszych wschodnich zamkach i komturiach⁵⁶⁹.

Nie tracąc więc czasu, ruszyli i oni krzyżackim krajem ku wschodowi i Szczytnu. Droga szła im sporo, gdyż gęste miasta i miasteczka połączone były gościńcami, które Krzyżacy, a raczej kupcy w miastach osiedli, w dobrym utrzymywały stanie, prawie nie gorszym niż polskie, które powstały pod opieką gospodarnej i sprężystej króla Kazimierzowej⁵⁷⁰ ręki. Przy tym pogoda nastała cudna. Noce były gwiaździste, dni jasne, a w porze południowego udoju powiewał ciepły, suchy wiaterek, który napelniał czerstwością⁵⁷¹ i zdrowiem piersi ludzkie. Zazieleniły się zboża na polach, łąki pokryły się hojnie kwieciami, a lasy sosnowe poczęły ronić woń żywiczną. Przez całą drogę do Lidzbarku, a stamtąd do Działdowa i dalej do Niedzborza podróżni nie widzieli ani chmurki na niebie. W Niedzborzu dopiero w nocy przyszła ulewa z grzmotami, które pierwszy raz tej wiosny słyszano, ale trwała krótko i nazajutrz rozbłysnął znów poranek przejasy, różowy, złoty i tak świetlisty, że jak okiem sięgnąć wszystko lśniło jednym bisiorem⁵⁷² brylantów i pereł, cała zaś kraina zdawała się uśmiechać niebu i radować się z bujnego życia.

W taki to ranek wykręcili z Niedzborza ku Szczytnu. Granica mazowiecka nie była daleko i łatwo by im przyszło nawrócić do Spychowa. Była chwila nawet, że Maćko chciał to uczynić, ale rozważywszy wszystko, wołał dotrzeć wprzód do strasznego krzyżackiego gniazda, w którym tak ponuro rozstrzygnęła się część Zbyszkowych losów. Wziąwszy więc chłopą przewodnika, kazał mu prowadzić poczet ku Szczytnu, choć i przewodnik nie był konieczny, albowiem z Niedzborza szedł prosty gościniec, na którym niemieckie mile były białymi kamieniami znaczone.

⁵⁶⁶wedle (daw.) — według. [przypis edytorski]

⁵⁶⁷list żelazny a. glejt — dokument wystawiony przez władzę, dający posiadaczowi prawo do swobodnego poruszania się po danym terenie. [przypis edytorski]

⁵⁶⁸wielki szpitalnik — urzędnik zarządzający krzyżackimi szpitalami, a jednocześnie komtur elbląski. [przypis edytorski]

⁵⁶⁹komtura — jednostka administracyjna w zakonie krzyżackim. [przypis edytorski]

⁵⁷⁰Kazimierz Wielki — (1310–1370), ostatni król Polski z dynastii Piastów (od 1333), znacząco poprawił sytuację gospodarczą kraju i standardy cywilizacyjne. [przypis edytorski]

⁵⁷¹czerstwość (daw.) — zdrowie, siła. [przypis edytorski]

⁵⁷²bisior — cienka i kosztowna tkanina, jedwab morski. [przypis edytorski]

Przewodnik jechał kilkadziesiąt kroków naprzód, za nim konno Maćko z Jagienką, następnie dość daleko za nimi Czech ze śliczną Sieciechówną, a dalej szły wozy otoczone przez zbrojnych pachołków. Ranek był wczesny. Różana barwa nie zeszła jeszcze ze wschodniej strony nieba, choć słońce świeciło już, zmieniając na opale krople rosy na drzewach i trawach.

— Nie boisz się jechać do Szczytna? — zapytał Maćko.

— Nie boję się — odrzekła Jagienka. — Pan Bóg nade mną, bom sierota.

— Bo tam nijakiej wiary nie dotrzymują. Najgorszy pies był ci wprawdzie ów Darnveld, którego Jurand razem z Gotfrydem zgładził... Tak powiadał Czech. Drugi po Darnveldzie był Rotgier, który legł od Zbyszkowego topora, ale i ten stary jest okrutnik, diabłu zaprzedan... Ludzie nic dobrze nie wiedzą, wszelako ja tak myślę, że jeśli Danuśka zginęła, to z jego ręki. Gadają, że spotkała go też jakowaś przygoda — ale księżna powiedziała mi w Płocku, że się wykręcił. Z nim to będziemy mieli w Szczytnie sprawę. Dobrze, że mamy pismo od Lichtensteina, bo jego się podobno gorzej psuwały niż samego mistrza... Że to, prawia, powagę ma okrutną i zachowanie⁵⁷³ wielkie, a przy tym mściwy jest. Najmniejszej krzywdy nie daruje... Bez tego pisma nie jechałby ja tak spokojnie do Szczytna.

— A ówże stary jako się zowie?

— Zygfryd de Löwe.

— Bóg da, że damy sobie i z nim rady.

— Bóg da!

Tu Maćko roześmiał się i po chwili począł mówić:

— Powiada do mnie księżna w Płocku: „Krzywdujecie⁵⁷⁴ się, krzywdujecie jako baranki na wilków, a tu, powiada, z tych wilków trzech już nie żywie⁵⁷⁵, bo ich niewinne baranki zdusiły”. I prawdę rzekłszy, tak to i jest...

— A Danuśka? a jej rodzic?

— To samo powiedziałem księżnie. Ale w duszy rad jestem, iż się pokazuje, jako i nas krzywdzić jest nieprzebieczna⁵⁷⁶ rzecz. Juści wiemy, jak toporzysko⁵⁷⁷ chycić⁵⁷⁸ w garść i godnie nim machnąć! A co do Danuśki i Juranda, to prawda. Ja myślę tak samo jak i Czech, że ich już na świecie nie ma, ale w rzeczy⁵⁷⁹ to nikt dobrze nie wie... Tęgo Juranda też mi żal, bo i za życia się boleści o dziewczynę najadł, i jeżeli zginął, to ciężką śmiercią.

— Co go kto przy mnie wspomni, to zaraz o tatusiu myślę, którego też na świecie nie ma — odpowiedziała Jagienka.

I tak mówiąc, podniosła zwilżone, śliczne oczy ku górze. Maćko zaś pokiwał głową i rzekł:

— W Bożym on wiecu i w światłości wiekuistej na pewno, bo lepszego od niego człowieka chyba w całym naszym królestwie nie było...

— Oj, nie było ci, nie było! — westchnęła Jagienka.

Lecz dalszą rozmowę przerwał im chłop przewodnik, który powstrzymał nagle żrebca, a następnie zawrócił go, przyleciał pędem do Maćka i zawołał jakimś dziwnym, wylęknionym głosem:

— O dla Boga! Patrzcie no, panie rycerzu, kto to ku nam z pagórka idzie.

— Kto, gdzie? — zawołał Maćko.

— A owdzie! Chyba wielgolud⁵⁸⁰ czy co...

⁵⁷³zachowanie (daw.) — poważanie, cześć, szacunek. [przypis edytorski]

⁵⁷⁴krzywdować się — czuć się krzywdzonym. [przypis edytorski]

⁵⁷⁵nie żywie — dziś popr.: nie żyje. [przypis edytorski]

⁵⁷⁶nieprzebieczny (daw.) — niebezpieczny. [przypis edytorski]

⁵⁷⁷toporzysko — rękojeść od topora a. siekiery. [przypis edytorski]

⁵⁷⁸chycić — dziś popr.: chwycić. [przypis edytorski]

⁵⁷⁹w rzeczy (daw.) — w rzeczywistości, naprawdę. [przypis edytorski]

⁵⁸⁰wielgolud — dziś popr.: wielkolud. [przypis edytorski]

Maćko z Jagienką wstrzymali stępaki⁵⁸¹, spojrzeli we wskazanym przez przewodnika kierunku i istotnie oczy ich ujrzały na wyniosłości pagórka, na pół albo i więcej stajania⁵⁸² jakowś postać, której wymiary zdawały się znacznie przenosić zwykłe ludzkie kształty.

— Sprawiedliwie mówi, że chłop jest duży — mruknął Maćko.

Potem zmarszczył się, splunął nagle w bok i rzekł:

— Na psa urok!

— Czemu zaś zaklinacie? — spytała Jagienka.

— Bom wspomniał, jako w taki sam ranek obaczyliśmy ze Zbyszkim na drodze z Tyńca do Krakowa takiego samego niby wielkoluda. Powiadali wówczas, że to Walgierz Wdały⁵⁸³. Ba! pokazało się, że to był pan z Taczewa⁵⁸⁴, ale też nic dobrego z tego nie wypadło. Na psa urok.

— To nie rycerz, bo piechtą⁵⁸⁵ idzie — rzekła, wyteżając wzrok, Jagienka. — I widzę nawet, że nijakiej broni nie ma, jeno kostur w lewej ręce dzierży...

— I maca nim przed sobą, jakby była noc — dodał Maćko.

— I ledwie się rusza. Pewnie! Ślepy chyba czy co?

— Ślepy jest, ślepy! jako żywo!

Ruszyli końmi i po jakimś czasie zatrzymali się naprzeciw dziada, który schodząc z pagórka niezmiennie powoli, szukał przed sobą kosturem drogi.

Był to starzec rzeczywiście ogromny, chociaż widziany z bliska przestał im się wydawać wielkoludem. Sprawdzili też, że był zupełnie ślepy. Zamiast oczu miał dwie czerwone jamy. Brakło mu również prawej dłoni, na miejscu której nosił węzeł uczyniony z brudnej szmaty. Białe włosy spadały mu aż na ramiona, a broda sięgała pasa.

— Nie ma chudzina⁵⁸⁶ ni pacholęcia, ni psa i sam omackiem drogi szuka — ozwała się Jagienka. — Dla Boga, nie mogę go przecie bez pomocy ostawić. Nie wiem, czy mnie będzie rozumiał, ale przemówię do niego po naszymu.

To rzekłszy, zeskoczyła żywo⁵⁸⁷ ze stępaka i zatrzymawszy się tuż przed dziadem, począła szukać pieniędzy w skórzanej kalecie⁵⁸⁸ wiszącej u jej pasa.

Dziad też, usłyszawszy przed sobą tupot koński i gwar, wyciągnął przed siebie kostur i podniósł do góry głowę, jak czynią ludzie ślepi.

— Pochwalony Jezus Chrystus! — rzekła dziewczyna. — Rozumiecie, dziadku po krześcijańsku?

Ów zaś, usłyszawszy jej słodki, młody głos, drgnął, przez twarz przeleciał mu jakiś dziwny błysk, jakby wzruszenia i rozrzewnienia, nakrył powiekami swe puste jamy oczne i nagle, rzuciwszy kostur, padł przed nią na kolana, z wyciągniętymi w górę ramionami.

— Wstańcie, i tak was wspomogę. Co wam jest? — spytała ze zdziwieniem Jagienka.

Lecz on nie odpowiedział nic, tylko dwie łzy spłynęły mu po policzkach a z ust wyszedł podobny do jęku głos:

— Aa! a!

— Na miłosierdzie boskie! niemowaście czy jak?

— Aa! a!

To wygłosiwszy, podniósł dłoń; naprzód uczynił nią znak krzyża, potem jął wodzić lewą dłonią wzdłuż ust. Jagienka, nie zrozumawszy, spojrzała na Maćka, który rzekł:

— Chyba coś ci takiego pokazuje, jakby mu język urzęnęli.

— Urzęnęli wam język? — spytała dziewczyna.

— A! a! a! — powtórzył kilkakrotnie dziad, kiwając przy tym głową.

Miłosierdzie

Okrucieństwo

⁵⁸¹stępak — silny i powolny koń, także: koń idący stępą. [przypis edytorski]

⁵⁸²staje, stajanie — dawna miara długości (odległość, po przebiegnięciu której koń musiał się zatrzymać). [przypis edytorski]

⁵⁸³legenda o Walgierzu Wdałym — (tj. pięknym) wzięta przez Sienkiewicza z Kroniki Wielkopolskiej (XIV/XV w.), oparta na zachodnioeuropejskim eposie o Walterze i Helgundzie, opowiedziana przez Sienkiewicza w rozdz. 3 tomu I. [przypis edytorski]

⁵⁸⁴Mikołaj Powala z Taczewa — (ok. 1380–ok. 1415), rycerz i dyplomata, powołany do rady wojennej przed bitwą pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

⁵⁸⁵piechtą — dziś popr.: piechotę. [przypis edytorski]

⁵⁸⁶chudzina — biedak. [przypis edytorski]

⁵⁸⁷żywo (daw.) — szybko. [przypis edytorski]

⁵⁸⁸kaleta — skórzany woreczek na pieniądze bądź drobniaki. [przypis edytorski]

Po czym wskazał palcami na oczy, następnie wysunął prawe ramię bez dłoni, a lewą wykonał ruch do cięcia podobny.

Teraz zrozumieli go oboje.

— Kto wam to uczynił? — spytała Jagienka.

Dziad zrobił znów kilkakrotnie znak krzyża w powietrzu.

— Krzyżacy! — zakrzyknął Maćko.

Starzec opuścił na znak potwierdzenia głowę na piersi.

Nastąpiła chwila milczenia, tylko Maćko i Jagienka spoglądali na się z niepokojem, mieli bowiem przed sobą jawny dowód tego braku miłosierdzia i braku miary w karaniu, jakimi odznaczali się rycerze zakonni.

— Srogie rządy! — rzekł wreszcie Maćko — i ciężko go pokarali, a Bóg wie, czy słusznie. Nie dopytamy się o to. Żeby choć wiedzieć, gdzie go odwieźć, bo to musi być człek z tych okolic. Po naszymu rozumie, gdyż tu prosty naród taki jest jako i na Mazowszu.

— Rozumiecie przecie, co mówimy? — spytała Jagienka.

Dziad potwierdził głową.

— A tutejsiście?

— Nie — odpowiedział na migi starzec.

— Zaś może z Mazowsza?

— Tak.

— Spod księcia Janusza?

— Tak.

— A cóżeście u Krzyżaków robili?

Starzec nie umiał odpowiedzieć, lecz twarz jego przybrała w jednej chwili wyraz tak niezmiernego bólu, że litościwe serce Jagienki zadrgało tym większym współczuciem, a nawet Maćko, chociaż nie było co wzruszyć go mogło, rzekł:

— Pewnikiem skrzywdzili go, psubraty, może i bez jego winy.

Jagienka zaś wetknęła w dłoń nędzarza kilka drobnych pieniążków.

— Słuchajcie — rzekła. — Nie opuścim was. Pojedźcie z nami na Mazowsze i w każdej wsi będziemy was pytać, czy nie wasza. Może się jako dogadamy. Wstańcie jeno teraz, boć my przecie nie święci.

Lecz on nie wstał, owszem pochylił się i objął jej nogi, jakby w opiekę się oddając i dziękując, przy czym jednak pewne zdziwienie, a nawet jakby zawód mignęły mu na obliczu. Być może, iż miarkując z głosu sądził, iż stoi przed dziewczyną, tymczasem dłoń jego trafiła na jałowicze skórznie⁵⁸⁹, jakie w podróży nosili rycerze i giermkowie.

Ona zaś rzekła:

— Tak i będzie. Przyjdą wnet nasze wozy, to sobie odpoczniecie i pożywicie się. Ale na Mazowsze nie od razu pojedziecie, bo przedtem trzeba nam do Szczytna.

Na to słowo starzec zerwał się na równe nogi. Zgroza i zdumienie odbiły mu się na twarzy. Roztworzył ramiona, jakby chcąc zagrozić drogę, a z ust poczęły mu się wydobywać dzikie i jak gdyby pełne przerażenia dźwięki.

— Co wam? — zawołała przelękniona Jagienka.

Lecz Czech, który już przedtem był z Sieciechówną nadjechał i od pewnego czasu wpatrywał się uporczywie w dziada, zwrócił się nagle do Maćka ze zmienioną twarzą i dziwnym jakimś głosem rzekł:

— Na rany boskie! pozwólcie, panie, bym do niego przemówił, bo ani wiecie, kto on może być!

Po czym, nie pytając o pozwolenie, poskoczył do dziada, położył mu ręce na barkach i jął⁵⁹⁰ pytać:

— Ze Szczytna idziecie?

Starzec jakby uderzony dźwiękiem jego głosu uspokoił się i skinął głową.

— A nie szukaliście tam dziecka?...

Głuchy jęk był jedyną odpowiedzią na to pytanie.

⁵⁸⁹skórznie (daw.) — wysokie, skórzane buty. [przypis edytorski]

⁵⁹⁰jął (daw.) — zaczął. [przypis edytorski]

Wówczas Hława przybladł nieco, chwilę jeszcze wpatrywał się swym rysim wzrokiem w rysy starca, po czym rzekł z wolna i dobitnie:

— To wyście Jurand ze Spychowa!

— Jurand! — zakrzyknął Maćko.

Lecz Jurand zachwiał się w tej chwili i omdlał. Przebyte męki, brak pożywienia, trudy podróży obaliły go z nóg. Oto dziesiąty już dzień upływał, jak szedł tak omackiem, błądząc i szukając przed sobą kijem drogi, o głodzie, w utrudzeniu i niepewności, dokąd idzie. Nie mogąc pytać o drogę, w dzień kierował się tylko ciepłem promieni słonecznych, nocę spędzał w rowach przy gościńcu. Gdy zdarzyło mu się przechodzić przez wieś, osadę lub gdy spotykał ludzi naprzeciw idących, dłonią i głosem żebrał jałmużny, lecz rzadko kiedy wspomogła go litościwa ręka, powszechnie bowiem brano go za zbrodniarza, którego dosięgła pomsta prawa i sprawiedliwości. Od dwóch dni żywił się korą drzewną i liśćmi i już był zwątpił, czy trafi kiedykolwiek na Mazowsze — aż tu nagle otoczyły go litościwe swojackie serca i swojskie głosy, z których jeden przypomniał mu słodki głos córki — a gdy w końcu wymieniono jeszcze i jego imię, przebrała się wreszcie miara wzruszeń, serce ścisnęło mu się w piersi, myśli zakręciły się wichrem w głowie i byłby zwałił się twarzą w proch gościńca, gdyby nie podtrzymały go krzepkie⁵⁹¹ ramiona Czecha.

Maćko zeskoczył z konia, po czym obaj wzięli go, ponieśli ku taborkowi, a następnie ułożyli na wymoszczonym sianem wozie. Tam Jagienka z Sieciechówną, ocuciwszy go, nakarmiły i napoiły winem, przy czym Jagienka widząc, że nie może utrzymać kubka, sama podawała mu napój. Zaraz potem chwycił go nieprzeparty kamienny sen, z którego dopiero na trzeci dzień miał się rozbudzić.

Oni zaś złożyli tymczasem prędką doraźną naradę.

— Krótko rzekę — ozwała się Jagienka. — Nie do Szczytna teraz jechać, ale do Spychowa, by go w przepiecznym miejscu między swoimi we wszelakim starunku⁵⁹² zostawić.

— Obacz, jak się to rządysz! — odpowiedział Maćko. — Do Spychowa trzeba go odesłać, ale niekoniecznie mamy wszyscy jechać, bo z nim może jeden wóz pójść.

— Nie rządę ja się, jeno tak mniemam, że siła⁵⁹³ możemy się od niego i o Zbyszku, i o Danuście dowiedzieć.

— A po jakiemu będziesz z nim gadać, kiedy języka nie ma?

— A któż jak nie on pokazał wam, że nie ma? Widzicie, że i bez gadania dowiedzieliśmy się wszystkiego, czego nam było trzeba, a cóż dopiero, gdy się do jego pokazywania głową i rękoma wezwyczajam⁵⁹⁴! Spytacie go na ten przykład, czy wracał Zbyszko z Malborka do Szczytna, to juźci albo skinie głową, albo zaprzeczy. I to samo o innych rzeczach.

— Prawda jest! — zawołał Czech.

— Nie sprzeczam się i ja też, że prawda — rzekł Maćko — i sam takową myśl miałem, jeno u mnie pierwsza rozważa, a gęba potem.

To rzekłszy, kazał zawrócić taborkowi ku mazowieckiej granicy. W czasie drogi Jagienka raz po raz podjeżdżała do wozu, na którym leżał Jurand, bojąc się, aby nie zamarł we śnie.

— Nie poznałem go — mówił Maćko — ale i nie dziwota. Chłop był jak tur⁵⁹⁵! Powiadali o nim Mazurowie, że on jeden między nimi mógłby się być z samym Zawiszą⁵⁹⁶ potykać — a teraz iście⁵⁹⁷ kościotrup.

— Chodziły słuchy — rzekł Czech — że go mękami zmożyli, ale poniektóry i wierzyć nie chciał, by zaś chrześcijanie tak mieli postąpić z pasowanym rycerzem, który też świętego Jerzego ma za patrona.

⁵⁹¹krzepki — mocny. [przypis edytorski]

⁵⁹²starunrk (daw.) — staranie, opieka. [przypis edytorski]

⁵⁹³siła (daw.) — wiele. [przypis edytorski]

⁵⁹⁴wezuczaić się — przyzwyczaić się. [przypis edytorski]

⁵⁹⁵tur — wymarły dziki ssak z rzędu parzystokopytnych. [przypis edytorski]

⁵⁹⁶Zawisza Czarny z Garbowa — (ok. 1370–1428) polski rycerz, przez pewien czas na służbie króla Węgier Zygmunta Luksemburskiego. [przypis edytorski]

⁵⁹⁷iście (daw.) — całkiem, rzeczywiście, naprawdę. [przypis edytorski]

— Bóg dał, że go Zbyszko choć w części pomścił. No, ale patrzcie, jakowa jest między nami a nimi różnica. Prawda! Z czterech psu bratów trzech już legło — ale w bitwie legli i nikt żadnemu języka w niewoli nie obrzezał⁵⁹⁸ ani też oczu nie wyluskiwał.

— Bóg ich pokarze — rzekła Jagienka.

Lecz Maćko zwrócił się do Czecha:

— A tyś jak go uznał⁵⁹⁹?

— Zrazum go też nie uznał, chociażem go później, panie, od was widział.

Ale mi coś tam chodziło po głowie i im więcej mu się przypatrywałem, tym więcej chodziło... Ba! brody nie miał ni białych włosów, możny był pan a potężny; jakoże go było w takim dziadzie uznać! Ale gdy panienka rzekła, że jedziem do Szczytna, a on wyc poczał, zaraz mi się oczy otwarły.

Maćko zamyślił się.

— Ze Spychowa trzeba by go księciu zawieść, który przecież takiej krzywdy znacznemu człowiekowi wyrządzonej płazem puścić nie może.

— Wyprą się, panie; porwali mu zdradą dziecko i wyparli się⁶⁰⁰, a o panu ze Spychowa powiedzą, że w bitwie i język, i rękę, i oczy utracił.

— Słusznie — rzekł Maćko. — Toćże oni i samego księcia⁶⁰¹ swego czasu porwali. Nie może on z nimi wojować, bo nie podola, chyba mu nasz król pomógł. Gadają ludzie i gadają o wielkiej wojnie, a tu ani małej nie ma.

— Jest z księciem Witoldem⁶⁰².

— Chwalić Boga, że choć ten ich za nic ma... Hej! Książ⁶⁰³ Witold to mi książ! A chytrą się go też nie zmogą⁶⁰⁴, bo on jeden chytrzejszy niż oni wszyscy razem. Bywało, przycisną go, psiajuchy, tak, że zguba nad nim jako miecz nad głową, a on się jako wąż wyśliźnie i zaraz ich ukąsi... Strzeż go się, gdy cię bije, ale bardziej się strzeż, gdy cię głaszcze.

— Takż on jest ze wszystkimi?

— Nie ze wszystkimi, jeno z Krzyżaki. Z innymi dobry i hojny książ!

Tu zamyślił się Maćko, jakby chcąc lepiej sobie Witolda przypomnieć.

— Całkiem to inny człowiek niż tutejsi książęta — rzekł wreszcie. — Powinien był Zbyszko do niego się udać, bo i pod nim, i przez niego najwięcej można przeciw Krzyżakom wskórać.

Po chwili zaś dodał:

— Kto wie, czy się tam jeszcze obaj nie znajdziem, gdyż tam i pomstę można mieć najślusniejszą.

Potem znów mówili o Jurandzie, o jego nieszczęsnym losie i niewypowiedzianych krzywdach, jakich od Krzyżaków doznał, którzy naprzd bez żadnej przyczyny zamordowali mu umiłowaną żonę, a potem zemstą płacąc za zemstę, porwali dziecko — i samego umęczyli tak okrutnymi mękami, że i Tatarzy nie umieliby lepszych obmyślić. Maćko i Czech zgrzytali zębami na myśl, że nawet i w wypuszczeniu go na wolność było nowe wyrachowane okrucieństwo. Stary rycerz obiecywał też sobie w duszy, że postara się wywieźć dobrze, jako to wszystko było, a potem zapłacić z nawiązką.

Na takich rozmowach i myślach schodziła im droga do Spychowa. Po dniu pogodnym nastała noc cicha, gwieździsta, więc nie zatrzymywali się nigdzie na nocleg, trzykrotnie tylko popaśli obficie konie, po ciemku jeszcze przejechali granicę i nad ranem stanęli pod wodzą najętego przewodnika na ziemi spychowskiej. Stary Tolima trzymał widocznie tam wszystko żelazną ręką, gdyż zaledwie zapuścili się w las, wyjechało naprzeciw dwóch zbrojnych pacholków, którzy jednak, widząc nie żadne wojsko, lecz niewielki poczet, nie

⁵⁹⁸obrzezać — tu: uciąć. [przypis edytorski]

⁵⁹⁹uznać — tu: poznać. [przypis edytorski]

⁶⁰⁰wyprzeć się — zaprzeczyć, nie przyznać się. [przypis edytorski]

⁶⁰¹Janusz I Starszy (Warszawski) — (ok. 1346–1429), książę mazowiecki, lennik Władysława Jagiełły. [przypis edytorski]

⁶⁰²Witold Kiejstutowicz, zwany Wielkim — (ok. 1350–1430), wielki książę litewski, brat stryjeczny Władysława Jagiełły. W latach 1382–1385 oraz 1390 przejściowo sprzymierzony z Krzyżakami przeciw Jagiellom. [przypis edytorski]

⁶⁰³książ — książę. [przypis edytorski]

⁶⁰⁴zmóc (daw.) — pokonać. [przypis edytorski]

tylko przepuścili ich bez pytania, ale przeprowadzili przez niedostępne dla nie znających miejscowości rozlewiska i moczary.

W gródku przyjęli gości Tolima i ksiądz Kaleb. Wieść, że pan przybył, przez zbożnych⁶⁰⁵ ludzi odwiezion, błyskawicą rozleciała się między załogą. Dopieroż gdy zobaczyli, jakim wyszedł z rąk krzyżackich — wybuchła taka burza grózb i wściekłości, że gdyby w podziemiach spychowskich znajdował się jeszcze jaki Krzyżak, żadna moc ludzka nie zdołałaby go wybawić od strasznej śmierci.

Konni „parobje” chcieli i tak zaraz siadać na koń, skoczyć ku granicy, złapać co się da Niemców i głowy ich rzucić pod nogi panu, ale okiełznał⁶⁰⁶ tę ich chęć Maćko, który wiedział, że Niemcy siedzą po miasteczkach i gródkach, a wieśniacza ludność tej samej jest krwi, jeno że pod obcą przemocą⁶⁰⁷ żyje. Ale ani ów rozgwar, ani okrzyki, ani skrzypienie żurawi studziennych nie zdołały rozbudzić Juranda, którego z wozu przeniesiono na skórze niedźwiedziej do jego izby na łożo. Został przy nim ksiądz Kaleb, przyjaciel od dawnych lat, a tak jak rodzony⁶⁰⁸ kochający, który począł błagalną modlitwę, aby Zbawiciel świata wrócił nieszczęsnemu Jurandowi i oczy, i język, i rękę.

Znużeni drogą podróżni poszli też po spożyciu rannego posiłku na spoczynek. Maćko zbudził się dobrze już z południa i kazał pachołkowi przywołać do siebie Tolimę.

I wiedząc poprzednio od Czecha, że Jurand przed wyjazdem nakazał wszystkim posłuch dla Zbyszka i że mu dziedzinę na Spychowie przez usta księdza przekazał, rzekł do starego głosem zwierzchnika:

— Jam jest stryj waszego młodego pana i póki nie wróci, moje tu będą rządy.

Tolima schylił swą siwą głowę, nieco do głowy wilczej podobną, i otoczywszy dłonią ucho, zapytał:

— To wyście, panie, szlachetny rycerz z Bogdańca?

— Tak jest — odrzekł Maćko. — Skąd o mnie wiecie?

— Bo się tu was spodziewał i pytał o was młody pan, Zbyszko.

Usłyszawszy to, Maćko zerwał się na równe nogi i zapominając o swej powadze, zakrzyknął:

— Zbyszko w Spychowie?

— Był, panie; dwa dni temu wyjechał.

— Na miły Bóg! skąd przybył i dokąd pojechał?

— Przybył z Malborka, a po drodze był w Szczytnie, dokąd zaś wyjechał, nie powiadał.

— Nie powiadał?

— Może księdzu Kalebowi powiadał.

— Hej, mocny Boże! tośmy się zminęli! — mówił, uderzając się dłońmi po udach, Maćko.

Tolima zaś otoczył dłonią i drugie ucho:

— Jako powiadacie, panie?

— Gdzie jest ksiądz Kaleb?

— U pana starszego, przy łożu.

— Przyzwijcie go! Albo nie... Sam do niego pójde.

— Przyzwę go! — rzekł stary.

I wyszedł. Lecz nim przyprowadził księdza, weszła Jagienka.

— Chodź tu! Wiesz, co jest! Dwa dni temu był tu Zbyszko.

A ona zmieniła się w jednej chwili na twarzy i nogi przybrane w obcisłe pasiaste nogawiczki⁶⁰⁹ zadrżały pod nią widocznie.

— Był i pojechał? — pytała z bijącym sercem. — Dokąd?

— Dwa dni temu, a dokąd, może ksiądz wie.

— Trzeba nam za nim! — rzekła stanowczym głosem.

Po chwili wszedł ksiądz Kaleb, który sądząc, że Maćko wzywa go po to, aby zapytać o Juranda, rzekł, uprzedzając pytanie:

— Śpi jeszcze.

⁶⁰⁵zbożny (daw.) — pobożny, dobry, szlachetny. [przypis edytorski]

⁶⁰⁶okiełznać (daw.) — pohamować, powstrzymać. [przypis edytorski]

⁶⁰⁷przemoc — tu: sroga i niechciana władza. [przypis edytorski]

⁶⁰⁸rodzony — brat. [przypis edytorski]

⁶⁰⁹nogawice (daw.) — spodnie. [przypis edytorski]

— Słyszałem, że Zbyszko tu był? — zawołał Maćko.
 — Był. Dwa dni temu wyjechał.
 — Dokąd?
 — Sam nie wiedział... Szukać... Pojechał ku granicy żmudzkiej⁶¹⁰, gdzie teraz wojna.
 — Na miły Bóg, powiadajcie, ojcze, co o nim wiecie!
 — Wiem tyle, ilem od niego słyszał. Był w Malborgu i można⁶¹¹ tam opiekę pozyskał, bo brata mistrzowego, który jest pierwszym między nimi rycerzem. Z jego rozkazanania wolno było szukać Zbyszkowi po wszystkich zamkach.
 — Juranda i Danuśki?
 — Tak, ale Juranda nie szukał, bo mu powiedzieli, że nie żyje.
 — Mówcie od początku.
 — Zaraz, jeno odetchnę i oprzytomnieję, bo z innego świata powracam.
 — Jak to z innego świata?
 — Z tego świata, do którego na koniu nie zajedzie, ale na modlitwie zajedzie... i od nóg Pana Chrystusowych, u których prosiłem o zmiłowanie nad Jurandem.
 — Cuduście prosili? Macieź tę moc? — zapytał z wielką ciekawością Maćko.
 — Mocy nijakiej nie mam, ale ją Zbawiciel ma, któren⁶¹² jeśli zechce, powróci Jurandowi i oczy, i język, i rękę...
 — Byle chciał, to jużci że i potrafi — odrzekł Maćko — wszelako nie o byle coście prosili.

Modlitwa

Ksiądz Kaleb nie odpowiedział nic, może nie dosłyszał, gdyż oczy miał jeszcze jakby nieprzytomne i istotnie widać było, iż się poprzednio całkiem w modlitwie zapamiętał.

Więc zakrył teraz twarz rękoma i czas jakiś siedział w milczeniu. Wreszcie wstrząsnął się, przetarł dłońmi oczy i źrenice, po czym rzekł:

— Teraz pytajcie.
 — Jakim sposobem pozyskał sobie Zbyszko wójta sambińskiego⁶¹³.
 — Już on nie jest wójtem sambińskim...
 — Mniejsza z tym... Wy miarkujcie, o co pytam, i prawcie, co wiecie.
 — Pozyskał go sobie na turnieju. Ulryk rad się w szrankach⁶¹⁴ potyka, potykał ci się i ze Zbyskiem, bo było siła gości rycerskich w Malborgu i mistrz gonitwy wyprawił. Pękł Ulrykowi poprąg⁶¹⁵ w siodle i łatwo⁶¹⁶ go mógł Zbyszko z konia zbić, ale on to ujrzawszy, prasnął glew⁶¹⁷ o ziem i jeszcze chwiejącego się podtrzymał.

Rycerz, Honor

— Hej! Ano widzisz! — zawołał Maćko, zwracając się do Jagienki. — Za to go Ulryk pokochał?

— Za to go pokochał. Nie chciał już z nim gonić na ostre ani na tępe kopie i pokochał go. Zbyszko też powiedział mu swoje utrapienia, a ów, że to o cześć rycerską jest dbający, okrutnym gniewem zapłonął i do brata swego, mistrza, Zbyszka na skargę zaprowadził. Bóg da mu za to zbawienie, bo niewielu jest między nimi, którzy miłują sprawiedliwość. Mówił mi też Zbyszko, że pan de Lorche wielce mu dopomógł przez to, iż go tam dla wielkiego rodu i bogactw szanują, a on zasie we wszystkim za Zbyskiem świadczył.

— A co ze skargi i z onego świadectwa przyszło?

Przyszło to, iż wielki mistrz surowie⁶¹⁸ komturowi⁶¹⁹ szczytnieńskiemu przykazał, aby wszystkich jeńców i więźniów, jacy są w Szczytnie, duchem⁶²⁰ do Malborga odesłał, samego Juranda nie wyjmując⁶²¹. Komtur co do Juranda odpisał, iż z ran umarł i tam-

⁶¹⁰Żmudź — historyczna nazwa tzw. Dolnej Litwy, nizinna kraina geograficzna i region administracyjny. [przypis edytorski]

⁶¹¹możną — tu: potężną. [przypis edytorski]

⁶¹²któren — dziś popr.: który. [przypis edytorski]

⁶¹³Sambia — kraina historyczna w Prusach, obecnie obwód kaliningradzki. [przypis edytorski]

⁶¹⁴szranki — ogrodzenie placu turniejowego, przen. sam turniej. [przypis edytorski]

⁶¹⁵poprąg — rzemień podtrzymujący siodło. [przypis edytorski]

⁶¹⁶łatwo (daw.) — łatwo. [przypis edytorski]

⁶¹⁷glewia — broń drzewcowa z grotem w formie jednosiecznego noża. [przypis edytorski]

⁶¹⁸surowie — dziś popr.: surowo. [przypis edytorski]

⁶¹⁹komtur — zwierzchnik domu zakonnego bądź okręgu w zakonach rycerskich, do których zaliczali się krzyżacy. [przypis edytorski]

⁶²⁰duchem (daw.) — szybko. [przypis edytorski]

⁶²¹nie wyjmując (daw.) — nie wykluczając. [przypis edytorski]

że przy kościele jest pogrzebion. Innych jeńców odesłał, między którymi była dziewczka niedojda⁶²², ale naszej Danusi nie było.

— Wiem od giermka Hlawy — rzekł Maćko — iż Rotgier, ten, który od Zbyszka zabit, też na dworze księcia Januszowym o takiej dziewce-matołce wspominał. Mówił, że ją mieli za Jurandównę, a gdy mu księżna odpowiedziała, że przecie prawą⁶²³ Jurandównę znali i widzieli, jako nie była matolka, rzekł: „Iście⁶²⁴ prawda, ale myślelim, że ją złe przemieniło”. — To samo napisał komtur mistrzowi — iż ową dziewczkę nie w więzieniu, jeno⁶²⁵ na opiece mieli, woprzód ją zbójcom odjąwszy⁶²⁶, którzy przysięgali, że to przemieniona Jurandówna.

— I mistrz uwierzył?

— Sam nie wiedział, czyli ma wierzyć, czy nie wierzyć, ale Ulryk jeszcze większym gniewem zapłonął i wymógł na bracie, aby urzędnika zakonnego ze Zbyszkim do Szczytna posłał, co też się stało. Przyjechawszy do Szczytna, starego komtura już nie zastali, bo na wojnę z Witoldem ku wschodnim zamkom wyruszył, jeno podwójciego, któremu urzędnik kazał wszystkie sklepy⁶²⁷ i podziemia otworzyć. Za czym szukali i szukali, i nic nie znaleźli. Brali też ludzi na spytki. Jeden sam powiedział Zbyszkowi, że od kapelana można się siłą dowiedzieć, gdyż kapelan umie kata niemowę wyrozumieć. Ale kata zabrał z sobą stary komtur, a kapelan do Królewca na jakowyś duchowny *congressus*⁶²⁸ był wyjechał... Oni się tam często zjeżdżają i skargi na Krzyżaków do papieża ślą, bo i księżom chudziętom pod nimi ciężko...

— To mi jeno dziwno, że Juranda nie znaleźli! — zauważył Maćko.

— Bo go widać wprzód⁶²⁹ stary komtur wypuścił. Większa była złość w tym wypuszczeniu, niż żeby mu byli po prostu gardło wzięli⁶³⁰. Chciało im się, żeby pocierpiał przed śmiercią tyle, ba! i więcej, niż człowiek jego stanu wytrzymać może. Ślepy, niemowa i bez prawicy — bójcieże się Boga!... Ni do domu trafić, ni o drogę albo o chleb poprosić... Myśleli, że zamrze gdzie pod płotem z głodu albo się w jakowej wodzie utopi... Co mu ostawili? Nic, tylko pamięć, kim był, i rozeznanie nędzy. A to przecie męka nad męki... Może tam gdzieś pod kościołem albo przy drodze siedział, a Zbyszko przejeżdżał i nie poznał go. Może i on słyszał głos Zbyszkowy, ale zawołać na niego nie mógł... Hej!... Nie mogę od słuz⁶³¹!... Cud Bóg uczynił, iżście go spotkali, i dlatego mniemam⁶³², że i jeszcze większy uczyni, choć Go o niego niegodne i grzeszne wargi moje proszą.

— A cóż Zbyszko więcej powiadał? Dokąd jechał? — pytał Maćko.

— Powiadał tak: „Wiem, iż była Danuśka w Szczytnie, ale oni ją porwali i albo zamorzyli⁶³³, albo wywieźli. Stary de Löwe, powiada, to uczynił, i tak mi dopomóż Bóg, jako wprzód nie spocznę, nim go dostanę”.

— Także powiadał? To pewno ku wschodnim komturiom wyjechał, ale tam teraz wojna.

— Wiedział, że wojna, i dlatego do kniazia Witolda pociągnął. Powiadał, iż prędzej przez niego coś przeciw Krzyżakom wskóra niż przez samego króla.

— Do kniazia Witolda! — zawołał zrywając się Maćko.

Po czym zwrócił się do Jagienki:

— Widzisz, co to rozum! Nie gadałem tego samego? Przepowiadałem jako żywo, że przyjdzie nam iść do Witolda...

— Zbyszko miał nadzieję — ozwał się ksiądz Kaleb — iż Witold do Prus wtargnie i tamtejszych zamków będzie dobywał.

Okrucieństwo

⁶²²niedojda (daw.) — tu: niedorozwinięta. [przypis edytorski]

⁶²³prawy (daw.) — prawdziwy. [przypis edytorski]

⁶²⁴iście (daw.) — rzeczywiście. [przypis edytorski]

⁶²⁵jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

⁶²⁶odjąć (daw.) — zabrać. [przypis edytorski]

⁶²⁷sklep (daw.) — piwnica. [przypis edytorski]

⁶²⁸congressus (łac.) — zjazd. [przypis edytorski]

⁶²⁹wprzód (daw.) — najpierw. [przypis edytorski]

⁶³⁰gardło wziąć — zabić. [przypis edytorski]

⁶³¹sluzy, słozy (daw.) — lzy. [przypis edytorski]

⁶³²mniemać — sądzić, uważać. [przypis edytorski]

⁶³³zamorzyć (daw.) — zabić. [przypis edytorski]

— Jeśli mu dadzą czas, to i nie omieszką⁶³⁴ — odparł Maćko. — No! chwalić Boga, wiemy przynajmniej, gdzie Zbyszka szukać.

— To i trzeba nam zaraz ruszyć! — rzekła Jagienka.

— Cichaj! — zawołał Maćko. — Nie przystoi⁶³⁵ pacholkom z radami się odzywać.

To rzekłszy, spojrział na nią znacząco, jakby przypominając jej, że jest pacholkiem, a ona upamiętała się⁶³⁶ i umilkła.

Zaś Maćko pomyślał chwilę i rzekł:

— Jużci, Zbyszka teraz najdziem, bo pewnie nie gdzie indziej, tylko przy boku kniazia Witoldowym będzie, ale trzeba by raz wiedzieć, czy on ma jeszcze czego po świecie szukać prócz tych łbów krzyżackich, które ślubował?

— A jakoże to przeznaczyć? — spytał ksiądz Kaleb.

— Żebym wiedział, że ten ksiądz szczytnieński wrócił już z synodu⁶³⁷, to bym go chciał widzieć — odpowiedział Maćko. — Mam listy Lichtensteina i do Szczytna mogę przepiecznie⁶³⁸ jechać.

— Nie był to ci żaden synod, jeno *congressus*⁶³⁹ — odparł ksiądz Kaleb — i kapelan dawno już musiał wrócić.

— To dobrze. Zdajcieżę resztę na moją głowę... Wezmę z sobą Hławę, dwóch pacholków z bojowymi końmi od wypadku — i pojadę.

— A potem ku Zbyszkowi? — zapytała Jagienka.

— A potem ku Zbyszkowi, ale tymczasem ty tu ostaniesz i będziesz czekać, dopóki ze Szczytna nie wrócę. Tak też myślę, że więcej nad trzy albo cztery dni nie zabawię. Twarde we mnie gnaty i trud mi nie nowina. Przedtem jeno, was, ojczy Kalebie, o pismo do szczytnieńskiego kapelana poproszę. Łacniej mi zawierzy, jeśli mu list wasz pokażę... że to zawsze jest większa między księżmi podufałość⁶⁴⁰.

— Ludzie dobrze o tamtym księdzu mówią — rzekł ojciec Kaleb. — I jeżeli kto co wie, to on.

I pod wieczór wygotował⁶⁴¹ list, a nazajutrz, nim słońce weszło, nie było już starego Maćka w Spychowiu.

ROZDZIAŁ DWUNASTY

Jurand rozbudził się z długiego snu w obecności księdza Kaleba i zapomniawszy we śnie, co się z nim działo, a nie wiedząc, gdzie jest, począł macać łożę i ścianę, przy której i łożę stało. Lecz ksiądz Kaleb chwycił go w ramiona i płacząc z rozrzewnienia, począł mówić:

— To ja! Jesteś w Spychowiu! Bracie Jurandzie! Bóg cię doświadczył... aleś między swymi... zbożni⁶⁴² ludzie odwieźli cię... Bracie Jurandzie! Bracie!!...

I przycisnąwszy go do piersi, jął⁶⁴³ całować jego czoło, jego puste oczy, i znów cisnąć do piersi, i znów całować, a ów z początku był jakby odurzony i zdawał się nic nie rozumieć, wreszcie jednak jął wodzić lewą dłonią po czole i głowie, jakby chcąc odgarnąć i rozproszyc ciężkie chmury snu i odurzenia.

— Słyszyszże ty mnie i rozumiesz? — spytał ksiądz Kaleb.

Jurand dał znak głową, że słyszy, po czym dłonią sięgnął po srebrny krucyfiks⁶⁴⁴, który swego czasu zdobył był na jednym możnym rycerzu niemieckim, zdjął go ze ściany, przycisnął do ust, do piersi i oddał księdzu Kalebowi.

Ów zaś rzekł:

— Rozumiem cię, bracie! On ci zostaje i jako cię wywiódł⁶⁴⁵ z ziemi niewoli, tak ci i wszystko, coś stracił, wrócić może.

⁶³⁴nie omieszkąć (daw.) — nie zrezygnować z czegoś, nie przepuścić okazji. [przypis edytorski]

⁶³⁵nie przystoi (daw.) — nie wypada. [przypis edytorski]

⁶³⁶upamiętać się — dziś popr.: opamiętać się. [przypis edytorski]

⁶³⁷synod — zebranie duchowieństwa i świeckich radzące w sprawach kościelnych. [przypis edytorski]

⁶³⁸przepiecznie (daw.) — bezpiecznie. [przypis edytorski]

⁶³⁹congressus (łac.) — zjazd. [przypis edytorski]

⁶⁴⁰podufałość (daw.) — poufałość, zaufanie, przyjaźń. [przypis edytorski]

⁶⁴¹wygotować (daw.) — przygotować. [przypis edytorski]

⁶⁴²zbożny (daw.) — pobożny, dobry, szlachetny. [przypis edytorski]

⁶⁴³jął (daw.) — zaczął. [przypis edytorski]

⁶⁴⁴krucyfiks — krzyż z przybitą postacią Chrystusa, od łac. *crucifixus*: ukrzyżowany. [przypis edytorski]

⁶⁴⁵wywieść (daw.) — wyprowadzić. [przypis edytorski]

Jurand wskazał ręką ku górze na znak, że wszystko dopiero tam wróconym mu będzie, przy czym załzawiły się znów jego wykapane oczy i ból niezmierny odbił się na jego umęczonej twarzy.

A ksiądz Kaleb, ujrawszy ów ruch i ową boleść, zrozumiał, że Danuśka już nie żyje, więc klęknął przy łożu i rzekł:

— Wieczny odpoczynek racz jej dać, Panie, a światłość wiekuista niechaj jej świeci, niech odpoczywa w spokoju wiecznym, amen.

Na to ślepy podniósł się i siadłszy na łożu, począł kręcić głową i machać dłonią, jakby chcąc zaprzeczyć i powstrzymać księdza Kaleba, lecz nie mogli się porozumieć, gdyż w tej chwili wszedł stary Tolima, a za nim załoga gródka, karbowi⁶⁴⁶, przedniejsi i starsi kmiecie⁶⁴⁷ spychowscy, leśnicy i rybacy, albowiem wieść o powrocie pana rozbiegła się już po całym Spychowie. Ci obejmowali mu kolana, całowali ręce i wybuchali płaczem rzewnym na widok tego kaleki i starca, który w niczym nie przypominał dawnego groźnego Juranda, pogromiciela Krzyżaków i zwycięzcy we wszystkich spotkaniach. Lecz niektórych — tych mianowicie, co chadzali z nim na wyprawę, porywał wicher gniewu, więc oblicza im bładły i stawały się zawzięte. Po chwili poczęli się zbijać w kupy, szeptać, trącać łokciami, popychać, aż wreszcie wysunął się naprzód jeden z załogi gródkowej, a zarazem kowal spychowski, niejaki Sucharz; przystąpił do Juranda, podjął go pod nogi i rzekł:

— Jak was tu przywieźli, panie, zaraz chcieliśmy na Szczytno ruszyć, ale ów rycerz, który was przywiózł, wzbronił. Wy, panie, teraz pozwólcie, bo zaś przez pomsty nie możemy ostać. Niech tak będzie, jako drzewiej⁶⁴⁸ bywało. Darmać nas nie hańbili i nie będą... Chodziliśmy do nich za waszych rządów, pójdziem i teraz, pod Tolimą albo i bez niego. Już my Szczytno musimy dobyć i tę sobaczą krew z nich wytoczyć — tak nam dopomóż Bóg!

— Tak nam dopomóż Bóg! — powtórzyło kilkanaście głosów.

— Do Szczytna!

— Krwi nam trzeba!

I wraz⁶⁴⁹ płomień ogarnął zapalczywe serca mazurskie. Łby poczęły się marszczyć, oczy błyskać, tu i ówdzie ozwało się zgrzytanie zębów. Lecz po chwili głosy i zgrzytania umilkły, a oczy wszystkich wpatrzyły się w Juranda.

Owemu zaś zrazu zakwitły policzki, jakby zagrała w nim dawna zawziętość i dawna bojowa ochota. Podniósł się i znów począł szukać dłonią po ścianie. Ludziom wydało się, że szuka miecza, ale tymczasem palce jego trafiły na krzyż, który ksiądz Kaleb zawiesił był na dawnym miejscu.

Więc zdjął go po raz wtóry ze ściany, po czym twarz mu pobladła; zwrócił się ku ludziom, podniósł ku górze puste jamy oczu i wyciągnął przed się krucyfiks⁶⁵⁰.

Nastąpiło milczenie. Na dworze czynił się już wieczór. Przez otwarte okna dochodził świergot ptactwa, które układało się do snu na poddaszach gródka i w lipach rosnących na dziedzińcu. Ostatnie czerwone promienie słońca padały, przenikając do izby, na wzniesiony w górę krzyż i na białe włosy Juranda.

Kowal Sucharz popatrzał na Juranda, obejrzał się na towarzyszków, popatrzał raz, drugi, wreszcie przeżegnał się i wyszedł na palcach z izby. Za nim wyszli równie cicho inni i dopiero zatrzymawszy się na dziedzińcu, poczęli między sobą szeptać:

— No i cóż?

— Nie pójdziem czy jak?

— Nie pozwolili!

— Zostawuje⁶⁵¹ zemstę Bogu. Widać, że się i dusza w nim zmieniła.

I tak było rzeczywiście.

Ale tymczasem w izbie Juranda został tylko ksiądz Kaleb, stary Tolima, a z nimi Jagienka z Sieciechówną, które ujrawszy poprzednio całą kupę zbrojnych ludzi, idącą przez dziedziniec, przyszły także zobaczyć, co się dzieje.

⁶⁴⁶karbowy (daw.) — osoba pilnująca pracy chłopów. [przypis edytorski]

⁶⁴⁷kmieć — zamożny chłop, posiadający własne gospodarstwo. [przypis edytorski]

⁶⁴⁸drzewiej (daw.) — dawniej. [przypis edytorski]

⁶⁴⁹wraz (daw.) — naraz, nagle, jednocześnie. [przypis edytorski]

⁶⁵⁰krucyfiks — krzyż z przybitą postacią Chrystusa, od łac. *crucifixus*: ukrzyżowany. [przypis edytorski]

⁶⁵¹Zostawować — dziś popr.: zostawiać. [przypis edytorski]

Jagienka, śmielsza i pewniejsza siebie od Sieciechówny, przystąpiła teraz do Juranda.
— Bóg wam dopomóż, rycerzu Jurandzie! — rzekła. — To my — my, cośmy was tu z Prus przywieźli.

A jemu na dźwięk jej młodego głosu pojaśniała twarz. Widocznie też przypomniał sobie jeszcze dokładniej wszystko, co zaszło na szczycieńskim gościńcu, bo począł dziękować, kiwając głową i kładąc kilkakrotnie dłoń na sercu. Ona zaś jęła mu opowiadać, jak go spotkali i jak poznał go Czech Hława, który jest giermkim rycerza Zbyszka, i jak wreszcie przywieźli go do Spychowa. Powiedziała też i o sobie, że nosi wraz z towarzyszem miecz i hełm z tarczą za rycerzem Maćkiem z Bogdańca, Zbyszkowym stryjcem, który z Bogdańca na poszukiwanie bratanka wyruszył, a teraz do Szczytna pojechał i za trzy albo cztery dni powróci znów do Spychowa.

Na wzmiankę o Szczytnie Jurand nie wpadł wprawdzie w takie uniesienie jak pierwszym razem na gościńcu, ale wielki niepokój odbił się na jego twarzy. Jagienka jednak zapewniła go, że rycerz Maćko był równie chytry jak mężny i że nikomu nie da się na hak przywieść⁶⁵², a prócz tego posiada listy od Lichtensteina, z którymi wszędy bezpieczne może jechać. Słowa te uspokoiły go znacznie; znać też było, że chciał i o wiele innych rzeczy zapytać, nie mogąc zaś tego uczynić cierpiał w duszy, co wnet spostrzegłszy, bystra dziewczyna rzekła:

— Jak częściej będziemy ze sobą gwarzyć, to się wszystkiego dogadamy.

Na to on znów uśmiechnął się, wyciągnął ku niej dłoń i złożywszy ją omackiem na jej głowie, trzymał przez długą chwilę, jakby ją błogosławiąc.

Wiele jej też istotnie zawdzięczał, ale prócz tego przypadła mu widocznie do serca ta młodość i to jej szczebiotanie przypominające świągot ptasi.

Jakoż od tej pory, gdy się nie modlił — co prawie po całych dniach czynił — lub gdy nie pogrążon był we śnie, szukał jej koło siebie, a gdy jej nie było, tęsknił do jej głosu i wszelkimi sposobami starał się dać poznać księdzu Kalebowi i Tolimie, że tego wdzięcznego pacholka chce mieć przy sobie blisko.

Ona zaś przychodziła, gdyż pocziwe jej serce litowało się nad nim szczerze, a prócz tego prędzej jej schodził przy nim czas oczekiwania na Maćka, którego pobyt w Szczytnie przedłużał się jakoś dziwnie.

Miał wrócić za trzy dni, tymczasem upłynął czwarty i piąty. Szóstego pod wieczór zaniepokojona dziewczyna miała już prosić Tolimy, by wysłał ludzi na zwiady, gdy nagle ze strażniczego dębu dano znać, że jacyś jeźdźcy zbliżają się do Spychowa.

Po chwili zadudniły rzeczywiście kopyta na zwodzionym moście i na dziedziniec wjechał giermek Hława z drugim pocztowym pacholkiem. Jagienka, która już poprzednio zeszła z górnej izby i czekała na podwórzu, podskoczyła ku niemu, nim zdołał zsiąść z konia.

— Gdzie Maćko? — zapytała z bijącym trwogą sercem.

— Pojechał do kniazia Witolda, a wam kazał tu ostać — odpowiedział giermek.

ROZDZIAŁ TRZYNASTY

Jagienka dowiedziawszy się, iż ma pozostać z rozkazu Maćka w Spychowie, przez chwilę ze zdumienia, żalu i gniewu słowa nie mogła przemówić, patrzyła tylko na Czecha szeroko otwartymi oczyma, który rozumiejąc dobrze, jak niemiłą jej przynosi wiadomość, rzekł:

— Chciałbym też wam sprawę zdać z tego, cośmy w Szczytnie słyszeli, bo siła⁶⁵³ jest nowin i ważnych.

— A o Zbyszku są?

— Nie, jeno⁶⁵⁴ są szczytnieńskie — wiecie...

— Rozumiem! Konie niech pacholik rozkubaczy⁶⁵⁵, a wy pójdziecie za mną.

I dawszy rozkaz pacholikowi, poprowadziła Czecha z sobą na górę.

— Czemu to nas Maćko opuścił? Dlaczego mamy w Spychowie ostawać i dlaczegoście wy wrócili? — zapytała jednym tchem.

⁶⁵²na hak przywieść (daw.) — złapać, poskromić, jak psa łańcuchowego. [przypis edytorski]

⁶⁵³siła (daw.) — wiele. [przypis edytorski]

⁶⁵⁴jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

⁶⁵⁵rozkubaczyć (daw.) — zdjąć siodło i uprząż. [przypis edytorski]

— Ja wróciłem — odrzekł Hława — bo mi rycerz Maćko kazali. Chciało mi się na wojnę, ale jak rozkaz, to rozkaz. Powiedzieli mi rycerz Maćko tak: „Wrócisz, będziesz panny zgorzelickiej pilnował i ode mnie na nowiny czekał. Być może, powiada, że ci przyjdzie ją do Zgorzelic odprowadzić, bo już ci sama nie wróci”.

— Na miły Bóg! cóż się stało? Znalazła się córka Jurandowa? Zali⁶⁵⁶ Maćko nie do Zbyszka, tylko po Zbyszka pojechał? Widziałeś ją? Gadałeś z nią? Czemuż jej nie przywiózł i gdzie ona teraz?

Uszyszawszy Czech ten nawał pytań, skłonił się do kolan dziewczyny i rzekł:

— Niechże to nie będzie gniewno waszej miłości, iże na wszystko razem nie odpowiem, bo nie sposób; jeno będę kolejno na jedno po drugim odpowiadał, jeśli przeszkody nie znajdę.

— Dobrze! Znalazła się czy nie?

— Nie, ale wždy⁶⁵⁷ jest wiadomość pewna, że była w Szczytnie i że ją pono⁶⁵⁸ gdzieś ku wschodnim zamkom wywieźli.

— A my dlaczego mamy siedzieć w Spychowie?

— Ba, a jeśli się odnajdzie?... To jakoś widzi wasza miłość... Bo i prawda, że nie byłoby po co...

Jagienka zamilkła, tylko policzki jej zapłonęły.

Czech zaś rzekł:

— Myślałem i jeszcze myślę, że z tych psubrackich pazurów nie wyrwiemy jej żywej, ale wszystko w boskich rękach. Trzeba mi gadać od początku. Przyjechaliśmy do Szczytna — i dobrze. Rycerz Maćko pokazał podwójciemu pismo Lichtensteina, a podwójci, że to za młodu miecz za Kunonem nosił, pocałował pieczęć w naszych oczach, przyjął nas gościnnie i w niczym nie podejrzewał. Żeby się tak miało co chłopca w pobliżu, można by i zamek wziąć, tak nam dufał⁶⁵⁹... W widzeniu się z księdzem nie było też przeszkód i gadaliśmy przez dwie noce — i dowiedzieliśmy się dziwnych rzeczy, które ksiądz od kata wiedział.

— Kat niemowa.

— Niemowa, ale księdzu umie wszystko na migi powiedzieć, a ów go tak rozumie, jakby żywym słowem do niego gadał. Dziwne to rzeczy i był w tym chyba palec Boży. Ów kat obcinał rękę Jurandowi, wyrwał mu język i wykapywał oczy. On jest taki, że gdy o męża chodzi, przed żadną męką się nie wzdrygnie, a choćby mu człeka kazali zębami rwać — i to uczyni. Ale na żadną dziewczkę nie całkiem żrzał⁶⁶⁰ ręki nie podniesie i na to znów żadne męki nie pomogą. A taki ci jest wskrós tej przyczyny⁶⁶¹, że sam niegdyś miał dziewczkę jedyną, którą okrutnie miłował i którą mu Krzyżacy...

Tu zaciął się Hława i nie wiedział, jak dalej mówić, co widząc, Jagienka rzekła:

— Co mi tam o katówce⁶⁶² prawicie⁶⁶³!

— Bo to jest do rzeczy — odpowiedział Czech. — Gdy nasz młody pan poćwiartował rycerza Rotgiera, tak stary komtur⁶⁶⁴ Zygfryd mało się nie wściekł. W Szczytnie gadali, że Rotgier to był jego syn, i ksiądz to potwierdził, że nigdy ojciec syna więcej nie miłował. I przez pomstę diabłu duszę zaprzedał, co kat widział! Z zabitym tak gadał jako ja z wami, a tamten to mu się z trumny śmiał, to zgrzytał, to się czarnym ozorem oblizywał z radości, że mu stary komtur pana Zbyszkową głowę przyobiecał. Ale że pana Zbyszka nie mógł wówczas dostać, więc tymczasem kazał umęczyć Juranda, a potem język jego i rękę do trumny Rotgierowi włożył, który je na surowo żreć począł...

— Straszno słuchać. W imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego, amen! — rzekła Jagienka.

I podniósłszy się, dorzuciła szczepek na komin, albowiem wieczór uczynił się już zupełny.

⁶⁵⁶zali (daw.) — czy. [przypis edytorski]

⁶⁵⁷wždy (daw.) — zawsze, przecież. [przypis edytorski]

⁶⁵⁸pono (daw.) — ponoć, podobno. [przypis edytorski]

⁶⁵⁹dufać — tu: ufać. [przypis edytorski]

⁶⁶⁰żrzał (daw.) — dojrzał, dorosły. [przypis edytorski]

⁶⁶¹wskrós tej przyczyny (daw.) — z tego powodu. [przypis edytorski]

⁶⁶²katówka — córka kata. [przypis edytorski]

⁶⁶³prawic (daw.) — mówić, opowiadać. [przypis edytorski]

⁶⁶⁴komtur — zwierzchnik domu zakonnego bądź okręgu w zakonach rycerskich, do których zaliczali się krzyżacy. [przypis edytorski]

— A jakże! — mówił dalej Hława. — Nie wiem, jako to będzie na sądzie ostatecznym, bo już ci co Jurandowe, to musi do Juranda wrócić. Ale to nie ludzki rozum. Kat tedy wszystko to widział. Więc napchawszy strzygę⁶⁶⁵ ludzkim mięsem, poszedł stary komtur Jurandowe dziecko mu przynieść, bo mu tamten widać szepnął, że chciałby krwią niewinną strawę⁶⁶⁶ popić... Ale kat, który jako mówiłem, wszystko uczyni, jeno krzywdy wyrządzonej dziewczę przenieść⁶⁶⁷ nie może, już przedtem się na schodach zasadził⁶⁶⁸... Mówił ksiądz, że on niespełna rozumu i w rzeczy⁶⁶⁹ bydlę, ale to jedno rozumie — i jak trzeba, to w chytrości nikt mu nie wyrówna⁶⁷⁰. Siadł ci tedy⁶⁷¹ na schodach i czekał, aż tu nadchodzi komtur. Usłyszał katowe dychanie⁶⁷², ujrzał świecące ślepią⁶⁷³ i zląkł się, bo rozumiał, że upiór. A on komtura pięścią w kark! Myślał, że mu śpik⁶⁷⁴ przetrąci, tak że i znaku nie będzie, wszelako nie zabił. Ale komtur omdlał i ze strachu zachorzał, a gdy zaś ozdrowiał, bał się już na Jurandównę porywać.

— Ale ją wywiozł.

— Wywiozł ją, a z nią zabrał i kata. Nie wiedział, że to on Jurandówny bronił, myślał, że jakowaś siła niepojęta, zła albo dobra. A w Szczytnie wołał kata nie ostawiać. Bał się jego świadectwa czy co... Niemowa ci on jest, ale jeżeliby był sąd, to przez księdza mógł powiedzieć, co wiedział... Więc ksiądz mówił w końcu rycerzowi Maćkowi tak: „Stary Zygfryd nie zgłodzi już Jurandówny, bo się boi, a choćby komu innemu kazał, to póki Diederich żyw, nie da jej; tym bardziej że już raz obronił”.

— Wiedział zaś ksiądz, dokąd ją powieźli?

— Dobrze nie wiedział, ale słyszał, że coś tam gadali o Ragnecie, który zamek niedaleko od litewskiej, czyli też żmujdzkiej granicy leży.

— A cóż na to Maćko?

— Rycerz Maćko, wysłuchawszy tego, powiedział mi nazajutrz dzień: „Jeśli tak, to ją może i znajdźmy, a mnie co ducha⁶⁷⁵ trzeba do Zbyszka, aby go przez Jurandównę na hak nie przywiedli⁶⁷⁶, tak jak Juranda przywiedli. Niech rzekną mu, że ją oddadzą, byle sam po nią przyjechał, to i przyjedzie, a wówczas dopiero stary Zygfryd pomstę za Rotgiera na nim wyrwie, jakiej oko ludzkie nie widziało”.

— Prawda jest! prawda! — zawołała z niepokojem Jagienka. — Skoro dlatego tak się śpieszył, to i dobrze.

Po chwili zaś zwracając się do Hławy:

— W tym jeno pobłądził, że was tu odesłał. Po co nas tu w Spychowie strzec? Ustrzeże i stary Tolima, a tam Zbyszkowi byście się przydali, boście i mocni, i roztropni.

— A kto was, panienko, w razie czego do Zgorzelic odwiezie?

— W razie czego przyjedziecie tu przed nimi. Mają przez kogo innego nowinę przysłać, to prześlą przez was — i odwieziecie nas do Zgorzelic.

Czech pocałował ją w rękę i zapytał wzruszonym głosem:

— Zaś przez ten czas tu ostaniecie?

— Bóg nad sierotą! Tu ostaniam.

— I nie będzie się wam cniło⁶⁷⁷? Cóż tu będziecie czynić?

— Pana Jezusa prosić, by wrócił Zbyszkowi szczęście, a wszystkich was w zdrowiu uchowal.

I to rzekłszy, rozplakała się serdecznie.

A giermek pochylił się znów do jej kolan:

— Tacyście właśnie — rzekł — jako anieli w niebiesiech⁶⁷⁸.

⁶⁶⁵strzyga — upiór. [przypis edytorski]

⁶⁶⁶strawa (daw.) — pożywienie. [przypis edytorski]

⁶⁶⁷przenieść — tu: tolerować, wytrzymać. [przypis edytorski]

⁶⁶⁸zasadzić się (daw.) — zacząć się. [przypis edytorski]

⁶⁶⁹w rzeczy (daw.) — w rzeczywistości, naprawdę. [przypis edytorski]

⁶⁷⁰wyrównać — tu: dorównać. [przypis edytorski]

⁶⁷¹tedy (daw.) — więc, zatem. [przypis edytorski]

⁶⁷²dychanie (daw.) — oddech. [przypis edytorski]

⁶⁷³ślepią — oczy. [przypis edytorski]

⁶⁷⁴śpik — szpik, tu: rdzeń kręgowy. [przypis edytorski]

⁶⁷⁵co ducha (daw.) — co tchu, jak najszybciej. [przypis edytorski]

⁶⁷⁶na hak przywieść — schwycić, jak psa łańcuchowego. [przypis edytorski]

⁶⁷⁷cnić się (daw.) — tęsknić za czymś, martwić się, nudzić. [przypis edytorski]

⁶⁷⁸w niebiesiech — dziś popr.: w niebie. [przypis edytorski]

Ale ona obtarła łzy i zabrawszy giermka, poszła z nim do Juranda, aby mu nowiny oznajmić. Zastała go w wielkiej świetlicy z oswojoną wilczycą u nóg, siedzącego z księdzem Kalebem, z Sieciechówną i ze starym Tolimą. Miejscowy klecha, który był zarazem rybalt⁶⁷⁹, śpiewał im przy lutni⁶⁸⁰ pieśń o jakimś dawnym boju Jurandowym ze „sprośnymi Krzyżaki”, a oni, podparłszy rękoma głowy, słuchali w zadumie i smutku. W świetlicy widno było od księżycy. Po dniu prawie już znojnym⁶⁸¹ nastał wieczór cichy, ogromnie ciepły. Okna były otwarte i w blasku miesięcznym⁶⁸² widać było krążące po izbie chra-
bąszcze, które roily się w rosnących na dziedzińcu lipach. Na kominie tliło się jednakże kilka głowni⁶⁸³, przy których pacholik przygrzewał miód, pomieszany z winem krzepią-
cym i pachnącymi ziołami.

Rybalt, a raczej klecha i sługus księdza Kaleba, zaczynał właśnie nową pieśń „O szczę-
śliwym potkaniu”:

Jadzie⁶⁸⁴ Jurand, jadzie, koń pod nim cisawy...

gdy weszła Jagienka i rzekła:

— Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus!

— Na wieki wieków — odpowiedział ksiądz Kaleb.

Jurand siedział na poręczastej ławie z łokciami opartymi na poręczach, usłyszawszy jednak jej głos, zwrócił się zaraz ku niej i ją⁶⁸⁵ ją witać swą białą jak mleko głową.

— Przyjechał Zbyszkowy giermek ze Szczytna — ozwała się dziewczyna — i nowiny przywiózł od księdza. Maćko już tu nie wróci, bo do kniazia⁶⁸⁶ Witolda⁶⁸⁷ pociągnął.

— Jak to nie wróci? — zapytał ojciec Kaleb.

Więc ona poczęła opowiadać wszystko, co od Czecha wiedziała, o Zygrydzie, jak mścił się za śmierć Rotgiera, o Danuście, jak ją stary komtur⁶⁸⁸ chciał Rotgierowi zanieść, aby jej niewinną krew wypił, i o tym, jak ją niespodzianie kat obronił. Nie zataiła i tego, że Maćko miał teraz nadzieję, iż we dwóch ze Zbyszkiem Danusie znajdą, odbiją ją i przywiozą do Spychowa, z której to właśnie przyczyny sam prosto do Zbyszka pojechał, a im tu zostać rozkazał.

I głos zadrżał jej w końcu jakby smutkiem albo żalem, a gdy skończyła, w świetli-
cy nastała chwila ciszy. Tylko w lipach rosnących na dziedzińcu rozlegały się kłaskania słowików, które zdawały się zalewać przez otwarte okna całą izbę. Oczy wszystkich zwróci-
ły się na Juranda, który z zamkniętymi oczyma i przechyloną w tył głową nie dawał najmniejszego znaku życia.

— Słyszycie? — spytał go wreszcie ksiądz Kaleb.

A on przechylił jeszcze bardziej głowę, podniósł lewe ramię i palcem wskazał na niebo.

Blask księżycy padał mu wprost na twarz, na białe włosy, na wykapane oczy, i było w tej twarzy takie męczeństwo, a zarazem takie jakieś niezmierne zdanie się na wolę Bożą, że wszystkim zdało się, iż widzą tylko duszę z cielesnych pęt wyzwoloną, która rozbratana raz na zawsze z ziemskim życiem niczego już w nim nie czeka i nie wygląda.

Więc znów nastało milczenie i znów słyszać było tylko fale głosów słowiczych zale-
wających dziedziniec i izbę.

Ale Jagienkę ogarnęła nagle litość ogromna i jakby dziecięca miłość do tego nieszczę-
snego starca, za czym, idąc za pierwszym popędem, skoczyła ku niemu i chwyciwszy jego
dłoń, poczęła ją całować, a zarazem polewać łzami.

⁶⁷⁹rybalt — wędrowny muzyk lub śpiewak. [przypis edytorski]

⁶⁸⁰lutnia (muz.) — dawny instrument strunowy szarpany. [przypis edytorski]

⁶⁸¹znojnny (daw.) — pełen trudu, męczący. [przypis edytorski]

⁶⁸²miesięc (daw.) — księżyc. [przypis edytorski]

⁶⁸³głownia — palący się lub spalony kawałek drewna. [przypis edytorski]

⁶⁸⁴jadzie — dziś popr.: jedzie. [przypis edytorski]

⁶⁸⁵jąć (daw.) — zacząć. [przypis edytorski]

⁶⁸⁶kniaz — książę. [przypis edytorski]

⁶⁸⁷Witold Kiejstutowicz, zwany Wielkim — (ok. 1350–1430), wielki książę litewski, brat stryjeczny Władysława Jagiełły. W latach 1382–1385 oraz 1390 przejściowo sprzymierzony z Krzyżakami przeciw Jagielle. [przypis edytorski]

⁶⁸⁸komtur — zwierzchnik domu zakonnego bądź okręgu w zakonach rycerskich, do których zaliczali się krzyżacy. [przypis edytorski]

— I ja sierota! — zawołała z głębi wezbranego serca — ja nie pacholek żaden, jeno⁶⁸⁹ Jagienka ze Zgorzelic. Maćko mnie wziął, by mnie od złych ludzi uchronić, ale teraz ostanę z wami, póki wam Bóg Danusi nie wróci.

Miłosierdzie

Jurand nie okazał nawet zdziwienia, jakby już wiedział poprzednio, że była dziewczyną, tylko przygarnął i przytulił ją do piersi, a ona, całując wciąż jego dłoń, mówiła dalej głosem przerywanym i łkającym:

— Ostanę z wami, a Danuśka wróci... To potem do Zgorzelic pojedę... Bóg nad sierotami! Niemcy i mnie tatusia zabiły, ale wasze kochanie żywie i wróci. Dajże to, Boże miłościwy, dajże, Matko Najświętsza, litościwa...

Modlitwa

A ksiądz Kaleb ukląkł nagle i ozwał się uroczystym głosem:

— Kyrie elejson⁶⁹⁰!

— Chryste elejson! — odpowiedział zaraz Czech i Tolima.

Wszyscy poklękali, bo zrozumieli, że to jest litania, jaką odmawiano nie tylko w chwili śmierci, lecz i dla wybawienia ze śmiertelnego niebezpieczeństwa osób bliskich i drogich. Klękła Jagienka, Jurand obsunął się z ławy na kolana i chórem poczęto mówić:

— Kyrie elejson! Chryste elejson!...

— Ojcze z nieba, Boże — zmiłuj się nad nami!...

— Synu Odkupicielu świata, Boże — zmiłuj się nad nami...

Głosy ludzkie i wołania błagalne: „Zmiłuj się nad nami!...” mieszały się z kłaskaniem słowików.

Lecz nagle chowana⁶⁹¹ wilczyca podniosła się z niedźwiedziej skóry leżącej przy ławie Juranda, zbliżyła się do otwartego okna, wspięła się na ramię i zadarłszy ku księżycowi swą trójkątną paszczę, poczęła wyc z cicha i żałośnie.

Jakkolwiek Czech wielbił Jagienkę, a serce Ignęło mu coraz bardziej do ślicznej Sieciechówny, jednakże młoda a chrobra⁶⁹² dusza rwała mu się przede wszystkim do wojny. Wrócił wprawdzie do Spychowa z rozkazu Maćka, gdyż był służbisty⁶⁹³, a przy tym znajdował pewną osłodę w myśli, iż będzie obu pannom strażą i opiekunem, lecz gdy sama Jagienka rzekła mu to, co zresztą było prawdą, że im w Spychowie nic nie grozi i że jego powinność przy Zbyszku, z radością na to przystał. Maćko nie był jego bezpośrednim zwierzchnikiem, więc łatwo mógł usprawiedliwić się przed nim, że nie został w Spychowie z rozkazu prawej⁶⁹⁴ swojej pani, która kazała mu iść do pana Zbyszka.

Sluga

Jagienka zaś uczyniła to w myśli, iż giermek tej siły i sprawności zawsze może się przydać Zbyszkowi i z niejednej toni⁶⁹⁵ go wybawić. Dał już przecie tego dowody podczas owych łowów książęcych, w których Zbyszko omal życia od tura⁶⁹⁶ nie stradał. Tym bardziej mógł być pożyteczny na wojnie, zwłaszcza takiej, jaka toczyła się na żmudzkiej⁶⁹⁷ granicy. Głowaczowi było tak pilno w pole⁶⁹⁸, że gdy razem z Jagienką wrócili od Juranda, podjął ją pod nogi i rzekł:

— To wolę waszej miłości zaraz się pokłonić i o dobre słowo na drogę poprosić...

— Jakże — zapytała Jagienka — dziś jeszcze chcesz jechać?

— Jutro do dnia⁶⁹⁹, by konie przez noc wypoczęły. Okrutnie daleka na Żmudź wyprawa!

— To i jedź, bo łatwiej⁷⁰⁰ rycerza Maćka dogonisz.

— Ciężko będzie. Stary pan twardy na wszelakie trudy i o kilka dni mnie wyprzedził. Przy tym pojedzie przez Prusy, by sobie drogę skrócić, ja zaś puszciami muszę. Pan ma listy od Lichtensteina, które po drodze może pokazywać, ja zaś musiałbym pokazywać chyba ot co! — i tym sobie wolny przejazd czynić.

⁶⁸⁹ jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

⁶⁹⁰ Kyrie elejson (gr.) — Panie, zmiłuj się nad nami. [przypis edytorski]

⁶⁹¹ chowana (daw.) — oswojona, udomowiona. [przypis edytorski]

⁶⁹² chrobry (daw.) — dzielny, odważny, śmiały. [przypis edytorski]

⁶⁹³ służbisty — posłuszny rozkazom. [przypis edytorski]

⁶⁹⁴ prawy (daw.) — prawdziwy. [przypis edytorski]

⁶⁹⁵ ton — tu przenośnie: zagrożenie. [przypis edytorski]

⁶⁹⁶ tur — wymarły dziki ssak z rzędu parzystokopytnych. [przypis edytorski]

⁶⁹⁷ Żmudź — historyczna nazwa tzw. Dolnej Litwy, nizinna kraina geograficzna i region administracyjny. [przypis edytorski]

⁶⁹⁸ w pole — na pole bitwy, do walki. [przypis edytorski]

⁶⁹⁹ do dnia (daw.) — rano. [przypis edytorski]

⁷⁰⁰ łatwiej (daw.) — łatwiej. [przypis edytorski]

To rzekłszy, położył rękę na głowni korda⁷⁰¹, który miał przy boku, co widząc, Jagienka zawołała:

— A ostrożnie! Skoro jedziesz, to trzeba, byś dojechał, a nie w jakowymś podziemiu krzyżackim ostał. Ale i w puszczach dawaj na się baczenie⁷⁰², bo tam teraz różne złe bożki mieszkają, które tamtejszy naród czcił, nim do krześcijaństwa nie przystał. Pamiętam, jako to i rycerz Maćko, i Zbyszko opowiadali w Zgorzelicach.

— Pamiętam, ale jakoś nie boję się, bo chudziny to, nie bożczkowie, i siły nijakiej nie mają. Dam ja sobie z nimi rady i z Niemcami, których napotkam też, byle wojna chciała dobrze rozgorzeć.

— A to nie rozgorzała? Powiadaj, coście o niej między Niemcami słyszeli.

Na to roztropany pacholek namarszczył brew, zastanowił się przez chwilę, po czym rzekł:

— I rozgorzała, i nie rozgorzała. Pilnie my o wszystko dopytywali, a szczególnie rycerz Maćko, któren⁷⁰³ jest chytry i objechać⁷⁰⁴ każdego Niemca umie. Niby to o co innego pyta, niby życzliwość udaje, z niczym się sam nie wyda⁷⁰⁵, a w sedno utrafi i z każdego nowinę jakoby rybę hakiem wyciągnie. Zechce-li wasza miłość cierpliwie słuchać, to powiem. Książ Witold lat temu kilka, mając zamysły przeciw Tatarom i chcąc od niemieckiej ściany spokoju, ustąpił Niemcom Żmujdz. Była wielka przyjaźń i zgoda. Zamki im wznosić pozwolił, ba, sam pomagał. Zjeżdżali się też z mistrzem na jednej wyspie, pili, jedli i świadczyli sobie miłość. Łowy nawet w tamecznych puszczach nie były Krzyżakom wzbronione, a jak niebożęta Żmujdzini podnosili się przeciw zakonnemu panowaniu, to książ Witold Niemcom pomagał i wojska im swoje w pomoc wysyłał, o co szemrano nawet na całej Litwie, że na własną krew nastaje. Wszystko to nam podwójci w Szczytnie rozpowiadał i chwalił krzyżackie rządy na Żmujdzi, że posyłali Żmujdzinom księży, którzy ich mieli chrzcić, i zboże w czasie głodu. Jakoż podobno posyłali, bo wielki mistrz, któren więcej od innych ma bojaźni boskiej, kazał, ale za to zabierali im dzieci do Prus, a niewiasty sromocili⁷⁰⁶ w oczach mężów i braci, kto się zaś przeciwiał, to go wieszali — i stąd, panienko, jest wojna.

— A książ Witold?

Książ długo na żmujdzkie krzywdy oczy zamykał i Krzyżaków kochał. Niedawne czasy, jak księżna, jego żona, jeździła do Prus, do samego Malborka w odwiedziny. To tam ją przyjmowali jakoby samą królową Polską. A toż niedawno, niedawno! Obsypywali ci ją darami, a co było turniejów, uczt i różnych wszelakich dziwów w każdym mieście, tego by nikt nie zliczył. Myśleli ludzie, że to już na wieki miłość między Krzyżaki a księciem Witoldem nastanie, aż tu niespodzianie odmieniło się w nim serce...

Wróg

— Miarkując z tego, co nieraz i nieboszczyk tatuś, i Maćko gadali, to często się w nim serce odmienia.

— Przeciw cnotliwym nie, ale przeciw Krzyżakom często, skroś tej przyczyny⁷⁰⁷, że oni sami w niczym wiary nie dotrzymują. Chcieli teraz od niego, by im zbiegów wydał, a on im powiedział, że ludzi podłego stanu wyda, a zaś wolnego nie myśli, gdyż ci, jako wolni, mają prawo żyć, gdzie chcą. Dopieroż się na siebie kwasieć a listy ze skargami pisać, a wzajem się odgrażać. Zastyszawszy o tym Żmujdzini nuż w Niemców! Załogi wycięli, zameczki poburzyli, a teraz ci i do samych Prus wpadają, zaś książ Witold nie tylko już ich nie hamuje, ale jeszcze się z frasunku⁷⁰⁸ niemieckiego śmieje i Żmujdzinom pomoc po cichu posyła.

— Rozumiem — rzekła Jagienka. — Ale jeśli po cichu ich wspomaga, to jeszcze wojny nie ma.

⁷⁰¹kord — krótki miecz. [przypis edytorski]

⁷⁰²dawać baczenie (daw.) — uważać. [przypis edytorski]

⁷⁰³któren — dziś popr.: który. [przypis edytorski]

⁷⁰⁴objechać — tu: oszukać. [przypis edytorski]

⁷⁰⁵wydać — tu: ujawnić. [przypis edytorski]

⁷⁰⁶sromocić (daw.) — hańbić. [przypis edytorski]

⁷⁰⁷skroś tej przyczyny (daw.) — z tego powodu. [przypis edytorski]

⁷⁰⁸frasunek (daw.) — smutek. [przypis edytorski]

— Jest ze Żmujdzinami, a i z Witoldem w rzeczy⁷⁰⁹ już jest. Idą zewsząd Niemce bronić pogranicznych zamków, a radzi⁷¹⁰ by i wielką wyprawę na Żmujdź uczynić, jeno z tym długo muszą czekać, aż do zimy, bo to jest kraj rozmokły i rycerzom nijak w nim wojować. Gdzie Żmujdzin przejdzie, tam Niemiec ulgnie, przeto⁷¹¹ zima Niemcom przyjaciółka. Ale z nastaniem mrozów ruszy się cała potęga krzyżacka, a zaś książę Witold pójdzie w pomoc Żmujdzinom — i pójdzie z pozwoleniem króla polskiego, boć to przecie zwierzchni pan i nad wielkim księciem, i nad całą Litwą.

— To może i z królem⁷¹² będzie wojna?

— Mówią ludzie i tam u Niemców, i tu u nas, że będzie. Żebrzą już pono⁷¹³ Krzyżacy pomocy po wszystkich dworach i kaptury im na łbach gorą⁷¹⁴ jako zwyczajnie na złodziejach, boć to przecie potęga królewska nie żart, a ponoć rycerstwo polskie, byle kto Krzyżaka wspomniał, zaraz w garście popluwa.

Westchnęła na to Jagienka i rzekła:

— Zawsze to chłopu weselej na świecie niż dziewczę, bo na ten przykład ty sobie pojedziesz na wojnę, równie jak pojechali Zbyszko i Maćko, a my tu ostaniem w Spychowcie.

— Jakoż inaczej, panienko, ma być? Ostaniecie, ale we wszelkiej przezpieczności⁷¹⁵. Straszne jeszcze i teraz Niemcom Jurandowe imię, com sam widział w Szczytnie, że gdy się dowiedzieli, iż jest w Spychowcie, zaraz strach ich zdjął.

— To wiemy, że tu nie przyjdą, bo i bagno broni, i stary Tolima, jeno ciężko tu będzie siedzieć bez wieści.

— Jak się co przygodzi⁷¹⁶, dam znać. Wiem, że jeszcze przed naszym wyjazdem do Szczytna wybierało się stąd na wojnę z własnej woli dwóch dobrych pacholców, którym Tolima wzbronić tego nie może, bo są szlachtą z Łękawicy. Teraz pojedą razem ze mną i w razie czego zaraz którego tu pchnę z nowiną.

— Bóg zapłać. Wiedziałam zawsze, iż rozum masz w każdej przygodzie, ale za twoje serce i za chętność ku mnie to już ci do śmierci będę wdzięczna.

Na to Czech przykląkł na jedno kolano i rzekł:

— Nie krzywd ja, jeno dobrodziejstw u was zaznałem. Wziął ci mnie chłopięciem w jeństwo rycerz Zych pod Bolesławiem i bez okupu wolnością obdarował, aleć mi miłsza już była służba u was od wolności. Dajże mi, Boże, dla was krew rozlać, panienko moja!

— Boże cię prowadź i przyprowadź — odpowiedziała Jagienka, wyciągając ku niemu rękę.

Lecz on wołał pochylić się do jej nóg i całować stopy, aby jej cześć oddać tym większą, a potem podniósł głowę i nie wstając z klęczek, począł mówić nieśmiało i pokornie:

— Prosty ja pacholek, alem szlachcic i sługa wasz wierny... dajcież mi jakowy wspominek⁷¹⁷ na drogę. Nie odmawiajcie mi tego! Jużci nadchodzi czas košby⁷¹⁸ wojennej, a święty Jerzy mi świadkiem, że tam w poprzódku, nie zaś w ociagu⁷¹⁹ się znajduję.

— O jakiż wspominek mnie prosisz? — zapytała nieco zdziwiona Jagienka.

— Przepraszcacie mnie byle tam krajką⁷²⁰ na drogę, by jeśli polec mi przyjdzie, lżej mi było pod waszą przewiązką umierać.

I znów pochylił się do jej stóp, a potem ręce złożył i tak błagał ją, patrząc w jej oczy, ale na twarzy Jagienki odbił się ciężki frasunek — i po chwili odrzekła jakby z wybuchem mimowolnej goryczy:

⁷⁰⁹w rzeczy (daw.) — w rzeczywistości, naprawdę. [przypis edytorski]

⁷¹⁰radzi (daw.) — chętnie. [przypis edytorski]

⁷¹¹przeto (daw.) — więc, zatem, toteż. [przypis edytorski]

⁷¹²Władysław II Jagiello — (ok. 1362–1434), syn włk. księcia Olgierda, wielki książę litewski, król Polski od małżeństwa z Jadwigą (1386). Dwukrotnie ochrzczony (przez matkę Juliannę w obrządku wschodnim i przez biskupów polskich przed ślubem w obrządku łacińskim), osobiście dowodził w bitwie pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

⁷¹³pono (daw.) — podobno. [przypis edytorski]

⁷¹⁴gorzeć (daw.) — palić się, płonąć. [przypis edytorski]

⁷¹⁵przezpieczność (daw.) — bezpieczeństwo. [przypis edytorski]

⁷¹⁶przygodzić się (daw.) — przydarzyć się. [przypis edytorski]

⁷¹⁷wspominek (daw.) — dar, pozwalający wspominać osobę obdarowującą. [przypis edytorski]

⁷¹⁸košba (daw.) — żniwo, tu przenośnie: wojna, walka. [przypis edytorski]

⁷¹⁹w ociagu (daw.) — z tyłu. [przypis edytorski]

⁷²⁰krajka — pasek tkaniny przyszyty u dołu sukni, także: chustka. [przypis edytorski]

— A mój miły! nie proszę mnie o to, bo ci nic z mojej przewiazki nie przyjdzie. Kto sam szczęśliwy, ten niech cię przepasze, bo ten ci szczęście przyniesie. A we mnie po prawdzie co jest? — Nic, jeno smutek! A zaś przede mną — nic, jeno niedola! Oj! nie napytam ja szczęścia ni tobie, ni komu, bo czego nie mam, tego i dać nie zdolę⁷²¹. Tak ci mi, Hlawo, źle teraz na świecie, że, że...

Tu umilkła nagle, czując, że jeśli słowo jeszcze powie, to płaczem wybuchnie, a i tak zaszy jej jakby chmurą oczy. Czech zaś wzruszył się ogromnie, albowiem zrozumiał, że i wracać jej było źle do Zgorzelic w pobliże drapieżnych komyszy⁷²²: Cztana i Wilka, i równie źle zostawać w Spychowie, dokąd prędzej lub później zjechać mógł Zbyszko z Danusią. Zdawał sobie Hlawo doskonale sprawę ze wszystkiego, co dzieje się w sercu dziewczyny, że zaś nie widział żadnej rady na jej nieszczęście, więc tylko znów objął jej stopy, powtarzając:

— Hej! polec dla was! polec!

A ona rzekła:

— Wstań. A na wojnę niech cię Sieciechówna przepasze albo ci jaki inny da wspominek, gdyż rada cię ona widzi od dawna.

I poczęła ją wołać, ta zaś wyszła niebawem z przyległej izby, albowiem podsłuchując poprzednio pode drzwiami, nie pokazywała się tylko przez nieśmiałość, chociaż kipiała w niej chęć pożegnania się z pięknym giermkim. Wyszła tedy zmieszana, spłoszona, z bijącym sercem, z oczyma świecącymi zarazem od łez i od senności, i spuściwszy powieki, stała tak przed nim podobna do kwiatu jabłoni, nie mogąc ni słowa przemówić.

Hlawo miał dla Jagienki obok najgłębszego przywiązania cześć i nabożeństwo, ale nie śmiał ani myślał posięgnąć na nią, posięgał zaś często na Sieciechównę, czując bowiem wartką⁷²³ krew w żyłach nie mógł obronić się przed jej urokiem. Teraz chwyciła go tym bardziej za serce swą urodą, a zwłaszcza swym zmieszaniem i łzami, przez które przeglądało kochanie, jak przez jasną wodę strumienia przegląda złote dno.

Więc zwrócił się ku niej i rzekł:

— Wiecie! Na wojnę jadę, może i legnę. Nie żal wam mnie?

— Żal ci mi! — odpowiedziała cienkim głosem dziewczyna.

I zaraz poczęła sypać łzami, gdyż zawsze miała je na pogotowiu. Czech wzruszył się do ostatka i jął całować jej ręce, tłumiąc w sobie wobec Jagienki ochotę do poufalszych jeszcze pocałunków.

— Przepasz go alibo daj mu wspominek na drogę, aby się pod twoim znakiem potykał — rzekła Jagienka.

Lecz Sieciechównie niełatwo było mu coś dać, gdyż miała na sobie męski ubiór wyrostka. Poczęła szukać: ni wstążki, ni jakiegokolwiek przewiazki!

Że zaś niewieście ubrania były jeszcze w łubach⁷²⁴, nie ruszone od czasu wyjazdu ze Zgorzelic, wpadła przeto w kłopot niemały, z którego znów wyratowała ją Jagienka, radząc, by mu oddała pątliczek⁷²⁵, który nosiła na głowie.

— Boga mi! niech będzie pątliczek! — zawołał nieco rozweselony Hlawo. — Powieszę go na hełmie — i nieszczęsna mać tego Niemca, któren⁷²⁶ po niego sięgnie!

Więc Sieciechówna podniosła obie ręce do głowy i po chwili jasne promienie włosów rozsypały się jej po plecach i po ramionach. Hlawo zaś, widząc ją taką przetowłosą⁷²⁷ i cudną, aż zmienił się na twarzy. Policzki zapłonęły mu, a potem zaraz pobladły; wziął pątlík, ucałował go, schował w zanadrze, raz jeszcze objął kolana Jagienki, a następnie mocniej, niż było trzeba, Sieciechówny i po słowach: „Niechże tak będzie!” — wyszedł, nie mówiąc nic więcej, z izby.

A chociaż był zdorożon i niewypoczęty, nie położył się spać. Pił na umór przez całą noc z dwoma młodymi szlachcicami z Łękawicy, którzy mieli z nim jechać na Żmujdź. Nie

⁷²¹zdolić (daw.) — zdołać. [przypis edytorski]

⁷²²komysze — legowiska zwierzęce w zaroślach. [przypis edytorski]

⁷²³wartką krew — gorąca krew. [przypis edytorski]

⁷²⁴łuby (daw.) — kosze, tu: багаж podróżny. [przypis edytorski]

⁷²⁵pątlík — siatka do podtrzymywania włosów. [przypis edytorski]

⁷²⁶któren — dziś popr.: który. [przypis edytorski]

⁷²⁷przetowłosa — daw. jasnowłosa. [przypis edytorski]

upił się jednak — i o pierwszym brzasku był już na dziedzińcu w fortalicji, gdzie czekały gotowe do drogi konie.

W ścianie nad wozownią rozchyliło się zaraz błoniaste okno i przez szparutkę wyjrzały na dziedziniec modre oczy. Czech, który je dostrzegł, chciał iść ku nim, by pokazać pątlík przypięty na hełmie i pożegnać się raz jeszcze, ale przeszkodził mu w tym ksiądz Kaleb i stary Tolima, którzy zesłali umyślnie, aby mu udzielić rad na drogę.

— Jedź na dwór księcia Januszowy⁷²⁸ — rzekł ksiądz Kaleb. — Może i rycerz Maćko tam wstąpił. W każdym jednak razie wieści pewnych zasięgniesz, boć tam znajomków ci nie brak. Drogi też stamtąd na Litwę znajome i o przewodnika przez puszcę łatwo. Chcesz-li na pewno do pana Zbyszka dojechać, to wprost na Żmujdź nie jedź, bo tam jest przegroda pruska, jeno jedź przez Litwę. Bacz⁷²⁹, że i Żmujdzini mogą cię zabić, nim zakrzykniesz, ktoś jest, a inna sprawa będzie, jeśli od strony kniazia Witolda przyjedziesz. Zresztą Boże błogosław tobie i obudwom tamtym rycerzom, obyście w zdrowiu wrócili i dziecko przywieźli, na którą to intencję będę każdego dnia po niesporach aż do pierwszej gwiazdy krzyżem leżał.

— Dziękuję wam, ojcze, za błogosławieństwo — odrzekł Hława. — Nielatwo to ochwiarę⁷³⁰ z tamtych diabelskich rąk żywą wydobyć, ale przecie wszystko w ręku Pana Jezusowych i lepsza nadzieja niż smutek.

— Juźci lepsza, przeto jej nie tracę. Tak... żywie nadzieja, chociaż serce i trwogi niepróżne⁷³¹... Najgorzej, że sam Jurand, byle jej imię wspomnieć, zaraz ku niebiosom palce prostuje, jakby ją tam już widział.

— Jakoże ją może widzieć oczu stradawszy⁷³²?

A ksiądz począł mówić na wpół do Czecha, na wpół do siebie:

— Bywa tak, że gdy komu ziemskie oczy zagasną, ten właśnie widzi to, czego inni dojrzyć nie potrafią. Bywa tak, bywa! Ale i to się rzecz niepodobna⁷³³ widzi⁷³⁴, by Bóg dopuścił krzywdy takiego jagniątka. Bo i cóż ona choćby Krzyżakom przewiniła? Nic! A niewinne to ci było jak lelija⁷³⁵ Boża, a miłe ku ludziom, a jako ta ptaszyna polna śpiewające! Bóg dzieci miłuje i nad męką ludzką ma litość... Ba! jeśli ją zabili, to ją może i wskrzesi jako Piotrowina⁷³⁶, którego wstawszy z grobu, długie potem roki gospodarzył... Jedź w zdrowiu i niech ręka boska was wszystkich i ją piastuje⁷³⁷!

To rzekłszy, wrócił do kaplicy, by mszę ranną odprawić, a Czech siadł na koń, skłonił się raz jeszcze przed przytwartym⁷³⁸ błoniastym oknem — i pojechał, bo już też rozedniało zupełnie.

ROZDZIAŁ PIĘTNASTY

Książę Janusz⁷³⁹ i księżna⁷⁴⁰ wyjechali razem z częścią dworu na wiosenny połów ryb do Czerska, gdyż lubili niezmiernie to widowisko i mieli je sobie za najprzedniejszą⁷⁴¹ zabawę. Dowiedział się jednak Czech od Mikołaja z Długolasu wielu rzeczy ważnych, dotyczących się zarówno spraw prywatnych, jak i wojny. Dowiedział się więc naprzód, że rycerz

⁷²⁸ Janusz I Starszy (Warszawski) — (ok. 1346–1429), książę mazowiecki, lennik Władysława Jagiełły. [przypis edytorski]

⁷²⁹ baczyć — uważać, zwracać uwagę. [przypis edytorski]

⁷³⁰ ochwiarą — dziś popr.: ofiara. [przypis edytorski]

⁷³¹ niepróżny — rzeczywisty, nie fałszywy. [przypis edytorski]

⁷³² stradać (daw.) — stracić. [przypis edytorski]

⁷³³ niepodobny (daw.) — nieprawdopodobny, niemożliwy. [przypis edytorski]

⁷³⁴ widzi — tu: wydaje. [przypis edytorski]

⁷³⁵ lelija — dziś popr.: lilia. [przypis edytorski]

⁷³⁶ Piotrowin — według legendy rycerz wskrzeszony przez św. Stanisława, by świadczyć w sądzie przed królem Bolesławem Śmiałym. [przypis edytorski]

⁷³⁷ piastować (daw.) — opiekować się. [przypis edytorski]

⁷³⁸ przytwarty (daw.) — uchylony. [przypis edytorski]

⁷³⁹ Janusz I Starszy (Warszawski) — (ok. 1346–1429), książę mazowiecki, lennik Władysława Jagiełły. [przypis edytorski]

⁷⁴⁰ Anna Danuta — (1358–1448), córka księcia trockiego Kiejstuta i Biruty, żona księcia mazowieckiego Janusza (było to najdłużej trwające małżeństwo w dziejach dynastii). [przypis edytorski]

⁷⁴¹ najprzedniejszy (daw.) — najlepszy. [przypis edytorski]

Maćko widocznie poniechał zamiaru jechania na Żmudź⁷⁴² prosto przez „pruską przegrodę”, gdyż przed kilku dniami był w Warszawie, gdzie zastał jeszcze obojga księstwa. O wojnie potwierdził stary Mikołaj te wszystkie wieści, które Hława słyszał w Szczytnie. Cała Żmudź podniosła się przeciw Niemcom jak jeden mąż, a książę⁷⁴³ Witold⁷⁴⁴ nie tylko że już Zakonowi przeciw nieszczęsnym Żmujdzinom nie pomagał, ale nie wypowiadając jeszcze mu wojny i łudząc go układami, zasiliał wszelako Żmudź pieniędzmi, ludźmi, końmi, zbożem.

Tymczasem tak on, jak Krzyżacy ślali posłów do papieża, do cesarza i do innych panów chrześcijańskich, zarzucając sobie wzajem wiarołomstwo, niewierność i zdradę. Ze strony wielkiego kniazia pojechał z tymi listami mądry Mikołaj ze Rzeniewa, który umiał rozplątywać nici namotane przez przebiegłość krzyżacką, dowodnie wykazując niezmierne krzywdy krain litewskich i żmujdzkich. Tymczasem gdy na sejmie wileńskim wzmocniły się jeszcze związki między Litwą a Polską, potruchały serca krzyżackie, łatwo było bowiem przewidzieć, że Jagiełło, jako zwierzchni pan wszystkich ziem, będących pod władzą kniazia Witolda, stanie w razie wojny po jego stronie. Hrabia Jan Sayn, komtur⁷⁴⁵ grudziądzki, i hrabia Schwartzburg, gdański, wyjechali z rozkazu mistrza do króla z zapytaniem, czego się mają od niego spodziewać. Nic im król nie rzekł, chociaż mu dary przywieźli: ściśle⁷⁴⁶ krzeczoty⁷⁴⁷ i drogie naczynia. Więc zagrozili wojną, ale nieszczerze, gdyż dobrze wiedzieli, że mistrz i kapituła⁷⁴⁸ boją się w duszach strasznej Jagiełłowej⁷⁴⁹ potęgi i pragną odwlec dzień gniewu i klęski.

I rwały się jak nić pajęczą wszelkie układy, a rwały się zwłaszcza z Witoldem⁷⁵⁰. Wieczorem po przyjeździe Hławy przyszły znów na warszawski zamek świeże nowiny. Przyjechał Bronisz z Ciasnoci, dworzanin księcia Janusza⁷⁵¹, którego on wysłał był poprzednio po wieści na Litwę, a z nim dwóch znacznych litewskich kniaziów z listami od Witolda i od Żmujdzinów. Nowiny były groźne. Zakon gotował⁷⁵² się do wojny. Wzmacniano zamki, mielono prochy, krzesano⁷⁵³ kule kamienne, ściągano ku pograniczu knechtów⁷⁵⁴ i rycerstwo, a lżejsze oddziały jazdy i piechoty wpadały już w granice Litwy i Żmudzi od strony Ragnety⁷⁵⁵, od Gotteswerder i innych zamków brzegowych. Już po gęstwach leśnych, już w polach, już po wsiach rozlegały się okrzyki wojenne, a wieczorami ponad ciemnym morzem lasów świeciły luno pożaru. Witold przyjął wreszcie Żmudź w jawną opiekę, wysłał swych rządców, a wodzem zbrojnemu ludowi ustanowił słynnego z męstwa Skirwoiłę. Ów wpadał do Prus, palił, niszczył, pustoszył. Sam książę przymknął⁷⁵⁶ wojsko ku Żmudzi, niektóre zamki opatrzył⁷⁵⁷, inne, jak na przykład Kowno, zniszczył, aby nie stały się oparciem Krzyżakom, i nie było już tajno nikomu, że gdy nadejdzie zima,

Polityka

Wojna, Niemiec

⁷⁴²Żmudź — historyczna nazwa tzw. Dolnej Litwy, nizinna kraina geograficzna i region administracyjny. [przypis edytorski]

⁷⁴³książę — książę. [przypis edytorski]

⁷⁴⁴Witold Kiejstutowicz, zwany Wielkim — (ok. 1350–1430), wielki książę litewski, brat stryjeczny Władysława Jagiełły. W latach 1382–1385 oraz 1390 przejściowo sprzymierzony z Krzyżakami przeciw Jagiellom. [przypis edytorski]

⁷⁴⁵komtur — zwierzchnik domu zakonnego bądź okręgu w zakonach rycerskich, do których zaliczali się krzyżacy. [przypis edytorski]

⁷⁴⁶ściśle (daw.) — szybki. [przypis edytorski]

⁷⁴⁷krzeczot — ptak drapieżny podobny do sokoła. [przypis edytorski]

⁷⁴⁸kapituła — rada sprawująca władzę w zakonie. [przypis edytorski]

⁷⁴⁹Władysław II Jagiełło — (ok. 1362–1434), syn włk. księcia Olgierda, wielki książę litewski, król Polski od małżeństwa z Jadwigą (1386). Dwukrotnie ochrzczony (przez matkę Julianę w obrządku wschodnim i przez biskupów polskich przed ślubem w obrządku łacińskim), osobiście dowodził w bitwie pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

⁷⁵⁰Witold Kiejstutowicz, zwany Wielkim — (ok. 1350–1430), wielki książę litewski, brat stryjeczny Władysława Jagiełły. W latach 1382–1385 oraz 1390 przejściowo sprzymierzony z Krzyżakami przeciw Jagiellom. [przypis edytorski]

⁷⁵¹Janusz I Starszy (Warszawski) — (ok. 1346–1429), książę mazowiecki, lennik Władysława Jagiełły. [przypis edytorski]

⁷⁵²gotować się (daw.) — przygotowywać się. [przypis edytorski]

⁷⁵³krzesać — tu: wykonywać z kamienia. [przypis edytorski]

⁷⁵⁴knecht (daw.) — żołnierz piechoty niemieckiej. [przypis edytorski]

⁷⁵⁵Ragneta — obecnie Nieman w obwodzie kaliningradzkim; w r. 1289 krzyżacy zbudowali tam zamek. [przypis edytorski]

⁷⁵⁶przymknąć (daw.) — potajemnie sprowadzić. [przypis edytorski]

⁷⁵⁷opatrzyć (daw.) — wyposażać, przygotować. [przypis edytorski]

a mróz popęta mokradła i błota, albo nawet wcześniej, jeśli lato będzie suche, pocznie się wojna wielka, która ogarnie wszystkie litewskie, żmudzkie i pruskie krainy, gdyby zaś król w pomoc Witoldowi przybieżał⁷⁵⁸, tedy musi nastąpić dzień, w którym fala niemiecka albo drugie pół świata zaleje, albowi też, odbita, cofnie się na długie wieki w dawniej zajęte łożysko.

Lecz to nie zaraz jeszcze miało nastąpić. Tymczasem po świecie rozlegał się jęk i wołanie o sprawiedliwość. Czytano list nieszczęsnego narodu w Krakowie i w Pradze, i na dworze papieskim, i w innych królestwach zachodnich. Do księcia Janusza przywieźli to otwarte pismo owi bojarzynkowie⁷⁵⁹, którzy z Broniszem z Ciasnoci przybyli. Niejeden więc z Mazurów mimo woli macał korda⁷⁶⁰ przy boku i rozważał w duszy, czyby z własnej ochoty pod znak Witoldowy się nie zaciągnąć. Wiedzano, że rad był wielki książę hartownej lechickiej szlachcie, równie zażartej w boju jak litewscy i żmudscy bojarzynowie, a więcej ćwiczonej i lepiej zbrojnej. Niektórych popychała też i nienawiść do starych wrogów lechickiego plemienia, a innych litość. „Słuchajcie, słuchajcie! — wołali do królów, książąt i wszystkich narodów Żmudzini. — Wolnym ci my byli i szlachetnej krwi ludem, a Zakon chce nas w niewolników przemienić! Nie dusz on naszych szuka, lecz ziemi i dóbr. Już nędza nasza taka, że nam chyba żebrać lub rozbijać! Jakoże im wodą chrztu nas obmywać, gdy sami nie mają rąk czystych! My chcemy chrztu, ale nie krwią i mieczem, i chcemy wiary, ale jeno⁷⁶¹ takiej, jakiej zacni monarchowie, Jagiełło i Witold, nauczają. Słuchajcie i ratujcie nas, bo ginimy! Nie chce nas Zakon chrzcić, by nas uciemiężył⁷⁶² łatwiej; nie księży, lecz zasie katów nam posyła. Już ule nasze, już stada, już wszystkie plody ziemi nam zabrali; już nam ni ryby łowić, ni zwierza bić w puszczach nie wolno! Błagamy! słuchajcie, bo oto zginę nam wolne drzewie⁷⁶³ karki do robót nocnych przy zamkach, dzieci nam jako zakładników uwięźli, a żony i córki w oczach mężów i ojców bezczeszcza. Nam słuszniej należałoby jęczeć niż mówić! Rodziny nasze ogniem popalili, panów do Prus uwięźli, wielkich ludzi: Korkucia, Wassygina, Swolka i Sagaję, potracili — i jako wilcy krew naszą żłowią. O, słuchajcie! Przecież my ludzie, nie zwierzęta, przeto wołamy do Ojca Świętego, by nas przez polskich biskupów chrzcić kazał, gdyż całą duszą chrztu pragniemy, ale chrztu wodą łaski, nie żywą krwią zniszczenia”.

Chrzest

Tak i tym podobnie skarżyli się Żmudzini, więc gdy ich skargi i na mazowieckim dworze usłyszano, zaraz kilku rycerzy i dworzan postanowiło iść im w pomoc, rozumiejąc, że księcia Janusza nawet i pytać o pozwolenie nie trzeba, choćby z tego powodu, że księżna jest rodzoną siostrą Witolda. Zawrzały też powszechnym gniewem serca, gdy dowiedziano się od Bronisza i bojarzynków, że wielu szlachetnych młodzianków żmudzkich będącymi zakładnikami w Prusiech, nie mogąc znieść pohańbienia i okrucieństw, jakich dopuszczali się nad nimi Krzyżacy, poodbierało sobie życie.

Hława cieszył się zaś z tej ochoty mazowieckiego rycerstwa, myślał bowiem, że im więcej ludzi z Polski pociągnie do księcia Witolda, tym wojna rozgorzeje większa i tym pewniej można będzie czegoś przeciw Krzyżakom dokazać⁷⁶⁴. Cieszyło go także i to, że zobaczy Zbyszka, do którego się przywiązał, i starego rycerza Maćka, o którym mniemał, że go dzień widzenia przy robocie, a razem z nim nowe dzikie kraje, nieznane miasta, nie widziane dotychczas rycerstwo i wojska, wreszcie samego księcia Witolda, którego sława szeroko wówczas rozbrzmiewała po świecie.

I w tej myśli postanowił jechać „wielkimi i pilnymi drogami”, nie zatrzymując się nigdzie dłużej, niż było dla wypoczynku koniom potrzeba.

Owi bojarzynkowie, którzy z Broniszem z Ciasnoci przybyli, i inni Litwini znajdujący się na dworcu księżny, świadomi dróg i przejść wszelkich, mieli prowadzić jego i ochotniczych rycerzy mazowieckich od osady do osady, od grodu do grodu i przez głuche, niezmierne puszcze, którymi większa część Mazowsza i Litwy, i Żmudzi była pokryta.

⁷⁵⁸przybieżać (daw.) — przybyć. [przypis edytorski]

⁷⁵⁹bojarzyn a. bojar — szlachcic ruski, wołoski lub litewski. [przypis edytorski]

⁷⁶⁰kord (daw.) — krótki miecz. [przypis edytorski]

⁷⁶¹jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

⁷⁶²uciemiężyć — pozbawiać swobody, obciążać, wykorzystując władzę. [przypis edytorski]

⁷⁶³drzewiej (daw.) — dawniej. [przypis edytorski]

⁷⁶⁴dokazać (daw.) — dokonać. [przypis edytorski]

W lasach o milę na wschód za Kownem, które sam Witold⁷⁶⁵ zniszczył, stały główne siły Skirwoiłły, przerzucając się w razie potrzeby błyskawicą z miejsca na miejsce, czyniąc szybkie wyprawy bądź to w granice pruskie, bądź na zamki i zameczki będące jeszcze w ręku krzyżackim i podsycając płomień wojny w całej krainie. Tam to znalazł wierny giermek Zbyszka, a przy nim i Maćka, który był dopiero przed dwoma dniami przyjechał. Po przywitaniu się ze Zbyskiem przespał Czech całą noc jak zabity i dopiero na drugi dzień wieczorem poszedł powitać starego rycerza, który będąc strudzon i zły, przyjął go gniewliwie, pytając, dlaczego wedle rozkazania w Spychowie nie został — i udobruchał się nieco dopiero wówczas, gdy ów, znalazłszy sposobną chwilę, w której Zbyszka nie było w namiocie, usprawiedliwił się przed nim wyraźnym rozkazem Jagienki.

Powiedział też, że prócz rozkazu i prócz przyrodzonej⁷⁶⁶ ochoty do wojny przywiodła go także w tę stronę chęć, by w razie czego pchnąć zaraz gońca z wiadomością do Spychowa. „Panienka — mówił — która ma duszę jak anioł, sama przeciw własnemu dobru modli się za Jurandównę. Ale wszystkiemu musi być koniec. Jeśli Jurandówna nie żyje, to niech Bóg da jej światłość wiekiustą, boć była jako jagnię niewinne, ale jeśli się odnajdzie, to trzeba panienkę jako najprędzej zawiadomić, aby wraz jechała precz ze Spychowa, nie zaś dopiero po powrocie Jurandówny, jakoby wypędzona, ze sromotą⁷⁶⁷ a wstydem”.

Maćko słuchał tego z niechęcią, powtarzając od czasu do czasu: „Nic ci do tego”. Ale Hlawa, postanowiwszy mówić otwarcie, wcale się tym nie tropił⁷⁶⁸ i w końcu rzekł:

— Lepiej było pannie w Zgorzelicach ostawać i na nic była ta podróż. Wmawialiśmy w niebogę, że Jurandówna już nie żywie⁷⁶⁹, a może się pokazać inaczej.

— A kto opowiadał, że nie żywie, jeżeli nie ty? — zapytał z gniewem Maćko. — Trzeba było trzymać język za zębami. Ja zaś zabrałem ją, bo się bała Cztana i Wilka.

— Pozór to tylko był — odpowiedział giermek. — Mogła siedzieć w Zgorzelicach bezpiecznie, bo oni by tam sobie wzajem przeszkadzali. Ale baliście się, panie, żeby w razie śmierci Jurandówny nie ominęła pana Zbyszka i panienka, i dlategoście ją zabrali.

— Cóżże tak zhardział? Zaliś⁷⁷⁰ to już rycerz pasowany, nie sługa?

— Sługam ci jest, ale sługa panny, przeto⁷⁷¹ dbam, aby jej hańba nie spotkała.

A Maćko zamyślił się posępnie, gdyż nie był z siebie rad⁷⁷². Nieraz on już sobie wyrzucał, że zabrał Jagienkę ze Zgorzelic, czuł bowiem, że w każdym razie w takim podwożeniu Jagienki Zbyszkowi była jakowaś dla niej ujma⁷⁷³, a na wypadek, gdyby Danusia się odnalazła — więcej niż ujma. Czuł również, że w hardych słowach Czecha tkwi prawda, bo choć Jagienkę zabrał dlatego, by ją do opata⁷⁷⁴ odwieźć, mógł jednak, dowiedziawszy się o jego śmierci, w Płocku ją zostawić, a tymczasem on ją aż do Spychowa przywiózł, by w razie czego, blisko przy Zbyszku była.

— Dyc⁷⁷⁵ mnie to do łba nie przyszło — rzekł jednak chcąc siebie i Czecha stumanić — jeno sama się jechać naparła.

— Jużci się naparła⁷⁷⁶, bośmy w nią wmówili, że tamtej nie ma na świecie, a że braciom bezpieczniejsze było bez niej niż z nią — więc i pojechała.

— Tyś wmówił! — zakrzyknął Maćko.

— Ja — i moja wina. Ale teraz musi się pokazać, jako jest. Trzeba, panie, co wskórać⁷⁷⁷. Inaczej — lepiej poginiemy.

Sługa

⁷⁶⁵Witold Kiejstutowicz, zwany Wielkim — (ok. 1350–1430), wielki książę litewski, brat stryjeczny Władysława Jagiełły. W latach 1382–1385 oraz 1390 przejściowo sprzymierzony z Krzyżakami przeciw Jagielle. [przypis edytorski]

⁷⁶⁶przyrodzony (daw.) — wrodzony, naturalny. [przypis edytorski]

⁷⁶⁷sromota (daw.) — wstyd, hańba. [przypis edytorski]

⁷⁶⁸stropić się — stracić pewność siebie. [przypis edytorski]

⁷⁶⁹żywie — dziś popr.: żyje. [przypis edytorski]

⁷⁷⁰zali (daw.) — czy. [przypis edytorski]

⁷⁷¹przeto (daw.) — więc, zatem. [przypis edytorski]

⁷⁷²rad (daw.) — zadowolony. [przypis edytorski]

⁷⁷³ujma — coś, co kogoś obraża bądź poniża. [przypis edytorski]

⁷⁷⁴opat — przełożony w męskim zakonie kontemplacyjnym. [przypis edytorski]

⁷⁷⁵dyc (gw.) — przecież. [przypis edytorski]

⁷⁷⁶naprzeć się (daw.) — uprzeć się. [przypis edytorski]

⁷⁷⁷wskórać (daw.) — zdzielać, osiągnąć. [przypis edytorski]

— Co tu wskórasz — rzekł z niecierpliwością Maćko — z takim wojskiem, w takiej wojnie!... Będzie-li co lepszego, to dopiero w lipcu, bo dla Niemców dwie są pory wojenne: zimą i suchym latem, a teraz to się jeno tli, nie pali. Książ⁷⁷⁸ Witold podobno do Krakowa pojechał królowi się opowiedzieć i pozwolenie a pomoc jego sobie zjednać.

— Są przecie w pobliżu zamki krzyżackie. Gdyby choć ze dwa zdobyć, znaleźlibyśmy może Jurandównę albo wiadomość o jej śmierci.

— Albo i nic.

— W tę stronę⁷⁷⁹ ją przecie Zygfryd wywiózł. Powiadali to nam i w Szczytnie, i wszędzie, i samiśmy tak myśleli.

— A widziałeś to wojsko? Wyjdźże za namiot i spójrz. Niektórzy pałki jeno⁷⁸⁰ mają, a niektórzy miedziane miecze po pradziadach.

— Ba! Jako słyszałem, chłopcy do bitki dobre!

— Ale nie im z gołymi brzuchami zamków dobywać, zwłaszcza krzyżackich.

Dalszą rozmowę przerwało im przybycie Zbyszka i Skirwoiły, który był wodzem Żmujdzinów. Był to mąż małego wzrostu, ale krzepki⁷⁸¹ w sobie i barczysty. Pierś posiadał tak wypukłą, że prawie wyglądała na garb, i niezmiernie długie, sięgające prawie do kolan ręce. W ogóle przypominał Zyndrama z Maszkowic⁷⁸², słynnego rycerza, którego Maćko i Zbyszko poznali swego czasu w Krakowie, miał bowiem równie ogromną głowę i takie same pałkowate⁷⁸³ nogi. Mówiono o nim także, że dobrze rozumiał się na wojnie. Wiek życia zbiegł mu w polu przeciw Tatarom, z którymi długie lata walczył na Rusi, i przeciw Niemcom, których nienawidził jak zarazy. W tych wojnach nauczył się po rusińsku⁷⁸⁴, a potem na dworze Witoldowym nieco po polsku; po niemiecku umiał, a przynajmniej powtarzał tylko trzy wyrazy: ogień, krew i śmierć. W swojej ogromnej głowie miał zawsze pełno pomysłów i podstępów wojennych, których Krzyżacy nie umieli ani przewidzieć, ani im zapobiegać — dlatego bano się go w pogranicznych komturiach⁷⁸⁵.

— Mówiliśmy o wyprawie — rzekł z niezwykłym ożywieniem do Maćka Zbyszko — i dlategośmy tu przyszli, byście też swoje doświadczone zdanie rzekli.

Maćko usadził Skirwoiłę na sosnowym pniaku pokrytym niedźwiedzią skórą, następnie kazał przynieść czeladzi⁷⁸⁶ stągiewkę⁷⁸⁷ miodu, z której poczęli czerpać rycerze blaszankami i pić, gdy zaś pokrzepili się godnie, dopiero Maćko zapytał:

— Chcecie wyprawę uczynić albo co?

— Zamki Niemcom okurzyć⁷⁸⁸...

— Któren⁷⁸⁹?

— Ragnę⁷⁹⁰ albo Nowe Kowno.

— Ragnę — rzekł Zbyszko. — Cztery dni temu byliśmy pod Nowym Kownem i pobili nas.

— To właśnie — rzekł Skirwoiło.

— Jakże to?

— Dobrze.

— Poczekajcie — rzekł Maćko — bo ja tutejszej krainy nie znam. Gdzie jest Nowe Kowno, a gdzie Ragnę?

— Stąd do Starego Kowna niespełna mila — odpowiedział Zbyszko — a od Starego do Nowego też mila. Zamek jest na wyspie. Onegdaj⁷⁹¹ chcieliśmy się przeprawić, ale

⁷⁷⁸ książ — książę. [przypis edytorski]

⁷⁷⁹ strona — tu: kraj, okolica. [przypis edytorski]

⁷⁸⁰ jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

⁷⁸¹ krzepki (daw.) — silny, mocny. [przypis edytorski]

⁷⁸² Zyndram z Maszkowic — (zm. ok. 1414) polski rycerz niemieckiego pochodzenia. [przypis edytorski]

⁷⁸³ pałkowaty — (o nogach) wykrzywiony; częsta przypadłość ludzi spędzających dużo czasu na koniu. [przypis edytorski]

⁷⁸⁴ po rusińsku — język ruski jeszcze długie wieki potem był urzędowym językiem Wielkiego Księstwa Litewskiego. [przypis edytorski]

⁷⁸⁵ komtura — jednostka administracyjna w państwie krzyżackim. [przypis edytorski]

⁷⁸⁶ czeladź — służba. [przypis edytorski]

⁷⁸⁷ stągiewka (daw.) — mała stągiew; stągiew — wysokie naczynie o szerokim dnie. [przypis edytorski]

⁷⁸⁸ okurzyć — tu: wywołać pożar w okolicy. [przypis edytorski]

⁷⁸⁹ któren — dziś popr.: który. [przypis edytorski]

⁷⁹⁰ Ragnę — obecnie Nieman w obwodzie kaliningradzkim; w r. 1289 krzyżacy zbudowali tam zamek. [przypis edytorski]

⁷⁹¹ onegdaj (daw.) — dawniej, jakiś czas temu. [przypis edytorski]

Broń

Przywódca

pobili nas u przeprawy. Ścigali ci nas pół dnia, aż utailiśmy się w tych lasach, a wojsko tak się rozproszyło, że niektórzy dopiero dziś nad ranem się znaleźli.

— A Ragneta?

Skirwoiło wyciągnął swe długie jak gałąź ramię na północ i rzekł:

— Daleko! daleko...

— Właśnie dlatego, że daleko! — odparł Zbyszko. — Spokój tam wokoło, bo co było zbrojnych ludzi z tej strony granicy, to ściągnęło ku nam. Nie spodziewają się tam teraz Niemcy żadnej napaści, więc na ubezpieczonych uderzym.

— Słusznie prawi — rzekł Skirwoiło.

Maćko zaś spytał:

— Zali myślicie, że będzie można i zamku dobyć?

Na to Skirwoiło potrząsnął głową na znak przeczenia, a Zbyszko odpowiedział:

— Zamek mocny, więc chyba wypadkiem⁷⁹². Ale krainę spustoszym, wsie i miasta popalim, spyżę⁷⁹³ poniszczę, a co nade wszystko jeńców nabierzemy, między którymi mogą być ludzie znaczni, a takich chętnie Krzyżacy wykupują albowi też wymieniają...

Tu zwrócił się do Skirwoiły:

— Samiście, kniaziu, przyznali, że słusznie prawię, a teraz rozważcie jeno: Nowe Kowno na wyspie. Ni tam wsi nie poburzym, ni stad nie zagarniem, ni jeńców nie nabierzem. I przecie dopiero co nas tam pobili. Ej! pójdźmy lepiej tam, gdzie się nas teraz nie spodziewają.

— Kto pobije, ten się napaści najmniej spodziewa — mruknął Skirwoiło.

Lecz tu zabrał głos Maćko — i począł popierać zdanie Zbyszkowe, zrozumiał bowiem, że młodzianek ma większą nadzieję dowiedzieć się czegoś pod Ragnetą niż pod Nowym Kownem — i że pod Ragnetą łatwiej będzie przede wszystkim schwytać jakiego znacznego jeńca, który by mógł posłużyć na wymianę. Mniemał także, że w każdym razie lepiej jest iść dalej i wychynąć niespodzianie w kraj mniej strzeżony niż porywać się na wyspę od przyrodzenia⁷⁹⁴ obronną, a strzeżoną prócz tego przez silny zamek i zwycięską załogę.

Jako zaś człek doświadczony w wojnie, mówił jasno i przytaczał tak walne⁷⁹⁵ powody, że każdego mógł przekonać. Tamci słuchali go też uważnie. Skirwoiło poruszał kiedy niekiedy wzniesionymi brwiami jakby na znak przytakiwania, chwilami pomrukiwał: „Słusznie prawi⁷⁹⁶!” — wreszcie wsunął swą ogromną głowę między szerokie ramiona, tak że wyglądał całkiem jak garbaty, i zamyślił się głęboko.

Lecz po pewnym czasie wstał — i nic nie mówiąc, począł się żegnać.

— A jakoże, kniaziu, będzie? — spytał go Maćko — dokąd ruszyc?

Ów zaś rzekł krótko:

— Pod Nowe Kowno.

I wyszedł z namiotu.

Maćko i Czech spoglądali czas jakiś ze zdziwieniem na Zbyszka, po czym stary rycerz uderzył się dłońmi po udach i zawołał:

— Tfu! cóż to za pień!... To niby słucha, słucha, a potem swoje. Żal gęby drzeć!...

— Słyszałem ci ja o nim, że taki jest — odrzekł Zbyszko — a po prawdzie, to i cały tu naród uporczywy jako mało który. Cudzego zdania wysłucha, a potem jakoby kto na wiatr dmuchał.

— To czego pyta?

— Bośmy pasowani rycerze i dlatego żeby każdą rzecz na dwie strony rozważyć. Ale głupi on nie jest.

— Pod Nowym Kownem też może najmniej się nas spodziewają — zauważył Czech — właśnie dlatego, że dopiero co was pobili. W tym miał ci on słusność.

— Pójdźmy obaczyć tych ludzi, którym ja przywodzę⁷⁹⁷ — rzekł Zbyszko, któremu duszno było w namiocie — trzeba im zapowiedzieć, aby zaś byli gotowi.

⁷⁹²wypadkiem — przypadkiem. [przypis edytorski]

⁷⁹³spyża (daw.) — żywność, prowiant. [przypis edytorski]

⁷⁹⁴od przyrodzenia (daw.) — z natury. [przypis edytorski]

⁷⁹⁵walny (daw.) — mający decydujące znaczenie. [przypis edytorski]

⁷⁹⁶prawić (daw.) — mówić, opowiadać. [przypis edytorski]

⁷⁹⁷przywozić — dziś popr.: przewozić, dowodzić. [przypis edytorski]

I wyszli. Na dworze noc już zapadła zupełna, chmurna i ciemna, rozświecona tylko przez ogniska, przy których siedzieli Żmujdzini.

ROZDZIAŁ SIEDEMNASTY

Dla Maćka i dla Zbyszka, którzy, służąc poprzednio u Witolda⁷⁹⁸, napatrzili się do syta litewskim i żmujdzkim wojownikom, widok obozowiska nie przedstawiał nic nowego; ale Czech patrzył na nich z ciekawością, rozważając sobie zarazem w umyśle, czego od takich ludzi można w bitwie oczekiwać, i porównyując ich z polskim i z niemieckim rycerstwem. Obóz stał w nizinie otoczonej borem i bagnami, zatem ubezpieczon zupełnie od napadu, albowiem żadne inne wojsko nie zdołałoby przebrnąć przez owe zdradliwe mokradła. Sama nizina, na której stały szałas, była także grząska i błotnista, lecz oni nakrzesawszy⁷⁹⁹ jodłowych i sosnowych gałęzi przyrzucili ją nimi tak grubo, że spoczywali jakby na najsuchszym miejscu. Kniaziowi Skirwoille sklecono naprędce coś w rodzaju „numy”, czyli chaty litewskiej z ziemi i drewnianych nie ociosanych bierwion, dla znaczniejszych ludzi uwito z gałęzi kilkadziesiąt szałasów, pospolici zaś wojownicy siedzieli koło ognisk, pod gołym niebem, mając ochronę przeciw zmianom pogody i dżdżom⁸⁰⁰ tylko w kozuchach i skórach, które na nagim ciele nosili. W obozie nikt nie spał jeszcze, albowiem ludzie, nie mając po ostatniej porażce nic do roboty, sypiali we dnie. Niektórzy siedzieli lub leżeli wokół jasnych ognisk podsycanych suszem⁸⁰¹ i gałęzmi jałowca, inni grzebali w przygasyłych już i zasutych popiołem watrzyskach⁸⁰², od których rozchodził się zapach pieczonej rzepy, zwykłego pokarmu Litwinów, i swąd przypalonych mięs. Między ogniskami widniały stosy broni poskładane blisko, tak aby w danym razie łatwo było każdemu za swój oręż pochwycić. Hława przypatrywał się z ciekawością oszczepom o grotach wąskich i długich, wykutych z hartownego żelaza, kiścieniom⁸⁰³ uczynionym z młodych dąbczaków, w które ponabijano krzemieni lub gwoździ, okszom⁸⁰⁴ o trzonkach krótkich, podobnych do polskich toporów, którymi posługiwali się jezdni, i okszom o trzonkach tak niemal długich jak u berdyszów⁸⁰⁵, którymi walczyli piesi. Trafiały się między nimi i miedziane, pochodzące z dawnych czasów, kiedy żelazo w małym jeszcze było użyciu w tych zapadłych stronach. Niektóre miecze były również z miedzi, ale większość z dobrej, dostarczanej z Nowogrodu stali. Czech brał w rękę oszczepy, miecze, oksze, smoliste, prażone w ogniu łuki i przy blasku płomienia badał ich doskonałość. Koni niewiele było przy ogniskach, gdyż stada pasły się opodal w lasach i na łąkach pod strażą czujnych koniuchów, ale że znaczniejsi bojarowie⁸⁰⁶ chcieli mieć swoje rumaki na zawołanie, przeto⁸⁰⁷ było ich w obozie kilkadziesiąt, które niewolnicy pańscy karmili z ręki u toku. Hławę zdumiewały kudłate ciała tych rumaków, nadzwyczaj drobnych, o potężnych karkach i w ogóle tak dziwnych, że zachodni rycerze poczytywali je za jakieś całkiem odmienne zwierzęta leśne, więcej do jednorożców⁸⁰⁸ niż do prawdziwych koni podobne.

— Na nic tu wielkie, bojowe ogiery — mówił doświadczony Maćko, wspominając swoje dawne służby u Witolda — bo wielki zaraz w młakach⁸⁰⁹ ugrzęźnię, a tutejszy chmyz⁸¹⁰ przejdzie wszędy, tak prawie jako i człowiek.

Broń

⁷⁹⁸Witold Kiejstutowicz, zwany Wielkim — (ok. 1350–1430), wielki książę litewski, brat stryjeczny Władysława Jagiełły. W latach 1382–1385 oraz 1390 przejściowo sprzymierzony z Krzyżakami przeciw Jagielle. [przypis edytorski]

⁷⁹⁹nakrzesać — tu: naciąć. [przypis edytorski]

⁸⁰⁰dżdże (daw.) — deszcze. [przypis edytorski]

⁸⁰¹susz — drobne, suche gałązki. [przypis edytorski]

⁸⁰²watra — ognisko. [przypis edytorski]

⁸⁰³kiścień — rodzaj broni obuchowej składającej się z drzewca, łańcucha i umieszczonej na jego końcu kuli; często (jak w tym przypadku) błędne określenie broni podobnej do maczugi z nabijaną czymś twardym główką. [przypis edytorski]

⁸⁰⁴oksza (daw.) — rodzaj topora bojowego. [przypis edytorski]

⁸⁰⁵berdysz — szeroki topór na długim drzewcu. [przypis edytorski]

⁸⁰⁶bojar a. bojarzyn — szlachcic ruski, wołoski a. litewski. [przypis edytorski]

⁸⁰⁷przeto (daw.) — wiec, zatem. [przypis edytorski]

⁸⁰⁸jednorożec — mityczne zwierzę, często pojawiające się w legendach średniowiecznych, podobne do konia, z jednym wyrastającym z czoła rogiem. [przypis edytorski]

⁸⁰⁹młaka — podmokła łąka. [przypis edytorski]

⁸¹⁰chmyz — mały, niepozorny koń. [przypis edytorski]

— Ale w polu — odrzekł Czech — tutejsze wielkim niemieckim nie dostoja.
— Juźci nie dostoja⁸¹¹. Za to nie ucieknie Niemiec przed Żmujdzinem ani też go nie zgoni⁸¹², bo te są tak właśnie ścigle⁸¹³ albo i ściglejsze niż tatarskie.

— A wszelako dziwno mi to jest, bo com widział jeńców Tatarów, których rycerz Zych do Zgorzelic przyprowadził, to chłopcy były nieduże i takiego byle koń udźwignie, a to lud rosły.

Lud zaś istotnie był dorodny. Przy blasku ognia widać było spod skór i kozuchów szerokie piersi i tęgie ramiona. Chłop w chłopu suchy był, ale kościsty i długi, w ogóle zaś wzrostem ludzie ci przewyższali mieszkańców innych krain litewskich, albowiem siedzieli na ziemiach lepszych i obfitszych, w których głody, trapiące kiedy niekiedy Litwę, rzadziej dawały się we znaki. Natomiast dzikością przewyższali jeszcze Litwinów. W Wilnie był dwór wielkoksiążęcy, do Wilna ściągali księża ze Wschodu i Zachodu, przychodziły poselstwa, napływał kupiec zagraniczny, przez co mieszkani miasta i okolicy oswajał się nieco z obczyzną; tu cudzoziemiec zjawiał się tylko pod postacią Krzyżaka lub Mieczowego Kawalera⁸¹⁴, niosących w głuche leśne osady ogień, niewolę i chrzest z krwi, więc wszystko tu było grubsze, surowsze i bardziej do dawnych czasów zbliżone, bardziej przeciw nowościom zawzięte; starszy obyczaj, starszy tryb wojowania, a i pogaństwo uporczywsze, dlatego że czci Krzyża nauczał nie łagodny zwiastun Dobrej Nowiny z miłością apostoła, lecz zbrojny niemiecki mnich z duszą kata.

Skirwoiło i znaczniejsi kniazie⁸¹⁵ a bojarzyny byli już chrześcijanami, albowiem poszli za przykładem Jagiełły i Witolda. Inni, nawet najprostszy i najdzikszy wojownicy, nosili w piersiach głuche poczucie, że nadchodzi śmierć i skon dawnemu światu, dawnej ich wierze. I gotowi byli pochylić głowy przed Krzyżem, byle tego Krzyża nie wznosiły niemieckie nienawistne ręce. „My prosimy chrztu — wołali do wszystkich książąt i narodów — lecz wspomnijcie, że ludzie jesteśmy, nie zwierzęta, które można darować, kupić i sprzedać⁸¹⁶”. Tymczasem, gdy dawna wiara gasła, jak gaśnie ognisko, do którego nikt dREW nie przyrzucza, a od nowej odwracały się serca właśnie dlatego, że wmuszała ją niemiecka przemoc, rodziła się w ich duszach pustka, niepokój i żal po przeszłości, i głęboki smutek. Czech, który od dziecka zrósł się z wesołym gwarem żołnierskim, z pieśniami i szumną⁸¹⁷ muzyką, widział po raz pierwszy w życiu obóz tak cichy i posępny. Ledwie gdzieś tam, przy dalszych od Skirwoiłowej numy⁸¹⁸ ogniskach, słyhać było odgłos fujarki lub piszczałki, albo słowa przyciszonej pieśni, którą śpiewał „burtinikas”. Wojownicy słuchali z pochylonymi głowami i oczyma utkwionymi w zarzewie. Niektórzy siedzieli w kucki wedle⁸¹⁹ ognia, mając łokcie wsparte na kolanach, a twarze ukryte w dłoniach, okryci skórą, podobni do drapieżnych zwierząt leśnych. Lecz gdy podnosili ku przechodzącym rycerzom głowy, blask płomienia oświecał twarze łagodne i niebieskie źrenice, wcale nie srogie ni drapieżne, ale tak raczej patrzące, jak patrzą smutne i pokrzywdzone dzieci. Na krańcach obozowiska leżeli na mchach ranni, których zdolano unieść z ostatniej bitwy. Wróżbici, tak zwani „łabdarysy” i „sejtonowie”, mruczeli nad nimi zaklęcia lub opatrywali ich rany, przykładając na nie znane sobie zioła gojące, a oni leżeli w milczeniu, znosząc cierpliwie ból i męki. Z głębin leśnych, od strony polan i ługów⁸²⁰, dochodziło poświstywanie koniuchów, kiedy niekiedy podnosił się wiatr przysłaniając dymami obozowisko i napęlniając szumem bór ciemny. Ale noc czyniła się coraz późniejsza, więc ogniska poczęły mdleć⁸²¹ i gasnąć i cisza zapadła jeszcze większa, potęgując owe wrażenie smutku i jakby pogńębienia.

Wróg

Religia, Chrzest

Muzyka

⁸¹¹dostać (daw.) — dotrzymać pola w walce, wytrzymać. [przypis edytorski]

⁸¹²zgonić (daw.) — dogonić. [przypis edytorski]

⁸¹³ścigły (daw.) — szybki. [przypis edytorski]

⁸¹⁴Kawalerowie Mieczowi — niemiecki zakon rycerski założony w Rydze przez biskupa Alberta von Buxhövdena w 1202 r., w. 1237 połączył się z krzyżakami, zachowując pewną odrębność administracyjną. [przypis edytorski]

⁸¹⁵kniaź — książę. [przypis edytorski]

⁸¹⁶przedać — dziś popr.: sprzedać. [przypis edytorski]

⁸¹⁷szumny (daw.) — patetyczny bądź hałaśliwy i energiczny. [przypis edytorski]

⁸¹⁸numa — litewska chata z ziemi i nieociosanych bierwion. [przypis edytorski]

⁸¹⁹wedle (daw.) — obok. [przypis edytorski]

⁸²⁰ług a. łęg — podmokła łąka. [przypis edytorski]

⁸²¹mdleć (daw.) — słabnąć. [przypis edytorski]

Zbyszko wydał rozkaz gotowości ludziom, którym przywodził⁸²² i z którymi łatwo mógł się rozmówić, albowiem była między nimi garść Polocczan⁸²³, po czym zwrócił się do swego giermka i rzekł:

— Napatrzyłeś się do woli, a teraz czas wrócić pod namiot.

— Jużci się napatrzyłem — odpowiedział giermek — alem nie bardzo rad⁸²⁴ z tego, com widział, bo zaraz znać, że to pobici ludzie.

— Dwa razy: cztery dni temu przy zamku i onegdaj⁸²⁵ u przeprawy. A teraz chce się Skirwoille trzeci raz tam iść, by trzeciej porażki doznać.

— Jakże, to on nie rozumie, że z takim wojskiem przeciw Niemcom nie wskóra? Powiadał mi to już rycerz Maćko, a teraz i sam miarkuję⁸²⁶, że liche to muszą być i do bitki pacholki.

— I w tym się mylisz, bo to lud chrobry⁸²⁷ jak mało który w świecie. Jenó⁸²⁸ się kupą bezładną biją, a Niemcy w szyku. Jeśli się uda szyk rozerwać, to częściej Żmujdzin Niemca niż Niemiec Żmujdzina położy. Ba, ale tamci to wiedzą i tak się zwierają, że jako ściana stoją.

— A już o zamków dobywaniu to pewnie nie ma co i myśleć — rzekł Czech.

— Boć nijakiego sprzętu do tego nie ma — odpowiedział Zbyszko. — Sprzęt ma książę Witold i póki ku nam nie nadciągnie, nie ugryziem żadnego zamku, chybaży trafunkiem⁸²⁹ albo zdradą.

Tak rozmawiając, doszli do namiotu, przed którym płonął duży, podsycany przez czeladź⁸³⁰ ogień, a w nim kopciły się przygotowane przez czeladź mięsiwa. W namiocie chłodno było i wilgotno, więc rycerze, a z nimi i Hława, pokładli się przed ogniem na skórach.

Za czym posiliwszy się, próbowali zasnąć, lecz nie mogli. Maćko przewracał się z boku na bok, a następnie ujrzawszy, że Zbyszko siedzi przed płomieniem, otoczywszy ramionami kolana, zapytał:

— Słuchaj! Dlaczegoś ty radził iść daleko pod Ragnetę⁸³¹, nie tu blisko pod ten Gotteswerder? Co masz w tym?

— Bo tak mi coś do duszy gada, że Danuśka jest w Ragnecie — i tam się mniej strzegą niż tu.

— Nie było czasu się rozgadać, bom i sam był utrudzon, i tyś ludzi po boru po klęsce zbierał. Ale teraz mówże, jako jest: chcesz-li ty zawsze tej dziewczki szukać?

— Dyc to nie żadna dziewczka, jeno moja niewiasta⁸³² — odpowiedział Zbyszko.

Nastąpiło milczenie, albowiem Maćko rozumiał dobrze, że nie masz na to odpowiedzi. Gdyby Danuśka była dotychczas panną Jurandówną, byłby niechybnie stary rycerz namawiał bratanka, by jej poniechał, ale wobec świętości sakramentu poszukiwanie stawało się prostą powinnością i Maćko nie byłby nawet zadawał takiego pytania, gdyby nie to, że nie będąc obecny ni na ślubie, ni na weselu, mimowiednie uważał Jurandównę zawsze za dziewczkę.

— Jużci! — rzekł po chwili. — Ale o com przez te dwa dni miał czas się spytać, tom się spytał, i rzekłeś mi, że nic nie wiesz.

— Bo nic nie wiem, jeno to, że chyba gniew boski jest nade mną.

Wtem Hława przypodniósł się z niedźwiedziej skóry, siadł i nastawiwszy uszu, począł słuchać pilnie a ciekawie.

A Maćko rzekł:

— Pókić sen nie zmorzy, gadaj: coś widział, coś robił i coś wskórał w Malborgu?

⁸²²przywodzić — dziś popr.: dowodzić, przewodzić. [przypis edytorski]

⁸²³Polock — wczesnośredniowieczny gród słowiański, obecnie miasto na Białorusi. [przypis edytorski]

⁸²⁴rad (daw.) — zadowolony. [przypis edytorski]

⁸²⁵onegdaj (daw.) — dawniej, kiedyś, tu prawdop. „wczoraj”. [przypis edytorski]

⁸²⁶miarkować (daw.) — zorientować się. [przypis edytorski]

⁸²⁷chrobry (daw.) — odważny, śmiały. [przypis edytorski]

⁸²⁸jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

⁸²⁹trafunek (daw.) — przypadek. [przypis edytorski]

⁸³⁰czeladź — służba. [przypis edytorski]

⁸³¹Ragneta — obecnie Nieman w obwodzie kaliningradzkim; w r. 1289 krzyżacy zbudowali tam zamek. [przypis edytorski]

⁸³²niewiasta — tu: żona. [przypis edytorski]

Zbyszko odgarnął włosy, które dawno nie podcinane z przodu, spadały mu aż na brwi, chwilę posiedział w milczeniu, po czym jął⁸³³ mówić:

— Dałby Bóg, abym ja tyle mógł wiedzieć o mojej Danuście, ile wiem o Malborgu. Pytacie, com tam widział? Widziałem potęgę krzyżacką niezmierną, przez wszystkich królów i przez wszystkie narody wspomaganą, z którą nie wiem, czyli kto w świecie mierzyć się zdoła. Widziałem zamek, jakiego chyba i sam cesarz rzymski nie ma. Widziałem skarby nieprzebrane, widziałem zbroje, widziałem mrowie orężnych⁸³⁴ mnichów, rycerzy i knechtów⁸³⁵ — i relikwie jakby u Ojca Świętego w Rzymie, i mówię wam, że ażę dusza zdrętwiała we mnie, bom sobie pomyślał: gdzie się tam komu na nich porywać? kto ich zmoże⁸³⁶? kto się im oprze? kogo ich siła nie przełamie?

— Nas! zatracona ich mać! — zawołał nie mogąc wytrzymać Hlawa.

Maćkowi dziwne wydały się także słowa Zbyszka, więc choć chciało mu się poznać wszystkie przygody młodzianka, jednakże przerwał mu i rzekł:

— A toś zapomniał o Wilnie? A mało to razy zderzał się z nimi tarczą o tarcz i łbem o łeb! A toś zabaczył⁸³⁷, jako im niesporo⁸³⁸ bywało ku nam — i jak na zatwardziałość naszą narzekali: że to nie dość było konia zapocić i kopię pokruszyć, jeno trza było cudze gardło wziąć albo swoje dać! Byli tam przecie i goście, którzy nas pozywali — a wszyscy z hańbą odeszli. Cóżes to tak zmiękł?

— Nie zmiękleł ja, bom się i w Malborgu potykał, gdzie też i na ostre gonili⁸³⁹. Ale wy ich wszystkim⁸⁴⁰ potęgi nie znacie.

Lecz stary rozgniewał się.

— A ty znasz-li całą moc polską? Widziałeś wszystkie chorągwie w kupie? Nie widziałeś. A ich potęga na krzywdzie ludzkiej i na zdradzie stoi, bo tam i piędzi⁸⁴¹ ziemi nie ma, która by była ich. Przyjęli ci ich książęta nasi, jak się ubogiego w dom przyjmuje — i obdarowali, a oni porósłszy w moc, pokąsali tę rękę, co ich żywiła, jako psi bezecni i wściekli. Ziemię zagarnęli, miasta zdradą pobrali i ot ich moc! Ale choćby wszyscy królowie świata szli im w pomoc — nadejdzie dzień sądu i pomsty.

— Skoroście mi kazali gadać, com widział, a teraz się gniewacie, to wolej⁸⁴² zaniecham — rzekł Zbyszko.

Maćko zaś sapał przez jakiś czas gniewnie, po chwili jednak uspokoił się i rzekł:

— Albo to raz tak bywa! Stoi ci w lesie chojar⁸⁴³ jako wieża sroga, myślałbyś, że wiek wieków postoi, a stukniesz w niego godnie⁸⁴⁴ obuchem⁸⁴⁵, to ci się pustką obezwie. I próchno się w nim sypie. Taka to i krzyżacka moc! Ale jam ci kazał gadać, coś robił i coś wskórał. Gonileś tam na ostre — powiadasz?

— Gonilem. Hardo i niewdzięcznie ci mnie tam z początku przyjęli, bo było im już wiadomo, żem się z Rotgierem potykał. Może i przygodziłoby mi się⁸⁴⁶ co złego, jeno żem z listem od księcia przyjechał i pan Lorsche, którego oni szanują, od ich złości mnie bronił. Ale potem przyszły ucztę i gonitwy, w których Pan Jezus mi pobłogosławił. Toście słyszeli, że mnie brat mistrzów⁸⁴⁷ Ulryk pokochał — i dał mi rozkaz od samego mistrza na piśmie, aby mi Danuskę wydali?

— Powiadali nam ludzie — rzekł Maćko — iżę popręg⁸⁴⁸ mu pękł przy siedle⁸⁴⁹, co ty widzący⁸⁵⁰ nie chciałeś na niego uderzać.

⁸³³jął (daw.) — zacząć. [przypis edytorski]

⁸³⁴orężny (daw.) — uzbrojony. [przypis edytorski]

⁸³⁵knecht — żołnierz piechoty niemieckiej. [przypis edytorski]

⁸³⁶zmóc (daw.) — pokonać. [przypis edytorski]

⁸³⁷zabaczyć (daw.) — zapomnieć. [przypis edytorski]

⁸³⁸niesporo (daw.) — niechętnie, niewygodnie. [przypis edytorski]

⁸³⁹gonić (daw.) — pojedynkować się konno. [przypis edytorski]

⁸⁴⁰wszystek (daw.) — cały. [przypis edytorski]

⁸⁴¹piędź — dawna miara długości, ok. 18–22 cm. [przypis edytorski]

⁸⁴²wolej (daw.) — lepiej. [przypis edytorski]

⁸⁴³chojar (daw.) — duże drzewo iglaste. [przypis edytorski]

⁸⁴⁴godnie (daw.) — mocno, solidnie. [przypis edytorski]

⁸⁴⁵obuch — tępa część siekiery a. topora, przeciwległa do ostrza. [przypis edytorski]

⁸⁴⁶przygodzić się (daw.) — przydarzyć się. [przypis edytorski]

⁸⁴⁷mistrzów (daw.) — mistrzowy, mistrza. [przypis edytorski]

⁸⁴⁸popręg — rzemień podtrzymujący siodło. [przypis edytorski]

⁸⁴⁹siedle — dziś popr.: siodło. [przypis edytorski]

⁸⁵⁰widzący (daw.) — widząc. [przypis edytorski]

— Jużci, podniosłem kopię w górę, a on mnie od tej pory pokochał.

Hej, miły Boże! srogie mi pisma dali, z którymi mogłem od zamku do zamku jeździć i szukać. Już myślałem, że koniec mojej biedy i mego frasunku⁸⁵¹ — a teraz ot, tu siedzę, w dzikiej stronie⁸⁵², bez rady nijakiej, w strapieniu i smutku, a co dzień ci mi gorzej i tęskniej...

Tu umilkł na chwilę, po czym rzucił z całej mocy wiórem w ogień, aż iskry posypały się z płonących głowni⁸⁵³, i rzekł:

— Bo jeśli ta nieboga jęczy tu gdzie w jakim zamku, a myśli, że jej zabaczył⁸⁵⁴, to niechby mnie nagła śmierć nie minęła!

I tyle w nim się widocznie zapiekło zniecierpliwienia i bólu, że jął znów rzucać wiórami w ogień jak gdyby nagłym, ślepym bólem uniesion, a oni zdumieli się bardzo, nie przypuszczali bowiem, żeby tak kochał Danuskę.

— Pohamuj się! — zawołał Maćko. — Jakoże było z onym⁸⁵⁵ glejtem⁸⁵⁶? Zali komturowie⁸⁵⁷ nie chcieli rozkazów mistrza słuchać?

— Pohamujcie się, panie — rzekł Czech — Bóg was pocieszy — może wkrótce.

Zbyszkowi zaś lzy błysły w źrenicach, ale uspokoił się nieco i rzekł:

— Otwierali odmienne zamki i więzienia. Byłem wszędy, szukałem! Aż wybuchła ta wojna — i w Gierdawach⁸⁵⁸ powiedział mi wójt von Heideck, że wojenne prawo inne i że glejty wydane w czasie pokoju nic nie znaczą. Pozwałem go zaraz, ale nie stanął i z zamku mnie wyżenąć⁸⁵⁹ kazał.

— A w innych? — spytał Maćko.

— Wszędy⁸⁶⁰ to samo. W Królewcu komtur, który jest zwierzchnikiem gierdawskiego wójta, nie chciał nawet czytać mistrzowego pisma mówiąc, że wojna wojną — i głowę, póki cała, kazał mi precz unosić. Pytałem i gdzie indziej — wszędy to samo.

— To teraz rozumiem — rzekł stary rycerz. — Widząc, że nic nie wskórasz, wołałeś tu przyjść, gdzie chociaż pomsta może się zdarzyć.

— Tak jest — odpowiedział Zbyszko. — Myślałem także, że jeńców nabierzem i może zamków kilka ogarnięm⁸⁶¹; ale oni nie umieją zamków zdobywać.

— Hej, przyjdzie sam książę Witold, to będzie inaczej.

— Daj go Bóg.

— Przyjdzie. Słyszałem na mazowieckim dworze, że przyjdzie, a może i król z nim razem z całą potęgą polską.

Lecz dalszą rozmowę przerwało im przyjście Skirwoiłły, który wychylił się niespodzianie z cienia i rzekł:

— W pochód ruszamy.

Usłyszawszy to, rycerze powstali żywo⁸⁶² na nogi, Skirwoiło zaś zbliżył ku ich twarzom swoją ogromną głowę i rzekł przyciszonym głosem:

— Są nowiny: idą do Nowego Kowna posiłki. Dwóch rycerzy prowadzi knechtów⁸⁶³, było i spyżę⁸⁶⁴. Zaskoczmy im⁸⁶⁵.

— To przejdziem Niemen? — zapytał Zbyszko.

— Tak. Wiem⁸⁶⁶ bród.

⁸⁵¹frasunek (daw.) — smutek. [przypis edytorski]

⁸⁵²strona — tu: kraj, okolica. [przypis edytorski]

⁸⁵³głownia — palący się lub spalony kawałek drewna. [przypis edytorski]

⁸⁵⁴zabaczyć (daw.) — zapomnieć. [przypis edytorski]

⁸⁵⁵onym (daw.) — tym. [przypis edytorski]

⁸⁵⁶glejt (daw.) — list żelazny, dokument wystawiany przez władzę, zapewniający swobodę poruszania się po podlegającym jej terenie. [przypis edytorski]

⁸⁵⁷komtur — zwierzchnik domu zakonnego bądź okręgu w zakonach rycerskich, do których zaliczali się krzyżacy. [przypis edytorski]

⁸⁵⁸Gierdawy — obecnie miasteczko w obwodzie kaliningradzkim, 3 km od granicy z Polską. [przypis edytorski]

⁸⁵⁹wyżenąć (daw.) — wygnać. [przypis edytorski]

⁸⁶⁰wszędę — dziś popr.: wszędzie. [przypis edytorski]

⁸⁶¹ogarnąć — tu: oblec, zdobyć. [przypis edytorski]

⁸⁶²żywo (daw.) — szybko. [przypis edytorski]

⁸⁶³knecht — żołnierz piechoty niemieckiej. [przypis edytorski]

⁸⁶⁴spyża (daw.) — żywność, prowiant. [przypis edytorski]

⁸⁶⁵zaskoczmy im (daw.) — przetniemy im drogę. [przypis edytorski]

⁸⁶⁶wiedzieć (daw.) — znać. [przypis edytorski]

— A w zamku wiedzą o posiłkach.

— Wiedzą i wyjdą im na spotkanie, ale na tych uderzycie wy.

I począł im objaśniać, gdzie mają się zasadzić⁸⁶⁷, tak aby niespodzianie uderzyć na tych, którzy pokwapią się⁸⁶⁸ z zamku. Chodziło mu o to, by jednocześnie stoczyć dwie bitwy i pomścić ostatnie porażki, co mogło się udać tym łatwiej, że po świeżym zwycięstwie nieprzyjaciół czuł się zupełnie bezpieczny. Więc wskazał im miejsce i czas, w którym mieli tam zdążyć, a resztę zdał na ich męstwo i przemyślność. Oni zaś uradowali się w sercach, gdyż zaraz poznali, że mówi do nich wojownik doświadczony i sprawny. Skończywszy, kazał im iść za sobą i wrócił do swej numy, w której czekali już na niego kniaziowie i bojarzynie setnicy⁸⁶⁹. Tam powtórzył rozkazy, wydał nowe, a wreszcie podniósłszy do ust piszczałkę, wyrzeźbioną z wilczej kości, wydał donośny i przeraźliwy świst, który usłyszano od jednego do drugiego końca obozu.

Na ów ogłos zakotłowało się coś wedle⁸⁷⁰ przygasłych ognisk; tu i ówdzie poczęły strzelać iskry, potem błysnęły płomyki, które rosły i wzmagaly się z każdą chwilą, a przy ich blasku widać było dzikie postacie wojowników zbierające się koło stosów z bronią. Bór zadrgał i zbudził się. Po chwili z głębin poczęły dochodzić wołania koniuchów pędzących stada ku obozowi.

ROZDZIAŁ OSIEMNASTY

Doszli rankiem do Niewiaży⁸⁷¹ i przeprawili się: kto konno, kto przy ogonie końskim, kto na pęku łóz⁸⁷². Poszło to tak prędko, że aż Maćko, Zbyszko, Hława i ci z Mazurów, którzy przyszedli na ochotnika, dziwili się sprawności tego ludu i teraz dopiero zrozumieli, dlaczego ni bory, ni bagna, ni rzeki nie mogły powstrzymać wypraw litewskich. Wyszedszy z wody, żaden nie zewłókł odzieży, nie zrzucił kozucha ni wilczury⁸⁷³, jeno⁸⁷⁴ suszyli się, nadstawiając grzbiety słońcu, aż dymiło się z nich jak ze smolarni — i po małym wypoczynku ruszyli śpiesznym pochodem na północ. Ciemnym wieczorem dotarli do Niemna. I tu przeprawa, jako przez rzekę wielką a do tego nabrzmiąłą wiosennymi wodami, nie była łatwą. Bród, o którym wiedział Skirwoiło, zmienił się miejscami w topiel, tak że konie musiały pływać więcej niż na ćwierć stajania⁸⁷⁵. Dwóch ludzi uniósł prąd tuż przy boku Zbyszka i Czecha, którzy na próżno chcieli ich ratować, albowiem z powodu ciemności i wzburzonej wody rychło⁸⁷⁶ stracili ich z oczu, oni zaś nie śmieli wołać o ratunek, ponieważ poprzednio wódz wydał rozkaz, aby przeprawa odbyła się w jak najgłębszym milczeniu. Jednakże wszyscy inni dotarli szczęśliwie do drugiego brzegu, na którym przesiedzieli bez ognia do rana.

O pierwszym brzasku całe wojsko rozdzieliło się na dwa oddziały. Z jednym Skirwoiło poszedł w głąb kraju na spotkanie owych rycerzy prowadzących posiłki do Gotteswerder, drugi powiódł Zbyszko wstecz ku wyspie, aby zaskoczyć⁸⁷⁷ ludziom zamkowym, którzy naprzeciw tamtym wyjść chcieli. Dzień czynił się w górze jasny i pogodny, ale na dole bór, łęgi⁸⁷⁸ i krze⁸⁷⁹ przysłonione były gęstym, białawym oparem, który całkiem zakrywał dal. Była to dla Zbyszka i jego ludzi okoliczność pomyślna, albowiem Niemcy ciągnący od zamku nie mogli ich z dala dojrzeć i w porę cofnąć się przed bitwą. Młody rycerz rad⁸⁸⁰ był z tego niezmiernie i tak mówił do jadącego obok Maćka:

⁸⁶⁷zasadzić się (daw.) — zacząć się, zorganizować zasadzkę. [przypis edytorski]

⁸⁶⁸kwapić się (daw.) — spieszyć się. [przypis edytorski]

⁸⁶⁹setnik — przełożony nad setką ludzi. [przypis edytorski]

⁸⁷⁰wedle (daw.) — obok. [przypis edytorski]

⁸⁷¹Niewiaża — prawy dopływ Niemna. [przypis edytorski]

⁸⁷²łozy — zarośla wierzbowe. [przypis edytorski]

⁸⁷³wilczura — okrycie wierzchnie ze skóry wilczej. [przypis edytorski]

⁸⁷⁴jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

⁸⁷⁵stajanie a. staje — dawna miara odległości, etymologicznie: dystans, po przebiegnięciu którego koń musi się zatrzymać. [przypis edytorski]

⁸⁷⁶rychło (daw.) — szybko. [przypis edytorski]

⁸⁷⁷zaskoczyć — tu: przeciąć drogę. [przypis edytorski]

⁸⁷⁸łęg a. ług — podmokła łąka. [przypis edytorski]

⁸⁷⁹kierz (daw.) — krzak. [przypis edytorski]

⁸⁸⁰rad (daw.) — zadowolony. [przypis edytorski]

— Pierwej⁸⁸¹ uderzym się o siebie, niż się w takim tumanie⁸⁸² zobaczymy, daj Bóg tylko, aby nie zrzedniał choć do południa.

To rzekłszy, poskoczył naprzód, by wydać setnikom⁸⁸³ jadącym na przodzie rozkazy, niebawem jednak wrócił i rzekł:

— Niezadługo trafim na gościniec idący od przewozu przed wyspą do środka kraju. Tam się w gęstwinie położym i będziem na nich czekać.

— Skąd wiesz o gościńcu? — zapytał Maćko.

— Od chłopów tutejszych, których mam między ludźmi kilkunastu. Oni to wszędy⁸⁸⁴ nas prowadzą.

— A jak daleko od zamku i od wyspy przypadniesz⁸⁸⁵?

— W mili.

— To dobrze, bo gdyby było bliżej, mogliby z zamku knechtów⁸⁸⁶ w pomoc pchnąć, a tak — nie tylko nie nadążą, ale i krzyku nie usłyszą.

— Jużci, że o tym pomyślałem.

— Pomyślałeś o jednym, pomyślnie i o drugim: jeśli to wierne chłopcy, wyślij ich dwóch albo trzech naprzód, aby który pierwszy obaczy Niemców, zaraz dawał nam znać, że idą.

— Ba, już i to zrobione!

— Tedy⁸⁸⁷ jeszcze ci coś powiem. Każ stu albo dwustu ludziom, zaraz jak tylko bitka się zacznie, nie mieszać się do niej, jeno skoczyć i przeciąć drogę od wyspy.

— Pierwsza rzecz! — odpowiedział Zbyszko — ale już i takie rozkazy wydane. Wpadną Niemce jakoby w potrzask albo jako w oklepce!

Usłyszawszy to, Maćko spojrzał na bratanka życzliwym okiem, rad był bowiem, że Zbyszko mimo wczesnych lat życia tak dobrze wojnę rozumiał, więc uśmiechnął się i mruknął:

— Nasza prawa⁸⁸⁸ krew!

Lecz giermek Hława uradowany był w duszy jeszcze bardziej od Maćka, gdyż nie było dla niego większej nad bitwę rozkoszy.

— Nie wiem — rzekł — jak ci nasi ludzie będą się potykali, ale idą cicho, sprawnie i ochotę znać po nich okrutną. Jeżeli ów Skirwoiło dobrze wszystko wymędrował⁸⁸⁹, to żywa noga nie powinna wyjść ze skrzętu⁸⁹⁰.

— Da Bóg, mało się ich wymknie — odpowiedział Zbyszko. — Ale kazałem jak najwięcej jeńców brać, a gdyby trafił się między nimi rycerz albo brat zakonny, to już koniecznie nie zabijać.

— A czemu to, panie? — spytał Czech.

Zbyszko zaś odrzekł:

— Pilnujcie i wy, aby tak było. Rycerz, jeśli z gości, to włóczy się po miastach, po zamkach, siła⁸⁹¹ ludzi widuje i siła nowin słyszy, a jeśli zakonny, to jeszcze więcej. Toć Bogiem a prawdą po to ja tu przyjechałem, żeby kogoś znaczniejszego pochwycić i zamianę uczynić. Jedna mi ta droga ostała... jeżeli jeszcze ostała.

To rzekłszy, dał ostrogi koniowi i znów wysunął się na czoło oddziału, aby wydać ostatnie rozporządzenia i uciec razem od smutnych myśli, na które brakło i czasu, albowiem miejsce na zasadzkę wybrane nie było już zbyt odległe.

— Czemu to młody pan tuszy⁸⁹², że jego niewiastka⁸⁹³ jeszcze żyje i że się w tych stronach znajduje? — spytał Czech.

⁸⁸¹*pierwej* (daw.) — najpierw, wcześniej. [przypis edytorski]

⁸⁸²*tuman* — mgła, opar. [przypis edytorski]

⁸⁸³*setnik* — przełożony nad setką ludzi. [przypis edytorski]

⁸⁸⁴*wszędę* — dziś popr.: wszędzie. [przypis edytorski]

⁸⁸⁵*przypaść* (daw.) — zacząć się. [przypis edytorski]

⁸⁸⁶*knecht* — żołnierz piechoty niemieckiej. [przypis edytorski]

⁸⁸⁷*tedy* (daw.) — więc, zatem. [przypis edytorski]

⁸⁸⁸*prawy* (daw.) — prawdziwy. [przypis edytorski]

⁸⁸⁹*wymędrować* — tu: zaplanować. [przypis edytorski]

⁸⁹⁰*skrzęt* (daw.) — tumult, zamieszanie. [przypis edytorski]

⁸⁹¹*siła* (daw.) — wielu. [przypis edytorski]

⁸⁹²*tuszyć* (daw.) — mieć nadzieję. [przypis edytorski]

⁸⁹³*niewiastka* — tu: żona. [przypis edytorski]

— Bo jeśli jej Zygfryd od razu w Szczytnie w pierwszym zapędzie nie zamordował — odparł Maćko — to sprawiedliwie można się spodziewać, że jeszcze żywa. A jeśliby ją był zamordował, to by szczytnieński ksiądz nie był nam takich rzeczy rozpowiadał, które przecie i Zbyszko słyszał. Ciężka to rzecz nawet dla największego okrutnika podnieść rękę na niewiastę bezbronną, ba! na dziecko niewinne.

— Ciężka, ale nie dla Krzyżaka. A księcia Witoldowe⁸⁹⁴ dzieci?

— Prawda jest, że wilcze oni serca mają, wszelako i to prawda, że w Szczytnie jej nie zgładził, a że sam w tę stronę pociągnął, więc może i ją w którymś zamku ukrył.

— Hej! żeby się to tak udało tę wyspę i ten zamek ubiec⁸⁹⁵!

— Spójrzj jeno na tych ludzi — rzekł Maćko.

— Pewnie! pewnie! ale mam ci ja jedną myśl, którą młodemu panu powiem.

— Choćbyś miał i dziesięć, dzidami murów nie rozwalisz.

To powiedziawszy, ukazał Maćko na szeregi dzid, w które większa część wojowników była uzbrojona, po czym zapytał:

— Widziałeś kiedy takie wojsko?

A Czech rzeczywiście nic podobnego nie widział. Przed nim jechał gęsty zastęp wojowników i jechał bezładnie, bo w boru i wśród krzów⁸⁹⁶ trudno się było trzymać szeregów. Zresztą piesi pomieszani byli z konnymi i by nadążyć krokom końskim, trzymali się grzyw, kulbak⁸⁹⁷ i ogonów. Barki wojowników pokryte były skórami wilków, rysiów i niedźwiedzi, z głów sterczały to kły dzicze, to rogi jelenie, to kosmate uszy, tak że gdyby nie broń stercząca w górę i nie smoliste łuki i kobałki⁸⁹⁸ ze strzałami na plecach, patrzącym z tyłu mogłoby się wydać, zwłaszcza we mgle, że to całe gromady dzikich leśnych bestii wyruszyły z głębi leśnych mateczników⁸⁹⁹ — i ciągną gdzieś na wyraj⁹⁰⁰ gnane żądzą krwi lub głodem. Było w tym coś strasznego, a zarazem tak niezwykajnego, jak gdyby się patrzyło na ów dziw zwany gomon⁹⁰¹, w czasie którego, jak wierzy prostactwo, zrywają się i idą przed się zwierzęta, a nawet kamienie i krzaki.

Toteż na ów widok jeden z owych włodyczków⁹⁰² z Łękawicy, którzy przybyli z Czechem, zbliżył się do niego, przeżegnał się i rzekł:

— W imię Ojca i Syna! Dyc⁹⁰³ ze stadem prawych wilków idziem, nie z ludźmi.

Hława zaś, choć sam pierwszy raz podobne wojsko oglądał, odrzekł jako doświadczony człowiek, który wszystko przeznał i niczemu się nie dziwi:

— Wilcy stadem w zimie chadzają, ale krzyżacka jucha⁹⁰⁴ smakuje i na wiosnę.

A rzeczywiście była już wiosna — maj! Leszczyna, którą bór był podszyty, pokryła się jasną zielenią. Z mchów puszystych a miękkich, po których stapały bez szelestu nogi wojowników, wydobywały się białe i sinawe sasanki oraz młode jagodzisko i ząbkowana paproć. Zmoczzone obfitymi dżdżami⁹⁰⁵ drzewa pachniały wilgotną korą, a z leśnego podłoża biła surowa woń opadłego igliwia i próchna. Słońce grało tęczę na zwieszonych wśród liści kropkach i ptactwo głośliło się w gorze radośnie.

Oni szli coraz prędzej, bo Zbyszko przynaglał. Po chwili przyjechał znów na tyły oddziału, gdzie był Maćko z Czechem i mazurskimi ochotnikami. Nadzieja dobrej bitki widocznie ożywiła go znacznie, bo w twarzy nie miał zwykłej troski i oczy świeciły mu po dawnemu.

— Nuże! — zawołał. — W przodku nam teraz iść, nie w ociągu⁹⁰⁶!

I powiodł ich na czoło oddziału.

⁸⁹⁴Witold Kiejstutowicz, zwany Wielkim — (ok. 1350–1430), wielki książę litewski, brat stryjeczny Władysława Jagiełły. W latach 1382–1385 oraz 1390 przejściowo sprzymierzony z Krzyżakami przeciw Jagiellom. [przypis edytorski]

⁸⁹⁵ubiec — tu: zdobyć. [przypis edytorski]

⁸⁹⁶kierz (daw.) — krzak. [przypis edytorski]

⁸⁹⁷kulbaka — wysokie siodło, przeważnie wojskowe. [przypis edytorski]

⁸⁹⁸kobałka — koszyk, tu: kołczan. [przypis edytorski]

⁸⁹⁹matecznik — legowiska dzikich zwierząt bądź trudno dostępne miejsce w puszczy. [przypis edytorski]

⁹⁰⁰wyraj (daw.) — odlot ptaków na zimę bądź „ciepłe kraje”. [przypis edytorski]

⁹⁰¹gomon — bajkowy pochód zwierząt, roślin i kamieni. [przypis edytorski]

⁹⁰²włodyka (daw.) — rycerz, zwłaszcza niemający lub pozbawiony pełni praw stanowych. [przypis edytorski]

⁹⁰³dyc (gw.) — przecież. [przypis edytorski]

⁹⁰⁴jucha — krew. [przypis edytorski]

⁹⁰⁵dżdże (daw.) — deszcze. [przypis edytorski]

⁹⁰⁶w ociągu (daw.) — z tyłu. [przypis edytorski]

— Słyszycie — rzekł jeszcze — może zaskoczym Niemców niespodzianie; ale jeśli co wymiarkują⁹⁰⁷ i w szyku zdołają stanąć, to jużci pierwsi uderzymy, bo zbroja na nas godniejsza⁹⁰⁸ i miecze lepsze!

— Tak ono i będzie! — rzekł Maćko.

Inni zaś osadzili się mocniej w kulbakach⁹⁰⁹, jakby już zaraz mieli uderzyć. Ten i ów nabrał w piersi powietrza i zmacał, czy kord⁹¹⁰ łatwo z pochew wychodzi.

Zbyszko powtórzył im jeszcze raz, aby jeśli wśród pieszych knechtów⁹¹¹ znajdą się rycerze lub bracia w białych płaszczach na zbroi, nie zabijają ich, jeno w niewolę brać, po czym skoczył znów do przewodników i po chwili zatrzymał oddział.

Przyszli do gościńca, który od przystani leżącej naprzeciw wyspy biegł w głąb kraju. Właściwie nie był to jeszcze prawdziwy gościniec, ale raczej szlak niedawno przez lasy przetarty i wyrównany tylko o tyle, aby wojska i wozy od biedy mogły przejść po nim. Z obu stron wznosił się wysokopienny bór, a po obu brzegach piętrzyły się pościnane dla otwarcia drogi pnie starych sosen. Leszczynowe podszycie było miejscami tak gęste, że przesłaniało całkiem głąb leśną. Wybrał przy tym Zbyszko miejsce na zakręcie, aby nadchodzący, nie mogąc nic dojrzeć z dala, nie mieli czasu albo cofnąć się w porę, albo ustawić w bojowym szyku. Tam zajął oba boki szlaku i kazał czekać nieprzyjaciela.

Żyzi z borem i z leśną wojną Żmujdzini przypadli⁹¹² tak sprawnie za kłody, za wykroty⁹¹³, za leszczynowe krze⁹¹⁴ i kępy młodej jedliny — jakby ich ziemia pochłonęła. Człowiek się nie ozwał, koń nie parsknął. Od czasu do czasu koło zaczajonych ludzi przeciągał to drobny, to gruby zwierz leśny i dopiero niemal otarłszy się o nich, rzucał się z przerażeniem i fukiem w bok. Chwilami zrywał się powiew i napęlniał bór szumem uroczystym i poważnym, chwilami cichnął, a wówczas słychać było tylko odległe kukanie kukulek i bliskie kucie dzieciółów.

Żmujdzini słuchali z radością tych odgłosów, albowiem szczególnie dzieciół był dla nich zwiastunem dobrej wróżby. Było zaś owych ptaków pełno w tym boru i kowanie dochodziło ze wszystkich stron, usilne, szybkie, podobne jakby do pracy ludzkiej. Rzekłbyś, wszystkie tam miały swe kuźnie i od wczesnego rana zabrały się do gorliwej roboty. Maćkowi i Mazurom zdawało się, że słyszą cieślów pobijających krokwie⁹¹⁵ na nowym domu, i przypominały im się strony rodzinne.

Lecz czas upływał i dłużył się, a tymczasem nic nie było słychać prócz szumu leśnego i głosów ptactwa. Mgła leżąca na dole zrzędła, słońce podniosło się znacznie i jęło⁹¹⁶ przygrzewać, a oni leżeli ciągle. Wreszcie Hława, któremu znudziło się oczekiwanie i milczenie, pochylił się do ucha Zbyszka i począł szeptać:

— Panie... Jeśli, da Bóg, żaden z psubratów nie ujdzie, czybyśmy nie mogli nocą pociągnąć pod zamek, przeprawić się i zdobyć go niespodzianie?

— A to myślisz, że tam łodzi nie strzegą i hasła nie mają?

— Strzegą i mają — odszepnął Czech — ale jeńcy pod nożem hasło powiedzą, ba! sami się po niemiecku do nich obezwą. Byłe na wyspę się dostać, to sam zamek...

Tu przerwał, gdyż Zbyszko położył mu nagle dłoń na ustach, albowiem z gościńca doszło krakanie kruka.

— Cichaj! — rzekł — to znak!

Jakoż we dwa pacierze później na szlaku zjawił się Żmujdzin na małym kudłatym koniu, którego kopyta obwinęte były w skórę barania, tak aby nie wydawały tętentu i nie zostawiały śladów na błocie.

Jadąc, rozglądał się bystro na obie strony i nagle usłyszawszy z gąszczy odpowiedź na krakanie, nurknął w las, a po chwili był już przy Zbyszku.

— Idą!... — rzekł.

Omen

⁹⁰⁷wymiarkować (daw.) — zorientować się. [przypis edytorski]

⁹⁰⁸godniejszy (daw.) — solidniejszy. [przypis edytorski]

⁹⁰⁹kulbaka — wysokie siodło, zazwyczaj wojskowe. [przypis edytorski]

⁹¹⁰kord — krótki miecz. [przypis edytorski]

⁹¹¹knecht — żołnierz piechoty niemieckiej. [przypis edytorski]

⁹¹²przypaść (daw.) — zacząć się. [przypis edytorski]

⁹¹³wykrot — dziura po wyrwanym z korzeniami drzewie. [przypis edytorski]

⁹¹⁴kierz (daw.) — krzak. [przypis edytorski]

⁹¹⁵krokiew — ukośna belka podtrzymująca dach. [przypis edytorski]

⁹¹⁶jęć (daw.) — zacząć. [przypis edytorski]

Zbyszko począł wypytywać śpiesznie, jak idą, ile jest jazdy, ilu knechtów⁹¹⁷ pieszych, a przede wszystkim, jak daleko się jeszcze znajdują. Z odpowiedzi Żmujdzina dowiedział się, że oddział nie przenosi⁹¹⁸ stu pięćdziesięciu wojowników, z tych pięćdziesięciu konnych, pod wodzą nie Krzyżaka, lecz jakiegoś świeckiego rycerza, że idą w szyku, prowadząc za sobą puste wozy, a na nich zapas kół, że przed oddziałem idzie w odległości dwóch strzałów z łuku „straża” złożona z ośmiu ludzi, która zjeżdża często gęsto z gościńca i bada bór i gąszcza⁹¹⁹, a na koniec, że znajdują się o ćwierć mili.

Zbyszko nie bardzo był rad⁹²⁰, że idą w szyku. Wiedział z doświadczenia, jak trudno jest w takim razie rozerwać sfornych⁹²¹ Niemców i jak taka „kupia” umie bronić się cofając i ciąć na kształt osaczonego przez psy odyńca⁹²². Natomiast ucieszyła go wiadomość, iż są nie dalej niż o ćwierć mili, wymiarkował⁹²³ bowiem z tego, że ów zastęp ludzi, których poprzednio wysłał, zajął już był tyły Niemcom, i że w razie ich klęski nie przepuści żadnej żywej duszy. Co do czaty⁹²⁴ idącej w przodzie oddziału, niewiele z niej sobie robił, gdyż spodziewając się z góry, że tak będzie, rozkazał już poprzednio swym Żmujdzinom albo przepuścić ową straż spokojnie, albo też, gdyby ludzie z niej chcieli badać wnętrze boru, wyłowić ich po cichu co do jednego.

Lecz to ostatnie polecenie okazało się zbyt trudnym. Podjazd nadciągnął niebawem. Ukryci pod wykrotami⁹²⁵ bliżej gościńca Żmujdzini widzieli doskonale tych knechtów, jak stanąwszy na skraj, poczęli z sobą rozmawiać. Naczelnik, tęgi, rudobrody Niemiec, nakazawszy im znakiem milczenie, począł następnie nasłuchiwać. Przez chwilę widać było, że waha się, czyby nie zjechać w bór, wreszcie, słysząc tylko kowanie⁹²⁶ dzieciół, widocznie pomyślał, iż ptactwo nie pracowałoby tak swobodnie, gdyby w lesie był kto ukryty, więc machnął ręką i powiodł⁹²⁷ oddział dalej.

Zbyszko przeczekał, póki nie znikli za następnym skrajem, po czym zbliżył się cicho do samego gościńca na czele ciężej zbrojnych mężów. Był między nimi Maćko, Czech, dwóch włodyków⁹²⁸ z Łękawicy, trzech młodych rycerzy spod Ciechanowa i kilkunastu znaczniejszych, lepiej zbrojnych bojarów⁹²⁹ żmujdzkich. Dalsze ukrywanie się nie było już zbyt potrzebne, miał więc Zbyszko zamiar, zaraz gdy zjawią się Niemcy, wysunąć się na środek szlaku, skoczyć, uderzyć w nich i rozerwać. Gdyby to się udało i gdyby walka ogólna zamieniła się na szereg pojedynczych, mógł już być pewien, że Żmujdzini poradzą sobie z Niemcami.

I znów nastała chwila ciszy, którą mącił tylko zwykły gwar leśny. Ale wkrótce do uszu wojowników doszły od wschodniej strony gościńca i głosy ludzkie. Zrazu pomieszan e i dość odległe, stopniowo stawały się coraz bliższe i wyraźniejsze.

Zbyszko w tej samej chwili wyprowadził swój oddział na środek gościńca i ustawił go w klin. Sam stał na czele, mając za sobą bezpośrednio Maćka i Czecha. W następnym szeregu stało trzech ludzi, w następnym czterech. Zbrojni byli wszyscy dobrze: brakło im wprawdzie potężnych „drzew”, czyli kopii rycerskich, gdyż te stawały się w leśnych pochodach wielką zawadą; natomiast mieli w ręku krótkie i lżejsze dzidy żmujdzkie do pierwszego natarcia, a miecze i topory przy siodłach do walki w ścis ku.

Hława nastawił pilnie uszy, posłuchał, a następnie szepnął do Maćka:

— Śpiewają, zatracona ich mać!

— Ale mi to dziwno, że tam bór zamyka się przed nami i że ich nie widać dotąd — odpowiedział Maćko.

⁹¹⁷knecht — żołnierz piechoty niemieckiej. [przypis edytorski]

⁹¹⁸przenosić — przekraczać (wielkością). [przypis edytorski]

⁹¹⁹gąszcza — dziś popr.: gąszcze. [przypis edytorski]

⁹²⁰rad (daw.) — zadowolony. [przypis edytorski]

⁹²¹sforny — tu: walczący w szyku. [przypis edytorski]

⁹²²odyniec — samiec dzika. [przypis edytorski]

⁹²³wymiarkować — tu: wywnioskować. [przypis edytorski]

⁹²⁴czata (daw.) — straż. [przypis edytorski]

⁹²⁵wykrot — dziura w ziemi po wyrwanym z korzeniami drzewie. [przypis edytorski]

⁹²⁶kowanie — dziś popr.: kucie. [przypis edytorski]

⁹²⁷wieść (daw.) — prowadzić. [przypis edytorski]

⁹²⁸włodyka — rycerz, zwłaszcza niemający lub bez pełni praw stanowych. [przypis edytorski]

⁹²⁹bojar a. bojarzyn — szlachcic ruski, wołoski a. litewski. [przypis edytorski]

Na to Zbyszko, który już dalsze skrywanie się, a nawet ciche mówienie uważał za zbyteczne, odwrócił się i rzekł:

— Bo gościniec idzie wedle⁹³⁰ strumienia i przez to często się zakręca. Obaczym się niespodzianie, ale to lepiej.

— A wesoło ci jakoś śpiewają! — powtórzył Czech.

Istotnie zaś Niemcy śpiewali wcale niepobożną pieśń, co łatwo było z samej nuty wymiarkować. Wsłuchawszy się, można również było odróżnić, że śpiewa nie więcej niż kilkunastu ludzi, a tylko jeden wyraz powtarzają wszyscy, który też wyraz rozlegał się jak grzmot po lesie.

I tak sobie szli ku śmierci, weseli i pełni ochoty.

— Wnet już ich ujrzym — rzekł Maćko.

Przy czym twarz zmierzchła mu nagle i nabrała jakiegoś wilczego wyrazu, gdyż duża w nim była nieużyta i zawzięta, a prócz tego nie odplacił dotychczas za ów postrzał z kuszy, który otrzymał wtedy, gdy dla ratowania Zbyszka wyprawił się z listem siostry Witoldowej⁹³¹ do mistrza.

Więc teraz poczęło się w nim burzyć serce, a zaś żądza pomsty oblała go jak ukrop.

„Nie będzie temu dobrze, któren się z nim pierwszy szczepi” — pomyślał Hlawa, rzucając okiem na starego rycerza.

Tymczasem powiew przyniósł wyraźnie okrzyk, który powtarzali wszyscy chórem: „Tandaradei! tandaradei!” — i wraz Czech usłyszał słowa znajomej sobie pieśni:

Bi den rôsen er wol mac
tandaradei!
merken wa mir'z houbet lac...⁹³²

Śpiew

Wtem pieśń urwała się, albowiem po obu stronach szlaku rozległo się krakanie tak gwarne i rozgłośnie, jakby w tym zakęcie lasu odbywał się sejm kruków. Niemców zadziwiło jednak to, skąd się mogło wziąć ich tyle i dlaczego wszystkie głosy odzywają się z ziemi, nie zaś z wierzchołków drzew. Pierwszy szereg knechtów ukazał się właśnie na skręcie i stanął jak wryty na widok nieznanych, stojących naprzeciw jeźdźców.

A Zbyszko w tej samej chwili pochylił się w siodle, uderzył konia ostrogami i skoczył: — W nich!

Walka

Za nim skoczyli inni. Z obu stron boru podniósł się straszliwy okrzyk żmujdzkich wojowników. Około dwustu kroków dzieliło Zbyszkowych ludzi od Niemców, którzy w mgnieniu oka pochylili las dzied ku jeźdźcom, podczas gdy dalsze szeregi zwróciły się z równą szybkością czołem ku obu stronom lasu, aby bronić się od napaści z boków. Byliby podziwiali ową sprawność polscy rycerze, gdyby znaleźli czas na podziw i gdyby konie nie niosły ich w największym pędzie ku błyszczącym, nastawionym grotom.

Pomyślnym dla Zbyszka wypadkiem jazda niemiecka znajdowała się z tyłu oddziału przy wozach. Ruszyła ona wprawdzie zaraz ku swojej piechocie, ale ani przejechać przez nią, ani jej ominąć, a tym samym i zasłonić od pierwszego uderzenia nie mogła. Otoczyło przy tym ją samą mrowie Żmujdzinów, którzy poczęli się wysypywać z gąszczów jak jadowity rój os, których gniazdo niebaczny podróżny nogą potrąci. Zbyszko uderzył się tymczasem razem ze swoimi ludźmi o piechotę.

I uderzył bez skutku. Niemcy, powbijawszy tylne końce ciężkich włóczni i berdyszów⁹³³ w ziemię, trzymali je tak równo i krzepko⁹³⁴, że lekkie mierzyny⁹³⁵ żmujdzkie przełamać tego muru nie mogły. Maćków koń, cięty berdyszem w goleń, wspiął się na tylne nogi, a następnie zarył nozdrzami w ziemię. Przez chwilę śmierć zawisła nad starym

Walka

⁹³⁰wedle (daw.) — obok. [przypis edytorski]

⁹³¹Anna Danuta — (1358–1448), córka księcia trockiego Kiejstuta i Biruty, żona księcia mazowieckiego Janusza (było to najdłużej trwające małżeństwo w dziejach dynastii). [przypis edytorski]

⁹³²Bi den rôsen er wol mac tandaradei! merken wa mir'z houbet lac... — pieśń autorstwa Walthera von der Vogelweide, (1170–1230). W przekładzie Leopolda Staffa powyższy fragment brzmi: [Śmiały się może/ Ktoby czasem/ Przechodził i przystanął tam]/ Zaraz by po różach zgadł/ Tandaradei! Mejsz leżącej głowy ślad. [przypis edytorski]

⁹³³berdysz — szeroki topór na długim drzewcu. [przypis edytorski]

⁹³⁴krzepko (daw.) — mocno. [przypis edytorski]

⁹³⁵mierzyn a. mierzynek — koń niewielkiego wzrostu. [przypis edytorski]

rycerzem, lecz on, świadom wszelkiej bitwy i doświadczony w przygodach, wypuścił nogi ze strzemion, chwycił potężną dłonią za ostrze niemieckiej dzidy, która zamiast pogrążyć się w jego piersiach posłużyła mu tym samym jako oparcie, za czym zerwał się, uskoczył między konie i dobywszy miecza, począł nacierać nim na dzidy i berdysze, równie jak drapieżny krzeczot⁹³⁶ naciera zajadłe na stado długodziobych żurawi.

Zbyszko, gdy koń jego powstrzymany w zapędzie siadł prawie całkiem na zadzie, podpisał się dzirytem⁹³⁷ — i złamał go, więc jął⁹³⁸ się także miecza. Czech, który wierzył nade wszystko w topór, rzucił nim w kupę Niemców — i chwilowo pozostał bezbronny. Jeden z włodyków⁹³⁹ z Łękawicy zginął, drugiego ogarnął na ten widok szal wściekłości, tak iż począł wyc jak wilk i wspinając skrwawionego konia, parł na oślep w środek zastępu. Bojarowie żmujdzcy siekli brzeszczotami po grotach i drzewcach, spoza których spoglądały twarze knechtów jakby przejęte zdziwieniem i zarazem jakby pokurczone przez upór i zawziętość. Lecz stało się, że szyk nie został rozerwany. Żmujdzini też, którzy uderzyli z boków, odskoczyli zrazu od Niemców jak od jeża. Wrócili wprawdzie niebawem z większą jeszcze natarczywością, ale wskórać nie mogli.

Niektórzy powdrapywali się w mgnieniu oka na przydrożne chojary⁹⁴⁰ i poczęli szyc z łuków w środek knechtów, których dowódca, spostrzegłszy to, wydał rozkaz cofania się ku swojej jeździe. Kusznicy niemieccy jęli się też odstrzeliwać, więc od czasu do czasu niejeden ukryty między gałęziami sosny Żmujdzin spadał jak dojrzała szyszka na ziemię i konając, darł rękoma mchy leśne lub rzucał się na kształt wyjętej z wody ryby. Otoczeni ze wszystkich stron Niemcy nie mogli wprawdzie liczyć na zwycięstwo, widząc jednak skuteczność obrony, mniemali, że może choć garść ich zdoła się wycofać z pogromu i dostać się na powrót do rzeki.

Żadnemu nie przyszło na myśl poddać się, gdyż sami nie oszczędzając jeńców, wiedzieli, że nie mogą rachować na litość przywiedzionego do rozpacz i zbuntowanego ludu. Cofali się więc w milczeniu chłop przy chłopie, ramię przy ramieniu, to podnosząc, to zniżając włócznie i berdysze⁹⁴¹, tnąc, bodąc, rażąc z kusz, o ile zamęt bitwy na to pozwalał, i zbliżając się ciągle ku swojej jeździe, która walczyła na śmierć i życie z innymi zastępami nieprzyjaciół.

Wtem stało się coś niespodzianego, co rozstrzygnęło losy uporczywej bitwy. Oto ów włodyka z Łękawicy, którego pochwycił szal po śmierci brata, pochylił się, nie zsiadając z konia i podniósł ciało z ziemi, pragnąc widocznie zabezpieczyć od stratowania i złożyć gdzieś tymczasem w spokojnym miejscu, aby łatwiej odnaleźć je po bitwie. Ale w tej samej chwili nowa fala wściekłości napłynęła mu do głowy i odjęła zupełnie przytomność, albowiem zamiast zjechać z drogi uderzył na knechtów i rzucił trupa na ostrza włóczni, które utkwivszy w jego piersiach, brzuchu i biodrach pochyliły się pod ciężarem, nim zaś knechci zdołali je wydobyć, szaleniec runął przerwą w szeregi, przewracając ludzi jak burza.

W mgnieniu oka dziesiątki rąk wyciągnęły się ku niemu, dziesiątki włóczni przebiły bok konia, ale tymczasem szeregi zwichrzyły się i zanim przyszły do sprawy⁹⁴², wpadł naprzód jeden z bojarów żmujdzkich, który najbliższ się znajdował, po nim Zbyszko, po nim Czech, i straszliwy zamęt powiększał się z każdą chwilą. Inni bojarowie chwycili również za ciała poległych i poczęli je rzucać na ostrza; z boków natarli znów Żmujdzini. Cały sforny⁹⁴³ dotychczas zastęp zakolebał się, zatrzęsł jak dom, w którym pękają ściany, rozszczępił się jak drzewo pod klinem i wreszcie prysnął.

Bitwa zmieniła się w jednej chwili w rzeź. Długie dzidy niemieckie i berdysze stały się w ścisiku nieużyteczne. Natomiast brzeszczoty konnych zgrzytały po czaszkach i karkach. Konie wpierały się w gęstwą ludzką, przewracając i tratując nieszczęsnych knechtów. Jeźdźcom łatwo było ciąć z góry, cięli więc bez odetchnienia i spoczynku. Z boków drogi wysypywały się coraz nowe gromady dzikich wojowników w wilczych skórach i z wilczą

Brat

⁹³⁶krzeczot — ptak drapieżny podobny do sokoła. [przypis edytorski]

⁹³⁷dzirynt — włócznia. [przypis edytorski]

⁹³⁸jąć a. imać (daw.) — chwycić. [przypis edytorski]

⁹³⁹włodyka — rycerz, zwłaszcza niemający lub bez pełni praw stanowych. [przypis edytorski]

⁹⁴⁰chojar (daw.) — wysokie drzewo iglaste. [przypis edytorski]

⁹⁴¹berdysz — szeroki topór na długim drzewcu. [przypis edytorski]

⁹⁴²przysięść do sprawy (daw.) — sprawić, czyli wyrównać szyk. [przypis edytorski]

⁹⁴³sforny (daw.) — uporządkowany. [przypis edytorski]

żądzą krwi w piersiach. Wycie ich głuszyło błagalne głosy o litość i jęki konających. Zwycięzeni rzucali broń; niektórzy usiłowali wymknąć się do lasu; niektórzy, udając zabitych, padali na ziemię; niektórzy stali prosto, mając twarze blade jak śnieg i zmrużone oczy; inni modlili się; jeden, któremu umysł pomieszał się widocznie z przerażenia, począł grać na piszczalce, przy czym uśmiechał się, podnosząc w górę oczy, póki maczuga żmujdzka nie strzaskała mu głowy. Bór przestał szumieć, jakby się przeląkł śmierci.

Stopniała wreszcie garść krzyżacka. Czasem tylko w gąszczach zabrzmiał odgłos krótkiej walki lub przeraźliwy krzyk rozpacz. Zbyszko i Maćko, a za nimi wszyscy konni, skoczyli teraz ku jeździe.

Ta zaś broniła się jeszcze, ustawiona kręgiem, tak zawsze bowiem bronili się Niemcy, gdy nieprzyjacieli zdołał ich przeważną⁹⁴⁴ siłą otoczyć. Jeźdźcy, siedząc na dobrych koniach i w zbrojach lepszych od piechurów, walczyli mężnie i z godnym podziwu uporem. Nie było między nimi żadnego białego płaszcza, jeno przeważnie średnia i drobniejsza szlachta pruska, która miała obowiązek stawać do wojny na rozkaz Zakonu. Konie ich po większej części były także zbrojne, niektóre w kropierce⁹⁴⁵, a wszystkie w żelazne naczółki z osadzonym we środku stalowym rogiem. Dowództwo nad nimi dzierżył⁹⁴⁶ wysoki, smukły rycerz w ciemnoblękitnym pancerzu i w takimże chełmie z zapuszczoną przyłbicą.

Z głębin leśnych padała na nich ulewa strzał, ale groty odbijały się bezskutecznie od naczółków, od pancerzy i hartownych naramienników. Wał pieszych i jezdnych Żmujdzinów otaczał ich z bliska, lecz oni bronili się, tnąc i bodąc długimi mieczami tak żarcie, iż przed kopytami końskimi leżał wieniec trupów. Pierwsze szeregi napastników chciały się cofać i — parte z tyłu — nie mogły. Na ogół uczynił się ścisk i zamęt. Oczy olśniewały⁹⁴⁷ od migotania włóczni, od błysków mieczów. Konie poczęły kwiczeć, kąsać i wierzgać. Przypadli bojarzynie żmujdzy, przypadł Zbyszko i Czech, i Mazurowie. Pod ich potężnymi ciosami poczęła się „kupia” chwiać i kołysać jak bór pod wichrem, oni zaś na podobieństwo drwali rąbiących gęstwinę leśną, posuwali się z wolna naprzód w trudzie i znoju.

Lecz Maćko kazał zbierać na pobojuwisku długie berdysze niemieckie i uzbroiwszy nimi blisko trzydziestu dzikich wojowników, począł przeciskać się przez skrzęt ku Niemcom. Dotarłszy, krzyknął: „Konie po nogach!” — i wnet okazał się skutek straszliwy. Rycerze niemieccy nie mogli dosięgnąć mieczami jego ludzi, a tymczasem berdysze poczęły kruszyć okrutnie golenie końskie. Poznał wówczas błękitny rycerz, że nadchodzi koniec bitwy i że pozostaje tylko albo przebić się przez ten zastęp, który odcinał drogę powrotną, albo zginąć.

Wybrał to pierwsze — i w mgnieniu oka z jego rozkazu ława rycerzy zwróciła się czołem w stronę, z której nadeszła. Żmujdzini wnet wsiedli im na karki, atoli Niemcy, zarzuciwszy na plecy tarcze i tnąc od przodu i na boki, rozerwali otaczający ich pierścień, rozpuścili konie i poczęli gnać na kształt huraganu ku wschodowi. Skoczył im na spotkanie ów oddział, który właśnie nadjeżdżał do bitwy, lecz zgniecion przez przewagę zbroic i koni, padł w jednej chwili pokotem jak łan zboża pod wichrem. Droga do zamku była wolna, ale ocalenie dalekie i niepewne, albowiem konie żmujdzkie ściślejsze były od niemieckich. Błękitny rycerz zrozumiał to doskonale.

„Biada! — rzekł sobie w duszy — nie uratuje się z nich nikt, chyba że własną krwią okupię ich ratunek”.

I pomyślawszy to, począł krzyczeć na najbliższych, aby wstrzymali konie, sam zaś zatoczył koło — i nie bacząc, czy ktokolwiek posłuchał jego wezwania, zwrócił się czołem ku nieprzyjacielowi.

Zbyszko biegł pierwszy, więc uderzył go Niemiec w zakrywający oblicze okap od hełmu, ale go nie strzaskał i twarzy nie uszkodził. Wówczas Zbyszko zamiast odpowiedzieć cięciem na cięcie chwycił rycerza wpół, związał się⁹⁴⁸ z nim i pragnąc koniecznie wziąć go żywcem, usiłował wyciągnąć z siodła. Ale strzemię pękło mu od zbytniego parcia i spadli obaj na ziemię. Przez chwilę tarzali się, walcząc rękoma i nogami, wnet jednak niezwykle

⁹⁴⁴przeważną — dziś popr.: przeważającą. [przypis edytorski]

⁹⁴⁵kropierz — długa kapa osłaniająca konia. [przypis edytorski]

⁹⁴⁶dzierżyć (daw.) — trzymać, tu: sprawować. [przypis edytorski]

⁹⁴⁷olśnić (daw.) — oślepnąć. [przypis edytorski]

⁹⁴⁸związać się (daw.) — chwycić, jak w walce zapaśniczej. [przypis edytorski]

krzepki młodzian pokonał przeciwnika i przygniótłszy mu brzuch kolanami, trzymał pod sobą, jak wilk trzyma psa, który ośmielił się stawić mu w gęstwinie czoło.

I trzymał niepotrzebnie, gdyż Niemiec zemdłał. Tymczasem nadbiegli Maćko i Czech, których dostrzegłszy, Zbyszko począł wołać:

— Bywaj i wiąż! Znaczny to jakiś rycerz — i pasowany!

Czech zeskoczył z konia, ale widząc bezwładność rycerza, nie wiązał go, natomiast rozbroił, odpiął naramienniki, odjął pas z wiszącą przy nim mizerykordią⁹⁴⁹, poprzecinał rzemienie podtrzymujące hełm i — wreszcie zabrał się do śrub zamykających przyłbicę.

Lecz zaledwie spojrzał w twarz rycerza, zerwał się i zawołał:

— Panie! panie! patrzcie tu jeno!

— De Lorche! — zakrzyknął Zbyszko.

A de Lorche leżał z bładą, spotniałą twarzą i z zamkniętymi oczyma, bez ruchu, do trupa podobny.

ROZDZIAŁ DWUDZIESTY

Zbyszko kazał go włożyć na jeden ze zdobycznych wozów, naładowanych nowymi kołami i osiami dla owej wyprawy, która ciągnęła zamkowi w pomoc. Sam przesiadł się na innego konia i ruszyli razem z Maćkiem w dalszą pogoń za pierzchającymi Niemcami. Nie była to pogoń zbyt trudna, albowiem konie niemieckie złe były do ucieczki, zwłaszcza na znacznie rozmiękłym od wiosennych deszczów szlaku. Szczególnie Maćko, mając pod sobą ścigłą⁹⁵⁰ a lekką klacz po zabitym włodyce z Łękawicy, minął po kilku stajach⁹⁵¹ wszystkich niemal Żmujdzinów i wnet potem dojechał pierwszego rajtara⁹⁵². Wezwał go wprawdzie, wedle rycerskiego zwyczaju, żeby albo się oddał w niewolę, albo zawrócił do walki, ale gdy ów, udając głuchego, cisnął nawet tarczę dla ulżenia koniowi i pochyliwszy się, bódł mu ostrogami boki, ciął go okrutnie stary rycerz szerokim toporem między łopatki — i zwałił z konia.

I tak mścił się na uciekających za ów zdradziecki postrzał, który niegdyś otrzymał, a oni zaś biegli przed nim na kształt stada jeleni, mając w sercu trwogę nieznośną, a w duszy chęć nie do walki ni do obrony, jeno⁹⁵³ do ucieczki przed strasznym mężem. Kilku wpadło w bór, ale jeden ulgnał⁹⁵⁴ przy ruczaju⁹⁵⁵ i tego zdusili powrozem Żmujdzini. Za pozostałymi całe gromady rzuciły się w gąszcza, w których wnet rozpoczęły się dzikie łowy, pełne wrasków, okrzyków i nawoływań. Brzmiały nimi długo głębiny kniei, dopóki wszystkich nie pochwytano. Za czym stary rycerz z Bogdańca, a z nim Zbyszko i Czech wrócili na pierwsze pobojuwisko, na którym leżeli wycięci piesi knechtowie⁹⁵⁶. Trupy ich były już poobdzierane do naga, a niektóre poszpecone okrutnie rękoma mściwych Żmujdzinów. Zwycięstwo było znaczne i lud upojon radością. Po ostatniej kłęsce Skirwoiły pod samym Gotteswerder już zniechęcenie poczęło było ogarniać żmujdzkie serca, zwłaszcza że przyobiecane przez Witolda⁹⁵⁷ posiłki nie przychodziły tak prędko, jak się ich spodziewano; teraz jednakże odżyła nadzieja i zapal rozgorzał na nowo, właśnie jak płomień, gdy nowych na węgle drew dorzucisz.

Zbyt wielu było poległych i Żmujdzinów, i Niemców, by ich grześć⁹⁵⁸, lecz Zbyszko kazał wykopać dzidami doły dla dwóch włodyków⁹⁵⁹ z Łękawicy, którzy głównie przyczynili się do zwycięstwa, i pochować ich pod sosnami, na których korze wyciosał mie-

⁹⁴⁹*mizerykordia* — (od łac. *misericordia* czyli miłosierdzie), krótki, wąski sztylet do dobijania rannych. [przypis edytorski]

⁹⁵⁰*ścigły* (daw.) — szybki. [przypis edytorski]

⁹⁵¹*staje* a. *stajanie* — dawna miara odległości, etymologicznie: dystans, po przebiegnięciu którego koń musi się zatrzymać. [przypis edytorski]

⁹⁵²*rajtar* (z niem. *Ritter* — jeździec), żołnierz konny. [przypis edytorski]

⁹⁵³*jeno* (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

⁹⁵⁴*ulgnać* (daw.) — ugrzęznąć. [przypis edytorski]

⁹⁵⁵*ruczaj* (daw.) — strumyk. [przypis edytorski]

⁹⁵⁶*knecht* — żołnierz piechoty niemieckiej. [przypis edytorski]

⁹⁵⁷*Witold Kiejstutowicz, zwany Wielkim* — (ok. 1350–1430), wielki książę litewski, brat stryjeczny Władysława Jagiełły. W latach 1382–1385 oraz 1390 przejściowo sprzymierzony z Krzyżakami przeciw Jagielle. [przypis edytorski]

⁹⁵⁸*grześć* — dziś popr.: grzebać. [przypis edytorski]

⁹⁵⁹*włodyka* — rycerz, zwłaszcza niemający lub bez pełni praw stanowych. [przypis edytorski]

czem krzyże. Po czym przykazawszy Czechowi pilnować pana de Lorche, który wciąż był nieprzytomny, ruszył ludzi i szedł śpiesznie tym samym szlakiem ku Skirwoille, aby na wszelki wypadek podać mu pomoc skuteczną. Lecz po długim pochodzie trafił na puste już pobojowisko, zasypane jak i poprzednie trupami Żmujdzinów i Niemców. Łatwo zrozumiał Zbyszko, że groźny Skirwoille musiał też odnieść znaczne zwycięstwo, gdyby bowiem został rozbity, spotkaliby ciągnących ku zamkowi Niemców. Lecz zwycięstwo musiało być krwawe, gdyż dalej poza właściwym polem bitwy leżały jeszcze gęsto ciała poległych. Doświadczony Maćko wywnioskował z tego, że część Niemców zdołała się nawet wycofać z pogromu.

Czy Skirwoille ścigał ich, czy nie, trudno było odgadnąć, gdyż ślady były błędne i zatarte jedne przez drugie. Wywnioskował jednakże również Maćko, że bitwa odbyła się dość dawno, wcześniej może od Zbyszkowej, albowiem trupy były poczerńnięte i wzdęte, a niektóre nadzarte już przez wilki, które pierzchały⁹⁶⁰ w gąszcz za zbliżeniem się zbrojnych mężów.

Wobec tego postanowił Zbyszko nie czekać na Skirwoillę i wrócić na dawne bezpieczne obozowisko. Przybywszy późną nocą, znalazł już tam żmujdzkiego wodza, który przyciągnął nieco wcześniej. Ponurą zwykle twarz jego rozświecała tym razem złowroga radość. Zaraz począł rozpytywać o bitwę, a dowiedziawszy się o zwycięstwie, rzekł głosem do krakania kruka podobnym.

— Z ciebiem rad i z siebiem rad. Nieprędko przyjdą posiłki, a jeśli książ⁹⁶¹ wielki nadejdzie, będzie też rad, bo zamek będzie nasz.

— Kogoś wziął z jeńców? — spytał Zbyszko.

— Płoc jeno, żadnej szczuki⁹⁶². Była jedna, było dwie, ale uszły. Zębate szczuki! Ludzi nacięły i uszły!

— Mnie Bóg zdarzył jednego — odrzekł młodzian. — Można to rycerz i znamienity, chociaż świecki — gość!

A straszny Żmujdzin objął się za szyję rękoma, po czym prawicą uczynił gest, jakby pokazując idący w górę od szyi powrót.

— Będzie mu tak! — rzekł. — Tak jako i innym... tak.

Na to Zbyszko zmarszczył brwi.

— Nie będzie mu ani tak, ani inak, gdyż to mój jeńiec i przyjaciel. Razem nas książę Janusz pasował i jednym palcem tknąć ci go nie dam.

— Nie dasz?

— Nie dam.

I poczęli patrzeć sobie w oczy, marszcząc brwi. Zdawało się, że obaj wybuchną, lecz Zbyszko, nie chcąc kłótni ze starym wodzem, którego cenil i szanował, a mając przy tym serce rozkołysane wypadkami dnia, chwycił go nagle za szyję, przycisnął do piersi i zawołał:

— Zali⁹⁶³ chciałbyś mi go wydrzeć, a z nim i nadzieję ostatnią? Za co mnie krzywdzisz?

Skirwoille nie bronił się uściskom, a wreszcie wysunawszy głowę z ramion Zbyszka, począł spoglądać na niego spođe łba i sapać.

— No — rzekł po chwili milczenia — jutro każę moich jeńców powiesić, ale jeśli ci który był potrzebny, to ci go też daruję.

Po czym uściskali się po raz wtóry i rozeszli w dobrej zgodzie ku wielkiemu zadowoleniu Maćka, który rzekł:

— Złością widać z nim nic nie wskórasz, ale dobrocią możesz go jako wosk ugnieść.

— Taki to już naród — odpowiedział Zbyszko — jeno Niemce o tym nie wiedzą.

I to rzekłszy, kazał przywieźć przed ognisko pana de Lorche, który wypoczywał w szalasi; jakoż po chwili przyprowadził go Czech, rozbrojonego, bez hełmu, jeno w skórzanym kaftanie, na którym wyciśnięte były pręgi od pancerza, i w czerwonej miękkiej mycce⁹⁶⁴ na głowie. De Lorche wiedział już przez giermka, czym jest jeńcem, ale właśnie

⁹⁶⁰pierzchać (daw.) — uciekać. [przypis edytorski]

⁹⁶¹książ — książkę. [przypis edytorski]

⁹⁶²szczuka — szczupak. [przypis edytorski]

⁹⁶³zali (daw.) — czy. [przypis edytorski]

⁹⁶⁴mycka — mała, okrągła czapka. [przypis edytorski]

dlatego przyszedł chłodny, dumny, z twarzą, na której przy blasku płomienia można było czytać upór i wzgardę.

— Dziękuj Bogu — rzekł mu Zbyszko — iże cię podał w moje ręce, bo nic ci ode mnie nie grozi.

I wyciągnął ku niemu przyjaźnie dłoń, lecz de Lorche ani się poruszył.

— Nie podaję ręki rycerzom, którzy cześć rycerską pohańbili, z Saracenami⁹⁶⁵ przeciw chrześcijanom walcząc.

Jeden z obecnych Mazurów przełożył jego słowa, których znaczenia Zbyszko i tak się zresztą domyślił. Więc w pierwszej chwili zagotowała się w nim krew jak ukrop.

— Głupcze! — krzyknął, chwytając mimo woli za rękę mizerykordii⁹⁶⁶.

A de Lorche podniósł głowę.

— Zabij mnie — rzekł — wiem, iż wy nie szczędzicie jeńców.

— A wy ich szczędzicie? — zawołał, nie mogąc znieść spokojnie takich słów, Mazur.

— A to nie powiesiliście na brzegu wyspy wszystkich, których ujęliście w poprzedniej bitwie? Dlatego i Skirwoiło wieś waszych.

— Tak uczyniono — odrzekł de Lorche — ale to byli poganie.

Jednakże widać było jakby pewien wstyd w jego odpowiedzi i nietrudno było odgadnąć, że w duszy takiego uczynku nie pochwałał.

Tymczasem Zbyszko ochłonął i ze spokojną powagą rzekł:

— De Lorche! Z jednych rąk dostaliśmy pasy i ostrogi; znasz mnie też i wiesz, że cześć rycerska nad życie i szczęście mi milsza — przeto słuchaj, co ci pod przysięgą na świętego Jerzego powiem: wielu z tych ludzi nie od wczoraj przyjęło chrzest, a ci, którzy nie są jeszcze chrześcijanami, jak do zbawienia wyciągają ręce do Krzyża, ale zali wiesz, kto im przeszkody czyni, do zbawienia nie dopuszcza i chrztu broni⁹⁶⁷?

Mazur przetłumaczył w lot⁹⁶⁸ Zbyszkowe słowa, więc de Lorche spojrzał pytającym wzrokiem w twarz młodzianka.

A ów zaś rzekł:

— Niemce!

— Nie może być! — zakrzyknął geldryjski⁹⁶⁹ rycerz.

— Na włócznie i na ostrogi świętego Jerzego⁹⁷⁰, Niemce! Bo gdyby tu Krzyż zapanował, utraciliby pozór do najazdów, do panowania nad tą ziemią i do gnębienia tego nieszczęsnego ludu. Tyś ich przecie poznał, de Lorche, i wiesz najlepiej, zali sprawiedliwe są ich uczynki.

— Alem mniemał, że grzechy gładzą, z pogany walcząc i do chrztu ich nakłaniając.

— Chrzczą ci oni ich mieczem i krwią, nie wodą zbawienia. Czytaj jeno tę kartę, a wraz⁹⁷¹ poznasz, czy nie ty to właśnie krzywdzicielom, drapieżnikom i starościcom⁹⁷² piekielnym przeciw wierze i miłości chrześcijańskiej służysz.

To rzekłszy, podał mu list Żmujdzinów do królów i książąt, który bardzo był wszędy upowszechnion⁹⁷³, a de Lorche wziął go i zaczął przebiegać oczyma przy blasku ognia.

I przebiegł prędko, albowiem nie była mu obcą trudna sztuka czytania, za czym zdumiał się niepomiernie⁹⁷⁴ i rzekł:

— Zali to wszystko prawda?

— Tak mnie i tobie dopomóż Bóg, któren⁹⁷⁵ najlepiej widzi, że nie własnej ja tu tylko sprawie, ale i sprawiedliwości służę.

De Lorche zamilkł na chwilę, po czym rzekł:

— Jeńcem twoim jestem.

⁹⁶⁵Saracenów — tu ogólnie: pogan. *Saraceni* — Arabowie, muzułmanie, przen. poganie; w czasie opisywanym w powieści w Hiszpanii trwała rekonkwista, to jest odbijanie ziem zajętych przez Saracenów. [przypis edytorski]

⁹⁶⁶mizerykordia — (od łac. *miser cordia* czyli miłosierdzie), krótki, wąski sztylet do dobijania rannych. [przypis edytorski]

⁹⁶⁷bronić — tu: zabraniać. [przypis edytorski]

⁹⁶⁸w lot — szybko. [przypis edytorski]

⁹⁶⁹Geldria — prowincja Holandii położona pomiędzy rzekami IJssel, Moza i Ren. [przypis edytorski]

⁹⁷⁰św. Jerzy — męczennik z III–IV w., patron rycerzy. [przypis edytorski]

⁹⁷¹wraz — tu: zaraz. [przypis edytorski]

⁹⁷²starościc (daw.) — syn starosty. [przypis edytorski]

⁹⁷³upowszechnion — dziś popr.: rozpowszechniony. [przypis edytorski]

⁹⁷⁴niepomiernie (daw.) — bardzo. [przypis edytorski]

⁹⁷⁵któren — dziś popr.: który. [przypis edytorski]

— Daj rękę — odpowiedział Zbyszko. — Bratem moim jesteś, nie jeńcem.

Więc podali sobie prawice i zasiedli do wspólnej wieczerzy, którą Czech kazał przygotować pacholkom. Podczas posiłku de Lorche dowiedział się z nie mniejszym zdumieniem, że Zbyszko mimo listów nie odzyskał Danusi i że komturowie⁹⁷⁶ zaprzeczyli ważności glejtom⁹⁷⁷ z powodu wybuchu wojny.

— To teraz rozumiem, dlaczegoś tu jest — rzekł do Zbyszka — i dziękuję Bogu, że ci mnie jeńcem oddał, bo tak myślę, że za mnie oddadzą ci zakonni rycerze, kogo zechcesz, gdyż inaczej wielki byłby krzyk na Zachodzie, albowiem z możnego rodu pochodzę...

Tu uderzył się nagle dłonią w mykę i zawołał:

— Na wszystkie relikwie z Akwizgranu! Toż na czele posiłków, które nadciągały do Gotteswerder, stali Arnold von Baden i stary Zygfryd von Löwe. Wiemy to z listów, które do zamku przysły. Zali ich nie wzięto w niewolę?

— Nie! — rzekł zrywając się Zbyszko. — Nikogo ze znaczniejszych! ale prze Bóg! wielką mi nowinę powiadasz. Prze Bóg! są inni jeńce, od których dowiem się, nim ich powiesz, czyli nie było jakiej niewiasty przy Zygfrydzie.

I począł wołać na pacholków, aby świecili mu łuczywem, i biegł w stronę, gdzie byli pobrani przez Skirwoiłłę jeńce. De Lorche, Maćko i Czech biegli z nim razem.

— Słuchaj! — mówił mu po drodze Geldryczyk. — Puśćisz mnie na słowo i sam w całych Prusiech będę jej szukał, a gdy ją znajdę, wrócę do ciebie i wówczas mnie na nią wymienisz.

— Jeżeli żywa! jeżeli żywa! — odrzekł Zbyszko.

Ale tymczasem pobiegli do ławy Skirwoiłłowych jeńców. Jedni z nich leżeli na wznak, drudzy stali przy pniach, okrutnie przykrępowani do nich łykiem⁹⁷⁸. Łuczywo jasno oświecało głowę Zbyszka, więc wszystkie oczy nieszczęśników zwróciły się ku niemu.

Wtem z głębi zawołał jakiś donośny, pełen przerażenia głos:

— Panie mój i obrońco, ratuj mnie!

Zbyszko porwał z rąk pacholka parę płonących szczepów, skoczył z nimi do drzewa, spod którego dochodził głos — i podniósłszy je w górę, zawołał:

— Sanderus!

— Sanderus! — powtórzył ze zdumieniem Czech.

A ów, nie mogąc poruszyć skrępowanymi rękoma, wyciągnął szyję i jął⁹⁷⁹ znowu wołać:

— Miłosierdzia!... wiem, gdzie jest córka Juranda!... ratujcie mnie!

ROZDZIAŁ DWUDZIESTY PIERWSZY

Pacholki rozwiązały go zaraz, lecz on, mając członki⁹⁸⁰ zdrętwiałe, upadł na ziemię, a gdy go podniesiono, począł mdleć raz po raz, gdyż był i srodze poturbowany. Próżno z rozkazu Zbyszka zawiedziono go przed ognisko, dano jeść i pić, natarto sadłem, a następnie okryto ciepło skórą; Sanderus nie mógł przyjść do siebie, a następnie zapadł w sen tak głęboki, że zaledwie na drugi dzień w południe zdołał go Czech rozbudzić.

Zbyszko, którego niecierpliwość paliła jak ogień, przyszedł do niego natychmiast. Z początku nie mógł się jednak niczego dowiedzieć, albowiem czy to ze strachu po strasznych przejściach, czy z folgi⁹⁸¹, jaka ogarnia zwykle słabe dusze, gdy grożące im niebezpieczeństwo przeminie, porwał Sanderusa płacz tak niepohamowany, iż próżno usiłował odpowiadać na zadawane mu pytania. Łkanie ścisnęło mu gardło, wargi się trzęsły, a z oczu płynęły łzy tak obfite, jakby życie miało razem z nimi wypłynąć.

⁹⁷⁶komtur — zwierzchnik domu zakonnego bądź okręgu w zakonach rycerskich, do których zaliczali się krzyżacy. [przypis edytorski]

⁹⁷⁷glejt (daw.) — list żelazny, dokument wystawiany przez władzę, zapewniający swobodę poruszania się po podlegającym jej terenie. [przypis edytorski]

⁹⁷⁸łyko — włóknista tkanka roślinna przewodząca wodę. [przypis edytorski]

⁹⁷⁹jąć (daw.) — zacząć. [przypis edytorski]

⁹⁸⁰członki — kończyny. [przypis edytorski]

⁹⁸¹folga (daw.) — tu: ulga. [przypis edytorski]

Wreszcie, przemógłszy się nieco i pokrzepion⁹⁸² kobyli mleką, którym Litwa nauczyła krzepić się od Tatarów, począł biadać, że go „synowie Beliala⁹⁸³” zbili na leśne jabłko⁹⁸⁴ dzidami, że mu zabrali konia, na którym wiozł relikwie wyjątkowej mocy i ceny, a na koniec, że gdy go przykrępowano do drzewa, mrówki pogryzły mu tak nogi i całe ciało, iż czeka go na pewno śmierć, nie dziś, to jutro.

Lecz Zbyszka chwycił w końcu gniew, więc porwał się i rzekł:

— Odpowiadaj, powsinogo⁹⁸⁵, na to, o co pytam, i bacz⁹⁸⁶, aby cię coś gorszego nie spotkało!

— Jest tu opodał mrowisko czerwonych mrówek — ozwał się Czech. — Każcie go, panie, na nim położyć, a wnet język w gębie odnajdzie.

Hława nie mówił tego szczerze i uśmiechał się nawet, albowiem w sercu miał dla Sanderusa życzliwość, lecz ów przeraził się i jął wołać:

— Miłosierdzia! miłosierdzia! Dajcie mi jeszcze tego pogańskiego napitku, a opowiem wszystko, com widział i czegom nie widział!

— Jeśli choć słowo zelżesz⁹⁸⁷, wbiję ci klin między zęby! — odrzekł Czech.

Lecz zbliżył mu powtórnie do ust bukłak⁹⁸⁸ z kobyli mleką, ów zaś chwycił go, przywarł do niego chciwie ustami jak dziecko do piersi matki i począł łykać, otwierając i zamykając na przemian oczy. Aż gdy wyciągnął ze dwie kwarty⁹⁸⁹ lub więcej, otrząsnął się, położył sobie na kolanach bukłak i rzekł, jakby się poddając konieczności:

— Paskudztwo!...

Po czym do Zbyszka:

— Ale teraz pytaj, zbawco!

— Była-li moja niewiasta w tym oddziale⁹⁹⁰, z którym szedłeś?

Na twarzy Sanderusa odbiło się pewne zdziwienie. Słyszał on był wprawdzie, że Danusia była żoną Zbyszka, ale że ślub był tajny i że zaraz ją porwano, więc w duszy zawsze myślał o niej tylko jako o Jurandowej córce. Jednakże odpowiedział z pośpiechem:

— Tak, wojewodo! była! ale Zygfryd de Löwe i Arnold von Baden przebili się przez nieprzyjaciół.

— Widziałeś ją? — pytał z bijącym sercem młodzian.

— Oblicza jej nie widziałem, panie, ale widziałem między dwoma końmi kolebkę z wikliny, całkiem zamkniętą, w której kogoś więzli, i strzegła jej ta sama jaszczurka, ta sama służka zakonna, która przyjeżdżała od Danvelda do leśnego dworu. A i śpiewanie słyszałem też żalosne z kolebki dochodzące...

Zbyszko aż pobladł ze wzruszenia, siadł na pniu i przez chwilę nie wiedział, o co pytać więcej. Maćko i Czech byli też wzruszeni niepomnie, gdyż ważną i wielką usłyszeli nowinę. Czech pomyślał może przy tym o tej swojej kochanej pani, która została w Spychowie, a dla której wiadomość ta była jakby wyrokiem na niedolę.

Nastąpiła chwila milczenia.

Wreszcie chytry Maćko, który Sanderusa nie znał — i zaledwie coś o nim poprzednio zasłyszał, spojrział na niego podejrzliwie i spytał:

— Coś ty za jeden? i coś robił między Krzyżaki?

— Com za jeden, wielmożny rycerzu — odpowiedział włóczęga — niech i na to odpowiedzą: ten waleczny książę — tu wskazał Zbyszka — i ten mężny czeski hrabia, którzy mnie znają od dawna.

Tu widocznie kumys⁹⁹¹ począł na niego działać, bo się ożywił i zwróciwszy się do Zbyszka, począł mówić donośnym głosem, w którym nie było już ani śladu poprzedniego osłabienia:

⁹⁸² *pokrzepić* — wzmocnić. [przypis edytorski]

⁹⁸³ *synowie Beliala* — przen. poganie; *Belial* a. *Baal* — bożek pogański wspominany w Starym Testamencie. [przypis edytorski]

⁹⁸⁴ *na leśne jabłko* — dziś: na kwaśne jabłko. [przypis edytorski]

⁹⁸⁵ *powsinoga* (daw.) — włóczęga. [przypis edytorski]

⁹⁸⁶ *baczyć* (daw.) — patrzeć, uważać, zwracać uwagę. [przypis edytorski]

⁹⁸⁷ *łgać* (daw.) — kłamać. [przypis edytorski]

⁹⁸⁸ *bukłak* — skórzany worek do przewożenia płynów. [przypis edytorski]

⁹⁸⁹ *kwarta* — dawna miara objętości, zwykle ok. 1 litra. [przypis edytorski]

⁹⁹⁰ *oddziale* — dziś popr.: oddziale. [przypis edytorski]

⁹⁹¹ *kumys* — napój alkoholowy ze sfermentowanego mleka, najczęściej mleka kłaczy. [przypis edytorski]

— Panie, ocaliliście mi podwójnie życie. Bez was byłoby mnie wilcy zjedli albo dosięgła kara biskupów, którzy wprowadzeni w błąd przez moich nieprzyjaciół (o, jak ten świat jest niegodziwy!), wydali rozkaz ścigania mnie za sprzedaż relikwii, których podejrzewali prawdziwość. Ale ty, panie, przygarnąłeś mnie; dzięki tobie i wilcy mnie nie strawili, i pościg nie mógł mnie dosięgnąć, albowiem brano mnie za jednego z twoich ludzi. Nigdy też nie zbrakło mi przy tobie ni jadła, ni napoju — lepszego niż to tu kobyłe mleko, którym się brzydzę, ale którego napiję się jeszcze, aby okazać, że ubogi, pobożny pielgrzym nie cofa się przed żadnym umartwieniem.

— Gadaj, skomorochu⁹⁹², żywo⁹⁹³, co wiesz, i nie błaznuj! — zawołał Maćko.

Lecz ów podniósł powtórnie bukłak do ust, opróżnił go całkowicie i jakby nie słysząc słów Maćkowych, zwrócił się znów do Zbyszka:

— Za to też pokochałem cię, panie. Święci, jak mówi Pismo, dziewięć razy na godzinę grzeszyli, więc i Sanderusowi czasem zdarzy się zgrzeszyć, ale Sanderus nie był i nie będzie niewdzięcznikiem. Przeto gdy przyszło na cię nieszczęście, pamiętasz, panie, com ci rzekł: oto pójdę od zamku do zamku i nauczając ludzi po drodze, będę szukał twojej straty. Kogom nie pyta! gdzieś nie był! — długo by mówić; dość, że znalazł, i od tej chwili nie tak rzep przyczepi się do opończy, jako ja przyczepiłem się do starego Zygryda. Uczyniłem się sługą jego i od zamku do zamku, od komturii⁹⁹⁴ do komturii, od miasta do miasta chodziłem za nim bez przestanku⁹⁹⁵ aż do tej ostatniej bitwy.

Zbyszko tymczasem opanował wzruszenie i rzekł:

— Wdzięcznym ci jest i nie ominie cię nagroda. Ale teraz opowiadaj, o coś zapytam: zali⁹⁹⁶ przysięgniesz mi na zbawienie duszy, że ona żyje?

— Przysięgam na zbawienie duszy! — odrzekł poważnie Sanderus.

— Czemu Zygryd opuścił Szczytno?

— Nie wiem, panie, jeno⁹⁹⁷ się domyślam: nie był ci on nigdy starostą w Szczytnie, a opuścił je, może bojąc się rozkazów mistrza, który jako mówiono, pisał do niego, aby brankę⁹⁹⁸ oddał księżnie mazowieckiej⁹⁹⁹. Może przed owym pismem uciekał, gdyż dusza zapiekła się w nim od bólesci i pomsty za Rotgiera. Powiadają teraz, że to był jego syn. I nie wiem, jako tam było, jeno wiem, że aż mu się coś w głowie pomieszało z zaciekłości i że póki żyw, póty córki Jurandowej — chciałem rzec: młodej pani — z rąk nie popuści.

— Dziwne mi się to wszystko zdawa — przerwał nagle Maćko — bo gdyby ów stary pies taki był na całą Jurandową krew zawzięty, to by był Danuskę zabił.

— I chciał to uczynić — odparł Sanderus — ale coś ci go takiego potkało, że aż potem ciężko zachorzał i o mało ostatniej pary nie puścił. Siła¹⁰⁰⁰ o tym szepcą sobie jego ludzie. Niektórzy prawią, jako idąc nocą na wieżę, aby młodą panią zamordować, napotkał złego ducha — inni, że właśnie anioła. Dość, że go znaleziono na śniegu przed wieżą całkiem bez duszy. Teraz jeszcze gdy o tym wspomni, to mu włosy dębem stają na głowie, a przez to i sam nie śmie podnieść na nią ręki, i boi się innym rozkazać. Wozi z sobą niemowę, dawnego kata szczytnieńskiego, ale nie wiadomo dlaczego, bo ów się też boi jako i wszyscy.

Słowa te uczyniły wielkie wrażenie. Zbyszko, Maćko i Czech zbliżyli się do Sanderusa, który przeżegnał się i tak dalej mówił:

— Niedobrze tam być między nimi. Nieraz słyszałem i widziałem rzeczy, od których ciarki po skórze chodzą. Waszym miłościom mówiłem już, że staremu komturowi¹⁰⁰¹ popsowało się coś w głowie. Ba, jakoż inaczej miało być, kiedy go duchy z tamtego świata nawiedzają! Był sam został, poczyną coś koło niego sapać tak właśnie, jakby komuś tchu

⁹⁹²skomoroch (daw.) — wędrowny śpiewak, zwł. słowiański. [przypis edytorski]

⁹⁹³żywo (daw.) — szybko. [przypis edytorski]

⁹⁹⁴komturia — jednostka administracyjna w zakonie krzyżackim. [przypis edytorski]

⁹⁹⁵bez przestanku (daw.) — bez przerwy. [przypis edytorski]

⁹⁹⁶zali (daw.) — czy. [przypis edytorski]

⁹⁹⁷jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

⁹⁹⁸branka (daw.) — porwana kobieta. [przypis edytorski]

⁹⁹⁹Anna Danuta — (1358–1448), córka księcia trockiego Kiejstuta i Biruty, żona księcia mazowieckiego Janusza (było to najdłuższe trwające małżeństwo w dziejach dynastii). [przypis edytorski]

¹⁰⁰⁰siła (daw.) — wiele. [przypis edytorski]

¹⁰⁰¹komtur — zwierzchnik domu zakonnego bądź okręgu w zakonach rycerskich, do których zaliczali się krzyżacy. [przypis edytorski]

nie stawało¹⁰⁰². A to jest ów Danveld, którego zabił straszny pan ze Spychowa. To Zygfryd mówi mu: „Czego? Msze ci na nic, po cóż przychodzisz?” A tamten tylko zgrzytnie i potem znów sapie. Ale częściej jeszcze przychodzi Rotgier, po którym też siarką w izbie czuć, i z nim jeszcze więcej komtur rozmawia: „Nie mogę, mówi mu, nie mogę! Jak sam przyjdę, to wówczas, ale teraz nie mogę!” Słyszałem także, jak się go pytał: „Zali ci to ulży, synku?” I tak ciągle. A i to bywa, że przez dwa albo i trzy dni do nikogo słowem się nie odezwie, na twarzy zaś widać mu boleść okrutną. Kolebki onej pilnie strzeże i on, i ta służka zakonna, tak że młodej pani nikt nigdy dojrzeć nie może.

— Nie znęcają się nad nią? — spytał głucho Zbyszko.

— Szczerą prawdę waszej miłości powiem, żem bicia i krzyków nie słyszał, ale śpiewanie żalosne tom słyszał, a czasem jakoby ptak kwilił...

— Gorze¹⁰⁰³! — ozwał się przez zaciśnięte zęby Zbyszko.

Lecz Maćko przerwał dalsze pytania.

— Dość tego — rzekł. — Praw¹⁰⁰⁴ teraz o bitwie. Widziałeś? Jakoże uszli i co się z nimi stało?

— Widziałem — odpowiedział Sanderus — i wiernie opowiem. Bili się z początku okrutnie, ale gdy poznali, że ich oskoczono ze wszystkich stron, dopiero poczęli myśleć, jakoby się wyrwać. I rycerz Arnold, który jest prawy¹⁰⁰⁵ olbrzym, pierwszy rozerwał koło i taką drogę otworzył, że przedostał się przez nią i stary komtur razem z kilkoma ludźmi i z kolebką, która była między dwoma końmi przywiązana.

— A to pogoni nie było? Jakże się stało, że ich nie dościgli?

— Pogoń była, ale nie mogła nic poradzić, bo jak dotarła zbyt blisko, to rycerz Arnold zwracał się ku niej i potykał się ze wszystkimi. Boże broń każdego od spotkania się z nim, gdyż to jest człek tak strasznej siły, że nic mu to — i ze stoma się potykać. Trzy razy się tak zwracał, trzy razy pościg wstrzymał. Ludzie, co byli przy nim, poginęli — wszyscy. Sam on był, widzi mi się, że ranny i konia miał rannego, ale ocalał, a przy tym dał czas staremu komturowi do przepiecznej¹⁰⁰⁶ ucieczki.

Maćko, słuchając tego opowiadania, pomyślał jednak, że Sanderus prawdę mówi, przypomniał sobie bowiem, iż począwszy od miejsca, w którym Skirwoiło stoczył bitwę, droga na długiej przestrzeni w stronę odwrotną pokryta była trupami Żmujdzinów, pociętych tak strasznie, jakby ich pobiła ręka olbrzyma.

— Wszelako jakżeś ty to wszystko mógł widzieć? — zapytał Sanderusa.

— Widziałem to — odparł włóczęga — bom się chycił¹⁰⁰⁷ za ogon jednego z tych koni, które niosły kolebkę, i uciekałem razem, pókim nie dostał kopytem w brzuch. Naonczas mnie zemdlilo i dlatego się dostał w ręce waszmościów.

— Jużci, mogło się tak przygodzić — rzekł Hława — ale ty bacz, abyś czego nie żelgał, gdyż źle byś na tym wyszedł!

— Znak jeszcze jest — odpowiedział Sanderus — kto chce, może go zobaczyć; wszelako lepiej jest na słowo uwierzyć niż być potępionym za niedowiarstwo.

— Choćbyś i prawdę czasem niechcący rzekł, będziesz wył¹⁰⁰⁸ za świętokupstwo¹⁰⁰⁹.

I poczęli się przekomarzać, jak to mieli zwyczaj czynić dawniej, lecz dalszą rozmowę przerwał Zbyszko;

— Szedłeś tamtym krajem, więc go znasz. Jakież tam są w pobliżu zamki i gdzie jak mniemasz, mogli się schronić Zygfryd i Arnold?

— Zamków tam w pobliżu nijakich nie masz, gdyż wszystko tam jedna puszcza, przez którą niedawno przerąbany jest ów gościniec. Wsi i osad też nie ma, bo co było, to sami Niemcy popalili wskrós tej przyczyny¹⁰¹⁰, że jak się zaczęła ta wojna, to tamtejszy lud, który z tego samego plemienia co i tutejszy pochodzi, podniósł się także przeciw

¹⁰⁰²nie stawać (daw.) — nie starczyć. [przypis edytorski]

¹⁰⁰³gorze (ze starop. gorzeć: palić się) — biada, nieszczęście, niebezpieczeństwo. [przypis edytorski]

¹⁰⁰⁴prawić (daw.) — mówić. [przypis edytorski]

¹⁰⁰⁵prawy (daw.) — prawdziwy. [przypis edytorski]

¹⁰⁰⁶przepieczny (daw.) — bezpieczny. [przypis edytorski]

¹⁰⁰⁷chycić — dziś popr.: chwycić. [przypis edytorski]

¹⁰⁰⁸wył — domyślnie: w piekle. [przypis edytorski]

¹⁰⁰⁹świętokupstwo — symonia, sprzedaż godności i sakramentów kościelnych; tu mowa o sprzedaży relikwii. [przypis edytorski]

¹⁰¹⁰wskrós tej przyczyny (daw.) — dlatego, z tej przyczyny. [przypis edytorski]

krzyżackiemu panowaniu. Ja myślę, panie, że Zygfryd i Arnold tulają się teraz po boru i albo będą chcieli wrócić, skąd przyszli, albo przedostać się ukradkiem do onej¹⁰¹¹ fortecy, do której ciągnęliśmy przed nią nieszczęsną bitwą.

— Pewnikiem¹⁰¹² tak i jest! — rzekł Zbyszko.

I zamyślił się głęboko. Ze zmarszczonych jego brwi i skupionego oblicza łatwo było wymiarkować¹⁰¹³, z jakim rozmyśla wysiłkiem, ale nie trwało to długo. Po chwili podniósł głowę i rzekł:

— Hława! niech konie i pacholcy będą gotowi, bo wraz ruszamy w drogę.

Giermek, który nie miał nigdy zwyczaju zapytywać się o powody rozkazów, podniósł się i nie rzekłszy ni słowa, skoczył ku koniom; natomiast Maćko wytrzeszczył na bratanka oczy i zapytał ze zdumieniem:

— A... Zbyszko? Hej! A ty dokąd? Co?... Jakoże?...

Lecz ów odpowiedział równie pytaniem:

— A wy co myślicie? Zalim nie powinien?

Na to zamilkł stary rycerz. Zdumienie gasło stopniowo na jego twarzy: ruszył głową raz i drugi, a wreszcie odetchnął z głębi piersi i rzekł, jakby odpowiadając sobie samemu:

— No! jużci... Nie ma rady!

I poszedł też ku koniom. Zbyszko zaś zwrócił się do pana de Lorche i za pośrednictwem umiającego po niemiecku Mazura rzekł mu:

— Tęgo od ciebie nie mogę chcieć, abyś mi przeciw tym ludziom pomagał, z którymi pod jedną chorągwią służyłeś, przeto¹⁰¹⁴ jesteś wolny i jedź, gdzie chcesz.

— Nie mogę ci teraz mieczem przeciw czci mojej rycerskiej pomagać — odparł de Lorche — ale co do wolności, to też nie. Zostaję twoim jeńcem na słowo i stawię się na wezwanie, dokąd każesz. A ty w razie jakowejś przygody pamiętaj, że za mnie każdego jeńca Zakon wymieni, gdyż nie tylko z możnego, lecz i zasłużonego Krzyżakom rodu pochodzę.

I poczęli się żegnać, położywszy sobie wedle zwyczaju dłonie na ramionach i całując się w policzki, przy czym de Lorche rzekł:

— Pojadę do Malborka albo na dwór mazowiecki, abyś wiedział, że jeśli nie tu, to tam mnie znajdziesz. Pośl swój niech mi jeno powie dwa słowa: Lotaryngia-Geldria¹⁰¹⁵!

— Dobrze — odpowiedział Zbyszko. — Pójdę jeszcze do Skirwoiłły, by ci dał znak, któren¹⁰¹⁶ Żmujdzini szanują.

Po czym udał się do Skirwoiłły. Stary wódz dał znak i nie czynił żadnych trudności co do odjazdu, wiedział bowiem, o co chodzi, lubił Zbyszka, był mu wdzięczny za ostatnią bitwę i przy tym nie miał żadnego prawa zatrzymywać rycerza, który należał do innego kraju, a przyszedł tylko z własnej ochoty. Więc dziękując za znaczną usługę, jaką oddał, opatrzył¹⁰¹⁷ go żywnością, która w opustoszałym kraju przydać się mogła i pożegnał życzeniem, aby kiedyś w życiu mogli się jeszcze napotkać w jakiejś wielkiej i ostatecznej z Krzyżakami rozprawie. Temu zaś śpieszno było, albowiem trawiła go jakby gorączka. Ale przyszedłszy do pocztu, zastał wszystko gotowe, a między ludźmi i stryja Maćka już na koniu, uzbrojonego w kolczugę¹⁰¹⁸ i w hełmie na głowie. Więc zbliżywszy się do niego, rzekł:

— To i wy ruszacie ze mną?

— A zaś co mam robić? — spytał nieco opryskliwie Maćko.

Na to Zbyszko nie odrzekł nic, pocałował tylko zbrojną prawicę stryja, po czym siadł na koń i ruszyli.

Sanderus jechał z nimi. Drogę aż do pobojowiska wiedzieli dobrze, ale dalej on miał być przewodnikiem. Liczyli też i na to, że jeśli napotkają gdzie w lasach chłopów miejscowych, to ci, jako nienawidzący swych panów krzyżackich, pomogą im w tropieniu

Rodzina

¹⁰¹¹onej (daw.) — tej. [przypis edytorski]

¹⁰¹²pewnikiem (daw.) — na pewno. [przypis edytorski]

¹⁰¹³wymiarkować (daw.) — wywnioskować. [przypis edytorski]

¹⁰¹⁴przeto (daw.) — więc, zatem. [przypis edytorski]

¹⁰¹⁵Geldria — prowincja Holandii położona pomiędzy rzekami IJssel, Moza i Ren. [przypis edytorski]

¹⁰¹⁶któren — dziś popr.: który. [przypis edytorski]

¹⁰¹⁷opatrzyć (daw.) — przygotować, zaopatrzyć. [przypis edytorski]

¹⁰¹⁸kolczuga — zbroja wykonana z metalowych kółek. [przypis edytorski]

starego komtura i owego Arnolda von Baden, o którego nadludzkiej mocy i męstwie tyle Sanderus opowiadał.

ROZDZIAŁ DWUDZIESTY DRUGI

Do pobojowiska, na którym Skirwoiło wyciął Niemców, droga była łatwa, bo znajoma. Dotarli też do niego rychło, ale przejechali je pośpiesznie z przyczyny niecznośnego zaduchu, jaki wydawały nie pogrzebione¹⁰¹⁹ ciała. Przejeżdżając, spędzili prócz wilków ogromne stada wron, kruków i kawek, po czym jęli¹⁰²⁰ szukać na szlaku śladów. Jakkolwiek przeszedł tą drogą poprzednio cały oddział, jednakże doświadczony Maćko znalazł bez trudu na stratowanej ziemi wyciski¹⁰²¹ olbrzymich kopyt idące w kierunku powrotnym, i tak począł mniej bieglej w wojennych sprawach młodzieży rzecz objaśniać:

— Szczęście, iż od bitwy nie było deszczu. Baczcie¹⁰²² jeno¹⁰²³: koń Arnoldów¹⁰²⁴, jako niosący męża nad miarę wielkiego, musiał też być ogromny, a i to łącno¹⁰²⁵ wymiarować, że cwałując w ucieczce, mocniej nogami bił w ziemię niż idąc powoli w tamtą stronę, a przeto i większe powybił doły. Patrz, któren¹⁰²⁶ masz oczy, jako na wilgotnych miejscach znać podkowy! Da Bóg, wysłakujemy¹⁰²⁷ psu bratów godnie¹⁰²⁸, byle przedtem gdzie za murami ochrony nie znaleźli.

— Sanderus mówił — odpowiedział Zbyszko — że nie masz¹⁰²⁹ tu w pobliżu zamków, i tak to jest, gdyż kraj ten świeżo Krzyżacy zajęli i nie zdążyli się w nim pobudować. Gdzie im się schronić? Chłopi, którzy tu mieszkali, są w obozie u Skirwoiły, bo to ten sam lud, co i Żmujdzini... Wsie, jako mówił Sanderus, sami Niemcy popalili, a baby z dziećmi w głębiach borowych zatajone¹⁰³⁰. Byle koni nie żałować, to ich dognamy.

— Koni trzeba żałować, bo choćby się nam i udało, to potem w nich zbawienie nasze — rzekł Maćko.

— Rycerz Arnold — wtrącił Sanderus — był w bitwie kiścieniem¹⁰³¹ po plecach uderzon. Nie zważał na to, z początku bił się i zabijał, ale później musiało go rozebrać, bo tak zawsze bywa, że zrazu nic, a potem boli. Z tej przyczyny nie lża im¹⁰³² zbyt prędko umykać, a może trzeba będzie i wypoczywać.

— A ludzi, mówiłeś, nie ma przy nich nijakich? — zapytał Maćko.

— Jest dwóch, którzy między siodłami kolebkę wiozą, a prócz nich rycerz Arnold i stary komtur¹⁰³³. Była spora garść i innych, ale tych Żmujdzini dognawszy, pozabijali.

— Tak ma być — rzekł Zbyszko — że tych ludzi, co przy kolebce, nasi pachółkowie powiążą, wy, stryjkę, chycicie starego Zygryda, a ja na Arnolda uderzę.

— No! — odpowiedział Maćko — jużci, Zygrydowi poradzę, bo za łaską Pana Jezusową moc w kościach żywie¹⁰³⁴! Ale ty sobie zbyt nie dufaj¹⁰³⁵, bo tamten ma być wielkolud!

— Owa! obaczmy! — odparł Zbyszko.

— Krzepkiś jest, tego nie przeczę, ale przecie są tężsi od ciebie. Zaliś to zabaczył¹⁰³⁶ o tych naszych rycerzach, którzycheśmy w Krakowie widzieli? A panu Powale z Taczę-

¹⁰¹⁹nie pogrzebione — dziś popr.: nie pogrzebane. [przypis edytorski]

¹⁰²⁰jąć (daw.) — zacząć. [przypis edytorski]

¹⁰²¹wyciski — odciski, ślady. [przypis edytorski]

¹⁰²²baczyć (daw.) — patrzeć, uważać, zwracać uwagę. [przypis edytorski]

¹⁰²³jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

¹⁰²⁴Arnoldów (daw.) — Arnoldowy, Arnolda. [przypis edytorski]

¹⁰²⁵łącno (daw.) — łatwo. [przypis edytorski]

¹⁰²⁶któren — dziś popr.: który. [przypis edytorski]

¹⁰²⁷wysłakować (daw.) — wytropić. [przypis edytorski]

¹⁰²⁸godnie (daw.) — porządnie, solidnie. [przypis edytorski]

¹⁰²⁹nie masz (daw.) — nie ma. [przypis edytorski]

¹⁰³⁰zatajony (daw.) — przyczajony, ukryty. [przypis edytorski]

¹⁰³¹kiścien — rodzaj broni obuchowej składającej się z drzewca, łańcucha i umieszczonej na jego końcu kuli; często (jak w tym przypadku) błędne określenie broni podobnej do maczugi z nabijaną czymś twardym główką. [przypis edytorski]

¹⁰³²nie lża im (daw.) — nie mogą. [przypis edytorski]

¹⁰³³komtur — zwierzchnik domu zakonnego bądź okręgu w zakonach rycerskich, do których zaliczali się krzyżacy. [przypis edytorski]

¹⁰³⁴żywie — dziś popr.: żyje. [przypis edytorski]

¹⁰³⁵dufać (daw.) — ufać, zwł. nadmiernie. [przypis edytorski]

¹⁰³⁶zabaczyć (daw.) — zapomnieć. [przypis edytorski]

wa¹⁰³⁷ dałbyś rady? a panu Paszkowi Złodziejowi z Biskupic¹⁰³⁸, a tym bardziej Zawiszy Czarnemu¹⁰³⁹? co? Nie puszcza zbyt i bacz, o co chodzi.

— Rotgier był też nie ułomek¹⁰⁴⁰ — mruknął Zbyszko.

— A dla mnie znajdzie się robota? — spytał Czech.

Lecz nie otrzymał odpowiedzi, gdyż myśl Maćka była zajęta czym innym.

— Jeśli nam Bóg pobłogosławi — rzekł — to byle się potem do puszczy mazowieckich dostać! Tam już będziemy przepieczni¹⁰⁴¹ i raz się wszystko skończy.

Lecz po chwili westchnął, pomyślawszy zapewne, że i wówczas jeszcze nie wszystko się skończy, trzeba bowiem będzie coś zrobić z nieszczęsną Jagienką.

— Hej! — mruknął — dziwne są wyroki boskie. Nieraz ja o tym myślę, czemu też to nie przypadło na cię spokojnie się ożenić, a mnie spokojnie przy was siedzieć... Bo przecie najczęściej tak bywa — i wśród wszystkiej szlachty w naszym królestwie my jedni tylko włóczęmy się ot po różnych krajach i wertepach, miast¹⁰⁴² doma gospodarzyć po bożemu.

— Ano! prawda jest, ale wola boska! — odpowiedział Zbyszko.

I czas jakiś jechali w milczeniu, po czym znów stary rycerz zwrócił się do synowca:

— Ufasz ty temu powsinodze¹⁰⁴³? Co to za jeden?

— Człek jest lekki i może nicpoń, ale dla mnie okrutnie życzliwy i zdrady się od niego nie boję.

— Jeśli tak, niechże jedzie naprzód, bo jeśli ich zgoni, tedy¹⁰⁴⁴ się nie spłoszą. Powie im, że z niewoli uciekł, czemu łatwo¹⁰⁴⁵ uwierzą. Lepiej tak będzie, bo gdyby nas z dala ujrzeli, to albowiem zdolali się gdzie zataić¹⁰⁴⁶, albo obronę przygotować.

— W nocy on sam naprzód nie pojedzie, bo jest strachliwy — odrzekł Zbyszko — ale w dzień pewnie, że tak będzie lepiej. Powiem mu, żeby trzy razy w dzień zatrzymywał się i czekał na nas; jeśli zaś nie znajdziemy go na postoju, to będzie znak, że już jest z nimi, i wtedy, pojechawszy jego śladem, uderzymy na nich niespodzianie.

— A nie ostrzeże ich?

— Nie. Lepiej on mnie życzy niż im. Powiem mu też, że napadłszy na nich, zwiążem i jego, by się zaś ich pomsty później nie potrzebował bać. Niech się do nas wcale nie przyznaje...

— To ty myślisz tamtych żywych ostawić?

— A jakże ma być? — odpowiedział nieco fraszliwie¹⁰⁴⁷ Zbyszko. — Widzicie... Żeby to było na Mazowszu albo gdzie u nas, to byśmy ich pozwali, jako Rotgiera pozwalem, i potykali się na śmierć, ale tu w ich kraju nie może to być... Tu chodzi o Danuskę i o pośpiech. Trzeba się duchem¹⁰⁴⁸ i cicho sprawić¹⁰⁴⁹, aby biedy na się nie napytać, a potem, jakoście rzekli, co pary w koniach walić do puszczy mazowieckich. Uderzywszy zaś niespodzianie, może zaskoczym ich bez zbroi, ba i bez mieczów! To jakże ich zabijać? Hańby mi strach! Obaśmy teraz pasowani, a i oni także...

— Juźci — rzekł Maćko. — Ale może i do potkania się przyjść.

Lecz Zbyszko zmarszczył brwi i w twarzy odbiła mu się głęboka zawziętość, wrodzona widocznie wszystkim mężom z Bogdańca, albowiem w tej chwili stał się, zwłaszcza ze spojrzenia, tak do Maćka podobny, jakby był jego rodzonym synem.

— Czego bym też chciał — rzekł głucho — to cisnąć tego krwawego psa, Zygryda, pod nogi Jurandowi! Dajże to Bóg!

— A dajże, daj — powtórzył zaraz Maćko.

¹⁰³⁷ *Mikołaj Powala z Taczewa* — (ok. 1380–ok. 1415), rycerz i dyplomata, powołany do rady wojennej przed bitwą pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

¹⁰³⁸ *Paszko (Paweł) z Biskupic, zwany Złodziej* — rycerz, uczestnik bitwy pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

¹⁰³⁹ *Zyndram z Maszkowic* — (zm. ok. 1414) polski rycerz niemieckiego pochodzenia. [przypis edytorski]

¹⁰⁴⁰ *ułomek* (daw.) — słabeusz. [przypis edytorski]

¹⁰⁴¹ *przepieczny* (daw.) — bezpieczny. [przypis edytorski]

¹⁰⁴² *miast* (daw.) — zamiast. [przypis edytorski]

¹⁰⁴³ *powsinoga* (daw.) — włóczęga. [przypis edytorski]

¹⁰⁴⁴ *tedy* (daw.) — więc, zatem. [przypis edytorski]

¹⁰⁴⁵ *łatwo* (daw.) — łatwo. [przypis edytorski]

¹⁰⁴⁶ *zataić* (daw.) — przyciąć, ukryć. [przypis edytorski]

¹⁰⁴⁷ *fraszliwie* (daw.) — smutno. [przypis edytorski]

¹⁰⁴⁸ *duchem* (daw.) — szybko. [przypis edytorski]

¹⁰⁴⁹ *sprawić się* (daw.) — wywiązać się z zadania. [przypis edytorski]

Tak rozmawiając, ujechali spory szmat drogi, gdyż zapadła noc pogodna wprawdzie, ale bez miesiąca¹⁰⁵⁰. Trzeba się było zatrzymać, dać wytchnąć koniom i ludzi pokrzepić¹⁰⁵¹ jadłem i snem. Przed spoczynkiem zapowiedział jednakże Zbyszko Sanderusowi, że nazajutrz ma sam jechać naprzód, na co ten zgodził się chętnie, wymówiwszy sobie tylko, by w razie niebezpieczeństwa od zwierza lub miejscowego ludu miał prawo ku nim uciekać. Prosił też, by nie trzy, ale cztery razy wolno było czynić postoje, gdyż w samotności ogarnia go zawsze jakowyś niepokój, nawet w zbożnych¹⁰⁵² krainach, a cóż dopiero w boru tak dzikim i szkaradnym jak ów, w którym znajdują się obecnie.

Rozłożyli się tedy na nocleg i pokrzepiwszy siły jadłem, pokładli się na skórach przy małym ognisku, nanieconym pod wykrotem o pół stajania od drogi. Pacholicy pilnowali kolejno koni, które wytarzawszy się, drzemały po zjedzeniu obroków, zakładając sobie wzajem głowy na karki. Lecz zaledwie pierwszy brzask osrebrzył drzewa, zerwał się pierwszy Zbyszko, pobudził innych i o świcie ruszyli w dalszy pochód. Ślady olbrzymich kopyt Arnoldowego ogiera odnalazły się znów bez trudności, albowiem zaschły w niskim błotnistym zwykle gruncie i utrwaliły się od posuchy. Sanderus wyjechał naprzód i znikł im z oczu, wszelako na połowie czasu między wschodem słońca a południem znaleźli go na postoju. Powiedział im, że nie widział żywej duszy prócz wielkiego tura¹⁰⁵³, przed którym jednakże nie umykał, ponieważ zwier pierwszy zeszedł mu z drogi. Natomiast o południu, przy pierwszym posiłku, oświadczył, iż ujrzał chłopca, bartodzieja¹⁰⁵⁴ z leżiwem¹⁰⁵⁵, i nie zatrzymał go tylko z obawy, że w głębi boru mogło się ich znajdować więcej. Próbował go o to i owo wypytować, ale nie mogli się rozmówić.

W czasie następnego pochodu Zbyszko począł się niepokoić. Co będzie, jeśli przyjadą w okolice wyższe i suchsze, gdzie na twardym szlaku znikną widoczne dotąd ślady? Również gdyby pościg trwał zbyt długo i doprowadził ich do kraju ludniejszego, w którym mieszkance przyzwyczaili się już z dawna do posłuszeństwa Krzyżakom, napad i odebranie Danusi stałoby się prawie niepodobnym¹⁰⁵⁶, albowiem choćby Zygfryda i Arnolda nie ubezpieczyły mury jakiego zamku lub gródka, ludność miejscowa wzięłaby z pewnością ich stronę.

Lecz na szczęście obawy te okazały się płonne¹⁰⁵⁷, gdyż na następnym postoju nie znaleźli o umówionej porze Sanderusa, a natomiast odkryli na sośnie, stojącej tuż przy drodze, wielki zacios w kształcie krzyża, świeżo widocznie uczyniony. Wówczas spojrzeli na się i spoważniały im twarze, a serca poczęły bić żywiej¹⁰⁵⁸. Maćko i Zbyszko zeskoczyli natychmiast z siodła, by zbadać ślady na ziemi, i szukali pilnie, ale niedługo, gdyż same rzucały się w oczy.

Sanderus widocznie zjechał z drogi w bór, idąc za wyciskami wielkich kopyt, nie tak głębokimi jak na gościńcu, ale dość wyraźnymi, grunt bowiem był tu torfiasty i ciężki koń wtłaczał za każdym krokiem igliwie hacelami¹⁰⁵⁹, po których zostawały czarniawe po brzegach dolki.

Przed bystrymi Zbyszkowymi oczyma nie ukryły się i inne wyciski, więc siadł na koń, a Maciek za nim i poczęli się naradzać z sobą i Czechem cichymi głosami, jakby nieprzyjacieli był tuż.

Czech radził, by zaraz pójść piechotą, ale oni nie chcieli tego czynić, nie wiedzieli bowiem, jak daleko przyjdzie im jechać borem. Piesi pacholćkowie mieli ich jednak poprzedzać i w razie dostrzeżenia czego dać im znać, aby byli w pogotowiu.

Jakoż niebawem ruszyli w bór. Drugi zacios na sośnie upewnił ich, iż nie stracili śladu Sanderusa. Wkrótce też dostrzegli, że są na dróźnie, a przynajmniej na perci¹⁰⁶⁰ leśnej,

¹⁰⁵⁰miesiąc (daw.) — księżyc. [przypis edytorski]

¹⁰⁵¹pokrzepić — wzmocnić. [przypis edytorski]

¹⁰⁵²zbożny (daw.) — pobożny, szlachetny. [przypis edytorski]

¹⁰⁵³kontur — zwierchnik domu zakonnego bądź okręgu w zakonach rycerskich, do których zaliczali się krzyżacy. [przypis edytorski]

¹⁰⁵⁴bartodziej a. bartnik — pszczelarz hodujący pszczoły leśne. [przypis edytorski]

¹⁰⁵⁵leziwo — urządzenie pomagające wspinać się po drzewach. [przypis edytorski]

¹⁰⁵⁶niepodobny (daw.) — niemożliwy. [przypis edytorski]

¹⁰⁵⁷płonny (daw.) — jałowy. [przypis edytorski]

¹⁰⁵⁸żywo (daw.) — szybko. [przypis edytorski]

¹⁰⁵⁹hacel — hak wkręcany w tylną część podkowy, by zapobiec ślizganiu się konia. [przypis edytorski]

¹⁰⁶⁰perc — ścieżka (z gwary góralskiej, którą Sienkiewicz wykorzystywał do naśladowania staropolszczyzny). [przypis edytorski]

którą nieraz ludzie musieli przechodzić. Wówczas byli już pewni, że znajdą jakąś osadę leśną, a w niej tych, których szukają.

Słońce zniżyło się już nieco i świeciło złotem między drzewami. Wieczór zapowiadał się pogodny. Bór był cichy, albowiem zwierzę i ptactwo miało się ku spoczynkowi. Gdzieś niedaleko tylko wśród świecących w słońcu gałęzi migały wiewiórki, całkiem od wieczornych promieni czerwone. Zbyszko, Maćko, Czech i pacholcy jechali jeden za drugim, gęśniego. Wiedząc, że piesi pacholcy znacznie są na przodzie i że w porę ostrzegą, stary rycerz mówił tymczasem do bratanka, nie tłumiąc zbyt głośno:

— Porachujmy się ze słonkiem — mówił. — Od ostatniego postoju do miejsca, w którym był zacios, ujechaliśmy okrutny szmat drogi. Na krakowskim zegarze byłoby godzin ze trzy... To tedy Sanderus dawno jest między nimi i miał czas opowiedzieć im swoje przygody. Byle jeno nie zdradził.

— Nie zdradzi — odrzekł Zbyszko.

— I byle mu uwierzyli — kończył Maćko — bo jeśli nie uwierzą, to będzie z nim źle.

— A czemu by zaś nie mieli uwierzyć. Albo to o nas wiedzą? A przecie jego znają. Nieraz zdarzy się brańcowi¹⁰⁶¹ z niewoli uciec.

— Bo mnie o to chodzi, że jeśli powiedział im, iż z niewoli ucieka, to może pościgu się za nim bali i zaraz ruszyli.

— Nie. Potrafi on klimkiem rzucić¹⁰⁶². A to rozumieją, że pościg tak daleko by nie poszedł.

Na czas umilkli, lecz po chwili Maćkowi zdało się, że Zbyszko coś szepce do niego, więc się odwrócił i zapytał:

— Jako powiadasz?

Ale Zbyszko oczy miał wzniesione w górę i nie do Maćka szeptał, tylko polecał Bogu Danuskę i swoje śmiałe przedsięwzięcie.

Maćko począł się też żegnać, ale zaledwie uczynił pierwszy znak krzyża, gdy jeden z posłanych naprzód pacholików wysunął się ku nim nagle z leszczynowych gąszczów:

— Smolarnia! — rzekł. — Są!

— Stój! — szepnął Zbyszko i w tej samej chwili zeskoczył z konia.

Za nim zeskoczył Maćko, Czech i pacholikowie, z których trzech dostali rozkaz, aby zatrzymali się z końmi, mając je w pogotowiu i bacząc, aby broń Boże który z rumaków nie zarżał. Pięciu pozostałym rzekł Maćko:

— Będzie tam dwóch masztalerzy¹⁰⁶³ i Sanderus, których w mig mi powiążecie, a gdyby któren¹⁰⁶⁴ zbrojny był i chciał się bronić, to go w łeb.

I ruszyli zaraz naprzód. Po drodze szepnął jeszcze Zbyszko stryjcowi:

— Bierście starego Zygryda, a ja Arnolda.

— Pilnuj się jeno! — odpowiedział stary.

I mrugnął na Czecha, dając mu do zrozumienia, aby w każdej chwili gotów był nieść pomoc młodemu panu.

Ów zaś skinął głową, że tak i będzie, przy czym nabrał tchu w piersi i zmacał, czy miecz łatwo mu wychodzi z pochwę.

Lecz Zbyszko spostrzegł to i rzekł:

— Nie! Tobie rozkazuję ku kolebce zaraz skoczyć i nie odstępować jej ni piędzi¹⁰⁶⁵ podczas bitki.

Szli szybko i cicho, ciągle wśród leszczynowej gęstwy, ale nie szli już daleko, gdyż najwyżej po dwóch stajaniach¹⁰⁶⁶ zarośla urywały się nagle, okalając małą polankę, na której widać było wygasłe kopce smolarskie i dwie ziemne chaty, czyli numy, w których zapewne mieszkali smolarze, dopóki nie wygnała ich stąd wojna. Zachodzące słońce oświecało ogromnym blaskiem łąkę, kopiec i obie stojące dość daleko od siebie numy.

¹⁰⁶¹*braniec* — jeniec. [przypis edytorski]

¹⁰⁶²*klimkiem rzucić* (daw.) — kłamać. [przypis edytorski]

¹⁰⁶³*masztalerz* — tu: człowiek opiekujący się końmi. [przypis edytorski]

¹⁰⁶⁴*któren* — dziś popr.: który. [przypis edytorski]

¹⁰⁶⁵*piędź* — dawna miara długości, ok. 18–22 cm. [przypis edytorski]

¹⁰⁶⁶*stajanie* a. *staje* — dawna miara odległości, etymologicznie: dystans, po przebiegnięciu którego koń musi się zatrzymać. [przypis edytorski]

Przed jedną z nich siedziało na kłodzie dwóch rycerzy, przed drugą — barczysty, czerwonołoso prostak i Sanderus. Ci obaj zajęci byli wycieraniem szmatami pancerzy, a u nóg Sanderusa leżały prócz tego dwa miecze, które widocznie miał zamiar oczyścić później.

— Patrz — rzekł Maćko, cisnąc z całej siły ramię Zbyszka, aby go jeszcze przez chwilę powstrzymać. — Umyślnie im wziął miecze i pancerze. Dobrze! Ten z siwą głową musi być...

— Naprzód! — krzyknął nagle Zbyszko.

I wichrem skoczyli na polanę. Tamci zerwali się także, lecz nim zdolali dobiec do Sanderusa, chwycił groźny Maćko starego Zygryda za pierś, przegiął go w tył i w jednej chwili wziął go pod siebie. Zbyszko i Arnold szczepili się z sobą jak dwa jastrzębie, opletli się ramionami i poczęli się zmagać straszliwie. Barczysty Niemiec, który siedział przedtem koło Sanderusa, porwał wprawdzie za miecz, ale nim zdołał nim machnąć, uderzył go pacholek Maćków, Wit, obuchem¹⁰⁶⁷ w rudą głowę i rozciągnął na miejscu. Rzucili się potem wedle rozkazu starego pana wiązać Sanderusa, ten zaś, choć wiedział, iż to rzecz była umówiona, jął¹⁰⁶⁸ tak ryczeć ze strachu jak cięle, któremu podrzynają gardło.

Lecz Zbyszko, chociaż tak krzepki, iż ścisnąwszy gałąź drzewa, sok z niej wyciskał, poczuł, że dostał się jakby nie w ludzkie, ale niedźwiedzie łapy. Poczuł nawet i to, że gdyby nie pancerz, który miał na sobie, nie wiedząc, czy nie przyjdzie mu potykać się na ostre, olbrzymi Niemiec byłby mu pokruszył zębra albo może i kość pacierzową połamał. Uniósł go wprawdzie nieco młodzian w górę, ale ów podniósł go jeszcze wyżej i zebrałszy wszystkie siły, chciał grzmotnąć nim o ziemię, tak aby więcej nie powstał.

Lecz Zbyszko ścisnął go również z tak okrutnym wysiłkiem, że aż oczy Niemca krwią zaszyły, po czym wsunął mu nogę między kolana, uderzył w zgięcie i zwałił na ziemię.

Zwalili się raczej oba, młodzian jednakże padł pod spód, ale w tej chwili baczny na wszystko Maćko rzucił na wpół zgniecionego Zygryda w ręce pacholkom, sam zaś ruszył ku leżącym, w mgnieniu oka skrępował pasem nogi Arnolda, po czym skoczył, siadł na nim jak na zabitym dziku i przyłożył mu ostrze mizerykordii¹⁰⁶⁹ do karku.

Ów zaś krzyknął przeraźliwie i ręce osunęły mu się bezwładnie ze Zbyszkowych boków, a potem począł jęczeć, nie tyle od ukłucia, ile dlatego, że nagle uczuł okrutny i niewypowiedziany ból w plecach, w które otrzymał był uderzenie maczugą jeszcze podczas bitwy ze Skirwoillą.

Maćko chwycił go obu rękoma za kołnierz i ściągnął ze Zbyszka, a Zbyszko przypodniósł się z ziemi i siadł, po czym chciał wstać i nie mógł, więc siadł znowu i przez dłuższą chwilę siedział bez ruchu. Twarz miał bladą i spotniałą, oczy krwią nabiegłe i posiniałe usta — i spoglądał przed się jakby nie całkiem przytomnie.

— Coć jest? — zapytał z niepokojem Maćko.

— Nic, jenom utrudzon bardzo. Pomóście mi stanąć na nogach.

Maćko zasunął mu ręce pod pachy i podniósł go od razu.

— Możesz stać?

— Mogę.

— Boli cię co?

— Nic. Jeno mi brak tchu.

Tymczasem Czech, ujrawszy widocznie, że na majdanie¹⁰⁷⁰ wszystko już ukończone, zjawił się przed numą¹⁰⁷¹, dzierżąc¹⁰⁷² za kark służkę zakonną. Na ten widok zapomniał Zbyszko o trudzie, siły wróciły mu od razu i jak gdyby nigdy nie zmagał się ze strasznym Arnoldem, skoczył do numy.

— Danuśka! Danuśka!

Ale na to wołanie nie odpowiedział żaden głos.

— Danuśka! Danuśka! — powtórzył Zbyszko.

I umilkł. W izbie było ciemno, zatem w pierwszej chwili nie mógł nic dojrzeć. Na-

Walka

Strach, Szaleństwo

¹⁰⁶⁷obuch — tępa część siekiery a. topora, przeciwnie do ostrza. [przypis edytorski]

¹⁰⁶⁸jąć (daw.) — zacząć. [przypis edytorski]

¹⁰⁶⁹mizerykordia — (od łac. *misericordia* czyli miłosierdzie), krótki, wąski sztylet do dobijania rannych. [przypis edytorski]

¹⁰⁷⁰majdan (daw.) — plac, dziedziniec. [przypis edytorski]

¹⁰⁷¹numa — litewska chata z ziemi i nieokorowanych bali. [przypis edytorski]

¹⁰⁷²dzierżyć (daw.) — trzymać. [przypis edytorski]

tomiast spoza kamieni przyładowanych pod ognisko doszedł go szybki i głośny oddech jakby przyczonego zwierzątka.

— Danuśka! prze Bóg! to ja! Zbyszko!

A wtem ujrzał w mroku i jej oczy, szeroko otwarte, przerażone, nieprzytomne. Więc skoczył ku niej i chwycił ją w ramiona, lecz ona nie poznała go zupełnie i wyrывая mu się z rąk, poczęła powtarzać zdyszonym szeptem:

— Boję się! boję się! boję się!...

ROZDZIAŁ DWUDZIESTY TRZECI

Nie pomogły łagodne słowa ni pieszczoty, ni zaklęcia — Danusia nie poznawała nikogo i nie odzyskała przytomności. Jedynym uczuciem, które opanowało całą jej istotę, był przestach podobny do takiego płochliwego przestachu, jaki okazują schwyte ptaki. Gdy przyniesiono jej posiłek, nie chciała przy ludziach jeść, jakkolwiek z chciwych jej spojrzeń rzucanych na jadło znać było głód, może nawet zadawniony. Zostawszy sama, rzuciła się na spyzę¹⁰⁷³ z łakomstwem dzikiego zwierzątka, ale gdy Zbyszko wszedł do izby, w tej chwili skoczyła w kąt i skryła się za wiązką suchego chmielu. Próżno Zbyszko otwierał ramiona, próżno wyciągał ręce, próżno błagał, dusząc w sobie łzy. Nie chciała z tego ukrycia wyjść nawet wówczas, gdy naniecono ognia w świetlicy i gdy przy jego blasku mogła dobrze rozemnać rysy Zbyszka. Zdawało się, że pamięć opuściła ją razem ze zmysłami. On za to patrzył na nią i na jej wychudłą twarz z zastygłym wyrazem przerażenia, na zapadłe oczy, na potargane strzępy odzieży, w które była przybrana, i serce skowyczało w nim z bólu i wściekłości na myśl, w jakich była rękach i jak się z nią obchodzono. Porwał go wreszcie szał gniewu tak straszny, że chwyciwszy za miecz, skoczył z nim ku Zygrydowi i byłby go uśmiercił niechybnie, gdyby Maćko nie był go schwytał za ramię.

Poczęli się wówczas pasować z sobą prawie po nieprzyjacielsku, ale młodzian tak był osłabion poprzednią walką z olbrzymim Arnoldem, że stary rycerz przemógł go i wykręciwszy mu rękę, zawołał:

— Wściekłeś się czy co?

— Puśćcie! — odpowiedział zgrzytając Zbyszko — bo się dusza podrze we mnie.

— Niech się podrze! Nie puszczę! Wolej¹⁰⁷⁴ łeb rozbij o drzewo, niżbyś miał pohańbić siebie i cały ród.

I ściskając jakoby w żelaznych cęgach dłoń Zbyszkową, poczęł mówić groźnie:

— Obacz się!¹⁰⁷⁵ Pomsta ci nie ucieknie, a pasowany jest rycerz. Jakże to? Związane go jeńca będziesz dźgał? Danuśce nie pomożesz, a co ci zostanie? Nic, jeno¹⁰⁷⁶ hańba. Rzekniesz, iż królom i książętom nieraz przygodziło się¹⁰⁷⁷ jeńców mordować? Ba! nie u nas! I co im uchodzi, tobie nie ujdzie. Mają ci oni królestwa, miasta, zamki, a ty co masz? Rycerską cześć. Kto im nie przygani, tobie w oczy plunie. Opamiętaj się, prze Bóg!

Nastąpiła chwila milczenia.

— Puśćcie — powtórzył ponuro Zbyszko — nie zadżgam go.

— Pójdź do ognia, naradzim się.

I powiodł go za rękę do ogniska, które pacholkiwie naniecili wedle smolistych kopców. Tam siadłszy, Maćko zamyślił się nieco, po czym rzekł:

— Wspomnij też i to, żeś tego starego psa Jurandowi obiecał. Ten ci się dopiero pomści nad nim i za swoją, i za Danusina mękę! Ten ci mu zapłaci, nie bój się! I powinienes w tym Jurandowi wygodzić¹⁰⁷⁸. Należy mu się to. A czego tobie nie wolno, to Jurandowi będzie wolno, bo nie on jeńca wziął, jeno go w podarunku od ciebie dostanie. Bez hańby i bez przygany może go choć i ze skóry obłupić — rozumiesz mnie?

— Rozumiem — odpowiedział Zbyszko. — Słusznie mówicie.

— To ci widać rozum wraca. Jeśliby cię diabeł jeszcze kusił, pamiętaj także i na to, żeś ty przecie i Lichtensteinowi, i innym Krzyżakom ślubował, a gdybyś bezbronnego

Szaleństwo

Zemsta

Rycerz, Honor

Honor

¹⁰⁷³spyzu (daw.) — pożywienie, prowiant. [przypis edytorski]

¹⁰⁷⁴wolej (daw.) — lepiej. [przypis edytorski]

¹⁰⁷⁵obacz się! — sens: zobacz, co robisz! [przypis edytorski]

¹⁰⁷⁶jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

¹⁰⁷⁷przygodzić się (daw.) — przydarzyć się. [przypis edytorski]

¹⁰⁷⁸wygodzić (daw.) — dogodzić komuś, spełnić czyjeś życzenia. [przypis edytorski]

jeńca zarznął i gdyby się to przez pacholków rozgłosiło, żaden rycerz nie chciałby ci stanąć i byłby praw¹⁰⁷⁹. Boże uchoвай! Nieszczęśliwości i tak nie brak, niechże choć hańby nie będzie. Lepiej ot gadajmy o tym, co teraz należy czynić i jako nam się obrócić.

— Radźcie! — rzekł młodzian.

— Poradzę tak: tę żmiją, która była przy Danusi, można by zgładzić, ale że nie przystoi rycerzom niewieścią krwią się babrać, przeto ją księciu Januszowi¹⁰⁸⁰ oddamy. Knuła ona zdrady jeszcze w leśnym dworcu przy księciu i księżnie¹⁰⁸¹, niechże ją mazowieckie sądy sądzą, a jeśli jej kołem za to nie pokruszą¹⁰⁸², to chyba sprawiedliwość boską chcą obrazić. Póki innej jakiej niewiasty nie spotkamy, która by się przy Danusi starunku¹⁰⁸³ podjęła, póty ona potrzebna, potem się ją koniowi do ogona przywiąże. Ninie¹⁰⁸⁴ trzeba nam do puszczy mazowieckich jako najprędzej wykręcić.

— Juźci nie zaraz, bo noc. Może też Bóg da jutro Danuśce większe opamiętanie.

— Niech i konie dobrze wypoczną. Na świtanu ruszmy.

Dalszą rozmowę przerwał im głos Arnolda von Baden, który leżąc opodal na plecach, związany w kij do własnego miecza, poczał coś wołać po niemiecku. Stary Maćko podniósł się i poszedł ku niemu, ale nie mogąc dobrze wyrozumieć jego mowy, poczał się oglądać za Czechem.

Ale Hława nie mógł zaraz przyjść, albowiem zajęty był czym innym.

Podczas ich rozmowy przy ognisku poszedł właśnie do służki zakonnej i położywszy jej dłoń na karku i potrząsnąwszy nią jak gruszką, rzekł:

— Słuchaj, suko! Pójdiesz do chaty i wymościsz dla pani posłanie ze skór, ale przedtem wdziewiesz na nią swoje porządne szaty, a sama ubierzesz się w te łachmany, w których kazaliście jej chodzić... zatracona wasza mać!

I nie mogąc także pohamować nagłego gniewu, trząsł nią tak silnie, że aż oczy wylazły jej na wierzch. Byłby jej może skręcił kark, ale że widziała mu się jeszcze potrzebna, więc puścił ją wreszcie, rzekłszy:

— A potem wybierzem dla cię gałąź.

Ona chwyciła go w przerażeniu za kolana, ale gdy w odpowiedzi kopnął ją, skoczyła do chaty i rzuciwszy się do nóg Danusi, poczęła skrzeczeć:

— Obroń mnie! nie daj!

Ale Danusia przymknęła tylko oczy, a z ust jej wyszedł zwykły, zdyszany szept:

— Boję się, boję się, boję się!

I następnie zdrętwiała całkiem, albowiem każde zbliżenie się do niej służki zakonnej wywoływało zawsze ten skutek. Pozwoliła się też rozebrać i oblec w nowe szaty. Służka, wymościwszy posłanie, położyła ją na nim jak figurkę drewnianą lub woskową, sama zaś siadła koło ogniska, bojąc się wyjść z izby.

Ale Czech wszedł po chwili i zwróciwszy się naprzód do Danusi, rzekł:

— Między przyjaciółmi jesteście, pani, więc w imię Ojca i Syna, i Ducha, śpijcie spokojnie!

I przeżegnał ją ręką, a następnie nie podnosząc głosu, aby jej nie przełąknąć, rzekł do służki:

— Ty poleżysz związana za progiem, ale jeśli narobisz krzyku i przestraszysz, to ci zaraz szyję pokruszę. Wstań i chodź.

I wywiódłszy ją z izby, skępował tak jako rzekł, mocno, po czym udał się do Zbyszka.

— Kazałem oblec panią w te szaty, które miała na sobie ta jaszczurka — rzekł. — Posłanie wymoszczone i pani śpi. Najlepiej nie chodźcie tam już, panie, by się zaś nie przełąkła. Da Bóg, jutro po spoczynku oprzytomnieje, a wy teraz pomyślcie też o jadle i spoczynku.

— Położę się przy progu izby — odrzekł Zbyszko.

¹⁰⁷⁹byłby praw (daw.) — miałby rację. [przypis edytorski]

¹⁰⁸⁰Janusz I Starszy (Warszawski) — (ok. 1346–1429), książę mazowiecki, lennik Władysława Jagiełły. [przypis edytorski]

¹⁰⁸¹Anna Danuta — (1358–1448), córka księcia trockiego Kiejstuta i Biruty, żona księcia mazowieckiego Janusza (było to najdłuższe trwające małżeństwo w dziejach dynastii). [przypis edytorski]

¹⁰⁸²łamanie kołem — forma średniowiecznej egzekucji. [przypis edytorski]

¹⁰⁸³starunek (daw.) — staranie, opieka. [przypis edytorski]

¹⁰⁸⁴ninie (daw.) — teraz. [przypis edytorski]

— To odciągnę sukę na stronę do tego trupa z ryżymi¹⁰⁸⁵ kudłami, ale teraz musicie jeść, bo droga i trud niemały przed wami.

To rzekłszy, poszedł wydobyć z biesagów¹⁰⁸⁶ wędzone mięsiwo i wędzoną rzepe, w którą zaopatrzyli się na drogę w obozie żmujdzkim, ale zaledwie złożył zapas przed Zbyszkiem, Maćko odwołał go do Arnolda.

— Wymiarkuj no rzetelnie — rzekł — czego chce ten waligóra, bo choć niektóre słowa wiem, nijak nie mogę go wyrozumieć.

— Poniosę go, panie, do ogniska, to się tam rozmówicie — odrzekł Czech.

I odpasawszy się, przeciągnął pas pod ramionami Arnolda, po czym zadał go sobie na plecy. Zgiął się pod ciężarem olbrzyma mocno, ale chłopem będąc krzepkim, doniósł go do ogniska i rzucił jak wór grochu obok Zbyszka.

— Zdejmijcie ze mnie pęta — rzekł Krzyżak.

— Mogłoby to być — odpowiedział przez Czecha stary Maćko — gdybyś na cześć rycerską poprzysiągł, że się za jeńca będziesz uważał. Jednakże i bez tego każę ci wyciągnąć miecz spod kolan i rozwiązać ręce, abyś mógł się przy nas, zaś powrozów na nogach nie popuszczę, póki się nie rozmówim.

I skinął na Czecha, ten zaś przeciął Niemcowi pęta na rękę, a następnie pomógł mu usiąść. Arnold spojrzał hardo na Maćka, na Zbyszka i zapytał:

— Co wyście za jedni?

— A ty jak śmiesz pytać? Co ci do tego?! Wywiedz się sam.

— To mi do tego, że na cześć rycerską mógłbym tylko rycerzom przysięgać.

— To patrz!

I Maćko, uchyliwszy opończy, pokazał pas rycerski na biodrach.

Na to Krzyżak zdumiał się wielce i dopiero po chwili rzekł:

— Jakże to? I łotrzykujecie dla łupu po puszczy? i pogan przeciw chrześcijanom wspomagacie?

— Łżesz! — zawołał Maćko.

I w ten sposób poczęła się rozmowa, nieprzyjazna, harda, często do kłótni podobna. Gdy jednak Maćko zakrzyknął w uniesieniu, że właśnie Zakon nie dopuszcza do chrztu Litwy, i gdy przytoczył wszystkie dowody, zdumiał się znów i zamilkł Arnold, gdyż prawda ta była tak oczywista, że niepodobna było jej nie widzieć lub jej zaprzeczyć. Uderzyły szczególnie Niemca te słowa, które Maćko wyrzekł, czyniąc przy nich zarazem znak krzyża: „Kto wie, komu wy w rzeczy¹⁰⁸⁷ służycie, jeśli nie wszyscy, to poniektórzy!” — a uderzyły go dlatego, że i w samym Zakonie był posąd na kilku komturów¹⁰⁸⁸, że oddają cześć szatanowi. Nie czyniono im z tego sprawy ni żadnych procesów, aby hańby na wszystkich nie ściągać, ale Arnold wiedział dobrze, że szeptano sobie takie rzeczy między braćmi i że podobne słuchy chodziły. Przy tym Maćko, wiedząc z opowiadań Sanderusa o niepojętym zachowywaniu się Zygryda, zaniepokoił do reszty prostodusznego olbrzyma.

— A ówże Zygryd, z którym szedłeś w pochód na wojnę — rzekł — zali¹⁰⁸⁹ Bogu i Chrystusowi służysz? Zaliś to nigdy nie słyszał, jak ze złymi duchami gadał, jako z nimi szeptał i śmiał się alibo zgrzytał?

— Prawda jest! — mruknął Arnold.

Ale Zbyszko, któremu żal i gniew napłynęły do serca nową falą, zakrzyknął nagle:

— I ty o czci rycerskiej prawisz¹⁰⁹⁰? Hańba ci, boś katu i piekielnikowi pomagał! Hańba ci, boś na mękę bezbronnej niewiasty i rycerskiej córki spokojnie patrzył, boś może i sam ją dręczył. Hańba ci!

A Arnold wytrzeszczył oczy i czyniąc w zdumieniu znak krzyża, rzekł:

— W imię Ojca i Syna, i Ducha!... Jak to?... ta opętana dziewczka, w której głowie dwudziestu siedmiu diabłów mieszka?... ja?...

¹⁰⁸⁵ryży — rudy. [przypis edytorski]

¹⁰⁸⁶biesagi (daw.) — podwójny worek przewieszany przez ramię albo przywiązywany do siodła. [przypis edytorski]

¹⁰⁸⁷w rzeczy (daw.) — w rzeczywistości. [przypis edytorski]

¹⁰⁸⁸komtur — zwierzchnik domu zakonnego bądź okręgu w zakonach rycerskich, do których zaliczali się krzyżacy. [przypis edytorski]

¹⁰⁸⁹zali (daw.) — czy. [przypis edytorski]

¹⁰⁹⁰prawić (daw.) — mówić, opowiadać. [przypis edytorski]

— Gorze¹⁰⁹¹! gorze! — przerwał chrapliwym głosem Zbyszko.

I chwyciwszy za rękę miszerykordii¹⁰⁹², począł znów spoglądać dzikim wzrokiem w stronę leżącego opodal w mroku Zygryda.

Maćko położył mu spokojnie dłoń na ramieniu i przycisnął z całej mocy, aby mu przytomność powrócić, sam zaś zwróciwszy się do Arnolda, rzekł:

— Ta niewiasta — to córka Juranda ze Spychowa, a żona tego młodego rycerza. Rozumiesz teraz, dlaczego ślaskowaliśmy¹⁰⁹³ was i dlaczego jeńcem naszym zostałeś!

— Prze Bóg! — rzekł Arnold. — Skąd? Jak? Ona ma rozum pomieszany...

— Bo ją Krzyżacy jako jagnię niewinne porwali i męką do tego ją przywiedli¹⁰⁹⁴.

Zbyszko przy wyrazach „jagnię niewinne” przybliżył pięść do ust i ścisnął zębami knykie¹⁰⁹⁵, a z oczu poczęły mu kapać jedna za drugą wielkie łzy niepohamowanej boleści. Arnold siedział w zamyśleniu. Czech zaś w kilku słowach opowiedział mu zdradę Danvelda, porwanie Danusi, mękę Juranda i pojedynek z Rotgierem. Gdy skończył, nastała cisza, którą mącił tylko szum lasu i trzaskanie skier w ognisku.

I siedzieli tak przez chwil kilka; wreszcie Arnold podniósł głowę i rzekł:

— Nie tylko na rycerską cześć, lecz na krzyż Chrystusów przysięgam wam, że tej niewiasty prawie nie widział, że nie wiedział, kto ona, i że do jej męża w niczym i nigdy ręki nie przyłożył.

— To przysiężcie jeszcze, że dobrowolnie pójdziecie za nami i że ucieczki nie będziecie próbować, a każe cię całkiem rozwiązać — rzekł Maćko.

— Niech i tak będzie, jak mówisz — przysięgam! Dokąd mnie powiedziecie?

— Na Mazowsze, do Juranda ze Spychowa.

To mówiąc, Maćko rozciął mu sam powróż na nogach, po czym wskazał mięsiwo i rzepę. Zbyszko po jakimś czasie podniósł się i poszedł spocząć u progu chaty, przy którym nie znalazł już służki zakonnej, albowiem poprzednio zabrali ją pacholki między konie. Tam położywszy się na skórze, którą mu przyniósł Hława, postanowił czekać bezsenność, czy świt jakiej szczęśliwej zmiany w Danusi nie przyniesie.

Czech zaś wrócił do ogniska, gdyż ciążyło mu na duszy coś takiego, o czym chciał pogadać ze starym rycerzem z Bogdańca. Zastał go pogrążonego też w zadumie i nie zważającego na chrapanie Arnolda, który po spożyciu niezmiernie ilości wędzonej rzepy i mięsiwa zasnął z utrudzenia snem kamiennym.

— A wy nie spoczniecie, panie? — spytał giermek.

— Sen ucieka mi z powiek — odrzekł Maćko. — Daj Bóg dobre jutro...

I to powiedziawszy, spojrzał ku gwiazdom.

— Wóz¹⁰⁹⁶ widać już na niebie, a ja wciąż rozmyślam, jako to ono wszystko będzie.

— I mnie nie do spania, bo mi panienska ze Zgorzelic w głowie.

— Hej, prawda, nowa bieda! Toć przecie ona w Spychowie.

— A w Spychowie. Wywieźliśmy ją ze Zgorzelic nie wiadomo po co.

— Sama chciała do opata¹⁰⁹⁷, a gdy opata nie stało¹⁰⁹⁸, cóżem miał czynić — odrzekł niecierpliwie Maćko, który nie lubił o tym mówić, bo w duszy poczuwał się do winy.

— Tak, ale co teraz?

— Ha! cóż? Odwiozę ją na powrót do domu i dziej się wola boska!...

Po chwili jednak dodał:

— Jużci, dziej się wola boska, ale żeby chociaż ta Danuśka była zdrowa i taka jako inni ludzie, byłoby przynajmniej wiadomo, co robić. A tak, lichy wie! Nuż nie ozdrowieje... i nie zamrze. Niechby Pan Jezus dał już na tę albo na tamtą stronę.

Ale Czech myślał w tej chwili tylko o Jagience.

— Widzicie, wasza miłość — rzekł. — Panienska, gdy wyjeżdżał ze Spychowa i że-gnął się z nią, powiedziała mi tak: „W razie czego przyjedziecie tu przed Zbyszkiem i przed

¹⁰⁹¹gorze (ze starop. gorzeć: palić się) — biada, nieszczęście, niebezpieczeństwo. [przypis edytorski]

¹⁰⁹²mizerykordia — (od łac. *miserica* czyli miłosierdzie), krótki, wąski sztylet do dobijania rannych. [przypis edytorski]

¹⁰⁹³ślaskować — tropić, śledzić. [przypis edytorski]

¹⁰⁹⁴przywieść (daw.) — doprowadzić. [przypis edytorski]

¹⁰⁹⁵knykieć — staw palca u ręki bądź odcinek między takimi stawami. [przypis edytorski]

¹⁰⁹⁶wóz — gwiazdozbiór Wielkiego bądź Małego Wozu. [przypis edytorski]

¹⁰⁹⁷opat — przełożony w męskim zakonie kontemplacyjnym. [przypis edytorski]

¹⁰⁹⁸gdy opata nie stało — sens: po śmierci opata. [przypis edytorski]

Maćkiem, bo, powiada, mają przez kogo innego nowinę przysłać, to przysłać przez was i odwieziecie mnie do Zgorzelic”.

— Hej! — odpowiedział Maćko. — Pewnie, że jakoś nieskładno by jej było zostawać w Spychowie, gdy Danuśka przyjedzie. Pewnie, że trzeba jej teraz do Zgorzelic. Żal mi sierotki, szczerze żal, ale skoro nie było woli boskiej, to i trudno! Jeny jakoże to urządzić? Poczekaj... Powiadasz, że kazała ci wracać przed nami z nowiną, a potem odwiedzić się do Zgorzelic?

— Kazała, jakom wam wiernie powtórzył.

— Ano! to może byś i ruszył przed nami. Staremu Jurandowi też by trza oznajmić, że się córka znalazła¹⁰⁹⁹, aby go zaś nagle radość nie zabiła. Jak mi Bóg miły, nie ma nic lepszego do zrobienia. Wracaj! powiedz, żeśmy Danuskę odbili i że niebawem z nią przyjdziem, a sam zabierz tamtą niebogę i wieź ją doma¹¹⁰⁰.

Tu westchnął stary rycerz, bo żal mu istotnie było i Jagienki, i tych zamiarów, które w duszy piastował¹¹⁰¹.

Po chwili znów spytał:

— Wiem, żeś chłop i roztropny, i mocny, ale potrafiśże ty ustrzec jej od jakiej krzywdy albo przygody? Bo to w drodze łatwie¹¹⁰² się może to i owo zdarzyć.

— Potrafię, choćby też przyszło i łbem nałożyć! Wezmę kilku dobrych pachółków, których mi pan spychowski nie pożałuje, i doprowadzę ją przezpiecznic¹¹⁰³ choćby na koniec świata.

— No! zbytnio sobie nie dufaj¹¹⁰⁴. Pamiętaj też, że na miejscu, w samych Zgorzelicach, trzeba znów mieć oko na Wilków z Brzozowej i na Cztana z Rogowa... Ale prawda! Nie do rzeczy gadam, bo ich trzeba było strzec, póki się miało co innego na myśli. A teraz nie żywie¹¹⁰⁵ już nadzieja i będzie, co ma być.

— Wszelako ustrzegę ją panienki i od tamtych rycerzy, bo ta, pana Zbyszkowa nieboga, ledwie chudziątko zipie... nużby zmarła!

— Słusznie, jak mi Bóg miły: ledwie chudziątko zipie — nużby zmarła...

— Trzeba to na Pana Boga zdać, a teraz myślmy jeno¹¹⁰⁶ o panience zgorzelickiej.

— Po sprawiedliwości — rzekł Maćko — godziłoby się¹¹⁰⁷, abym sam ją do ojcowizny odprowadził. Ale trudna rada. Nie mogę ja teraz Zbyszkę odstąpić, a to z różnych wielkich przyczyn. Widziałeś, jako zgrzytał i jako się do tego starego komtura¹¹⁰⁸ rwał, by go zadźgać niby warchłaka¹¹⁰⁹. Niechże, jako powiadasz, ta dziewczka skapieje¹¹¹⁰ w drodze, to nie wiem, czy i ja go pohamuję. Ale jeśli mnie nie będzie, to nic go nie strzyma i hańba wiekuista spadnie na niego i na cały ród, czego nie daj Bóg, amen!

Na to zaś Czech:

— Ba! jest przecie prosty sposób. Dajcie mi jego katowską mac, a już ja go nie uronię¹¹¹¹ i dopiero w Spychowie panu Jurandowi z worka go wytrząsnę.

— A niechże ci Bóg da zdrowie! O, to masz rozum! — zawołał z radością Maćko. — Prosta rzecz! prosta rzecz! Zabieraj go razem i byleś go żywycym¹¹¹² do Spychowa dowioźl, rób z nim, co chcesz.

— To dajcie mi i onę sukę szczytnieńską! Jeśli mi nie będzie po drodze wadzić¹¹¹³, to dowiozę ją też; a jeśli będzie, to na gałąź!

Zemsta, Hańba

¹⁰⁹⁹nalazła — dziś popr.: znalazła. [przypis edytorski]

¹¹⁰⁰doma (daw.) — do domu. [przypis edytorski]

¹¹⁰¹piastować (daw.) — opiekować się, tu przen. „żyć z zamiary”. [przypis edytorski]

¹¹⁰²łatwie — dziś popr.: łatwo. [przypis edytorski]

¹¹⁰³przezpiecznic (daw.) — bezpiecznie. [przypis edytorski]

¹¹⁰⁴dufać (daw.) — ufać, zwł. nadmiernie. [przypis edytorski]

¹¹⁰⁵żywie — dziś popr.: żyje. [przypis edytorski]

¹¹⁰⁶jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

¹¹⁰⁷godziłoby się (daw.) — wypadaloby. [przypis edytorski]

¹¹⁰⁸komtur — zwierzchnik domu zakonnego bądź okręgu w zakonach rycerskich, do których zaliczali się krzyżacy. [przypis edytorski]

¹¹⁰⁹warchlak — młody dzik. [przypis edytorski]

¹¹¹⁰skapieć (daw.) — umrzeć. [przypis edytorski]

¹¹¹¹uronić (daw.) — zgubić. [przypis edytorski]

¹¹¹²żywycy (daw.) — żywy. [przypis edytorski]

¹¹¹³wadzić (daw.) — zawadzać, przeszkadzać. [przypis edytorski]

— Prędzej też może Danuskę strach opuści i prędzej się opamięta, gdy nie obaczy tych dwojga. Ale jeśli służkę zabierzesz, jakoż bez pomocy niewieściej się obejdzie?

— Nie bez tego, byście w puszczach nie spotkali jakich miejscowych albo zbiegłych chłopów z babami. Weźmiecie pierwszą lepszą, a już każda będzie lepsza od tej. Tymczasem pana Zbyszkowa opieka wystarczy.

— Dziś jakoś roztropniej mówisz niż zwyczajnie. Prawda i to. Może się prędzej obaczy, widząc Zbyszka wciąż przy sobie. Potrafi ci on być dla niej jako ojciec i matka. Dobrze. A kiedy ruszysz?

— Nie będę świtania czekał, ale teraz przylegnę trochę. Nie ma jeszcze chyba północka.

— Wóz, jako mówiłem, już świeci, ale Kurki¹¹¹⁴ jeszcze nie wzeszły.

— Chwała Bogu, żeśmy cokolwiek uradzili, bo okrutnie było mi markotno¹¹¹⁵.

I to rzekłszy, Czech wyciągnął się przy dogasającym ognisku, nakrył się kudłatą skórą i w mig zasnął. Niebo jednak nie pobielalo jeszcze ani trochę i noc była głęboka, gdy zbudził się, wylazł spod skóry, spojrzął ku gwiazdom i przeciągnawszy zesztywniałe nieco członki, zbudził Maćka.

— Czas mi się zbierać! — rzekł.

— A dokąd? — zapytał na wpół przytomnie Maćko, przecierając pięściami oczy.

— Do Spychowa.

— A prawda! Kto tu tak chrapie obok? Umarłego by rozbudził.

— Rycerz Arnold. Dorzucę gałęzi na głównie¹¹¹⁶ i idę do pacholków.

Jakoż odszedł, po chwili wrócił jednak pośpiesznym krokiem i począł wołać z daleka cichym głosem:

— Panie, jest nowina — i to zła!

— Co się stało? — zawołał zrywając się Maćko.

— Służka uciekła. Wzięli ją pacholcy między konie i rozwiązały jej nogi, żeby ich pioruny zatrzaskły! a gdy się pospali, wyczołgała się jako wąż spomiędzy nich i uciekła. Pójdźcie, panie.

Zaniepokojony Maćko ruszył spieszenie z Hławą do koni, ale zastali przy nich jednego tylko pacholka. Inni rozbiegli się szukać zbiegłej. Głupie to jednak było szukanie w ciemnościach i w gęstwinie; jakoż popowracali wkrótce z pospuszczanymi głowami. Maćko począł ich okładać w milczeniu pięścią, po czym wrócił do ogniska, gdyż nie było nic innego do zrobienia.

Po chwili nadszedł Zbyszko, który strażował przed chatą i nie mógł spać, a usłyszawszy stapania, chciał wiedzieć, co to jest. Maćko opowiedział mu, co uradzili razem z Czechem, potem zaś oznajmił o ucieczce służki zakonnej.

— Nieszczęście wielkie nie jest — rzekł — bo albo zdechnie z głodu w lesie, albo znajdą ją chłopci, którzy dadzą jej łupnia, jeśli wpierw nie znajdą jej wilcy. Żal jeno, że ją kara w Spychowie minęła.

Zbyszko żałował także, że ją kara minęła, ale zresztą przyjął wiadomość spokojnie. Nie sprzeciwił się również odjazdowi Czecha z Zygfydem, gdyż wszystko, co nie dotyczyło wprost Danusi, było mu obojętne. Zaraz też zaczął o niej mówić:

— Wezmę ją jutro przed się na koń i tak pojedziem — rzekł.

— A jakoż tam? śpi? — zapytał Maćko.

— Czasem kwili trochę, ale nie wiem, przez sen-li czy na jawie, a nie chcę wchodzić, aby się nie przełękła.

Dalszą rozmowę przerwał im Czech, który ujrawszy Zbyszka, zawołał:

— O, to i wasza miłość na nogach? No, czas mi! Konie gotowe i stary diabeł przywiązany do siodła. Wkrótce zaświta, bo teraz noc krótka. Ostawajcie z Bogiem, wasze miłości!

— Jedź z Bogiem, a zdrowo!

Ale Hława odciągnął jeszcze Maćka na bok i rzekł:

¹¹¹⁴Kurki — Plejady (gwiazdozbiór). [przypis edytorski]

¹¹¹⁵markotno (daw.) — smutno. [przypis edytorski]

¹¹¹⁶głównia — palący się lub spalony kawałek drewna. [przypis edytorski]

— Chciałem też pięknie prosić, w razie gdyby co zaszło... wiecie, panie... aby jakowe nieszczęście albo co... aby pchnąć zaraz pacholka na łeb do Spychowa. Jeślibyśmy zaś już wyjechali, niech nas goni!

— Dobrze — rzekł Maćko. — Zabaczyłem¹¹¹⁷ ci też powiedzieć, byś Jagienkę do Płocka wiozł, rozumiesz! Idź tam do biskupa i powiedz mu, kto ona jest, że opatowa chrześniaczka, dla której jest u biskupa testament, dalej prosź dla niej o opiekunstwo, bo to też stoi w testamencie.

— Jeśli zaś biskup każe nam ostać w Płocku?

— Słuchaj go we wszystkim i uczyni, jako poradzi.

— Tak i będzie, panie. Z Bogiem!

— Z Bogiem.

ROZDZIAŁ DWUDZIESTY CZWARTY

Rycerz Arnold, dowiedziawszy się nazajutrz o ucieczce służki zakonnej, uśmiechnął się pod wąsem, ale rzekł to samo, co Maćko: że albo ją wilcy zjedzą, albo Litwini zabiją. Jakoż było to prawdopodobne, albowiem ludność miejscowa, litewskiego pochodzenia, nienawidziła Zakonu i wszystkiego, co miało z nim styczność. Chłopi częścią puciekali do Skirwoiły, częścią poburzyli się¹¹¹⁸ i pomordowawszy tu i ówdzie Niemców, pokryli się razem z rodzinami i dobytkiem w niedostępnych głębiach leśnych. Szukano jednakże na drugi dzień służki, ale bez skutku, bo niezbyt gorliwie, a to z tej przyczyny, że Maćko i Zbyszko, mając głowy zajęte czym innym, nie wydali dość surowych rozkazów. Pilno im było jechać ku Mazowszu i chcieli zaraz o wschodzie słońca wyruszyć, ale nie mogli tego uczynić, gdyż Danuśka usnęła nade dnem głęboko i Zbyszko nie dał jej budzić. Słyszał ją, jak „kwiliła” w nocy, domyślał się, że nie spała, więc teraz wiele sobie dobrego z tego snu obiecywał. Dwukrotnie zakradał się do chaty i dwukrotnie widział przy świetle wpadającym przez szpary między bierwionami jej zamknięte oczy, otworzone usta i mocne rumieńce na twarzy, takie, jakie mają głęboko uśpione dzieci. Topniało w nim wówczas z rozrzewnienia serce i mówił do niej: „Daj ci Bóg wypoczynek i zdrowie, kwiatuszku najmilszy!” A potem mówił jeszcze: „Skończona twoja niedola, skończone płkanie, a da Pan Jezus miłosierny, to szczęśliwość będzie jako te wody rzeczne nieprzepłynione”. Przy tym, mając prostą i dobrotliwą duszę, wznosił ją ku Bogu i zapytywał sam siebie: czym by się wywdzięczył, czym by się wypłacił, co by jakiemu kościołowi ofiarować z dostatków, z ziarna, ze stad, z wosku albo z innych podobnych, miłych boskiej potędze rzeczy? Byłby nawet zaraz ślubował i wymienił dokładnie, co ofiaruje, ale wołał poczekać, nie wiedząc bowiem, w jakim zdrowiu Danuśka się rozbudzi i czy się rozbudzi przytomna, nie miał jeszcze pewności, czy będzie za co dziękować.

Maćko, chociaż rozumiał, że będą zupełnie bezpieczni dopiero w krajach księcia Janusza, był jednak także zdania, że nie należy Danusi mącić tego spoczynku, który mógł być dla niej zbawieniem, więc trzymał wprawdzie w pogotowiu parobków i juczne konie, ale czekał.

Wszelako gdy minęło południe, a ona wciąż spała jeszcze, poczęli się niepokoić. Zbyszko, który ustawicznie zaglądał przez szpary i przez drzwi, wszedł wreszcie po raz trzeci do chaty i siadł na pieńku, który wczorajszego wieczoru służka przyciągnęła do posłania i na którym przebierała Danusię.

Siadł i wpatrzył się w nią, ona nie otworzyła wcale oczu, ale po upływie takiego czasu, jakiego potrzeba by na odmówienie bez pośpiechu „Ojcze nasz” i „Zdrowaś”, drgnęły nieco jej usta i wyszeptala, jakby widząc przez zamknięte powieki:

— Zbyszko...

On zaś rzucił się w jednej chwili przed nią na kolana, chwycił jej wychudzone ręce i całując je z uniesieniem, jął mówić przerywanym głosem:

— Bogu dzięki! Danuśka! poznałaś mnie!

Głos jego rozbudził ją zupełnie, więc siadła na posłaniu i z otwartymi już oczyma powtórzyła:

— Zbyszko...

¹¹¹⁷zabaczyć (daw.) — zapomnieć. [przypis edytorski]

¹¹¹⁸poburzyli się — tu: zbuntowali się. [przypis edytorski]

I poczęła mrugać, a następnie rozglądać się naokoło jakoby ze zdziwieniem.
— Już ty nie w niewoli! — mówił Zbyszko. — Wydarłem cię im i do Spychowa jedziem!

Ale ona wysunęła dłonie z jego rąk i rzekła:

— To wszystko przez to, że tatusiowego pozwolenstwa nie było. Gdzie pani¹¹¹⁹?

— Przebudźże ty się, jagódko. Księżna daleko, a my cię Niemcom odjęli¹¹²⁰.

Na to ona, jakby nie słysząc tych słów i jakby sobie coś przypominając:

— Zabrali mi też lutenkę¹¹²¹ i o mur rozbili — hej!

— Na miły Bóg! — zawołał Zbyszko.

I dopiero spostrzegł, że oczy jej są nieprzytomne i błyszczące, a policzki pałają¹¹²². W tejże chwili mignęła mu przez głowę myśl, że ona może być ciężko chora i że wymówiła dwukrotnie jego imię tylko dlatego, że się jej majaczył w gorączce.

Więc zadrżało w nim serce z przerażenia i pot zimny pokrył mu czoło.

— Danuśka! — rzekł — widziszże ty mnie i rozumiesz?

A ona odrzekła głosem pokornej prośby:

— Pić... Wody!

— Jezu miłosierny!

I wyskoczył z izby. Przed drzwiami potracił starego Maćka, który siedł właśnie zobaczyć, jak tam jest — i rzuciwszy mu jedno słowo: „Wody!” — przebiegł pędem ku strumieniowi, płynącemu w pobliżu wśród gęstwy i mchów leśnych.

Po chwili wrócił z napełnionym naczyniem i podał je Danusi, która poczęła pić chciwie. Przedtem jeszcze wszedł do izby Maćko i popatrzawszy na chorą, spochmurniał widocznie.

— W gorętwie¹¹²³ jest? — rzekł.

— Tak! — jęknął Zbyszko.

— Rozumie, co mówisz?

— Nie.

Stary zmarszczył brwi, po czym podniósł rękę i począł dłonią trzeć po karku i potylicy.

— Co robić?

— Nie wiem.

— Jedna jest tylko rzecz — zaczął Maćko.

Ale Danusia przerwała mu w tej chwili. Skończywszy pić, utkwiała w nim swe rozszerzone przez gorączkę źrenice, po czym rzekła:

— I wam też nie zawiniłam. Mieścież zmiłowanie!

— Mam ci ja zmiłowanie nad tobą, dziecko, i tylko dobra chcę twojego — odpowiedział z pewnym wzruszeniem stary rycerz.

A potem do Zbyszka.

— Słuchaj! Na nic jej tu ostawać. Jak ją wiatr obwieje, a słonko ogrzeje — to może się jej lepiej robi. Nie traćże ty, chłopie, głowy, jeno ją bierz do tej samej kołyski, w której ją wieźli, albo też na kulbakę¹¹²⁴ i w drogę! Rozumiesz?

To rzekłszy, wyszedł z izby, aby wydać ostatnie rozporządzenia, ale zaledwie spojrzął przed siebie, gdy nagle stanął jak wryty.

Oto silny zastęp pieszego ludu, zbrojnego w dzidy i w berdysze¹¹²⁵, otaczał z czterech stron jak murem chatę, kopce i polankę.

„Niemce!” — pomyślał Maćko.

Więc zgroza napełniła mu duszę, ale w gnieniu oka chwycił za głównię miecza, zacisnął zęby i stał tak podobny do dzikiego zwierza, który niespodzianie przez psy osaczony gotuje się do rozpaczliwej obrony.

A wtem od kopca począł iść ku niemu olbrzymi Arnold z jakimś drugim rycerzem i zbliżywszy się, rzekł:

¹¹¹⁹Anna Danuta — (1358–1448), córka księcia trockiego Kiejstuta i Biruty, żona księcia mazowieckiego Janusza (było to najdłużej trwające małżeństwo w dziejach dynastii). [przypis edytorski]

¹¹²⁰odjąć (daw.) — zabrać. [przypis edytorski]

¹¹²¹lutnia (muz.) — instrument strunowy szarpany. [przypis edytorski]

¹¹²²pałać — być rozpalonym, rozgrzanym. [przypis edytorski]

¹¹²³gorętność (daw.) — gorączka. [przypis edytorski]

¹¹²⁴kulbaka — wysokie siodło przeważnie wojskowe. [przypis edytorski]

¹¹²⁵berdysz — szeroki topór na długim drzewcu. [przypis edytorski]

— Wartkie¹¹²⁶ koło fortuny. Byłem waszym jeńcem, a teraz wyście moimi.

To rzekłszy, spojrział z dumą na starego rycerza jakby na lichszą¹¹²⁷ od siebie istotę. Nie był to człowiek całkiem zły ani zbyt okrutny, ale miał przywarę¹¹²⁸ wspólną wszystkim Krzyżakom, którzy ludzcy, a nawet układni w nieszczęściu, nie umieli nigdy pohamować ani pogardy dla zwyciężonych, ani bezgranicznej pychy, gdy czuli za sobą większą siłę.

— Jesteście jeńcami! — powtórzył wyniośle.

A stary rycerz spojrział ponuro naokół. W piersi jego biło nie tylko nie płochliwe, lecz aż nazbyt zuchwałe serce. Gdyby był we zbroi na bojowym koniu, gdyby miał przy sobie Zbyszka i gdyby obaj mieli w ręku miecze, topory albo owe straszne „drzewa¹¹²⁹”, którymi tak sprawnie władała ówczesna lechicka szlachta, byłby może próbował przełamać ów otaczający go mur dzid i berdyszów. Ale Maćko stał oto przed Arnoldem pieszo, sam jeden, bez pancerza, więc spostrzegłszy, że pachółkowie porzucali już oręż, i pomyślałszy, że Zbyszko jest w chacie przy Danusi całkiem bez broni, zrozumiał, jako człek doświadczony i z wojną wielce obyty, że nie ma żadnej rady.

Więc wyciągnął z wolna kord¹¹³⁰ z pochwy, a następnie rzucił go pod nogi owego rycerza, który stał przy Arnoldzie. Ów zaś z nie mniejszą od Arnoldowej dumą, ale zarazem z łaskawością ozwał się w dobrej polskiej mowie:

— Wasze nazwisko, panie? Nie każę was wiązać na słowo, boście, widzę, pasowany rycerz i obesłicie się po ludzku z bratem moim.

— Słowo! — odpowiedział Maćko.

I oznajmiwszy, kto jest, zapytał, czy wolno mu będzie wejść do chaty i ostrzec bratanka, „by zaś czego szalonego nie uczynił” — za czym, uzyskawszy pozwolenie, zniknął we drzwiach, a po niejakiem czasie zjawił się znów z mizerykordią¹¹³¹ w ręku.

— Bratanek mój nie ma nawet miecza przy sobie — rzekł — i prosi, aby póki w drogę nie ruszycie, mógł zostać przy swojej niewieście.

— Niech zostanie — rzekł brat Arnoldów — przyśle mu jadlo i napitek, bo w drogę nie ruszym zaraz, gdyż lud utrudzon, a i nam samym pożywić się i spocząć potrzeba. Prosim też was, panie, do kompanii.

To rzekłszy, zawrócili i poszli ku temu samemu ognisku, przy którym Maćko noc spędził, ale bądź to przez pychę, bądź przez prostactwo dość między nimi powszechne, poszli przodem, pozwalając mu iść z tyłu. Ale on, jako wielki bywalec, rozumiejący, jaki ma być w każdym zdarzeniu zachowany obyczaj, zapytał:

— Proście, panie, jako gościa czy jako jeńca?

Dopieroż zawstydził się brat Arnoldów¹¹³², bo zatrzymał się i rzekł:

— Przejdźcie, panie.

Stary rycerz przeszedł, nie chcąc jednak ranić miłości własnej człowieka, na którym mogło mu dużo zależeć, rzekł:

— Widać, panie, że nie tylko znacie różne mowy, lecz i obyczaje macie dworne.

Na to Arnold, rozumiejąc zaledwie niektóre słowa, ozwał się:

— Wolfgang, o co chodzi i co on mówi?

— Do rzeczy mów! — odpowiedział Wolfgang, któremu widocznie pochlebily Maćkowe słowa.

Po czym zasiedli przy ognisku i przyniesiono jeść i pić. Nauka dana Niemcom przez Maćka nie poszła jednakże w las, gdyż Wolfgang od niego zaczynał poczęstunek. Z rozmowy dowiedział się przy tym stary rycerz, jakim sposobem wpadli w pułapkę. Oto Wolfgang, młodszy brat Arnolda, prowadził człuchowską piechotę także przeciw zbuntowanym Żmujdzinom do Gotteswerder, ta jednakże, jako pochodząca z dalekiej komturii¹¹³³, nie mogła nadażyć jeździe. Arnold zaś nie potrzebował na nią czekać wiedząc, że po drodze napotka inne piesze oddziały z miast i zamków bliższych litewskiej granicy. Z tej

¹¹²⁶wartki (daw.) — szybki. [przypis edytorski]

¹¹²⁷lichszy (daw.) — gorszy. [przypis edytorski]

¹¹²⁸przywara — wada. [przypis edytorski]

¹¹²⁹drzewo — tu: kopia. [przypis edytorski]

¹¹³⁰kord — krótki miecz. [przypis edytorski]

¹¹³¹mizerykordia — (od łac. *misericordia* czyli miłosierdzie), krótki, wąski sztylet do dobijania rannych. [przypis edytorski]

¹¹³²Arnoldów (daw.) — Arnoldowy, Arnolda. [przypis edytorski]

¹¹³³komturia — jednostka administracyjna w państwie krzyżackim. [przypis edytorski]

przyczyny młodszy ciągnął o kilka dni drogi później — i właśnie znajdował się na szlaku w pobliżu smolarni, gdy służka zakonna, zbiegłszy nocą, dała mu znać o przygodzie, jaką spotkała starszego brata. Arnold słuchając tego opowiadania, które powtórzono mu po niemiecku, uśmiechnął się z zadowoleniem, a wreszcie oświadczył, że spodziewał się, że tak się może zdarzyć.

Ale przebiegły Maćko, który w każdym położeniu starał się znaleźć jakąś radę, pomyślał, że z pożytkiem będzie zjednać sobie tych Niemców — więc po chwili rzekł:

— Ciężka to zawsze rzecz popaść w niewolę, wszelako Bogu dziękuję, że mnie nie w inne, jeno w wasze oddał ręce, bo, wiera¹¹³⁴, żeście prawi¹¹³⁵ rycerze i czci przestrzegający.

Na to Wolfgang przyknął oczy i skinął głową, wprawdzie dość sztywnie, ale z widocznym zadowoleniem.

A stary rycerz mówił dalej:

— I że to mówę naszą tak znanie! Dał wam, widzę, Bóg rozum do wszystkiego!

— Mowę waszą znam, bo w Człuchowej naród po polsku mówi, a my z bratem od siedmiu lat pod tamtejszym komturem służym.

— A z porą i z czasem weźmiecie po nim i urząd! Nie może inaczej być... Wždy¹¹³⁶ wasz brat nie mówi tak po naszymu.

— Rozumie trochę, ale nie mówi. Brat ma siłę większą, chociaż i ja nie ułomek¹¹³⁷, a za to dowcip¹¹³⁸ tepszy.

— Hej! nie widzi mi się i on głupi! — rzekł Maćko.

— Wolfgang! co on powiada? — zapytał znów Arnold.

— Chwali cię — odpowiedział Wolfgang.

— Jużci, chwałę — dodał Maćko — bo prawy jest rycerz, a to grunt! Szczerze wam też powiem, że chciałem go dziś całkiem na słowo puścić, niechby był jechał, gdzie chciał, byle się chociażby i za rok stawił. Także to przecie między pasowanymi rycerzami przystoi.

I począł pilnie patrzeć w twarz Wolfganga, ale ów zmarszczył się i rzekł:

— Puściłbym może i ja was na stawiennictwo, gdyby nie to, żeście psom pogańskim przeciwko nam pomagali.

— Nieprawda jest — odparł Maćko.

I począł się znów taki sam ostry spór jak wczorajszego dnia z Arnoldem. Staremu rycerzowi jednak, chociaż miał słuszość, trudniej szło, gdyż Wolfgang bystrzejszy był istotnie od starszego brata. Wynikła wszelako z owego sporu ta korzyść, że i młodszy dowiedział się o wszystkich szczytniejszych zbrodniach, krzywoprzysięstwach i zdradach, a zarazem o losach nieszczęsnej Danusi. Na to, na owe niegodziwości, którymi rzucał mu w oczy Maćko, nie umiał nic odpowiedzieć. Musiał przyznać, że pomsta była sprawiedliwą i że polscy rycerze mieli prawo tak czynić, jak czynili, a wreszcie rzekł:

— Na błogosławione kości Liboriusza¹¹³⁹! nie ja będę Danvelda żałował. Mówili o nim, że się czarną magią parał¹¹⁴⁰, ale moc i sprawiedliwość boska od czarnej magii mocniejsza! Co do Zygryda, nie wiem, czyli także diabłu służył, ale za nim nie pogonię, bo naprzód konnicy nie mam, a po wtóre, jeśli, jako powiadacie, ową dziewicę udręczył, to niechby też z piekła nie wyrżał!

Tu przeżegnał się i dodał:

— Boże, bądź mi ku pomocy i przy skonaniu!

— A z ową nieszczęsną męczennicą jakoże będzie? — zapytał Maćko. — Zali nie pozwolicie jej odwieźć do domu? Zali ma w waszych podziemiach konać? Wspomnijcie na gniew Boży!...

— Mnie do niewiasty nic — odpowiedział szorstko Wolfgang. — Niech jeden z was odwiezie ją ojcu, byle się potem stawil; ale drugiego nie puszczę.

— Ba, a gdybym na cześć i na włócznie św. Jerzego¹¹⁴¹ zaprzysiągł?

¹¹³⁴wiera (daw.) — wierzę. [przypis edytorski]

¹¹³⁵prawy (daw.) — prawdziwy. [przypis edytorski]

¹¹³⁶wždy (daw.) — jednak, przecież. [przypis edytorski]

¹¹³⁷ułomek (daw.) — słabeusz. [przypis edytorski]

¹¹³⁸dowcip (daw.) — rozum. [przypis edytorski]

¹¹³⁹św. Liboriusz — zm. IV w., biskup Le Mans. [przypis edytorski]

¹¹⁴⁰parać się czymś (daw.) — praktykować (np. jakieś rzemiosło). [przypis edytorski]

¹¹⁴¹św. Jerzy — męczennik z III–IV w., patron rycerzy. [przypis edytorski]

Wolfgang zawahał się nieco, gdyż wielkie to było zakłęcie, ale w tej chwili Arnold spytał po raz trzeci:

— Co on powiada?

I dowiedziawszy się, o co chodzi, począł przeciwieć się zapalczywie i po grubiańsku wypuszczeniu obu na słowo. Miał on w tym swoje wyrachowanie: oto był zwyciężon w większej bitwie przez Skirwoillę, a w pojedynczej przez tych polskich rycerzy. Jako żołnierz wiedział także, że ta piechota brata musi teraz wracać do Malborge, bo chcąc iść dalej do Gotteswerder, szłaby po zniszczeniu poprzednich oddziałów jako na rzeź. Wiedział więc, że trzeba mu będzie stanąć przed mistrzem i marszałkiem, i rozumiał, że mniejszy mu będzie wstyd, gdy będzie miał do pokazania choć jednego naczniejszego jeńca. Żywy rycerz, którego się przedstawia do oczu, więcej znaczy niż opowiadanie, że się takich dwóch wzięło w niewolę.

Jakoż Maćko, słuchając chrapliwego wrzasku i klątw Arnolda pojął od razu, że należy przyjąć, co dają, gdyż więcej nic nie wskóra¹¹⁴², i rzekł, zwracając się do Wolfganga:

— To proszę was, panie, jeszcze o jedno: pewien ci jestem, iż mój bratanek sam będzie rozumiał, że jemu wypada zostać przy żonie, a mnie z wami. Ale na wszelki wypadek pozwólcie oznajmić mu, że nie ma o tym co gadać, bo taka wasza wola.

— Dobrze, wszystko mi to jedno — odpowiedział Wolfgang. — Pomówmy jeno o okupie, który wasz bratanek za siebie i za was ma przywieźć, bo od tego wszystko zależy.

— O okupie? — zapytał Maćko, który wolałby był odłożyć tę rozmowę na później. — Albo to mało mamy czasu przed sobą? Gdy z pasowanym rycerzem sprawa, to słowo tyle znaczy, co gotowe pieniądze, a i wedle ceny można się na sumienie zdać. My oto pod Gotteswerder wzięliśmy w niewolę znacznego waszego rycerza, niejakiego pana de Lorche, i bratanek mój (on to bowiem go pojmał) puścił go na słowo wcale się o cenę nie umawiając.

— Wzięliście pana de Lorche? — zapytał żywo Wolfgang. — Ja go znam. Można to rycerz. Ale czemu to nie spotkaliście go w drodze?

— Bo widać tedy nie pojechał, jeno do Gotteswerder albo ku Ragnecie — odparł Maćko.

— Można i znamienitego rodu to rycerz — powtórzył Wolfgang. — Suto¹¹⁴³ się obłowicie! Ale dobrze, żeście o tym wspomnieli, bo teraz i was za byle co nie puszcę.

Maćko przygryzł węża, jednakże podniósł dumnie głowę:

— My i bez tego wiemy, ileśmy warci.

— Tym lepiej — rzekł młodszy von Baden.

Ale zaraz potem dodał:

— Tym lepiej, nie dla nas, bośmy pokorni mnisi, którzy ubóstwo ślubowali, lecz dla Zakonu, który waszych pieniędzy użyje na chwałę Bożą.

Maćko nie odrzekł na to nic, spojrzał tylko na Wolfganga tak, jakby mu chciał powiedzieć: „Powiedz to komu innemu” — i po chwili poczęli się układać. Była to dla starego rycerza ciężka i drażliwa rzecz, bo z jednej strony czuł był wielce na wszelką stratę, z drugiej zaś rozumiał, że nie wypada mu siebie i Zbyszka zbyt mało cenić. Wił się tedy jak piskorz, tym bardziej że Wolfgang, lubo niby ludzki i gładki w mowie, okazał się niepomniernie chciwym i twardym jako kamień. Jedyłą pociechą była Maćkowi myśl, że zapłaci za to wszystko de Lorche, ale i tak żałował straconej nadziei zysku, na przybytek¹¹⁴⁴ zaś z wykupu Zygfrйда nie liczył, myślał bowiem, że Jurand, a nawet i Zbyszko za żadną cenę nie wyrzekną się jego głowy.

Po długich układach zgodził się wreszcie na ilość grzywien¹¹⁴⁵ i na termin, i zawarowawszy¹¹⁴⁶ wyrażnie, ilu pacholków i ile koni ma wziąć Zbyszko, poszedł mu to oznajmić, przy czym widocznie w obawie, aby Niemcom nie strzeliła jaka inna myśl do głowy, radził mu, aby wyjeżdżał natychmiast.

¹¹⁴²wskórać coś — działać coś. [przypis edytorski]

¹¹⁴³suto — obficie. [przypis edytorski]

¹¹⁴⁴przybytek — tu: zysk. [przypis edytorski]

¹¹⁴⁵grzywina — śrdw. jednostka płatnicza, o wartości pół funta złota lub srebra. [przypis edytorski]

¹¹⁴⁶zawarować (daw.) — zastrzec. [przypis edytorski]

— Tak to w rycerskim stanie — mówił wzdychając — wczora tyś za łeb trzymał, dzisiaj ciebie trzymają! Ano, trudno! Da Bóg, przyjdzie znów nasza kolej! Ale teraz czasu nie trać. Wartko¹¹⁴⁷ jadący¹¹⁴⁸ zgonisz¹¹⁴⁹ Hławę i przezpieczniej¹¹⁵⁰ wam będzie razem, a byle raz z puszczy się wydostać i w ludzkim kraju na Mazowszu stanąć, to przecie u każdego szlachcica albo włodyki¹¹⁵¹ znajdziecie gościnę i pomoc, i starunek¹¹⁵². Obcym ci tego u nas nie odmówią, a cóż dopiero swoim! Dla tej niebogi może też być w tym zbawienie.

Tak mówiąc, spoglądał na Danusię, która pogrążona w pólśnie, oddychała szybko i rozgłośnie. Przezroczyste jej ręce leżące na ciemnej niedźwiadkowej skórze drgały gorączkowo.

Maćko przeżegnał ją i rzekł:

— Hej, bierz ją i jedź! Niechże to Bóg odmieni, bo widzi mi się, że cienko ona przędzie!

— Nie mówcie! — zawołał z rozpaczliwym przyciskiem Zbyszko.

— Moc boska! Każę ci tu konia podprowadzić, a ty jedź!

I wyszedłszy z izby, zarządził wszystko do odjazdu. Turczyńkowie, podarowani od Zawiszy¹¹⁵³, podprowadzili konie z kołyską wymoszczoną mchem i skórą, a pacholek Wit Zbyszkiego wierzchowca — i po chwili Zbyszko wyszedł z izby, trzymając na ręku Danusię. Było w tym coś tak wzruszająco, że obaj bracia von Baden, których ciekawość przywiodła przed chatę, ujrawszy na wpół dziecienną jeszcze postać Danuśki, jej twarz podobną istotnie do twarzy świętych pańienek z kościelnych obrazów i jej słabość tak wielką, że nie mogąc dźwignąć głowy, trzymała ją wspartą ciężko na ramieniu młodego rycerza, poczęli spoglądać po sobie ze zdziwieniem i burzyć się w sercach przeciw sprawcom jej niedoli. „Jużci, katowskie, nie rycerskie serce miał Zygfryd — szepnął do brata Wolfgang — a ową żmiję, chociaż za jej przyczyną uwolnion, każę różgami osma-gać”. Wzruszyło ich i to także, że Zbyszko niesie Danusię na ręku jak matka dziecko — i zrozumieli jego kochanie, gdyż obaj mieli jeszcze młodą krew w żyłach.

On zaś zawahał się przez chwilę, czy chorą przed się wziąć na siodło i trzymać w drodze przy piersi, czy też złożyć w kołysce. Namyślił się wreszcie na to ostatnie mniemając, że wygodniej jej będzie jechać leżący¹¹⁵⁴. Zatem zbliżywszy się do stryjca, pochylił się do jego ręki, aby ucałować ją na pożegnanie, ale Maćko, któren¹¹⁵⁵ w rzeczy¹¹⁵⁶ miłował go jak żrenicę oka, jakkolwiek nie chciał okazywać przy Niemcach wzruszenia, nie mógł się jednak powstrzymać i objąwszy go mocno, przycisnął usta do jego bujnych złotych włosów.

— Boże cię prowadź! — rzekł. — A o starym przecie pamiętaj, bo niewola zawsze to ciężka rzecz.

— Nie zapomnę — odpowiedział Zbyszko.

— Daj ci Matko Najświętsza pociechę!

— Bóg wam zapłać i za to... i za wszystko.

Po chwili Zbyszko siedział już na koniu, ale Maćko przypomniawszy sobie jeszcze coś, gdyż skoczył ku niemu i położywszy mu dłoń na kolanie, rzekł:

— Słuchaj! A jeśli Hławę dogonisz, to co do Zygfryda, bacz, byś hańby i na się, i na mój siwy włos nie ściągnął. Jurand — dobrze, ale nie ty! Na miecz mi to przysięgnij i na cześć!

— Póki nie wrócić, to i Juranda pohamuję, aby się na was za Zygfryda nie pomścili — odpowiedział Zbyszko.

— Tak-że ci o mnie chodzi?

Niewola

¹¹⁴⁷wartko (daw.) — szybko. [przypis edytorski]

¹¹⁴⁸jadący — dziś popr.: jadąc. [przypis edytorski]

¹¹⁴⁹zgonić (daw.) — dogonić. [przypis edytorski]

¹¹⁵⁰przezpiecznie (daw.) — bezpiecznie. [przypis edytorski]

¹¹⁵¹włodyka — rycerz, zwłaszcza niemający lub bez pełni praw stanowych. [przypis edytorski]

¹¹⁵²starunek (daw.) — staranie, opieka. [przypis edytorski]

¹¹⁵³Zawisza Czarny z Garbowa — (ok. 1370–1428) polski rycerz, przez pewien czas na służbie króla Węgier Zygmunta Luksemburskiego. [przypis edytorski]

¹¹⁵⁴leżący — dziś popr.: leżąc. [przypis edytorski]

¹¹⁵⁵któren — dziś popr.: który. [przypis edytorski]

¹¹⁵⁶w rzeczy (daw.) — w rzeczywistości, rzeczywiście. [przypis edytorski]

A młodzianek uśmiechnął się smutno:

— Przecie wiecie.

— W drogę! Jedź w zdrowiu!

Konie ruszyły i wkrótce przesłoniła je jasna leszczynowa gęstwina. Maćkowi stało się nagle okrutnie markotno¹¹⁵⁷ i samotnie, a dusza rwała mu się ze wszystkich sił za tym umiłowanym chłopakiem, w którym była cała nadzieja rodu. Ale wraz otrząsnął się z żalu, gdyż był człowiekiem twardym i moc nad sobą mającym.

„Dziękować Bogu — rzekł sobie — że nie on w niewoli jest, jeno ja...” I zwrócił się ku Niemcom:

— A wy, panie, kiedy ruszycie i dokąd?

— Kiedy nam się spodoba — odpowiedział Wolfgang — a ruszymy do Malborga, gdzie przed mistrzem naprzód musicie, panie, stanąć.

„Hej, jeszcze mi tam szyję gotowi za pomaganie Żmujdzinom uciąć!” — rzekł sobie Maćko.

Jednakże uspokajała go myśl, że jest w odwodzie pan de Lorche i że sami von Badenowie będą bronili jego głowy choćby dlatego, aby ich okup nie minął.

„Bo jużci — mówił sobie — że w takowym zdarzeniu Zbyszko nie potrzebowałby ni sam stawać, ni chudoby¹¹⁵⁸ pomniejszać”.

I myśl ta przyniosła mu pewną ulgę.

ROZDZIAŁ DWUDZIEŚTY PIĄTY

Zbyszko nie mógł zgonić¹¹⁵⁹ swego giermka, albowiem ów jechał dniem i nocą tyle tylko wypoczywając, ile było koniecznie trzeba, aby konie nie popadały, które jako żywione samą trawą mdle¹¹⁶⁰ były i nie mogły czynić tak wielkich pochodów jak w krajach, w których łatwiej było o owies. Sam siebie Hława nie szczędził, a na późny wiek i osłabienie Zygryda nie zważał. Cierpiał też stary Krzyżak okrutnie, tym bardziej że żyłasty Maćko nadwerżył mu poprzednio kości. Ale najcięższe były dla niego komary rojące się w wilgotnej puszczy, od których, mając związane ręce, a przykrępowane do brzucha końskiego nogi, opędzać się nie mógł. Giermek nie zadawał mu wprawdzie żadnych osobnych¹¹⁶¹ mąk, ale i litości nad nim nie miał, i uwalniał mu prawicę z więzów tylko na postojach przy jedle¹¹⁶²: „Jedz, wilcza mordo, abym cię żywzięcego¹¹⁶³ panu na Spychowie mógł dowieźć!” Takie były słowa, którymi go do posiłku zachęcał. Zygrydowi przysła wprawdzie z początku podróży myśl, by się głodem zamorzyć, ale gdy usłyszał zapowiedź, że będą mu zęby nożem podważać i przemocą w gardło łać, wołał ustąpić, aby do poniewierania swej godności zakonnej i czci rycerskiej nie dopuścić.

A Czech chciał koniecznie znacznie przed „panami” przybyć do Spychowa, aby swoją uwielbianą panienkę od wstydu uchronić. Prostym, ale roztropnym i nie pozbawionym uczuć rycerskich szlachetką będąc, rozumiał to jednak doskonale, że byłoby w tym coś upokarzającego dla Jagienki, gdyby znalazła się w Spychowie razem z Danusią. „Można będzie w Płocku biskupowi powiedzieć — myślał — że staremu panu z Bogdańca z opiekuństwa tak wypadło, że ją z sobą musiał brać, a potem niech się jeno¹¹⁶⁴ ro zgłosi, że ona pod biskupią opieką i że prócz Zgorzelic jeszcze i po opacie¹¹⁶⁵ dziedzictwo na nią idzie — to choćby i wojewodziński syn nie będzie dla niej za dużo”. I ta myśl osładzała mu trudy pochodów, bo zresztą¹¹⁶⁶ trapił się myślą, że ta szczęsna nowina, którą do Spychowa wiezie, będzie jednak dla panienki wyrokiem niedoli.

¹¹⁵⁷markotno (daw.) — smutno. [przypis edytorski]

¹¹⁵⁸chudoba (daw.) — dobytek. [przypis edytorski]

¹¹⁵⁹zgonić (daw.) — dogonić. [przypis edytorski]

¹¹⁶⁰mdły (daw.) — słaby. [przypis edytorski]

¹¹⁶¹osobny — tu: dodatkowy. [przypis edytorski]

¹¹⁶²jedło a. jadło — jedzenie. [przypis edytorski]

¹¹⁶³żywzięcy — dziś popr.: żyjący, żywy. [przypis edytorski]

¹¹⁶⁴jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

¹¹⁶⁵opat — przełożony w męskim zakonie kontemplacyjnym. [przypis edytorski]

¹¹⁶⁶zresztą — tu: poza tym. [przypis edytorski]

Często też stawiała mu przed oczyma rumiana jak jabłuszko Sieciechówna. Naówczas, o ile drogi pozwalały, łechtał¹¹⁶⁷ boki konia ostrogami, albowiem tak pilno było mu do Spychowa.

Jechali błędnymi drogami, a raczej bezdrożem przez bór, wprost przed siebie jak sierpem rzucił. Wiedział tylko Czech, że jadąc nieco ku zachodowi, a wciąż na południe, musi dojechać na Mazowsze, a wówczas wszystko już będzie dobrze. W dzień kierował się słońcem, a gdy pochód w noc się przeciągnął, gwiazdami. Puszcza przed nimi zdawała się nie mieć granic ni końca. Płynęły im wśród mroków nocnych dni i noce. Nieraz myślał Hława, że nie przewiezie młody rycerz żywej niewiasty przez to okropne bezludzie, gdzie znikąd pomocy, znikąd żywności, gdzie nocami koni trzeba było strzec od wilków i niedźwiedzi, w dzień ustępować z drogi stadom żubrów i turów¹¹⁶⁸, gdzie straszne odyńce¹¹⁶⁹ ostrzyły krzywe kły o korzenie sosen i gdzie często, kto nie przedział¹¹⁷⁰ z kuszy albo nie przebódl dżdż cętkowanych boków jelonka lub warchlaka¹¹⁷¹, ten całymi dniami jeść co nie miał.

„Jakże tu będzie — myślał Hława — jechać z taką niedomęczoną dziewczką, która ostatnim tchem goni!”

Przychodziło im raz po raz objeżdżać rozległe grzędawy¹¹⁷² lub głębokie parowy¹¹⁷³, na których dnie szumiały wzdęte wiosennymi dżdżami¹¹⁷⁴ potoki. Nie brakło w puszczy i jezior, w których widywali przy zachodzie słońca pławiące się w rumianych, wygładzonych wodach całe stada łosiów lub jeleni. Czasem spostrzegali też dymy zwiastujące obecność ludzi. Kilkakrotnie Hława zbliżał się ku takim borowym osadom, ale wysypywał się z nich na spotkanie lud dziki, przybrany w skóry na gołym ciele, zbrojny w kiścień¹¹⁷⁵ i luki, a patrzący tak złowrogo spod poskręcanych przez kołtun¹¹⁷⁶ czupryn, że trzeba było korzystać co duchu¹¹⁷⁷ z pierwszego zdumienia, w jaki ich wprowadzał widok rycerzy, i odjeżdżać jak najśpieszniej.

Dwa razy jednak świsnęły za Czechem groty i gonił go okrzyk: „Wokili!” (Niemcy!), on zaś wolał umykać niż wywodzić się, kto jest. Nareszcie po kilku jeszcze dniach zaczął przypuszczać, że może już i przejechał granicę, ale na razie nie było się kogo spytać. Dopiero od osaczników¹¹⁷⁸ mówiących polską mową dowiedział się, że na koniec stanął na ziemiach mazowieckich. Tam szło już łatwiej, chociaż całe wschodnie Mazowsze szumiało również jedną puszczą. Nie skończyło się także bezludzie, ale tam, gdzie zdarzyła się osada, mieszkaniec mniej był nieużyty, może dlatego, że nie karmił się wciąż nienawiścią, a może i z tej przyczyny, że Czech odzywał się zrozumiałym dla niego językiem. Bieda bywała tylko z niezmierną ciekawością tych ludzi, którzy otaczali gromadnie jeźdźców i zarzucali ich pytaniami, a dowiedziawszy się, że jeńca — Krzyżaka wiodą, mówili:

— Podarujcież go nam, panie; już my go sprawim¹¹⁷⁹!

I prosili tak natarczywie, że Czech często musiał się gniewać albo tłumaczyć im, że jeniec jest książęcy. To wówczas ustępowali. Później, w kraju już osiadłym, ze szlachtą i włódykami nie szło też łatwo. Wrzała tam nienawiść przeciw Krzyżakom, pamiętano bowiem żywo wszędzie zdradę i krzywdę wyrządzoną księciu wówczas, gdy w czasie największego spokoju porwali go Krzyżacy pod Złotoryją i zatrzymali jako więźnia. Nie chciano tam już wprowadzić „sprawiać” Zygryda, ale ten lub ów twardy szlachcic mówił: „Rozwiążcie go, to mu dam oręż i za miedzą pozwę go na śmierć”. Takim wkładał jako

Podróż

Podróż

Zemsta

¹¹⁶⁷łechtać (daw.) — łaskotać, tu przen.: kłuć. [przypis edytorski]

¹¹⁶⁸tur — wymarły dziki ssak z rzędu parzystokopytnych. [przypis edytorski]

¹¹⁶⁹odyniec — samiec dzika. [przypis edytorski]

¹¹⁷⁰przedziać (daw.) — przebić, por.: nadziać. [przypis edytorski]

¹¹⁷¹warchlak — młody dzik. [przypis edytorski]

¹¹⁷²grzędawa — dziś popr.: grzędawisko. [przypis edytorski]

¹¹⁷³parów — wawóz. [przypis edytorski]

¹¹⁷⁴dżdże (daw.) — deszcze. [przypis edytorski]

¹¹⁷⁵kiścień — rodzaj broni obuchowej składającej się z drzewca, łańcucha i umieszczonej na jego końcu kuli; często (jak w tym przypadku) błędne określenie broni podobnej do maczugi z nabijaną czymś twardym główką. [przypis edytorski]

¹¹⁷⁶kołtun — splecione włosy, często zaatakowane przez robactwo. [przypis edytorski]

¹¹⁷⁷co duchu (daw.) — co tchu. [przypis edytorski]

¹¹⁷⁸osacznik — człowiek idący w obławie podczas polowania. [przypis edytorski]

¹¹⁷⁹sprawiać — tu: zamęczyć, oprawić jak zwierzę. [przypis edytorski]

łopatą w głowę Czech, że pierwsze prawo do pomsty ma nieszczęsny pan spychowski i że nie wolno go jej pozbawiać.

Ale w osiadłych stronach łatwo już szła podróż, bo były jakie takie drogi i konie wszędy¹¹⁸⁰ karmiono owsem lub jęczmieniem. Jechał też Czech żywo¹¹⁸¹, nie zatrzymując się nigdzie, i na dziesięć dni przed Bożym Ciałem stanął w Spychowie.

Przyjechał wieczorem, jak wówczas, gdy go był Maćko ze Szczytna z wiadomością o swoim odjeździe na Żmudź przysłał, i tak samo jak wówczas zbiegła do niego, ujrawszy go z okna, Jagienka, a on jej do nóg padł, słowa przez chwilę nie mogąc przemówić. Ale ona podniosła go i pociągnęła co rychlej¹¹⁸² na górę, nie chcąc przy ludziach wypytывать.

— Co za nowiny? — spytała, drżąc z niecierpliwości i ledwie mogąc dech złapać. — Żywi są? Zdrowi?

— Żywi! Zdrowi!

— A ona znalazła się?

— Jest. Odbili ją.

— Pochwalony Jezus Chrystus!

Ale mimo tych słów twarz jej stała się jakby skrzepla, bo od razu wszystkie jej nadzieje rozsypały się w proch.

Siły wszakże nie opuściły jej i nie straciła przytomności, a po chwili opanowała się zupełnie i poczęła znów pytać:

— Kiedy zaś tu staną?

— Za kilka dni! Ciężka to droga — z chorą.

— Chora ci jest?

— Skatowana. Umysł się jej od męki pomieszał.

— Jezu miłosierny!

Nastąpiło krótkie milczenie, tylko przybladłe nieco usta Jagienki poruszały się jakby w modlitwie.

— Nie obaczyła¹¹⁸³ się przy Zbysku? — spytała znowu.

— Może się i obaczyła, ale nie wiem, bom wraz¹¹⁸⁴ wyjechał, aby wam, pani, oznajmić nowinę, nim tu staną.

— Bóg ci zapłać. Powiadaj, jako było?

Czech począł opowiadać w krótkich słowach, jak odbili Danusie i wzięli olbrzyma Arnolda razem z Zygrydem. Oznajmił też, że Zygryda przywiózł z sobą, albowiem młody rycerz chciał go dać w podarunku i dla pomsty Jurandowi.

— Trzeba mi teraz do Juranda! — rzekła, gdy skończył, Jagienka.

I wyszła, ale Hława niedługo pozostał sam, gdyż z alkierza¹¹⁸⁵ wybiegła ku niemu Sieciechówna, a on, czy to dlatego, że nie całkiem był przytomny ze zmęczenia i trudów niezmiernych, czy że tęsknił do niej i zapamiętał się na razie na jej widok, dość że chwycił ją wpół, przycisnął do piersi i począł całować jej oczy, policzki, usta, tak jakby dawno już przedtem powiedział jej wszystko, co przed takim uczynkiem powiedzieć dziewczynie wypada.

I może, że istotnie wypowiedział jej to już w duchu w czasie podróży, bo całował i całował bez końca, a tulił ją do się z taką siłą, że aż w niej oddech zapierało, ona zaś nie broniła się, z początku ze zdumienia, a potem z omdłości tak wielkiej, że byłaby osunęła się na ziemię, gdyby trzymały ją mniej krzepkie¹¹⁸⁶ ręce. Na szczęście, nie trwało to wszystko zbyt długo, gdyż na schodach dały się słyszeć kroki i po chwili wpadł do izby ojciec Kaleb.

Odkoczyli więc od siebie, a ksiądz Kaleb począł znów zarzucać Hławę pytaniami, na które ów, nie mogąc tchu złapać, z trudnością odpowiadał. Ksiądz myślał, że to z trudu. Usłyszawszy jednak potwierdzenie nowiny, że Danusia odbita i znaleziona, a kat jej przywiezion do Spychowa, rzucił się na kolana, aby Bogu dzięki uczynić. Przez ten czas

Miłość

¹¹⁸⁰wszędę — dziś popr.: wszędzie. [przypis edytorski]

¹¹⁸¹żywo (daw.) — szybko. [przypis edytorski]

¹¹⁸²rychło (daw.) — szybko. [przypis edytorski]

¹¹⁸³obaczyć się — tu: odzyskać zmysły, odzyskać rozum. [przypis edytorski]

¹¹⁸⁴wraz (daw.) — zaraz, wkrótce. [przypis edytorski]

¹¹⁸⁵alkierz (daw.) — izba narożna, często reprezentacyjna. [przypis edytorski]

¹¹⁸⁶krzepki (daw.) — silny. [przypis edytorski]

uspokoiła się nieco krew w żyłach Hławy i gdy ksiądz wstał, mógł mu już spokojnie powtórzyć, jakim sposobem znaleźli i odbili Danusię.

— Nie po to ją Bóg wybawił — rzekł wysłuchawszy wszystkiego ksiądz — aby rozum jej i duszę w ciemnościach i we władaniu mocy nieczystych miał pozostawić! Połóż Jurand na niej swoje święte ręce i jedną modlitwą przywróci jej rozum i zdrowie.

— Rycerz Jurand? — zapytał ze zdziwieniem Czech. — Taką on ma moc? Świętym ci może już za życia został.

— Przed Bogiem jest już za życia, a gdy zemrze, będą mieli ludzie w niebiesiech¹¹⁸⁷ jednego więcej patrona-męczennika.

— Powiedzieliście wszelako, wielbny ojciec, że położy ręce na głowie córki. Zaliby mu prawica odrosła? bo wiem, żeście o to Pana Jezusa prosili.

— Powiedziałem: „ręce”, jako się zwyczajnie mówi — odrzekł ksiądz — ale przy łasce boskiej i jedna wystarczy.

— Pewnie — odpowiedział Hława.

Ale w głosie jego było nieco zniechęcenia, gdyż myślał, że widomy¹¹⁸⁸ cud zobaczy. Dalszą rozmowę przerwało wejście Jagienki.

— Oznajmiłam mu — rzekła — nowinę ostrożnie, aby go nagła radość nie zabiła, a on zaraz padł krzyżem i modli się.

— On i bez tego całymi nocami tak leży, a dziś tym bardziej pewnie do rana nie wstanie — powiedział ksiądz Kaleb.

Jakoż tak się stało. Kilka razy zaglądali do niego i za każdym razem znajdowali go leżącego, nie w uspieniu, lecz w modlitwie tak gorliwej, że do zupełnego zapamiętania się dochodzącej.

Dopiero nazajutrz, znacznie po jutrzni¹¹⁸⁹, gdy Jagienka zajrzała znów do niego, dał znać, że chce widzieć Hławę i jeńca. Wyprowadzono wówczas z podziemia Zygryda ze skrępowanymi w krzyż na piersiach rękoma i wszyscy razem z Tolimą udali się do starca.

W pierwszej chwili Czech nie mógł mu się dobrze przyjrzeć, gdyż błoniaste okna mało przepuszczały światła, a dzień był ciemny z powodu chmur, które zawałyły całkiem niebo i zapowiadały groźną nawałnicę. Ale gdy bystre jego oczy przywykły do mroku, zaledwie go poznał, tak jeszcze wychudł i wynędzniał. Olbrzymi mąż zmienił się w olbrzymiego kościeja¹¹⁹⁰. Twarz miał tak białą, że nie różniła się wiele od mlecznej barwy włosów i brody, a gdy przechyliwszy się na poręcz krzesła przymknął powieki, wydał się Hławie po prostu trupem.

Przy krześle stał stół, a na nim krucyfiks¹¹⁹¹, dzban z wodą i bochen czarnego chleba z utkwioną w nim mizerykordią¹¹⁹², czyli groźnym nożem, którego rycerze używali do dobijania rannych. Innego pokarmu prócz chleba i wody od dawna już Jurand nie używał. Za odzież służyła mu gruba włosienica¹¹⁹³, przepasana powrósem¹¹⁹⁴, którą nosił na gołym ciele. Tak to od czasu powrotu ze szczycieńskiej niewoli żył możny i straszny niegdyś rycerz ze Spychowa.

Posłyszawszy wchodzących, odsunął nogą oswojoną wilczycę, która ogrzewała mu bose stopy, i podał się w tył¹¹⁹⁵. Wtedy to właśnie wydał się Czechowi jak umarły. Nastąpiła chwila oczekiwania, spodziewano się bowiem, że uczyni jakiś znak, aby kto zaczął mówić, ale on siedział nieruchomy, biały, spokojny, z otwartymi nieco ustami, jakoby istotnie pogrążony w wieczystym uspieniu śmierci.

— Jest tu Hława — ozwała się wreszcie słodkim głosem Jagienka — chcecie-li go wysłuchać?

Święty

Pobożność

Pokuta

¹¹⁸⁷*w niebiesiech* — dziś popr.: w niebie. [przypis edytorski]

¹¹⁸⁸*widomy* (daw.) — widoczny. [przypis edytorski]

¹¹⁸⁹*jutrznia* — pierwsza część katolickiej liturgii godzin (cyklu codziennych modlitw obowiązkowych dla osób ze święceniami duchownymi) odmawiana o wschodzie słońca. [przypis edytorski]

¹¹⁹⁰*kościć* (daw.) — szkielet. [przypis edytorski]

¹¹⁹¹*krucyfiks* — krzyż z przybitą postacią Chrystusa, od łac. *crucifixus*: ukrzyżowany. [przypis edytorski]

¹¹⁹²*mizerykordia* — (od łac. *misericordia* czyli miłosierdzie), krótki, wąski sztylet do dobijania rannych. [przypis edytorski]

¹¹⁹³*włosienica* — szorstkie ubranie, noszone na gołe ciało w celach pokutnych. [przypis edytorski]

¹¹⁹⁴*powrósło* (daw.) — powróż, gruby sznur. [przypis edytorski]

¹¹⁹⁵*podać się w tył* (daw.) — pochylić się w tył. [przypis edytorski]

Skinął głowę na znak zgody, więc Czech rozpoczął po raz trzeci opowiadanie. Wspomnił pokrótce o bitwach stoczonych z Niemcami pod Gotteswerder, opowiedział walkę z Arnoldem von Baden i odbicie Danusi, ale nie chcąc przydawać staremu męczennikowi boleści do dobrej nowiny i budzić w nim nowego niepokoju zataił, że umysł Danusi pomieszał się przez długie dni okrutnej niedoli.

Natomiast mając serce zawzięte przeciw Krzyżakom i pragnąc, aby Zygfryd jak najmniej miłosiernie był pokaran, nie zataił umyślnie, że znaleźli ją przeleknioną, wynędzniałą, chorą, że znać¹¹⁹⁶ było, że obchodzono się z nią po katowsku, i że gdyby była dłużej pozostała w tych strasznych rękach, byłaby uwiędła i zgasła tak właśnie, jako więdną i ginie podeptane nogami kwiecie. Ponurej tej opowieści towarzyszył niemniej posępny pomruk zapowiadającej się burzy. Miedziane zwały chmur kłębiły się coraz potężniej nad Spychowem.

Jurand słuchał opowiadania bez jednego drgnienia i ruchu, tak że obecnym zdawać się mogło, iż pogrążony jest we śnie. Słyszał jednak i rozumiał wszystko, bo gdy Hława zaczął mówić o niedoli Danusi, wówczas w pustych jamach oczu zebrały mu się dwie wielkie łzy i spłynęły mu po policzkach. Ze wszystkich ziemskich uczuć pozostało mu jeszcze jedno tylko: miłość do dziecka.

Potem sinawe jego usta poczęły się poruszać modlitwą. Na dworze rozległy się pierwsze, dalekie jeszcze grzmoty i błyskawice jęły¹¹⁹⁷ kiedy niekiedy rozświecać okna. On modlił się długo i znów łzy kapąły mu na białą brodę. Aż wreszcie przestał i zapadło długie milczenie, które przedłużając się nad miarę, stało się na koniec uciążliwe dla obecnych, bo nie wiedzieli, co mają z sobą robić.

Na koniec stary Tolima, prawa Jurandowa przez całe życie ręka, towarzyszył we wszystkich bitwach i główny stróż Spychowa, rzekł:

— Stoi przed wami, panie, ten piekielnik, ten wilkołak krzyżacki, który katował was i dziecko wasze; dajcie znak, co mam z nim uczynić i jako go pokarać?

Na te słowa przez oblicze Juranda przebiegły nagle promienie — i skinął, aby mu przywiedziono tuż więźnia.

Dwaj pachołkowie chwycili go w mgnieniu oka za barki i przywiedli przed starca, a ów wyciągnął rękę, przesunął naprzód dłoń po twarzy Zygfryda, jakby chciał sobie przypomnieć lub wrazić w pamięć po raz ostatni jego rysy, następnie opuścił ją na piersi Krzyżaka, zmacał skrzyżowane na nich ramiona, dotknął powrozów — i przymknąwszy znów oczy, przechylił głowę.

Obecni mniemali, że się namyślał. Ale cokolwiek bądź czynił, nie trwało to długo, gdyż po chwili ocknął się — i skierował dłoń w stronę bochenka chleba, w którym utkwiona była złowroga mizerykordia. Wówczas Jagienka, Czech, nawet stary Tolima i wszyscy pachołkowie zatrzymali dech w piersiach. Kara była stokroć zasłużona, pomsta słuszna, jednakże na myśl, że ów na wpół żywy starzec będzie rzezał¹¹⁹⁸ omackiem skępowanego jeńca, wzdrygnęły się w nich serca.

Ale on, ująwszy w połowie nóż, wyciągnął wskazujący palec do końca ostrza, tak aby mógł wiedzieć, czego dotyka, i począł przecinać sznury na ramionach Krzyżaka. Zdumienie ogarnęło wszystkich, zrozumieli bowiem jego chęć — i oczom nie chcieli wierzyć. Tego jednak było im zanadto. Hława jął pierwszy szemrać, za nim Tolima, za tymi pachołkowie. Tylko ksiądz Kaleb począł pytać przerywanym przez niepomamowany płacz głosem:

— Bracie Jurandzie, czego chcecie? Czy chcecie darować jeńca wolnością?

— Tak! — odpowiedział skinieniem głowy Jurand.

— Chcecie, by odszedł bez pomsty i kary?

— Tak!

Pomruk gniewu i oburzenia zwiększył się jeszcze, ale ksiądz Kaleb nie chcąc, by zmarł tak niesłychany uczynek miłosierdzia, zwrócił się ku szemrzącym i zawołał:

— Kto się świętemu śmie sprzeciwić? Na kolana!

I klękąwszy sam, począł mówić:

— Ojcze nasz, któryś jest w niebie, święć się imię Twoje, przyjdź królestwo Twoje...

¹¹⁹⁶znać — poznać, widać. [przypis edytorski]

¹¹⁹⁷jąć (daw.) — zacząć. [przypis edytorski]

¹¹⁹⁸rzezać (daw.) — zabijać, zarżnąć. [przypis edytorski]

I odmówił „Ojcze nasz” do końca. Przy słowach: „i odpuść nam nasze winy, jako i my odpuszczamy naszym winowajcom”, oczy jego zwróciły się mimo woli na Juranda, którego oblicze zajaśniało istotnie jakimś nadziemskim światłem.

A widok ów w połączeniu ze słowami modlitwy skruszył serca wszystkich obecnych, gdyż stary Tolima o zatwardziały w ustawicznych bitwach duszy, przeżegnawszy się krzyżem świętym, objął następnie Jurandowe kolano i rzekł:

— Panie, jeśli wasza wola ma się spełnić, to trzeba jeńca do granicy odprowadzić.

— Tak! — skinął Jurand.

Coraz częstsze błyskawice rozświecały okna; burza była bliżej i bliżej.

ROZDZIAŁ DWUDZIESTY SZÓSTY

Dwaj jeźdźcy zdążali wśród wichru i nawałnego już chwilami dżdżu¹¹⁹⁹ ku spychowskiej granicy: Zygfyrd i Tolima. Ten ostatni odprowadzał Niemca z obawy, aby po drodze nie zabili go chłopci czatownicy¹²⁰⁰ lub czeladź¹²⁰¹ spychowska, płonąca ku niemu straszną nienawiścią i zemstą. Zygfyrd jechał bez broni, ale i bez pęt. Burza, którą gnał wichur, była już nad nimi. Kiedy niekiedy, gdy huknął niespodziany grzmot, konie przysiadły na zadach. Oni jechali w głębokim milczeniu zapadłym wądołem¹²⁰², nieraz z powodu ciasnoty drogi tak blisko siebie, że strzemię trącało o strzemię. Tolima, przywykły od całych lat do stróżowania jeńców, spoglądał i teraz chwilami na Zygfyda baczynym okiem, jak gdyby mu chodziło o to, aby niespodzianie nie umknął — i dreszcz mimowolny przejmował go za każdym razem, albowiem wydawało mu się, że oczy Krzyżaka świecą w pomroce jak oczy złego ducha albo upiora. Przychodziło mu nawet do głowy, aby go przeżegnać, ale na myśl, że pod znakiem krzyża może mu zawyje nieludzkim głosem i zmieniwszy się w szkaradny kształt, pocznie kłapać zębami, zdejmował go strach jeszcze większy. Stary wojownik, który umiał bić w pojedynkę w całe kupy Niemców, jak jastrząb bije w stado kuropatw — bał się jednakże sił nieczystych i nie chciał mieć z nimi do czynienia. Wolałby też być pokazać Niemcowi po prostu dalszą drogę i zawrócić, ale wstyd mu było samego siebie, więc odprowadził go aż do granicy.

Tam, gdy dotarli do krańca spychowskiego lasu, nastąpiła przerwa w dżdżu i chmury zajaśniały jakimś dziwnym żółtym światłem. Uczyniło się widniej i oczy Zygfyda utraciły ów poprzedni niesamowity blask. Ale wówczas napadła na Tolimę inna pokusa: „Kazali mi — mówił sobie — odprowadzić tego wściekłego psa przezpiecznie¹²⁰³ aż do granicy, tom go i odprowadził; ale zaliż¹²⁰⁴ ma on odjechać bez pomsty i kary, ów kat pana mojego i jego dziecka, i czy nie byłby to godny a miły Bogu uczynek zgładzić go? Ej! nużbym go pozwał na śmierć? Nie ma ci on wprawdzie broni, ale o miłą zaraz, w pana Warcimowym dworzyszczu, dadzą mu przecie jaki miecz albo okszę¹²⁰⁵ — i będę się z nim potykał. Da Bóg, obalę go, a potem dorżnę jako przystoi i głowę w gnoju zakopię!” Tak mówił do siebie Tolima i spoglądając łakomie na Niemca, jął poruszać nozdrzami, jakby już zwietrzył zapach świeżej krwi. I ciężko musiał walczyć z tą żądzą, ciężko łamać się z sobą, aż dopiero gdy pomyślał, że Jurand nie do granicy tylko darował życie i wolność jeńcowi i że w takim razie na nic by się nie przydał pański święty uczynek i zmniejszyłaby się za niego nagroda niebieska, przezwyciężył się wreszcie i powstrzymał konia, rzekł:

— Oto granica nasza, a i do waszej niedaleko. Jedźcie wolny, a jeśli cię zgryzota nie zdławi i piorun boski nie doścignie, to od ludzi nic ci nie grozi.

I to rzekłszy, zawrócił, a tamten pojechał przed siebie z jakąś dziką skamieniałością w twarzy, nie odezwaawszy się ani jednym słowem i jakby nie słysząc, że ktoś do niego przemówił.

I jechał dalej szerszym już gościńcem, rzekłbyś, pogrążon we śnie.

Krótką była przerwa w burzy i krótko trwało rozjaśnienie. Ściemniło się znów tak, iż rzekłbyś, na świat padł mrok wieczorny i chmury zstąpiły nisko, prawie nad sam bór.

¹¹⁹⁹dżdżu (daw.) — deszczu. [przypis edytorski]

¹²⁰⁰czatownik (daw.) — wartownik lub zwiadowca. [przypis edytorski]

¹²⁰¹czeladź — służba. [przypis edytorski]

¹²⁰²wądół — wąwóz. [przypis edytorski]

¹²⁰³przezpiecznie (daw.) — bezpiecznie. [przypis edytorski]

¹²⁰⁴zali (daw.) — czy. [przypis edytorski]

¹²⁰⁵oksza (daw.) — rodzaj topora bojowego. [przypis edytorski]

Z góry dochodził złowrogi pomruk i jakby niecierpliwy syk i warczenie piorunów, które hamował jeszcze anioł burzy. Ale błyskawice rozświecały już co chwila oślepiającym blaskiem groźne niebo i przerażoną ziemię i wówczas widać było szeroką drogę idącą wśród dwóch czarnych ścian boru, na niej zaś w pośrodku samotnego jeźdźca na koniu. Zygryd jechał na wpół przytomny, trawiony przez gorączkę. Rozpacz żrała mu duszę od czasu śmierci Rotgiera, zbrodnie popełnione przez zemstę, zgryzoty, przerażające widzenia, duszne¹²⁰⁶ targaniny zmąciły jego umysł już od dawna do tego stopnia, że z największym tylko wysiłkiem bronił się szaleństwu, a chwilami nawet mu się poddawał. Świeżo zaś — i trudy podróży pod twardą ręką Czecha, i noc spędzona w spychowskim więzieniu, i niepewność losu, a nade wszystko ów niesłychany, nadludzki niemal czyn łaski i miłosierdzia, który po prostu go przeraził, wszystko to potargało go do ostatka. Chwilami tężała¹²⁰⁷ i krzepła w nim myśl, tak że zupełnie tracił rozpoznanie, co się z nim dzieje, ale potem znów gorączka budziła go i zarazem budziła w nim jakieś głuche poczucie rozpacz, zatruty, zguby — poczucie, że wszystko już minęło, zgasło, skończyło się, że nadszedł jakiś kres, że naokół jeno noc i noc, i nicość, i jakby jakaś otchłań okropna wypełniona przerażeniem, ku której musi jednak iść.

— Idź! idź! — szepnął mu nagle nad uchem jakiś głos.

A on obejrzał się — i ujrzał śmierć. Sama kształtu kościotrupa, siedząc na kościotrupie koni, sunęła tuż obok, biała i klekocąca kośćmi.

— Jesteś? — zapytał Krzyżak.

— Jestem. Idź! idź!

Ale w tej chwili spostrzegł, że z drugiej strony ma także towarzysza: strzemię w strzemię jechał jakiś twór ciałem podobny do człowieka, ale z nieludzką twarzą, głowę miał bowiem zwierzęcą, ze stojącymi uszami, długą, spiczastą i pokrytą czarną sierścią.

— Ktoś ty? — zawołał Zygryd.

Ów zaś, zamiast odpowiedzieć, pokazał mu zęby i począł głucho warczeć.

Zygryd zamknął oczy, ale natychmiast usłyszał potężniejszy chrzęst kości i głos mówiący mu w samo ucho:

— Czas! czas! śpiesz się! idź!

I odpowiedział:

— Idę!...

Ale odpowiedź ta wyszła z jego piersi tak, jakby ją dał kto inny.

Potem, rzekłbyś, popychany jakąś nieprzepartą zewnętrzną siłą, zsiadł z konia i zdjął z niego wysokie rycerskie siodło, a następnie uzdę. Towarzysze, zsiadłszy także, nie odstawili go ani na mgnienie oka — i zawiedli¹²⁰⁸ ze środka drogi na skraj boru. Tam czarny upiór pochylił mu gałąź i pomógł przywiązać do niej rzemień uzdy.

— Śpiesz się! — szepnęła śmierć.

— Śpiesz się! — zaszumiały jakieś głosy w wierzchołkach drzew.

Zygryd, pogrążony jakby we śnie, przewlókł drugi lejc przez sprzączkę, uczynił pętlę — wstąpiwszy na siodło, które złożył poprzednio pod drzewem, założył ją sobie na szyję.

— Odepchnij siodło!... już! Aa!

Trącone nogą siodło potoczyło się o kilka kroków — i ciało nieszczęsnego Krzyżaka zwisło ciężko.

Przez jedno mgnienie oka wydało mu się, że słyszy jakiś chrapliwy, stłumiony ryk i że ów ohydny upiór rzucił się na niego, zakolysał nim i począł zębami szarpać mu piersi, aby ukąsić go w serce. Ale potem gasnące jego źrenice ujrzały jeszcze co innego: oto śmierć rozplynęła się w jakiś białawy obłok, który z wolna posunął się ku niemu, objął go, ogarnął, otoczył i zakrył wreszcie wszystko okropną, nieprzenikliwą zasłoną.

W tej chwili burza rozszała się z niezmierną wściekłością. Piorun huknął w środek drogi z tak strasliwym łoskotem, jakby ziemia zapadała się w posadach. Cały bór ugiął się pod wichrem. Szum, świst, wycie, skrzypienie pni i trzask łamanych gałęzi wypełniły głębie leśne. Fale dżdżu gnane wichrem przesłoniły świat — i tylko w czasie krótkich krwawych błyskawic można było dojrzeć rozhuśtany dziko nad drogą trup Zygryda.

¹²⁰⁶duszny — tu: dotyczący duszy. [przypis edytorski]

¹²⁰⁷tężeć — zastygać. [przypis edytorski]

¹²⁰⁸zawieść (daw.) — zaprowadzić. [przypis edytorski]

Śmierć, Upiór

Śmierć, Samobójstwo

Upiór

Burza

Nazajutrz tą samą drogą posuwał się dość liczny orszak. Na przodzie jechała Jagienka z Sieciechówną i Czechem, za nimi szły wozy, otoczone przez czterech zbrojnych w kusze i miecze pacholców. Z woźniców każdy miał też obok siebie oszczep i siekierę, nie licząc okutych widel i innych narzędzi w drodze przydatnych. Potrzebne to było tak dla obrony od dzikiego zwierza, jak od kup rozbójniczych, które wiecznie grasowały na krzyżackiej granicy, a na które gorzko się skarżył wielkiemu mistrzowi Jagiello i w listach, i osobiście na zjazdach w Raciążu.

Ale mając ludzi sprawnych i dobry sprzęt obronny, można się było ich nie lękać, poczet więc jechał ufny w siebie i wolny od obaw. Po wczorajszej burzy nastał dzień precudny, rześwy, cichy i tak jasny, że tam, gdzie nie było cienia, oczy podróżnych mrużyły się od zbytniego blasku. Żaden liść nie poruszał się na drzewach, a z każdego zwisały się wielkie krople dżdżu, mieniające się tęczą w słońcu. Wśród sosnowych igieł błyszczwały jakby wielkie diamenty. Ulewa potworzyła na gościńcu małe strumyki, które spływały z wesołym szelestem ku niższemu miejscu, tworząc we wgłębieniach płytkie jeziora. Cała okolica była zroszona, mokra, ale śmiejąca się w porannej jasności. W takie poranki radość ogarnia i serce ludzkie, więc woźnice i parobcy podśpiewywali sobie z cicha, dziwiąc się milczeniu, które panowało między jadącymi na przodzie.

Oni zaś milczeli, bo na duszy Jagienki osiadła ciężka troska. W życiu jej coś się skończyło, coś złamało i dziewczyna, chociaż nie bardzo biegła w rozmyślanii i nie umiejąca wypowiedzieć sobie wyraźnie, co się w niej dzieje i co się jej wydaje, czuła jednak, że wszystko, czym dotychczas żyła, zawiodło i poszło na marne, że rozwiała się w niej wszelka nadzieja, jako poranna mgła rozwiewa się nad polami, że wszystkiego trzeba się będzie wyrzec, wszystkiego zaniechać, o wszystkim zapomnieć i zacząć życie jakby całkiem nowe. Myślała też, że choćby z woli Bożej nie było ono całkiem złe, jednakże nie może być inne, jeno smutne, a w żadnym razie nie tak dobre, jak mogłoby być to, które się właśnie skończyło.

Smutek

I żal niezmierny ścisnął jej serce po owej zamkniętej raz na zawsze przeszłości i podnosił się strumieniem łez do oczu. Ale nie chciała płakać, bo i bez tego czuła jakby w dodatku do całego brzemienia¹²⁰⁹, które jej gniotło duszę, jeszcze i wstyd. Wolałaby była nigdy nie wyjeżdżać ze Zgorzelic, byle tak nie wracać teraz ze Spychowa. Bo że tu przyjechała nie tylko dlatego, że nie wiedziała, co czynić po śmierci opata¹²¹⁰, i nie tylko dlatego, by Cztanowi i Wilkowi odjąć przyczynę do napaści na Zgorzelice, tego nie mogła przed sobą zaprzeczyć¹²¹¹! Nie! Wiedział o tym i Maćko, który też nie z tego powodu ją brał, a dowie się niechybnie i Zbyszko. Na tę myśl zapalały jej policzki i gorycz zalała serce. „Nie byłam ci dość harda — mówiła sobie w duszy — a teraz mam, czegoś chciała”. I do troski, do niepewności jutra, do zgryźliwego smutku i do niezgłębionego żalu po przeszłości dołączyło się upokorzenie.

Ale dalszy przebieg ciężkich myśli przerwał jej jakiś człowiek nadchodzący z przeciwka. Czech, mający na wszystko baczne oko, ruszył też koniem ku niemu i z kuszy na ramieniu, z torby borsuczej i z piór sójki na czapce poznał w nim borowego¹²¹².

— Hej, a ktoś jest? stój! — zawołał jednak dla pewności.

Ów zbliżył się pośpiesznie i z obliczem poruszonym, jakie miewają zwykle ludzie, którzy chcą coś niezwykłego oznajmić, zawołał:

— Człowiek przed wami wisi nade drogą!

Czech więc zaniepokoił się, czy to nie jakaś sprawa zbójcka, i począł pytać żywo:

— Daleko stąd?

— Na strzelenie z kuszy. Nad samą drogą.

— Nikogo przy nim?

— Nikogo. Spłoszyłem jeno wilka, który go obwąchiwał.

Wzmianka o wilku uspokoiła Hławę, dowodziła bowiem, że w pobliżu nie było ludzi ni żadnej zasadzki.

Tymczasem Jagienka rzekła:

— Obacz, co to jest.

¹²⁰⁹brzemie — ciężar. [przypis edytorski]

¹²¹⁰opat — przełożony w męskim zakonie kontemplacyjnym. [przypis edytorski]

¹²¹¹zaprzeczyć się — zaprzeczyć czemuś, nie przyznać się do czegoś. [przypis edytorski]

¹²¹²borowy — gajowy, leśnik. [przypis edytorski]

Hława skoczył przed siebie, a po chwili powrócił jeszcze szybciej.
 — Zygryd wisi! — zawołał, osadzając przed Jagienką konia.
 — W imię Ojca i Syna, i Ducha! Zygryd? Krzyżak?
 — Krzyżak! Na uźdźienicy się powiesił!
 — Sam?
 — Sam, widać, bo siodło leży wedle niego. Gdyby to zbóje uczynili, byłiby go po prostu zabili — i siodło byłoby zabrali, bo zacne.
 — Jakoże przejdziem?
 — Nie jedźmy tam, nie jedźmy! — poczęła wołać bojaźliwa Anula Sieciechówna. — Jeszcze się co do nas przyczepi!

Jagienka przeleżała się nieco także, gdyż wierzyła, że koło trupa samobójcy zbierają się całymi gromadami duchy paskudne, ale Hława, który był zuchwały i niczego się nie bojący, rzekł:

— Owa! Byłem blisko niego, a nawet trąciłem go oszczepem — i jakoś nie czuję diabła na karku.

— Nie bluźnij! — zawołała Jagienka.

— Nie bluźnię — odpowiedział Czech — jeno ufam w moc Bożą. Wszelako, jeśli się boicie, to można borem objechać.

Sieciechówna poczęła prosić, by objechać, ale Jagienka namyśliwszy się przez chwilę, rzekła:

— Ej! nie godzi się umarłego nie pogrześć¹²¹³! Krześcijański to uczynek, od Pana Jezusa nakazany, a to przecie człowiek.

— Ba, ale Krzyżak, wisielec i kat! Kruki i wilcy się nim zajmą.

— Nie powiedaj byle czego! Za winy Bóg go będzie sądził, my zaś uczynimy swoje. Nie przyczepi się też do nas nijakie zło, jeśli pobożne przykazanie spełnimy.

— Ha! to niech się i stanie wedle waszej woli — odrzekł Czech.

I wydał odpowiedni rozkaz parobkom, którego posłuchali z ociąganiem się i ze wstrętem. Bojąc się jednakże Hławy, pobrali, w niedostatku łopat, widły i topory dla wybrania¹²¹⁴ dołu w ziemi i poszli. Czech udał się też z nimi dla przykładu i przeżegnawszy się, przeciął własnoręcznie rzemień, na którym trup wisiał.

Zygryda twarz zbłękitniała już na powietrzu i wyglądał dość okropnie, albowiem oczy miał nie zamknięte i przerażone, usta zaś otwarte jakby dla złapania ostatniego tchu. Prędko więc wykopali tuż obok dół i zepchnęli do niego ciało rękojęściami wideł, twarzą do ziemi, po czym przysypawszy je, poczęli szukać kamieni, był bowiem obyczaj odwieczny, że pokrywano nimi samobójców, inaczej bowiem wstawali nocami i przeszkadzali podróżnym.

Zabobony

Kamieni było dosyć i na drodze, i między mchami leśnymi, wkrótce więc urosła nad Krzyżakiem kopiasta mogiła, a potem Hława wyciął siekierą na pniu sosny krzyż, co uczynił nie dla Zygryda, lecz aby złe duchy nie zbierały się w tym miejscu, i wrócił do orszaku.

Obyczaje

— Dusza w piekle, a ciało już w ziemi — rzekł do Jagienki. — Możem teraz jechać.

I ruszyli. Jednakże Jagienka, przejeżdżając, uderła gałązkę sośniny i cisnęła ją na kamienie, a za przykładem pani uczynili tak samo wszyscy inni, bo i to nakazywał także obyczaj.

Długi czas jechali w zadumie, rozmyślając o tym złowrogim mnichu-rycerzu, o karze, jaka go dosięgła, a wreszcie Jagienka rzekła:

— Sprawiedliwość boska nie folguje¹²¹⁵. I nie godzi się nawet „Wieczny odpoczynek” za niego odmówić, bo dla niego nie masz¹²¹⁶ zmiłowania.

— Litościwą macie i tak duszę, żeście kazali go pogrześć — odpowiedział Czech.

A następnie zaczął mówić z pewnym wahaniem:

— Ludzie prawią, ba! może i nie ludzie, jeno czarownice i czarowniki, że niby powróz albo też rzemień z wisielca daje jakoweś szczęście we wszystkim, ale nie wziąłem rzemienia

¹²¹³pogrześć — pogrzebać, pochować. [przypis edytorski]

¹²¹⁴wybrać — tu: wykopać. [przypis edytorski]

¹²¹⁵folgować (daw.) — traktować łagodniej. [przypis edytorski]

¹²¹⁶nie masz (daw.) — nie ma. [przypis edytorski]

z Zygryda, bo ja dla was nie od czarnoksiężstwa, tylko od Pana Jezusowej mocy, szczęścia wyglądam.

Jagienka nie odrzekła na razie nic i po chwili dopiero, westchnąwszy kilkakroć, rzekła jakby sama do siebie:

— Hej! Moje szczęście za mną, nie przede mną!

ROZDZIAŁ DWUDZIESTY SIÓDMY

Dopiero w dni dziewięć po wyjeździe Jagienki stanął Zbyszko na granicy Spychowa, ale Danusia była już tak bliska śmierci, że zupełnie stracił nadzieję, czy ją żywą ojcu dowiezie. Zaraz następnego dnia, gdy poczęła nie do rzeczy odpowiadać, spostrzegł, iż nie tylko umysł jej jest zwichnięty, ale że przy tym i ciało ogarnia jakaś choroba, przeciw której nie ma już sił w tym wycieńczonym przez niewolę, więzienie, mękę i ustawiczny strach dziecku. Może być, że odgłosy zacieklej walki, jaką Zbyszko i Maćko stoczyli z Niemcami, przepełniły ten kielich przerażenia i że właśnie w tej chwili napadła ją owa choroba, dość że gorączka nie opuszczała jej odtąd prawie aż do końca drogi. Była to nawet po-
niekąd okoliczność pomyślna, albowiem przez straszną puszcę, wśród niezmiernych trudów, wiozł ją Zbyszko jak martwą, nieprzytomną i o niczym nie wiedzącą. Po przebyciu puszczy, gdy weszli do „zbożnego” kraju, między osady kmiecie¹²¹⁷ i szlacheckie, skończyły się niebezpieczeństwa i trudy. Ludzie dowiadując się, że to wiozą swoje dziecko, odbite Krzyżakom, a do tego córkę sławnego Juranda, o którym „gądkowie”¹²¹⁸ tyle śpiewali już pieśni po gródkach, dworzyszczach i chatach, prześcigali się w usługach i pomocy. Dostarczano zapasów i koni. Wszystkie drzwi stały otworem. Nie potrzebował już Zbyszko wieść Danusi w kolebce między końmi, gdyż silni młodziankowie przenosili ją w noszach ode wsi do wsi tak troskliwie i ostrożnie, jakby jakąś świętość nieśli. Niewiasty otaczały ją najtłkliwszą opieką. Mężowie, słuchając opowieści o jej krzywdach, zgrzytali zębami i niejedni nakładali zaraz żelazne blachy, chwytali za miecz, za topór albo za kopię i jechali dalej za Zbyszkim, by pomścić się „z nawiązką”, bo nie dość wydawało się zawziętemu pokoleniu równo krzywdą za krzywdę zapłacić. Ale Zbyszko nie myślał w tej chwili o zemście, tylko jedynie o Danusi. Żył między przebłyskami nadziei, gdy chwilowo czyniło się chorej lepiej, głuchą rozpaczą, gdy stan jej pogarszał się widomie¹²¹⁹. A co do tego nie mógł się już łudzić. Nieraz z początku podróży przelatywała mu przez głowę zabobonna myśl, że może tam gdzieś po bezdrożach, które przebywali, jedzie za nimi ślad w ślad śmierci i czyha tylko na sposobną chwilę, by się rzucić na Danusię i wyssać z niej ostatek życia. Widzenie to, a raczej poczucie, bywało zwłaszcza wśród ciemnych nocy tak wyraźne, że nieraz porywała go rozpaczliwa chęć zawrócić, wyzwać martwicę¹²²⁰, jak się wyzywa rycerza, i potykać się z nią do ostatniego tchu. Ale przy końcu drogi było jeszcze gorzej, czuł bowiem śmierć nie za orszakiem, ale wśród samego orszaku, niewidzialną wprawdzie, ale tak bliską, iż obwiewało ich jej mroźne tchnienie. I rozumiał już, że przeciw temu nieprzyjacielowi na nic męstwo, na nic krzepka dłoń, na nic oręż, że trzeba będzie oddać bezradnie najdroższą głowę na łup bez walki.

I to było uczucie najstraszniejsze, albowiem łączył się z nim żal, niepohamowany jak wicher, bezdenne jak morze. Jakże nie miała jęczeć, jakże nie miała się rwać z bóleści w Zbyszku dusza, gdy spoglądając na swoją kochaną, mówił jej jakby z mimowolną wymówką: „Na tożem cię miłował, na tom cię odszukał i odbił, aby cię jutro ziemią przysypać i nie widzieć cię już nigdy?” A tak mówiąc, spoglądał na jej kwitnące gorączką policzki, na jej mętne, nieprzytomne oczy i znów ją pytał: „Ostawisz mnie? Nie żal ci? Wolisz ode mnie niż ze mną?” I wówczas myślał, że chyba i jemu samemu w głowie się pomiesza, piersi zaś rozpiekał mu jakby płacz przeogromny, ale zapiekły i nie mogący wybuchnąć, albowiem tamowała mu ujęcie i jakaś złość, i jakiś gniew na tę bezlitosną siłę, która wywarła się na niewinne dziecko, ślepa i zimna. Gdyby złowrogi Krzyżak znajdował się wówczas w orszaku, byłby go poszarpał jak dziki zwierz.

Podróż

Zemsta

Rozpacz

¹²¹⁷ *kmieć* — zamożny chłop, posiadający własne gospodarstwo. [przypis edytorski]

¹²¹⁸ *gądek* (daw.) — grajek, muzyk, od „gędzba”: muzyka. [przypis edytorski]

¹²¹⁹ *widomie* (daw.) — widocznie. [przypis edytorski]

¹²²⁰ *martwica* — tu: śmierć, upiór. [przypis edytorski]

Dobiwszy się do leśnego dworca, chciał się zatrzymać, ale tam na wiosnę było pusto. Od stróżów dowiedział się przy tym, że oboje księstwo¹²²¹ wybrali się do brata Ziemowita¹²²² do Płocka, poniechał¹²²³ więc zamiaru jechania do Warszawy, gdzie by dworski medyk mógł dać chorej ratunek. Trzeba mu było ciągnąć do Spychowa, co było straszne, albowiem zdawało mu się, iż wszystko już się kończy i że trupa tylko dowiezie Jurandowi.

Ale właśnie na kilka godzin drogi przed Spychowem padł znów na jego serce jaśniejszy promyk nadziei. Policzki Danusi poczęły blednąć, oczy stawały się mniej mętne, oddech nie tak głośny i mniej pośpieszny. Zbyszko spostrzegł to natychmiast i po jakimś czasie nakazał ostatni postój, aby mogła spokojnie oddychać. Byli o milę może od Spychowa, z dala od mieszkań ludzkich, na wąskiej drodze między polem a łąką. Ale stojąca w pobliżu dzika grusza dawała ochronę od słońca, zatrzymali się więc pod jej gałęziami. Pacholówkę pozłaziwszy z koni, rozkiełznali¹²²⁴ je, aby łatwiej¹²²⁵ im było szczypać trawę. Dwie niewiasty najęte do posług przy Danusi i młodziankowie, którzy ją nieśli, znużeni drogą i upałem pokładli się w cieniu i usnęli; tylko Zbyszko czuwał przy noszach i siadłszy tuż na korzeniach gruszy, nie spuszczał z chorej oczu.

A ona leżała wśród popołudniowej ciszy, spokojnie, z przymkniętymi powiekami. Zbyszkowi wydawało się jednakże, że nie śpi. Jakoż gdy na drugim końcu rozległej łąki koszący siano chłop stanął i począł brzękać w kosę osełką, drgnęła lekko i otworzyła na chwilę powieki, po czym przymknęła je zaraz; pierś jej podniosła się jakby głębszym oddechem, a z ust wyszedł ledwie dosłyszalny szepot:

— Kwiecie pachnie...

Były to pierwsze niegorączkowe i niebłędne słowa, jakie od początku podróży wymówiła, albowiem z przygrzanej słońcem łąki powiew przynosił istotnie mocną woń, w której czuć było i siano, i miód, i przeróżne pachnące zioła. Więc w Zbyszku na myśl, że przytomność wraca chorej, zadrzało z radości serce. W pierwszym uniesieniu chciał rzucić się do jej nóg, ale z obawy, by jej nie przestraszyć, pohamował się, klęknął tylko przy noszach i pochyliwszy się nad nią, jął wołać z cicha:

— Danusiu! Danusiu!

A ona otworzyła znów oczy, czas jakiś patrzyła na niego, po czym uśmiech rozjaśnił jej twarz i tak samo jako poprzednio w chacie smolarzy¹²²⁶, ale daleko przytomniej, wymówiła jego imię:

— Zbyszko!...

— I próbowała wyciągnąć ku niemu ręce, ale dla zbytnej słabości nie mogła tego uczynić; on natomiast objął ją ramionami, z sercem tak wezbranym, jakby jej dziękował za jakąś niezmierną łaskę.

— Przebudziłaś się! — mówił. — O, Bogu chwała... Bogu...

Po czym zbrakło mu głosu — i przez czas jakiś patrzyli na siebie w milczeniu. Ciesząc się pełną mącił tylko wonny powiew od strony łąki, którego szemrał w liściach gruszy, ksykanie koników w trawach i dalekie, niewyraźne śpiewanie kosiarza.

Danusia spoglądała coraz przytomniej i nie przestawała się uśmiechać, zupełnie jak dziecko, które we śnie widzi anioła. Powoli jednak w oczach jej poczęło się odbijać jakby pewne zdziwienie:

— Gdzie jest?... — rzekła.

Wówczas z ust jego wyrwał się cały rój krótkich, przerywanych przez radość odpowiedzi.

— Przy mnieś jest! Pod Spychowem! Do tatusia jedziemy. Skończona twoja niedola! Oj! Danuśko moja! Oj, Danuśko! Szukałem cię i odbilem. Nie w niemieckiej tyś już mocy. Nie bój się! Zaraz będzie Spychów. Chorzałaś¹²²⁷, ale Pan Jezus się zmiłował! Ile było boleści, ile płakania! Danuśko!... Teraz już dobrze!... Nic, jeno szczęśliwość przed tobą. Ej, com się naszukał!... com się nawędrował!... Ej, mocny Boże!... Ej!

¹²²¹oboje księstwo — Janusz I Mazowiecki i Anna Danuta. [przypis edytorski]

¹²²²Ziemowit IV — (ok. 1352–1426) książę płocki, prowadzący samodzielną politykę zagraniczną, długo występował jako przeciwnik Jagielly, dał się poznać jako dobry administrator. [przypis edytorski]

¹²²³poniechać czegoś (daw.) — zrezygnować z czegoś. [przypis edytorski]

¹²²⁴rozkiełznać — zdjąć uprzęż. [przypis edytorski]

¹²²⁵łatwo (daw.) — łatwo. [przypis edytorski]

¹²²⁶smolarz — człowiek trudniący się wytwarzaniem smoły, dziegiu i węgla drzewnego. [przypis edytorski]

¹²²⁷chorzeć — dziś popr.: chorować. [przypis edytorski]

I odetchnął głęboko a prawie z jękiem, jakby ostatek ciężaru bólesci zrzucił z piersi. Danusia leżała spokojnie, coś sobie przypominając, coś rozważając, a na koniec spytała: — Toś ty nie zabaczył¹²²⁸ mnie?

I dwie łzy, wezbrawszy jej w oczach, stoczyły się z wolna po twarzy na wezglowie¹²²⁹. — Ja miałbym ciebie zabaczyć! — zawołał Zbyszko.

Było zaś w tym stłumionym okrzyku więcej mocy niż w największych zaklęciach i przysięgach, albowiem miłował ją zawsze całą duszą, a od czasu gdy ją odzyskał, stała mu się droższą niż cały świat.

Ale tymczasem zapadła ponownie cisza; w dali jeno chłop przestał śpiewać i jął raz drugi klepać oselką kosę.

Usta Danusi poczęły się znów poruszać, ale szeptem tak cichym, że Zbyszko nie mógł jej dosłyszeć, więc pochyliwszy się, zapytał: — Co zaś, jagódko, mówisz?

A ona powtórzyła: — Kwiecie pachnie...

— Bośmy przy łące — odrzekł — ale wnet pojedziem dalej. Do tatusia, któren¹²³⁰ też z niewoli wybawion. I będziesz moja do śmierci. Słyszysz ty mnie dobrze? i rozumiesz?

Wtem targnął nim nagły niepokój, spostrzegł bowiem, że twarz jej czyni się błąda i coraz bledsza, a na twarzy osiadają gęsto drobne krople potu.

— Co ci jest? — spytał z okropnym przestachem. I uczuł, jak włosy zjeżają mu się na głowie, a mróz przechodzi przez kości.

— Co ci jest? powiedz! — powtórzył.

— Ciemno! — szepnęła.

— Ciemno? Słonko świeci, a tobie ciemno? — zapytał zdyszczanym głosem. — Dopiero co mówiłaś przytomnie! Na imię Boskie, rzeknij choć słowo!

Poruszyła jeszcze ustami, ale nie mogła już nawet szeptać. Zbyszko odgadł tylko, że wymawia jego imię i że go woła. Wnet potem wychudzone jej dłonie jęły drgać i trzepotać się po kilimku, którym była okryta. Trwało to chwilę. Nie było już się co łudzić — konała!

A on w przerażeniu i rozpaczę począł ją błagać, jakby prośba mogła coś wskórać: — Danuśka! O Jezu miłosierny!... Poczekaj choć do Spychowa! poczekaj! poczekaj! O Jezu! Jezu! Jezu!

Podczas tego błagania rozbudziły się niewiasty i nadbiegli pachołkowie, którzy byli opodał przy koniach na łące. Ale zrozumiawszy od pierwszego rzutu oka, co się dzieje, pokłękali i poczęli odmawiać w głos litanie.

Powiew ustał, przestały szemrać liście z gruszy i tylko słowa modlitwy rozlegały się wśród wielkiej, polnej ciszy.

Danusia przed samym końcem litanii otworzyła jeszcze oczy, jakby chcąc spojrzeć po raz ostatni na Zbyszka i na świat słoneczny, po czym zaraz zasnęła snem wiekuistym.

Miłość

Śmierć

*

Niewiasty zamknęły jej powieki, a następnie poszły po kwiaty na łąkę. Pachołcy udali się ich śladem — i tak chodzili w słońcu wśród bujnych traw, podobni do duchów po-
lnych, pochylając się co chwila i płacząc, albowiem w sercach mieli litość i żal. Zbyszko klęczał w cieniu, przy noszach, z głową na kolanach Danusi, bez ruchu i słowa, sam jak martwy, a oni krążyli to bliżej, to dalej, rwąc złoty kaczeniec i dzwonki, i obficie rosnące różowe smółki, i białą, pachnącą miodem drobniczkę. W wilgotnych dołkach znaleźli też lilie polne, a na miedzy przy ugorze janowiec. Aż gdy już mieli pełne naręcza, otoczyli smutnym korowodem nosze i poczęli je mać¹²³¹. Pokryli więc prawie całkiem kwieciami i ziołmi zwłoki zmarłej, nie zasłaniając tylko twarzy, która wśród dzwonków i lilij białała, cicha, ukojona snem nieprzespanym¹²³², pogodna i po prostu anielska.

Kwiaty

¹²²⁸zabaczyć (daw.) — zapomnieć. [przypis edytorski]

¹²²⁹wezglowie — część posłania, gdzie kładzie się głowę. [przypis edytorski]

¹²³⁰któren — dziś popr.: który. [przypis edytorski]

¹²³¹mać (daw.) — ozdabiać kwiatami. [przypis edytorski]

¹²³²sen nieprzespany — metafora śmierci, użyta w trenie VII Jana Kochanowskiego. [przypis edytorski]

Do Spychowa nie było nawet i mili, więc po jakimś czasie, gdy im smutek i boleść łzami spłynęły, podnieśli nosze i ruszyli ku borom, od których zaczynały się już Jurandowe ziemie.

Pachołcy wiedli za orszakiem konie. Sam Zbyszko niósł w głowach nosze, a niewiasty obarczone zrywającymi pękami ziół i kwiatów, śpiewały na przodzie pieśni pobożne — i tak z wolna szli i szli między zieloną łąką a równym, szarym ugiem, jakby jaka procesja żałobna.

Na modrym niebie nie było żadnej chmurki i świat cały wygrzewał się w złotym blasku słonecznym.

ROZDZIAŁ DWUDZIESTY ÓSMY

Przyszli na koniec ze zwłokami dziewczyny do borów spychowskich, na których granicy stróżowali dniem i nocą zbrojni pachołkowie Jurandowi. Jeden z nich skoczył z wieścią do starego Tolimy i do księdza Kaleba, inni poprowadzili orszak z początku krętą i zapadłą, a potem szeroką leśną drogą aż do miejsca, gdzie bór się kończył, a poczynają się rozległe wilgotne grudzie i grząskie, rojne od błotnego ptactwa trzęsawy, za którymi na suchej wyżni leżał spychowski gródek. Poznali też wraz, że już żałobna wieść o nich doszła do Spychowa, gdyż zaledwie wychylili się z leśnego cienia na jasne błonie, doleciał do ich uszu odgłos dzwonu z gródkowej kaplicy. Wkrótce potem ujrzeli idącą z dali naprzeciw liczną drużynę ludzi, w której byli mężowie i niewiasty. Gdy gromada owa zbliżyła się na trzy lub dwa strzelenia z łuku, można już było rozróżnić osoby. Na czele szedł sam Jurand, podtrzymywany przez Tolimę i macający przed sobą kosztur¹²³³. Łatwo go było poznać po ogromnym wzroście, po czerwonych jamach w miejscu oczu i po białych, opadających aż na ramiona włosach. Obok postępował z krzyżem i w białej komży¹²³⁴ ksiądz Kaleb. Za nimi niesiono chorągiew z Jurandowym znakiem, przy której szli zbrojni „woje” spychowscy, a za nimi niewiasty zamężne w nałęczkach¹²³⁵ na głowach i przetowłose¹²³⁶ panny. Na końcu gromady ciągnął wóz, na którym miano złożyć zwłoki.

Rozpacz

Zbyszko, ujrawszy Juranda, kazał postawić nosze na ziemi, które sam niósł do tej chwili od strony wezłowie¹²³⁷, za czym posunąwszy się ku niemu, jął¹²³⁸ wołać takim okropnym głosem, jakim woła niezmierna boleść i rozpacz:

— Szukałem ci jej, pókim nie znalazł, i odbilem, ale ona wołała do Boga niż do Spychowa!

I boleść łamała go zupełnie, albowiem padłszy na piersi Juranda, objął go za szyję i pocałował jęczeć:

— O Jezu, o Jezu! o Jezu!...

Na ów widok wzburzyły się serca zbrojnej czeladzi¹²³⁹ spychowskiej i poczęli bić włóczniami o tarcze nie wiedząc, jak inaczej swój ból i swoją chęć pomsty wyrazić. Niewiasty uczyniły lament i zawodząc jedna przez drugą, podnosiły zapaski¹²⁴⁰ do oczu albo też całkiem pokrywały nimi głowy, wołając wniebogłosy:

„Hej! Dola! Dola! Tobie wesele, a nam płkanie. Śmierć cię skosiła, Kościej¹²⁴¹ cię zabrał — oj! oj!”

A niektóre, przechylając w tył głowy i zamykając oczy, wołały znów:

„Żle ci tu było, kwiatuszk, z nami — źle? Ostał się rodzic w wielkiej żałobie, a ty już chodzisz po boskich pokojach — oj! oj!”

Inne na koniec wymawiały¹²⁴² zmarłej, że się nie ulitowała tatkowego i mężowego sieroctwa i łez. A był ten lament i ten żal na wpół śpiewem, bo nie umiał ów lud inaczej swojego bólu wypowiadać.

¹²³³ *kosztur* — dziś popr.: *kostur*. [przypis edytorski]

¹²³⁴ *komża* — szata liturgiczna krótsza od alby. [przypis edytorski]

¹²³⁵ *nałęczka* (daw.) — chusta służąca jako przepaska na głowę. [przypis edytorski]

¹²³⁶ *przetowłose* (daw.) — jasnowłose. [przypis edytorski]

¹²³⁷ *wezłowie* — część posłania, gdzie kładzie się głowę. [przypis edytorski]

¹²³⁸ *jąć* (daw.) — zacząć. [przypis edytorski]

¹²³⁹ *czeladź* — służba. [przypis edytorski]

¹²⁴⁰ *zapaska* — rodzaj dekoracyjnego fartucha. [przypis edytorski]

¹²⁴¹ *Kościej* — szkielet, personifikacja śmierci. [przypis edytorski]

¹²⁴² *wymawiać* (daw.) — czynić wymówki, wypominać. [przypis edytorski]

Atoli¹²⁴³ Jurand, wysunąwszy się z ramion Zbyszka, wyciągnął kosztur przed siebie na znak, że chce iść do Danusi. Wówczas Tolima ze Zbyskiem chwycili go pod ramiona i przywiedli do noszów, a on klęknął przy zwłokach, powiodł po nich dłonią od czoła aż do złożonych w krzyż rąk zmarłej i pochylił kilkakrotnie głowę, jakby chciał rzec, że ona to jest, jego Danusia, nie kto inny — i że poznaje dziecko. Potem objął ją jednym ramieniem, a drugie, pozbawione dłoni, wznosił w górę, zaś obecni odgadli także i tę niemą skargę przed Bogiem, wymowniejszą od wszelkich słów boleści. Zbyszko, któremu po chwilowym wybuchu odrętwiała znów twarz zupełnie, klęczał z drugiej strony milczący, do kamiennego posągu podobny i naokół uczyniło się tak cicho, że słyszać było ksykanie koników polnych i brzęczenie każdej przelatującej muchy. Wreszcie ksiądz Kaleb pokropił święconą wodą Danusie, Zbyszka, Juranda i rozpoczął *Requiem aeternam*¹²⁴⁴. A po ukończeniu pieśni długi czas modlił się głośno, przy czym ludziom zdawało się, że słyszą proroczy głos, gdy błagał, aby ta męka niewinnego dziecka była oną kroplą, która przepelnia naczynie nieprawości, i aby nastał dzień sądu, kary, gniewu i klęski.

Następnie ruszyli do Spychowa; ale nie położyli Danusi na wóz, tylko nieśli ją na przedzie orszaku na umajonych¹²⁴⁵ noszach. Dzwon, nie przestając bić, zdawał się ich wzywać i zapraszać ku sobie, a oni szli śpiewający szerokim błoniem, pod ogromną złotą zorzę wieczorną, jakby ich ta zmarła prowadziła naprawdę do odwiecznych blasków i jasności. Wieczór już był i trzody wracały z pól, gdy doszli. Kaplica, w której złożono zwłoki, jaśniała od pochodni i świec jarzących. Z rozkazu księdza Kaleba siedem panien odmawiało kolejno litanie nad ciałem aż do świtu. Do świtu również Zbyszko nie odstępował Danusi i sam o jutrzni¹²⁴⁶ wkładał ją w trumnę, którą biegli rzemieślnicy uciosali przez noc z pnia dębowego, wprawiwszy w wieku nad głowę szybę złotego bursztynu.

Juranda nie było przy tym, albowiem działy się z nim rzeczy dziwne. Zaraz po powrocie do domu utracił władzę w nogach, a gdy położono go na łożu, utracił ruch i świadomość, gdzie jest i co się z nim dzieje. Próżno ksiądz Kaleb przemawiał do niego, próżno zapytywał, co mu jest: nie słyszał, nie rozumiał, tylko leżąc na wznak, podnosił do góry powieki pustych oczu i uśmiechał się z twarzą rozjaśnioną i szczęśliwą, a czasem poruszał ustami, jak gdyby z kim rozmawiał. Ksiądz i Tolima rozumieli, że ze zbawioną córką rozmawia i do niej się śmieje. Rozumieli również, że już kona i własną wieczną szczęśliwość żrenicami duszy ogląda, ale w tym się pomylili, gdyż on, nieczuły i głuchy na wszystko, uśmiechał się tak całe tygodnie, i Zbyszko, wyjechawszy wreszcie z okupem za Maćka, zostawił go jeszcze przy życiu.

ROZDZIAŁ DWUDZIEŚTY DZIEWIĄTY

Po pogrzebie Danusi Zbyszko nie chorzał obłożnie, ale żył w odrętwieniu. Z początku, przez pierwsze dni, nie było z nim tak źle: chodził, rozmawiał o swojej zmarłej niewieście¹²⁴⁷, odwiedzał Juranda i siadywał przy nim. Opowiedział też księdzu o niewoli Maćkowej i uradzili obaj wysłać do Prus i Malborga Tolimę, aby wywiedzieć się, gdzie Maćko jest, i żeby go wykupił, zapłaciwszy zarazem i za Zbyszka tyle grzywien¹²⁴⁸, na ile zgodzili się z Arnoldem von Baden i jego bratem. W spychowskich podziemiach nie brakło srebra, które Jurand bądź swego czasu wygospodarzył, bądź zdobył, przypuszczał więc ksiądz, że Krzyżacy, byle otrzymali pieniądze, łatwo i starego rycerza wypuszczą, i nie będą żądali, aby młody stawiał się osobiście.

¹²⁴³atoli (daw.) — jednak. [przypis edytorski]

¹²⁴⁴*Requiem aeternam* (łac.) — wieczne odpoczywanie. [przypis edytorski]

¹²⁴⁵umajony — ozdobiony kwiatami. [przypis edytorski]

¹²⁴⁶jutrznia — jedna z godzin liturgicznych (codziennych modlitw obowiązkowych dla osób ze święceniami duchownymi), przypadająca na świt. [przypis edytorski]

¹²⁴⁷niewiasta — tu: żona. [przypis edytorski]

¹²⁴⁸grzywna — śrdw. jednostka płatnicza, o wartości pół funta złota lub srebra. [przypis edytorski]

— Jedź do Płocka — rzekł na drogę Tolimie książd — i weź od tamtejszego księcia¹²⁴⁹ glejt¹²⁵⁰. Inaczej pierwszy lepszy komtur¹²⁵¹ złupi cię i samego uwięzi.

— Ba! przecie ich znam — odrzekł stary Tolima. — Wzdyc¹²⁵² umieją oni łupić nawet i tych, którzy z glejtami przyjeżdżają.

I pojechał. Ale niebawem pożałował książd Kaleb, że samego Zbyszka nie wyprawił. Bał się on wprawdzie, że w pierwszych chwilach boleści nie potrafi się młodzian sprawić¹²⁵³ jak należy lub może przeciw Krzyżakom wybuchnie i na niebezpieczeństwo się poda; wiedział również, że trudno mu będzie zaraz odjechać od kochanej trumny, w świeżym żalu, w świeżym osieroceniu i wnet po takiej strasznej a bolesnej podróży, którą gdzieś od Gotteswerder do Spychowa odbył. Potem jednak żałował, iż wziął to wszystko w rachubę, gdyż Zbyszkowi z każdym dniem czyniło się ciężej. Żył on aż do śmierci Danusi w okrutnym wysiłku, w okrutnym natężeniu wszystkich sił: jeździł na kraje świata, potykał się, odbijał swoją niewiastę, przeprowdzał się przez dzikie puszcze, i nagle to wszystko skończyło się, jakby kto mieczem uciął, a została tylko pamięć, że to wszystko poszło na marne, że trudy były daremne — i że wprawdzie przeszły, ale razem z nimi przeszła część życia, przeszła nadzieja, przeszło dobro, zginęło kochanie, a nie pozostało nic. Każdy żyje jutrem, każdy coś zamierza i coś układa sobie na przyszłość, a Zbyszkowi jutro stało się obojętne, co zaś do przyszłości, to miał takie poczucie, jakie miała Jagienka, gdy wyjeżdżając ze Spychowa, mówiła: „Moje szczęście za mną, nie przede mną”. Ale na domiar w jego duszy to poczucie bezradności, pustki i niedoli wyrastało na gruncie ogromnej boleści i coraz większego żalu po Danusi. Ów żal przejmował go, opanowywał i zarazem tężał¹²⁵⁴ w nim coraz bardziej, tak że w końcu nie było w Zbyszkowym sercu miejsca na nic innego. Więc o nim tylko myślał i hodował go w sobie, i żył z nim jednym, nieczuły na wszystko inne, zamknięty w sobie, pogrążon jakby w półśnie, nieświadom tego, co się naokół dzieje. Wszystkie władze jego duszy i ciała, jego dawna wartość¹²⁵⁵ i dzielność przeszły w stan folgi¹²⁵⁶. W spojrzeniu i w ruchach miał teraz jakąś ociężałość starca. Całymi dniami i nocami przesiadywał albo w podziemi przy trumnie Danusi, albo na przyzbie¹²⁵⁷, grzejąc się w południowych godzinach w blasku słonecznym. Chwilami zapamiętywał się¹²⁵⁸ tak, że nie odpowiadał na pytania. Książd Kaleb, który go miłował, począł obawiać się, aby ów ból nie przeżarł go tak, jak rdza przeżera żelazo — i ze smutkiem myślał, że może lepiej było wyprawić Zbyszka, choćby do Krzyżaków z okupem. „Trzeba — mówił do miejscowego klechy, z którym w braku kogo innego o swoich frasunkach¹²⁵⁹ rozmawiał — aby jakowaś przygoda targnęła nim jako wicher drzewem, bo inaczej gotów skapieć¹²⁶⁰ do szcztu”. A klecha przyświadczał roztropnie, mówiąc dla porównania, że gdy się człek kością udławi, to także najlepiej dać mu dobrze pięścią po karku.

Przygoda żadna nie przytrafiła się jednak, ale natomiast kilka tygodni później przyjechał niespodzianie pan de Lorche. Widok jego wstrząsnął Zbyszką, albowiem przypomniał mu wyprawę na Żmudź¹²⁶¹ i odbicie Danusi. Sam de Lorche bynajmniej nie wahał się potracać tych bolesnych wspomnień. Owszem, dowiedziawszy się o nieszczęściu Zbyszka, poszedł zaraz modlić się z nim razem nad trumną Danusi, mówił też o niej bez ustanku, a następnie będąc przez pół minstrelem¹²⁶², ułożył o niej pieśń, którą śpiewał

Smutek, Żaloba

Muzyka

¹²⁴⁹*Ziemowit IV* — (ok. 1352–1426) książę płocki, prowadzący samodzielną politykę zagraniczną, długo występował jako przeciwnik Jagiełły, dał się poznać jako dobry administrator. [przypis edytorski]

¹²⁵⁰*glejt* (daw.) — list żelazny, dokument wystawiany przez władzę, zapewniający swobodę poruszania się po podlegającym jej terenie. [przypis edytorski]

¹²⁵¹*komtur* — zwierzchnik domu zakonnego bądź okręgu w zakonach rycerskich, do których zaliczali się krzyżacy. [przypis edytorski]

¹²⁵²*wzdyc* (daw.) — jednak, przecież. [przypis edytorski]

¹²⁵³*sprawić się* (daw.) — postąpić. [przypis edytorski]

¹²⁵⁴*tężeć* — wzmacniać się. [przypis edytorski]

¹²⁵⁵*wartość* (daw.) — szybkość, gwałtowność. [przypis edytorski]

¹²⁵⁶*przeszły w stan folgi* — sens: osłabiły się. [przypis edytorski]

¹²⁵⁷*przyzba* — wał ziemny otaczający podmurówkę domu. [przypis edytorski]

¹²⁵⁸*zapamiętać się* — zamyślić się bądź zająć się czymś, zapominając o wszystkim innym. [przypis edytorski]

¹²⁵⁹*frasunek* (daw.) — smutek. [przypis edytorski]

¹²⁶⁰*skapieć* (daw.) — umrzeć. [przypis edytorski]

¹²⁶¹*Żmudź* — historyczna nazwa tzw. Dolnej Litwy, nizinna kraina geograficzna i region administracyjny. [przypis edytorski]

¹²⁶²*minstrel* — dworski śpiewak, recytator i autor poezji. [przypis edytorski]

przy lutniach¹²⁶³ w nocy u kraty podziemia tak rzewliwie i żałośnie, że Zbyszka, chociaż słów nie rozumiał, od samej nuty chwycił ogromny płacz do samego świtania trwający. A potem zmorzony¹²⁶⁴ tym płaczem i żalem, i niewywczasem¹²⁶⁵, zapadł w długi sen, lecz gdy się zbudził, znacznie widać mu boleść łzami spłynęła, gdyż był rzeźwiejszy¹²⁶⁶ niż dni poprzednich i raźniej przed się spoglądał. Ucieszył się też wielce do pana de Lorche i począł mu za przybycie dziękować, a następnie wypytywać, skąd by się o jego nieszczęściu dowiedział.

A ów odpowiedział mu przez usta księdza Kaleba, że o śmierci Danusi dowiedział się dopiero w Lubawie od starego Tolimy, którego widział w więzach u tamtejszego komtura¹²⁶⁷, ale że do Spychowa i tak jechał, by oddać się Zbyszkowi w niewolę.

Wiść o uwięzieniu Tolimy wielkie i na Zbyszku, i na księdzu uczyniła wrażenie. Zrozumieli, że okup przepadł, albowiem nie było trudniejszej rzeczy w świecie niż wydrzeć z gardła Krzyżakom raz zagrabione pieniądze. Wobec tego należało jechać z drugim okupem.

— Gorze¹²⁶⁸! — zawołał Zbyszko. — To biedny stryjo czeka tam i myśli, żem go przepomni¹²⁶⁹! Trzeba mi teraz co ducha do niego śpieszyć.

Potem zwrócił się do pana de Lorche:

— Wiesz, jako się zdarzyło? Wiesz, że on w rękach krzyżackich?

— Wiem — odpowiedział de Lorche — bom go widział w Malborgu i dlatego sam tu przyjechałem.

Tymczasem ksiądz Kaleb począł narzekać.

— Żleśmy postąpili — mówił — ale nikt głowy nie miał... Więcej się też po rozumie Tolimy spodziewałem. Czemu zaś nie jechał do Płocka i bez nijakiego glejtu¹²⁷⁰ między tych rozbójników się puścił!

A na to pan de Lorche ruszył ramionami:

— Co im tam glejty! Albo to sam książę płocki, również jak i wasz tutejszy, mało od nich krzywd cierpią? Nad granicą wieczne bitwy i napaści — bo i wasi swego nie darują. Każdy też komtur, ba! każdy wójt robi, co chce, a w drapieżności to już chyba jeden drugiego prześciga...

— Tym bardziej powinien był Tolima do Płocka jechać.

— Tak i chciał uczynić, ale go w drodze nad granicą z noclegu porwali. Byliby go zabili, gdyby im nie był rzekł, iż dla komtura do Lubawy pieniądze wiezie. Tym się ocalił, ale też komtur postawi teraz świadków, jako Tolima sam to mówił.

— A stryj Maćko jakoże się ma? Zdrow? Nie nastają tam na jego szyję¹²⁷¹? — pytał Zbyszko.

— Zdrow jest — odrzekł de Lorche. — Zawziętość tam jest na „króla” Witolda i na tych, którzy pomagają Żmujdzinom, wielka — i pewnie by starego rycerza ścięli, gdyby nie to, że im żal okupu. Bracia von Baden także go z tej samej przyczyny bronią, a wreszcie chodzi kapitulę¹²⁷² o moją głowę, którą gdyby poświęcili, zawrzałoby przeciw nim rycerstwo i we Flandrii¹²⁷³, i w Geldrii¹²⁷⁴, i w Burgundii¹²⁷⁵... Wiedzie, jakożem jest krewny grafa geldryjskiego.

— A przecże¹²⁷⁶ o twoją głowę ma chodzić? — przerwał ze zdziwieniem Zbyszko.

¹²⁶³lutnia (muz.) — instrument strunowy szarpany. [przypis edytorski]

¹²⁶⁴zmorzony — zmęczony. [przypis edytorski]

¹²⁶⁵niewywczas (daw.) — niewygodą. [przypis edytorski]

¹²⁶⁶rzeźwy — tu: energiczny. [przypis edytorski]

¹²⁶⁷komtur — zwierzchnik domu zakonnego bądź okręgu w zakonach rycerskich, do których zaliczali się krzyżacy. [przypis edytorski]

¹²⁶⁸gorze (ze starop. gorzeć: palić się) — biada, nieszczęście, niebezpieczeństwo. [przypis edytorski]

¹²⁶⁹przepomnieć (daw.) — zapomnieć. [przypis edytorski]

¹²⁷⁰glejt (daw.) — list żelazny, dokument wystawiany przez władzę, zapewniający swobodę poruszania się po podlegającym jej terenie. [przypis edytorski]

¹²⁷¹nie nastają tam na jego szyję? — sens: nie chcą go zabić? [przypis edytorski]

¹²⁷²kapituła — rada sprawująca władzę w zakonie. [przypis edytorski]

¹²⁷³Flandria — region rozciągający się wzdłuż wybrzeży Morza Północnego na terenie Belgii, Francji i Holandii. [przypis edytorski]

¹²⁷⁴Geldria — prowincja Holandii położona pomiędzy rzekami IJssel, Moza i Ren. [przypis edytorski]

¹²⁷⁵Burgundia — region w centralnej Francji. [przypis edytorski]

¹²⁷⁶przecze (daw.) — dłaczego. [przypis edytorski]

— Bom jest przez ciebie pojman. Powiedziałem w Malborgu tak: „Weźmiecie gardło staremu rycerzowi z Bogdańca, to młody weźmie moje...”

— Nie wezmę! tak mi dopomóż Bóg!

— Wiem, że nie weźmiesz, ale oni się tego boją i przez to Maćko ostanie między nimi bezpieczny. Mówili mi, żeś i ty jest także w niewoli, bo cię tylko na rycerskie słowo Badenowie puścili, że zatem nie potrzebuję ci się stawiać. Ale ja odrzekłem im, że gdyś mnie w jeństwo brał, byłeś wolny. I ot mnie masz! A pókim w twoich rękach, nic oni ani tobie, ani Maćkowi nie uczynią. Ty okup von Badenom spłać, zaś za mnie zażądaj we dwoje albo we troje tyle. Muszą zapłacić. Nie dlatego tak mówię, abym mniemał, żeś więcej od was wart, ale aby ich chciwość pokarać, którą pogardzam. Całkiem inne miałem o nich niegdyś pojęcie, ale teraz zbrzydli mi i oni, i ich gościna. Pójdę do Ziemi Świętej, tam szukać przygód, bo im dłużej służyć nie chcę.

— Albo też u nas, panie, ostanicie — rzekł ksiądz Kaleb. — A myślę, że tak i będzie, bo co do tego, żeby oni mieli okup za was dawać, to mi się nie wydaje.

— Jeśli nie zapłacą, to sam zapłacę — odrzekł de Lorche. — Przyjechałem tu z poczem znacznym i wozy mam ładowne, a tego, co na nich jest, wystarczy...

Ksiądz Kaleb powtórzył Zbyszkowi te słowa, na które Maćko pewnie nie byłby pozostał nieczuły, ale Zbyszko, jako młody i mało o majątność dbający, odrzekł:

— Na moją cześć! nie będzie tak, jako mówisz. Byłeś mi jako brat i przyjaciel i okupu nijakiego od ciebie nie wezmę.

Po czym uściskali się czując, że nowy węzeł został między nimi zawiązany. Ale de Lorche uśmiechnął się i rzekł.

— Dobrze. Niech jeno¹²⁷⁷ Niemce o tym nie wiedzą, bo się o Maćka będą droczyć. A widzicie, muszą zapłacić, gdyż będą się bali, że inaczej rozgłoszę po dworach i między rycerstwem, że radzi niby zapraszają i widzą rycerskich gości, ale gdy który w niewolę popadnie, to o nim zapominają. A Zakonowi o gości okrutnie teraz chodzi, bo mu Witolda¹²⁷⁸ strach, a jeszcze bardziej Polaków i ich króla.

— To niech tedy¹²⁷⁹ tak będzie — rzekł Zbyszko — że ty tu ostaniesz albo gdzie chcesz na Mazowszu, a ja do Malborga po stryjca pojadę i będę okrutną przeciw tobie udawał zawziętość.

— Na św. Jerzego¹²⁸⁰ uczyni tak! — odpowiedział de Lorche. — Ale wpierw wysłuchaj, co ci powiem. W Malborgu mówią, że ma zjechać do Płocka król polski¹²⁸¹ i spotkać się z mistrzem w samym Płocku albo gdzie na granicy. Krzyżacy wielce tego pragną, albowiem chcą wymiarkować¹²⁸², czy król będzie pomagał Witoldowi, jeśli ów otwartą im wojnę o Żmudź¹²⁸³ wypowie. Ha! chytrzy oni są jako węże, ale przecie w tym Witoldzie mistrza znaleźli. Zakon się go też boi, ponieważ nigdy nie wiadomo, co on zamysła i co uczyni: „Oddał nam Żmudź — mówią w kapitule¹²⁸⁴ — ale przez nią trzyma ciągle jakoby miecz nad naszymi karkami”. „Słowo — mówią — rzeknie i bunt gotów!” Jakoż tak jest. Muszę się kiedy wybrać na jego dwór. Może przygodzi się w szrankach¹²⁸⁵ u niego potykać, a prócz tego słyszałem, że i niewiasty tamtejsze anielskiej czasem bywają urody.

— Mówiliście, panie, o przyjeździe króla polskiego do Płocka? — przerwał ksiądz Kaleb.

Podstęp

Polityka, Mądrość

¹²⁷⁷jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

¹²⁷⁸Witold Kiejstutowicz, zwany Wielkim — (ok. 1350–1430), wielki książę litewski, brat stryjeczny Władysława Jagiełły. W latach 1382–1385 oraz 1390 przejściowo sprzymierzony z Krzyżakami przeciw Jagiellom. [przypis edytorski]

¹²⁷⁹tedy (daw.) — więc, zatem. [przypis edytorski]

¹²⁸⁰św. Jerzy — męczennik z III–IV w., patron rycerzy. [przypis edytorski]

¹²⁸¹Władysław II Jagiełło — (ok. 1362–1434), syn włk. księcia Olgierda, wielki książę litewski, król Polski od małżeństwa z Jadwigą (1386). Dwukrotnie ochrzczony (przez matkę Julianę w obrządku wschodnim i przez biskupów polskich przed ślubem w obrządku łacińskim), osobiście dowodził w bitwie pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

¹²⁸²wymiarkować (daw.) — zorientować się. [przypis edytorski]

¹²⁸³Żmudź — historyczna nazwa tzw. Dolnej Litwy, nizinna kraina geograficzna i region administracyjny. [przypis edytorski]

¹²⁸⁴kapituła — rada sprawująca władzę w zakonie. [przypis edytorski]

¹²⁸⁵szranki (daw.) — drewniane ogrodzenie placu, na którym odbywał się turniej rycerski, przen. sam turniej. [przypis edytorski]

— Tak jest. Niech Zbyszko przyłączy się do królewskiego dworu. Mistrz chce sobie króla ująć¹²⁸⁶ i niczego mu nie odmówi. Wiecie, że w potrzebie nikt nie umie być pokorniejszy od Krzyżaków. Niech się Zbyszko do orszaku przyłączy i niech się o swoje upomina, niech jak najgłośniej na bezprawie krzyczy. Inaczej go będą słuchali wobec króla i wobec krakowskich rycerzy, którzy sławni są w świecie i których wyroki szeroko rozchodzą się między rycerstwem.

— Przednia rada! na Pański Krzyż! przednia! — zawołał ksiądz.

— Tak — potwierdził de Lorche. — I sposobności też nie braknie. Słyszałem w Malborgu, że będą uczty, będą turnieje, bo się goście zagraniczni koniecznie chcą z królewskimi rycerzami potykać. Na Boga! toż ma przyjechać i rycerz Jan z Aragonii, największy ze wszystkich w chrześcijaństwie. Nie wiecie? Przecie on podobno aż z Aragonii rękawicę waszemu Zawiszy przysłał, aby zaś nie mówiono po dworach, że jest drugi równy jemu na świecie.

Przyjazd pana de Lorche, jego widok i cała rozmowa tak jednak rozbudziła Zbyszka z owej bolesnej martwoty, w której był przedtem pogrążon, że z ciekawością słuchał jego nowin. O Janie z Aragonii wiedział, gdyż powinnością było wówczas każdego rycerza znać i pamiętać nazwiska wszystkich najslawniejszych wojowników, sława zaś szlachty aragońskiej, a szczególnie owego Jana, obiegała świat cały. Żaden rycerz nie sprostował mu nigdy w szrankach, a Maurowie¹²⁸⁷ pierzchali na sam widok jego zbroi i powszechne było mniemanie, że on jest pierwszy w całym chrześcijaństwie.

Więc na wieść o nim ozwała się w Zbyszku bojowa rycerska dusza i począł wypyttywać się z wielkim zajęciem:

— Pozwał ci Zawiszę Czarnego?

— Rok już podobno, jak przyszła rękawica i jak Zawisza odesłał swoją.

— To Jan z Aragonii na pewno już przyjedzie.

— Czy na pewno, nie wiedzą, ale są takowe posłuchy. Krzyżacy dawno posłali mu zaproszenie.

— Daj Bóg takie rzeczy widzieć!

— Daj Bóg! — rzekł de Lorche. — I choćby Zawisza był pokonan, co łatwo się może zdarzyć, wielka to chwała dla niego, że go taki Jan z Aragonii pozwał, ba! i dla całego waszego narodu.

— A obaczmy! — rzekł Zbyszko — mówię tylko: daj Bóg widzieć.

— A ja przywtarzam¹²⁸⁸.

Jednakże życzenie ich nie miało się tym razem spełnić, gdyż stare kroniki wspominają, że pojedynek Zawiszy z przesławnym Janem z Aragonii odbył się dopiero w kilkanaście lat później w Perpignano, gdzie w obecności cesarza Zygmunta, papieża Benedykta XIII, a dalej króla aragońskiego i wielu książąt i kardynałów, Zawisza Czarny z Garbowa zważył z konia pierwszym uderzeniem kopii swego przeciwnika i świetnie nad nim odniósł zwycięstwo. Tymczasem wszelako i Zbyszko, i de Lorche cieszyli się w sercach, myśleli bowiem, że gdyby nawet Jan z Aragonii nie mógł się na ów termin stawić, to i tak ujrzą znamienite czyny rycerskie, bo w Polsce nie brakło zapaśników mało co Zawiszy ustępujących, a między gośćmi krzyżackimi można było zawsze znaleźć najprzedniejszych szermierzy francuskich, angielskich, burgundzkich i włoskich, gotowych z każdym iść o lepszą¹²⁸⁹.

— Słuchaj — rzekł do pana de Lorche Zbyszko. — Cni¹²⁹⁰ mi się bez stryja Maćka i pilno mi go wykupić, przeto¹²⁹¹ jutro zaraz do dnia do Płocka ruszę. Ale po co ty masz tu ostawać? Nibyś to u mnie w niewoli, więc jedź ze mną, a obaczysz króla i dwór.

— Chciałem cię właśnie o to prosić — odrzekł de Lorche — bom z dawna chciał widzieć waszych rycerzy, a przy tym słyszałem, że damy z dworu królewskiego więcej do aniołów niż do mieszkanki ziemskiego padołu są podobne.

Rycerz

¹²⁸⁶ująć — zjednać. [przypis edytorski]

¹²⁸⁷Maurowie — w średniowieczu: określenie muzułmanów zamieszkujących na terenie dzisiejszej Hiszpanii. [przypis edytorski]

¹²⁸⁸przywtarzam (daw.) — wtóruję, zgadzam się. [przypis edytorski]

¹²⁸⁹iść o lepszą (daw.) — starać się wykazać przewagę. [przypis edytorski]

¹²⁹⁰cnić się (daw.) — tęsknić za czymś, martwić się, nudzić. [przypis edytorski]

¹²⁹¹przeto (daw.) — więc, zatem. [przypis edytorski]

— Dopiero coś to powiedział o Witoldowym dworze — zauważył Zbyszko.

ROZDZIAŁ TRZYDZIESTY

Zbyszko wyrzucał sobie w duszy, iż w swej boleści o stryjcę przepomniał¹²⁹², a że i bez tego prędko zwykł był wykonywać, co zamierzył, więc nazajutrz do dnia¹²⁹³ wyruszyli razem z panem de Lorche do Płocka. Nadgraniczne drogi nawet w czasach największego spokoju nie były bezpieczne z przyczyny łotrów, których liczne kupy wspierali i otaczali opieką Krzyżacy, co ostro wymawiał¹²⁹⁴ im król Jagiełło. Mimo skarg, które aż o Rzym się opierały, mimo pogroźek i srogiego wymiaru sprawiedliwości, komturowie¹²⁹⁵ sąsiedni pozwalali często zaciężnym knechtom¹²⁹⁶ zakonnym łączyć się ze zbójami, wypierając się wprowadzić tych, którzy mieli nieszczęście wpaść w ręce polskie, ale dając schronienie powracającym ze zdobyczą i jeńcami, nie tylko we wsiach zakonnych, lecz i w zamkach.

W takie to właśnie zbójckie ręce dostawali się niejednokrotnie podróżni i mieszkańcy nadgraniczni, a zwłaszcza dzieci bogatych ludzi, które porywano dla okupu. Ale dwaj młodzi rycerze, mając znaczne poczyty, złożone każdy, prócz woźniców, z kilkunastu orężnych¹²⁹⁷ pieszych i konnych pacholków, nie obawiali się napadu i bez przygód dotarli do Płocka, gdzie zaraz na wstępie miła czekała ich niespodzianka.

Oto w gospodzie znaleźli Tolimę, który przybył na dzień przed nimi. Stało się to takim sposobem, iż starosta krzyżacki z Lubawy zasłyszawszy, że wysłannik, w chwili gdy go napadnięto niedaleko Brodnicy, zdołał ukryć część okupu, odesłał go do tego zamku z poleceniem do komtura, aby go zmusił do wskazania, gdzie pieniądze zostały schowane. Tolima skorzystał ze sposobności i uciekł, gdy zaś rycerze dziwili się, iż udało mu się to tak łatwo, objaśnił im rzecz, jak następuje:

— Wszystko przez ich łakomstwo. Nie chciał komtur brodnicki przydawać mi znacznej straży, bo nie chciał, by się o pieniądzech rozgłosiło. Może ułożyli się z lubawskim, że się podzielą, a bali się, iż gdy się rozgłosi, to trzeba będzie znaczną część do Malborka odesłać albo i wszystko owym Badenom oddać. Dodał ci mi tedy jeno¹²⁹⁸ dwóch ludzi: jednego zaufanego knechta, który musiał po Drwęcy razem ze mną wiosłować, i jakowegoś pisarza... A zaś chodziło im, by nikt nas nie widział, więc było to pod noc, i wiecie, że granica tuż. Dali mi też wiosło dębowe... no — i łaska boska... bom jest oto w Płocku.

— Wiem, a tamci nie wrócili! — zawołał Zbyszko.

Na to uśmiech rozjaśnił srogą twarz Tolimy.

— Wždy¹²⁹⁹ Drwęca do Wisły płynie — rzekł. — Jakoże im było pod wodę¹³⁰⁰ wracać? Znajdą ich Krzyżacy chyba w Toruniu.

Po chwili zaś zwróciwszy się do Zbyszka, dodał:

— Pieniądzy część mi komtur lubawski zagrabił, ale te, którem przy napaści ukrył, tom odnalazł i teraz dałem je, panie, waszemu giermkowi do schowania, bo on w zamku u księcia mieszka, a tam im przepieczniej¹³⁰¹ niż u mnie w gospodzie.

— To mój giermek jest tu w Płocku? a co on tu robi? — zapytał ze zdziwieniem Zbyszko.

— On przecie po przywiezieniu Zygfryda odjechał z tą panną, która w Spychowie była, a teraz jest dwórką tutejszej księżny. Tak ci mi wczoraj gadał.

Ale Zbyszko, który przygłuszony boleścią po śmierci Danusi o nic w Spychowie nie pytał i o niczym nie wiedział, teraz dopiero przypomniał sobie, że Czech był naprzód z Zygfrydem wyprawiony — i na to wspomnienie serce ścisnęło mu się żalem i pomstą.

— Prawda! — rzekł. — A gdzie zaś ów kat? Co się z nim stało?

¹²⁹²*przepomnieć* (daw.) — zapomnieć. [przypis edytorski]

¹²⁹³*do dnia* (daw.) — świtem. [przypis edytorski]

¹²⁹⁴*wymawiać* (daw.) — czynić wymówki, wypominać. [przypis edytorski]

¹²⁹⁵*komtur* — zwierzchnik domu zakonnego bądź okręgu w zakonach rycerskich, do których zaliczali się krzyżacy. [przypis edytorski]

¹²⁹⁶*knecht* — żołnierz piechoty niemieckiej. [przypis edytorski]

¹²⁹⁷*orężny* (daw.) — uzbrojony. [przypis edytorski]

¹²⁹⁸*jeno* (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

¹²⁹⁹*wždy* (daw.) — jednak, przecież. [przypis edytorski]

¹³⁰⁰*pod wodę* (daw.) — pod prąd. [przypis edytorski]

¹³⁰¹*przepieczniej* (daw.) — bezpiecznie. [przypis edytorski]

— Nie powiadał wam ksiądz Kaleb? Zygryd powiesił się i przejeżdżaliście, panie, wedle¹³⁰² jego mogiły.

Nastąpiła chwila milczenia.

— Mówił giermek — rzekł wreszcie Tolima — iż się do was wybiera, a byłby to już dawno uczynił, jeno że panny musiał pilnować, która tu po powrocie ze Spychowa chorowała.

A Zbyszko spytał znów, otrząsnąwszy się z żalosnych wspomnień jakby ze snu:

— Jakiej panny?

— No, tej — odrzekł stary — waszej siostry albo krewniaczki, która tu z rycerzem Maćkiem do Spychowa w pacholikowych szatkach przyjechała, a po drodze pana naszego omackiem idącego znalazła. Żeby nie ona, nie byłiby rycerz Maćko ani wasz giermek pana poznali. Miłował ci też ją potem nasz pan wielce, bo w takim go miała starunku¹³⁰³ jak córka i prócz księdza Kaleba — ona jedna mogła go wyrozumieć.

Więc młody rycerz otworzył ze zdumienia szeroko oczy.

— Nie powiadał mi ksiądz Kaleb o żadnej pannie i ja nijakiej krewniaczki nie mam...

— Nie powiadał, boście, panie, w zapamiętaniu¹³⁰⁴ od boleści żyli i o bożym świecie nie wiedzieli.

— A jakoże na ową pannę wołali?

— Wołali na nią: Jagienka.

Zbyszkowi wydawało się, że śni. Myśl, że Jagienka z odległych Zgorzelic mogła przyjechać aż do Spychowa, nie chciała mu się w głowie pomieścić. I po co? Dlaczego? Nie było mu wprawdzie tajnym, że dziewczyna rada¹³⁰⁵ go widziała i lgnęła do niego w Zgorzelicach, ale on jej przecie wyznał, że był żonaty — więc wobec tego nie mógł żadną miarą przypuścić, aby stary Maćko zabrał ją do Spychowa w tym celu, aby ją za niego wydać. Zresztą i Maćko, i Czech nawet mu o niej nie wspomnieli... Wszystko to wydało mu się ogromnie dziwne i zupełnie niezrozumiałe, więc zaczął znów zarzucać pytaniami Tolimę, jak człowiek, który własnym uszom nie wierzy i chce, by mu powtórzone nieprawdopodobną nowinę.

Tolima jednak nie umiał mu nic więcej powiedzieć nad to, co poprzednio powiedział, ale natomiast poszedł na zamek szukać giermka i niebawem, jeszcze przed zachodem słońca, z nim powrócił. Czech witał młodego pana z radością, ale i ze smutkiem, bo się już był poprzednio o wszystkim, co zaszło w Spychowie, dowiedział. A Zbyszko również rad mu był z całej duszy czując, iż to jest serce przyjazne i wierne, jedno z takich, jakich człowiek w nieszczęściu najbardziej potrzebuje. Rozrzewnił się też i roztkliwił, opowiadając mu o śmierci Danusi i podzielił się z nim bólem, żalem, łzami tak właśnie, jak brat dzieli się z bratem. Długo to wszystko trwało, zwłaszcza że w końcu na prośbę Zbyszkową powtórzył im pan de Lorche ową pieśń żalosną, którą był o zmarłej ułożył, i śpiewał ją przy cytrze¹³⁰⁶ w otwartym oknie, podnosząc oczy i twarz ku gwiazdom.

Aż gdy już im wreszcie znacznie ulżyło, poczęli mówić o sprawach, które czekały ich w Płocku.

— Wstąpiłem tu po drodze do Malborka — rzekł Zbyszko — bo to wiesz, że stryj Maćko w niewoli i że po niego z okupem jadę.

— Wiem — odparł Czech. — Dobrzeście zrobili, panie. Chciałem sam do Spychowa jechać, aby wam drogę na Płock doradzić; król w Raciążu ma układy z wielkim mistrzem prowadzić, przy królu zaś łatwiej się upomnieć, ile że wobec majestatu nie tacy Krzyżacy hardzi i udają pocziwość chrześcijańską.

— A mówił Tolima, że miałeś do mnie jechać, ale cię niezdrowie Jagienki Zychówny wstrzymało. Słyszałem, że ją stryj Maćko w te strony przywiózł i że w Spychowie też była? Okrutniem się dziwowałem! Ale gadaj, skroś¹³⁰⁷ jakiejże przyczyny stryj Maćko ją ze Zgorzelic zabierał?

Smutek, Śpiew

¹³⁰²wedle (daw.) — obok. [przypis edytorski]

¹³⁰³starunek (daw.) — staranie, opieka. [przypis edytorski]

¹³⁰⁴zapamiętać się — zamyślić się a. zająć się czymś, zapominając o wszystkim innym. [przypis edytorski]

¹³⁰⁵rada (daw.) — chętnie. [przypis edytorski]

¹³⁰⁶cytra (muz.) — instrument strunowy szarpany z płaskim pudłem rezonansowym. [przypis edytorski]

¹³⁰⁷skroś jakiej przyczyny (daw.) — dlaczego. [przypis edytorski]

— Siła¹³⁰⁸ było przyczyn. Bał się rycerz Maćko, że gdy ją bez niejkiej opieki zostawi, to rycerze Wilk i Cztan będą na Zgorzelice najeżdżali, przy czym mogła się stać i młodszym dzieciom krzywda. A bez niej jużci przepieczniej, bo w Polsce, jako wiecie: zdarzy się, iż szlachcic — nie mogąc inaczej — siłą dziewczkę bierze, ale na małe sieroty nikt ręki nie podniesie, gdyż za to i miecz katowski, i gorsza od miecza hańba! Była wszelako i druga takowa przyczyna, że opat¹³⁰⁹ umarł i pannę dziedziczką swych włości uczynił, nad którymi opiekę miał tutejszy biskup. Przeto rycerz Maćko pannę do Płocka przywiózł.

— Ale ją i do Spychowa brał?

— Brał, na czas wyjazdu biskupa i księstwa¹³¹⁰, gdyż nie było jej przy kim ostawić. I szczęście, że ją wziął. Gdyby nie panienka, bylibyśmy ze starszym panem przejechali wedle¹³¹¹ rycerza Juranda jak koło obcego dziada. Dopieroż jak się poczęła nad nim litować, uznaliśmy¹³¹², kto ów dziad. Pan Bóg to wszystko zrządził przez jej miłosierne serce.

I począł opowiadać, jak następnie Jurand nie mógł się bez niej obyć, jak ją miłował i błogosławił, a Zbyszko, choć to już wiedział od Tolimy, słuchał tego opowiadania ze wzruszeniem i wdzięcznością dla Jagienki.

— Niech jej Bóg da zdrowie! — rzekł wreszcie. — Dziwno mi jeno, żeście mi nic o niej nie mówili.

A Czech zakłopotał się nieco i chcąc zyskać czas do namysłu nad odpowiedzią, zapytał:

— Gdzie, panie?

— A u Skirwoiły, tam, na Żmudzi.

— Nie mówiliśmy? Jako żywo! Mnie się wydaje, żeśmy mówili, ale wam w głowie było co innego.

— Mówiliście, że Jurand wrócił, ale o Jagience nic.

— Ej! czyście nie zabaczyli¹³¹³? A wreszcie, Bóg raczy wiedzieć! Może rycerz Maćko myślał, że ja powiedziałem, a ja, że on. Na nic to było, panie, cokolwiek wam wtedy powiadać. I nie dziwota! Ale teraz rzekę co innego: Szczęście, że panienka tu jest, bo ona i rycerzowi Maćkowi się przyda.

— Cóż zaś może wskórać¹³¹⁴?

— Niech jeno słowo tutejszej księżnie¹³¹⁵ powie, która okrutnie ją miłuje! A znów Krzyżacy niczego księżnie nie odmawiają, bo raz, że królewska rodzona¹³¹⁶, a po wtóre, wielka Zakonu przyjaciółka. Teraz, jakoście może słyszeli, książ¹³¹⁷ Skirgieł¹³¹⁸, też rodzony brat królewski, podniósł się przeciw kniaziowi Witoldowi¹³¹⁹ i do Krzyżaków uciekł, którzy chcą go wspomóc i na Witoldowym stolcu¹³²⁰ posadzić. Król bardzo księżnę nawidzi¹³²¹ i rad, jako mówią, ucha jej podaje, więc Krzyżacy chcą, by na stronę Kirgieł¹³²² przeciw Witoldowi króla skłoniła. Rozumieją to — mać ich zatracona! — że byle się Witolda pozbyli, będą mieli spokój. Więc posły krzyżackie od rana do wieczora księżnie pokłony biją i każdą jej chęć zgadują.

— Jagienka miłuje wielce stryja Maćka i pewnie za nim się wstawi — rzekł Zbyszko.

— Jużci, że nie będzie inaczej! Ale chodźcie, panie, na zamek i powiedzcie jej, jak i co ma mówić.

¹³⁰⁸siła (daw.) — wiele. [przypis edytorski]

¹³⁰⁹opat — przełożony w męskim zakonie kontemplacyjnym. [przypis edytorski]

¹³¹⁰księstwo — Janusz I Starszy i Anna Danuta. [przypis edytorski]

¹³¹¹wedle (daw.) — obok. [przypis edytorski]

¹³¹²uznać — tu: rozpoznać. [przypis edytorski]

¹³¹³zabaczyć (daw.) — zapomnieć. [przypis edytorski]

¹³¹⁴wskórać — zdziałać. [przypis edytorski]

¹³¹⁵Aleksandra Olgierdówna — (ok. 1370–1434), córka wielkiego księcia Litwy Olgierda, siostra Władysława II Jagiełły, żona księcia mazowieckiego Ziemowita IV. [przypis edytorski]

¹³¹⁶rodzona — siostra. [przypis edytorski]

¹³¹⁷kniaz — książę. [przypis edytorski]

¹³¹⁸Skirgiełło — (ok. 1355–1394), brat i bliski współpracownik Jagiełły, z jego ramienia namiestnik Litwy. [przypis edytorski]

¹³¹⁹Witold Kiejstutowicz, zwany Wielkim — (ok. 1350–1430), wielki książę litewski, brat stryjeczny Władysława Jagiełły. W latach 1382–1385 oraz 1390 przejściowo sprzymierzony z Krzyżakami przeciw Jagielle. [przypis edytorski]

¹³²⁰stolec (daw.) — tron. [przypis edytorski]

¹³²¹nawidzieć (daw.) — lubić, kochać. [przypis edytorski]

¹³²²Kirgiełły — właściwie Skirgiełły. [przypis edytorski]

— Mieliśmy i tak na zamek z panem de Lorche iść — odrzekł Zbyszko — i po tom tu przyjechał. Trzeba nam tylko włosy utrefić¹³²³ i przyodziać się przystojnie.

Po chwili zaś dodał:

— Chciałem z żalości włosy obciąć, alem przepomniał¹³²⁴.

— To i lepiej! — rzekł Czech.

I wyszedł wołać służebnych pacholców, wróciwszy zaś z nimi, podczas gdy dwaj młodzi rycerze przyodzabiali się godnie na wieczorną ucztę do zamku, powiadał dalej, co się na królewskim i książęcym dworze dzieje.

— Krzyżacy — mówił — jako mogą, pod kniazem Witoldem kopią, bo póki on żyw i z ramienia królewskiego potężną krainą władnie¹³²⁵, póty nie zaznać im spokoju! Naprawdę jego jednego oni się boją! Hej! kopią też, kopią jako krety! Podburzyli już na niego tutejszych księstwa oboje, a ponoć dokazali także, że nawet i książę Janusz¹³²⁶ teraz na niego krzyw¹³²⁷ z przyczyny Wizny...

— A książę Janusz i księżna Anna¹³²⁸ też tu są? — zapytał Zbyszko. — Siła znajomych się znajdzie, bom przecie i w Płocku nie pierwszy raz.

— Jakże — odrzekł giermek — są oboje, mają oni niemało spraw z Krzyżakami, które to krzywdy chcą mistrzowi przy królu do oczu wymówić.

— A król co? za kim jest? Zali¹³²⁹ mu nie gniewno na Krzyżaków i mieczem nad nimi nie potrząsa?

— Król Krzyżaków nie kocha i mówi, że z dawna już wojną grozi... A co do kniazia Witolda, to woli go król od rodzzonego Skirgiełła, którego jest wicher¹³³⁰ i opój... I dlatego rycerze, którzy są przy majestacie, powiadają, że król się przeciw Witoldowi nie opowie i nie obiecnie Krzyżakom, że go nie będzie wspomagał. I to może być, bo od kilku dni księżna tutejsza, Aleksandra, bardzo wedle króla zabiega i jakaś frasobliwa¹³³¹ chodzi.

— Zawisza Czarny¹³³² tu jest?

— Nie masz¹³³³ go, ale i tym, którzy są, napatrzeć się nie można, i gdyby co do czego przyszło, hej, mocny Boże! polecą też wióry i październik z Niemców, polecą!...

— Nie ja ich będę żalował.

W kilka pacierzy później przybrawszy się pięknie, wyszli na zamek. Uczta wieczorna miała się odbyć tego dnia nie u samego księcia, lecz u starosty grodowego Andrzeja z Jasieńca, którego obszerne domostwo leżało w obrębie murów zamkowych przy Baszcie Większej. Z powodu przecudnej, aż nazbyt ciepłej nocy, starosta bojąc się, aby gościom nie było duszno w izbach, rozkazał zastawić stoły na podwórzu, na którym spomiędzy kamiennych płyt wyrastały jarzęby i cisy. Płonące beczki smolne oświecały je jasnym żółtym płomieniem, ale jeszcze jaśniej oświecał księżyc, który błyszczał na bezchmurnym niebie wśród rojów gwiazd jak srebrna tarcza rycerska. Koronowani goście jeszcze nie nadeszli, ale roilo się już od miejscowego rycerstwa, od duchownych, od dworzan zarówno królewskich, jak i książęcych. Zbyszko znał ich wielu, zwłaszcza z dworu księcia Janusza, a z dawnych znajomych krakowskich ujrzał Krzona z Kozichłów, Lisa z Targowiska, Marcina z Wrocławia¹³³⁴, Domarata z Kobylan i Staszka z Charbimowic, a wreszcie i Powagę z Taczewa¹³³⁵, którego widok szczególnie go ucieszył, pamiętał bowiem, jaką życzliwość okazał mu swego czasu ów sławny rycerz w Krakowie.

¹³²³utrefić — (o włosach) ułożyć w loki. [przypis edytorski]

¹³²⁴przepomnieć (daw.) — zapomnieć. [przypis edytorski]

¹³²⁵władnie — dziś popr.: władza. [przypis edytorski]

¹³²⁶Janusz I Starszy (Warszawski) — (ok. 1346–1429), książę mazowiecki, lennik Władysława Jagiełły. [przypis edytorski]

¹³²⁷krzyw (daw.) — niechętny, obrażony. [przypis edytorski]

¹³²⁸Anna Danuta — (1358–1448), córka księcia trockiego Kiejstuta i Biruty, żona księcia mazowieckiego Janusza (było to najdłużej trwające małżeństwo w dziejach dynastii). [przypis edytorski]

¹³²⁹zali (daw.) — czy. [przypis edytorski]

¹³³⁰wicher — tu: wichrzyciel. [przypis edytorski]

¹³³¹frasobliwy (daw.) — smutny. [przypis edytorski]

¹³³²Zawisza Czarny z Garbowa — (ok. 1370–1428) polski rycerz, przez pewien czas na służbie króla Węgier Zygmunta Luksemburskiego. [przypis edytorski]

¹³³³nie masz (daw.) — nie ma. [przypis edytorski]

¹³³⁴Marcin (Marcisz) z Wrocławia — (zm. 1442), polski rycerz niemieckiego pochodzenia, starosta łowicki. [przypis edytorski]

¹³³⁵Mikołaj Powaga z Taczewa — (ok. 1380–ok. 1415), rycerz i dyplomata, powołany do rady wojennej przed bitwą pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

Nie mógł jednakże do żadnego z nich od razu dostąpić, albowiem miejscowi rycerze mazowieccy otaczali każdego z nich ciasnym kołem, wypytując się o Kraków, o dwór, o zabawy, o różne przewagi bojowe, a zarazem przypatrując się ich świetnym szatom, ich trefnieniu włosów, których cudne zwoje polepione były białkiem dla mocy, i biorąc z nich we wszystkim wzór dworności i obyczajów.

Wszelako Powała z Taczewa dojrzał Zbyszka i rozsunawszy Mazurów, zbliżył się ku niemu.

— Poznałem cię, młodzianku — rzekł, ściskając jego dłoń. — Jakoż się miewasz i skąd się tu znalazłeś? Dla Boga! widzę, że już pas i ostrogi nosisz. Inni do siwych włosów na to czekają, ale ty widać godnie św. Jerzemu¹³³⁶ służysz.

— Szczęście wam Boże, szlachetny panie — odrzekł Zbyszko. — Gdybym najprzedejniejszego Niemca z konia zwał, nie tak bym się ucieszył jak z tego, że was we zdrowiu oglądam.

— Jam też rad. A rodzic twój gdzie?

— Nie rodzic, jeno stryj. W niewoli ci on u Krzyżaków i z wykupem za niego jadę.

— A oważ dziewczeczka, która cię nałęczką¹³³⁷ przykryła?

Zbyszko nie odrzekł nic, tylko podniósł w górę oczy, które załzawiły mu się w jednej chwili, co widząc pan z Taczewa rzekł:

— Padół to jest leż... nic, jeno prawy¹³³⁸ padół! Ale chodźmy na ławę pod jarzęba, to mi opowiesz swoje rzewliwe¹³³⁹ przygody.

I pociągnął go w kąt dziedzińca. Tam Zbyszko, siadłszy obok niego, począł mu opowiadać o niedoli Juranda, o pochwyceniu Danusi i o tym, jako jej szukał i jako mu zmarła po odbiciu. A Powala słuchał uważnie i na przemian to zdumienie, to gniew, to zgroza, to litość odbijały mu się na obliczu. Wreszcie, gdy Zbyszko skończył, rzekł:

— Opowiem to królowi, panu naszemu! Ma on i tak upomnieć się u mistrza o małego Jaśka z Kretkowa i srogiej domagać się kary na tych, którzy go porwali. A porwali dlatego, że bogaty i chcą wykupu. Nic to u nich na dziecko rękę podnieść.

Tu zamyślił się nieco, po czym mówił dalej jakby do siebie samego:

— Nienasycone to plemię, gorsze od Turków i Tatarów. Bo oni w duszy i króla, i nas się boją, a jednak od grabieży i mordów nie mogą się powstrzymać. Napadają wsie, rzeżają¹³⁴⁰ kmieciów¹³⁴¹, topią rybaków, chwytają dzieci jako wilcy. Cóż by to było, gdyby się nie bali!... Mistrz na króla listy do obcych dworów wysyła, a w oczy mu się łąsi, bo lepiej od innych naszą potęgę rozumie. Ale przebierze się w końcu miara!

I znów na chwilę ucichł, a potem położył dłoń na ramieniu Zbyszka.

— Powiem królowi — powtórzył — a w nim wre już z dawna gniew jak ukrop w garnku i tego bądź pewien, że kara okrutna nie minie sprawców twojej niedoli.

— Z tych, panie, już żaden nie żywie¹³⁴² — odparł Zbyszko.

A Powala spojrział na niego z wielką przyjacielską życzliwością:

— Bogdajże cię! To widać swego nie darujesz. Jednemu Lichtensteinowi jeszcze nie odpłacił, bo wiem, żeś nie mógł. Myśmy mu także w Krakowie ślubowali, ale z tym trzeba chyba wojny — którą daj Bóg — czekać, gdyż on bez pozwolenstwa mistrzowego stanąć nie może, a mistrzowi jego rozum potrzebny, dla¹³⁴³ którego ciągle go na różne dwory posyła, więc mu i niełatwo pozwoli.

— Pierwej muszę stryjca wykupić.

— Tak... i wreszcie pytałem się o Lichtensteina. Nie ma go tu i nie będzie w Raciążku, gdyż wysłan jest do króla angielskiego po łuczników. A o stryja niech cię głowa nie boli. Gdy król albo tutejsza księżna¹³⁴⁴ słowo rzekną, to z okupem nie pozwoli mistrz kręcić.

Zemsta

¹³³⁶św. Jerzy — męczennik z III–IV w., patron rycerzy. [przypis edytorski]

¹³³⁷nałęczka (daw.) — chusta służąca jako przepaska na głowę. [przypis edytorski]

¹³³⁸prawy (daw.) — prawdziwy. [przypis edytorski]

¹³³⁹rzewliwy (daw.) — smutny. [przypis edytorski]

¹³⁴⁰rzezać (daw.) — zarzynać, zabijać. [przypis edytorski]

¹³⁴¹kmieć — zamożny chłop, posiadający własne gospodarstwo. [przypis edytorski]

¹³⁴²żywie — dziś popr.: żyje. [przypis edytorski]

¹³⁴³dla — tu: z powodu. [przypis edytorski]

¹³⁴⁴Aleksandra Olgierdówna — (ok. 1370–1434), córka wielkiego księcia Litwy Olgierda, siostra Władysława II Jagiełły, żona księcia mazowieckiego Ziemowita IV. [przypis edytorski]

— Tym bardziej że mam jeńca znacznego, rycerza de Lorche, któren¹³⁴⁵ jest pan możny i między nimi sławny. Rad by on się pewnie wam, panie, pokłonić i znajomość z wami uczynić, bo nikt więcej nad niego nie wielbi sławnych rycerzy.

To rzekłszy, skinął na pana de Lorche, któren stał w pobliżu, a ów, rozpytawszy się już poprzednio, z kim Zbyszko rozmawia, zbliżył się skwapliwie¹³⁴⁶, bo istotnie zapłonął chęcią poznania tak sławnego jak Powala rycerza.

Więc gdy ich Zbyszko zaznajomił, skłonił się wytworny Geldryczyk¹³⁴⁷ jak najukładniej i rzekł:

— Jeden tylko byłby większy zaszczyt, panie, od uściśnięcia waszej dłoni, a to potykać się z wami w szrankach¹³⁴⁸ albo w bitwie.

Na to uśmiechnął się potężny rycerz z Taczewa, gdyż przy drobnym i szczupłym panu de Lorche wyglądał jak góra, i rzekł:

— A ja tam rad¹³⁴⁹, że się spotkamy jeno przy pełnych konwiach i da Bóg, nigdy inaczej.

De Lorche zaś zawahał się nieco, a potem ozwał się jakby z pewną nieśmiałością:

— Gdybyście jednak, szlachetny panie, chcieli twierdzić, że panna Agnieszka z Długolasu nie jest najpiękniejszą i najcnotliwszą damą w świecie... Wielki byłby dla mnie honor... zaprzeczć i...

Tu przerwał i począł patrzeć w oczy Powale z szacunkiem, ba! nawet z uwielbieniem, ale bystro i uważnie.

Ale ów, czy dlatego że wiedział, iż zgniótlby go w dwóch palcach jak orzech, czy dlatego że duszę miał niezmiernie dobrotliwą i wesołą, roześmiał się głośno i rzekł:

— Ba, ja swego czasu ślubowałem księżnie burgundzkiej, ale ona wówczas miała z dziesięć років więcej ode mnie; jeżelibyście więc, panie, chcieli twierdzić, że moja księżna nie jest starsza od waszej panny Agnieszki, to trzeba nam będzie zaraz na koń...

Usłyszawszy to, de Lorche popatrzał przez chwilę w zdumieniu na pana Taczewa, po czym twarz poczęła mu drgać i wreszcie wybuchnął i on szczerym śmiechem.

A Powala pochylił się, otoczył mu biodra ramieniem, nagle podniósł go z ziemi i począł kołysać go z taką łatwością, jakby pan de Lorche był niemowlęciem.

— *Pax*¹³⁵⁰! *pax*! — rzekł — jak mówi biskup Kropidło... Udaliście mi się, rycerzu, i prze Bóg, nie będziemy się potykali o żadne damy.

Za czym uściskawszy go, postawił na ziemi, gdyż właśnie przy wejściu na dziedziniec huknęły nagle trąby — i wszedł książę Ziemowit Płocki¹³⁵¹ z małżonką.

— Tutejsi księstwo przed królem i przed księciem Januszem¹³⁵² przybywają — rzekł do Zbyszka Powala — bo choć to ucztu u starosty, ale zawsze w Płocku — oni gospodarze. Pójdź ze mną do pani, boć ją znasz jeszcze z Krakowa, gdzie się do króla za tobą przyczyniała¹³⁵³.

I wzięwszy go za rękę, powiódł przez dziedziniec. Za księciem i za księżną szli dworzanie i dwórki, wszyscy z powodu obecności króla bardzo strojni i świetni, że aż cały dziedziniec zajaśniał od nich jak od kwiatów. Zbyszko, zbliżając się z Powalą, przepatrywał z dala twarze, czyli nie dojrzy między nimi znajomych, i nagle aż przystanął ze zdumienia.

Bo oto tuż za księżną ujrzał rzeczywiście znajomą postać i znajomą twarz, ale tak poważną, tak piękną i tak pańską, iż pomyślał, że go chyba oczy mylą.

— Jagienka-li to czyli może córka księstwa na Płocku?

Rycerz, Śmiech

Kobieta

¹³⁴⁵któren — dziś popr.: który. [przypis edytorski]

¹³⁴⁶skwapliwie (daw.) — chętnie. [przypis edytorski]

¹³⁴⁷Geldria — prowincja Holandii położona pomiędzy rzekami IJssel, Moza i Ren. [przypis edytorski]

¹³⁴⁸szranki (daw.) — drewniane ogrodzenie placu, na którym odbywał się turniej rycerski, przen. sam turniej. [przypis edytorski]

¹³⁴⁹rad (daw.) — zadowolony. [przypis edytorski]

¹³⁵⁰Pax (łac.) — pokój, tu: Spokój!. [przypis edytorski]

¹³⁵¹Ziemowit IV — (ok. 1352–1426), książę płocki, prowadzący samodzielną politykę zagraniczną, długo występował jako przeciwnik Jagielly, dał się poznać jako dobry administrator. [przypis edytorski]

¹³⁵²Janusz I Starszy (Warszawski) — (ok. 1346–1429), książę mazowiecki, lennik Władysława Jagielly. [przypis edytorski]

¹³⁵³przyczyniać się (daw.) — wstawiać się. [przypis edytorski]

Ale to była Jagienka Zychówna ze Zgorzelic, gdyż w chwili gdy oczy ich spotkały się, uśmiechnęła się do niego zarazem przyjaźnie i litościwie, a potem przybladła nieco i nakrywszy oczy powiekami, stała w złotej przepasce na ciemnych włosach i w niezmiernym blasku swej piękności, wysoka, smutna i cudna, nie tylko do księżniczki, ale do prawdziwej królowej podobna.

ROZDZIAŁ TRZYDZIESTY PIERWSZY

Zbyszko podjął panią na Płocku¹³⁵⁴ pod nogi i służby jej swoje ofiarował, ale ona nie poznała go w pierwszej chwili, gdyż nie widziała go od dawnego czasu. Aż dopiero, gdy jej powiedział, jako go wołają — rzekła:

— Prawdziwie! A ja myślałam, że kto z dworu królewskiego. Zbyszko z Bogdańca! Jakże! Gościł tu u nas wasz stryjko, stary rycerz z Bogdańca, i pamiętam, jako i mnie, i moim dwórkom służy¹³⁵⁵ ciurkiem leciały, gdy nam o was prawil¹³⁵⁶. A odnaleźliście waszą niewiastę¹³⁵⁷? gdzie ona teraz?

— Zmarła mi, miłościwa pani...

— O miły Jezu! Nie mówcie, bo płakania nie strzymam. Jedno to pociecha, że pewnie w niebie, a wyście młodzi. Mocny Boże! mdle¹³⁵⁸ to stworzenie — każda niewiasta. Ale w niebie za wszystko nagroda i tam ją znajdziecie. Zaś stary rycerz z Bogdańca jest tu z wami?

— Nie masz go, bo w niewoli u Krzyżaków, z której jadę go wykupić.

— To i jemu się nie poszczęściło. A zdawał się człek bystry i wszelaki obyczaj znający¹³⁵⁹. Ale jak go wykupicie, zajedźcie też do nas. Radzi¹³⁶⁰ was ugościm, bo szczerze powiadam, że jemu na rozumie, a wam na gładkości nie zbywa.

— Uczynim tak, miłościwa pani, tym bardziej żem i teraz umyślnie tu przyjechał, aby waszą miłość o dobre słowo za nim prosić.

— Dobrze. Przyjdźcie jutro przed wyjazdem na łowy, to będę miała czas...

Dalsze jej słowa przerwał znowu huk trąb i kotłów oznajmujących przybycie księstwa Januszów Mazowieckich¹³⁶¹. Ponieważ Zbyszko z panią na Płocku stał tuż przy wejściu, więc księżna Anna Danuta¹³⁶² spostrzegła go od razu i natychmiast zbliżyła się do niego, nie zważając na pokłony gospodarza starosty.

A w młodzianku rozdarło się na nowo serce na jej widok, więc klęknął przed nią i objawszy rękoma jej kolana, klęczał w milczeniu, ona zaś pochyliła się nad nim i ścisnąwszy mu dłońmi skronie, roniła łzę po łzie na jego jasną głowę, zupełnie jak matka, która płacze nad nieszczęściem syna.

I ku wielkiemu zdziwieniu dworzan i gości płakała tak długo powtarzając: „O Jezu, o Jezu miłosierny!” — po czym podniosła Zbyszka z klęczek i rzekła:

— Płacę po niej, po mojej Danusce, i płacę nad tobą. Bóg tak wszelako¹³⁶³ zrządził, że na nic były twoje trudy i na nic teraz nasze łzy. Ale ty mi praw o niej i jej śmierci, bo choćbym do północks słuchała, nigdy nie będzie mi tego dosyć.

I wzięła go na stronę, tak jak poprzednio brał go pan z Taczewa¹³⁶⁴. Ci z gości, którzy nie znali Zbyszka, poczęli dopytywać się o jego przygody i w ten sposób przez jakiś czas wszyscy rozmawiali tylko o nim, o Danusi i o Jurandzie. Dopytywali się także posłowie krzyżaccy, Frydrych von Wenden, komtur toruński, wysłany na spotkanie króla, i Jan von

Łzy

¹³⁵⁴Aleksandra Olgierdówna — (ok. 1370–1434), córka wielkiego księcia Litwy Olgierda, siostra Władysława II Jagiełły, żona księcia mazowieckiego Ziemowita IV. [przypis edytorski]

¹³⁵⁵służy a. słozy (daw.) — łączy. [przypis edytorski]

¹³⁵⁶prawić (daw.) — mówić, opowiadać. [przypis edytorski]

¹³⁵⁷niewiasta — tu: żona. [przypis edytorski]

¹³⁵⁸mdły (daw.) — słaby. [przypis edytorski]

¹³⁵⁹znający — dziś popr.: znający. [przypis edytorski]

¹³⁶⁰radzi (daw.) — chętnie. [przypis edytorski]

¹³⁶¹Janusz I Starszy (Warszański) — (ok. 1346–1429), książę mazowiecki, lennik Władysława Jagiełły. [przypis edytorski]

¹³⁶²Anna Danuta — (1358–1448), córka księcia trockiego Kiejstuta i Biruty, żona księcia mazowieckiego Janusza (było to najdłuższe trwające małżeństwo w dziejach dynastii). [przypis edytorski]

¹³⁶³wszelako (daw.) — jednak. [przypis edytorski]

¹³⁶⁴Mikołaj Pował z Taczewa — (ok. 1380–ok. 1415), rycerz i dyplomata, powołany do rady wojennej przed bitwą pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

Schönfeld, komtur¹³⁶⁵ z Osterody. Ten ostatni, Niemiec, ale rodem ze Śląska, umiejąc dobrze po polsku z łatwością dopytał, o co chodzi, i wysłuchawszy opowieści z ust Jaśka z Zabierza, dworzanina księcia Janusza, rzekł:

— Danveld i de Löwe byli samemu mistrzowi podejrzani — że zajmowali się czarną magią.

Po czym pomiarkował¹³⁶⁶ wnet, że jednak opowiadanie podobnych rzeczy mogło rzucić na cały Zakon cień taki, jaki padł swego czasu na Templariuszów¹³⁶⁷, i dodał prędko:

— Tak przynajmniej bajczarze¹³⁶⁸ prawili, ale to nie była prawda, bo takich nie masz między nami.

Lecz stojący w pobliżu pan z Taczewa odpowiedział:

— Komu wadzi¹³⁶⁹ chrzest Litwy, tego może mierzić¹³⁷⁰ i krzyż.

— My krzyż na płaszczach nosim — odpowiedział z dumą Schönfeld.

Na to zaś Powąła:

— A trzeba go nosić w sercach.

Tymczasem zagrały trąby jeszcze rozgłośniej i nadszedł król¹³⁷¹, a z nim razem arcybiskup gnieźnieński, biskup krakowski, biskup płocki, kasztelan krakowski i kilku innych dygnitarzy i dworzan, między którymi był i Zyndram z Maszkowic¹³⁷², herbu Słońce, i młody książę Jamont, przyboczny pański. Król mało się zmienił od czasu, jak go Zbyszko nie widział. Na jagodach¹³⁷³ miał takie same mocne rumieńce, takie same długie włosy, które co chwila zakładał za uszy, i tak samo niespokojnie strzelające oczy. Zdawało się tylko Zbyszkowi, że więcej ma w sobie powagi i więcej majestatu, jak gdyby się już czuł pewniejszy na tym tronie, który po śmierci królowej chciał być zrazu¹³⁷⁴ opuścić nie wiedząc, czy się na nim osiedzi¹³⁷⁵, i jak gdyby świadomszy teraz był swej niezmiernej potęgi i siły. Obaj książęta mazowieccy ustawili się zaraz przy bokach pana, od przodu bili powitalne pokłony Niemcy-posłowie, a naokół stanęli dygnitarze i przedniejsi¹³⁷⁶ dworscy¹³⁷⁷.

Mury okalające dziedziniec drżały od nieustających okrzyków, od odgłosu trąb i grzmienia kotłów.

Gdy wreszcie nastała cisza, poseł krzyżacki von Wenden począł coś mówić o sprawach Zakonu, ale król, gdy po kilku słowach zmiarkował¹³⁷⁸, do czego zmierza przedmowa, machnął niecierpliwie ręką i ozwał się swym grubym, donośnym głosem:

— Milczalbyś! Na uciechę my tu przyszedł — i jadło a napitek, nie twoje pergaminy¹³⁷⁹, radzi obaczmy.

Lecz uśmiechnął się przy tym dobrotliwie nie chcąc, aby Krzyżak myślał, że mu gniewnie odpowiada, i dodał:

— O sprawach będzie czas gadać z mistrzem w Raciążku.

Diabeł

Król

¹³⁶⁵komtur — zwierzchnik domu zakonnego bądź okręgu w zakonach rycerskich, do których zaliczali się krzyżacy. [przypis edytorski]

¹³⁶⁶pomiarkować (daw.) — zorientować się, zrozumieć. [przypis edytorski]

¹³⁶⁷templariusze — zakon rycerski, założony ok. 1120 w Jerozolimie, pełna nazwa: Zakon Ubogich Rycerzy Chrystusa i Świątyni Salomona. Upadek zakonu spowodowały oskarżenia króla Francji Filipa IV Pięknego (1268–1314), poważnie zadłużonego u zakonu. Oskarżenia dotyczyły świętokradztwa, herezji, czarów, oraz spisków z poganami. Francuska gałąź zakonu została skasowana w 1311, a wielu spośród zakonników, włącznie z wielkim mistrzem Jakubem de Molay i 54 najwyższymi dostojnikami, spalono na stosie. Ostatecznie zakon został zawieszony przez papieża w 1317. [przypis edytorski]

¹³⁶⁸bajczarz — dziś popr.: bazarz. [przypis edytorski]

¹³⁶⁹wadzić (daw.) — przeszkadzać. [przypis edytorski]

¹³⁷⁰mierzić (daw.) — wzbudzać odrazę, niechęć. [przypis edytorski]

¹³⁷¹Władysław II Jagiello — (ok. 1362–1434), syn włk. księcia Olgierda, wielki książę litewski, król Polski od małżeństwa z Jadwigą (1386). Dwukrotnie ochrzczonej (przez matkę Julianę w obrządku wschodnim i przez biskupów polskich przed ślubem w obrządku łacińskim), osobiście dowodził w bitwie pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

¹³⁷²Zyndram z Maszkowic — (zm. ok. 1414) polski rycerz niemieckiego pochodzenia. [przypis edytorski]

¹³⁷³jagody (daw.) — policzki. [przypis edytorski]

¹³⁷⁴zrazu — najpierw. [przypis edytorski]

¹³⁷⁵osiedzieć się (daw.) — pozostać, przetrwać w danym miejscu a. na danym stanowisku. [przypis edytorski]

¹³⁷⁶przedniejsi (daw.) — ważniejsi, dostojniejsi. [przypis edytorski]

¹³⁷⁷dworscy — dworzanie. [przypis edytorski]

¹³⁷⁸zmiarkować — zrozumieć, zorientować się. [przypis edytorski]

¹³⁷⁹pergamin — specjalnie preparowana skóra zwierzęca, przystosowana do pisania na niej; tu: dokumenty. [przypis edytorski]

Potem do księcia Ziemowita:

— A jutro do puszczy na łów — co?

Pytanie to było zarazem oznajmieniem, że tego wieczoru nie chce o czym innym mówić, jeno¹³⁸⁰ o łowach, w których z całej duszy się kochał i dla których rad¹³⁸¹ na Mazowsze przyjeżdżał, gdyż Mało- i Wielkopolska mniej były lesiste, a w niektórych ziemiach tak już zaludnione, że im zgoła¹³⁸² brakło lasów.

Więc poweselały oblicza, bo wiadano, że król przy rozmowie o łowach bywa także i wesół, i niezmiernie łaskaw. Książę Ziemowit¹³⁸³ począł też zaraz opowiadać, dokąd pojedą i na jakiego zwierza będą polowali, a książę Janusz posłał jednego z dworzan, aby sprowadził z miasta jego dwóch „brońców”, którzy żubry wywodzili¹³⁸⁴ z ostępów za rogi i łamali kości niedźwiedzim, pragnął ich bowiem królowi pokazać.

Zbyszko chciał bardzo pójść pokłonić się panu, ale nie mógł do niego dostąpić. Z dała tylko kniaź¹³⁸⁵ Jamont, zapomniawszy widocznie o ostrej odpowiedzi, jaką swego czasu młody rycerz dał mu w Krakowie, kiwnął mu przyjaźnie głową, dając zarazem znać na migi, aby się do niego przy sposobności zbliżył. Ale w tej chwili jakaś ręka dotknęła ramienia młodego rycerza i słodki, smutny głos ozwał się tuż przy nim:

— Zbyszku...

Młodzian odwrócił się i ujrzał przed sobą Jagienkę. Zająty poprzednio powitaniem księżny Ziemowitowej, a następnie rozmową z księżną Januszową, nie mógł dotychczas zbliżyć się do dziewczyny, więc ona sama, korzystając z zamieszania, jakie wywołało przybycie króla, przysła ku niemu.

— Zbyszku — powtórzyła — niech cię pocieszy Bóg i Najświętsza Panna.

— Bóg wam zapłać — odpowiedział rycerz.

I spojrzał z wdzięcznością w jej modre oczy, które w tej chwili przesłoniły się jakby rosą. Po czym stali przed sobą w milczeniu, bo choć ona przysła do niego jak dobra i smutna siostra, wydała mu się jednak w swej królewskiej postawie i w świetnych dworskich szatach tak inną od dawnej Jagienki, że w pierwszej chwili nie śmiał nawet mówić jej: ty, jak ongi¹³⁸⁶ w Zgorzelicach i w Bogdańcu. Ona zaś myślała, że po tych słowach, które wyrzekła, nie ma mu nic więcej do powiedzenia.

I aż zakłopotanie odbiło się na ich twarzach. Ale w tej chwili rum¹³⁸⁷ uczynił się na dziedzińcu, albowiem król zasiadł do wieczerzy. Do Zbyszka zbliżyła się znów księżna Januszowa i rzekła:

— Żałośliwa to będzie dla nas obojga uczta, ale mi służ, jakoś dawniej służywaś.

Więc młody rycerz musiał odejść od Jagienki i gdy goście zasiedli, stanął przy ławce za plecami księżny, aby zmieniać miski i nalewać jej wody i wina. Służąc, mimo woli spoglądał kiedy niekiedy na Jagienkę, która będąc dwórką księżny na Płocku, siedziała tuż obok niej — i również mimo woli musiał podziwiać jej urodę. Jagienka od tych kilku lat urosła znacznie, ale zmienił ją jednak nie tyle wzrost, ile powaga, której nie miała przedtem ani śladu. Dawniej, gdy w kożusku i z liśćmi w roztarganych włosach ganiała na koniu po borach i lasach, można ją było poczytać bogdaj¹³⁸⁸ za urodiwą chłopiankę, teraz na pierwszy rzut oka widać w niej było dziewczkę znacznego rodu i wielkiej krwi — taki rozlewał się w jej twarzy spokój. Zbyszko zauważył też, że znikła jej dawna wesołość, ale temu mniej się dziwił, wiedział bowiem o śmierci Zycha. Dziwiła go natomiast najwięcej ta jakowaś jej godność, i z początku zdawało mu się, że to strój daje jej takie pozory. Więc spoglądał kolejno to na złotą przepaskę, która obejmowała jej białe jak śnieg czoło i ciemne włosy spadające w dwóch warkoczach na plecy, to na niebieską, obcisłą, a bramowaną¹³⁸⁹ purpurowym szlakiem szatę, pod którą rysowała się wyraźnie

¹³⁸⁰jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

¹³⁸¹rad (daw.) — chętnie. [przypis edytorski]

¹³⁸²zgoła (daw.) — całkiem. [przypis edytorski]

¹³⁸³Ziemowit IV — (ok. 1352–1426) książę płocki, prowadzący samodzielną politykę zagraniczną, długo występował jako przeciwnik Jagiełły, dał się poznać jako dobry administrator. [przypis edytorski]

¹³⁸⁴wywozić (daw.) — wyprowadzać. [przypis edytorski]

¹³⁸⁵kniaź — książę. [przypis edytorski]

¹³⁸⁶ongi (daw.) — dawniej, wcześniej. [przypis edytorski]

¹³⁸⁷rum (daw.) — rumor, hałas, zamieszanie. [przypis edytorski]

¹³⁸⁸bogdaj — bodaj, nawet. [przypis edytorski]

¹³⁸⁹bramować — obszywać brzegi. [przypis edytorski]

jej strzelista postać i dziewicza pierś — i mówił sobie: „Iście¹³⁹⁰ prawa¹³⁹¹ książniczka!” Ale potem uznał, że to nie tylko ubiór jest przyczyną odmiany i że choćby teraz wzięła na siebie prosty kożuch, to już by nie potrafił jej tak lekko brać i tak być z nią śmiałym jak dawniej.

Zauważył następnie, że rozmaici młodzi, a nawet starsi rycerze wpatrują się w nią pilnie i łakomie, a raz, gdy zmieniał przed księżną misę, spostrzegł zapatrzoną i jakby wniebowziętą twarz pana de Lorche i na ten widok uczuł na niego gniew w duszy. Nie uszedł geldryjski¹³⁹² rycerz baczności¹³⁹³ i księżny Januszowej, która, poznawszy go nagle, rzekła:

— Widzisz: de Lorche! Pewnikiem¹³⁹⁴ znów się w kim kocha, bo całkiem olśnął¹³⁹⁵.

Za czym pochyliła się nieco nad stołem i spojrzawszy w bok ku Jagience, rzekła:

— Wiera¹³⁹⁶, że gasną inne świece przy tej pochodni.

Zbyszka ciągnęło jednak do Jagienki, gdyż wydała mu się jakby kochająca i kochana krewna, i czuł, że lepszej spółniczki¹³⁹⁷ do smutku i większej litości w niczym sercu nie znajdzie, ale tego wieczora nie mógł do niej więcej przemówić, a to dlatego, że był zajęty służbą, a po wtóre, że przez cały czas uczył gądkowie¹³⁹⁸ śpiewali pieśni albo trąby czyniły tak hałaśliwą muzykę, że ci nawet, którzy koło siebie siedzieli, zaledwie mogli się dosłyszeć. Obie też księżne, a z nimi niewiasty, wstały wcześniej od stołów, od króla, książąt i rycerzy, którzy mieli zwyczaj do późna w noc zabawiać się kielichami. Jagience, która niosła poduszkę do siedzenia dla księżny, nijako się było zatrzymać, więc odeszła także, tylko na odchodnym uśmiechnęła się znów Zbyszkowi i skinęła mu głową. Późno dopiero przede dniem młody rycerz, pan de Lorche i dwaj ich giermkowie wracali do gospody. Czas jakiś szli pogrążeni w myślach, ale gdy już byli niedaleko domu, de Lorche począł coś mówić do swego giermka, Pomorzanina, umięjącego dobrze po polsku, a ten zwrócił się następnie do Zbyszka:

— Pan mój chciałby o coś waszą miłość zapytać.

— Dobrze — odpowiedział Zbyszko.

Wówczas tamci znów pogadali chwilę z sobą, po czym Pomorzanin, uśmiechając się nieco pod wąsem, rzekł:

— Pan mój chciałby spytać: czy to jest pewna, że ta panna, z którą wasza miłość rozmawiała przed ucztą, jest śmiertelna, czyli też to jest właśnie anioł albo święta?

— Powiedz twemu panu — odpowiedział z pewną niecierpliwością Zbyszko — że już mnie drzewiej¹³⁹⁹ tak samo pytał i że aż mi cudnie tego słuchać. Bo jakże: w Spychowie mówił mi, że się na dwór księcia Witoldowy¹⁴⁰⁰ dla urody Litwinek wybiera, potem skroś tejże przyczyny¹⁴⁰¹ chciał jechać do Płocka, w Płocku dziś chciał rycerza z Taczewa dla Agnieszki z Długolasu pozywać, a teraz znów w inną godzinę¹⁴⁰². Zali¹⁴⁰³ taka to u niego stateczność i taka rycerska wiara?

Pan de Lorche wysłuchał tej odpowiedzi z ust swego Pomorczyka, westchnął głęboko, popatrzył chwilę w błędne nocne niebo i tak na zarzuty Zbyszkowe odpowiedział:

— Słusznie mówisz. Ni statku¹⁴⁰⁴, ni wiary! bom jest człek grzeszny i niegodny ostróg rycerskich nosić. Co do panny Agnieszki z Długolasu — prawda, ślubowałem jej i Bóg da, że wytrwam, ale uważ, jak cię wzruszę, gdy ci opowiem, jak okrutnie ze mną w czerskim zamku postąpiła.

¹³⁹⁰iście (daw.) — naprawdę. [przypis edytorski]

¹³⁹¹prawy (daw.) — prawdziwy. [przypis edytorski]

¹³⁹²Geldria — prowincja Holandii położona pomiędzy rzekami IJssel, Moza i Ren. [przypis edytorski]

¹³⁹³baczność — uwaga. [przypis edytorski]

¹³⁹⁴pewnikiem (daw.) — na pewno. [przypis edytorski]

¹³⁹⁵olśnąć (daw.) — oślepnąć. [przypis edytorski]

¹³⁹⁶wiera (daw.) — naprawdę. [przypis edytorski]

¹³⁹⁷spółniczki — dziś popr.: współniczki. [przypis edytorski]

¹³⁹⁸gądek (daw.) — grajak, muzyk, od „gędzba”: muzyka. [przypis edytorski]

¹³⁹⁹drzewiej (daw.) — dawniej. [przypis edytorski]

¹⁴⁰⁰Witold Kiejstutowicz, zwany Wielkim — (ok. 1350–1430), wielki książę litewski, brat stryjeczny Władysława Jagiełły. W latach 1382–1385 oraz 1390 przejściowo sprzymierzony z Krzyżakami przeciw Jagielle. [przypis edytorski]

¹⁴⁰¹skroś tej przyczyny (daw.) — dlatego. [przypis edytorski]

¹⁴⁰²godzić (daw.) — tu: celować. [przypis edytorski]

¹⁴⁰³zali (daw.) — czy. [przypis edytorski]

¹⁴⁰⁴statek (daw.) — stateczność. [przypis edytorski]

Alkohol

Rycerz

Tu znów westchnął, znów spojrzał w niebo, na którego wschodzie czyniła się coraz jaśniejsza smuga, i poczekawszy, dopóki Pomorzanin nie przetłumaczył jego słów, tak dalej po chwili mówił:

— Powiedziała mi, że wrogiem jej jest pewien czarnoksiężnik w wieży wśród lasów mieszkający, który corocznie smoka przeciw niej wysyła, a ów podchodzi każdej wiosny pod mury czerskie i patrzy, czyby jej pochwycić nie zdołał. Co gdy rzekła, wraz¹⁴⁰⁵ oświadczyłem, że będę walczył ze smokiem. Ach! uważ, co dalej opowiem: gdy stanął na wskazanym miejscu, ujrzałem okropną potworę czekającą mnie nieruchomie i radość zalała mi duszę, bom myślał, że albo polegnę, albo dziewicę z plugawej paszczy ocalę i nieśmiertelną sławę pozyskam. Ale gdy natarł z bliska kopią na poczwagę, cóżem, jak mniemasz, ujrzał? Oto wielki wór słomy na drewnianych kołkach, z ogonem z powróseł¹⁴⁰⁶! I śmiech ludzki, nie sławę, zyskałem, i aż dwóch mazowieckich rycerzy musiałem potem pozwać, od których obu ciężki szwank¹⁴⁰⁷ w szrankach¹⁴⁰⁸ poniosłem. Tak postąpiła ze mną ta, którą nad wszystkie uwielbił i jedną jedyną kochać chciałem...

Żart

Pomorzanin, tłumacząc słowa rycerza, wypychał językiem od środka policzki i chwilami przygryzał go, aby nie parsknąć, a i Zbyszko w innych czasach byłby się roześmiał z pewnością, ale że boleść i niedola wyszlamowały¹⁴⁰⁹ w nim do cna¹⁴¹⁰ wesołość, więc odrzekł poważnie:

Śmiech

— Może z pustoty¹⁴¹¹ to jeno uczyniła, nie ze złości.

— Toteż jej przebaczyłem — odpowiedział de Lorche — a najlepszy dowód masz w tym, że się z rycerzem z Taczewa chciał o jej piękność i cnotę potykać.

— Nie czyn tego — rzekł jeszcze poważniej Zbyszko.

— Ja wiem, że to śmierć, ale wolej¹⁴¹² mi polec niż w ciągłym smutku i strapieniu...

— Panu Powale już takie rzeczy nie w głowie. Pójdź lepiej jutro ze mną do niego i zawrzyj z nim przyjaźń.

— Tak i postąpię, bo mnie do serca przycisnął, ale on jutro na łowy z królem jedzie.

— To pójdziem z rana. Król miłuje łowy, atoli¹⁴¹³ i wywczaś¹⁴¹⁴ nie gardzi, a dziś do późna biesiadował.

I tak uczynili, ale na próżno, gdyż Czech, który jeszcze przed nimi na zamek pośpieszył, aby się widzieć z Jagienką, oznajmił im, że Powala spał nie u siebie tej nocy, jeno na pokojach królewskich. Oplacił im się wszelako zawód, bo spotkał ich książę Janusz i kazał im się do swego orszaku przyłączyć, przez co mogli wziąć udział w łowach. Jadąc ku puszczy, znalazł też Zbyszko sposobność rozmówienia się z kniazem Jamontem, który powiedział mu dobrą nowinę.

— Rozbierając króla do łoża — rzekł — przypomniałem mu ciebie i twoją krakowską przygodę. A że był przy tym rycerz Powala, więc zaraz przydał¹⁴¹⁵, że ci stryjca Krzyżaki chyciły¹⁴¹⁶ i prosił króla, aby się o niego upomniał. Król, który okrutnie jest na nich za porwanie małego Jaśka z Kretkowa i za inne napaści zagniewan, rozsierdził¹⁴¹⁷ się jeszcze więcej: „Nie z dobrym słowem — powiada — by do nich, ale z dzidą! z dzidą! z dzidą!” A Powala umyślnie drew na ów ogień dorzucał. Rano też, gdy posłowie krzyżaccy czekali przy bramie, ani ci na nich król spojrzał, chociaż się do ziemi kłaniali. Hej, nie wydobędą oni z niego teraz obietnicy, iż nie będzie kniazia Witolda wspomagał — i nie będą wiedzieli, co począć. Ale ty bądź pewien, że o twego stryjca nie zaniecha król samego mistrza przycisnąć.

¹⁴⁰⁵wraz (daw.) — zaraz. [przypis edytorski]

¹⁴⁰⁶powrósto (daw.) — gruby sznur, powróż. [przypis edytorski]

¹⁴⁰⁷szwank (z niem.) — szkoda. [przypis edytorski]

¹⁴⁰⁸szranki (daw.) — drewniane ogrodzenie placu, na którym odbywał się turniej rycerski, przen. sam turniej. [przypis edytorski]

¹⁴⁰⁹wyszlamować — wyjąć (metafora odnosząca się do wyjmowania szlamu z cieku wodnego). [przypis edytorski]

¹⁴¹⁰do cna (daw.) — całkiem. [przypis edytorski]

¹⁴¹¹pustota (daw.) — lekkomyślność i skłonność do figlów. [przypis edytorski]

¹⁴¹²wolej (daw.) — lepiej. [przypis edytorski]

¹⁴¹³atoli (daw.) — jednak. [przypis edytorski]

¹⁴¹⁴wywczaś (daw.) — odpoczynek. [przypis edytorski]

¹⁴¹⁵przydać (daw.) — dodać. [przypis edytorski]

¹⁴¹⁶chycić — dziś popr.: chwycić. [przypis edytorski]

¹⁴¹⁷rozsierdzić się (daw.) — zezłościć się. [przypis edytorski]

I tak pocieszył jego duszę kniazik Jamont, a jeszcze bardziej pocieszyła ją Jagienka, która towarzysząc księżnie Ziemowitowej do puszczy, postarała się o to, aby z powrotem jechać obok Zbyszka. Podczas łowów bywała wielka swoboda, wracano przeto zwykle parami, a że nie chodziło o to żadnej parze, by być zbyt blisko drugiej, więc można się było rozmówić swobodnie. Jagienka dowiedziała się już poprzednio o Maćkowej niewoli od Czecha i nie straciła czasu. Na jej prośbę dała księżna list do mistrza, a prócz tego wymogła, że nadmienią o tym i komtur¹⁴¹⁸ toruński von Wenden w piśmie, w którym zdawał sprawę z tego, co w Płocku się dzieje. Chwalił się on sam przed księżną, iż dopisał, że: „chcąc króla udobruchać, nie można mu w tej sprawie czynić trudności”. A mistrzowi chodziło wielce w tej chwili o to, aby jak najbardziej potężnego władcę udobruchać i z całkowitym bezpieczeństwem obrócić wszystkie siły na Witolda, z którym Zakon istotnie nie umiał sobie dotychczas dać rady.

— I tak, com mogła, tom wskórała bacząc, aby zaś nie było mitręgi¹⁴¹⁹ — kończyła Jagienka — a że król, nie chcąc siostrze w wielkich sprawach ustąpić, będzie się pewnie starał wygodzić¹⁴²⁰ jej choć w mniejszych, przeto¹⁴²¹ mam jako najlepszą nadzieję.

— Żeby nie z tak zdradliwymi ludźmi sprawa — odpowiedział Zbyszko — to bym po prostu odwiózł okup i na tym by się skończyło, z nimi wszelako może się przygodzić¹⁴²², jako się Tolimie przygodziło, że i pieniądze zagrabią, i temu, co je przywiózł, nie przepuszczą, jeśli za nim jakowaś potęga nie stoi.

— Rozumiem — odrzekła Jagienka.

— Wy teraz wszystko rozumiecie — zauważył Zbyszko — i pókim żyw, wdzięcznym będę.

A ona, podniósłszy na niego swe smutne i dobre oczy, zapytała:

— Czemu zaś nie mówisz mi: ty, jako znajomce od małego.

— Nie wiem — odpowiedział szczerze. — Coś mi niełacno¹⁴²³... i wyście już nie ten dawny skrzat, jakoście bywali, jeno... niby... coś całkiem...

I nie umiał znaleźć porównania, ale ona przerwała mu wysilek i rzekła:

— Bo mi kilka років przybyło... A Niemce i mnie rodzica na Śląsku zabiły.

— Prawda! — odrzekł Zbyszko. — Daj mu Boże światłość wiekuistą.

Czas jakiś jechali cicho obok siebie, zamyśleni i jakby zasłuchani w nieszporny¹⁴²⁴ szum sosen, po czym ona spytała znowu:

— A po wykupie Maćka ostaniecie w tych stronach?

Zbyszko spojrzał na nią jakby ze zdziwieniem, gdyż dotąd oddany był tak wyłącznie żalowi i smutkom, że ani do głowy nie przyszło mu pomyśleć o tym, co będzie później. Więc podniósł oczy w górę, jakby się namyślając, a po chwili odrzekł:

— Nie wiem! Chryste miłosierny! skądże mam wiedzieć? To jeno wiem, że gdzie powędruję, tam i dola moja pójdzie za mną. Hej! ciężka dola!... Stryja wykupię, a potem chyba do Witolda pójdę, ślubów przeciw Krzyżakom dopełnić — i może zginę.

A na to zamglily się oczy dziewczyny i pochyliwszy się nieco ku młodziankowi, zaczęła mówić z cicha, jakby z prośbą:

— Nie giń, nie giń!

I znów przestali rozmawiać, aż dopiero pod samymi murami miasta Zbyszko otrząsnął się z myśli, które go gryzły, i rzekł:

— A wy... a ty — ostaniesz tu przy dworze?

— Nie — odpowiedziała. — Cni mi się¹⁴²⁵ bez braci i bez Zgorzelic. Cztan i Wilk musieli się tam już pożenić, a chociażby i nie, to się już ich nie boję.

— Da Bóg, że cię stryj Maćko do Zgorzelic odwiezie. Taki on ci przyjaciel, że we wszystkim możesz się na niego zdać. Ale i ty o nim pamiętaj...

¹⁴¹⁸komtur — zwierzchnik domu zakonnego bądź okręgu w zakonach rycerskich, do których zaliczali się krzyżacy. [przypis edytorski]

¹⁴¹⁹mitręga (daw.) — trud bądź zwlekanie. [przypis edytorski]

¹⁴²⁰wygodzić (daw.) — dogodzić. [przypis edytorski]

¹⁴²¹przeto (daw.) — więc, zatem. [przypis edytorski]

¹⁴²²przygodzić się (daw.) — przydarzyć się. [przypis edytorski]

¹⁴²³niełacno (daw.) — niełatwo, trudno. [przypis edytorski]

¹⁴²⁴nieszporny — tu: poważny, dostojny; nieszpory — przedostatnia, wieczorna część liturgii godzin, to jest cyklu codziennych modlitw obowiązkowych dla osób ze święceniami duchownymi. [przypis edytorski]

¹⁴²⁵cnić się (daw.) — tęsknić za czymś, martwić się, nudzić. [przypis edytorski]

Niemiec, Zdrada

Smutek

— Świącie ci to przyrzekam, że mu będę jako rodzone dziecko...

I po tych słowach rozpląkała się na dobre, bo w sercu uczyniło się jej ogromnie smutno.

*

Nazajutrz dzień Powała z Taczewa przyszedł do gospody Zbyszka i rzekł mu:

— Po Bożym Ciele król zaraz do Raciąża wyjeżdża na spotkanie z wielkim mistrzem, a tyś jest do rycerzy królewskich zaliczon i razem z nami ruszysz.

A Zbyszko aż się splonił¹⁴²⁶ z uciechy po tych słowach — nie tylko bowiem ubezpieczało go to zaliczenie do rycerzy królewskich od zdrad i podstępów krzyżackich, ale okrywało go chwałą niezmierną. Należał przecie do tych rycerzy i Zawisza Czarny¹⁴²⁷, i bracia jego: Farurej¹⁴²⁸ i Kruczek, i sam Pował¹⁴²⁹, i Krzon z Kozichgłów, i Stach z Charbi-mowic, i Paszko Złodziej z Biskupic¹⁴³⁰, i Lis z Targowiska — i wielu innych strasznych, najsławniejszych, o których wiedzano w kraju i za granicą. Niewielki ich zastęp wziął król Jagiełło z sobą, bo niektórzy w domu zostali, a inni szukali przygód w zamorskich, odległych krajach, ale to wiedział, że i z tymi mógł, nie lękając się zdrady krzyżackiej, choćby do Malborga jechać, gdyż w razie czego mury pokruszyłoby potężnymi ramiony i wysiekli mu drogę wśród Niemców. Mogło też zapłonąć dumą młode Zbyszkowe serce na myśl, że takich będzie miało towarzyszków.

Rycerz

Więc Zbyszko w pierwszej chwili zapomniiał nawet o swoim żalu — i ściskając ręce Powały z Taczewa, mówił do niego z radością:

— Wam to, nie komu, winienem, panie, wam! wam!

— Mnie w części — odrzekł Pował — w części tutejszej księżnie, ale najbardziej panu naszemu miłościwemu, którego idź zaraz podjąć pod nogi, by cię zaś o niewdzięczność nie posądził.

— Jakom dla niego zginać gotów, tak mi dopomóż Bóg! — zawołał Zbyszko.

ROZDZIAŁ TRZYDZIESTY DRUGI

Zjazd na wyspie wiślanej w Raciążu, na który król¹⁴³¹ udał się koło Bożego Ciała, odbywał się pod złą wróżbą i nie doprowadził do takiej zgody i załatwienia różnych spraw jak te, które w tym samym miejscu odbyły się we dwa lata później i na których odzyskał król zastawioną zdradliwie przez Opolczyka¹⁴³² Krzyżakom ziemię dobrzyńską¹⁴³³ wraz z Dobrzykiem i Bobrownikami. Jagiełło przybył rozdrażniony wielce obmową, jakiej dopuszczali się względem niego Krzyżacy po dworach zachodnich i w samym Rzymie, a zarazem zgniewany nieuczciwością Zakonu. Mistrz¹⁴³⁴ nie chciał układów o Dobrzyń prowadzić, czynił zaś to umyślnie — i zarówno on sam, jak inni dygnitarze zakonni powtarzali codziennie Polakom: „Wojny ni z wami, ni z Litwą nie chcemy, ale Żmudź¹⁴³⁵

¹⁴²⁶ *splonąć się* (daw.) — zaczerwienić się. [przypis edytorski]

¹⁴²⁷ *Zawisza Czarny z Garbowa* — (ok. 1370–1428) polski rycerz, przez pewien czas na służbie króla Węgier Zygmunta Luksemburskiego. [przypis edytorski]

¹⁴²⁸ *Jan Farurej z Garbowa* — rycerz, brat Zawiszy Czarnego. [przypis edytorski]

¹⁴²⁹ *Mikołaj Pował z Taczewa* — (ok. 1380–ok. 1415), rycerz i dyplomata, powołany do rady wojennej przed bitwą pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

¹⁴³⁰ *Paszko (Paweł) z Biskupic, zwany Złodziej* — rycerz, uczestnik bitwy pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

¹⁴³¹ *Władysław II Jagiełło* — (ok. 1362–1434), syn włk. księcia Olgierda, wielki książę litewski, król Polski od małżeństwa z Jadwigą (1386). Dwukrotnie ochrzczony (przez matkę Julianę w obrządku wschodnim i przez biskupów polskich przed ślubem w obrządku łacińskim), osobiście dowodził w bitwie pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

¹⁴³² *Władysław Opolczyk* — (ok. 1330–1401), książę opolski, lennik czeski, stronnik dynastii Andegawenów, zastawił Krzyżakom zamek w Złotorzy, co stało się dla nich uzasadnieniem do zawłaszczania terytoriów Polski. [przypis edytorski]

¹⁴³³ *ziemia dobrzyńska* — obszar na wschód od Torunia, zagarnięty przez Krzyżaków wskutek bezprawnej umowy z księciem Władysławem Opolczykiem. [przypis edytorski]

¹⁴³⁴ *Konrad von Jungingen* — 1355–1407, wielki mistrz zakonu krzyżackiego w latach 1393–1407, zręczny polityk, umiejętnie rozgrywający konflikty między książętami litewskimi. [przypis edytorski]

¹⁴³⁵ *Żmudź* — historyczna nazwa tzw. Dolnej Litwy, nizinna kraina geograficzna i region administracyjny. [przypis edytorski]

nasza, bo sam Witold¹⁴³⁶ nam ją oddał. Obiecnijcie¹⁴³⁷, iże nie będziecie mu pomagali, to wojna z nim prędzej się skończy, a wówczas pora będzie gadać o Dobrzyniu, i siła¹⁴³⁸ wam ustępstw poczynimy”. Ale rajcy¹⁴³⁹ królewscy, mając bystry, doświadczony rozum i znając kłamstwo krzyżackie, nie dawali się zdurzyć¹⁴⁴⁰: „Gdy w potęgę wzrośnięcie, zuchwalości wam jeszcze przybędzie — odpowiadali mistrzowi. — Mówicie, że nic wam do Litwy, a Skirgiełłę chcecie na stolcu¹⁴⁴¹ w Wilnie posadzić. Ależ na miły Bóg! wždy¹⁴⁴² to Jagiełłowe dziedzictwo, który jeden, kogo chce, księciem na Litwie stanowi — przeto się hamujcie, aby was nie pokarał nasz wielki król!” Na co mistrz mówił, że jeśli król jest prawdziwym panem Litwy, niechże nakaze Witoldowi, by wojny zaniechał i Zakonowi Żmujdź wrócił — gdyż inaczej Zakon musi uderzyć w Witolda tam, gdzie go dosięgnąć i zranić może. I w ten sposób spory wlokły się od rana do wieczora jakoby błędną drogą idącą w kółko. Król, nie chcąc się do niczego zobowiązać, niecierpliwił się coraz bardziej i mówił mistrzowi, że gdyby Żmujdź była pod krzyżacką ręką szczęśliwa, nie poruszyłby się Witold i jednym palcem, bo nie znalazłby ni pozoru, ni przyczyny. Mistrz, który był człowiekiem spokojnym i lepiej od innych braci zdawał sobie sprawę z potęgi Jagiełłowej, starał się króla ułagodzić i nie zważając na szemranie niektórych zapalczywych i dumnych komturów¹⁴⁴³, nie szczędził pochlebnych słów, a chwilami uderzał i w pokorę. Ale że nawet w tej pokorze nieraz odzywały się ukryte pogroźki, przeto nie wiodło to do niczego. Układy o rzeczy ważne rozchwały się prędko i drugiego już dnia poczęto mówić tylko o sprawach pomniejszych. Natarł król ostro na Zakon o utrzymywanie kup łotrów, o napaści i grabieże nad granicą, o porwanie Jurandówny i małego Jaśka z Kretkowa, o mordowanie kmieciów¹⁴⁴⁴ i rybaków. Mistrz wypierał się¹⁴⁴⁵, wykრęcał, przysięgał, że to było bez jego wiedzy, i wzajem wyrzuty czynił, że nie tylko Witold¹⁴⁴⁶, ale i rycerze polscy pomagali pogańskim Żmujdzinom przeciw Krzyżowi — na dowód czego przytoczył Maćka z Bogdańca. Szczęściem, wiedział już król przez Powalę, czego rycerze z Bogdańca szukali na Żmujdzi — i umiał na zarzut odpowiedzieć, tym łatwiej że w orszaku jego był Zbyszko, a w mistrzowym obaj von Badenowie, którzy przybyli w tej nadziei, że zdarzy im się może z Polakami w szrankach¹⁴⁴⁷ potykać.

Ale nie było i tego. Chcieli Krzyżacy, w razie gdyby im gładko¹⁴⁴⁸ poszło, zaprosić wielkiego króla do Torunia i tam przez kilka dni wyprawiać na jego cześć ucztę i igrzyska, ale wobec nieudanych¹⁴⁴⁹ układów, które zrodziły zobopólną niechęć i gniew, brakło do zabaw ochoty. Na boku tylko w porannych godzinach między sobą popisywali się nieco wzajem rycerze siłą i zręcznością, lecz jak mówił wesoły kniaź Jamont, poszło i to pod włos Krzyżakom, gdyż Powalę z Taczewa¹⁴⁵⁰ okazał się tęższym¹⁴⁵¹ na rękę od Arnolda von Baden, Dobek z Oleśnicy kopią, a Lis z Targowiska skakaniem przez konie wszystkich przewyższył. Przy tej sposobności porozumiewał się Zbyszko z Arnoldem von Baden o okup. De Lorche, który jako grabia¹⁴⁵² i pan wielkiego znaczenia patrzył na Arnolda

¹⁴³⁶Witold Kiejstutowicz, zwany Wielkim — (ok. 1350–1430), wielki książę litewski, brat stryjeczny Władysława Jagiełły. W latach 1382–1385 oraz 1390 przejściowo sprzymierzony z Krzyżakami przeciw Jagiellom. [przypis edytorski]

¹⁴³⁷obecnijcie — dziś popr.: obiecacie. [przypis edytorski]

¹⁴³⁸siła (daw.) — wiele. [przypis edytorski]

¹⁴³⁹rajca — radca, doradca. [przypis edytorski]

¹⁴⁴⁰zdurzyć (daw.) — oszukać. [przypis edytorski]

¹⁴⁴¹stolec (daw.) — tron. [przypis edytorski]

¹⁴⁴²wždy (daw.) — jednak, przecież. [przypis edytorski]

¹⁴⁴³komtur — zwierzchnik domu zakonnego bądź okręgu w zakonach rycerskich, do których zaliczali się krzyżacy. [przypis edytorski]

¹⁴⁴⁴kmieć — zamożny chłop, posiadający własne gospodarstwo. [przypis edytorski]

¹⁴⁴⁵wypierać się czegoś — zaprzeczać czemuś. [przypis edytorski]

¹⁴⁴⁶Witold Kiejstutowicz, zwany Wielkim — (ok. 1350–1430), wielki książę litewski, brat stryjeczny Władysława Jagiełły. W latach 1382–1385 oraz 1390 przejściowo sprzymierzony z Krzyżakami przeciw Jagiellom. [przypis edytorski]

¹⁴⁴⁷szranki (daw.) — drewniane ogrodzenie placu, na którym odbywał się turniej rycerski, przen. sam turniej. [przypis edytorski]

¹⁴⁴⁸gładko — tu: łatwo. [przypis edytorski]

¹⁴⁴⁹nieudanych — dziś popr.: nieudanych. [przypis edytorski]

¹⁴⁵⁰Mikołaj Powalę z Taczewa — (ok. 1380–ok. 1415), rycerz i dyplomata, powołany do rady wojennej przed bitwą pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

¹⁴⁵¹tęższy (daw.) — silniejszy. [przypis edytorski]

¹⁴⁵²grabia — dziś: hrabia. [przypis edytorski]

z góry, sprzeciwiał się temu twierdząc, iż sam wszystko na siebie bierze. Zbyszko jednak mniemał, że część rycerska nakazuje mu zapłacić tę ilość grzywien¹⁴⁵³, do której się zobowiązał, i dlatego chociaż sam Arnold chciał spuścić z ceny, nie przyjął ani tego ustępstwa, ani pośrednictwa pana de Lorche.

Arnold von Baden był człowiekiem dość prostym, którego największą zaletę stanowiła olbrzymia siła ramienia, dość głupowatym, nieco na pieniądze łakomym, ale prawie uczciwym. Nie było w nim chytrłości krzyżackiej i dlatego nie ukrywał przed Zbyszkiem, z jakiej przyczyny nie chce spuścić z umówionej ceny: „Do układów — mówił — między Wielkim królem a mistrzem nie przyjdzie, ale przyjdzie do wymiany jeńców — a w takim razie będziesz mógł stryja darmo odebrać. Ja wolę wziąć coś niż nic, gdyż mieszek u mnie zawsze próżny i nieraz ledwie na trzy garnce piwa dziennie wstrzyma¹⁴⁵⁴, zaś bez pięciu lub sześciu krzywdą mi!” Lecz Zbyszko gniewał się na niego za takie słowa: „Płacę, bom dał rycerskie słowo, a taniej nie chcę, abyś wiedział, żeśmy tyle warci”. Na to ścisnął go Arnold, a rycerze i polscy, i krzyżacy chwalili go mówiąc: „Słuszna, iż w tak młodych latach pas i ostrogi nosi, bo się do czci i godności poczuwa”.

Tymczasem król z mistrzem ułożyli się istotnie o wymianę jeńców, przy czym ukazały się dziwne rzeczy, o których biskupi i dygnitarze Królestwa pisali później listy do papieża i różnych dworów: oto w rękach polskich sporo było wprawdzie jeńców, ale byli to mężowie dorośli, w sile wieku, wzięci zbrojną ręką w nadgranicznych bitwach i potyczkach. Tymczasem w rękach krzyżackich znajdowała się większość niewiast i dzieci pojmanych wśród nocnych napadów dla okupu. Sam papież w Rzymie zwrócił na to swoją uwagę i pomimo całej przebiegłości Jana von Felde, prokuratora krzyżackiego w stolicy apostolskiej, głośno wyrażał swój gniew i oburzenie na Zakon.

Co do Maćka, były trudności. Nie czynił ich mistrz naprawdę, ale tylko pozornie, aby każdemu ustępstwu przydać¹⁴⁵⁵ wagi. Twierdził więc, że rycerz chrześcijanin, który wojował razem ze Żmudzinami przeciw Zakonowi, powinien być po sprawiedliwości skazany na śmierć. Próżno rajcy królewscy przytaczali na nowo wszystko, co im było wiadomym o Jurandzie i jego córce oraz o straszliwych krzywdach, jakich się względem tych dwojga i względem rycerzy z Bogdańca dopuścili słudzy Zakonu. Mistrz w odpowiedzi przytoczył dziwnym trafem te same prawie słowa, które powiedziała w swoim czasie księżna Aleksandra Ziemowitowa do starego rycerza z Bogdańca:

— Za baranków się podajecie, a naszych za wilków. Tymczasem z tych czterech wilków, którzy w porwaniu Jurandówny wzięli udział, ani jeden nie żywie¹⁴⁵⁶, a barankowie chodzą przepiecznieni¹⁴⁵⁷ po świecie.

I była to prawda, wszelako na tę prawdę odpowiedział obecny przy obradach pan z Taczewa następującym pytaniem:

— Tak, ale czy zabito którego zdradą? I zali¹⁴⁵⁸ ci, którzy polegli, nie polegli wszyscy z mieczami w ręku?

Mistrz nie miał co na to odrzec, a gdy spostrzegł przy tym, że król poczyną marszczyć się i błyskać oczyma, ustąpił, nie chcąc doprowadzać groźnego władcy do wybuchu. Uradzono potem, że każda strona wyśle posłów po odbiór jeńców. Ze strony polskiej mianowani zostali w tym celu Zyndram z Maszkowic¹⁴⁵⁹, który pragnął się potędzić krzyżackiej z bliska przypatrzeć, i rycerz Powąła, a z nimi razem Zbyszko z Bogdańca.

Zbyszkowi usługę tę oddał książę Jamont. Przyczynił się za nim¹⁴⁶⁰ do króla w tej myśli, że młodzian i zobaczy prędkiej stryja, i tym pewniej go odwiezie, gdy pojedzie po niego jako poseł królewski. A król nie odmówił prośbie kniazika¹⁴⁶¹, który z powodu swej wesołości, dobroci i cudnego oblicza był i jego, i całego dworu ulubieńcem, a przy tym nigdy o nic dla siebie nie prosił. Zbyszko dziękował mu też z całej duszy, gdyż teraz był już zupełnie pewien, że Maćka z rąk krzyżackich wydostanie.

¹⁴⁵³grzywna — śrdw. jednostka płatnicza, o wartości pół funta złota lub srebra. [przypis edytorski]

¹⁴⁵⁴wstrzymać a. strzynać, strzynać (daw.) — tu: wystarczyć. [przypis edytorski]

¹⁴⁵⁵przydać (daw.) — dodać. [przypis edytorski]

¹⁴⁵⁶żywie — dziś popr.: żyje. [przypis edytorski]

¹⁴⁵⁷przepiecznieni (daw.) — bezpiecznie. [przypis edytorski]

¹⁴⁵⁸zali (daw.) — czy. [przypis edytorski]

¹⁴⁵⁹Zyndram z Maszkowic — (zm. ok. 1414) polski rycerz niemieckiego pochodzenia. [przypis edytorski]

¹⁴⁶⁰przyczynić się za kimś — wstawić się za kimś. [przypis edytorski]

¹⁴⁶¹kniaź (daw.) — książę. [przypis edytorski]

Rycerz, Chciwość, Alkohol

Niemiec

— Tobie niejedyn zająrzy¹⁴⁶² — mówił mu — że przy majestacie zostajesz, ale to sprawiedliwie tak jest, bo jeno¹⁴⁶³ na dobro ludzkie swojej podufałości¹⁴⁶⁴ z królem używasz i lepszego nad cię serca nikt chyba nie ma.

— Przy majestacie dobrze — odrzekł bojarzynek¹⁴⁶⁵ — ale ja bym jeszcze wołał w pole ku Krzyżakom i tego tobie zająrzę¹⁴⁶⁶, żeś w nich już bijał.

Po chwili zaś dodał:

— Komtur¹⁴⁶⁷ toruński von Wenden przyjechał wczoraj, a dziś wieczór pojedziecie do niego na noc z mistrzem i z mistrzowym orszakiem.

— A potem do Malbarga.

— A potem do Malbarga.

Tu książę Jamont począł się śmiać:

— Niedaleka to będzie droga, ale kwaśna¹⁴⁶⁸, bo nic od króla nie potrafili Niemce uzyskać, a z Witoldem nie będą mieli też uciechy. Zebrał ci on pono¹⁴⁶⁹ całą potęgę litewską i na Żmudź idzie.

— Jeśli go król wspomóż, to będzie wielka wojna.

— Proszę o to Pana Boga wszyscy nasi rycerze. Ale choćby król z żalu nad krwią krześcijańską wielkiej wojny nie uczynił, wspomóż Witolda zbożem i pieniędzmi, a nie bez tego także, aby coś polskich rycerzy na ochotnika do niego nie poszło.

— Jako żywo — odpowiedział Zbyszko. — A może za to sam Zakon wypowie królowi wojnę?

— Ej, nie! — odpowiedział książę — póki dzisiaj mistrz żywie¹⁴⁷⁰, nie będzie tego.

I miał słuszość. Zbyszko znał już mistrza dawniej, ale teraz, po drodze do Malbarga, będąc razem z Zyndramem z Maszkowic i z Powalą prawie ciągle przy jego boku, mógł mu się lepiej przypatrzeć i lepiej go przeznaczyć¹⁴⁷¹. Owóż ta podróż utwierdziła go tylko w przekonaniu, że wielki mistrz Konrad von Jungingen nie był złym i zepsutym człowiekiem. Musiał on często postępować w sposób nieprawdy, gdyż cały Zakon krzyżacki stał na nieprawości. Musiał czynić krzywdy, bo cały Zakon zbudowany był na ludzkiej krzywdzie. Musiał kłamać, bo kłamstwo odziedziczył razem z oznakami mistrzostwa, a od wczesnych lat przywykł uważać je tylko za polityczną przebiegłość. Ale nie był okrutnikiem, bał się sądu Bożego i ile mógł, hamował pychę i zuchwałość tych dygnitarzy zakonnych, którzy pchali umyślnie do wojny z potęgą Jagiełłową. Był jednakże człowiekiem słabym. Zakon tak dalece przywykł od całych wieków czyhać na cudze, grabić, zabierać siłą lub podstępem przyległe ziemie, że Konrad nie tylko nie umiał powściągnąć¹⁴⁷² tego drapieżnego głodu, ale mimo woli, siłą nabytego pędu sam poddawał mu się i usiłował go zaspokoić. Dalekie też były już czasy Winrycha von Kniprode, czasy żelaznej karności, którą Zakon wprowadził w podziwienie¹⁴⁷³ świat cały. Już za poprzedniego przed Jungingenem mistrza, Konrada Wallenroda, Zakon upoił się własną, coraz wzrastającą potęgą, której nie zdołały osłabić chwilowe klęski, odurzył się sławą, powodzeniem, krwią ludzką, tak że rozluźniły się karby¹⁴⁷⁴, które trzymały go w sile i jedności. Mistrz przestrzegał, ile mógł, prawa i sprawiedliwości, ile mógł, łagodził osobiście żelazną ręką Zakonu ciążącą na chłopach, mieszczanach, a nawet na duchowieństwie i szlachcie siedzącej na prawie lennym¹⁴⁷⁵ w ziemiach krzyżackich, więc w pobliżu Malbarga ten i ów kmieć¹⁴⁷⁶ albo mieszczanin

Przywódca

¹⁴⁶²zająrzeć a. zażrzeć (daw.) — zazdrościć. [przypis edytorski]

¹⁴⁶³jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

¹⁴⁶⁴podufałość (daw.) — zaufanie, przyjaźń. [przypis edytorski]

¹⁴⁶⁵bojarzyn a. bojar — rycerz, szlachcic ruski, wołoski lub litewski. [przypis edytorski]

¹⁴⁶⁶zająrzeć (daw.) — zazdrościć. [przypis edytorski]

¹⁴⁶⁷komtur — zwierzchnik domu zakonnego bądź okręgu w zakonach rycerskich, do których zaliczali się krzyżacy. [przypis edytorski]

¹⁴⁶⁸kwaśny — tu: niezadowolony. [przypis edytorski]

¹⁴⁶⁹pono (daw.) — ponoć, podobno. [przypis edytorski]

¹⁴⁷⁰żywie — dziś popr.: żyje. [przypis edytorski]

¹⁴⁷¹przeznaczyć — dziś popr.: poznać. [przypis edytorski]

¹⁴⁷²powściągnąć (daw.) — powstrzymać. [przypis edytorski]

¹⁴⁷³podziwienie — dziś popr.: podziw. [przypis edytorski]

¹⁴⁷⁴karby (daw.) — dyscyplina. [przypis edytorski]

¹⁴⁷⁵prawo lenne — prawo regulujące stosunki między suzerenem a wasalem, z reguły oparte na nadawaniu ziemi w zamian za służbę. [przypis edytorski]

¹⁴⁷⁶kmieć — zamożny chłop, posiadający własne gospodarstwo. [przypis edytorski]

mógł się pochwalić nie tylko dostatkiem, lecz i bogactwem. Ale w dalszych ziemiach samowola, srogość i rozpasanie komturów deptały prawa, szerzyły ucisk i zdzierstwa, wyciskały z pomocą nakładanych na własną rękę podatków albo i bez wszelkiego pozoru ostatni grosz, wyciskały łzy, często krew, tak że w całych obszernych krainach jeden był jęk, jedna nędza i jedna skarga. Jeśli nawet dobro Zakonu nakazywało, jak chwilami na Żmujdzi, większą łagodność — i takie nakazy szły wniwecz wobec niesforności komturów i przyrodzonego¹⁴⁷⁷ im okrucieństwa. Czuł się więc Konrad von Jungingen¹⁴⁷⁸ niby woźnicą, który rozhukanyimi powodując końmi, wypuścił lejce z rąk i zdał wóz na wolę losu. Często też opanowywały jego duszę złe przeczucia, często przychodziły mu na myśl prorocze słowa¹⁴⁷⁹: „Postanowiłem ich pszczołami pożyteczności i utwierdziłem¹⁴⁸⁰ na progu ziem chrześcijańskich, ale oto powstał przeciw mnie. Bo nie dbają o duszę i nie litują się ciał tego ludu, który z błędu¹⁴⁸¹ nawrócił się ku wierze katolickiej i ku mnie. I uczynili z niego niewolników i nie nauczając go przykazań Bożych, i odejmując mu Sakramenta święte, na większe jeszcze piekielne męki go skazują, niż gdyby był w pogaństwie pozostał. A wojny toczą ku rozpostarcu swej chciwości. Przeto przyjdzie czas, iżę wylamane im będą zęby i będzie ucięta im ręka prawa, a prawa noga im ochromieje¹⁴⁸², aby uznali grzechy swoje”. Mistrz wiedział, że owe wyrzuty, które tajemniczy Głos uczynił Krzyżakom w objawieniu świętej Brygidy, były słuszne. Rozumiał, że gmach zbudowany na cudzej ziemi i cudzej krzywdzie, wsparty na kłamstwie, podstępnie, srogości, nie może się długo ostać. Bał się, że podmywany od lat całych krwią i łzami, runie od jednego uderzenia potężnej ręki polskiej; przeczuwał, że wóz, który ciągną rozhukane konie, musi skończyć w przepaści, więc starał się, aby przynajmniej godzina sądu, gniewu, klęski i nędzy przyszła jak najpóźniej. Z tej przyczyny, pomimo swej słabości, w jednym tylko stawiał niezłomny opór swym dumnym i zuchwałym racjom¹⁴⁸³: oto nie dopuszczał do walki z Polską. Próżno zarzucano mu bojaźń i niedołęstwo, próżno pograniczni komturowie parli wszelkimi siłami do wojny. On, gdy ogień miał już, już wybuchnąć, cofał się zawsze w ostatniej chwili, a potem Bogu czynił dzięki w Malborgu, że mu się udało miecz podniesiony nad głową Zakonu zatrzymać.

Ale wiedział, że do tego przyjść musi. Więc owo przeświadczenie, że Zakon stoi nie na prawie Bożym, ale na nieprawości i kłamstwie, i owo przeczucie bliskiego dnia zaguby czyniło go jednym z najbardziej nieszczęsnych ludzi w świecie. Byłby niechybnie dał życie i krew, gdyby mogło być inaczej i gdyby czas był jeszcze zawrócić na prawą drogę, ale sam czuł, że już nie czas! Zawrócić — to by znaczyło oddać prawym posiadaczom całe ziemie żyzne, bogate i pochwyczone przez Zakon od Bóg wie jak dawna, a z nimi razem mnóstwo miast tak bogatych jak Gdańsk. I nie dość! To znaczyło wyrzec się Żmujdzi, wyrzec się zamachów na Litwę, włożyć miecze do pochew, wreszcie całkiem wynieść się z tych krain, w których Zakon nie miał już kogo nawracać — i osiąść chyba znów w Palestynie lub na której z wysp greckich, aby tam Krzyża od prawdziwych bronić Saracenów¹⁴⁸⁴. Ale było to niepodobieństwem, gdyż równałoby się wyrokowi zagłady na Zakon. Kto by się na to zgodził? i jakież mistrz mógł czegoś podobnego zażądać? Konradowi von Jungingen zawłóczyła się¹⁴⁸⁵ cieniem dusza i życie, ale człowieka, który by z podobną radą wystąpił, on pierwszy skazałby, jako pozbawionego zmysłów, na ciemną izbę. Trzeba było iść dalej i dalej, aż do dnia, w którym sam Bóg kres naznaczy. Więc siedł, ale w dusznej¹⁴⁸⁶ trosce i smutku. Włos na brodzie i skroniach już mu się posrebrzył, a bystre niegdyś oczy pokryły się do połowy ociężałymi powiekami. Zbyszko ani razu nie dostrzegł na jego twarzy uśmiechu. Oblicze mistrzowe nie było groźne ani nawet chmurne, było tylko jakby zmę-

¹⁴⁷⁷przyrodzony — wrodzony, naturalny. [przypis edytorski]

¹⁴⁷⁸Konrad von Jungingen — 1355–1407, wielki mistrz zakonu krzyżackiego w latach 1393–1407, zręczny polityk, umiejętnie rozgrywający konflikty między książętami litewskimi. [przypis edytorski]

¹⁴⁷⁹prorocze słowa — prorocstwo św. Brygidy Szwedzkiej (1303–1373), świętej, wizjonerki i pisarki, założycielki zakonu brygidek. [przypis edytorski]

¹⁴⁸⁰utwierdzić (daw.) — ustanowić. [przypis edytorski]

¹⁴⁸¹błąd (daw.) — tu: pogaństwo. [przypis edytorski]

¹⁴⁸²ochromieć (daw.) — okuleć. [przypis edytorski]

¹⁴⁸³racjom — prawdop. winno być: rajcom, czyli doradcom. [przypis edytorski]

¹⁴⁸⁴Saraceni — Arabowie, muzułmanie, przen. poganie; w czasie opisywanym w powieści w Hiszpanii trwała rekonkwista, to jest odbijanie ziem zajętych przez Saracenów. [przypis edytorski]

¹⁴⁸⁵zawłóczyć się (daw.) — zasłaniać się. [przypis edytorski]

¹⁴⁸⁶duszny — tu: dotyczący duszy. [przypis edytorski]

zione jakimś cichym cierpieniem. W zbroi, z krzyżem na piersiach, w środku którego był w czworokacie czarny orzeł — w białym wielkim płaszczu, również przyozdobionym krzyżem, czynił wrażenie powagi, majestatu i smutku. Konrad niegdyś wesoły był i kochał się w krotofilach¹⁴⁸⁷, a i teraz nawet nie usuwał się od wspaniałych uczt, widowisk i turniejów — owszem, sam je wyprawiał, ale ani w natłoku świetnego rycerstwa, które przybywało w gości do Malborka, ani w zgłętku radosnym, wśród huku trąb i szczęku oręża, ani przy pucharach przepelnionych malmazją¹⁴⁸⁸ — nie rozweselał się nigdy. Wówczas, gdy wszystko wokół niego zdawało się dyszeć potęgą, świetnością, nieprzebranym bogactwem, niezłomną mocą, gdy posłowie cesarza i innych królów zachodnich wykrzykiwali w uniesieniu, że Zakon sam starczy za wszystkie królestwa i za potęgę całego świata — on jeden się nie ludził — i on jeden pamiętał złowrogie słowa objawione świętej Brygidzie: „Przyjdzie czas, iżę wylamane będą ich zęby i będzie im ucięta ręka prawa, a prawa noga im ochromieje¹⁴⁸⁹, aby uznali grzechy swoje”.

ROZDZIAŁ TRZYDZIESTY TRZECI

Jechali suchą drogą na Chełmżę do Grudziądza, gdzie zatrzymali się na noc i dzień, gdyż wielki mistrz miał tam do osądzenia sprawę o rybołówstwo między zamkowym starostą krzyżackim a okoliczną szlachtą, której ziemie przylegały do Wisły. Stamtąd płynęli na skutach¹⁴⁹⁰ krzyżackich rzeką aż do Malborka. Zyndram z Maszkowic¹⁴⁹¹, Powąła z Taczewa¹⁴⁹² i Zbyszko znajdowali się przez cały czas przy boku mistrza, który ciekawy był, jakie wrażenie uczyni, zwłaszcza na Zyndramie, widziana z bliska potęga krzyżacka. Chodziło zaś mistrzowi o to dlatego, że Zyndram z Maszkowic był nie tylko mężnym i strasznym w pojedynkę rycerzem, ale nadzwyczaj biegłym wojownikiem. W całym Królestwie nikt tak jak on nie znał się na prowadzeniu wielkich wojsk, na szykowaniu hufców do bitwy, na budowie i burzeniu zamków, na rzucaniu mostów przez szerokie rzeki, na „armacie”, to jest na uzbrojeniu u rozmaitych narodów, i na wszelkich wojennych sposobach. Mistrz wiedząc, że na radzie królewskiej dużo zależało od zdania tego męża, mniemał, że jeśli zdoła go przerazić wielkość zakonnych bogactw i wojsk, to wojna odwlecze się jeszcze na długo. A przede wszystkim sam widok Malborka mógł przejąć trwogą serce każdego Polaka, albowiem z twierdzą ową, licząc Wysoki Zamek, Średni i Przedzamcze, żadna inna w całym świecie nie mogła się nawet w przybliżeniu porównać. Już z dala, płynąc Nogatem¹⁴⁹³, ujrzeli rycerze potężne baszty rysujące się na niebie. Dzień był jasny i przeźroczy¹⁴⁹⁴, więc widać je było doskonale, a po jakimś czasie, gdy skutki zbliżyły się, jeszcze bardziej rozbłysły szczyty kościoła na Wysokim Zamku i olbrzymie mury piętrzące się jedne nad drugimi — w części barwy ceglanej, przeważnie jednak pokryte ową słynną szarobiałą zaprawą, którą przyrządzać umieli tylko mularze¹⁴⁹⁵ krzyżacy. Ogrom ich przewyższał wszystko, co w życiu widzieli polscy rycerze. Zdawać się mogło, że tam gmachy wyrastają na gmachach, tworząc w nizinym z natury miejscu jakby górę, której szczytem był Stary Zamek, a stokami — Średni i rozłożyste Przedzamcze. Biła od tego olbrzymiego gniazda zbrojnych mnichów moc i potęga tak nadzwyczajna, że nawet długa i zwykle posępna twarz mistrza wypogodziła się nieco na ów widok.

Zamek

— *Ex luto* Marienburg — z błota Marienburg — rzekł zwracając się do Zyndrama — ale tego błota moc ludzka nie pokruszy.

Zyndram nie odpowiedział — i w milczeniu obejmował oczyma wszystkie baszty i ogrom murów wzmocnionych potwornymi skarpami.

A Konrad von Jungingen dodał po chwili milczenia:

— Wy, panie, którzy się na twierdzach znacie, cóż nam o tej powiecie?

¹⁴⁸⁷krotofila a. krotochwila — żart. [przypis edytorski]

¹⁴⁸⁸malmazja — słodkie wino greckie. [przypis edytorski]

¹⁴⁸⁹ochromieć (daw.) — okuleć. [przypis edytorski]

¹⁴⁹⁰szkuta — płaskodenny statek rzeczny. [przypis edytorski]

¹⁴⁹¹Zyndram z Maszkowic — (zm. ok. 1414) polski rycerz niemieckiego pochodzenia. [przypis edytorski]

¹⁴⁹²Mikołaj Powąła z Taczewa — (ok. 1380–ok. 1415), rycerz i dyplomata, powołany do rady wojennej przed bitwą pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

¹⁴⁹³Nogat — wschodnie ujście Wisły. [przypis edytorski]

¹⁴⁹⁴przeźroczy — dziś popr.: przeźroczysty. [przypis edytorski]

¹⁴⁹⁵mularz — dziś: murarz. [przypis edytorski]

— Twierdza widzi mi się¹⁴⁹⁶ nie do zdobycia — odrzekł jakby w zamyśleniu polski rycerz — ale...

— Ale co? Co w niej możecie przyganić?

— Ale każda twierdza może zmienić panów.

Na to mistrz zmarszczył brwi.

— W jakiejże to myśli mówicie?

— W tej, że zakryte są przed oczyma ludzkimi sądy i wyroki Boże.

I znów patrzył w zamyśleniu na mury, a Zbyszko, któremu Powął przetłumaczył należycie odpowiedź, spoglądał na niego z podziwem i wdzięcznością. Uderzyło go przy tym w tej chwili podobieństwo między Zyndramem a żmujdzkim wodzem Skirwoiłą. Obaj mieli takie same ogromne głowy, jak gdyby wbite między szerokie ramiona, obaj równie potężne piersi i takie same paląkowate¹⁴⁹⁷ nogi.

Tymczasem mistrz nie chcąc, by ostatnie słowo zostało przy polskim rycerzu, znów zaczął:

— Mówią — rzekł — że nasz Marienburg sześć razy większy od Wawelu.

— Tam na skale nie masz tyle miejsca, ile tu w równi¹⁴⁹⁸ — odparł pan z Maszkowic — ale serce, widzę, u nas na Wawelu większe.

Konrad podniósł ze zdziwieniem brwi:

— Nie rozumiem.

— Bo cóż ci jest sercem w każdym zamku, jeśli nie kościół? A nasza katedra za trzy takie jak oto ów obstanie¹⁴⁹⁹.

I to rzekłszy, wskazał na istotnie niewielki kościół zamkowy, na którego prezbiterium¹⁵⁰⁰ błyszczała na złotym tle olbrzymia mozaikowa figura Najświętszej Panny.

A mistrz znowu był nierad¹⁵⁰¹ z takiego obrotu rozmowy:

— Prędkie, ale dziwne macie, panie, odpowiedzi — rzekł.

W tymże czasie dojechali. Wyborna policja krzyżacka uprzedziła widocznie miasto i zamek o przyjeździe wielkiego mistrza, gdyż u przeprawy czekali już, prócz kilku braci, trębacze miejscy, którzy przygrywali zwykle wielkiemu mistrzowi w czasie przewozu. Z drugiej strony czekały gotowe konie, na które siadłszy, przebył orszak miasto i przez Szewcką bramę, wedle Wróblej baszty, wjechał do Przedzamcza. W bramie witali mistrza: wielki komtur Wilhelm von Helfenstein, który zresztą tytuł już tylko nosił, albowiem od kilku miesięcy obowiązki jego sprawował naprawdę Kuno Lichtenstein, wysłany podówczas do Anglii; a dalej: wielki szpitalnik¹⁵⁰², krewny Kunona, Konrad Lichtenstein, wielki szatny¹⁵⁰³ Rumpenheim i wielki podskarbi Burghard von Wobbecke, i wreszcie mały komtur¹⁵⁰⁴, przełożony nad warsztatami i nad zarządkiem zamku. Prócz tych dostojników stało tam kilkunastu braci wyświęconych, którzy zawiadowali rzeczami dotyczącymi kościoła w Prusiech¹⁵⁰⁵ i ciężko gnębili inne klasztory oraz świeckie duchowieństwo, zmuszając je nawet do robót przy drogach i przy łamaniu lodów — a z nimi gromada braci świeckich, to jest rycerzy nie obowiązanych do godzin kanonicznych. Rosła i silne ich postawy (słabych nie chcieli Krzyżacy przyjmować), szerokie ramiona, kręte brody i srogie spojrzenia czyniły ich podobniejszymi do drapieżnych zbójów-rycerzy niemieckich¹⁵⁰⁶ niż do mniichów. Z oczu patrzyła im odwaga, hardość i pycha niezmierna. Nie lubili oni Konrada za jego obawę wojny z potęgą Jagiellową; nieraz na kapitułach otwarcie wyrzucali mu bojaźliwość, rysowali go na murach i podmawiali¹⁵⁰⁷ błaznów do wyśmiewania go w oczy.

Świątynia

Pycha

¹⁴⁹⁶widzi mi się — wydaje mi się. [przypis edytorski]

¹⁴⁹⁷paląkowaty — (o nogach) wykrzywiony; częsta przypadłość ludzi spędzających dużo czasu na koniu. [przypis edytorski]

¹⁴⁹⁸w równi — na równinie. [przypis edytorski]

¹⁴⁹⁹obstać, stać — wystarczyć. [przypis edytorski]

¹⁵⁰⁰prezbiterium — część kościoła, w której znajduje się ołtarz. [przypis edytorski]

¹⁵⁰¹nierad (daw.) — niezadowolony. [przypis edytorski]

¹⁵⁰²wielki szpitalnik — urzędnik opiekujący się szpitalami w zakonie krzyżackim, jednocześnie komtur elbląski. [przypis edytorski]

¹⁵⁰³wielki szatny — w zakonie krzyżackim urzędnik zajmujący się składami odzieży, a także pancerzami i zbrojownią. [przypis edytorski]

¹⁵⁰⁴mały komtur — wicekomtur, zastępca komtura. [przypis edytorski]

¹⁵⁰⁵w Prusiech — dziś popr.: w Prusach. [przypis edytorski]

¹⁵⁰⁶rycerz rozbójnik (niem. *Raubritter*) — rycerz utrzymujący się z rabunku. [przypis edytorski]

¹⁵⁰⁷podmawiać (daw.) — namawiać, podjudzać. [przypis edytorski]

Jednakże na jego widok pochylili teraz głowy z pozorną pokorą, zwłaszcza że mistrz wjeżdżał w towarzystwie obcych rycerzy, i poskoczyli hurmem, aby potrzymać mu konia za uzdę i strzemień.

Mistrz zaś zsiadłszy, zwrócił się zaraz do Helfensteina i zapytał:

— Są-li jakie nowiny od Wernera von Tettingen?

Werner von Tettingen, jako wielki marszałek, czyli przywódca zbrojnych sił krzyżackich, był w tej chwili na wyprawie przeciw Żmujdzinom i Witoldowi¹⁵⁰⁸.

— Ważnych nowin nie ma — odpowiedział Helfenstein — ale są szkody. Dzicz popaliła osady pod Ragneta¹⁵⁰⁹ i miasteczka przy innych zamkach.

— W Bogu nadzieja, że jedna wielka bitwa złamie ich złość i zatwardziałość — odparł mistrz.

I to rzekłszy, podniósł oczy w górę, a usta jego poruszały się przez chwilę modlitwą, którą odmawiał za powodzenie wojsk zakonnych.

Po czym ukazał na polskich rycerzy i rzekł:

— To są wysłannicy króla polskiego: rycerz z Maszkowic, rycerz z Taczewa i rycerz z Bogdańca, którzy z nami dla wymiany jeńców przybyli. Niechaj komtur zamkowy wskaże im gościnne komnaty i podejmie ich, i ugości, jako przystało.

Na te słowa bracia-rycerze poczęli spoglądać z ciekawością na wysłanników, a zwłaszcza na Powalę z Taczewa, którego imię, jako słynnego zapaśnika, było niektórym znane. Tych zaś, którzy nie słyszeli o jego czynach na dworze burgundzkim, czeskim i krakowskim, przejmowała podziwem jego ogromna postawa i jego ogier bojowy tak nadzwyczajnej wielkości, że bywalcom, którzy za młodych lat zwiedzili Ziemię Świętą i Egipt, przypominał wielbłądy i słonie.

Kilku poznało też Zbyszka, który swego czasu potykał się w szrankach¹⁵¹⁰ w Malborgu, i ci witali go dość uprzejmie, pamiętając, że potężny i mający wielką wziętość¹⁵¹¹ w Zakonie brat mistrzów¹⁵¹², Ulryk von Jungingen, okazywał mu szczerą przyjaźń i przychyłność. Najmniej zwracał uwagi i podziwu ten, który w niedalekiej już przyszłości miał być najstraszliwszym pogromcą Zakonu, to jest Zyndram z Maszkowic, albowiem gdy zsiadł z konia, wydawał się z powodu swej niezwyklej krępości¹⁵¹³ i wysokich ramion prawie garbatym. Nazbyt długie jego ręce i pałkowate¹⁵¹⁴ nogi budziły uśmiech w twarzach młodszych braci. Jeden z nich, znany krotofilnik¹⁵¹⁵, przystąpił nawet do niego, chcąc mu przymówić¹⁵¹⁶, ale spojrzawszy w oczy pana z Maszkowic, stracił jakoś ochotę i odszedł w milczeniu.

Tymczasem komtur zamkowy zabrał gości i powiódł ich z sobą. Weszli naprzód na niewielki dziedziniec, na którym prócz szkoły, starego lamusa¹⁵¹⁷ i warsztatu siodlarskiego, znajdowała się kaplica Św. Mikołaja, po czym przez most Mikołajski wkroczyli na właściwe Przedzamacze. Komtur prowadził ich przez niejaki czas wśród potężnych murów, bronionych tu i ówdzie mniejszymi i większymi basztami. Zyndram z Maszkowic pilnie przypatrywał się wszystkiemu, przewodnik zaś, nawet nie zapytywany, chętnie pokazywał rozmaite budynki, jakby mu zależało właśnie na tym, aby goście przypatrzyli się wszystkiemu jak najdokładniej.

— Ten okrutny gmach, który wasze miłości widzicie przed sobą po lewej ręce — mówił — to nasze stajnie. Ubodzyśmy mnisi, a przecie ludzie mówią, że gdzie indziej i rycerze tak nie mieszkają jak u nas konie.

Śmiech

¹⁵⁰⁸ Witold Kiejstutowicz, zwany Wielkim — (ok. 1350–1430), wielki książę litewski, brat stryjeczny Władysława Jagiełły. W latach 1382–1385 oraz 1390 przejściowo sprzymierzony z Krzyżakami przeciw Jagiellom. [przypis edytorski]

¹⁵⁰⁹ Ragneta — obecnie Nieman w obwodzie kaliningradzkim; w r. 1289 krzyżacy zbudowali tam zamek. [przypis edytorski]

¹⁵¹⁰ szranki (daw.) — drewniane ogrodzenie placu, na którym odbywał się turniej rycerski, przen. sam turniej. [przypis edytorski]

¹⁵¹¹ wziętość (daw.) — popularność. [przypis edytorski]

¹⁵¹² mistrzów (daw.) — mistrzowy, mistrza. [przypis edytorski]

¹⁵¹³ krępy — niski i mocno zbudowany. [przypis edytorski]

¹⁵¹⁴ pałkowaty — (o nogach) wykrzywiony (częsta przypadłość ludzi spędzających dużo czasu na koniu). [przypis edytorski]

¹⁵¹⁵ krotofilnik (daw.) — żartowniś. [przypis edytorski]

¹⁵¹⁶ przymówić — zagadnąć złośliwie. [przypis edytorski]

¹⁵¹⁷ lamus — budynek gospodarczy, składzik. [przypis edytorski]

— Nie pomawiają¹⁵¹⁸ was ludzie o ubóstwo — odrzekł Powała — ale coś tu musi być więcej prócz stajni, bo gmach okrutnie wysoki, a koni przecie po schodach nie sprowadzacie.

— Nad stajnią, która jest w dole i w której czterysta koni się mieści — odrzekł komtur zamkowy — są śpichrze, a w nich zboża choćby na dziesięć lat, nie przyjdzie tu nigdy do obłężenia, ale gdyby przyszło, to głodem nas nie wezmą.

To rzekłszy, zawrócił w prawo i znów przez most między basztą Św. Wawrzyńca a basztą Pancerną wwiódł ich na inny dziedziniec, olbrzymi, leżący w samym środku Podzamcza.

— Zważcie, wasze moście — rzekł Niemiec — że to wszystko, co ku północy widzicie, jakkolwiek za łaską Bożą nie do zdobycia, jest tylko *Vorburg*¹⁵¹⁹ — i utwierdzeniem¹⁵²⁰ nie może się porównać ani ze Średnim Zamkiem, do którego was prowadzę, ani tym bardziej z Wysokim.

Jakoż oddzielna fosa i oddzielny zwodzony most dzieliły Średni Zamek od dziedzińca i dopiero w bramie zamkowej, która leżała znacznie wyżej, rycerze obróciwszy się za poradą komtura jeszcze raz, mogli objąć oczyma cały ów olbrzymi kwadrat zwany Podzamczem. Gmach tam wznosił się przy gmachu, tak iż wydawało się Zyndramowi, iż widzi przed sobą całe miasto. Były tam nieprzebrane zapasy drzewa ułożone w szychty¹⁵²¹ tak wielkie jak domy, składy kul kamiennych sterczące na kształt piramid, cmentarze, lazarety¹⁵²², magazyny. Nieco z boku, wedle¹⁵²³ leżącego w środku stawu, czerwieniały potężne mury „templu”, to jest wielkiego magazynu z jadalnią dla najemników i czeladzi¹⁵²⁴. Pod północnym wałem widać było inne stajnie dla koni rycerskich i dla wyborowych mistrzowskich. Wzdłuż młynówki¹⁵²⁵ wznosiły się koszary dla giermków i wojsk najemnych, a po przeciwległej stronie czworoboku mieszkania dla przeróżnych zawiadowców i urzędników zakonnych — znów składy, śpichrze, piekarnie, szatnie, ludwisarnie¹⁵²⁶, niezmierny¹⁵²⁷ arsenał, czyli Karwan, więzienia, stara puszkarnia¹⁵²⁸, każdy gmach tak niezłomny i obronny, że w każdym można się było tak jak w osobnej twierdzy bronić, a wszystko otoczone murem i gromadą groźnych baszt, za murem fosą, za fosą wieńcem olbrzymich palisad, za którymi dopiero na zachód toczył żółte fale Nogat¹⁵²⁹, na północ i wschód błyszczała toń ogromnego stawu, a od południa sterczały silniej jeszcze umocnione zamki: Średni i Wysoki.

Gniazdo straszne, od którego biła nieubłagana potęga i w którym skupiły się dwie największe znane wówczas w świecie siły: siła duchowna i siła miecza. Kto oparł się jednej, tego pokruszyła druga. Kto podniósł przeciw nim ramię, na tego krzyk powstawał we wszystkich krajach chrześcijańskich, że przeciw Krzyżowi je podnosi.

I wnet rycerstwo zbiegało się ze wszystkich stron na pomoc. Gniazdo też roilo się wiecznie rzemieślniczym i zbrojnym ludem i wrzało w nim ciągle jak w ulu. Przed gmachami, w przejściach, przy bramach, w warsztatach — wszędzie panował ruch jak na jarmarku. Echo roznosiło odgłos młotów i dłut krzesających¹⁵³⁰ kamienne kule, huczenie młynów i deptaków¹⁵³¹, rżenie koni, szcęk zbroi i oręża, dźwięk trąb i piszczałek, nawoływania i rozkazy. Na owych dziedzińcach słyszałeś wszystkie mowy świata i mogłeś natopkać żołnierzy ze wszystkich narodów: więc niechybnych łuczników angielskich, którzy o sto kroków przeszywali gołębia uwiązanego na maszcie, a których groty przebijały

Zamek

¹⁵¹⁸*pomawiać* — posądzać. [przypis edytorski]

¹⁵¹⁹*Vorburg* (niem.) — podzamcze. [przypis edytorski]

¹⁵²⁰*utwierdzenie* (daw.) — umocnienie. [przypis edytorski]

¹⁵²¹*szychta* (daw.) — tu: warstwa, stos. [przypis edytorski]

¹⁵²²*lazaret* — szpital wojskowy bądź przytułek. [przypis edytorski]

¹⁵²³*wedle* (daw.) — obok. [przypis edytorski]

¹⁵²⁴*czeladź* — służba. [przypis edytorski]

¹⁵²⁵*młynówka* — potok, przeważnie sztuczny, napędzający młyn wodny. [przypis edytorski]

¹⁵²⁶*ludwisarnia* (daw.) — warsztat ludwisarski, w którym wytwarzano dzwony, lufy dział i inne duże przedmioty z brązu. [przypis edytorski]

¹⁵²⁷*niezmierny* — tu: wielki. [przypis edytorski]

¹⁵²⁸*puszkarnia* (daw., z węg.) — zakład pracy puszkarza, rzemieślnika zajmującego się artylerią. [przypis edytorski]

¹⁵²⁹*Nogat* — wschodnie ujście Wisły. [przypis edytorski]

¹⁵³⁰*krzesać* (daw.) — wyciosywać z kamienia. [przypis edytorski]

¹⁵³¹*deptak* — maszyna wykorzystująca koło wprawiane w ruch przez ludzi bądź zwierzęta. [przypis edytorski]

pancerze tak łatwo jak sukno, i strasznych szwajcarskich piechurów walczących dwuręcznymi mieczami, i mężnych, choć niepomiarkowanych w jedle¹⁵³² i napoju Duńczyków, i skłonnych zarówno do śmiechu, jak zwady rycerzy francuskich, i małomówną a dumną szlachtę hiszpańską, i świetnych rycerzy włoskich, najbieglejszych fecht mistrzów¹⁵³³ przybranych w jedwabie, aksamity, a na wojnę w niezłomne zbroje, kowane w Wenecji, Mediolanie i Florencji — i rycerzy burgundzkich, i Fryzów¹⁵³⁴, i wreszcie Niemców ze wszystkich ziem niemieckich. Kręciły się między nimi „białe płaszcze”, jako gospodarze i zwierzchnicy. „Wieża pełna złota”, a ściślej: osobna izba zbudowana na Wysokim Zamku obok mieszkania mistrza, napełniona od dołu do góry pieniędzmi i sztabami z drogiego metalu, pozwalała Zakonowi na godne podejmowanie „gości”, również jak na zaciągi najemnego żołdactwa, które wysyłano stąd na wyprawy i do wszystkich zamków, do rozporządzenia wójtów, starostów i komturów. Tak to z siłą miecza i z siłą duchowną kojarzyło się tu niezmierne bogactwo, a zarazem żelazny ład, który lubo¹⁵³⁵ rozluźnion już po prowincjach przez zbyt ufną i upojenie się własną potęgą, trzymał się jeszcze w samym Malborgu mocą dawnego wezwyczajenia¹⁵³⁶. Monarchowie przybywali tu nie tylko walczyć z pogany lub pożyczać pieniędzy, lecz i uczyć się sztuki rządzenia, rycerze — uczyć się sztuki wojennej. W całym bowiem świecie nikt nie umiał tak rządzić i wojować jak Zakon. Gdy niegdyś przybył w te strony, prócz szczupłej okolicy i kilku zamków podarowanych przez niebaczego¹⁵³⁷ księcia polskiego¹⁵³⁸, nie należała do niego ani piędź¹⁵³⁹ ziemi, teraz zaś władał obszerną, większą od wielu królestw krainą, pełną ziem żyznych, potężnych miast i niezdobytych zamków. Władał i czuwał, jak włada pajak rozpiętą siecią, której wszystkie nici dzierży¹⁵⁴⁰ pod sobą. Stąd, z tego Wysokiego Zamku, od mistrza i od białych płaszczów rozbiegały się przez pocztowych pacholków rozkazy na wszystkie strony: do lennejszej szlachty, do rad miejskich, do burmistrzów, do wójtów, podwójców i kapitanów najemnych wojsk, a co tu zrodziła i postanowiła myśl i wola, tam wnet wykonywały setki i tysiące żelaznych dłoni. Tu spływał pieniądz z całego kraju, tu zboże, tu wszelkiego rodzaju spyża¹⁵⁴¹, tu daniny od jęczącego pod srogim jarzmem świeckiego duchowieństwa i od innych klasztorów, na które patrzył niechętnym okiem Zakon; stąd wreszcie wyciągały się drapieżne ramiona ku wszystkim okolicznym krajom i ludom.

Stolica

Liczne pruskie mówiące litewską mową narody starte już były z oblicza ziemi. Litwa czuła do niedawna żelazną stopę krzyżacką ciążącą jej na piersiach tak straszliwie, że za każdym tchnieniem oddawała zarazem krew spod serca; Polska, lubo zwycięska w straszliwej bitwie pod Płowcami¹⁵⁴², straciła jednak za Łokietkowych¹⁵⁴³ czasów swe dzierżawy na lewym brzegu Wisły razem z Gdańskiem, Tczewem, Gniewem i Świeciem. Rycerski Zakon Inflancki¹⁵⁴⁴ sięgał po ziemie ruskie, i szły oba te zakony jak pierwsza olbrzymia fala niemieckiego morza, które zalewało coraz szerzej i szerzej słowiańskie ziemie.

Aż nagle zaszło chmurą słońce krzyżacko-niemieckiej pomyślności. Litwa przyjęła chrzest z rąk polskich, a tron krakowski razem z ręką cudnej królowej odzierżył¹⁵⁴⁵ Ja-

¹⁵³²jedle — dziś popr.: jadle. [przypis edytorski]

¹⁵³³fechtmistrz — wytrawny szermierz. [przypis edytorski]

¹⁵³⁴Fryz a. Fryzyczyk — mieszkaniec Fryzji, krainy nad Morzem Północnym, obecnie stanowiącej pogranicze Niemiec, Danii i Holandii. [przypis edytorski]

¹⁵³⁵lubo (daw.) — chociaż. [przypis edytorski]

¹⁵³⁶wezwyczajenie — dziś popr.: przyzwyczajenie. [przypis edytorski]

¹⁵³⁷niebaczny (daw.) — nieostrożny. [przypis edytorski]

¹⁵³⁸książę polski — Władysław Opolczyk (ok. 1330–1401), książę opolski, lennik czeski, stronnik dynastii Andegawenów, zastąpił Krzyżakom zamek w Złotorzy, co stało się dla nich uzasadnieniem do zawłaszczania terytoriów Polski. [przypis edytorski]

¹⁵³⁹piędź — dawna miara długości, ok. 18–22 cm. [przypis edytorski]

¹⁵⁴⁰dzierżyć (daw.) — trzymać. [przypis edytorski]

¹⁵⁴¹spyża (daw.) — pożywienie, prowiant. [przypis edytorski]

¹⁵⁴²bitwa pod Płowcami — rozegrana 27 września 1331 r. między wojskami Władysława Łokietka a oddziałami krzyżackimi, przerwała krzyżacką kampanię przeciw Polsce. [przypis edytorski]

¹⁵⁴³Władysław I Łokietek — (ok. 1260–1333), król Polski od 1320, przedtem długo walczył o zjednoczenie kraju po okresie rozbitcia dzielnicowego. [przypis edytorski]

¹⁵⁴⁴Kawalerowie Mieczowi — niemiecki zakon rycerski założony w Rydze przez biskupa Alberta von Buxhövdena w 1202 r., w. 1237 połączył się z krzyżakami, zachowując pewną odrębność administracyjną. [przypis edytorski]

¹⁵⁴⁵odzierżyć (daw.) — otrzymać. [przypis edytorski]

giello¹⁵⁴⁶. Nie utracił wprawdzie Zakon przez to ani jednej ziemi, ani jednego zamku, ale uczuł, że przeciw sile stanęła siła, i stracił przyczynę, dla której istniał w Prusiech¹⁵⁴⁷. Po chrzcie Litwy wrócić im było chyba do Palestyny i strzec pątników¹⁵⁴⁸ dążących do świętego miejsca. Ale wrócić — to znaczyło wyrzec się bogactw, władzy, potęgi, panowania, miast, ziem i całych królestw. Więc począł miotać się Zakon w przerażeniu i wściekłości jak potworny smok, w którego boku utkwiono żeleźce¹⁵⁴⁹. Mistrz Konrad bał się stawić wszystkiego na jeden rzut kości i drżał na myśl o wojnie z wielkim królem, władcą ziem polskich, litewskich i obszernych dzierżaw ruskich, które Olgierd wydarł z gardła Tatarom, ale większość rycerzy krzyżackich parla do niej czując, że trzeba stoczyć bój na śmierć i życie, póki siły są nienaruszone, póki urok Zakonu nie zblednie, póki świat cały śpieszy mu na pomoc i póki gromy papieskie nie spadną na to ich gniazdo, dla którego rzeczą życia i śmierci było teraz — nie rozszerzanie chrześcijaństwa, lecz właśnie utrzymanie pogaństwa.

A tymczasem między narodami i po dworach oskarżano Jagiellę i Litwę o chrzest pozorny i fałszywy, przedstawiając jako rzecz niepodobną¹⁵⁵⁰, aby stać się mogło w ciągu roku to, czego miecz zakonny nie mógł przez wieki dokonać. Burzono przeciw Polsce i przeciw jej władcy królów i rycerzy, jako przeciw opiekunom i obrońcom pogaństwa — a głosy te, którym jedynie w Rzymie nie dowierzano, rozchodziły się szeroką falą po świecie i ściągały ku Malborgowi książąt, grafów¹⁵⁵¹ i rycerzy z Południa i Zachodu. Zakon nabierał ufności i poczuwał się w mocy. Marienburg ze swymi groźnymi zamkami i Przedzamczem olśniewał ludzi potęgą więcej niż kiedykolwiek — i olśniewało bogactwo, olśniewał pozorny ład — i cały Zakon wydawał się być władniejszy i bardziej na wiek wieków niepożyty¹⁵⁵² niż dawniej. I nikt z książąt, nikt z owych rycerskich gości — nikt — prócz mistrza — nawet spomiędzy Krzyżaków nie rozumiał, że od czasu chrztu Litwy stało się coś takiego, jak gdyby te fale Nogatu, które osłaniały z jednej strony straszną twierdzę — zaczęły podmywać cicho i nieubłagane jej mury. Nikt nie rozumiał, że w owym olbrzymim ciełe została jeszcze siła — ale uleciała z niego dusza; kto świeżo przybył i spojrział na ów wzniesiony *ex luto*¹⁵⁵³ Marienburg, na owe mury, baszty, na czarne krzyże w bramach, na budynkach i na szatach, temu przede wszystkim przychodziło na myśl, że i bramy piekielne nie przemogą¹⁵⁵⁴ tej północnej Krzyża stolicy.

Z podobną też myślą patrzyli na nią nie tylko Pował z Taczewa i Zbyszko, który tu już był poprzednio, lecz i wiele bystrzejszy od nich Zyndram z Maszkowic. I jemu, gdy w tej chwili spoglądał na to zbrojne rojowisko żołnierskie objęte w ramę baszt i olbrzymich tyków, zmierzchną twarz, a na pamięć nasunęły się mimo woli dumne słowa, którymi niegdyś Krzyżacy grozili królowi Kazimierzowi:

„Większa nasza moc i jeśli nie ustąpisz, do samego Krakowa mieczami naszymi ścigać cię będziemy”.

Ale tymczasem komtur zamkowy powiódł rycerzy dalej, do Średniego Zamku, w którego wschodniej połaci leżały gościnne komnaty.

ROZDZIAŁ TRZYDZIESTY CZWARTY

Maćko i Zbyszko długi czas trzymali się w ramionach, gdyż miłowali się wzajem zawsze, a w ostatnich latach wspólne przygody i nieszczęścia uczyniły tę miłość jeszcze silniejszą. Stary rycerz od pierwszego wejrzenia na bratanka odgadł, że Danusi nie ma już na świecie, więc nie pytał o nic, jeno¹⁵⁵⁵ tulił do siebie młodzianka, chcąc przez moc tego uścisku

¹⁵⁴⁶Władysław II Jagiello — (ok. 1362–1434), syn włk. księcia Olgierda, wielki książę litewski, król Polski od małżeństwa z Jadwigą (1386). Dwukrotnie ochrzczony (przez matkę Julianę w obrządku wschodnim i przez biskupów polskich przed ślubem w obrządku łacińskim), osobiście dowodził w bitwie pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

¹⁵⁴⁷w Prusiech — dziś popr.: w Prusach. [przypis edytorski]

¹⁵⁴⁸pątnik (daw.) — pielgrzym. [przypis edytorski]

¹⁵⁴⁹żeleźce (daw.) — grot. [przypis edytorski]

¹⁵⁵⁰niepodobny (daw.) — nieprawdopodobny, niemożliwy. [przypis edytorski]

¹⁵⁵¹graf — tytuł arystokratyczny w Niemczech i w krajach niegdyś od nich zależnych. [przypis edytorski]

¹⁵⁵²niepożyty (daw.) — niepokonany. [przypis edytorski]

¹⁵⁵³ex luto (łac.) — z błota. [przypis edytorski]

¹⁵⁵⁴bramy piekielne nie przemogą — w oryginale (Mt 16, 18) odnosiło się do Kościoła. [przypis edytorski]

¹⁵⁵⁵jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

pokazać mu, że nie został zupełnym sierotą i że ma jeszcze bliską żywą duszę, gotową podzielić się z nim niedolą.

Aż dopiero, gdy im smutek i boleść znacznie łzami spłynęły, zapytał po długim milczeniu Maćko:

— Zali¹⁵⁵⁶ wydarli ci ją znów, czyli też ci na rękę skonała?

— Na rękę mi skonała pod samym Spychowem — odrzekł młodzian.

I począł opowiadać, jak i co było, płaczem i wzdychaniami przerywając sobie opowiadanie, a Maćko słuchał uważnie, wzdychał także i w końcu znów ją¹⁵⁵⁷ wypytywać:

— A Jurand żywie jeszcze?

— Juranda żywiącego¹⁵⁵⁸ odjechał, ale niedługo mu na świecie i pewnie go już nie obaczę.

— To może lepiej było nie odjeżdżać.

— Jakoże mi było was tu ostawiać?

— Parę niedziel¹⁵⁵⁹ wcześniej albo później, wszystko jedno!

Ale Zbyszko popatrzył na niego bacznie i rzekł:

— I tak musieliście tu chorzeć? Jako Piotrowin¹⁵⁶⁰ wyglądacie.

— Bo choć słonko na ziemi przygrzewa, w podziemiu zawsze zimno i wilgoć tam jest okrutna z takowej przyczyny, że tu naokół zamku wody. Myślałem, że do szczętu¹⁵⁶¹ spleśnieję. Dychać też nie ma czym i od tego wszystkiego rana mi się odnowiła — ta, wiesz... co to mi w Bogdańcu dopiero po bobrowym sadle szczebrzuch¹⁵⁶² wylazł.

— Pamiętam — rzekł Zbyszko — bośmy po bobra z Jagienką chodzili. A to was tu psubraty w podziemiu trzymali?

Maćko poruszył głowę i odpowiedział:

— Żeby ci tak szczerze rzec, to nieradzi¹⁵⁶³ oni mnie widzieli i już było ze mną źle. Wielka tu jest zawziętość na Witolda¹⁵⁶⁴ i Żmujdzinów, ale jeszcze większa na tych spomiędzy nas, którzy im pomagają. Próżnom¹⁵⁶⁵ gadał, dlaczegośmy między Żmujdzinów poszli. Byliby mi głowę ucieli i jeśli tak nie uczynili, to jeno dlatego, że im wykupu było żal, bo jako wiesz, pieniąż im nawet i od pomsty wdzięczniejszy, a po wtóre chcieli mieć w rękę dowód, że król Polaków poganom w pomoc posyła. Bo że Żmujdzini niebożęta proszą się o krzest, byle nie z ich rąk, to wiemy, którzyśmy tam byli, ale Krzyżaki udają, że nie wiedzą, i skarżą ich po wszystkich dworach, a z nimi razem i naszego króla.

Tu porwała Maćka zadyszka, tak że musiał na chwilę umilknąć, i dopiero odsapnąwszy, mówił dalej:

— I byłbym może skapiał¹⁵⁶⁶ w podziemiu. Wstawiał ci się za mną po prawdzie Arnold von Baden, któremu też o okup chodziło. Ale on nie ma między nimi nijakiej powagi i nazywają go niedźwiedziem. Szczęściem de Lorche dowiedział się o mnie od Arnolda i okrutnego zaraz narobił warchołu¹⁵⁶⁷. Nie wiem, czy ci o tym powiadał, bo on rad¹⁵⁶⁸ kryje swoje dobre uczynki... Jego oni tu to za coś mają, bo już jeden de Lorche wielkie niegdyś w Zakonie piastował godności, a ten jest znamienitego rodu i bogacz. Mówił im tedy, że sam jest naszym jeńcem i że gdyby mi tu gardło wzięli albo gdybym skapiał z głodu i wilgotności, to ty jemu szyję utniesz. Groził ci kapitule¹⁵⁶⁹, że rozpowie po zachodnich

Choroba

Więzienie

Chciwość

¹⁵⁵⁶zali (daw.) — czy. [przypis edytorski]

¹⁵⁵⁷jąć (daw.) — zacząć. [przypis edytorski]

¹⁵⁵⁸żywiący — dziś popr.: żyjący. [przypis edytorski]

¹⁵⁵⁹niedziela (daw.) — tydzień. [przypis edytorski]

¹⁵⁶⁰Piotrowin — według legendy rycerz wskrzeszony przez św. Stanisława, by świadczyć po jego stronie przed królem Bolesławem Śmiałym. [przypis edytorski]

¹⁵⁶¹o szczętu (daw.) — całkiem. [przypis edytorski]

¹⁵⁶²szczebrzuch — słowniki podają znaczenie: wiano panny młodej. Sienkiewicz prawdop. skontaminował to ze słowem „brzeszczot”. [przypis edytorski]

¹⁵⁶³nieradzi (daw.) — niechętnie. [przypis edytorski]

¹⁵⁶⁴Witold Kiejstutowicz, zwany Wielkim — (ok. 1350–1430), wielki książę litewski, brat stryjeczny Władysława Jagiełły. W latach 1382–1385 oraz 1390 przejściowo sprzymierzony z Krzyżakami przeciw Jagielle. [przypis edytorski]

¹⁵⁶⁵próżno (daw.) — na darmo. [przypis edytorski]

¹⁵⁶⁶skapieć (daw.) — umrzeć. [przypis edytorski]

¹⁵⁶⁷warchoł (daw.) — tu: raban, hałas. [przypis edytorski]

¹⁵⁶⁸rad (daw.) — chętnie. [przypis edytorski]

¹⁵⁶⁹kapituła — rada sprawująca władzę w zakonie. [przypis edytorski]

dworach, jak Krzyżacy z pasowanymi rycerzami postępują. Aż zlekli się i wzięli mnie do lazaretu¹⁵⁷⁰, gdzie i powietrze, i strawa lepsza.

— Od Lorchego jednej grzywny nie wezmę, tak mi dopomóż Bóg!

— Miło od nieprzyjaciela brać, ale przyjacielowi słuszna rzecz przepuścić — rzekł Maćko — a skoro jako słyszę, ugoda z królem o wymianę jeńców stanęła, to i za mnie nie potrzebujesz płacić.

— Ba! a nasze słowo rycerskie? — zapytał Zbyszko. — Ugoda ugodą, a Arnold bezecność mógłby nam zadać.

Usłyszawszy to, zatroskał się Maćko, pomyślał nieco i rzekł:

— Ale można by coś odtargować?

— Samiśmy się cenili. Zaliśmy¹⁵⁷¹ to teraz mniej warci?

Maćko zatroskał się jeszcze bardziej, ale w oczach odbił się podziw i jakby jeszcze większa miłość dla Zbyszka.

— A czy potrafi strzec!... Taki ci się już urodził — mruknął sam do siebie.

I począł wzdychać. Zbyszko myślał, że z żalu o te grzywny¹⁵⁷², które mieli von Badenowi zapłacić, więc rzekł:

— Wiecie! Pieniądzy i tak jest dość, byle ona dola nie była taka ciężka.

— Bóg ci ją odmieni! — rzekł ze wzruszeniem stary rycerz. — Mnie tam niedługo już na świecie.

— Nie powiadajcie! Będziecie zdrowi, niech jeno was wiatер przewieje.

— Wiatер? Wiatер młode drzewo przygnie, a stare złamie.

— Owa! nie próchnieją w was jeszcze gnaty i do starości wam daleko. Nie smućcie się!

— Żeby tobie było wesoło, to i ja bym się śmiał. Wszelako mam ci ja i inną do smutku przyczynę, a prawdą rzekłszy, nie tylko ja, ale i my wszyscy.

— Co zaś? — zapytał Zbyszko.

— A pamiętasz, jakom cię w obozie u Skirwoiłły zgromił za to, żeś moc krzyżacką sławił? W polu juści twardy jest nasz naród, ale tak z bliska, to ja się tutejszym psu bratom dopiero teraz przypatrzył!...

Tu Maćko jakby w obawie, aby go kto nie dosłyszał, zniżył głos:

— I teraz widzę, żeś ty był praw¹⁵⁷³, nie ja. Niech ręka boska broni, co to za moc, co to za potęga! Swędzą naszych rycerzy ręce i chce im się jak najprędzej k'Niemcom¹⁵⁷⁴, a nie wiedzą, że Krzyżaków wszystkie narody i wszyscy królowie wspomagają, że pieniądze u nich więcej, że ćwiczenie lepsze, że zamki warowniejsze i sprzęt wojenny godniejszy¹⁵⁷⁵. Niech ręka boska broni!... I u nas, i tu mówią, że do wielkiej wojny przyjść musi i przyjdzie, ale gdy przyjdzie, to niechże Bóg zmiłuje się nad naszym Królestwem i naszym narodem!

Tu objął dłońmi swą szpakowatą głowę, łokcie wsparł na kolanach i zamilkł.

Zbyszko zaś rzekł:

— A widzicie. W pojedynkę niejeden z naszych od nich tęższy¹⁵⁷⁶, ale co do wielkiej wojny, pomiarkowaliście¹⁵⁷⁷ sami.

— Oj, pomiarkowałem! a da Bóg i ci posłowie królewscy pomiarkują także, a zwłaszcza rycerz z Maszkowic¹⁵⁷⁸.

— Widziałem, jako spochmurniał. Wielki z niego sprawca wojenny i powiadają, że nikt na świecie nie rozumie się tak na wojnie.

— Jeśli prawda, to chyba jej nie będzie.

— Jeśli Krzyżacy obaczą, że mocniejsi, to właśnie będzie. I powiem wam szczerze: bogdaj już przyszedł wóz albo przewóz, gdyż dłużej nie lża¹⁵⁷⁹ nam tak żyć...

¹⁵⁷⁰lazaret — szpital wojskowy bądź przytułek. [przypis edytorski]

¹⁵⁷¹zali (daw.) — czy. [przypis edytorski]

¹⁵⁷²grzywna — śrdw. jednostka platnicza, o wartości pół funta złota lub srebra. [przypis edytorski]

¹⁵⁷³żeś ty był praw (daw.) — że miałeś rację. [przypis edytorski]

¹⁵⁷⁴k'Niemcom (daw.) — do Niemców. [przypis edytorski]

¹⁵⁷⁵godny (daw.) — mocny, solidny. [przypis edytorski]

¹⁵⁷⁶tęższy — silniejszy. [przypis edytorski]

¹⁵⁷⁷pomiarkować (daw.) — zorientować się. [przypis edytorski]

¹⁵⁷⁸Zyndram z Maszkowic — (zm. ok. 1414) polski rycerz niemieckiego pochodzenia. [przypis edytorski]

¹⁵⁷⁹nie lża (daw.) — nie można. [przypis edytorski]

I z kolei Zbyszko, jakby przygniecion niedolą własną i powszechną, opuścił głowę, a Maćko rzekł:

— Szkoda zacnego Królestwa, a boję się, by nas Bóg za zbytnią zuchwałość nie pokarał. Pamiętasz, jak to rycerstwo przed katedrą na Wawelu przede mszą, wtedy kiedy ci to mieli głowę uciąć i nie ucięli — samego Tymura Kuternogę¹⁵⁸⁰ wyzywało, którego czterdziestu królestw jest panem i którego¹⁵⁸¹ góry z głów ludzkich uczynił... Nie dość im Krzyżaków! wszystkich naraz chcieliby wyzwać — i w tym może być obraza boska.

A Zbyszko na owo wspomnienie chwycił się za płowe¹⁵⁸² włosy, bo go niespodzianie ogarnął żal okrutny — i zakrzyknął:

— A któż mnie wówczas od kata zratował, jeśli nie ona! O Jezu! Danuśka moja!... O Jezu!...

I począł drzeć włosy, a następnie gryźć pięści, którymi łkanie chciał potłumić, tak rozskowyczało się w nim serce z nagłego bólu.

— Chłopie! miej Boga w sercu!... cichaj! — wołał Maćko. — Co wskórasz¹⁵⁸³? Hamuj się! cichaj!...

Ale Zbyszko długi czas nie mógł się uspokoić i upamiętał¹⁵⁸⁴ się dopiero, gdy Maćko, który był istotnie jeszcze chory, zesłabł tak bardzo, że zachwiał się na nogach i padł na ławę w zupełnym zmysłów zamroczeniu. Wówczas młodzian położył go na tapczanie, pokrzepił winem, które przysłał komtur¹⁵⁸⁵ zamkowy, i czuwał nad nim, póki stary rycerz nie zasnął.

Nazajutrz zbudzili się późno, rzeświejsi i wypoczęci.

— No — rzekł Maćko — chyba jeszcze na mnie nie czas, i tak myślę, że byle mnie wiatry polny przewiał, to i na koniu dosiedzę.

— Posłowie ostaną jeszcze kilka dni — odpowiedział Zbyszko — bo coraz to do nich ludzie przychodzą z prośbą o jeńców, którzy na Mazowszu albo w Wielkopolsce na rozboju schwytani, ale my możemy jechać, kiedy chcecie i kiedy poczujecie się w siłach.

W tej chwili wszedł Hława.

— Nie wiesz zaś, co tam czynią posłowie? — spytał go stary rycerz.

— Zwiedzają Wysoki Zamek i kościół — odrzekł Czech. — Komtur zamkowy sam ich oprowadza, a potem pójdą do wielkiego refektarza¹⁵⁸⁶ na obiad, na który i wasze miłości ma mistrz zaprosić.

— A ty coś od rana czynił?

— A ja przypatrywałem się niemieckiej najemnej piechocie, którą kapitanowie ćwiczyli, i przyrównywałem ją z naszą czeską.

— A ty czeską pamiętasz?

— Wyrostkiem mnie pojął rycerz Zych ze Zgorzelic, ale pamiętam dobrze, bom od małego był do takich rzeczy ciekawy.

— No i cóż?

— A nic! Jużci tęga¹⁵⁸⁷ jest krzyżacka piechota i ćwiczona godnie¹⁵⁸⁸, ale to są woły, a nasi Czesi wilcy. Gdyby tak przyszło co do czego, to przecie wasze miłości wiedzą: woły wilków nie jadają, a wilki okrutnie na wołowinę łakome.

— Prawda jest — rzekł Maćko, który widocznie coś o tym wiedział — kto się o waszych otrze, to jako od jeża odskoczy.

— W bitwie konny rycerz za dziesięciu piechoty stanie¹⁵⁸⁹ — rzekł Zbyszko.

— Ale Marienburga jeno piechota może dobyć — odpowiedział giermek.

I na tym skończyła się rozmowa o piechocie, gdyż Maćko, idąc za biegiem swych myśli, rzekł:

Wojna

¹⁵⁸⁰ *Timur Chromy* a. *Tamerlan* — (1336-1405), chan Złotej Ordy i twórca wielkiego mongolsko-tatarskiego imperium, które rozpadło się po jego śmierci. [przypis edytorski]

¹⁵⁸¹ *któren* — dziś popr.: który. [przypis edytorski]

¹⁵⁸² *płowy* — (o włosach) jasny. [przypis edytorski]

¹⁵⁸³ *wskórać* — zdziałać. [przypis edytorski]

¹⁵⁸⁴ *upamiętać się* — dziś popr.: opamiętać się. [przypis edytorski]

¹⁵⁸⁵ *komtur* — zwierzchnik domu zakonnego bądź okręgu w zakonach rycerskich, do których zaliczali się krzyżacy. [przypis edytorski]

¹⁵⁸⁶ *refektarz* — pomieszczenie w klasztorze służące jako jadalnia. [przypis edytorski]

¹⁵⁸⁷ *tęgi* — tu: silny, mocny. [przypis edytorski]

¹⁵⁸⁸ *godnie* (daw.) — mocno, solidnie. [przypis edytorski]

¹⁵⁸⁹ *stanie* (daw.) — starczy. [przypis edytorski]

- Słysz, Hława, dziś, jak podjem i poczuć się w mocy — to pojedziemy.
- A dokąd? — spytał Czech.
- Wiadomo, że na Mazowsze. Do Spychowa — rzekł Zbyszko.
- I tam już ostaniem?...

Na to spojrział Maćko na Zbyszka pytającym wzrokiem, gdyż dotychczas nie było między nimi mowy o tym, co dalej uczynią. Młodzian może miał gotowe postanowienie, ale nie chciał nim widocznie stryjca zasmucić, więc rzekł wymijająco:

- Wpierw musicie wydobrzeć¹⁵⁹⁰.
- A potem co?
- Potem? Wróćcie do Bogdańca. Wiem, jako Bogdaniec miłujecie.
- A ty?
- I ja go miłuję.

— Nie mówię, żebyś do Juranda nie jechał — rzekł powoli Maćko — bo jeśli zamrze, to pogrześć¹⁵⁹¹ go przystojnie należy, ale ty bacz, co powiem, gdyż, jako młody, rozumem mi nie dorównasz. Nieszczęśliwa to jakowaś ziemia ten Spychów. Co cię spotkało dobrego — to gdzie indziej, a tam nic, jeno strapienia ciężkie i frasunki¹⁵⁹².

- Prawdę mówicie — rzekł Zbyszko — ale tam Danusina truchelka¹⁵⁹³...

— Cichaj! — zawołał Maćko w obawie, że Zbyszka chwyci taki sam niespodziany ból jak wczoraj.

Ale na twarzy młodzianka odbiło się tylko rozrzewnienie i smutek.

- Będzie czas uradzać — rzekł po chwili. — W Płocku i tak musicie odpocząć.

— Starunku¹⁵⁹⁴ waszej miłości tam nie zbraknie — wtrącił Hława.

— Prawda! — rzekł Zbyszko — wiecie, że tam jest Jagienka? Jest dwórką przy księżnie Ziemowitowej¹⁵⁹⁵. Ba — ale przecie wiecie, boście ją sami tam przywieźli. Była i w Spychowie. Aż mi to dziwno, żeście mi nic o niej u Skirwoiłły nie wspomnieli.

— Nie tylko była w Spychowie, ale bez niej Jurand alboby dotychczas macał kosztem drogi, alboby zmarł gdzie przy drodze. Przywiozłem ją do Płocka wedle opatowego dziedzictwa, a nie wspominałem ci o niej, bo choćbym był wspomniał, byłoby to samo. Na nic tyś, niebożę, wówczas nie baczył.

— Wielce ona was kocha — rzekł Zbyszko. — Chwalić Boga, że nijakie listy nie były potrzebne, ale ona od księżny dostała listy za wami i przez księżną od posłów krzyżackich.

- Niech Bóg za to dziewczę błogosławi, bo lepszej na świecie nie ma! — rzekł Maćko.

Dalszą rozmowę przerwało im wejście Zyndrama z Maszkowic i Powały z Taczewa, którzy zasłyszawszy o wczorajszym omdleniu Maćka, przyszli go dziś odwiedzić.

— Pochwalony Jezus Chrystus! — rzekł przestąpiwszy próg Zyndram. — Jakoże wam dziś?

— Bóg zapłać! Pomału! Zbyszko prawi¹⁵⁹⁶, że byle mięt wiater obwiał, to będzie całkiem dobrze.

- Co nie ma być?... będzie! Wszystko będzie dobrze — wtrącił Powala.

— Wywczasowałem¹⁵⁹⁷ się też na porządek! — odrzekł Maćko. — Nie tak jak wasze miłości, którzy jako słyszę, ranoście wstali.

— Naprzód przychodzili do nas ludzie tutejsi mianować¹⁵⁹⁸ jeńców — rzekł Zyndram — a potem oglądaliśmy gospodarstwo krzyżackie: Przedzamicze i oba zamki.

- Tęgie gospodarstwo i tęgie zamki! — mruknął posępnie Maćko.

— Pewnie, że tęgie. Na kościele są arabskie ozdoby, o których powiadali Krzyżacy, że się takiego murowania od Saracenów¹⁵⁹⁹ w Sycylii nauczyli, a w zamkach komnaty ci osobiwe, na słupach w pojedynkę albo gromadami stojących. Obaczycie sami wielki

¹⁵⁹⁰wydobrzeć — wyzdrowieć. [przypis edytorski]

¹⁵⁹¹pogrześć (daw.) — pogrzebać, pochować. [przypis edytorski]

¹⁵⁹²frasunek (daw.) — smutek. [przypis edytorski]

¹⁵⁹³truchelka (daw.) — trumienka. [przypis edytorski]

¹⁵⁹⁴starunek (daw.) — opieka. [przypis edytorski]

¹⁵⁹⁵Aleksandra Olgierdówna — (ok. 1370–1434), córka wielkiego księcia Litwy Olgierda, siostra Władysława II Jagiełły, żona księcia mazowieckiego Ziemowita IV. [przypis edytorski]

¹⁵⁹⁶prawić (daw.) — mówić. [przypis edytorski]

¹⁵⁹⁷wywczasować się (daw.) — odpocząć. [przypis edytorski]

¹⁵⁹⁸mianować — tu: wyznaczać do uwolnienia. [przypis edytorski]

¹⁵⁹⁹Saracenowie — muzułmanie w czasie akcji powieści zamieszkujący Hiszpanię. [przypis edytorski]

refektarz. Utwierdzenie¹⁶⁰⁰ też wszędy okrutne, jakiego nigdzie nie masz. Takich murów i kula kamienna, chociażby największa nie ugryzie. Wiera¹⁶⁰¹, iż miło patrzeć...

Zyndram mówił to tak wesoło, że Maćko spojrzał na niego zdziwiony i zapytał:

— A bogactwo ich, a porządki, a wojsko i gości — widzieliście?

— Wszystko nam pokazywali niby z gościnności, a w rzeczy¹⁶⁰² dlatego, aby serce w nas upadło.

— No i cóż?

— Ano, da Bóg, że jak przyjdzie wojna, wyżeniem¹⁶⁰³ ich het, za góry i morza — tam, skąd przyszli.

A Maćko, przepomniawszy¹⁶⁰⁴ w tej chwili o chorobie, aż zerwał się na równe nogi ze zdziwienia.

— Jak to, panie — rzekł. — Mówią, że rozum macie bystry... Bo mnie aż zemdliło, gdy się ich potęgi napatrzyłem... Dla Boga! z czegoż to miarkujecie?

Tu zwrócił się do bratanka:

— Zbyszku, każ zaś to wino, które nam przysłali, postawić. Siadajcie, wasze moście, i mówcie, bo lepszej driakwi¹⁶⁰⁵ żaden medyk na moje choróbko nie wymyśli.

Zbyszko, zaciekawion też bardzo, sam postawił dzbaniec z winem, a przy nim kubki, po czym siedli naokół stołu i pan z Maszkowic tak mówić począł:

— Utwierdzenie to jest nic, bo co ręką ludzką stawiane, to ręką ludzką zburzyć zdoła. Wiecie, co trzyma w kupie cegły? — wapno! A wiecie, co ludzi? — miłość.

— Rany boskie! miód wam, panie, z gęby płynie — zawołał Maćko.

A Zyndram uradował się w sercu tą pochwałą i tak dalej rzecz prowadził:

— Z tutejszych ludzi — ten ci ma u nas w pętach brata, ten syna, ten krewniaka, inny zięcia albo kogo. Komturowie graniczni każą im na rozbój do nas chodzić — więc niejednego polegnie i niejednego nasi ułapią. Ale że tu już się zwiedzieli ludzie o ugodzie między królem a mistrzem — przychodzili tedy do nas od samego rana podawać nazwiska jeńców, które nasz pisarz spisywał. Był naprzód bednarz tutejszy, możny mieszczanin, Niemiec, mający dom w Malborgu, który w końcu rzekł: „Bym mógł waszemu królowi i Królestwu w czym się przysłużyć, nie tylko bym majątność, ale i głowę oddał”. Odpowiedziałem go myśląc, że Judasz. Ale potem przychodzi ksiądz świecki spod Oliwy, prosi o brata i tak powiada: „Prawda-li to, panie, że na naszych pruskich panów wojną nastąpicie? bo wiecie, że tu już cały naród, gdy mówi: »Przyjdź Królestwo Twoje«, to o waszym królu myśli”. Było potem o synów dwóch szlachty, co na lennych ziemiach wedle¹⁶⁰⁶ Sztumu siedzą; byli kupcy z Gdańska, byli rzemieślnicy, był, który dzwony w Kwidzynie leje, była różnych ludzi kupa — i wszyscy gadali to samo.

Tu przerwał pan z Maszkowic, wstał, obaczył, czy za drzwiami nikt nie podsłuchuje, i wróciwszy, kończył przyciszonym nieco głosem:

— Długom ja o wszystko wypytywałem. Nienawidzą w całych Prusiech Krzyżaków i księża, i szlachta, i mieszczenie, i kmiecie¹⁶⁰⁷. I nienawidzi ich nie tylko ten naród, którego¹⁶⁰⁸ naszą albo pruską mową mówi, ale nawet i Niemcy. Kto musi służyć, służy — ale zaraza każdemu miłsza niż Krzyżak. Ot, co jest...

— Ba, ale co się to ma do krzyżackiej mocy — rzekł niespokojnie Maćko.

A Zyndram pogładził dłonią swoje potężne czoło, pomyślał chwilę, jakby szukał porównania, a wreszcie uśmiechnął się i zapytał:

— Potykaliście się kiedy w szrankach¹⁶⁰⁹?

— Jużci i nieraz — odrzekł Maćko.

Modlitwa

Nienawiść

¹⁶⁰⁰utwierdzenie (daw.) — umocnienia. [przypis edytorski]

¹⁶⁰¹wiera (daw.) — prawda. [przypis edytorski]

¹⁶⁰²w rzeczy (daw.) — w rzeczywistości. [przypis edytorski]

¹⁶⁰³wyżęnąć (daw.) — wygnać. [przypis edytorski]

¹⁶⁰⁴przepomnieć (daw.) — zapomnieć. [przypis edytorski]

¹⁶⁰⁵driakiew (daw.) — zioło lecznicze, lek. [przypis edytorski]

¹⁶⁰⁶wedle (daw.) — obok. [przypis edytorski]

¹⁶⁰⁷kmieć — zamożny chłop, posiadający własne gospodarstwo. [przypis edytorski]

¹⁶⁰⁸któren — dziś popr.: który. [przypis edytorski]

¹⁶⁰⁹szranki (daw.) — drewniane ogrodzenie placu, na którym odbywał się turniej rycerski, przen. sam turniej. [przypis edytorski]

— To jakże myślicie? Nie zwali ci się z konia przy pierwszym starciu rycerz, choćby najmocniejszy, ale taki, którego ma poderżnięty poprąg¹⁶¹⁰ u siodła i strzemiona?

— Jako żywo!

— No, widzicie: Zakon to taki rycerz.

— Prze Bóg! — zawołał Zbyszko. — Pewnie i w książce nic lepszego nie wyczytasz!

A Maćko aż wzruszył się i rzekł nieco drżącym głosem:

— Bóg wam zapłać. Na waszą głowę, panie, chyba umyślnie płatnerz¹⁶¹¹ musi hełm robić, bo gotowego na nią nigdzie nie masz.

Mądrość

ROZDZIAŁ TRZYDZIESTY PIĄTY

Obiecywali sobie Maćko i Zbyszko wyjechać zaraz z Malbarga, ale tego dnia, w którym tak bardzo pokrzepił ich dusze Zyndram z Maszkowic¹⁶¹², nie wyjechali, gdyż był na Wysokim Zamku obiad, a potem wieczerza na cześć posłów i gości, na którą Zbyszko był zaproszony jako królewski rycerz, a dla¹⁶¹³ Zbyszka i Maćko. Obiad odbywał się w mniejszym gronie, we wspianym wielkim refektarzu¹⁶¹⁴, który oświecało dziesięć okien, a którego palczaste sklepienie wspierało się, rzadko widzianym kunsztem budowniczym, tylko na jednym słupie. Prócz królewskich rycerzy zasiadł do stołu z obcych tylko jeden grafi¹⁶¹⁵ szwabski¹⁶¹⁶ i jeden burgundzki¹⁶¹⁷, który, lubo¹⁶¹⁸ bogatych władców poddany, przyjechał w ich imieniu pożyczyć pieniędzy od Zakonu. Z miejscowych obok mistrza, wzięło udział w obiedzie czterech dostojników zwanych filarami Zakonu, to jest wielki komtur, jałmużnik, szatni i podskarbi. Piąty filar, to jest marszałek, był w tym czasie na wyprawie przeciw Witoldowi¹⁶¹⁹.

Jakkolwiek Zakon ślubował ubóstwo, jedzono na złocie i srebrze, a popijano małmazją¹⁶²⁰, albowiem mistrz chciał olśnić oczy posłów polskich. Lecz pomimo mnóstwa potraw i obfitego poczęstunku przykrzyła się nieco gościom ta uczta z powodu trudności rozmowy i powagi, jaką wszyscy musieli zachowywać. Natomiast wieczerza w olbrzymim refektarzu zakonnym (*Convents Remter*) wiele była weselsza, albowiem zgromadził się na nią cały konwent¹⁶²¹ i wszyscy ci goście, którzy nie zdążyli jeszcze pociągnąć przeciw Witoldowi z wojskiem marszałka. Weselości tej nie zmącił żaden spór ni żadna kłótnia. Wprawdzie rycerze zagraniczni przewidując, że przyjdzie im się kiedyś spotkać z Polakami, patrzali na nich niechętnym okiem, ale Krzyżacy z góry zapowiedzieli im, że muszą się zachować spokojnie, i prosili ich o to bardzo usilnie bojąc się w osobach posłów obrazić króla¹⁶²² i całe Królestwo. Ale nawet i w tym wypadku okazała się nieżyczliwość Zakonu, przestrzegali bowiem goście przed zapalczywością Polaków: „że gdy ma w głowie¹⁶²³, za każde ostrzejsze słowo wraz¹⁶²⁴ brodę ci wyszarpie albo cię nożem pchnie”. Więc goście zadziwieni byli potem dobroduszością i Powalą z Taczewa, i Zyndrama z Maszkowic, a bystrzejsi pomiarkowali¹⁶²⁵, że nie obyczaje polskie są grube¹⁶²⁶, lecz języki krzyżackie złośliwe i jadowite.

Wróg

¹⁶¹⁰popręg — rzemień podtrzymujący siodło. [przypis edytorski]

¹⁶¹¹płatnerz — rzemieślnik wytwarzający zbroje płytowe, później także broń białą. [przypis edytorski]

¹⁶¹²Zyndram z Maszkowic — (zm. ok. 1414) polski rycerz niemieckiego pochodzenia. [przypis edytorski]

¹⁶¹³dla — tu: ze względu na. [przypis edytorski]

¹⁶¹⁴refektarz — pomieszczenie w klasztorze służące jako jadalnia. [przypis edytorski]

¹⁶¹⁵graf — tytuł arystokratyczny w Niemczech i w krajach niegdyś od nich zależnych. [przypis edytorski]

¹⁶¹⁶Szwabia — region w południowych Niemczech. [przypis edytorski]

¹⁶¹⁷Burgundia — region w centralnej Francji. [przypis edytorski]

¹⁶¹⁸lubo (daw.) — chociaż. [przypis edytorski]

¹⁶¹⁹Witold Kiejstutowicz, zwany Wielkim — (ok. 1350–1430), wielki książę litewski, brat stryjeczny Władysława Jagiełły. W latach 1382–1385 oraz 1390 przejściowo sprzymierzony z Krzyżakami przeciw Jagielle. [przypis edytorski]

¹⁶²⁰małmazja — słodkie wino greckie. [przypis edytorski]

¹⁶²¹konwent — klasztor, zakon. [przypis edytorski]

¹⁶²²Władysław II Jagiełło — (ok. 1362–1434), syn włk. księcia Olgierda, wielki książę litewski, król Polski od małżeństwa z Jadwigą (1386). Dwukrotnie ochrzczony (przez matkę Julianę w obrządku wschodnim i przez biskupów polskich przed ślubem w obrządku łacińskim), osobiście dowodził w bitwie pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

¹⁶²³mieć w głowie — być pod wpływem alkoholu. [przypis edytorski]

¹⁶²⁴wraz (daw.) — zaraz. [przypis edytorski]

¹⁶²⁵pomiarkować (daw.) — zorientować się. [przypis edytorski]

¹⁶²⁶gruby — niewyrafinowany, mało kulturalny. [przypis edytorski]

Niektórzy, przywykli do wykwintnych zabaw na polerownych¹⁶²⁷ dworach zachodnich, nieszczerze nawet wynieśli pojęcie o obyczajach samychże Krzyżaków, gdyż była na tej uczcie wrzaskliwa nad miarę kapela, grubiańskie pieśni szpylmanów¹⁶²⁸, grube żarty trefniów¹⁶²⁹, płasy niedźwiedzie i płasy bosych dziewczek. A gdy dziwiono się obecności niewiast na Wysokim Zamku, wydało się, że zakaz łamano już od dawna, i że sam wielki Winrych Kniprode tańczył tu swego czasu z piękną Marią von Alfleben. Bracia tłumaczyli, że na Zamku niewiasty nie mogą tylko mieszkać, ale mogą przychodzić do refektarza na ucztę i że zeszłego roku księżna Witoldowa¹⁶³⁰, która mieszkała w urządzonej po królewsku starej Puszkarni na Przedzamczu, przychodziła jednak tu codziennie grywać w złote arcaby¹⁶³¹, które jej każdego wieczora darowywano.

Grano i tego wieczora nie tylko w arcaby i w szachy, lecz i w kości; więcej tego nawet było niż rozmowy, którą głużyły pieśni i owa zbyt wrzaskliwa kapela. Jednakże wśród powszechnego gwaru zdarzały się chwile ciszy i raz korzystając z takiej chwili, Zyndram z Maszkowic, niby to nie wiedząc o niczym, zapytał wielkiego mistrza, czyli poddani we wszystkich ziemiach bardzo miłują Zakon.

Na co Konrad von Jungingen¹⁶³² rzekł:

— Kto miłuje Krzyż, ten i Zakon powinien miłować.

Odpowiedź ta podobala się i zakonnikom, i gościom, więc poczęli go za nią chwalić, ów zaś ucieszywszy się, tak mówił dalej:

— Kto nam przyjaciel, temu pod nami dobrze, a kto nieprzyjaciel, na tego mamy dwa sposoby.

— Jakież to? — pytał polski rycerz.

— Wasza cześć może nie wiesz, że ja tu z moich komnat schodzę do tego refektarza małymi schodami w murze, a przy tych schodach jest pewna sklepiona izba, do której gdybym waszą cześć zaprowadził, poznałbyś pierwszy sposób.

— Jako żywo! — zawołali bracia.

A pan z Maszkowic domyślił się, że mistrz mówi o owej „wieży” pełnej złota, którą się chlubil Krzyżacy, więc zastanowił się nieco i odpowiedział:

— Niedługo — hej! okrutnie już temu dawno, pokazał pewien cesarz niemiecki naszemu posłowi, który zwał się Skarbek¹⁶³³, taką komorę i rzekł: „Mam ja twojego pana czym pobić!” A Skarbek dorzucił ci mu pierścień kosztowny i powiada: „Idź złoto do złota, my Polacy bardziej¹⁶³⁴ w żelazie się kochamy...” i wiecie, wasze czeście, co potem było? — potem było *Hundsfeld*¹⁶³⁵...

— Co to takiego Hundsfeld? — zapytało kilkunastu naraz rycerzy.

— To — odpowiedział spokojnie Zyndram — takie pole¹⁶³⁶, na którym nikt nie mógł nadażyć grześć¹⁶³⁷ Niemców i grzebli ich w końcu psi.

Więc stropili się¹⁶³⁸ bardzo i rycerze, i bracia zakonni, usłyszawszy taką odpowiedź i nie wiedzieli, co mają mówić, a Zyndram z Maszkowic rzekł jakby na zakończenie:

— Złotem przeciw żelazu nie wskórasz.

— Ba! — zawołał mistrz — wždy¹⁶³⁹ to nasz drugi sposób — żelazo. Widziałeś waszą cześć na Przedzamczu płatnerskie¹⁶⁴⁰ majsternie. Kują tam młoty noc i dzień, i takich pancerzy, równie jak mieczów, na świecie nie masz.

Bogactwo

Niemiec

¹⁶²⁷ *polerowny* (daw.) — wyrafinowany. [przypis edytorski]

¹⁶²⁸ *szpylman* (z niem.) — grajek. [przypis edytorski]

¹⁶²⁹ *trefniś* — błazen. [przypis edytorski]

¹⁶³⁰ *księżna Witoldowa* — Anna Światosławowna, księżniczka smoleńska (zm. 1418) [przypis edytorski]

¹⁶³¹ *arcaby* — dziś popr.: warcaby. [przypis edytorski]

¹⁶³² *Konrad von Jungingen* — 1355–1407, wielki mistrz zakonu krzyżackiego w latach 1393–1407, zręczny polityk, umiejętnie rozgrywający konflikty między książętami litewskimi. [przypis edytorski]

¹⁶³³ *Skarbek* — według legendy był to protoplasta rodu Awdańców. [przypis edytorski]

¹⁶³⁴ *barziej* — dziś popr.: bardziej. [przypis edytorski]

¹⁶³⁵ *Hundsfeld* (niem.) — psie pole. [przypis edytorski]

¹⁶³⁶ *takie pole* — bitwa na Psim Polu, według tradycji propagowanej przez sto lat późniejszą kronikę mistrza Wincentego, miała odbyć się w 1109 roku w pobliżu Wrocławia między oddziałami Bolesława Krzywoustego a cesarza niemieckiego Henryka V. Wcześniejszy kronikarz, Gall Anonim, o tej bitwie nie wspomina. [przypis edytorski]

¹⁶³⁷ *grześć* (daw.) — grzebać, chować. [przypis edytorski]

¹⁶³⁸ *stropić się* (daw.) — stracić pewność siebie. [przypis edytorski]

¹⁶³⁹ *wždy* (daw.) — jednak, przecież. [przypis edytorski]

¹⁶⁴⁰ *płatnerz* — rzemieślnik wytwarzający zbroje płytowe, później także broń białą. [przypis edytorski]

Lecz na to znów Powął z Taczewa wyciągnął rękę ku środkowi stołu, wziął długi na łokieć¹⁶⁴¹ i szeroki więcej niż na pół piędzi¹⁶⁴² tasak służący do rąbania mięsa, zwinął go lekko w trąbkę jak pergamin¹⁶⁴³, podniósł w górę, tak aby wszyscy mogli go widzieć, a potem podał mistrzowi.

— Jeśli takie i w mieczach żelazo — rzekł — to niewiela nimi dokażecie.

I uśmiechnął się, rad z siebie, a duchowni i świeccy aż popodnosili się ze swych miejsc i hurmem zbiegli się do wielkiego mistrza, po czym jeden drugiemu podawał zwinięty w trąbkę tasak, ale milczeli wszyscy, mając na widok takiej mocy struchlałe w piersiach serca.

— Na głowę św. Liboriusza! — zawołał w końcu mistrz — żelazne, panie, macie ręce.

A graf burgundzki dodał:

— I z lepszego niż to żelaza. Tak ci zwinął ten tasak, jakby był z wosku.

— Nawet się nie spłonił¹⁶⁴⁴ i żyły mu nie nabrały¹⁶⁴⁵! — zawołał jeden z braci.

— Bo — odpowiedział Powął — prosty jest nasz naród, nie znający¹⁶⁴⁶ takich dostatków i wygod, jakie tu widzę, ale czerstwy¹⁶⁴⁷.

A tu zbliżyli się ku niemu rycerze włoscy i francuscy i poczęli odzywać się do niego swym dźwiękliwym językiem, o którym stary Maćko mówił, że jest taki, jakby kto cynowe misy potrząsał. Podziwiali tedy¹⁶⁴⁸ jego siłę, on zaś trącał się z nimi kielichem i odpowiadał:

— Często u nas przy biesiadach takie rzeczy czynią, a zdarzy się, że mniejszy tasak, to ci i poniekć dziewczka zwinie.

Ale Niemcom, którzy lubili się chępić między obcymi wzrostem i mocą, wstyd było — i brała ich złość, więc stary Helfenstein jął wołać przez cały stół:

— Hańba to dla nas! Bracie Arnoldzie von Baden, pokaż, że i nasze kości nie ze świec kościelnych uczynione! Dajcie mu tasak!

Służba przyniosła wnet tasak i położyła go przed Arnoldem, ale on, czy to że zmieszał go widok tyłu świadków, czy że siłę w palcach miał istotnie mniejszą od Powąły, zgął wprawdzie tasak przez połowę, ale nie zdołał go skrócić.

Więc niejeden z gości zagranicznych, któremu nieraz poprzednio szeptali Krzyżacy, jako w zimie nastąpi wojna z królem Jagiełłą, zamyślił się mocno i przypomniał sobie w tej chwili, że zima w tym kraju okrutnie bywa ciężka i że lepiej by może wrócić póki czas pod łagodniejsze niebo, do rodzinnego zamku.

A było w tym to dziwnego, że podobne myśli poczęły im przychodzić do głowy w lipcu, czasu pięknej pogody i upałów.

Strach

ROZDZIAŁ TRZYDZIESTY SZÓSTY

W Płocku Zbyszko i Maćko nie zastali nikogo z dworu, albowiem oboje księstwo¹⁶⁴⁹ razem z ośmiorgiem dzieci pojechali w odwiedziny do Czerska, dokąd ich zaprosiła księżna Anna Danuta¹⁶⁵⁰. O Jagienie dowiedzieli się od biskupa, że miała zostać w Spychowie przy Jurandzie aż do jego śmierci. Wiadomości te były im na rękę, bo i sami chcieli jechać do Spychowa. Maćko wysławiał przy tym bardzo pocziwość Jagienki, że wołała udać się do umierającego człowieka, który nie był nawet jej krewny, niż na zabawy czerskie, na których płaśów i wszelakiej ochoty¹⁶⁵¹ nie mogło zabraknąć.

¹⁶⁴¹ *łokieć* — dawna miara długości, ok. 55–77 cm. [przypis edytorski]

¹⁶⁴² *piędź* — dawna miara długości, ok. 18–22 cm. [przypis edytorski]

¹⁶⁴³ *pergamin* — specjalnie preparowana skóra zwierzęca służąca do pisania. [przypis edytorski]

¹⁶⁴⁴ *spłonić się* (daw.) — zacerwieńnić się. [przypis edytorski]

¹⁶⁴⁵ *nabrać* — tu: napęczyć. [przypis edytorski]

¹⁶⁴⁶ *znający* — dziś popr.: znający. [przypis edytorski]

¹⁶⁴⁷ *czerstwy* — zdrowy, silny. [przypis edytorski]

¹⁶⁴⁸ *tedy* (daw.) — więc, zatem. [przypis edytorski]

¹⁶⁴⁹ *oboje księstwo* — Ziemowit IV i Aleksandra Olgierdówna. [przypis edytorski]

¹⁶⁵⁰ *Anna Danuta* — (1358–1448), córka księcia trockiego Kiejstuta i Biruty, żona księcia mazowieckiego Janusza (było to najdłużej trwające małżeństwo w dziejach dynastii). [przypis edytorski]

¹⁶⁵¹ *ochota* (daw.) — zabawa. [przypis edytorski]

— Może też uczyniła to i dlatego, aby się z nami nie zminąć — mówił stary rycerz.
— Nie widziałem jej już dawno i rad¹⁶⁵² ją obaczę, gdyż wiem, że i ona dla mnie życzliwa. Musiała mi dziewczka wyrosnąć — i pewno jeszcze gładsza¹⁶⁵³, niż była.

A Zbyszko rzekł:

— Odmieniła się okrutnie. Gładka była zawsze, ale pamiętałem ją prostą dziewczką, a teraz to jej... choćby na pokoje królewskie.

— Tak że ci się odmieniła? Ba! ale to i stary ród tych Jastrzębców ze Zgorzelic, którzy się „Na gody!” czasu wojen wołają.

Nastąpiła chwila milczenia, po czym znów ozwał się stary rycerz:

— Pewnie tak będzie, jakom ci mówił, że jej się zechce do Zgorzelic.

— Mnie i to dziwno było, że z nich wyjeżdżała.

— Bo chorego opata¹⁶⁵⁴ chciała doglądać, którego należytego starunku¹⁶⁵⁵ nie miał. Bała się przy tym Cztana i Wilka, a ja sam jej rzekłem, że przepieczniej¹⁶⁵⁶ będzie braciom bez niej, niżeli przy niej.

— Wiera¹⁶⁵⁷, że nijak im było sieroty najeżdzać.

A Maćko zamyślił się.

— Ale czy się tam na mnie nie pomścili za to, że ją wywiozł, i czy z Bogdańca choć jedno drewno zostało, Bóg raczy wiedzieć! Nie wiem też, czy wróciwszy, podołam im się obronić. Chłopy młode i krzepkie, a ja stary.

— Ej! to, to już chyba mówcie temu, kto was nie zna — odpowiedział Zbyszko.

Jakoż Maćko nie mówił tego zupełnie szczerze, chodziło mu bowiem o co innego, ale na razie machnął tylko ręką:

— Żebyśmy nie chorzał w Malborgu, no, to jeszcze! — rzekł. — Ale o tym w Spychowie pogadamy.

I nazajutrz po noclegu w Płocku ruszyli do Spychowa.

Dni były jasne, droga sucha, łatwa, a przy tym bezpieczna, gdyż z powodu ostatnich układów wstrzymali Krzyżacy rozboje na granicy. Zresztą dwaj rycerze należeli do takich podróżnych, którym i dla zbója lepiej się z dala pokłonić niż z bliska ich zaczepić, więc podróż szła wartko¹⁶⁵⁸ i piątego dnia po wyjeździe z Płocka stanęli rankiem bez trudu w Spychowie. Jagienka, która była przywiązana do Maćka jak do najlepszego w świecie przyjaciela, witała go niemal tak, jakby witała ojca, a on, choć nie byle co mogło go poruszyć, rozrzewnił się jednak tą życzliwością kochanej dziewczyny — i gdy w chwilę później Zbyszko wypytawszy się o Juranda, poszedł do niego i do swojej „truchelki¹⁶⁵⁹” — odetchnął stary rycerz głęboko i rzekł:

— Ano, kogo Bóg chciał wziąć, to wziął, a kogo chciał ostawić, to ostawił, ale tak myślę, że przecie skończone już te nasze mitręgi¹⁶⁶⁰ i te nasze wędrowania po różnych mierzejach¹⁶⁶¹ i wertepach.

Po chwili zaś dodał:

— Hej! gdzie to nas Pan Jezus przez te ostatnie lata nie nosił!

— Ale was ręka boska piastowała¹⁶⁶² — odrzekła Jagienka.

— Prawda, że piastowała, wszelako szczerze rzekłszy, czas już do dom.

— Trzeba nam tu zostać, póki Jurand żywie¹⁶⁶³ — rzekła dziewczyna.

— A jakoż z nim?

— Patrzy do góry i śmieje się; widać już raj ogląda, a w nim Danuškę.

— Pilnujesz go?

Starość, Siła

Podróż

Śmierć, Raj

¹⁶⁵²rad (daw.) — chętnie. [przypis edytorski]

¹⁶⁵³gładki (daw.) — piękny. [przypis edytorski]

¹⁶⁵⁴opat — przełożony w męskim zakonie kontemplacyjnym. [przypis edytorski]

¹⁶⁵⁵starunek (daw.) — opieka. [przypis edytorski]

¹⁶⁵⁶przepiecznie (daw.) — bezpiecznie. [przypis edytorski]

¹⁶⁵⁷wiera (daw.) — prawda. [przypis edytorski]

¹⁶⁵⁸wartko (daw.) — szybko. [przypis edytorski]

¹⁶⁵⁹truchelka (daw.) — trumienka. [przypis edytorski]

¹⁶⁶⁰mitręga (daw.) — powolny, męczący i mało efektywny wysilek. [przypis edytorski]

¹⁶⁶¹mierzeja — tu: brzegi, wybrzeże. [przypis edytorski]

¹⁶⁶²piastować (daw.) — opiekować się. [przypis edytorski]

¹⁶⁶³żywie — dziś popr.: żyje. [przypis edytorski]

— Pilnuję, ale ksiądz Kaleb powiada, że i anieli go pilnują. Wczoraj gospodyni tutejsza dwóch widziała.

— Powiadają — rzekł na to Maćko — że szlachcicowi najprzystojniej¹⁶⁶⁴ w polu¹⁶⁶⁵ umierać, ale tak jak Jurand kona, to i na łożu dobrze.

— Nie je nic, nie pije, jeno¹⁶⁶⁶ się ciągiem¹⁶⁶⁷ śmieje — rzekła Jagienka.

— Pójdźmy do niego. Zbyszko też tam musi być.

Ale Zbyszko krótko zabawił¹⁶⁶⁸ przy Jurandzie, który nikogo nie poznawał — i poszedł następnie do Danusinej trumny, do podziemia. Tam zabawił dopóty, dopóki stary Tolima nie przyszedł szukać go na posilek. Wychodząc, zauważył przy blasku pochodni, że na trumnie pełno było wianuszków z chabru i z nagietków, a naokół wymieciona czysto polepa¹⁶⁶⁹ przytrząśnięta była tatarakiem, kaczeńcem i kwiatem lipowym, który roznosił woń miodową. Więc wezbrało w młodzianku na ten widok serce i zapytał:

— Któż to tak zdobi tę truchelkę?

— Panna ze Zgorzelic — odpowiedział Tolima.

Młody rycerz nie rzekł na to nic, ale w chwilę później, ujrzawszy Jagienkę, pochylił się nagle do jej kolan i objąwszy je, zawołał:

— Bógże ci zapłać za twoją pocziwość i za one kwiecie dla Danuśki.

I to rzekłszy, rozplakał się rzewnie, a ona objęła mu rękoma głowę jak siostra, która pragnie kwilącego brata utulić, i rzekła:

— Oj, mój Zbyszku, rada by ja cię bardziej pocieszyć!

Po czym lży obfite puściły się i jej z oczu.

Grób

Kwiaty

ROZDZIAŁ TRZYDZIESTY SIÓDMY

Jurand umarł w kilka dni później. Przez cały tydzień odprawiał ksiądz Kaleb nabożeństwo nad jego ciałem, które nie psuło się wcale — w czym wszyscy cud Boży widzieli — i przez cały tydzień roiło się od gości w Spychowie. Potem przyszedł czas ciszy, jaki zwykle bywa po pogrzebach. Zbyszko chadzał do podziemia, a czasem też z kuszą do boru, z której zresztą nie strzelał do zwierza, jeno¹⁶⁷⁰ chodził w zapamiętaniu¹⁶⁷¹, aż wreszcie pewnego wieczora przyszedł do izby, w której dziewczyny siedziały z Maćkiem i Hławą — i niespodzianie rzekł:

— Posłuchajcie, co powiem! Nie pluży¹⁶⁷² smutek nikomu, a przez to lepiej wam do Bogdańca i do Zgorzelic wracać niżeli tu w smutku siedzieć.

Nastąpiło milczenie, wszyscy bowiem odgadli, że to będzie wielkiej wagi rozmowa — i dopiero po chwili ozwał się Maćko:

— Lepiej nam, ale i tobie lepiej.

Lecz Zbyszko potrząsnął swymi jasnymi włosami.

— Nie! — rzekł — wróć, da Bóg, i ja do Bogdańca, ale teraz w inną mi trzeba drogę.

— Hej! — zawołał Maćko. — Mówilem, że koniec, a tu nie koniec! Bógże ty się Boga, Zbyszku!

— Przecie wiecie, iżem ślubowałem.

— To to jest przyczyna? Nie masz¹⁶⁷³ Danuśki, nie masz i ślubowania. Śmierć cię od przysięgi zwolniła.

— Moja by mnie zwolniła, ale nie jej. Na rycerską cześć ja Bogu przysięga! Jakoże chcecie? Na rycerską cześć!

Rycerz, Honor, Przysięga

¹⁶⁶⁴najprzystojniej — najlepiej, najbardziej odpowiednio. [przypis edytorski]

¹⁶⁶⁵w polu — chodzi o pole bitwy. [przypis edytorski]

¹⁶⁶⁶jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

¹⁶⁶⁷ciągiem (daw.) — ciągle. [przypis edytorski]

¹⁶⁶⁸zabawić (daw.) — przebywać. [przypis edytorski]

¹⁶⁶⁹polepa — gliniana podłoga. [przypis edytorski]

¹⁶⁷⁰jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

¹⁶⁷¹zapamiętać się — zamyślić się a. zająć się czymś, zapominając o wszystkim innym. [przypis edytorski]

¹⁶⁷²plużyć (daw.) — opłacać się, służyć, sprzyjać. [przypis edytorski]

¹⁶⁷³nie masz (daw.) — nie ma. [przypis edytorski]

Każde słowo o rycerskiej czci wywierało na Maćku jakby czarodziejski wpływ. W życiu, prócz przykazań boskich i kościelnych, niewiele się innymi kierował, ale natomiast tymi kilkoma kierował się niezachwianie.

— Ja ci nie mówię, żebyś przysięgi nie dotrzymał — rzekł.

— Jenó co?

— Jenó to, żeś młody i że na wszystko masz czas. Jedź teraz z nami; wypoczniesz — z żalu i boleści się otrząśniesz — a potem ruszysz, dokąd zechcesz.

— To już wam tak szczerze jak na spowiedzi powiem — odrzekł Zbyszko. — Jeźdź, widzicie, gdzie trzeba, gadam z wami, jem i piję jak każdy człowiek, a sprawiedliwie mówię, że we wnętrzu¹⁶⁷⁴ i w duszy rady sobie nijakiej dać nie mogę. Nic, jedno smutek we mnie, nic, jedno boleść, nic, jedno te gorzkie słuzy¹⁶⁷⁵ — same mi z oczu płyną!

— To ci właśnie między obcymi będzie najgorzej.

— Nie! — mówił Zbyszko. — Bóg widzi, że do reszty bym skapiał¹⁶⁷⁶ w Bogdańcu. Kiedy wam mówię, że nie mogę, to nie mogę! Wojny mi trza, bo w polu łącniej¹⁶⁷⁷ przepomnieć¹⁶⁷⁸. Czuję, że jak ślubu dokonam, jak onej¹⁶⁷⁹ zbawionej duszy będę mógł rzec: wszystkim ci spełnił, com przyobiegał — dopiero mnie popuści. A pierwej — nie! Nie utrzymalibyście mnie i na powrozie w Bogdańcu...

Po tych słowach stało się w izbie cicho, tak że słyhać było muchy latające pod pułapem.

— Ma-li skapieć w Bogdańcu, to niech lepiej jedzie — ozwała się wreszcie Jagienka.

Maćko założył obie ręce na kark, jak miał zwyczaj czynić w chwilach wielkiego frasunku¹⁶⁸⁰, po czym westchnął ciężko i rzekł:

— Ej, mocny Boże!...

Jagienka zaś mówiła dalej:

— Zbyszku, ale ty przysięgnij, że jeżeli cię Bóg zachowa, to nie ostaniesz tutaj, jeno powrócisz do nas.

— Co bym nie miał wrócić! Juźci nie ominę Spychowa, ale tu nie ostanę.

— Bo — ciągnęła dalej cichszym nieco głosem dziewczyna — jeśli ci o tę truchelkę chodzi, to my ci ją zawieziem do Krześni...

— Jaguś! — zawołał z wybuchem Zbyszko.

I w pierwszej chwili uniesienia i wdzięczności padł jej do nóg.

Smutek

ROZDZIAŁ TRZYDZIESTY ÓSMY

Stary rycerz pragnął koniecznie towarzyszyć Zbyszkowi do wojsk księcia Witoldowych¹⁶⁸¹, ale ów nie dał sobie nawet o tym mówić. Uparł się jechać sam, bez pocztu, bez wozów, z trzema tylko konnymi pacholkami, z których jeden miał wieść spyżę¹⁶⁸², drugi zbroję i ubiory, trzeci niedźwiedzie skóry do spania. Próżno Jagienka i Maćko błagali go, by wziął z sobą chociaż Hławę, jako giermka wypróbowanej siły i wierności. Uparł się i nie chciał, mówiąc, że trzeba mu o tej boleści, która go toczy¹⁶⁸³, zapomnieć, a obecność giermka przypominałaby mu właśnie wszystko, co było i przeszło.

Ale jeszcze przed jego wyjazdem toczyły się ważne narady nad tym, co uczynić ze Spychowem. Maćko radził tę majątność sprzedać. Mówił, iż to jest ziemia nieszczęсна, która nikomu nie przyniosła nic prócz klęsk i niedoli. W Spychowie dużo było wszelakiego bogactwa, począwszy od pieniędzy aż do zbroi, koni, szat, kozuchów, drogich

¹⁶⁷⁴wnętrzu — dziś popr.: wnętrzu. [przypis edytorski]

¹⁶⁷⁵śluzy, słozy (daw.) — lzy. [przypis edytorski]

¹⁶⁷⁶skapieć (daw.) — umrzeć. [przypis edytorski]

¹⁶⁷⁷łącno (daw.) — łatwo. [przypis edytorski]

¹⁶⁷⁸przepomnieć (daw.) — zapomnieć. [przypis edytorski]

¹⁶⁷⁹onej (daw.) — tej. [przypis edytorski]

¹⁶⁸⁰frasunek (daw.) — smutek. [przypis edytorski]

¹⁶⁸¹Witold Kiejstutowicz, zwany Wielkim — (ok. 1350–1430), wielki książę litewski, brat stryjeczny Władysława Jagiełły. W latach 1382–1385 oraz 1390 przejściowo sprzymierzony z Krzyżakami przeciw Jagielle. [przypis edytorski]

¹⁶⁸²spyża (daw.) — pożywienie, prowiant. [przypis edytorski]

¹⁶⁸³toczyć — tu: zżerać od środka. [przypis edytorski]

skór, kosztownych sprzętów i stad, więc Maćkowi chodziło w duszy o to, aby owym bogactwem wspomóc Bogdaniec, który miłszy był mu od wszystkich innych ziem. Radzili tedy¹⁶⁸⁴ nad tym długo, ale Zbyszko żadną miarą nie chciał się zgodzić na sprzedaż.

— Jakoże mi — mówił — Jurandowe kości przedawać? Tak ci to mu się mam wypłacić za one dobrodziejstwa, którymi mię obsypał?

— Obiecaliśmy ci wziąć Danusią truchłeczkę¹⁶⁸⁵ — odrzekł Maćko — możemy i Juranda ciało zabrać.

— Ba, on tu z ojcami, a bez ojców będzie mu się cniło¹⁶⁸⁶ w Krześni. Weźmiecie Danuskę, to on tu ostanie z dala od dziecka, weźmiecie i jego, to tu ojcie sami ostaną.

— Bo ty nie baczysz¹⁶⁸⁷, że Jurand w raju wszystkich co dzień ogląda, a ojciec Kaleb powiada, że on w raju — odpowiedział stary rycerz.

Ale ksiądz Kaleb, który był po stronie Zbyszka, rzekł:

— Dusza w raju, ale ciało na ziemi aż do dnia sądu.

Maćko zaś zastanowił się nieco i idąc dalej za własną myślą, dodał:

— Jużci, takiego chyba Jurand nie widzi, któren nie został zbawion, na to wszelako¹⁶⁸⁸ nie ma rady.

— Co tu wyroków boskich dochodzić! — odrzekł Zbyszko. — Ale i tego nie daj Bóg, aby tu obcy człek nad tymi świętymi prochami mieszkał. Lepiej tu wszystkich ostawię, a Spychowa nie przedam, choćby mi za niego księstwo dawali.

Po tych słowach wiedział już Maćko, że nie ma rady, bo znał uporczywość bratanka i wielbił ją w głębi duszy na równi ze wszystkim, co tylko w młodzianku było.

Więc po chwili rzekł:

— Prawda jest, że pod włos¹⁶⁸⁹ mi chłop mówi, ale w tym, co mówi, to praw¹⁶⁹⁰.

I zafrasował się¹⁶⁹¹, bo jednakże nie wiedział, co czynić.

Ale Jagienka, która milczała dotychczas, wystąpiła z nową radą:

— Żeby tak znaleźć pocziwego człeka, co by tu rządził alibo dzierzawą Spychów wziął, to by była wyborna rzecz. Najśluszniej by wydzierzawić, bo nijakich nie mielibyście kłopotów, jeno gotowy grosz¹⁶⁹². Może by Tolima?... Stary on jest i więcej się na wojnie niż na gospodarstwie rozumie, ale jeśli nie on, to może ojciec Kaleb?...

— Miła panno! — odpowiedział na to ksiądz Kaleb — obu nam z Tolimą ziemia się patrzy, ale ta, która nas pokryje, nie ta, po której chodzimy.

I to rzekłszy, zwrócił się do Tolimy:

— Prawda, stary?

Więc Tolima ogarnął dłonią spiczaste ucho i zapytał:

— O co chodzi? — a gdy mu powtórzono głośniejsze, rzekł:

— Święta to prawda. Nie do gospodarstwa ja! Topór głębiej orze od pługa... Pana i dziecko to bym rad¹⁶⁹³ jeszcze pomścił...

I wyciągnął chude, lecz żyłaste dłonie z zakrzywionymi na kształt szponów drapieżnego ptaka palcami, po czym zwracając swą siwą, podobną do wilczej głowę w stronę Maćka i Zbyszka dodał:

— Na Niemców, wasze moście, mnie weźcie — to moja służba!

I miał słuszość. Przysporzył on niemało bogactwa Jurandowi, ale tylko drogą wojny i łupu — nie gospodarstwem.

Więc Jagienka, która przez czas tej rozmowy namyślała się, co ma powiedzieć, rzekła znów:

Trup, Grób

Starość

Sługa, Zemsta

¹⁶⁸⁴tedy (daw.) — więc, zatem. [przypis edytorski]

¹⁶⁸⁵truchłeczka (daw.) — trumienka. [przypis edytorski]

¹⁶⁸⁶cnić się (daw.) — tęsknić za czymś, martwić się, nudzić. [przypis edytorski]

¹⁶⁸⁷baczyć (daw.) — patrzeć, uważać, zwracać uwagę. [przypis edytorski]

¹⁶⁸⁸wszelako (daw.) — jednak. [przypis edytorski]

¹⁶⁸⁹pod włos — tu: niezgodnie z moimi oczekiwaniami. [przypis edytorski]

¹⁶⁹⁰praw (daw.) — ma rację. [przypis edytorski]

¹⁶⁹¹frasować się (daw.) — smucić się. [przypis edytorski]

¹⁶⁹²gotowy grosz (daw.) — gotówka. [przypis edytorski]

¹⁶⁹³rad (daw.) — chętnie. [przypis edytorski]

— Tu by się patrzył¹⁶⁹⁴ człek młody, a nie bojący, bo zaś ściana¹⁶⁹⁵ krzyżacka obok; taki, powiadam, co by się przed Niemcami nie tylko nie chował, ale jeszcze ich szukał, więc tak myślę, że nie przymierzając Hława — w sam raz by się do tego nadawał...

— Obaczcie, jak to uradza! — rzekł Maćko, któremu, pomimo całej miłości do Jagienki, nie chciało się w głowie pomieścić, by w takiej sprawie zabierała głos niewiasta, a do tego dziewczka przetowłosa¹⁶⁹⁶.

Ale Czech podniósł się z ławy, na której siedział, i rzekł:

— Bóg na mnie patrzy, że rad bym z panem Zbyszkciem na wojnę iść, bośmy już razem trocha Niemców wyluskali — i jeszcze by się zdarzyło... Ale jeśli mam zostawać, to bym tu został... Tolima mi przyjaciel i on mnie zna... Ściana krzyżacka obok, to i co? To właśnie! A obaczmy, komu się somsiędztwo¹⁶⁹⁷ wpierw uprzykrzy! Miałbym się ja ich bać, to niech oni się mnie boją. Nie daj też, Panie Jezu, abym ja waszym gościom krzywdę w gospodarstwie czynił i k'sobie¹⁶⁹⁸ wszystko garnął. W tym panienka za mną poświadczy, bo wie, iżebym wołał szczeznąć¹⁶⁹⁹ sto razy niżli jej nierzetelne oczy pokazać... Na gospodarstwie tyle się znam, ilem się go w Zgorzelicach napatrzył, ale tak miarkuję¹⁷⁰⁰, że więcej tu trzeba toporem i mieczem niż pługiem gospodarzyć. I to wszystko wielce mi jest po myśli, jeno, że przecie, tak... niby tu zostać...

— To i co? — zapytał Zbyszko. — Czego się ociągasz?

A Hława zmieszał się wielce i tak dalej, zająkując się, mówił:

— Niby, że jak panienka odjedzie, to z nią i wszyscy odjadą. Wojować — dobrze i gospodarzyć też, ale tak samemu... bez nijakiej pomocy. Okrutnie by mi się tu cniło¹⁷⁰¹ bez panienki i bez... tego, jako właśnie chciałem rzec... i jako że panienka nie sama jeździła po świecie... to jakby mi tu nikt nie pomógł... to nie wiem!

— O czym ten chłop gada? — spytał Maćko.

— Rozum macie bystry, a niceście nie pomiarkowali — odrzekła Jagienka.

— Bo co?

A ona zamiast odpowiedzi zwróciła się do giermka:

— A jakby tak Anula Sieciechówna z tobą ostała — wytrzymałbyś?

Na to Czech grzmotnął się do jej nóg, aż kurz powstał z polepy¹⁷⁰².

— I w piekle bym z nią wytrzymał! — zawołał obejmując jej stopy.

Zbyszko, usłyszawszy ten okrzyk, patrzył ze zdumieniem na giermka, gdyż poprzednio o niczym nie wiedział i niczego się nie domyślał, a Maćko dziwił się także temu w duszy, ile to niewiasta znaczy we wszystkich ludzkich sprawach i jak przez nią każda rzecz może się udać albo też zgoła chybić.

— Bóg łaskaw — mruknął — że już ja do nich nieciekaw.

Jednakże Jagienka, zwróciwszy się znów do Hławy, rzekła:

— To teraz trzeba nam jeno wiedzieć, czy i Anula z tobą wytrzyma.

I zawołała Sieciechównę, a ta weszła, wiedząc lub domyślając się widocznie, o co chodzi, gdyż weszła z zasłoniętym ramieniem oczyma i z głową spuszczoną tak, że widać było tylko rozbiór jej jasnych włosów, które rozjaśniał jeszcze bardziej padający na nie promień słońca. Naprzód zatrzymała się przy odrzwiach, potem skoczywszy ku Jagience, padła przed nią na kolana i ukryła twarz w fałdach jej spódnicy.

A Czech klęknął koło niej i rzekł do Jagienki.

— Pobłogosławcie nas, panienko.

Miłość

¹⁶⁹⁴patrzyć się — tu: wydawać się na właściwym miejscu. [przypis edytorski]

¹⁶⁹⁵ściana — tu: granica. [przypis edytorski]

¹⁶⁹⁶przetowłosa (daw.) — jasnowłosa. [przypis edytorski]

¹⁶⁹⁷somsiędztwo — dziś popr.: sąsiedztwo. [przypis edytorski]

¹⁶⁹⁸k'sobie (daw.) — do siebie. [przypis edytorski]

¹⁶⁹⁹szczeznąć — umrzeć. [przypis edytorski]

¹⁷⁰⁰miarkować — uważać, orientować się. [przypis edytorski]

¹⁷⁰¹cnić się (daw.) — tęsknić za czymś, martwić się, nudzić. [przypis edytorski]

¹⁷⁰²polepa — gliniana podłoga. [przypis edytorski]

ROZDZIAŁ TRZYDZIESTY DZIEWIĄTY

Nazajutrz nadeszła chwila odjazdu Zbyszka. On sam siedział wysoko na roslym koniu bojowym, a swoi otaczali go dokoła. Jagienka, stojąc wedle¹⁷⁰³ strzemia, wznosiła ku młodziankowi w milczeniu swe smutne niebieskie oczy, jakby chcąc przed rozstaniem napatrzeć się na niego do woli. Maćko razem z księdzem Kalebem przy drugim strzemienu, a tuż obok giermek z Sieciechówną. On zwracał głowę to w jedną, to w drugą stronę, zamieniając z nimi takie krótkie słowa, jakie zwykle wypowiada się przed długą podróżą: „Ostańcie zdrowi!” — „Niech cię Bóg prowadzi!” — „Czas już!” — „Hej, czas!” Poprzednio już był pożegnał się ze wszystkimi i z Jagienką, którą pod nogi podjął, dziękując jej za życzliwość. A teraz, gdy spoglądał na nią z wysokiego rycerskiego siodła, miał ochotę powiedzieć jej jeszcze jakie dobre słowo, gdyż jej wzniesione oczy i twarz mówiły mu tak wyrażnie: „Wróć!” — że serce wzbierało mu rzetelną wdzięcznością.

Pożegnanie

I jak gdyby odpowiadając na tę jej niemą wymowę, rzekł:

— Jaguś, ku tobie jako ku siostrze¹⁷⁰⁴ rodzonej... Wiesz!... Nic więcej nie rzekę!

— Wiem. Bóg ci zapłać.

— I o stryjcę pamiętaj.

— I ty pamiętaj.

— Jużci, wróć, jeśli nie zginę.

— Nie giń.

Raz już, w Płocku, gdy wspomniał o wyprawie, powiedziała mu tak samo: „Nie giń”, ale teraz słowa te wyszły z jeszcze większej głębi jej duszy i może dla ukrycia łez pochyliła się przy tym tak, że czoło jej dotknęło na chwilę kolana Zbyszka.

A tymczasem pacholki konni przy bramie trzymający juczne konie, gotowi już do drogi, poczęli śpiewać:

Śpiew

Nie zginie pierścień, złocisty pierścień

Nie zginie.

Kruk go odniesie, z pola odniesie

Dziewczynie.

— W drogę! — zawołał Zbyszko.

— W drogę.

— Boże cię prowadź! Matko Najświętsza!...

Zatętniły kopyta na drewnianym zwodzonym moście, jeden z koni zarżał przeciągle, inne poczęły parskać i orszak ruszył.

Ale Jagienka, Maćko, ksiądz, Tolima oraz Czech ze swą niewiastą i ci słudzy, którzy zostawali w Spychowie, wyszli na most i patrzyli na odjeżdżających. Ksiądz Kaleb żegnał ich krzyżem czas długi, aż gdy wreszcie znikli za wysokimi krzami¹⁷⁰⁵ olszyny, rzekł:

— Pod tym znakiem nie dosięgnie ich zła przygoda.

A Maćko dodał:

— Pewnie, ale i to też dobrze, że konie czyniły parskanie okrutne.

*

Lecz i oni nie zostali już długo w Spychowie. Po dwóch tygodniach załatwił stary rycerz sprawę z Czechem, który osiadł dzierżawą na majątności, sam zaś na czele długiego szeregu wozów otoczonych zbrojną czeladzią¹⁷⁰⁶ ruszył z Jagienką w stronę Bogdańca. Niezupelnie radzi¹⁷⁰⁷ patrzyli na owe wozy ksiądz Kaleb i stary Tolima, bo, prawdę rzekłszy, Maćko złupił trochę Spychów — ale ponieważ Zbyszko całkiem zdał na niego rządy — nikt nie śmiał mu się sprzeciwić. Zresztą byłby zabrał jeszcze więcej, gdyby go nie była hamowała Jagienka, z którą sprzeczał się wprawdzie, wydziewając na „babskie rozumy” — ale której słuchał jednak prawie we wszystkim.

Chciwość

¹⁷⁰³wedle (daw.) — obok. [przypis edytorski]

¹⁷⁰⁴siostrze — dziś popr.: siostrze. [przypis edytorski]

¹⁷⁰⁵kierz (daw.) — krzak. [przypis edytorski]

¹⁷⁰⁶czeladź — służba. [przypis edytorski]

¹⁷⁰⁷rad (daw.) — zadowolony. [przypis edytorski]

Trumny Danusinej nie wieźli jednak, gdyż skoro Spychów nie został sprzedany, Zbyszko wołał, aby została z ojcami.

Wieźli natomiast moc pieniędzy i różnych bogactw, w znacznej części złupionych swego czasu na Niemcach w rozlicznych bitwach, które stoczył z nimi Jurand. Toteż Maćko, spoglądając teraz na ładowne, pokryte rogożami¹⁷⁰⁸ wozy, radował się w duszy na myśl, jak wspomógł i urządził Bogdaniec. Zatrzymała mu jednak tę radość obawa, że Zbyszko może polec, ale znając sprawność rycerską młodzianka, nie tracił jednak nadziei, że wróci szczęśliwie, i z rozkoszą o tej chwili rozmyślał.

— Może to Bóg tak chciał — mówił sobie — żeby wpiery dostał Zbyszko Spychów, a potem Moczydoły i wszystko, co po opacie¹⁷⁰⁹ zostało? Niech jeno¹⁷¹⁰ wróci szczęśliwie, to mu kasztel¹⁷¹¹ godny w Bogdańcu wystawie; a wtedy obaczmy!...

Tu przypomniało mu się, że Cztan z Rogowa i Wilk z Brzozowej pewnie niezbyt mile go przyjmą i że może trzeba się będzie z nimi potykać, ale o to nie dbał, równie jak stary koń bojowy nie dba, gdy mu do bitwy iść przyjdzie. Zdrowie mu wróciło, czuł siłę w kościach i wiedział, że tym zabijakom, groźnym wprawdzie, ale nie mającym nijakiego ćwiczenia rycerskiego, łatwo da rady. Wprawdzie co innego mówił przed niedawnym czasem Zbyszkowi — mówił to jednak tylko dlatego, by go do powrotu skłonić.

„Hej! szczuka¹⁷¹² ja, a oni kielbie¹⁷¹³ — myślał — niech mi lepiej od głowy nie zachodzą!” Natomiast zaniepokoiło go co innego: Zbyszko Bóg wie kiedy oto wróci, a przy tym Jagienkę uważa całkiem tylko za siostrę. Nuż dziewczka patrzy na niego też jak na brata i nuż nie zechce czekać na jego niepewny powrót?

Więc zwrócił się do niej i rzekł:

— Słuchaj, Jagna, nie mówię ja o Cztanie i Wilku, bo to grube chłopiska i nie dla ciebie. Tyś teraz dwórka!... Ale wedle tego¹⁷¹⁴, że to roki ci są!... Już nieboszczyk Zych powiadał, że czujesz Bożą wolę, a to temu kilka lat... Bo ja tam wiem! Mówią, że jak dziewczce za ciasno we wianusku, to ci sama gotowa szukać takiego, co by jej go z głowy zdjął... Ma się rozumieć, że ni Cztan, ni Wilk... Ale jakoż miarkujesz¹⁷¹⁵?

— O co wy się pytacie?

— Nie wydasz-li ty się za kogo bądź?

— Ja?... Ja mniszką ostanę.

— Nie powiadaj byle czego! A jak Zbyszko wróci?

Ale ona potrząsnęła głową:

— Mniszką ostanę.

— No, a jakby cię pokochał? Jakby cię prosił okrutnie?

Na to dziewczyna odwróciła zarumienioną twarz do pola, ale wiatr, który właśnie od pola wiał, przyniósł Maćkowi cichą odpowiedź:

— To nie ostanę.

ROZDZIAŁ CZTERDZIESTY

Zabawili czas jakiś w Płocku, aby się z dziedzictwem i z testamentem opatowym¹⁷¹⁶ uładzić¹⁷¹⁷, a potem, zaopatrzeni w należyte dokumenta, ruszyli dalej, niewiele wypoczywając w drodze, która była łatwa i bezpieczna, gdyż upał osuszył błota, pozwał rzeki, a gościńce szły krajem spokojnym, zamieszkałym przez lud swojacki i gościnny. Z Sieradza pchnął¹⁷¹⁸ jednak ostrożny Maćko pacholka do Zgorzelic, ażeby o przybyciu swoim i Jagienkowym oznajmić, skutkiem czego Jaśko, brat Jagienki, wyskoczył ku nim na pół drogi i na czele dwudziestu zbrojnych parobków odprowadził ich do domu.

Było przy tym spotkaniu niemało radości, powitań i okrzyków. Jaśko podobny był

¹⁷⁰⁸rogoża (daw.) — mata upleciona z лыka lub z sitowia. [przypis edytorski]

¹⁷⁰⁹opat — wyższy przełożony w męskim zakonie kontemplacyjnym. [przypis edytorski]

¹⁷¹⁰jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

¹⁷¹¹kasztel (daw.) — zameczek, niewielka twierdza. [przypis edytorski]

¹⁷¹²szczuka (daw.) — szczupak. [przypis edytorski]

¹⁷¹³kielb — ryba słodkowodna z rodziny karpiowatych. [przypis edytorski]

¹⁷¹⁴wedle tego — tu: mówiąc o tym. [przypis edytorski]

¹⁷¹⁵miarkować — tu: myśleć. [przypis edytorski]

¹⁷¹⁶opat — przełożony w męskim zakonie kontemplacyjnym. [przypis edytorski]

¹⁷¹⁷uładzić — dojść do porządku. [przypis edytorski]

¹⁷¹⁸pchnąć — tu: wysłać. [przypis edytorski]

Siła

Miłość niespełniona

Brat

zawsze do Jagienki jak dwie krople wody, ale już ją przerósł, chłopak był na schwał: dziarski, wesoły jak nieboszczyk Zych, po którym ochotę do ciągłego śpiewania odziedziczył, a żywy jak skra. Poczuł się też już w latach, w sile i za dojrzałego męża się uważał, bo rządził swymi pacholkami jak prawy¹⁷¹⁹ wódz, a oni w mig każdy jego rozkaz spełniali, bojąc się widocznie jego powagi i władzy.

Dziwili się więc temu Maćko i Jagienka, a on dziwił się także z wielką uciechą urodzie i dworności siostry, której od dawna nie widział. Mówił przy tym, że już się ku niej wybierał i że maluczko, a byliby go w domu nie zastali, gdyż i tak trzeba mu świat obaczyć, o ludzi się otrzeć, ćwiczenia rycerskiego nabrać i sposobność tu i owdzie znaleźć do potykania się z wędrownymi rycerzami.

— Świat i obyczaje ludzkie poznać — rzekł mu na to Maćko — dobra jest to rzecz, gdyż uczy to, jak się w każdej przygodzie znaleźć, co powiedzieć, i wzmaga przyrodzony rozum. Ale co do potykania się, lepiej, że ja ci powiem, iżeś na to jeszcze za młody, niż żeby ci to miał jaki obcy rycerz powiedzieć, któren¹⁷²⁰ by cię przy tym wyśmiać nie omieszkiał¹⁷²¹.

— To by po tym śmiechu zapłakał — odrzekł na to Jaśko — a jeśli nie on, to jego żona i dzieci.

I spojrzął z okrutną zuchwałością przed siebie, jakby chciał rzec wszystkim wędrownym rycerzom na świecie: „Gotujcie się na śmierć!” Lecz stary rycerz z Bogdańca zapytał:

— A Cztan i Wilk ostawili tu was w spokoju? Bo to oni radzi na Jagienkę patrzyli.

— Ba! Wilk zabity na Śląsku. Chciał tam jednego kasztelu¹⁷²² niemieckiego dobyć i dobył, ale że go kłoda z murów przywalili, więc po dwóch dniach ostatnią parę¹⁷²³ puścił.

— To go szkoda. Chadzał i jego ojciec na Niemców do Śląska, którzy tam nasz naród cisną — i łupy z nich brał... Najgorsze to dobywanie zamków, bo przy nim ni zbroja, ni ćwiczenie rycerskie nie pomoże. Da Bóg, że tam książę Witold¹⁷²⁴ nie będzie zamków dobywał, jeno w polu Krzyżaków gnębił... A Cztan? Co z nim słychać?

Jaśko począł się śmiać:

— Cztan się ożenił! Wziął córkę kmiecia¹⁷²⁵ z Wysokiego Brzegu, sławną z urody. Hej! nie tylko gładka¹⁷²⁶ dziewczka, ale i zaradna, bo Cztanowi niejeden woli z drogi ustąpić, a ona go po włochatym pysku bije i za nozdrza ci go wodzi¹⁷²⁷ jako niedźwiedzia na łańcuchu.

Rozweselił się usłyszawszy to stary rycerz.

— Widzisz ją! wszystkie baby jednaki! Jagienka, i ty taka będziesz! Chwała Bogu, że nie było z tymi dwoma zabijakami kłopotu, bo szczerze mówiąc, aże mi to dziwno, że na Bogdańcu złości nie wywarli.

— Cztan chciał, ale Wilk, który był mądrzejszy, nie dał mu. Przyjechał do nas do Zgorzelic pytać, co się z Jagienką stało? Rzekłem, iż pojechała po opatowe dziedzictwo. A on powiada: „Czemu zaś mi Maćko o tym nie mówili?” Więc ja znów na to: „A cóż to, Jagienka twoja, żeby ci się mieli opowiadać?” On też, pomyślawszy chwilę: „Prawda, mówi, że nie moja”. I jako to rozum miał bystry, zaraz widać pomiarkował¹⁷²⁸, że was i nas sobie zjedna, jeśli Bogdańca będzie przed Cztanem bronił. Potykali się też na Ławicy wedle Piasków i poszczerbili się wzajem, a potem pili na umór, jak to im się zawdy¹⁷²⁹ przytrafiało.

— Panie świeć nad Wilkową duszą! — rzekł Maćko.

Ślub, Kobieta

¹⁷¹⁹prawy (daw.) — prawdziwy. [przypis edytorski]

¹⁷²⁰któren — dziś popr.: który. [przypis edytorski]

¹⁷²¹omieszkąć — zaniedbać zrobienia czegoś. [przypis edytorski]

¹⁷²²kastel (daw.) — zameczek, niewielka twierdza. [przypis edytorski]

¹⁷²³ostatnia para — ostatni dech. [przypis edytorski]

¹⁷²⁴Witold Kiejstutowicz, zwany Wielkim — (ok. 1350–1430), wielki książę litewski, brat stryjeczny Władysława Jagiełły. W latach 1382–1385 oraz 1390 przejściowo sprzymierzony z Krzyżakami przeciw Jagielle. [przypis edytorski]

¹⁷²⁵kmieć — zamożny chłop, posiadający własne gospodarstwo. [przypis edytorski]

¹⁷²⁶gładki (daw.) — piękny. [przypis edytorski]

¹⁷²⁷wodzić (daw.) — prowadzić. [przypis edytorski]

¹⁷²⁸pomiarkować (daw.) — zorientować się. [przypis edytorski]

¹⁷²⁹zawdy (daw.) — zawsze. [przypis edytorski]

I odetchnął głęboko, rad, że w Bogdańcu nie znajdzie innych szkód nad te, których długa jego nieobecność mogła być przyczyną.

Jakoż i nie znalazł; owszem, pomnożył się nawet dobytek w stadach, a z niewielkiego stadka świerzop¹⁷³⁰ były już żrebaki dwulatki, niektóre — po bojowych fryzyjskich¹⁷³¹ ogierach — nad zwykłą miarę rosły i silne. Szkoda znalazła się tylko w tym, że kilku brańców¹⁷³² uciekło, ale niewielu, bo mogli uciekać wyłącznie do Śląska, a tam niemieccy lub zniemczeni rabusie-rycerze¹⁷³³ gorzej obchodzili się z jeńcami niż szlachta polska. Stare, ogromne domosko pochyliło się jednakże znacznie do upadku. Popękały polepy¹⁷³⁴, skrzywiły się ściany i pułapy, a modrzewiowe belki zrębane przed dwustu albo więcej laty poczęły próchnieć. We wszystkich izbach, które zamieszkiwał ongi¹⁷³⁵ liczny rój Gradów Bogdanieckich, zaciekało w czasie obfitych dżdżów¹⁷³⁶ letnich. Dach zdziurawiał i pokrył się całymi kępami zielonych i rudych mchów. Cała budowa przysiadła i wyglądała jak grzyb rozłożysty, ale zmurszały.

— Żeby był starunek¹⁷³⁷, to by jeszcze trwało, bo od niedawna zaczęło się psować — mówił Maćko do starego karbowego¹⁷³⁸ Kondrata, który pod nieobecność panów zawiadował majątnością.

A po chwili:

— Ja bym i tak do śmierci domieszkiał, ale Zbyszkowi kasztel¹⁷³⁹ się patrzy.

— O dla Boga! Kasztel?

— He! Albo co?

Była to ulubiona myśl starego postawić Zbyszkowi i przyszłym jego dzieciakom kasztel¹⁷⁴⁰. Wiedział, że szlachcica, który nie w zwykłym dworcu, ale za rowem i często-kołem¹⁷⁴¹ siedzi, a przy tym czatownię¹⁷⁴² ma, z której straż spogląda na okolicę, zaraz i sąsiedzi „za coś uważają” — i o urząd mu łatwiej. Dla siebie niewiele już żądał Maćko, ale dla Zbyszka i jego synów nie chciał na małym poprzestać, tym bardziej teraz, gdy majątność wzrosła tak znacznie.

„Niechby jeszcze Jagienkę wziął — myślał — a z nią Moczydoły i opatowe dziedzictwo: nikt by w okolicy nie był z nami na równi — co daj Boże!”

Ale to wszystko zależało od tego, czy Zbyszko wróci — a to była rzecz niepewna i zależna od łaski boskiej. Mówił sobie tedy¹⁷⁴³ Maćko, że trzeba mu być teraz z Panem Bogiem jak najlepiej i nie tylko w niczym mu się nie narazić, ale czym można, to go zjednać. W tej chęci nie żałował dla kościoła w Krześni ni wosku, ni odsepów¹⁷⁴⁴, ni zwierzyny, a pewnego wieczora przyjechawszy do Zgorzelic, tak rzekł do Jagienki:

— Do Krakowa ci jutro jadę, do grobu Świętej naszej królowej Jadwigi¹⁷⁴⁵.

A ona aż zerwała się z ławy ze strachu.

— Zaliście¹⁷⁴⁶ dostali jaką złą nowinę?

— Nijakiej nowiny nie było, bo i nie mogło jeszcze być. Ale ty pamiętasz, jako wtedy, gdym chorzał od tego zadziora w boku — co toście, wiesz, po bobry ze Zbyszkciem chodzili — ślubowałem, że jeśli Bóg mi wróci zdrowie, to do tego grobu pójdę. Bardzo

¹⁷³⁰świerzopa — klacz. [przypis edytorski]

¹⁷³¹fryzyjski — pochodzący z Fryzji, krainy nad Morzem Północnym, obecnie stanowiącej pogranicze Niemiec, Danii i Holandii. [przypis edytorski]

¹⁷³²braniec (daw.) — jeniec. [przypis edytorski]

¹⁷³³rycerz rozbójnik (niem. *Raubritter*) — rycerz utrzymujący się z rabunku. [przypis edytorski]

¹⁷³⁴polepa — gliniana podłoga. [przypis edytorski]

¹⁷³⁵ongi (daw.) — dawniej. [przypis edytorski]

¹⁷³⁶dżdże (daw.) — deszcze. [przypis edytorski]

¹⁷³⁷starunek (daw.) — opieka. [przypis edytorski]

¹⁷³⁸karbouy — osoba nadzorująca pracę chłopów. [przypis edytorski]

¹⁷³⁹kasztel (daw.) — zameczek, niewielka twierdza. [przypis edytorski]

¹⁷⁴⁰kasztel (daw.) — zameczek, nieduża twierdza. [przypis edytorski]

¹⁷⁴¹częstokół — palisada, wał z zaostzonych bali. [przypis edytorski]

¹⁷⁴²czatownia — wartownia. [przypis edytorski]

¹⁷⁴³tedy (daw.) — więc, zatem. [przypis edytorski]

¹⁷⁴⁴odsep — opłata w formie odsypanej maki. [przypis edytorski]

¹⁷⁴⁵Jadwiga — (ok. 1374–1399), córka Ludwika Węgierskiego, w 1384 koronowana na króla Polski (prawo nie przewidywało wówczas koronacji królowej), w 1386 poślubiła Władysława Jagiełłę, co dało początek unii polsko-litewskiej. [przypis edytorski]

¹⁷⁴⁶zali (daw.) — czy. [przypis edytorski]

mi wonczas wszyscy te chęć chwalili. I pewnie! Ma tam Pan Bóg dość świętej czeladzi¹⁷⁴⁷, ale przecie byle święty nie znaczy i tam tyle, co nasza Pani, której urazić nie chcę i wskrós tej przyczyny¹⁷⁴⁸, że mi i o Zbyszka chodzi.

— Prawda! jako żywo! — rzekła Jagienka. — Ale żeście dopiero z takiej okrutnej wędrówki wrócili...

— To i co! Wolę już wszystko naraz odbyć, a potem siedzieć spokojnie doma¹⁷⁴⁹ aż do Zbyszkowego powrotu. Niech jeno¹⁷⁵⁰ królowa nasza wstawi się za nim do Pana Jezusa, to mu przy dobrej zbroi i dziesięciu Niemców nie poradzi... Będę potem z lepszą nadzieją kasztel budował.

— Ale też kości macie niepożyte¹⁷⁵¹!

— Pewnie, żem jeszcze jary¹⁷⁵². Powiem ci też i co innego. Niech Jaśko, którego się w drogę rwie, jedzie ze mną. Jam człek doświadczony i pohamować go potrafię. A gdyby przygoda się jaka trafiła — bo to chłopaka ręce swędzą — to wiesz przecie, że i potykać mi się nie nowina, zarówno pieszo, jak konno — na miecze alibo na topory...

— Wiem! Nikt go lepiej od was nie ustrzeże.

— Ale tak myślę, że nie przygodzi się¹⁷⁵³ potykać, bo póki królowa żyła, to pełno bywało w Krakowie obcych rycerzy, którzy jej urodę chcieli oglądać — ale teraz wolą do Malborka ciągnąć, bo tam beczki z małmazją¹⁷⁵⁴ pękatsze.

— Ba! przecie jest nowa królowa¹⁷⁵⁵.

A Maćko skrzywił się i machnął ręką:

— Widziałem! — i nic więcej nie rzekę — rozumiesz.

Po chwili zaś dodał:

— Za trzy albo cztery niedziele¹⁷⁵⁶ będziemy z powrotem.

Jakoż tak się stało. Kazał tylko stary rycerz poprzysiąc Jaśkowi na rycerską cześć i na głowę św. Jerzego, że się w żadną dalszą drogę nie będzie napierał¹⁷⁵⁷ — i wyjechali.

W Krakowie stanęli bez przygody, bo kraj był spokojny, a od wszelkich napadów ze strony zniemczonych książątek granicznych i zbójów-rycerzy niemieckich ubezpieczał go strach przed potęgą Królestwa i męstwem mieszkańców. Po odprawieniu ślubów dostali się przez Powalę z Taczewa¹⁷⁵⁸ i kniazika Jamonta na dwór królewski. Myślał Maćko, że i na dworze, i po urzędach będą go skwapliwie¹⁷⁵⁹ wypytawali o Krzyżaków, jako członka, który ich przeznał¹⁷⁶⁰ dobrze i który im się z bliska przypatrywał. Ale po rozmowie z kanclerzem i z miecznikiem krakowskim przekonał się ze zdziwieniem, że wiedzą oni o Krzyżakach nie tylko nie mniej, ale więcej od niego. Wiedzano wszystko aż do najdrobniejszych szczegółów, co się działo i w samym Malborku, i w innych, choćby najodleglejszych zamkach. Wiedzano, jakie są komendy, jaka gdzie liczba żołnierza, jaka ilość dział, ile czasu potrzeba na zebranie wojsk, jakie są zamiary Krzyżaków na wypadek wojny. Wiedzano nawet o każdym komturze¹⁷⁶¹, czy jest człowiek porywczy i zapalczywy, czy rozważny, a zapisywano wszystko tak troskliwie, jakby wojna miała jutro wybuchnąć.

Stary rycerz uradował się tym w sercu wielce, zrozumiał bowiem, że do owej wojny gotują się daleko rozważniej, rozumniej i potężniej w Krakowie niż w Malborku. „Pan Jezus dał nam takie albo i większe męstwo — mówił sobie Maćko — a widać większy rozum i większą zapobiegliwość”. I tak wówczas było. Dowiedział się też niebawem, skąd

Wojna, Rozum

¹⁷⁴⁷czeladź — służba. [przypis edytorski]

¹⁷⁴⁸wskrós tej przyczyny (daw.) — dlatego. [przypis edytorski]

¹⁷⁴⁹doma (daw.) — w domu. [przypis edytorski]

¹⁷⁵⁰jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

¹⁷⁵¹niepożyty (daw.) — niepokonany, nie do zniszczenia. [przypis edytorski]

¹⁷⁵²jary (daw.) — mocny. [przypis edytorski]

¹⁷⁵³przygodzić się (daw.) — przydarzyć się. [przypis edytorski]

¹⁷⁵⁴małmazja — słodkie wino greckie. [przypis edytorski]

¹⁷⁵⁵Anna Cylejska — (ok. 1380–1416 w Krakowie), druga żona Władysława Jagiełły, wnuczka Kazimierza Wielkiego. [przypis edytorski]

¹⁷⁵⁶niedziela (daw.) — tydzień. [przypis edytorski]

¹⁷⁵⁷napierać się (daw.) — upierać się, usilnie na coś namawiać. [przypis edytorski]

¹⁷⁵⁸Mikołaj Powal z Taczewa — (ok. 1380 – ok. 1415), rycerz i dyplomata, powołany do rady wojennej przed bitwą pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

¹⁷⁵⁹skwapliwie (daw.) — chętnie. [przypis edytorski]

¹⁷⁶⁰przeznać (daw.) — poznać. [przypis edytorski]

¹⁷⁶¹komtur — zwierzchnik domu zakonnego bądź okręgu w zakonach rycerskich, do których zaliczali się krzyżacy. [przypis edytorski]

pochodzą owe wiadomości: oto dostarczali ich sami mieszkańcy Prus, ludzie wszystkich stanów, zarówno Polacy, jak i Niemcy. Zakon potrafił taką wzbudzić przeciw sobie nawiść, że wszyscy w Prusiech wyglądali jak zbawienia przyjscia wojsk Jagiellowych¹⁷⁶².

Maćkowi przypomniało się wówczas, co swego czasu mówił w Malborgu Zyndram z Maszkowic¹⁷⁶³ — i jął¹⁷⁶⁴ powtarzać sobie w duchu:

— Ten ci ma głowę! czysty¹⁷⁶⁵ ceber¹⁷⁶⁶!

I rozpamiętywał każde jego słowo, a raz zapożyczył nawet od niego mądrości, bo gdy trafiło się, że młody Jaśko począł wypytować o Krzyżaków, rzekł:

— Mocni oni, juchy, są, ale jakoże myślisz? zali nie wyleci z siodła rycerz najmocniejszy, jeśli ma poderżnięty poprąg¹⁷⁶⁷ i strzemiona?

— Wyleci, jako to prawda, że tu stoję! — odrzekł młodzianek.

— Ha! widzisz! — zawołał grzmiącym głosem Maćko. — Do tegom cię chciał przywieść¹⁷⁶⁸!

— Bo co?

— Bo Zakon to taki rycerz!

A po chwili dodał:

— Z łada gęby tego nie usłyszysz — nie bój się!

I — gdy młody rycerzyk nie mógł jeszcze wymiarkować¹⁷⁶⁹ dobrze, o co chodzi, począł mu rzecz wyjaśniać, zapomniał jednak dodać, że porównanie to nie sam wymyślił, ale że wyszło ono co do słowa z potężnej głowy Zyndrama z Maszkowic.

ROZDZIAŁ CZTERDZIESTY PIERWSZY

W Krakowie niedługo zabawili¹⁷⁷⁰, a byliby zabawili jeszcze krócej, gdyby nie prośby Jaśka, który chciał się ludziom i miastu napatrzeć, albowiem wszystko wydawało mu się snem cudownym. Jednakże staremu rycerzowi śpieszyło się okrutnie do domowych pieleszy i do żniw, więc niewiele pomogły i prośby, tak że na Wniebowzięcie Najświętszej Panny¹⁷⁷¹ byli już z powrotem — jeden w Bogdańcu, drugi w Zgorzelicach przy siostrze.

I od tej pory zaczęło im się życie wlec dość jednostajnie, zapełnione pracą gospodarczą i zwykłymi wiejskimi zabiegami. Żniwa w położonych nizinie Zgorzelicach, a zwłaszcza w Jagienkowych Moczydołach, wypadły wyśmienicie, ale w Bogdańcu z powodu suchego roku plon okazał się chudy¹⁷⁷² i nie trzeba było dużo trudu, by go zebrać. W ogóle skąpo tam mieli ziemi uprawnej, bo majątność była pod borem, a wskutek długiej niebytności panów te nawet lechy¹⁷⁷³, które już był karczunkiem przysposobił pod orkę opat¹⁷⁷⁴, zapuszczono¹⁷⁷⁵ z braku rąk na nowo. Stary rycerz, jakkolwiek czuł na każdą stratę, nie brał tego zbyt do serca, wiedział bowiem, iż przy pieniądzach łatwo będzie wprowadzić we wszystkim ład i porządek — byle tylko było dla kogo trudzić się i pracować. Ale właśnie ta wątpliwość zatrzymywała mu pracę i dni. Rąk wprawdzie nie opuszczał, wstawał do dnia¹⁷⁷⁶; jeździł do stad, doglądał robót polnych i leśnych, wybrał nawet miejsce na kasztel¹⁷⁷⁷ i przysposabiał¹⁷⁷⁸ budulec, ale gdy po dniu znojnym¹⁷⁷⁹ słońce roztapiało się

Miasto

¹⁷⁶²Władysław II Jagiełło — (ok. 1362–1434), syn włk. księcia Olgierda, wielki książę litewski, król Polski od małżeństwa z Jadwigą (1386). Dwukrotnie ochrzczony (przez matkę Julianę w obrządku wschodnim i przez biskupów polskich przed ślubem w obrządku łacińskim), osobiście dowodził w bitwie pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

¹⁷⁶³Zyndram z Maszkowic — (zm. ok. 1414) polski rycerz niemieckiego pochodzenia. [przypis edytorski]

¹⁷⁶⁴jął (daw.) — zacząć. [przypis edytorski]

¹⁷⁶⁵czysty — tu: prawdziwy. [przypis edytorski]

¹⁷⁶⁶ceber (daw.) — duże naczynie, wykonane z drewnianych klepek. [przypis edytorski]

¹⁷⁶⁷poprąg — rzemień podtrzymujący siodło. [przypis edytorski]

¹⁷⁶⁸przywieść (daw.) — przyprowadzić, doprowadzić. [przypis edytorski]

¹⁷⁶⁹wymiarkować (daw.) — zorientować się, zrozumieć. [przypis edytorski]

¹⁷⁷⁰zabawić (daw.) — przebywać. [przypis edytorski]

¹⁷⁷¹Wniebowzięcie Najświętszej Panny — 15 sierpnia. [przypis edytorski]

¹⁷⁷²chudy — tu: skromny, mało obfity. [przypis edytorski]

¹⁷⁷³lech — obszar ziemi uprawnej. [przypis edytorski]

¹⁷⁷⁴opat — przełożony w męskim zakonie kontemplacyjnym. [przypis edytorski]

¹⁷⁷⁵zapuścić — zaniedbać, pozwolić zarosnąć. [przypis edytorski]

¹⁷⁷⁶do dnia (daw.) — rano. [przypis edytorski]

¹⁷⁷⁷kasztel (daw.) — zameczek, nieduża twierdza. [przypis edytorski]

¹⁷⁷⁸przysposabiać — przygotowywać. [przypis edytorski]

¹⁷⁷⁹znojny (daw.) — męczący, pracowity. [przypis edytorski]

w złotych i czerwonych blaskach zórz, nieraz chwyciła go tęsknota okrutna, a obok niej i niepokój, jakiego przedtem nigdy nie doznawał. „Ja tu zabiegam, ja się tu mozolę — mówił sobie — a tam chłopisko mój leży może gdzie w polu włócznią przebodzion¹⁷⁸⁰ i wilcy mu zębami pozgonne dzwonią”. Na tę myśl ścisnęło mu się serce i wielką miłością, i wielkim bólem. Nasłuchiwał też wówczas pilnie, czy tętentu nie usłyszy, który zwiastował codzienne przybycie Jagienki, udając bowiem przy niej, że ma dobrą otuchę, nabierał jej sam i krzepił się nieco w strapionej duszy.

Ona zaś przyjeżdżała codziennie, zwykle pod wieczór, z kuszą przy siodle i z oszczepem, od wypadku w drodze powrotnej. Nie była to rzecz wcale możliwa, aby mogła kiedy niespodzianie zastać Zbyszka już w domu, gdyż Maćko nie śmiał się go przed jakimś rokiem albo i półtora spodziewać — ale widocznie i ta nadzieja tała się w dziewczynie, gdyż przybywała nie tak jak niegdyś za dawnych czasów, w zaściągniętej¹⁷⁸¹ tasiemką koszulinie, w kożusku wełną do góry i z liśćmi w powichrzonych włosach, ale z pięknie splecionym warkoczem i z piersią opiętą w barwne sieradzkie sukno. Maćko wychodził ku niej — i pierwsze jej pytanie było zawsze, jakby kto zapisał: „A co?” — a pierwsza jego odpowiedź: „A nic!” — potem wprowadzał ją do izby i gwarzyli przy ogniu o Zbyszku, o Litwie, o Krzyżakach i o wojnie — ciągle w kółko, ciągle o tym samym — a nigdy żadnemu z nich nie tylko nie naprzykrzyły się te rozmowy, ale nigdy nie mieli ich dosyć.

I tak było przez całe miesiące. Bywało, że i on jeździł do Zgorzelic, ale częściej ona do Bogdańca. Czasem jednak, gdy w okolicy zdarzały się jakieś niepokoje albo w porze rui¹⁷⁸² niedźwiedzi, gdy stare samce, idąc rozwścieczone za samicą, skłonne bywały do zaczepki, Maćko odprowadzał dziewczynę do dom. Zbrojny dobrze, nie obawiał się stary żadnych dzikich zwierząt, był bowiem niebezpieczniejszy dla nich niż one dla niego. Jeździli tedy wówczas strzemię w strzemię — i często bór odzywał im się z głębin groźnie, lecz oni, zapominając o wszystkim, co im się mogło przygodzić¹⁷⁸³, rozmawiali tylko o Zbyszku: gdzie jest? co robi? zali¹⁷⁸⁴ już nabił albo czy prędko nabije tylu Krzyżaków, ilu nieboszcze Danusi i jej nieboszcze matce ślubował — i czyli rychło¹⁷⁸⁵ powróci? Jagienka zadawała przy tym Maćkowi pytania, które już ze sto razy zadawała poprzednio, a on odpowiadał na nie z taką uwagą i rozmysłem, jakby je pierwszy raz słyszał.

— To mówicie — pytała — że bitwa w polu nie tak dla rycerza straszna jak zamków dobywanie?

— A obacz, co się Wilkowi przygodziło? Przed kłodą, którą z wałów stoczą, żadna zbroja nie uchroni, a w polu, byle rycerz ćwiczenie należyte miał, może się i dziesięciu nie dać.

— A Zbyszko? Zali zacną ma zbroję?

— Ma ich kilka zacnych, a najlepszą tę zdobyczną po Fryzie¹⁷⁸⁶, bo w Mediolanie kuta. Jeszcze przed rokiem była cośkolwiek na Zbyszka za luźna, ale ninie¹⁷⁸⁷ w sam raz.

— To już przeciw takiej żadna broń nie poradzi, prawda?

— Co ręka ludzka zrobiła, przeciw temu ręka ludzka poradzi. Na mediolańską zbroję — mediolański miecz albo też strzały Angielczyków.

— Strzały Angielczyków? — pytała z niepokojem Jagienka.

— A tom ci nie mówił? Nie masz¹⁷⁸⁸ nad nich w świecie łuczników... chyba Mazurów puszczających, ale i ci tak godnego sprzętu nie mają. Angielska kusza przeszyje na sto kroków najlepszą zbroję. Widziałem pod Wilmem. I żaden z nich nie chybi, a znajdzie się poniekąd, co i jastrzębia w lot ustrzeli.

— O pogańscy synowie! Jakożście sobie z nimi radzili?

¹⁷⁸⁰przebodzion (daw.) — przebity. [przypis edytorski]

¹⁷⁸¹zaściągnięty — dziś popr.: zaciągnięty. [przypis edytorski]

¹⁷⁸²ruija — okres godowy u zwierząt. [przypis edytorski]

¹⁷⁸³przygodzić się (daw.) — przydarzyć się. [przypis edytorski]

¹⁷⁸⁴zali (daw.) — czy. [przypis edytorski]

¹⁷⁸⁵rychło (daw.) — szybko, wkrótce. [przypis edytorski]

¹⁷⁸⁶Fryz a. Fryzyjczyk — mieszkaniec Fryzji, krainy nad Morzem Północnym, obecnie stanowiącej pogranicze Niemiec, Danii i Holandii. [przypis edytorski]

¹⁷⁸⁷ninie (daw.) — teraz. [przypis edytorski]

¹⁷⁸⁸nie masz (daw.) — nie ma. [przypis edytorski]

— Nie było innej rady, jeno¹⁷⁸⁹ zaraz w nich! Dobrze psiajuchy i berdyszami¹⁷⁹⁰ obracają, ale z bliska to już nasz sobie poradzi.

— Piastowała¹⁷⁹¹ was przecie ręka boska, to i teraz Zbyszka ustrzeże.

— Często ja też tak mówię: „Panie Boże, skoroś nas stworzył i w Bogdańcu osadził, to teraz pilnuj, abysmy zaś nie szczeli¹⁷⁹²!” Ha! boska to już sprawa. Po prawdzie, niemała to rzecz na cały świat dawać baczenie¹⁷⁹³ i o niczym nie przepomnieć¹⁷⁹⁴, ale po pierwsze, człek się tam czym może przypomina, Kościołowi świętemu nie skąpiąc, a po wtóre, co boska głowa, to nie ludzka.

Tak to oni nieraz z sobą gwarzyli, dodając sobie wzajem otuchy i nadziei. Tymczasem jednak płynęły dni, tygodnie i miesiące. W jesieni zdarzyła się Maćkowi sprawa ze starym Wilkiem z Brzozowej. Był z dawna spór graniczny między Wilkami a opatem o leśne nowocie¹⁷⁹⁵, które opat, trzymając zastawem Bogdaniec, wykarczował i zagarnął. W swoim czasie pozywał on nawet obu naraz Wilków w pole, na kopie albo na długie miecze, ci wszelako nie chcieli stawać z duchownym, w sądzie zaś nie mogli nic wskórać. Teraz stary Wilk upomniał się o owe grunta. Maćko zaś, który na nic w świecie nie był tak chciwy jak na ziemię, idąc zrazu za popędem swej natury, a zarazem podniecon myślą, że jęczmiona udają się doskonale na nowinach¹⁷⁹⁶, ani chciał słyszeć o ich ustąpieniu. Byliby też niechybnie poszli do grodu¹⁷⁹⁷, gdyby nie to, że wypadkiem zjechali się¹⁷⁹⁸ u proboszcza w Krześni. Tam gdy nagle stary Wilk rzekł w końcu srogiej kłótni: „Zanim ludzie rozsądzą, na Boga się zdaję, który na waszym rodzie za moją krzywdę się pomści” — zmiękł nagle zawzięty Maćko, pobladł, na chwilę umilkł, a potem tak ozwał się do kłótniowego sąsiada:

— Słuchajcie, nie ja począłem sprawę, jeno opat. Bóg wie, czyja sprawa słuszna, ale macie-li złorzeczyć Zbyszkowi, to bierzcie nowiny, a Zbyszkowi niech tak Bóg da zdrowie i szczęście, jako je wam z serca odstępuję.

I wyciągnął ku niemu dłoń, a ów, znając go z dawnych czasów, zdumiał się niezmiernie, ani bowiem domyślał się, jaka w tym twardym pozornie sercu tkwiła miłość dla bratanka i jaki panował niepokój o jego losy.

Przez długi też czas nie mógł i słowa przemówić, aż dopiero gdy ucieszony takim obrotem sprawy proboszcz krześniński przeżegnał ich znakiem krzyża — odrzekł:

— A kiedy tak, to co innego! Nie o zysk mi chodziło, bom stary i majątności nie mam komu zostawić — jeno o słusność. Kto ze mną po dobroci — temu jeszcze i swego ustąpię. A waszemu bratankowi niech tam Bóg błogosławi — abyście na starość nie płakali po nim, jako ja po moim jedynym chłopie...

I rzucili się sobie wzajem w ramiona, a potem długi czas spierali się o to, kto weźmie nowiny. Maćko dał się wszelako w końcu przekonać — ile że Wilk sam był na świecie — i majątności nie miał istotnie komu zostawić.

Po czym zaprosił starego do Bogdańca, gdzie uczcił go obficie jadłem i napojem — albowiem i sam miał w duszy radość wielką. Cieszyła go i nadzieja, że jęczmień na nowinach tego zejdzie, i zarazem myśl, że odwrócił od Zbyszka niełaskę Bożą.

„Byłe wrócił, to mu ta ziemi i dobytku nie zbraknie!” — myślał.

Jagienka nie mniej była z tej zgody zadowolona.

— Jużci teraz — mówiła wysłuchawszy, jak się wszystko odbyło — jeśli Pan Jezus miłosierny zechce okazać, że mu zgoda od swarów¹⁷⁹⁹ miłsza, to musi wam Zbyszka szczęśliwie powrócić.

Na to twarz Maćka pojaśniała, jakby padł na nią promień słońca.

¹⁷⁸⁹jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

¹⁷⁹⁰berdysz — szeroki topór na długim drzewcu. [przypis edytorski]

¹⁷⁹¹piastować (daw.) — opiekować się. [przypis edytorski]

¹⁷⁹²szczelić (daw.) — zginać. [przypis edytorski]

¹⁷⁹³dawać baczenie — uważać, obserwować, opiekować się. [przypis edytorski]

¹⁷⁹⁴przepomnieć (daw.) — zapomnieć. [przypis edytorski]

¹⁷⁹⁵nowoć, nowina — świeżo wykarczowany grunt. [przypis edytorski]

¹⁷⁹⁶nowina — świeżo wykarczowany grunt. [przypis edytorski]

¹⁷⁹⁷do grodu — do sądu grodzkiego. [przypis edytorski]

¹⁷⁹⁸zjechać się (daw.) — spotkać się. [przypis edytorski]

¹⁷⁹⁹swary — spory, kłótnie. [przypis edytorski]

— Tak i ja myślę! — rzekł. — Pan Bóg wszechmocny, bo wszechmocny, ale i na moce niebieskie są sposoby, trzeba jeno rozum mieć...

— Wam chytrości nigdy nie brakło — odpowiedziała dziewczyna, podnosząc w górę oczy.

I po chwili, jakby się nad czym namyśliwszy, ozwała się znowu:

— Ale też wy tego waszego Zbyszka miłujecie! miłujecie! hej!

— Kto by jego nie miłował! — odparł stary rycerz. — A ty? Niby to go nienawidzisz?

Jagienka nie odpowiedziała nic wprost, tylko jak siedziała na ławie w podług¹⁸⁰⁰ Maćka, tak przysunęła się do niego jeszcze bliżej i odwróciwszy głowę, poczęła go trącać z lekka łokciem:

— Dajcie spokój! com wam winna!

Miłość

ROZDZIAŁ CZTERDZIESTY DRUGI

Jednakże wojna o Żmudź¹⁸⁰¹ między Krzyżakami a Witoldem¹⁸⁰² zbyt zajmowała ludzi w Królestwie, aby nie mieli dopytywać się o jej przebieg. Niektórzy pewni byli, że Jagiełło¹⁸⁰³ przyjdzie w pomoc stryjecznemu bratu i że walnej¹⁸⁰⁴ wyprawy przeciw Zakonowi rychło¹⁸⁰⁵ patrzeć. Rycerstwo rwało się do niej, a po wszystkich siedzibach szlacheckich powtarzano sobie, że i znaczna liczba panów krakowskich zasiadających w królewskiej radzie przechyla się na stronę wojny mniemając, że raz trzeba skończyć z tym nieprzyjacielem, który nigdy nie chciał poprzestać na swoim, a o zagrabieniu cudzego myślał nawet wówczas, gdy ogarniała go bojaźń przed potęgą sąsiedzką. Lecz Maćko, który był człowiekiem rozumnym, a jako bywalec widział i przeznał¹⁸⁰⁶ wiele, nie wierzył w bliską wojnę i tak nieraz o tym mówił do młodego Jaśka ze Zgorzelic i do innych sąsiadów, których w Krześni spotykał:

— Póki mistrz Konrad¹⁸⁰⁷ żywie¹⁸⁰⁸, nie będzie z tego nic, bo on mądrzejszy od innych i wie, że nie byłaby to zwyczajna wojna, ale jakoby rzec: „twoja albo moja śmierć!” I do tego on, znając moc królewską, nie dopuści.

— Ba! a jeśli król pierwszy wojnę wypowie? — pytali sąsiedzi.

Lecz Maćko kręcił głową:

— Widzicie... z bliska ja się wszystkiemu przypatrowałem i niejednemu potrafił wymiarować¹⁸⁰⁹. Żeby to był król z naszego dawnego rodu królów od wiek wieków krześcijańskich, to by może i pierwszy na Niemców uderzył. Ale nasz Władysław Jagiełło (nie chce ja mu czi umknąć, bo zacny to pan, którego niech Bóg w zdrowiu zachowa), nimeśmy go królem sobie obrali, był wielkim księciem litewskim i poganinem¹⁸¹⁰; krześcijaństwo dopiero co przyjął¹⁸¹¹, a Niemce szczekają po świecie, że dusza jeszcze w nim pogańska. Przeto okrutnie mu nie przystoi pierwszemu wojnę wypowiadać i krześcijańską krew rozlewać. Dla której przyczyny i Witoldowi w pomoc nie rusza, chociaż go ręce swędzą, bo i to wiem, że nienawidzi on jak trądu Krzyżaków.

Takimi mowami jednał sobie Maćko sławę bystrego człowieka, któren¹⁸¹² każdą rzecz

Król, Religia, Wojna

Mądrość

¹⁸⁰⁰w podług (daw.) — obok. [przypis edytorski]

¹⁸⁰¹Żmudź — historyczna nazwa tzw. Dolnej Litwy, nizinna kraina geograficzna i region administracyjny. [przypis edytorski]

¹⁸⁰²Witold Kiejstutowicz, zwany Wielkim — (ok. 1350–1430), wielki książę litewski, brat stryjeczny Władysława Jagiełły. W latach 1382–1385 oraz 1390 przejściowo sprzymierzony z Krzyżakami przeciw Jagielle. [przypis edytorski]

¹⁸⁰³Władysław II Jagiełło — (ok. 1362–1434), syn włk. księcia Olgierda, wielki książę litewski, król Polski od małżeństwa z Jadwigą (1386). Dwukrotnie ochrzczony (przez matkę Julianę w obrządku wschodnim i przez bi-

potrafi jako na stole położyć. W Krześni też otaczano go co niedziela po mszy kołem, a potem weszło w zwyczaj, że ten lub ów sąsiad zasłyszawszy jaką nowinę, zajeżdżał do Bogdańca, aby mu stary rycerz wytłumaczył to, czego zwykła szlachecka głowa nie mogła wyrozumieć. On zaś przyjmował wszystkich gościnnie i rozmawiał z każdym ochotnie, a gdy wreszcie gość nagawędziwszy się, odjeżdżał, nie zapominał nigdy pożegnać go takimi słowami:

— Dziwujecie się mojemu dowcipowi, ale gdy Zbyszko, da Bóg, wróci, to się dopiero będziecie dziwowali! Jemu choćby w radzie królewskiej zasiadać, taka jucha¹⁸¹³ łebska i przemyślna.

I wmawiając to gościom, wmówił na końcu sobie, a zarazem i Jagience, Zbyszko wydawał się im obojgu z dala jak królewicz w bajce. Gdy nadeszła wiosna, zaledwie już mogli usiedzieć w domu. Wróciły jaskółki, wróciły bociany; chruściele¹⁸¹⁴ poczęły grać po łąkach, przepiórki odzywać się w zielonej runi¹⁸¹⁵ zbóż; przyleciały przedtem jeszcze klucze żurawi i cyranek¹⁸¹⁶ — Zbyszko jeden nie wracał. Ale gdy ptactwo ciągnęło z południa, natomiast z północy wicher skrzydlaty przynosił wieści o wojnie. Mówiono o bitwach i licznych potyczkach, w których obrotny Witold¹⁸¹⁷ to zwyciężał, to był pobity; mówiono o wielkich klęskach, które poczyniła między Niemcami zima i choroby. Aż wreszcie rozgrzmiała po całym kraju radosna wieść, że dzielny Kiejstutowicz wziął Nowe Kowno, czyli Gotteswerder, zburzył je, kamienia na kamieniu i belki na belce nie zostawił. Maćko, gdy doszła go ta wiadomość, siadł na koń i w te pędy poleciał do Zgorzelic.

— Ha! — mówił — znane mi to strony, bośmy tam ze Zbyszkiem i ze Skirwoiłą tego Krzyżaków potłukli. Tam wzięt¹⁸¹⁸ był przez nas i ten poćciwy de Lorche. Oto Bóg dał, że się Niemiaszkom noga powinęła, bo to kasztel¹⁸¹⁹ był do zdobycia trudny.

Jagienka jednak słyszała już była przed przybyciem Maćka o zburzeniu Nowego Kowna, a nawet słyszała i coś więcej, a mianowicie, że Witold rozpoczął układy o pokój. Ta ostatnia nowina więcej ją nawet obeszła od poprzedniej, albowiem gdyby pokój stanął, Zbyszko, jeśli został żywy — musiałby powrócić do domu.

Więc zaczęła wypytывать starego rycerza, czy to jest rzecz podobna do wiary, a ów zastanowiwszy się, tak jej odrzekł:

— Z Witoldem wszystko jest do wiary podobne, gdyż to człek całkiem od innych różny i pewnie ze wszystkich panów krześcijańskich najchytrzejszy. Gdy mu trzeba ku Rusi swe panowanie rozszerzyć, to pokój z Niemcami czyni, a jak tam dokaże tego, co przed się zamierzył, znów Niemców za łeb! Nie mogą sobie oni dać rady ani z nim, ani z tą nieszczęsną Żmudzią¹⁸²⁰. Raz on ją im odbiera, drugi raz oddaje — i nie tylko oddaje, ale sam im ją pomaga pognebić. Są tacy między nami, ba i na Litwie, którzy mu to za złe

Polityka, Przywódca

skupów polskich przed ślubem w obrzędku łacińskim), osobiście dowodził w bitwie pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

¹⁸⁰⁴walny — poważny, zasadniczy, decydujący. [przypis edytorski]

¹⁸⁰⁵ychło (daw.) — szybko. [przypis edytorski]

¹⁸⁰⁶przeznać (daw.) — poznać. [przypis edytorski]

¹⁸⁰⁷Konrad von Jungingen — 1355–1407, wielki mistrz zakonu krzyżackiego w latach 1393–1407, zręczny polityk, umiejętnie rozgrywający konflikty między książętami litewskimi. [przypis edytorski]

¹⁸⁰⁸żywie — dziś popr.: żyje. [przypis edytorski]

¹⁸⁰⁹wymiarkować (daw.) — zrozumieć, zorientować się. [przypis edytorski]

¹⁸¹⁰poganinem — w rzeczywistości Jagiełło został w dzieciństwie ochrzczony w obrzędku wschodnim. [przypis edytorski]

¹⁸¹¹krześcijaństwo dopiero co przyjął — w rzeczywistości Jagiełło został w dzieciństwie ochrzczony w obrzędku wschodnim. [przypis edytorski]

¹⁸¹²któren — dziś popr.: który. [przypis edytorski]

¹⁸¹³jucha — krew, tu: obelga użyta w pieszczotliwy sposób. [przypis edytorski]

¹⁸¹⁴chruścieł — ptak wodny. [przypis edytorski]

¹⁸¹⁵run — wschodząca rośliność. [przypis edytorski]

¹⁸¹⁶cyranka — ptak wodny podobny do kaczki. [przypis edytorski]

¹⁸¹⁷Witold Kiejstutowicz, zwany Wielkim — (ok. 1350–1430), wielki książę litewski, brat stryjeczny Władysława Jagiełły. W latach 1382–1385 oraz 1390 przejściowo sprzymierzony z Krzyżakami przeciw Jagielle. [przypis edytorski]

¹⁸¹⁸wzięt — dziś popr.: wzięty. [przypis edytorski]

¹⁸¹⁹kasztel (daw.) — zameczek, niewielka twierdza. [przypis edytorski]

¹⁸²⁰Żmudź — historyczna nazwa tzw. Dolnej Litwy, nizinna kraina geograficzna i region administracyjny. [przypis edytorski]

mają, że on ze krwią tego nieszczęsnego plemienia tak igra... I ja bym, szczerze mówiąc, za hańbę mu to miał, żeby to nie był Witold... Bo wždy tak sobie czasem myślę: a nuże on ode mnie mądrzejszy i wie, co robi? Jakoż słyshałem od samego Skirwoilly, że on z tej krainy wrzód wiecznie ciekący w krzyżackim ciele uczynił, aby zaś nigdy do zdrowia nie przyszło... Matki na Żmujdzi zawdy¹⁸²¹ będą rodziły, a krwi nie szkoda, byle nie szła na marne.

— Mnie tam jeno¹⁸²² o to chodzi, czy Zbyszko wróci.

— Jak Bóg pozwoli, ale bogdajęś to, dziewczyno, w szczęśliwą godzinę powiedziała!

Jednakże upłynęło jeszcze kilka miesięcy. Doszły wieści, że pokój istotnie stanął; zboża stały się płowe, ciężarne kłosami, poletki¹⁸²³ zasiane gryką dobrze już zrudziały, a o Zbyszku nie było i słychu.

Na koniec po pierwszych sprzętach¹⁸²⁴ nie mógł już wytrzymać Maćko i zapowiedział, że wyruszy do Spychowa, wieści tam, jako w bliższych stronach Litwy, zasięgnąć i zarazem gospodarstwo Czecha obejrzeć.

Jagienka naparła się¹⁸²⁵ z nim jechać, ale on jej nie chciał brać, więc poczęły się między nimi o to spory, które trwały przez cały tydzień. Aż gdy pewnego wieczoru sprzeczali się tak z sobą w Zgorzelicach, wpadł jak wicher na dworski podwórzec chłopak z Bogdańca boso, oklep¹⁸²⁶, bez kapelusza na płowej¹⁸²⁷ czuprynie i zakrzyknął im przed przyłapem¹⁸²⁸, na którym właśnie siedzieli:

— Młody pan wrócił!

Zbyszko wrócił istotnie, ale jakiś dziwny: nie tylko wychudły, spalony wichrem po-
lnym, wynędzniały, lecz zarazem obojętny i małowówny. Czech, który przyjechał wraz z żoną z nim razem — gadał za niego i za siebie. Mówił tedy, że wyprawa widocznie się jednak udała młodemu rycerzowi, gdyż w Spychowie złożył na trumnach Danusi i jej matki cały pęk rycerskich pawich i strusich pióropuszków. Wrócił też ze zdobycznymi końmi i zbrojami, z których dwie były nadzwyczaj cenne, choć okrutnie razami miecza i toporu pocięte. Maćko płonał z ciekawości, aby się o wszystkim dokładnie z ust bratanka wywieść, ale ów machał tylko ręką i odpowiadał półsłówkami — a trzeciego dnia zachorzał¹⁸²⁹ i musiał się położyć. Pokazało się, że miał zbity lewy bok i złamane dwa żebra, które źle złożone „przeszkadzały” mu w chodzeniu i oddychaniu. Odezwały się także i te dolegliwości, na które swego czasu cierpiał po wypadku z turem¹⁸³⁰ — a do zupełnego poderwania jego sił przyczyniła się i droga ze Spychowa. Nie było to wszystko samo w sobie groźne, bo chłop był młody i niepożyty¹⁸³¹ jak dąb — ale na razie ogarnęło go jakieś niezmierne znużenie, jak gdyby wszystkie trudy, które poniósł, teraz dopiero zaczynały mu chodzić po kościach. Z początku myślał Maćko, że po dwóch albo trzech dniach odpoczynku w łóżu wszystko minie, a tymczasem stało się przeciwnie. Nie pomogły żadne smarowania ni okadzania ziołmi¹⁸³², które owczarz miejscowy zalecił, ni odwary przysyłane przez Jagienkę i księdza z Krześni: Zbyszko coraz był słabszy, coraz bardziej znużony i — coraz smutniejszy.

— Co ci jest? może byś czego chciał? —ypytywał go stary rycerz.

— Niczego nie chcę — i wszystko mi za jedno — odpowiadał Zbyszko.

I w ten sposób upływał dzień za dniem. Jagienka, wpadłszy na myśl, że to może jest coś więcej niżeli zwyczajna krzypota¹⁸³³ — i że młodzian ma chyba jakąś tajemnicę, która go gnębi, poczęła namawiać Maćka, aby raz jeszcze popróbowował wypytać, co by to mogło być.

Choroba

¹⁸²¹zawdy a. zawnždy (daw.) — zawsze. [przypis edytorski]

¹⁸²²jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

¹⁸²³poletki — dziś popr.: poletka. [przypis edytorski]

¹⁸²⁴sprzęty — tu: żniwa. [przypis edytorski]

¹⁸²⁵naprzeć się (daw.) — uprzeć się na coś, domagać się czegoś. [przypis edytorski]

¹⁸²⁶oklep — jadąc na koniu bez siodła. [przypis edytorski]

¹⁸²⁷płowy — (o włosach) jasny. [przypis edytorski]

¹⁸²⁸przyłap a. przylapa — płytka podcień ze słupów drewnianych ustawionych bezpośrednio przy ścianie domu. [przypis edytorski]

¹⁸²⁹zachorzał — dziś popr.: zachorował. [przypis edytorski]

¹⁸³⁰tur (daw.) — wymarły ssak leśny z rodziny parzystokopytnych. [przypis edytorski]

¹⁸³¹niepożyty (daw.) — niedający się zniszczyć, pokonać. [przypis edytorski]

¹⁸³²ziołmi — dziś popr.: ziołami. [przypis edytorski]

¹⁸³³krzypota — kaszel, u Sienkiewicza konsekwentnie: choroba. [przypis edytorski]

Maćko zgodził się bez wahania, jednak pomyślawszy chwilę, rzekł:

— A nużby tobie chętniej powiedział niż mnie? Bo — lubić — to on cię przecie lubi, a to też widziałem, że jak się tam kręcisz po izbie, to za tobą oczyma wodzi.

— Widzieliście? — zapytała Jagienka.

— Kiedy powiedziałem, że wodzi, to wodzi. A jak cię długo nie ma, to raz po raz na drzwi spogląda. Pytaj go ty.

I na razie na tym stanęło. Jednakże pokazało się, że Jagienka nie umie i nie śmie. Dopiero gdy przyszło co do czego, zrozumiała, że trzeba by jej mówić o Danusi i o miłości Zbyszka do nieboszczki — a te rzeczy nie chciały się jej przez usta przecisnąć.

— Wyście chytrzejsi — rzekła do Maćka — i rozum a doświadczenie macie lepsze; wy mówcie, ja nie mogę.

Więc Maćko rad nierad¹⁸³⁴ zabrał się do rzeczy — i pewnego ranka, gdy Zbyszko zdawał się być nieco rzeświejszy niż zwykle, taką rozpoczął z nim rozmowę:

— Powiadał mi Hława, żeś godną¹⁸³⁵ wiązkę czubów pawich w Spychowie w podziemiu położył.

A ów, nie odejmując oczu od pułapu, na który leżąc na wznak, patrzył — skinął tylko głową na znak potwierdzenia.

— No! Pan Jezus ci poszczęścił, bo przecie i na wojnie łatwiej o ciurów¹⁸³⁶ niż o rycerzy... Knechtów¹⁸³⁷ możesz nabić, ilu chcesz — ale za rycerzem trzeba się nieraz dobrze oglądać... Także ci to sami leżli pod miecz?

— Pozywałem różnych kilkakrotnie na udeptaną ziemię, a raz otoczyli mnie w bitwie — odrzekł leniwie młodzian.

— I zdobycznego dobra dość przywiozłeś...

— W części kniaź Witold obdarzył.

— Zawsze taki hojny?

Zbyszko skinął znów głową, widocznie nie mając ochoty do dalszej rozmowy.

Ale Maćko nie dał za wygraną i postanowił przystąpić do rzeczy.

— Powiedz mi tak szczerze — rzekł. — Jakiś już tam owymi czubami truchelkę¹⁸³⁸ nakrył — musiało ci okrutnie ulżyć?... Człek zawsze rad¹⁸³⁹, gdy ślub spełni... Radeś był? co?

Zbyszko oderwał swe smutne oczy od pułapu, zwrócił je na Maćka — i odpowiedział jakby z pewnym zdziwieniem:

— Nie.

— Nie? Bójże się Boga! Bo ja myślałem, że jak tam te dusze w niebie ucieszysz, to już będzie i koniec.

A młodzian zamknął na chwilę oczy jakby w zamyśleniu i wreszcie odrzekł:

— Na nic widać zbawionym duszom krew ludzka.

Nastąpiła chwila milczenia.

— To po cóż na tę wojnę chodził? — zapytał wreszcie Maćko.

— Po co? — odpowiedział z pewnym ożywieniem Zbyszko — ja sam myślałem, że mi ulży! sam myślałem, że i Danuskę, i siebie ucieszę... A potem aże mi się dziwno uczyniło. Wyszedłem z podziemia od tych truchel i tak samo mi ciężko było jako i przedtem. Tak ci to widać jest, że na nic zbawionym duszom krew ludzka.

— Musiał ci to ktoś powiedzieć, bo sam byś tego nie wymyślił.

— Samem wymiarkowałem¹⁸⁴⁰ z tego właśnie, że mi się świat nie wydał weselszy potem niż przedtem. Książdz Kaleb tylko mi przytwierdził¹⁸⁴¹.

— Zabić nieprzyjaciela na wojnie nie grzech to żaden, ba! nawet chwalebna rzecz, a to przecie nieprzyjaciele naszego plemienia.

— Ja też za grzech sobie tego nie mam i nie żałuję ich.

— Jeno ciągle Danuśki?

¹⁸³⁴rad nierad — niezależnie od chęci. [przypis edytorski]

¹⁸³⁵godny (daw.) — porządny, solidny. [przypis edytorski]

¹⁸³⁶ciura (daw.) — pachołek wojskowy. [przypis edytorski]

¹⁸³⁷knecht (daw.) — żołnierz piechoty niemieckiej. [przypis edytorski]

¹⁸³⁸truchelka (daw.) — trumienka. [przypis edytorski]

¹⁸³⁹rad (daw.) — zadowolony. [przypis edytorski]

¹⁸⁴⁰wymiarkować (daw.) — zrozumieć, zorientować się. [przypis edytorski]

¹⁸⁴¹przytwierdzić (daw.) — przytaknąć, potwierdzić. [przypis edytorski]

— Jużci: jako ją sobie wspomnę, to mi żal. Ale wola boska! Lepiej jej na dworcu niebieskim i — już ja do tego przywykł.

— To czemu się ze smutków nie otrząchniesz? Czego ci trzeba?

— Bo ja wiem...

— Wypocznienia ci nie brak, a krzypota cię rychło popuści. Idź do łaźni, wykąp się, wypij *łagiewkę*¹⁸⁴² miodu na poty — i hoc!

— No i co?

— I wnet wesołości nabierzesz.

— A skąd jej wezmę? W sobie ci jej nie znajdę, a pożyczyć mi jej — nikt nie pożycz.

— Bo ty coś skrywasz!

Zbyszko ruszył ramionami.

— Nie mam wesołości, ale nie mam też nic do skrywania.

I powiedział to tak szczerze, że Maćko od razu przestał posądzać go o tajemnicę, a natomiast począł się gładzić szeroką dłonią po siwej czuprynie, jak miał zwyczaj czynić zawsze, gdy się nad czymś mocno namyślał, i w końcu rzekł:

— To ja ci powiem, czego ci brak: tobie się jedno skończyło, a drugie się jeszcze nie zaczęło — rozumiesz?

— Nie bardzo, ale może być! — odpowiedział młodzianek.

I przeciągnął się jak człowiek, którego ogarnia sen.

Maćko jednak był pewien, że odgadł prawdziwą przyczynę, i rad był ogromnie, albowiem przestał się zupełnie niepokoić. Nabrał też jeszcze większej niż przedtem ufności do własnego rozumu i mówił sobie w duchu: „Nie dziwować się ludziom, że się mnie radzą!”

A gdy po owej rozmowie wieczorem tego samego dnia przyjechała Jagienka — jeszcze nim zdążyła zsiąść z konia, powiedział jej, że wie, czego Zbyszkowi brakuje.

Więc dziewczyna zsunęła się w jednej chwili z siodła i nuż dopytywać:

— No co? czego? mówcie!

— Ty właśnie masz dla niego lekarstwo.

— Ja? jakie?

A on objął ją wpół i począł szeptać jej coś do ucha, ale niedługo, gdyż po chwili odskoczyła od niego jak oparzona i ukrywszy między czaprakiem¹⁸⁴³ a wysokim siodłem spłonioną¹⁸⁴⁴ twarz, zawołała:

— Idźcie sobie! Nie cierpię was!

— Jak mi Bóg miły, tak prawdę mówię — rzekł śmiejąc się Maćko.

ROZDZIAŁ CZTERDZIESTY TRZECI

Stary Maćko odgadł dobrze, ale tylko w połowie. Zbyszkowi istotnie jedna część życia skończyła się całkowicie. Za każdym wspomnieniem było mu Danusi żal, ale sam przecie powiadał, że lepiej jej musi być na dworcu niebieskim, niż było na książęcym. Zżył się już z myślą, że jej na świecie nie ma, przywykł do niej i uważał, że wcale nie mogło być inaczej. Swego czasu w Krakowie podziwiał bardzo na szybach kościelnych wycięte ze szkła i poprawiane w olów postacie różnych świętych pańienek — barwne, przeświecające w słońcu, a teraz wyobrażał sobie tak samo Danusię. Widział ją niebieską, przezroczystą, odwróconą bokiem, ze złożonymi rączkami, ze wzniesionymi oczyma i grającą na luteńce¹⁸⁴⁵, wśród różnych zbawionych Bożych skrzypaczków, którzy w niebie grywają Matce Boskiej i Dzieciątku. Nic już w niej nie było ziemskiego, a stała mu się duchem tak czystym i bezcieśnym, że gdy czasem wspomniął sobie, jak w leśnym dworcu posługiwała księżnie, śmiała się, rozmawiała, siadała z innymi do stołu — przejmowało go jakby zdziwienie, że to być mogło. Już w czasie wyprawy, przy Witoldzie¹⁸⁴⁶, gdy sprawy wojenne i bitwy pochłaniały jego uwagę, przestał tęsknić do swojej nieboszczki, tak

¹⁸⁴²*łagiew* a. *łagiewka* (daw.) — naczynie podróżne. [przypis edytorski]

¹⁸⁴³*czaprak* — sukienna podkładka pod siodło, mająca chronić konia przed obtarciami. [przypis edytorski]

¹⁸⁴⁴*spłonić się* (daw.) — zaczerwienić się. [przypis edytorski]

¹⁸⁴⁵*lutnia* (muz.) — instrument strunowy szarpany. [przypis edytorski]

¹⁸⁴⁶*Witold Kiejstutowicz, zwany Wielkim* — (ok. 1350–1430), wielki książę litewski, brat stryjeczny Władysława Jagiełły. W latach 1382–1385 oraz 1390 przejściowo sprzymierzony z Krzyżakami przeciw Jagiellom. [przypis edytorski]

jak tęskni mąż do niewiasty, a myślał tylko tak, jak myśli pobożny człowiek o swej patronce. W ten sposób miłość jego, tracąc stopniowo ziemskie pierwiastki, zmieniała się coraz bardziej tylko w słodkie, tak błękitne jak właśnie samo niebo, wspomnienie — i po prostu w cześć nabożną.

Gdyby był członkiem wątłego ciała i głębszej myśli, byłby został mnichem — i w ciuchym życiu klasztornym byłby przechował jak świętość owo niebieskie wspomnienie aż do chwili, w której duch z więzów cielesnych ulata w nieskończone przestworza jak ptak z klatki. Ale jemu ledwie się zaczynał trzeci dziesiątek lat — i sok z surowego wióra w pięści wyciskał, i konia ścisnąwszy udami, mógł tchu pozbawić. Był taki, jakimi byli wówczas powszechnie szlachta i włodykowie¹⁸⁴⁷ — którzy jeśli nie marli w dzieciństwie lub nie zostawali księżmi — to, nie znając granic ni miary w zapędach cielesnych i siły, albo puszczali się na zbój, rozpustę i pijactwo — albo też żeniąc się młodo, stawali, gdy wici¹⁸⁴⁸ wyszły na wojnę, z dwudziestu czterema albo i więcej synami do dzików siłą podobnymi.

Ale on nie wiedział, że był taki — tym bardziej że z początku chorzał. Powoli jednak źle ustawione żebra zrosły mu się, tworząc nieznaczną zaledwie z boku wyniosłość, która nie przeszkadzała mu w niczym i którą nie tylko pancerz, ale i zwykła szata mogła całkowicie pokryć. Znużenie mijało. Bujne, płowe¹⁸⁴⁹ włosy obcięte na znak żałoby po Danusi odrosły mu znów do wpół pleców. Wracała mu dawna nadzwyczajna uroda. Gdy kilka lat temu w Krakowie siedł na śmierć z ręki kata, wyglądał jak pacholę¹⁸⁵⁰ z wielkiego rodu — a teraz stał się jeszcze piękniejszy, istny królewicz, podobien¹⁸⁵¹ z barków, z piersi, z łędźwi i ramion do olbrzyma, z twarzy zaś do dziewicy. Moc i życie kipiało w nim jak war¹⁸⁵² w garnku — a spożęzione czystością i długim wypoczynkiem chodziło mu po kościach jak płomień¹⁸⁵³. On nie wiedząc, co to jest, myślał, że wciąż chorzeje, i wylegiwał się w łóżu, rad¹⁸⁵⁴, że Maćko i Jagienka strzegą go, pilnują i dogadzają mu we wszystkim. Chwilami wydawało mu się, że mu jest tak dobrze jak w niebie, chwilami — zwłaszcza gdy nie było przy nim Jagienki — że źle, smutno, niezdolnie. Brało go wówczas ziewanie, ciagoty¹⁸⁵⁵, gorączka, i zapowiadał Maćkowi, że wróciwszy do zdrowia, pójdzie znów na koniec świata, na Niemców, na Tatarów — albo na inną podobną dzicz — byle zbyć¹⁸⁵⁶ życia, które mu ciąży okrutnie. A Maćko, zamiast sprzeciwiać się, kiwał głową, przyświadczał — ale tymczasem posyłał po Jagienkę, za której przyjazdem topniały zaraz w Zbyszku myśli o nowych wyprawach wojennych, tak jak topnieją śniegi, gdy je wiosenne słońce przygrzeje.

Ona zaś przyjeżdżała skwapliwie¹⁸⁵⁷ i na wezwanie, i z własnej woli — gdyż pokochała Zbyszka ze wszystkich sił duszy i serca. Za czasów swego pobytu na dworze biskupim i książęcym w Płocku widywała rycerzy równie pięknych, równie sławnych z siły i męstwa, którzy nieraz klękali przed nią, ślubując jej wierność do zgonu, ale ten był jej wybrany, tego ukochała w zaraniu lat pierwszą miłością, a nieszczęścia, przez jakie przeszedł, zmogły tylko jej kochanie do tego stopnia, że był jej miłszym i stokroć droższym nie tylko od wszystkich rycerzy, ale i od wszystkich książąt ziemi. Teraz, gdy przychodząc do zdrowia stawał się z dnia na dzień cudniejszy, miłość jej zmieniała się niemal w zapamiętanie¹⁸⁵⁸ i przesłoniła jej cały świat.

Nie przyznawała się jednak do niej nawet sama przed sobą, a przed Zbyszkiem tała ją jak najstaranniej z obawy, aby nią znowu nie wzgardził. Nawet z Maćkiem, o ile dawniej skora była do zwierzeń, o tyle teraz stała się ostrożna i milcząca. Mogła ją tylko zdradzić

Siła

Miłość

¹⁸⁴⁷włodyka — rycerz, zwłaszcza niemający lub bez pełni praw stanowych. [przypis edytorski]

¹⁸⁴⁸wici — wezwanie na wojnę, przysyłane w postaci pędu gałązek (witek) wierzbowych lub powroźów. [przypis edytorski]

¹⁸⁴⁹płowy — (o włosach) jasny. [przypis edytorski]

¹⁸⁵⁰pacholę (daw.) — dziecko. [przypis edytorski]

¹⁸⁵¹podobien — dziś popr.: podobny. [przypis edytorski]

¹⁸⁵²war — ukrop, wrzątek. [przypis edytorski]

¹⁸⁵³płomień — dziś popr.: płomień. [przypis edytorski]

¹⁸⁵⁴rad (daw.) — zadowolony. [przypis edytorski]

¹⁸⁵⁵ciagoty — pożądanie. [przypis edytorski]

¹⁸⁵⁶zbyć (daw.) — pozbyć się. [przypis edytorski]

¹⁸⁵⁷skwapliwie (daw.) — szybko i chętnie. [przypis edytorski]

¹⁸⁵⁸zapamiętać się — zamyślić się bądź zająć się czymś intensywnie, zapominając o wszystkim innym. [przypis edytorski]

troskliwość, jaką okazywała w pielęgnowaniu Zbyszka, ale i tej troskliwości starała się inne nadać pozory — i w tym celu tak pewnego razu ozwała się przebiegle do Zbyszka:

— Bo, że cię tam trochę doglądam, to jeno¹⁸⁵⁹ z przychylności dla Maćka, a tyś zara co pomyślał? powiadaj!

I niby poprawiając włosy na czole, przysłoniła twarz dłonią i poczęła pilnie patrzeć na niego przez palce, on zaś, zaskoczony niespodzianym pytaniem, zaczerwienił się jak panna i dopiero po jakimś czasie odrzekł:

— Nicem nie pomyślał. Tyś teraz inna.

Nastała znów chwila milczenia.

— Inna? — zapytała wreszcie dziewczyna jakimś cichym i miękkim głosem. — No! pewnie, że inna. Ale żebym cię już tak całkiem miała nie cierpieć, to tego też Boże nie daj!

— Bóg ci zapłać i za to — odrzekł Zbyszko.

I odtąd bywało im z sobą dobrze, tylko jakoś niezręcznie i niesporo¹⁸⁶⁰. Nieraz mogło się zdawać, że oboje o czym innym mówią, a o czym innym myślą. Zapadało między nimi częste milczenie. Zbyszko, wylegując się wciąż w łożu, wodził wedle słów Maćka za nią oczyma, gdziekolwiek się ruszyła, albowiem, chwilami zwłaszcza, wydawała mu się tak cudna, że się jej napatrzeć nie mógł. Bywało także, że spojrzenia ich spotykały się nagle, a wówczas płonily im się twarze i wypukła pierś dziewczyny poruszała się śpiesznym oddechem, i serce jej biło jakby w oczekiwaniu, czy czegoś nie usłyszy, od czego stopnieje i rozplynie się w niej dusza. Ale Zbyszko milczał, albowiem stracił do niej dawną śmiałość i bał się ją spłoszyć niebaczny¹⁸⁶¹ słowem, i wbrew temu, co widziały jego oczy, sam w siebie wmawiał, że ona mu tylko siostrzaną przychylność gwoli¹⁸⁶² Maćkowej przyjaźni okazuje.

I raz począł mówić o tym z Maćkiem. Starał się mówić niby spokojnie, a nawet obojętnie, i ani się spostrzegł, jak słowa jego stawały się coraz podobniejsze do skargi przez pół¹⁸⁶³ gorzkiej, przez pół smutnej. Maćko zaś wysłuchał cierpliwie wszystkiego, a w końcu rzekł tylko jedno jedyne słowo:

— Głupiś!

I wyszedł z izby.

Ale na oborze począł zacierać ręce i klepać się z wielkiej radości po udach.

„Ha! — mówił sobie — wtedy, kiedy ci tanio mogła przyjść, toś i patrzeć na nią nie chciał, najedźże się teraz strachu, kiedyś głupi. Ja będę kasztel¹⁸⁶⁴ stawiał, a ty się przez ten czas oblizuj. Nic ci nie rzekę i bielma z oczu nie zdejmę, choćbyś rżał głośniejsz od wszystkich koni w Bogdańcu. Gdzie wióry na zarzewiu¹⁸⁶⁵ leżą, tam i tak prędzej czy później płomień¹⁸⁶⁶ buchnie, ale ja ci nie będę na zarzewie dmuchał, bo tak myślę, że i nie trzeba”. I nie tylko nie dmuchał, ale się nawet Zbyszkowi sprzeciwiał i drażnił go jako stary przechera¹⁸⁶⁷, który rad igrą z niedoświadczonym młodzieńcem.

Więc raz pewnego, gdy Zbyszko znów mu powtórzył, że chyba na jaką daleką wyprawę pójdzie, aby się nieznośnego żywota pozbyć, rzekł mu:

— Pókiś goło miał pod nosem, tom tobą rządził, ale teraz — twoja wola. Chcesz-li koniecznie swojemu jeno rozumowi dufać¹⁸⁶⁸ i iść — to idź.

A Zbyszko aż zerwał się ze zdziwienia i siadł na łożu.

— Jak to? To już się nawet i temu nie przeciwicie?

— Co mam się przeciwiać? Żał mi tylko okrutnie rodu, który by razem z tobą zaginął, ale i na to może znajdzie się rada.

— Jaka rada? — pytał niespokojnie Zbyszko.

Głupota

¹⁸⁵⁹jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

¹⁸⁶⁰niesporo (daw.) — trudno, niewygodnie. [przypis edytorski]

¹⁸⁶¹niebaczny — nieostrożny. [przypis edytorski]

¹⁸⁶²gwoli czegoś (daw.) — ze względu na coś. [przypis edytorski]

¹⁸⁶³przez pół — na pół, w połowie. [przypis edytorski]

¹⁸⁶⁴kasztel (daw.) — zameczek, niewielka twierdza. [przypis edytorski]

¹⁸⁶⁵zarzewie — żar. [przypis edytorski]

¹⁸⁶⁶płomień — dziś popr.: płomiń. [przypis edytorski]

¹⁸⁶⁷przechera (daw.) — osoba sprytna, przekorna i złośliwa. [przypis edytorski]

¹⁸⁶⁸dufać (daw.) — ufać, zwłaszcza nadmiernie. [przypis edytorski]

— Jaka? No! nie ma co gadać, że roki mi godne są — ale też i mocy w kościach nie brak. Jużci, Jagience patrzyłby się młodszy jakowys chłop — ale żem to jej nieboszczykowi ojcu był przyjacielem — to kto wie...

— Byliście jej ojcu przyjacielem — odrzekł Zbyszko — ale dla mnie nigdyście nie mieli życzliwości — nigdy, nigdy!...

I przerwał, bo się mu poczęła broda trząść, a Maćko rzekł:

— Ba! skoro koniecznie chcesz ginąć — to cóż mam robić?

— Dobrze! róbcie, co chcecie — ja jeszcze dziś w świat pojedę!

— Głupiś! — powtórzył Maćko.

I znów wyszedł z izby doglądać chłopów i bogdanieckich, i tych, których pożyczyla ze Zgorzelic i z Moczydołów Jagienka, aby pomagali w kopaniu rowu mającego otaczać kasztel.

ROZDZIAŁ CZTERDZIESTY CZWARTY

Zbyszko nie spełnił wprawdzie swej groźby i nie wyjechał, ale za to po upływie jeszcze tygodnia zdrowie wróciło mu zupełnie i nie mógł już dłużej wylegiwać się w łóżu. Maćko powiedział, że wypada im teraz pojechać do Zgorzelic i podziękować Jagience za starunek¹⁸⁶⁹, więc pewnego dnia wyprąwszy się dobrze w łaźni, postanowił jechać nie zwłócząc¹⁸⁷⁰. W tym celu kazał wydobyć ze skrzyni piękne szaty, aby nimi zastąpić zwykłą odzież, którą miał na sobie — a następnie zajął się trefieniem¹⁸⁷¹ włosów. Była to jednak czynność nietatwa i niemata, a to nie tylko z powodu bujności Zbyszkowej czupryny, która z tyłu spadała mu jak grzywa aż za łopatki. Rycerze w życiu codziennym nosili włosy w pątlkach¹⁸⁷² kształtu grzyba, co miało i tę dobrą stronę, że w czasie wypraw hełm daleko mniej ich uwierał, natomiast na rozmaite uroczystości, wesela lub jadąc w odwiedziny do domów, w których były panny, układali je w pięknie poskręcane zwoje, które często smarowano białkiem dla połysku i mocy. Tak to właśnie chciał utrefić się Zbyszko. Ale dwie niewiasty wezwane z czeladnej, nieprzywykłe do takiej roboty, nie umiały sobie dać rady. Wyszły i wzburzone po łaźni włosy nie chciały się układać i jeżyły się jako źle poszyta strzecha na chałupie. Nie pomogły ani zdobyczne na Fryzach¹⁸⁷³ grzebienie ozdobnie z bawolego rogu wyrobione, ani nawet zgrzebło¹⁸⁷⁴, po które jedna z niewiast poszła do stajni. Zbyszko począł się w końcu niecierpliwić i gniewać — gdy wtem do izby wszedł Maćko w towarzystwie Jagienki, która przez ten czas niespodzianie nadjechała.

— Pochwalony Jezus Chrystus! — rzekła dziewczyna.

— Na wieki wieków! — odpowiedział z rozpromienioną twarzą Zbyszko. — O, to dziwne! Bo myśmy właśnie chcieli do Zgorzelic jechać, a tyś tu!

I oczy rozbłysły mu radością, bo już tak było, iż ilekroć ją zobaczył, tylekroć czyniło mu się w duszy tak jasno, jakby na wschód słońca patrzył. A Jagienka, ujrawszy zakłopotane baby z grzebieniami w ręku, zgrzebło leżące na ławie wpodłe¹⁸⁷⁵ Zbyszka i jego zwichrzoną czuprynę, poczęła się śmiać.

— Ej, wiecha też to, wiecha! — zawołała, ukazując spod koralowych ust cudne, białe zęby. — W konopiach by cię albo w sadzie wiśniowym na strach ptactwu postawić!

On zaś zasępił się i rzekł:

— Chcieliśmy do Zgorzelic jechać, ale w Zgorzelicach nijak by ci było gościowi uchylać, a tu możesz sobie ze mnie dworować, ile chcesz, co, wiera¹⁸⁷⁶, zawsze rada¹⁸⁷⁷ czynisz.

¹⁸⁶⁹starunek (daw.) — staranie, opieka. [przypis edytorski]

¹⁸⁷⁰nie zwłóczyć — dziś popr.: nie zwlekając. [przypis edytorski]

¹⁸⁷¹trefić (daw.) — układać włosy w loki. [przypis edytorski]

¹⁸⁷²pątlík — siatka do podtrzymywania włosów. [przypis edytorski]

¹⁸⁷³Fryz a. Fryzyczyk — mieszkaniec Fryzji, krainy nad Morzem Północnym, obecnie stanowiącej pogranicze Niemiec, Danii i Holandii. [przypis edytorski]

¹⁸⁷⁴zgrzebło — grzebień lub szczotka służąca do czyszczenia sierści zwierząt. [przypis edytorski]

¹⁸⁷⁵wpodle (daw.) — obok. [przypis edytorski]

¹⁸⁷⁶wiera (daw.) — prawda. [przypis edytorski]

¹⁸⁷⁷rada (daw.) — chętnie. [przypis edytorski]

— Ja rada to czynię? — zapytała dziewczyna. — Ej, mocny Boże! Toż przyjechałam prosić was na wieczerzę, a śmieję się nie z ciebie, jeno¹⁸⁷⁸ z tych bab, bo żeby tak na mnie, wnet bym tu sobie dała rady.

— Nie wskórałabyś i ty!

— A Jaśkowi to niby kto to robi?

— Jasiek ci brat — odparł Zbyszko.

— Jużci!...

Lecz tu stary i doświadczony Maćko postanowił im przyjść z pomocą.

— Po domach — rzekł — gdy po postrzyżynach rycerskiemu pacholęciu włosy odrasną, trefi mu je siostra, a w żrałym¹⁸⁷⁹ wieku żona mężowi; ale obyczaj też jest, że gdy rycerz siostry albo żony nie ma, to mu dziewczki szlacheckie służą, nawet i całkiem obce.

— Zali¹⁸⁸⁰ istotnie jest taki obyczaj? — pytała spuszczać oczy Jagienka.

— Nie tylko po dworach, lecz i po zamkach, ba! nawet na królewskim dworze — odrzekł Maćko.

Po czym zwrócił się do niewiast:

— Kiedyście do niczego, ruszajcie do czeladnej!

— To niech mi też grzanej wody przyniosą — dodała dziewczyna.

Maćko wyszedł razem z niewiastami, niby dla pilnowania, aby w posłudze nie było marudztwa — i po chwili wysłał grzaną wodę, którą gdy zostawiono w izbie, młodzi zostali sami. Jagienka zamoczywszy naprzód nałęczkę¹⁸⁸¹, poczęła nią zwilżać silnie włosy Zbyszkowe, gdy zaś przestały się wicherzyć i opadły ciężarem wilgoci, wzięła grzebień i siadła na ławie obok młodzianka, aby zabrać się do dalszej roboty.

I tak siedzieli tuż koło siebie, oboje nad miarę śliczni i nad miarę w sobie rozkochani, ale stropieni i milczący. Jagienka poczęła wreszcie układać jego złote włosy, a on czuł bliskość jej wzniesionych ramion, jej dłoni i drżał od stóp do głowy, hamując się całą siłą woli, aby nie porwać jej wpół i nie przycisnąć ze wszystkich sił do piersi.

W ciszy słychać było przyspieszone ich oddechy.

— Możeś ty chory? — spytała po chwili dziewczyna. — Co ci jest?

— Nic! — odpowiedział młody rycerz.

— Bo jakoś tak dychasz.

— I ty dychasz...

Znów zapadła cisza. Policzki Jagienki zakwitły jak róże, czuła bowiem, że Zbyszko oczu nie odrywa ani na chwilę od jej twarzy, więc chcąc zagadać własne zakłopotanie, znów zapytała:

— Czego się tak patrzysz?

— Wadzi¹⁸⁸² ci?

— Nie wadzi mi, jeno się pytam.

— Jagienka?

— Co...

Zbyszko nabrał w piersi powietrza, westchnął, poruszył ustami, jakby zabierając się do dłuższej rozmowy, ale widać nie starczyło mu jeszcze odwagi, bo tylko powtórzył znów:

— Jagienka?...

— Co?

— Kiedy się boję coś rzec...

— Nie bój się. Prosta ja dziewczyna, nie żaden smok.

— Jużci, nie smok! Ale że stryj Maćko powiada, że cię chce brać!...

— Bo chce, jeno nie dla siebie.

I zamilkła, jakby przestraszona własnymi słowy.

— Przemiły Bóg! Jaguś moja... A ty co na to, Jaguś? — zawołał Zbyszko.

¹⁸⁷⁸jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

¹⁸⁷⁹żrały — dziś popr.: dojrzwały. [przypis edytorski]

¹⁸⁸⁰zali (daw.) — czy. [przypis edytorski]

¹⁸⁸¹nałęczka (daw.) — chusta służąca jako przepaska na głowę. [przypis edytorski]

¹⁸⁸²wadzić — przeszkadzać. [przypis edytorski]

Obyczaj, Podstęp

Miłość

Lecz jej niespodzianie oczy wezbrały łzami, śliczne usta poczęły drgać, a głos stał się tak cichy, że Zbyszko ledwo mógł dosłyszeć, gdy rzekła:

— Tatuś i opat¹⁸⁸³ chcieli... a ja — to... ty wiesz!...

Miłość

Na te słowa radość buchnęła mu w sercu jak nagły płomień — więc porwał dziewczynę na ręce, podniósł ją w górę jak piórko i począł krzyczeć w zapamiętaniu:

— Jaguś! Jaguś! złoto ty moje! słonko ty moje — hej! hej!...

I krzyczał tak, że stary Maćko, myśląc, że stało się coś niezwykłego, wpadł do izby. Dopieroż ujrawszy Jagienkę na reku Zbyszka, zdumiał się, że wszystko poszło tak niespodziewanie prędko, i zawołał:

— W imię Ojca i Syna! Miarkuj się¹⁸⁸⁴, chłopie!

A Zbyszko przypadł do niego, postawił Jagienkę na ziemi i oboje chcieli przyklęknąć, lecz nim zdążyli to uczynić, chwycił ich stary w kościste ramiona i przycisnął ze wszystkich sił do piersi.

— Pochwalony! — rzekł. — Wiedziałem ci ja, że tak się skończy, ale mi przecie radość! Boże wam błogosław! Lżej będzie umierać... Dziewucha jako złoto najszczerze... Ku Bogu i ku ludziom! Prawdziwie! A niech ta już będzie, co chce, kiedym się takiej pociechy doczekał... Bóg doświadczył, ale i Bóg pocieszył. Trzeba jechać do Zgorzelic, Jaśkowi oznajmić. Hej, żeby stary Zych żył!... i opat¹⁸⁸⁵... Ale ja wam za obu strzymam¹⁸⁸⁶, bo żeby tak prawdę rzec, to was tak oboje miłuję, że i wstyd gadać.

I chociaż miał w piersi serce hartowne, wzruszył się tak, że aż ścisnęło go coś w gardle, więc ucałował jeszcze Zbyszka, a potem w oba policzki Jagienkę i wykrztusiwszy na wpół przez łzy: „Miód, nie dziewczyna!” — poszedł do stajen, aby kazać konie kulbaczyć¹⁸⁸⁷.

Wyszedszy, zatoczył się z radości na dziewanny, które rosły przed domem, i począł spoglądać na ich ciemne kręgi otoczone żółtymi liśćmi, zupełnie jak człowiek pijany.

— Ano! Kupa was — rzekł — ale da Bóg, Gradów Bogdanieckich będzie więcej.

Po czym, idąc ku stajni, jął¹⁸⁸⁸ znów mruczeć i wyliczać:

— Bogdaniec, opatowe majątki, Spychów, Moczydoły... Bóg zawsze wie, do czego prowadzi, a przyjdzie czas na starego Wilka, to by i Brzozową warto kupić... Łęki¹⁸⁸⁹ godne!...

Chciwość

Tymczasem Jagienka i Zbyszko wyszli także przed dom, radośni, szczęśliwi, jaśniejący jak słońce.

— Stryjku! — ozwał się z dala Zbyszko.

A on zwrócił się ku nim, otworzył ręce i począł wołać jak w lesie:

— Hop! hop! Bywajcie!!

ROZDZIAŁ CZTERDZIESTY PIĄTY

Oni mieszkali w Moczydołach, a stary Maćko wznosił dla nich kasztel¹⁸⁹⁰ w Bogdańcu. Wznosił mozolnie¹⁸⁹¹, gdyż chciał, żeby odsady¹⁸⁹² były z kamienia na wapno, a czatownia¹⁸⁹³ z cegły, o którą trudno było w okolicy. W pierwszym roku wykopał rowy, co przyszło dość łatwo, albowiem wzgórze, na którym miał stanąć kasztel, było niegdyś okopane, może za czasów jeszcze pogańskich, należało więc tylko oczyścić owe wadoły¹⁸⁹⁴ z drzew, z głogowych gąszczów, którymi zarosły, a następnie umocnić je i pogłębić należycie. Przy pogłębianiu dokopano się też obfitego źródła, które w niedługim czasie napęliło fosę tak, że musiał Maćko obmyślać ujście dla zbytku¹⁸⁹⁵ wody. Potem na wale

¹⁸⁸³ *opat* — przełożony w męskim zakonie kontemplacyjnym. [przypis edytorski]

¹⁸⁸⁴ *miarkować się* — panować nad emocjami. [przypis edytorski]

¹⁸⁸⁵ *opat* — przełożony w męskim zakonie kontemplacyjnym. [przypis edytorski]

¹⁸⁸⁶ *strzymać* (daw.) — wystarczyć. [przypis edytorski]

¹⁸⁸⁷ *kulbaczyć* — siodłać. [przypis edytorski]

¹⁸⁸⁸ *jął* (daw.) — zacząć. [przypis edytorski]

¹⁸⁸⁹ *łęk* — podmokła łąka. [przypis edytorski]

¹⁸⁹⁰ *kasztel* (daw.) — zameczek, niewielka twierdza. [przypis edytorski]

¹⁸⁹¹ *mozolnie* — powoli i pracowicie. [przypis edytorski]

¹⁸⁹² *odsada* — krawędź wału. [przypis edytorski]

¹⁸⁹³ *czatownia* (daw.) — wartownia. [przypis edytorski]

¹⁸⁹⁴ *wądół* — wawóz. [przypis edytorski]

¹⁸⁹⁵ *zbytek* (daw.) — nadmiar. [przypis edytorski]

wzniósł częstokół¹⁸⁹⁶ i począł zgromadzać budulec na ściany zameczku, bale dębowe tak grube, że trzech chłopów jednego objąć nie mogło, i modrzewiowe, nie gnijące ni pod glinianą polepą¹⁸⁹⁷, ni pod przykryciem z darniny¹⁸⁹⁸. Do wznoszenia tych ścian zabrał się pomimo stałej pomocy chłopów ze Zgorzelic i Moczydółów dopiero po roku, ale zabrał się tym gorliwiej dlatego, że przedtem jeszcze Jagienka powiła bliźnięta. Niebo otworzyło się wówczas przed starym rycerzem, miał już bowiem dla kogo pracować, zabiegać, wiedział, że ród Gradów nie zaginie, a Tępa Podkova nieraz jeszcze ubroczy się we krwi nieprzyjacielskiej.

Bliźniakom dano imiona: Maćko i Jaśko. „Chłopy — mówił stary — na schwał, tak że w całym Królestwie nie masz podobnych, a przecie jeszcze nie wieczór¹⁸⁹⁹”. I ukochał ich od razu wielką miłością, a za Jagienką świata nie widział. Kto mu ją w oczy sławił, ten wszystko mógł u niego uzyskać. Zazdroszczono jej jednak Zbyszkowi szczerze i sławiono ją nie tylko dla korzyści, gdyż istotnie jaśniała ona w okolicy niby kwiat najpiękniejszy ze wszystkich na łące. Przyniosła mężowi wielkie wiano¹⁹⁰⁰, ale i więcej niż wiano, bo wielkie kochanie i urodę olśniewającą oczy ludzkie, i dworność, i dzielność taką, że niejedyn rycerz mógłby się nią pochlubić. Nic to dla niej było w kilka dni po połogu do gospodarstwa wstać, a potem z mężem na łowy jechać albo konno z Moczydółów do Bogdańca rano skoczyć i przed południem do Jaśka i Maćka wrócić. Kochał ją tedy jak żrenice oka mąż, kochał stary Maćko, kochała czeladź¹⁹⁰¹, dla której ludzkie miała serce, a w Krześni, gdy w niedzielę wchodziła do kościoła, witał ją szmer podziwu i uwielbienia. Dawniejszy jej zalotnik, groźny Cztań z Rogowa, żeniaty¹⁹⁰² z córką kmiecią¹⁹⁰³, który po mszy pijał w karczmie ze starym Wilkiem z Brzozowej, mawiał, podpiwszy, do niego: „Szczerbiliśmy się o nią nieraz z waszym synem i chcieliśmy ją brać, ale to tak właśnie było, jakby po miesiąc¹⁹⁰⁴ na niebie sięgać”.

Inni zaś głośno wyznawali, że takiej chybaby na dworze królewskim w Krakowie szukać. Bo obok bogactwa, urody i dworności czczono także niezmiernie jej czerstwość¹⁹⁰⁵ i siłę. I był o tym jeden głos, że „to dopiero niewiasta, co niedźwiedzia oszczepem w boru podeprze, a orzechów nie potrzebuje gryźć, jeno¹⁹⁰⁶ je na ławie ułoży i z nagłą przysiędzie, to ci się wszystkie tak pokruszą, jakobyś je młyńskim kamieniem przycisnął”. Tak to ją sławiono i w parafialnej Krześni, i po sąsiednich wsiach, a nawet w wojewódzkim Sieradzu. Jednakże, zazdroszcząc Zbyszkowi z Bogdańca, nie dziwiono się zbytecznie, że ją dostał, albowiem opromieniła i jego taka chwała wojenna, jakiej nikt w okolicy nie miał.

Młodzi włodykowie¹⁹⁰⁷ i szlachta prawili sobie wzajem całe opowieści o Niemcach, których „nałuszczył” w bitwach pod wodzą Witolda¹⁹⁰⁸ i w pojedynkę, na udeptanej ziemi. Mówiono, że żaden mu się nigdy nie odjął, że w Malbörgu dwunastu ich zbił z koni, między nimi brata mistrzowego Ulryka¹⁹⁰⁹, wreszcie, że nawet z krakowskimi rycerzami mógł się potykać i że sam niezwyciężony Zawisza Czarny¹⁹¹⁰ był mu życzliwym przyjacielem. Niektórzy nie chcieli tak nadzwyczajnym klechdanom¹⁹¹¹ wierzyć, ale i ci jednak, gdy była mowa o tym, kogo by okolica wybrała, gdyby polskim rycerzom przyszło z ob-

Sława

¹⁸⁹⁶częstokół — wał z drewnianych bali, palisada. [przypis edytorski]

¹⁸⁹⁷polepa — podłoga z gliny. [przypis edytorski]

¹⁸⁹⁸darnina — warstwa ziemi z rozrzeniami traw. [przypis edytorski]

¹⁸⁹⁹a przecie jeszcze nie wieczór — sens: a przecież rodzice jeszcze są młodzi. [przypis edytorski]

¹⁹⁰⁰wiano — posag. [przypis edytorski]

¹⁹⁰¹czeladź (daw.) — służba. [przypis edytorski]

¹⁹⁰²żeniaty — dziś popr.: żonaty. [przypis edytorski]

¹⁹⁰³kmieć — zamożny chłop, posiadający własne gospodarstwo. [przypis edytorski]

¹⁹⁰⁴miesiąc (daw.) — księżyc. [przypis edytorski]

¹⁹⁰⁵czerstwość (daw.) — siła i zdrowie. [przypis edytorski]

¹⁹⁰⁶jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

¹⁹⁰⁷włodyka — rycerz, zwłaszcza niemający lub bez pełni praw stanowych. [przypis edytorski]

¹⁹⁰⁸Witold Kiejstutowicz, zwany Wielkim — (ok. 1350–1430), wielki książę litewski, brat stryjeczny Władysława Jagiełły. W latach 1382–1385 oraz 1390 przejściowo sprzymierzony z Krzyżakami przeciw Jagiellom. [przypis edytorski]

¹⁹⁰⁹Ulrich von Jungingen — 1360–1410, wielki mistrz zakonu krzyżackiego, zginął w bitwie pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

¹⁹¹⁰Zawisza Czarny z Garbowa — (ok. 1370–1428) polski rycerz, przez pewien czas na służbie króla Węgier Zygmunta Luksemburskiego. [przypis edytorski]

¹⁹¹¹klechdania — klechdy, bajania, przesadzone opowieści. [przypis edytorski]

cymi iść w zawód, mówili: „Juźci, Zbyszka” — a potem dopiero włochatego Cztana z Rogowa i innych miejscowych osiłków, którym pod względem ćwiczenia rycerskiego daleko było do młodego dziedzica z Bogdańca.

Wielka zamożność jednała mu na równi ze sławą szacunek ludzki. Bo że za Jagienką wziął Moczydoły i wielką majątność opatową¹⁹¹², to nie była jego zasługa, ale on już przedtem miał Spychów wraz z ogromnymi skarbami zgromadzonymi przez Juranda, a prócz tego szeptali sobie ludzie, że samych łupów zdobytych i wziętych przez rycerzy z Bogdańca w zbrojach, koniach, szatach, klejnotach wstrzymałoby na trzy albo i cztery dobre wsie.

Widziano więc w tym jakąś szczególną łaskę Bożą nad rodem Gradów herbu Tępa Podkowa, który do niedawna podupadły, tak że prócz pustego Bogdańca nic nie miał, wyrastał teraz nad wszystkie inne w okolicy. „Przecie w Bogdańcu ostało po pogorze-
li¹⁹¹³ jeno garbate domosko¹⁹¹⁴ — mówili starzy ludzie — i samą majątność z braku rąk roboczych musieli krewnemu zastawić, a teraz kasztel¹⁹¹⁵ wznoszą”. I podziw był wielki, ale że towarzyszyło mu ogólne, instynktowne poczucie, że cały naród idzie także niepowstrzymanym pędem do jakiegoś niezmiernego dorobku i że z woli Bożej taki ma być właśnie porządek rzeczy, więc nie było w tym podziwie złej zawiści. Owszem, chępiła się¹⁹¹⁶ okolica i była dumna z tych rycerzy z Bogdańca. Byli oni jakby oczywistym dowodem, do czego może doprowadzić szlachcica krzepkie¹⁹¹⁷ ramię w połączeniu z męznym sercem i rycerską pożądlivością przygód. Niejeden też na ich widok uczuwał, że mu za ciasno w domowych pieleszach, w rodzimych granicach, i że o ścianę są we wrażej mocy wielkie bogactwa i obszerne ziemie, które można zdobyć z niezmierną dla siebie i dla Królestwa korzyścią. A ów nadmiar sił, który odczuwały rody, rozpierał całą społeczność, tak iż była jakby war¹⁹¹⁸, który musi z naczynia wykipieć. Mogli mądrzy panowie krakowscy i miłujący pokój król¹⁹¹⁹ hamować te siły do czasu i odkładać wojnę z odwiecznym wrogiem na długie lata, ale żadna moc ludzka nie mogła przytłumić ich całkowicie ani też powstrzymać tego pędu, którym idzie ku wielkości dusza powszechna.

Dom

ROZDZIAŁ CZTERDZIESTY SZÓSTY

Dożył Maćko szczęśliwych dni żywota. Nieraz mawiał też sąsiadom, że więcej dostał, niżli sam się spodziewał. Nawet starość ubieliła mu tylko włos na głowie i brodzie, ale nie odjęła mu dotychczas ni sił, ni zdrowia. Serce miał pełne tak wielkiej wesołości, jakiej dotychczas nie zaznał. Surowa niegdyś jego twarz stawała się coraz więcej dobroduszną, a oczy śmiały się do ludzi dobrym uśmiechem. W duszy miał przekonanie, że wszystko zło skończyło się na zawsze i że żadna troska, żadna niedola nie zmąci już płynących tak spokojnie jak jasny strumień dni życia. Do starości wojować, na starość gospodarzyć i majątność dla „wnęków¹⁹²⁰” powiększać — to było przecie jego największe pragnienie we wszystkich czasach, a oto właśnie wszystko spełniło mu się doskonale. Gospodarka szła jak z płatką. Bory były znacznie wycięte; wykarczowane i obsiane nowocie¹⁹²¹ zieleniły się co wiosna runią¹⁹²² zbóż rozmaitych; mnożył się dobytek; na łąkach było czterdzieści świerzop¹⁹²³ ze źrebięty, które stary szlachcic codziennie oglądał; stada baranów i bydła pasły się po ugorach i zagajach; Bogdaniec zmienił się całkowicie: z opustoszałej osady czynił się wsią ludną i zamożną, a kto się do niego zbliżał, tego oczy olśniewała widna z dala czatownia

Szczęście

¹⁹¹²opat — przełożony w męskim zakonie kontemplacyjnym. [przypis edytorski]

¹⁹¹³pogorzel (daw.) — pożar. [przypis edytorski]

¹⁹¹⁴domosko — dziś popr.: domostwo. [przypis edytorski]

¹⁹¹⁵kasztel (daw.) — zameczek, niewielka twierdza. [przypis edytorski]

¹⁹¹⁶chępić się — chwalić się. [przypis edytorski]

¹⁹¹⁷krzepki — mocny, silny. [przypis edytorski]

¹⁹¹⁸war — ukrop, wrzątek. [przypis edytorski]

¹⁹¹⁹Władysław II Jagiello — (ok. 1362–1434), syn włk. księcia Olgierda, wielki książę litewski, król Polski od małżeństwa z Jadwigą (1386). Dwukrotnie ochrzczony (przez matkę Julianę w obrządku wschodnim i przez biskupów polskich przed ślubem w obrządku łacińskim), osobiście dowodził w bitwie pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

¹⁹²⁰wnęki — (gw.) wnuki. [przypis edytorski]

¹⁹²¹nowoć a. nowina — świeżo wykarczowane pole. [przypis edytorski]

¹⁹²²runi — wschodząca roślinność. [przypis edytorski]

¹⁹²³świerzopa — klacz. [przypis edytorski]

i nie poczerniały jeszcze ściany kasztelu, błyszczące złotem w słońcu, a purpurą zorzy wieczorem.

Więc radował się stary Maćko w sercu dobytkiem, gospodarstwem, pomyślną dolą — i nie przeczył, gdy ludzie mówili, że ma szczęsną rękę. W rok po bliźniętach przyszedł znowu na świat chłopak, którego Jagienka, na cześć i dla pamięci swego rodzica, nazwała Zychem. Maćko przyjął go z radością i nie zatroszczył się tym bynajmniej, że gdyby tak miało pójść dalej, majątność z takim trudem i zabiegiwością zebrana musiałaby się rozdrobnić: „Bo co my mieli? — mówił o tym pewnego razu do Zbyszka. — Nic! a przecie Bóg przysporzył. Stary Pakosz z Sulisławic — mówił — ma jedną wieś, synów zaś dwudziestu dwóch, a przecie głodem nie przymierają. Małoż to jest ziem w Królestwie i na Litwie? Małoż to wsi i zamków w psubrackich rękach Krzyżaków? Hej! nużby tak Pan Jezus zdarzył! Byłoby godne¹⁹²⁴ pomieszczenie, bo tam zamki całe z cegły czerwonej, z których by kasztelanie¹⁹²⁵ nasz miłościwy król poczynił”. I była to rzecz godna uwagi, że Zakon stał przecie na szczycie potęgi, że bogactwy, siłą, mnogością ćwiczonych wojsk wszystkie zachodnie królestwa przewyższał, a jednak ten stary rycerz myślał o zamkach krzyżackich jako o przyszłych siedzibach dla swoich wnuków. I wielu zapewne tak samo myślało w Królestwie Jagiellowym¹⁹²⁶, nie tylko dlatego, że to były stare polskie ziemie, na których Zakon siedział, ale i w poczuciu tej siły potężnej, która burząc się w piersiach narodu, szukała na wszystkie strony ujęcia.

Sila, Naród

W czwartym dopiero roku, licząc od małżeństwa Zbyszka, stanął kasztel¹⁹²⁷, a i to z pomocą rąk roboczych nie tylko miejscowych, zgorzelickich, moczydłowskich, lecz i sąsiedzkich, a szczególnie starego Wilka z Brzozowej, który zostawszy sam po śmierci syna na świecie, zaprzyjaźnił się bardzo z Maćkiem, a potem zwrócił serce ku Zbyszkowi i Jagience. Maćko przyozdobił komnaty łupami z wojen, które albo sami ze Zbyszkciem wzięli, albo po Jurandzie ze Spychowa odziedziczyli, przydał do tego dostatki po opacie¹⁹²⁸ i to, co Jagienka z domu wywiozła, okna szklane sprowadził z Sieradza — i wspaniałą urządził siedzibę. Zbyszko z żoną i dziećmi przeniósł się jednak do kasztelu w piątym dopiero roku, gdy już i inne budowy, jak oto: stajnie, obory, kuchnie i łaźnie, były ukończone, a z nimi razem i sklepy¹⁹²⁹ podziemne, które stawiał stary na kamień i wapno, aby zaś trwałość miały niepożyta¹⁹³⁰. Sam się jednak do zamku nie przeniósł; wolał zostać w starym domostwie, a na wszelkie prośby Zbyszka i Jagienki odpowiadał odmownie, w taki sposób myśl swoją wyłuszczając:

— Tu już zamrę, gdzie się urodziłem. Widzicie, za czasów wojny Grzymalitów z Nałęczami¹⁹³¹ spalony był do cna Bogdaniec — wszystkie budynki, wszystkie chałupy — ba! ploty nawet, jeno to domosko¹⁹³² ostało. Ludzie gadali, że dla zbytku mchów na dachu nie chciało gorzeć¹⁹³³ — ale ja myślę, że była w tym i łaska Boża — i wola, abyśmy tu wrócili i stąd znowu wyrosli. Za czasów naszej wojaczki biadałem ja nieraz, że nie mamy do czego wracać, alem nie całkiem słusznie tak mówił, bo, wiera¹⁹³⁴, nie było na czym gospodarzyć i co do gęby włożyć, ale było się gdzie schronić. Wy młodzi to co innego, ale ja tak już myślę, że skoro nas ów stary dom nie poniechał — to i mnie nie godzi się go poniechać.

Los

I został. Lubił jednakże przychodzić do zameczku, aby oglądać jego wielkość i wspaniałość w porównaniu z dawną siedzibą, a zarazem patrzeć na Zbyszka, na Jagienkę i na

¹⁹²⁴godny (daw.) — porządny, solidny. [przypis edytorski]

¹⁹²⁵kasztelania — jednostka urzędowo-terytorialna w dawnej Polsce. [przypis edytorski]

¹⁹²⁶Władysław II Jagiełło — (ok. 1362–1434), syn włk. księcia Olgerda, wielki książę litewski, król Polski od małżeństwa z Jadwigą (1386). Dwukrotnie ochrzczony (przez matkę Julianę w obrządku wschodnim i przez biskupów polskich przed ślubem w obrządku łacińskim), osobiście dowodził w bitwie pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

¹⁹²⁷kasztel (daw.) — zameczek, niewielka twierdza. [przypis edytorski]

¹⁹²⁸opat — przełożony w męskim zakonie kontemplacyjnym. [przypis edytorski]

¹⁹²⁹sklep (daw.) — piwnica. [przypis edytorski]

¹⁹³⁰niepożyty (daw.) — niedający się zniszczyć, pokonać. [przypis edytorski]

¹⁹³¹wojna Grzymalitów z Nałęczami — wojna domowa w Wielkopolsce, toczona w latach 1382–1385 między przedstawicielami dwóch rodów możnowładców. Konflikt wynikał z różnych koncepcji obsadzenia tronu polskiego po wygaśnięciu linii Piastów. [przypis edytorski]

¹⁹³²domosko — dziś popr.: domostwo. [przypis edytorski]

¹⁹³³gorzeć (daw.) — palić się. [przypis edytorski]

¹⁹³⁴wiera (daw.) — prawda. [przypis edytorski]

„wnęków”. Wszystko, co tam widział, było w znacznej części jego dziełem, a jednak przejmowało go ono dumą i podziwem. Przyjeżdżał czasem do niego stary Wilk, aby z nim „ugwarzyć” przy ognisku, albo też on sam odwiedzał go w tymże zamiarze w Brzozowej, więc raz tak mu swoje myśli o tych „nowych porządkach” wypowiedział:

— Wiecie! Aże mi czasem cudnie¹⁹³⁵. Bo przecie wiadomo, że Zbyszko i w Krakowie na zamku u króla bywał (ba! mało mu tam głowy nie ucięli!), i na Mazowszu, i w Malborku, i u księcia Janusza¹⁹³⁶, a Jagienka też się w dostatku chowała, ale przecie własnego kasztelu nie mieli... Ale teraz to tak, jakby nigdy inaczej nie żywili¹⁹³⁷... Chodzą, mówię wam, po komnatach, chodzą, chodzą — i służbie rozkazania dają, a jak się zmęczą, to sobie siedną¹⁹³⁸. Prawy¹⁹³⁹ kasztelan i kasztelanowa! Mają ci też komnatę, w której z sołtysami, z karbowymi¹⁹⁴⁰ i czeladzią¹⁹⁴¹ obiadują, a w niej ławy, dla niego i dla niej wyższe — inni zaś poniżej siedzą i czekają, póki państwo godnie¹⁹⁴² mis nie nałożą. Taki to dworski obyczaj, aże człek musi sobie przypominać, że to nie żadne wielkie państwo, jeno¹⁹⁴³ bratanek i bratankowa, którzy po rękę starego boćkają¹⁹⁴⁴, na pierwszym miejscu sadzą i dobrodziejem swoim zowią.

— Dlatego im też Pan Jezus błogosławi — zauważył stary Wilk.

Za czym pokiwawszy smutnie głową, popił miodu, poruszył żelaznym pogrzebaczem głównie¹⁹⁴⁵ w ognisku i rzekł:

— A mojemu chłopu się szczezło¹⁹⁴⁶!

— Wola boska.

— Ano! Starsi, których było pięciu, przedtem dawno polegli. Przecie wiecie. Jużci, wola boska. Ale ten był ze wszystkich najtęższy¹⁹⁴⁷. Prawy Wilk i gdyby nie był legł, to by dziś też może na własnym zamku siedział.

— Wolej¹⁹⁴⁸ by był Cztan poległ.

— Co ta Cztan! Niby to kamienie młyńskie na plecy bierze, a ile to razy mój go poszczerbił! Mój miał ćwiczenie rycerskie, a Cztana teraz żona po pysku pierze, bo choć jest chłop mocarny, ale głupi.

— Hej! jako podogonie¹⁹⁴⁹! — przyświadczył Maćko.

I przy sposobności wynosił pod niebo nie tylko ćwiczenie rycerskie, ale i rozum Zbyszka, że to w Malborku z najprzedniejszymi rycerzami gonił na ostre, „a z książęty to ci wam tak będzie gadał, jakoby orzechy gryzł”. Chwalił też jego porządek w głowie i zamięgliwość w gospodarce, bez której prędko by kasztel majątność zjadł. Nie chcąc jednak, by stary Wilk myślał, że coś podobnego im może grozić, kończył przyciszonym głosem:

— No z łaski Boga jest ta wszelkiego dobra dosyć, więcej niż ludzie wiedzą, ale nie mówcie o tym nikomu.

Ludzie jednak domyślali się, wiedzieli i opowiadali sobie aż do przesady, zwłaszcza o bogactwach, które Bogdanieccy mieli wywieźć ze Spychowa. Mówiono, że pieniądze solówkami¹⁹⁵⁰ wozili z Mazowsza. Wygodził¹⁹⁵¹ też raz Maćko pożyczką kilkunastu grzywien¹⁹⁵² możnym dziedzicom na Koniecpolu, co do ostatka utwierdziło okolicę w mniemaniu o jego „skarbach”. Z tego powodu rosło znaczenie Bogdanieckich, rósł szacunek

Głupiec

¹⁹³⁵ *aż mi czasem cudnie* — aż się czasem dziwię. [przypis edytorski]

¹⁹³⁶ *Janusz I Starszy (Warszański)* — (ok. 1346–1429), książę mazowiecki, lennik Władysława Jagiełły. [przypis edytorski]

¹⁹³⁷ *żywili* — dziś popr.: żyli. [przypis edytorski]

¹⁹³⁸ *siedną* — dziś popr.: siądą. [przypis edytorski]

¹⁹³⁹ *prawy* (daw.) — prawdziwy. [przypis edytorski]

¹⁹⁴⁰ *karbowy* — osoba nadzorująca pracę chłopów. [przypis edytorski]

¹⁹⁴¹ *czeladź* (daw.) — służba. [przypis edytorski]

¹⁹⁴² *godnie* (daw.) — porządnie, solidnie. [przypis edytorski]

¹⁹⁴³ *jeno* (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

¹⁹⁴⁴ *boćkać* — całować. [przypis edytorski]

¹⁹⁴⁵ *głównia* — palący się lub spalony kawałek drewna. [przypis edytorski]

¹⁹⁴⁶ *szczeznąć* (daw.) — umrzeć, zginąć. [przypis edytorski]

¹⁹⁴⁷ *najtęższy* (daw.) — najsilniejszy. [przypis edytorski]

¹⁹⁴⁸ *wolej* (daw.) — lepiej. [przypis edytorski]

¹⁹⁴⁹ *podogonie* — część ciała zwierzęcia znajdująca się pod ogonem; zad. [przypis edytorski]

¹⁹⁵⁰ *solówka* — naczynie na sól. [przypis edytorski]

¹⁹⁵¹ *wygodzić* (daw.) — spełnić czyjeś życzenie, zadowolić kogoś. [przypis edytorski]

¹⁹⁵² *grzywna* — śrdw. jednostka monetarna, wartość określonej wagi kruszcu. [przypis edytorski]

ludzki i gości nigdy nie brakło w kasztelu, na co Maćko, choć oszczędny, nie patrzył niechętnym okiem, gdyż wiedział, że i to sławy rodowi przymnaża.

Szczególnie chrzciny bywały sute¹⁹⁵³, a raz na rok, po Matce Boskiej Zielnej, wyprowadzał Zbyszko wielką ucztę dla sąsiedztwa, na którą i szlachcianki przyjeżdżały patrzeć na ćwiczenia rycerskie, słuchać gądków¹⁹⁵⁴ i płasć z młodymi rycerzami przy smolnych pochodniach aż do rana. Wtedy to pał ocy i radował się w sercu stary Maćko widokiem Zbyszka i Jagienki, tak wyglądali dwornie i pańsko. Zbyszko zmeźniał, rozrósł się, a choć przy potężnej i wyniosłej postawie twarz jego wydawała się zawsze zbyt młoda, jednakże gdy bujny włos opiał przepaską z purpury, przybrał się w świetną, naszytą srebrnymi i złotymi nićmi szatę, to nie tylko Maćko, ale i niejeden szlachcic mówił sobie w duszy: „Boga mi! istic książkę¹⁹⁵⁵ jakoweś na zamku swoim siedzące”. A przed Jagienką przyklekali nieraz rycerze znający zachodni obyczaj prosząc, by chciała im być damą ich myśli — taki bił od niej blask zdrowia, młodości, siły i urody. Sam stary dziedzic na Koniecpolu, który był wojewodą sieradzkim, zdumiewał się jej widokiem i z zorzą poranną, a nawet i z słońkiem ją porównywał, „które światu jasność daje, a nawet i stare kości żywszą gorącością napelnia”.

ROZDZIAŁ CZTERDZIESTY SIÓDMY

Jednakże w piątym roku, gdy ład był wprowadzon we wszystkich wsiach nadzwyczajny, gdy nad skończoną czatownią¹⁹⁵⁶ powiewała już od kilku miesięcy chorągiew z Tępą Podkową, a Jagienka powiła szczęśliwie czwartego syna, którego nazwano Jurandem — tak rzekł raz stary Maćko do Zbyszka:

— Wszystko się darzy i gdyby Pan Jezus jeszcze jedno zdarzył szczęśliwie — to bym już umarł spokojny.

A Zbyszko popatrzał nań pytającym wzrokiem i po chwili zapytał:

— Chyba o wojnie z Krzyżaki mówicie, bo czegoż by wam więcej trzeba?

— To ci rzekę, com drzewiej¹⁹⁵⁷ mówił — odpowiedział Maćko — że póki mistrz Konrad¹⁹⁵⁸ żywie, wojny nie będzie.

— Albo to mu wiecznie żyć?

— Ale i mnie nie wiecznie i dlatego o czym innym myślę.

— A zaś o czym?

— Ii! lepiej nie zapowiadać. Tymczasem się do Spychowa wybieram, a może zdarzy się i książąt na Płocku¹⁹⁵⁹ i na Czersku odwiedzić.

Zbyszka nie zdziwiła zbytnio ta zapowiedź, albowiem w ciągu ostatnich lat kilkakrotnie stary Maćko wyjeżdżał do Spychowa, więc tylko zapytał:

— Długo zabawicie¹⁹⁶⁰?

— Dłużej niż zwykle, bo się w Płocku zatrzymam.

Jakoż w tydzień później wyjechał Maćko, wzięwszy ze sobą kilka wozów i zbroję dobrą, „na wypadek, jeśli się przyjdzie w szrankach¹⁹⁶¹ potykać”. Na odjeździe zapowiedział, że może zabawi dłużej niż zwykle, i istotnie zabawił dłużej, gdyż przez pół roku nie było o nim żadnej wieści. Zbyszko poczuł się niepokoić i w końcu wyprowadził umyślnego do Spychowa, ale ów spotkał Maćka za Sieradzem i wrócił z nim razem.

Stary rycerz wrócił jakiś chmurny, ale wypytawszy dokładnie Zbyszka o wszystko, co się podczas jego niebytności¹⁹⁶² działo — i zaspokojon, że wszystko szło dobrze, rozpuścił się nieco — i pierwszy zaczął mówić o swej wyprawie.

— Wiesz, że byłem w Malborku — rzekł.

¹⁹⁵³suty (daw.) — wystawny, obfity. [przypis edytorski]

¹⁹⁵⁴gądek (daw.) — grajek, muzyk, od „gędzba”: muzyka. [przypis edytorski]

¹⁹⁵⁵książę — w dawnej polszczyźnie rzeczownik rodzaju nijakiego. [przypis edytorski]

¹⁹⁵⁶czatownia (daw.) — wartownia. [przypis edytorski]

¹⁹⁵⁷drzewiej (daw.) — dawniej. [przypis edytorski]

¹⁹⁵⁸Konrad von Jungingen — 1355–1407, wielki mistrz zakonu krzyżackiego w latach 1393–1407, zręczny polityk, umiejętnie rozgrywający konflikty między książętami litewskimi. [przypis edytorski]

¹⁹⁵⁹książęta na Płocku — Ziemowit IV i Aleksandra Olgierdówna. [przypis edytorski]

¹⁹⁶⁰zabawić (daw.) — przebywać, pozostawać. [przypis edytorski]

¹⁹⁶¹szranki — ogrodzenie placu, na którym odbywał się turniej rycerski bądź pojedynek, przen. sam turniej. [przypis edytorski]

¹⁹⁶²niebytność — nieobecność. [przypis edytorski]

— W Malbogu?

— A gdzie by indziej?

Zbyszko popatrzał na niego przez chwilę zdumionymi oczyma, po czym uderzył się nagle dłonią po udzie i rzekł:

— O prze Bóg! A ja na śmierć zapomniałem.

— Wolno było tobie zapomnieć, boś ślubów dopełnił — odrzekł Maćko — ale nie daj Bóg, abym ja przysiędze i czci własnej umknął¹⁹⁶³. Nie nasz to obyczaj, aby czegoś zaniechać — i tak mi dopomóż Święty Krzyż, jako póki mi tchu w nozdrzach, póty ja go nie zaniecham.

Tu zmierzchnęła twarz Maćka i stała się tak groźną i zawziętą, jako ją Zbyszko widywał tylko za dawnych lat u Witolda¹⁹⁶⁴ i Skirwoiłły, gdy miało przyjść do bitwy z Krzyżakami.

— No i co? — zapytał. — Odjął się¹⁹⁶⁵ wam?

— Nie odejmował się, bo mi nie stanął.

— Czemu zaś?

— Komturem wielkim¹⁹⁶⁶ został.

— Kuno Lichtenstein komturem ci wielkim został?

— Ba! Może go i wielkim mistrzem obiorą. Kto go wie! Ale on już i teraz z książęty się równym być mniema. Mówią, że wszystkim rządzi i że wszystkie sprawy Zakonu na jego głowie, a mistrz nic bez niego nie poczyni. Gdzie ci tam taki stanie na udeptaną ziemię! Na śmiech ludzki jeno¹⁹⁶⁷ zarobisz.

— Wyśmieli was? — zapytał Zbyszko, któremu oczy zaiskrzyły się nagle gniewem.

— Śmiała się księżna Aleksandra¹⁹⁶⁸ w Płocku: „Jedźże, powiada, i cesarza rzymskiego pozwij! Jemu, powiada (niby Lichtensteinowi), jako wiemy, przysłali także pozwy i Zawisza Czarny¹⁹⁶⁹, i Powął¹⁹⁷⁰, i Paszko z Biskupic¹⁹⁷¹, a też nawet takim mężom nie odkazał¹⁹⁷² nic, bo nie może. Przecie nie serca mu brak, jeno że jest zakonnik i że, prawi¹⁹⁷³, urząd ma tak znaczny i godny, że mu te rzeczy nie w głowie — i że więcej by czci uchybił przyjmując, niżli na pozwy nie zważając”. Tak ci to pani mówiła.

— A wy co na to?

— Zafrasowałem się¹⁹⁷⁴ okrutnie, ale rzekłem, że i tak do Malboga muszę jechać, abym mógł powiedzieć Bogu i ludziom: „Co było w mojej mocy — tom uczynił”. Prosiłem tedy¹⁹⁷⁵ pani, żeby mi obmyśliła jakoweś poselstwo i dała pisanie do Malboga, bom wiedział, że inaczej głowy z tego wilczego gniazda nie wywiozę. W duszy zaś myślałem tak: „Jużci nie chciał wyznaczyć zroku¹⁹⁷⁶ ni Zawiszy, ni Powale, ni Paszkowi, ale jeśli go wobec samego mistrza, wszystkich komturów i gości za gębę porwę, a wąsy i brodę mu wyszarpnę — to przecie stanie”.

— Bogdajże was! — zawołał z zapalem Zbyszko.

— Co? — rzekł stary rycerz. — Na wszystko jest rada, byle głowę na karku mieć. Ale tu Pan Jezus łaski umknął, bom go w Malbogu nie zastał. Powiedzieli, że do Witolda w posły pojechał. Nie wiedziałem wtedy, co czynić: czekać czy za nim jechać. Bałem się

¹⁹⁶³umknąć czci — postąpić niehonorowo. [przypis edytorski]

¹⁹⁶⁴Witold Kiejstutowicz, zwany Wielkim — (ok. 1350–1430), wielki książę litewski, brat stryjeczny Władysława Jagiełły. W latach 1382–1385 oraz 1390 przejściowo sprzymierzony z Krzyżakami przeciw Jagiellom. [przypis edytorski]

¹⁹⁶⁵odjął się (daw.) — umknąć a. uniknąć czegoś. [przypis edytorski]

¹⁹⁶⁶wielki komtur — w zakonie krzyżackim zastępca wielkiego mistrza. [przypis edytorski]

¹⁹⁶⁷jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

¹⁹⁶⁸Aleksandra Olgierdówna — (ok. 1370–1434), córka wielkiego księcia Litwy Olgierda, siostra Władysława II Jagiełły, żona księcia mazowieckiego Ziemowita IV. [przypis edytorski]

¹⁹⁶⁹Zawisza Czarny z Garbowa — (ok. 1370–1428) polski rycerz, przez pewien czas na służbie króla Węgier Zygmunta Luksemburskiego. [przypis edytorski]

¹⁹⁷⁰Mikołaj Powął z Taczewa — (ok. 1380–ok. 1415), rycerz i dyplomata, powołany do rady wojennej przed bitwą pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

¹⁹⁷¹Paszko (Paszko) zwany Złodziej z Biskupic — rycerz, uczestnik bitwy pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

¹⁹⁷²odkazać (daw.) — odpowiedzieć. [przypis edytorski]

¹⁹⁷³prawić (daw.) — mówić. [przypis edytorski]

¹⁹⁷⁴zafrasować się (daw.) — zasmucić się. [przypis edytorski]

¹⁹⁷⁵tedy (daw.) — więc, zatem. [przypis edytorski]

¹⁹⁷⁶zrok (daw.) — umówione miejsce i czas spotkania. [przypis edytorski]

rozminąć. Ale żem to z mistrzem i wielkim szatnym¹⁹⁷⁷ miał z dawnych czasów znajomość — spuściłem im się z tajemnicy¹⁹⁷⁸, dlaczegom przyjechał, oni zaś zakrzyknęli, że to nie może być.

— Czemu?

— Skroś tej samej przyczyny¹⁹⁷⁹, którą księżna na Płocku wyluszczyła.

I mistrz przy tym rzekł: „Co byś o mnie myślał, gdybym ja każdemu rycerzowi z Mazowsza albo z Polski stawiał?” No — i praw był¹⁹⁸⁰, bo dawno by go już na świecie nie było. Cudowali się¹⁹⁸¹ tedy obaj z szatnym — i opowiedzieli to przy stole na wieczerzy. To ci mówię, jakobyś w ul dmuchnął! A szczególnie między gośćmi podniosła się ich zaraz kupa: „Kuno — krzyczeli — nie może, ale my możemy!” Wybrałem sobie tedy trzech, chcąc się z nimi po kolei potykać, ale mistrz po wielkich prośbach pozwolił jeno¹⁹⁸² z jednym, któremu na przewisko było też Lichtenstein i który był Kuna krewny.

— No i co? — zakrzyknął Zbyszko.

— Ano, jużci przywiozłem jego blachy, ale tak całkiem popękane, że i jednej grzyw-
ny¹⁹⁸³ nikt za nie nie da.

— Bójcie się Boga, toście przysięgę spełnili!

— Zrazu byłem rad¹⁹⁸⁴, bom i sam tak mniemał, ale potem pomyślałem: „Nie! — to nie to samo!” I teraz spokoju nijakiego nie mam, bo nuż to nie to samo!

Lecz Zbyszko począł go pocieszać.

— Mnie też znacie, że w takich rzeczach ni sobie, ni komu nie folguję¹⁹⁸⁵, ale gdyby mi się tak przygodziło¹⁹⁸⁶, to miałbym dosyć. I to wam mówię, że największy rycerze w Krakowie mi w tym przyświadczą. Sam Zawisza¹⁹⁸⁷, który na czci rycerskiej najlepiej się zna, pewnie nie co innego powie.

— Tak mówisz? — zapytał Maćko.

— Pomyślcie jeno: oni sławni w całym świecie — i pozwalają go też, a żaden nie sprawił nawet i tyle, ile wyście sprawili. Ślubowaliście śmierć Lichtensteinowi — i przecie Lichtensteinaście zarżnęli.

— Może — rzekł stary rycerz.

A Zbyszko, który był ciekaw spraw rycerskich, zapytał:

— Nuże! mówcie: młody był czy stary? i jakże było: z konia czy piechtą?

— Było mu ze trzydzieści pięć років i brodę miał do pasa, a było z konia. Bóg mi pomógł, że go kopią zmacałem, ale potem przyszło do mieczów. To tak, mówię ci, krew mu z gęby buchała, że cała broda była jakoby jeden sopel.

— A narzekaliście nieraz, że się starzejecie?

— Bo jak na koń siędę albo i na ziemi rozkraczę, to się trzymam krzepko, ale już na siodło we zbroi całej nie skoczę.

— Ale i Kuno nie byłby się wam odjął.

Stary machnął pogardliwie ręką na znak, że z Kunonem byłoby mu poszło znacznie łatwiej — po czym poszli oglądać zdobyczne „blachy”, które Maćko zabrał tylko na znak zwycięstwa, bo zresztą¹⁹⁸⁸ były zbyt potrzaskane i dlatego bez wartości. Tylko nabiodrza i nagolenniki były nietknięte i roboty bardzo przedniej.

— Wolałbym wszelako, żeby to były Kunona — mówił posępnie Maćko.

Na co Zbyszko:

— Wie Pan Bóg, co lepiej. Kunona, jeśli mistrzem zostanie, to już nie dostaniecie, chybaby w jakowej wielkiej bitwie.

¹⁹⁷⁷wielki szatny — w zakonie krzyżackim zajmował się szatami, a także pancerzami i uzbrojeniem. [przypis edytorski]

¹⁹⁷⁸spuścić się z tajemnicy — wyznać tajemnicę. [przypis edytorski]

¹⁹⁷⁹skroś tej przyczyny (daw.) — z tego powodu. [przypis edytorski]

¹⁹⁸⁰praw był (daw.) — miał rację. [przypis edytorski]

¹⁹⁸¹cudować się (daw.) — dziwić się. [przypis edytorski]

¹⁹⁸²jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

¹⁹⁸³grzywna — śrdw. jednostka monetarna, wartość określonej wagi kruszcu. [przypis edytorski]

¹⁹⁸⁴rad (daw.) — zadowolony. [przypis edytorski]

¹⁹⁸⁵folgować (daw.) — traktować łagodnie. [przypis edytorski]

¹⁹⁸⁶przygodzić się (daw.) — przydarzyć się. [przypis edytorski]

¹⁹⁸⁷Zawisza Czarny z Garbowa — (ok. 1370-1428) polski rycerz, przez pewien czas na służbie króla Węgier Zygmunta Luksemburskiego. [przypis edytorski]

¹⁹⁸⁸zresztą — tu: poza tym. [przypis edytorski]

— Nastawiałem ci ja ucha, co ludzie mówią — odrzekł Maćko. — Jedni tedy gadają, że po Kondracie będzie Kuno, a drudzy, że brat Kondratowy, Ulryk¹⁹⁸⁹.

— Wolałbym, żeby był Ulryk — rzekł Zbyszko.

— I ja, a wiesz dlaczego? Kuno rozum ma większy i chytrzejszy, a Ulryk zapalczywszy. Prawy¹⁹⁹⁰ to jest rycerz, któren¹⁹⁹¹ czi dochowuje, ale do wojny z nami aż drży. Powiadają też, że byle mistrzem ostał, to przyjdzie wnet taka nawałnica, jakiej na świecie nie było. A na Kondrata omdlałości pono¹⁹⁹² już często przychodzą. Raz go zamroczyło i przy mnie. Hej! może doczekamy!

— Daj to Bóg! A są jakie nowe niezgody z Królestwem?

— Są stare i nowe. Krzyżak zawsze Krzyżakiem. Chociaż wie, żeś mocniejszy i że z tobą źle zadrzeć, będzie ci na twoje dybał¹⁹⁹³, bo inaczej nie może.

— Przecie oni myślą, że Zakon od wszystkich królestw mocniejszy.

— Nie wszyscy, ale wielu, a między nimi i Ulryk. Bo w rzeczy¹⁹⁹⁴, potęga to jest okrutna.

— A pamiętacie, co mówił Zyndram z Maszkowic¹⁹⁹⁵?

— Pamiętam i tam z każdym rokiem gorzej. Brat brata tak nie przyjmie jako mnie tam przyjmowali, gdy żaden Krzyżak nie poglądał. Mają ich tam wszyscy dosyć.

— To i niedługo czekać!

— Niedługo albo i długo — rzekł Maćko.

I po chwili zastanowienia dodał:

— A tymczasem trza harować — i majątności przysparzać, aby godnie w pole wystąpić.

ROZDZIAŁ CZTERDZIESTY ÓSMY

Mistrz Konrad¹⁹⁹⁶ zmarł jednak dopiero w rok później. Jaśko ze Zgorzelic, brat Jagienki, który pierwszy usłyszał w Sieradzu nowinę i o jego śmierci, i o obiorze Ulryka von Jungingen¹⁹⁹⁷, pierwszy też przywiózł ją do Bogdańca, w którym zarówno jak i we wszystkich szlacheckich siedzibach wstrząsnęła ona do głębi dusze i serca. „Nastają czasy, jakich dotychczas nie było” — rzekł uroczyście stary Maćko, a Jagienka przyprowadziła w pierwszej chwili wszystkie dzieci przed Zbyszka i sama poczęła się z nim żegnać, jakby już nazajutrz miał wyruszyć. Maćko i Zbyszko wiedzieli wprawdzie, że wojna nie rozpala się tak od razu jak ogień w kominie, niemniej jednak wierzyli, że do niej przyjdzie — i poczęli się gotować. Wybierali konie, zbroje, ćwiczyli w wojennym rzemiośle giermków, czeladź¹⁹⁹⁸, sołtysów ze wsi, siedzących na niemieckim prawie¹⁹⁹⁹, którzy obowiązani byli konno stawać na wyprawę — i uboższą szlachtę — włodyków²⁰⁰⁰ — ci bowiem radzi²⁰⁰¹ garnęli się do możniejszych. A to samo czyniono i po wszystkich innych dworach, wszędy były młoty w kuźniach, wszędy czyszczono stare pancerze, nacierano stopionym w salhanach²⁰⁰² sadłem łuki i rzemienie, kowano wozy, czyniono zapasy spyży²⁰⁰³ w krupach i wędzonym mięsiwie. Przy kościołach w niedziele i święta wypytywano o nowiny i smucono się, gdy przychodziły pokojowe, albowiem każdy nosił w duszy głębokie poczucie, że raz trzeba

Prorocstwo

¹⁹⁸⁹ *Ulrich von Jungingen* — 1360–1410, wielki mistrz zakonu krzyżackiego, zginął w bitwie pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

¹⁹⁹⁰ *prawy* (daw.) — prawdziwy. [przypis edytorski]

¹⁹⁹¹ *któren* — dziś popr.: który. [przypis edytorski]

¹⁹⁹² *pono* (daw.) — ponoć, podobno. [przypis edytorski]

¹⁹⁹³ *dybać* (daw.) — czyhać. [przypis edytorski]

¹⁹⁹⁴ *w rzeczy* (daw.) — w rzeczywistości. [przypis edytorski]

¹⁹⁹⁵ *Zyndram z Maszkowic* — (zm. ok. 1414) polski rycerz niemieckiego pochodzenia. [przypis edytorski]

¹⁹⁹⁶ *Konrad von Jungingen* — 1355–1407, wielki mistrz zakonu krzyżackiego w latach 1393–1407, zręczny polityk, umiejętnie rozgrywający konflikty między książętami litewskimi. [przypis edytorski]

¹⁹⁹⁷ *Ulrich von Jungingen* — 1360–1410, wielki mistrz zakonu krzyżackiego, zginął w bitwie pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

¹⁹⁹⁸ *czeladź* (daw.) — służba. [przypis edytorski]

¹⁹⁹⁹ *prawo niemieckie* a. *prawo magdeburskie* — wzorowane na prawie miejskim Magdeburga, mogło dotyczyć także lokacji wsi. [przypis edytorski]

²⁰⁰⁰ *włodyka* — rycerz, zwłaszcza niemający bądź bez pełni praw stanowych. [przypis edytorski]

²⁰⁰¹ *rad* (daw.) — chętnie. [przypis edytorski]

²⁰⁰² *salhan* (z ukr.) — naczynie na sadło. [przypis edytorski]

²⁰⁰³ *spyża* (daw.) — pożywienie, prowiant. [przypis edytorski]

skończyć z tym strasznym wrogiem całego plemienia i że nie zakwitnie w potęgę, w spokoju i pracy Królestwo, póki, wedle słów św. Brygidy²⁰⁰⁴, nie będą wylamane Krzyżakom zęby i nie będzie odcięta im prawa ręka.

W Krześni zaś szczególnie otaczano Maćka i Zbyszka, jako ludzi znających Zakon i świadomych wojny z Niemcami. Wypytywano się ich nie tylko o nowiny, ale i sposoby na Niemców: jak najlepiej w nich bić, jak mają zwyczaj się potykać, w czym od Polaków wyżsi, a w czym niżsi, i czy po skruszeniu kopii łatwiej na nich zbroje łamać toporem czyli też mieczem.

Oni zaś byli istotnie tych rzeczy świadomi, więc słuchano ich z wielką uwagą, tym bardziej że było przekonanie powszechne, że wojna to nie będzie łatwa, że przyjdzie się mierzyć z najprzedniejszym²⁰⁰⁵ rycerstwem wszelkich krajów i nie poprzestawać na tym, że tu i owdzie pokolacze się nieprzyjaciela, jeno uczynić to rzetelnie do „cna”²⁰⁰⁶ albo też zginać z kretesem. Mówili tedy między sobą włodykowie²⁰⁰⁷: „Skoro trzeba, to trzeba — ich śmierć albo nasza”. I pokoleniu, które w duszach nosiło poczucie przyszłej wielkości, nie odbierało to ochoty, owszem! rosła ona z każdą godziną i dniem, ale przystępowano do dzieła bez próżnej chwalby i chępliwości²⁰⁰⁸, a raczej z pewnym zawziętym skupieniem i z gotową na śmierć powagą.

— Nam alibo im śmierć pisana.

Ale tymczasem czas upływał i dłużył się, a wojny nie było. Mówiono wprawdzie o niezgodach między królem Władysławem²⁰⁰⁹ a Zakonem — i jeszcze o ziemi dobrzyńskiej, choć była już przed laty wykupiona, i o sporach nadgranicznych, o jakowymś Drezdenku, o którym wielu po raz pierwszy w życiu słyszało, a o które spierały się jakoby obie strony, ale wojny nie było. Niektórzy poczęli nawet już wątpić, czy będzie, bo przecie spory bywały zawsze, ale kończyły się zwykle na zjazdach, układach i wysyłaniu poselstw. Owóż rozeszła się wieść, że i teraz przyjechali jacyś posłowie krzyżacy do Krakowa, a polscy udali się do Malborka. Poczęto mówić o pośrednictwie królów czeskiego i węgierskiego, a nawet samego papieża. Z dala od Krakowa nie wiadano niczego dokładnie, więc rozmaite, a często dziwaczne i niepodobne chodziły między ludźmi słuchy, ale wojny nie było.

W końcu i sam Maćko, za którego pamięci nie mało przeszło grózb wojennych i układów — nie wiedział, co o wszystkim myśleć, i wybrał się do Krakowa, aby jakieś pewniejszej wieści zasięgnąć. Zabawił²⁰¹⁰ tam niedługo, bo szóstego tygodnia był już z powrotem — i wrócił z twarzą wielce wyjaśnioną²⁰¹¹. Gdy zaś w Krześni otoczyła go jak zwykle ciekawa nowin szlachta, na liczne pytania odpowiedział im pytaniem:

— A groty u kopij i topory macie wyostrzone?

— Albo co? Nuże! Na rany boskie! Jakie nowiny? Kogoście widzieli? — wołano ze wszystkich stron.

— Kogo widziałem? Zyndrama z Maszkowic²⁰¹²! A jakie nowiny? Takie, że pono wraz²⁰¹³ konie siodłać przyjdzie.

— Prze Bóg! Jakże to? Powiadajcie!

— A słyszeliście o Drezdenku?

— Jużci żeśmy słyszeli. Ale zameczek to, jakich wiele i ziemi bogdaj²⁰¹⁴ tam nie więcej niżli u was w Bogdańcu.

— Marna to wojny przyczyna, co?

²⁰⁰⁴św. Brygida Szwedzka — (1303–1373), święta, wizjonerka, pisarka i teolog, założycielka zakonu brygidek. [przypis edytorski]

²⁰⁰⁵najprzedniejszy (daw.) — najlepszy. [przypis edytorski]

²⁰⁰⁶do cna — całkiem, zupełnie. [przypis edytorski]

²⁰⁰⁷włodyka — rycerz, zwłaszcza niemający lub bez pełni praw stanowych. [przypis edytorski]

²⁰⁰⁸chępliwość — skłonność do chwalenia się. [przypis edytorski]

²⁰⁰⁹Władysław II Jagiełło — (ok. 1362–1434), syn włk. księcia Olgierda, wielki książę litewski, król Polski od małżeństwa z Jadwigą (1386). Dwukrotnie ochrzczony (przez matkę Julianę w obrządku wschodnim i przez biskupów polskich przed ślubem w obrządku łacińskim), osobiście dowodził w bitwie pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

²⁰¹⁰zabawić (daw.) — przebywać, pozostawać. [przypis edytorski]

²⁰¹¹wyjaśniony — tu: rozjaśniony. [przypis edytorski]

²⁰¹²Zyndram z Maszkowic — (zm. ok. 1414) polski rycerz niemieckiego pochodzenia. [przypis edytorski]

²⁰¹³wraz (daw.) — zaraz, wkrótce. [przypis edytorski]

²⁰¹⁴bogdaj — tu: kto wie, czy. [przypis edytorski]

— Pewnie, że marna; bywały i większe, a przecie nic potem nie nastąpiło.
— A wiecie, jaką mi przypowieść Zyndram z Maszkowic z przyczyny Drezdenka powiedział?

— Prędeż mówcie, bo nam czapki na łbach zgorzeją²⁰¹⁵!

— Powiedział mi tedy²⁰¹⁶ tak: „Szedł ślepy gościńcem i przewalił się przez kamień. Przewalił się, bo był ślepy, ale przecie kamień przyczyną”. Otóż Drezdenko to taki kamień.

— Jakże to? co? Jeszcze ci Zakon stoi.

— Nie rozumiecie? Tedy wam inaczej tak powiem: gdy naczynie zbyt pełne, to jedna kropla je przeleje.

Więc zapal ogarniał rycerstwo tak wielki, iż Maćko musiał go hamować, bo chcieli zaraz na koń siadać i do Sieradza ciągnąć.

— Bądźcie gotowi — mówił im — ale czekajcie cierpliwie. Już też i o nas nie zapomną.

Więc trwali w gotowości, ale czekali długo, tak nawet długo, że niektórzy poczęli znów wątpić. Lecz Maćko nie wątpił, bo jako z przylotu ptactwa poznaje się nadejście wiosny, tak on, jako człek doświadczony, umiał z rozmaitych oznak wywnioskować, że zbliża się wojna — i to wielka.

Więc naprzód nakazano łowy we wszystkich borach i puszczach królewskich tak ogromne, jakich najstarsi ludzie nie pamiętali. Zbierano tedy tysiącami osaczników na obławy, na których padały całe stada żubrów, turów²⁰¹⁷, jeleni, dzików i różnej pomniejszej zwierzyny. Lasy dymły przez całe tygodnie i miesiące, w dymach zaś wędzono solone mięswo, a następnie odsyłano je do miast wojewódzkich, a stamtąd na skład do Płocka. Oczywiście było, że szło o zapasy dla wielkich wojsk. Maćko wiedział dobrze, co o tym myśleć, bo takie same łowy nakazywał przed każdą większą wyprawą na Litwie Witold. Lecz były i inne oznaki. Oto chłopci poczęli całymi gromadami uciekać „spod Niemca” do Królestwa i na Mazowsze²⁰¹⁸. W okolicę Bogdańca przybywali głównie poddani niemieckich rycerzy ze Śląska, ale wiedziano, że wszędzie dzieje się to samo, a zwłaszcza na Mazowszu. Czech gospodarzący w Spychowie na Mazowszu przysłał stamtąd kilkunastu Mazurów, którzy schronili się do niego z Prus. Ludzie ci prosili, by im pozwolono wziąć udział w wojnie „na pieczę” — albowiem chcieli pomścić się swych krzywd na Krzyżakach, których nienawidzili duszą całą. Powiadali też, że niektóre nadgraniczne wsie w Prusiech²⁰¹⁹ prawie zupełnie opustoszały, albowiem kmiecie²⁰²⁰ przenieśli się z żonami i dziećmi do księstw mazowieckich. Krzyżacy wieszali wprawdzie schwytanych zbiegów, ale nieszczęsnego ludu nic już nie mogło powstrzymać i niejeden wołał śmierć od życia pod straszliwym jarzmem niemieckim. Następnie poczęli się roić w całym kraju „dzia-dowie” z Prus. Ciągnęli oni wszyscy do Krakowa. Napływali z Gdańska, z Malborka, z Torunia, z dalekiego nawet Królewca, ze wszystkich pruskich miast i ze wszystkich komandorii. Byli między nimi nie tylko dziady, ale klechowie²⁰²¹, organiści, różni słudzy klasztorni, a nawet klerycy i księża. Domyślano się, że znoszą wiadomości o wszystkim, co się dzieje w Prusiech: o przygotowaniach wojennych, o utwierdzaniu²⁰²² zamków, o załogach, o wojskach najemnych i gościach. Jakoż szeptano sobie, że wojewodowie po miastach wojewódzkich, a w Krakowie rajcy²⁰²³ królewscy zamykali się z nimi całymi godzinami, słuchając ich i spisując ich wiadomości. Niektórzy wracali chyłkiem do Prus, a potem znowu zjawiali się w Królestwie. Dochodziły wieści z Krakowa, że król i panowie rada wiedzą przez nich o każdym kroku Krzyżaków.

Przeciwnie działo się w Malborku. Pewien duchowny, zbiegły z tej stolicy, zatrzymał się u dziedziców Koniecpola i opowiadał im, że mistrz Ulryk i inni Krzyżacy nie troszczą się o wieści z Polski i że pewni są, iż jednym zamachem zawojują i obalą na wieki

Mądrość

Szpieg

Wróg

²⁰¹⁵zgorzeć (daw.) — spalić się. [przypis edytorski]

²⁰¹⁶tedy (daw.) — więc, zatem. [przypis edytorski]

²⁰¹⁷tur (daw.) — wymarły ssak leśny z rodziny parzystokopytnych. [przypis edytorski]

²⁰¹⁸Mazowsze — Mazowsze było wówczas samodzielnym organizmem politycznym, rządzone przez książąt z dynastii Piastów. [przypis edytorski]

²⁰¹⁹w Prusiech — dziś popr.: w Prusach. [przypis edytorski]

²⁰²⁰kmieć — zamożny chłop, posiadający własne gospodarstwo. [przypis edytorski]

²⁰²¹klecha — pogardl. o księdzu, daw. osoba z niższymi święczeniami kapłańskimi. [przypis edytorski]

²⁰²²utwierdzenie (daw.) — umocnienie, fortyfikacje. [przypis edytorski]

²⁰²³rajca — radca, doradca. [przypis edytorski]

wieków całe Królestwo, „tak, aby ślad po nim nie został”. Powtarzał przy tym słowa mistrza wypowiedziane na uczcie w Malborgu: „Im ich więcej będzie, tym bardziej kożuchy w Prusiech potanieją”. Gotowali się więc do wojny w radości i upojeniu, dufni²⁰²⁴ we własną siłę i pomoc, którą im wszystkie, najdalsze nawet królestwa nadeślą.

Lecz mimo tych wszystkich wojennych oznak, przygotowań i zabiegów, wojna nie przychodziła tak prędko, jak sobie ludzie życzyli. Młodemu dziedzicowi z Bogdańca „cniło się²⁰²⁵” już także w domu. Wszystko było od dawna gotowe, dusza rwała się w nim do sławy i do boju, przeto ciężki mu był każdy dzień zwłoki — i często czynił o to wymówki stryjcowi, tak jakby wojna lub pokój od niego zależały.

— Boście obiecywali na pewno, że będzie — mówił — a tu nic i nic!

Na to zaś Maćko:

— Mądryś, ale nie bardzo! A to nie widzisz, co się dzieje?

— A jak się król w ostatniej godzinie zgodzi? Mówią, że nie chce wojny.

— Bo nie chce, ale któż jak nie on zakrzyknął: „Chybabym nie był królem, gdybym Drezdenko zabrać pozwolił”, a Drezdenko Niemce jak wzięli, tak i dotychczas dzierżą²⁰²⁶. Ba! król nie chce rozlewu krwi chrześcijańskiej, ale panowie rada, którzy rozum mają bystry, czując większą moc polską przypierają Niemców do ściany — i to ci jeno²⁰²⁷ rzekę, że gdyby nie było Drezdenka, to by się znalazło co innego.

— Bo jako słyszałem, to jeszcze mistrz Kondrat²⁰²⁸ zabrał Drezdenko, a on się przecie króla bał.

— Bał się, gdyż lepiej od innych przeznał²⁰²⁹ potęgę polską, ale chciwości zakonnej i on nie umiał pohamować. W Krakowie mówili mi tak: stary von Ost, dziedzic Drezdenka, w czasie gdy Krzyżacy zabierały Nową Marchię²⁰³⁰, pokłonił się jako hołdownik królowi, gdyż to ziemia była od wieków polska, więc chciał do Królestwa należeć. Ale zaprosili ci go Krzyżacy do Malborga, spili winem i uzyskali od niego zapis. Wtedy to zbrakło już do ostatka królowi cierpliwości.

— Wiera²⁰³¹, że mogło mu zbraknąć — zawołał Zbyszko.

Lecz Maćko rzekł:

— Ale to tak jest, jako Zyndram z Maszkowic powiadał: Drezdenko to jeno kamień, przez który się ślepy przewalił.

— Gdyby zaś Niemce oddali Drezdenko, to co będzie?

— To znajdzie się inny kamień. Ale nie odda ci Krzyżak tego, co raz połknął, chyba mu brzuch rozplątasz²⁰³², co daj Bóg, abyśmy prędko uczynili.

— Nie! — zawołał pokrzepiony na duchu Zbyszko. — Kondrat może by oddał, Ulryk²⁰³³ nie odda. Prawy²⁰³⁴ to rycerz, na którym skazy nijakiej nie masz, ale okrutnie zapalczywy.

Tak to oni ze sobą rozmawiali, a tymczasem zdarzenia staczały się, jakby kamienie potracone na stromych ścieżkach górskich nogą przechodnia, z coraz większym pędem ku przepaści.

Nagle rozegrzmiała po całym kraju wiadomość, że Krzyżacy napadli i zgrabili staropolski, zastawiony johannitom²⁰³⁵ Santok²⁰³⁶. Nowy mistrz Ulryk, który, gdy posło-

Król

Wróg, Niemiec, Pycha

²⁰²⁴dufny (daw.) — cechujący się nadmierną pewnością siebie. [przypis edytorski]

²⁰²⁵cnić się — tęsknić, nudzić się. [przypis edytorski]

²⁰²⁶dzierżyć (daw.) — trzymać. [przypis edytorski]

²⁰²⁷jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

²⁰²⁸Konrad von Jungingen — 1355–1407, wielki mistrz zakonu krzyżackiego w latach 1393–1407, zręczny polityk, umiejętnie rozgrywający konflikty między książętami litewskimi. [przypis edytorski]

²⁰²⁹przeznać (daw.) — poznać. [przypis edytorski]

²⁰³⁰Nowa Marchia — (niem. *Neumark*), zachodniopomorska prowincja Marchii Brandenburskiej, w latach 1402–1454 znajdowała się pod władzą Krzyżaków. [przypis edytorski]

²⁰³¹wiera (daw.) — prawda. [przypis edytorski]

²⁰³²rozplątać — rozciąć na pół. [przypis edytorski]

²⁰³³Ulrich von Jungingen — 1360–1410, wielki mistrz zakonu krzyżackiego, zginął w bitwie pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

²⁰³⁴prawy (daw.) — prawdziwy. [przypis edytorski]

²⁰³⁵Joannici a. Kawalerowie Maltańscy — zakon rycerski wywodzący się od XII-wiecznego nieformalnego bractwa zawiązanego przy szpitalu św. Jana Chrzciciela w Amalfi (Włochy), aktywny zwłaszcza w basenie Morza Śródziemnego, znany z dobrej floty. Terytorium na Malcie stracił dopiero w trakcie wojen napoleońskich. [przypis edytorski]

²⁰³⁶Santok — gród u ujścia Noteci, obecnie wieś. [przypis edytorski]

wie polscy przybyli, aby mu złożyć życzenia z powodu jego wyboru, wyjechał umyślnie z Malborka i który od pierwszej chwili swych rządów nakazał, by w stosunkach z królem i Polską miasto²⁰³⁷ łaciny używać języka niemieckiego — pokazał wreszcie, kim jest. Krakowscy panowie, którzy po cichu pchali do wojny, zrozumieli, że on do niej pcha głośno i nie tylko głośno, ale na oślep i z takim zuchwałstwem, jakiego względem polskiego narodu nie dopuszczali się nigdy mistrzowie nawet wówczas, gdy ich potęga była w istocie większą, a Królestwa mniejszą niż ninie²⁰³⁸.

Jednakże mniej zapalczywi a przebieglejsi od Ulryka dostojnicy Zakonu, którzy znali Witolda²⁰³⁹, starali się go sobie zjednać darami i pochlebstwy tak przechodzącymi wszelką miarę, iż podobnych trzeba było chyba szukać w tych czasach, gdy cesarom rzymskim wznoszono za życia świątynie i ołtarze. „Dwóch jest dobrodziejów Zakonu — mówili posłowie krzyżacy, bijąc czołem temu namiestnikowi Jagielly — pierwszy Bóg, a drugi Witold; przeto jest święte każde życzenie i każde słowo Witolda dla Krzyżaków”. I błagali go o rozjemstwo w sprawie o Drezdenko w tej myśli, że gdy jako podległy królowi podejmie się sądzić swego zwierzchnika, tym samym go obrazi — i dobre ich stosunki przerwą się, jeśli nie na zawsze, to przynajmniej na czas dłuższy. Lecz że panowie rada wiedzieli o wszystkim, co się w Malborku dzieje i zamierza, przeto²⁰⁴⁰ król wybrał także Witolda na rozjemcę.

I pożałował Zakon wyboru. Dostojnicy krzyżacy, którym zdawało się, że znają wielkiego księcia, znali go nie dość jeszcze, albowiem Witold nie tylko przysądził Drezdenko Polakom, lecz wiedząc zarazem i odgadując, na czym się sprawa skończyć musi — podniósł znów Żmudź i coraz groźniejsze ukazując Zakonowi oblicze, jął²⁰⁴¹ ją wspomagać ludźmi, orężem i zbożem z żyznych ziem polskich nadsyłanym.

Co gdy się stało, wszyscy po wszystkich ziemiach olbrzymiego państwa zrozumieli, że wybiła stanowcza godzina. Jakoż wybiła.

Raz w Bogdańcu gdy stary Maćko, Zbyszko i Jagienka siedzieli przed bramą kasztelu²⁰⁴² zażywając cudnej pogody i ciepła — zjawił się nagle na spienionym koniu nieznany człowiek, osadził go przed bramą, cisnął coś na kształt wieńca splecionego z łozy i wierzby pod nogi rycerzy — i krzyknąwszy: „Wici²⁰⁴³! wici!” — pomknął dalej.

A oni zerwali się na równe nogi w wielkim wzruszeniu. Twarz Maćka stała się groźna i uroczysta. Zbyszko skoczył, aby pchnąć²⁰⁴⁴ giermka z wicią dalej, po czym wrócił z ogniem w żenicach i zawołał:

— Wojna! Wreszcie Bóg dał! Wojna!

— I taka, jakiegśmy przedtem nie widzieli! — dorzucił poważnie Maćko.

Następnie krzyknął na czeladź²⁰⁴⁵, która w mig zebrała się wokół państwa:

— Dąć w rogi z czatowni²⁰⁴⁶ na cztery strony świata! a inni niech skoczą na wsie po sołtysów. Konie ze stajen wywieść i wozy zaprzęgać! Duchem²⁰⁴⁷!

I głos jego jeszcze nie przegrzmiał, gdy czeladź kopnęła się w różne strony, aby spełnić rozkazy, które nie były trudne, gdyż wszystko z dawna było gotowe: ludzie, wozy, konie, broń, zbroje, zapasy — tylko siadać i jechać!

Lecz przedtem Zbyszko jeszcze zapytał Maćka:

— A wy nie ostaniecie w domu?

— Ja? Co ci w głowie?

²⁰³⁷miasto (daw.) — zamiast. [przypis edytorski]

²⁰³⁸ninie (daw.) — teraz. [przypis edytorski]

²⁰³⁹Witold Kiejstutowicz, zwany Wielkim — (ok. 1350–1430), wielki książę litewski, brat stryjeczny Władysława Jagielly. W latach 1382–1385 oraz 1390 przejściowo sprzymierzony z Krzyżakami przeciw Jagiellie. [przypis edytorski]

²⁰⁴⁰przeto (daw.) — więc, zatem. [przypis edytorski]

²⁰⁴¹jął (daw.) — zaczął. [przypis edytorski]

²⁰⁴²kasztel (daw.) — zameczek, niewielka twierdza. [przypis edytorski]

²⁰⁴³wici — wezwanie na wojnę, przysyłane w postaci pęku gałązek (witek) wierzbowych lub powrozów. [przypis edytorski]

²⁰⁴⁴pchnąć (daw.) — wysłać. [przypis edytorski]

²⁰⁴⁵czeladź (daw.) — służba. [przypis edytorski]

²⁰⁴⁶czatownia (daw.) — wartownia. [przypis edytorski]

²⁰⁴⁷duchem (daw.) — szybko. [przypis edytorski]

— Bo wedle prawa możecie, że to człowiek z was w leciech²⁰⁴⁸ podeszły, a byłaby jakowaś opieka nad Jagienką i dziećmi.

— No, to słuchaj: ja do białego włosa czekał na tę godzinę.

I dosyć było spojrzeć na jego zimne, zawzięte oblicze, aby poznać, że na nic wszelka namowa. Zresztą, mimo siódmego krzyżyka, chłop był jeszcze czerstwy²⁰⁴⁹ jak dąb i ręce łatwo chodziły mu w stawach, a topór w nich aż warczał. Nie mógł już wprawdzie skoczyć w pełnej zbroi bez strzemion na konia, ale i wielu młodych, zwłaszcza między zachodnimi rycerzami, tego uczynić nie mogło. Natomiast ćwiczenie rycerskie posiadał ogromne i bardziej doświadczonego wojownika nie było w całej okolicy.

Jagienka też widocznie nie obawiała się sama zostać, gdyż usłyszawszy słowa męża, wstała i ucałowała go w rękę, rzekła:

— Nie frasuj się²⁰⁵⁰ ty o mnie, miły Zbyszku, bo kasztel jest godny, a i to wiesz, że ja tam niezbyt płochliwa, i że ni kusza, ni sulica²⁰⁵¹ mi nie nowina. Nie czas o nas myśleć, gdy trza Królestwo ratować, a nad nami tu Bóg będzie opiekunem.

I nagle oczy jej wezbrały łzami, które stoczyły się w wielkich kroplach po cudnej liliowej²⁰⁵² twarzy. Więc ukazawszy gromadkę dzieci, tak dalej mówiła wzruszonym, drgającym głosem:

— Hej! żeby nie one pędraki, póty by ja ci u nóg leżała, póki byś mnie nie wziął na tę wojnę!

— Jaguś! — zawołał Zbyszko, chwytając ją w ramiona.

A ona objęła mu też szyję i jęła powtarzać, tuląc się do niego z całej siły:

— Jenó mi ty wróć, mój złoty, mój jedyny, mój najmilejszy!

— A zaś co dzień dziękuj Bogu, że ci dał taką niewiaścę! — dodał grubym głosem Maćko.

I w godzinę później ściągnięto z czatowni chorągiew na znak nieobecności panów. Zbyszko i Maćko zezwolili, aby Jagienka razem z dziećmi odprowadziła ich do Sieradza, więc po obfitym posiłku ruszyli wszyscy razem z ludźmi i całym taborem wozów.

Dzień był jasny, bez wiatru. Bory stały w ciszy nieruchome. Stada na polach i ugorach zażywały także południowego spoczynku, przeżuując paszę powolnie i jakby w zamyśleniu. Jenó z powodu suchości powietrza wznosiły się tu i ówdzie po drogach kłęby złotego kurzu, a nad owymi kłębami płonęły jakby ogniki niezmiernie w słońcu błyszczące. Zbyszko ukazywał je żonie i dzieciom mówiąc:

— Wiecie, co to się tam tak łyska nad kurzawą? To groty kopij i sulic. Wszędy już widać wici doszły i zewsząd ciągnie naród na Niemca.

Jakoż tak było. Niedaleko za granicą Bogdańca spotkali brata Jagienki, młodego Jaśka ze Zgorzelic, który jako dziedzic dość możny szedł w trzy kopie²⁰⁵³, a luda prowadził z sobą dwudziestu.

Wkrótce potem na rozstaju wychyliło się ku nim z tumanów zarosłe oblicze Cztana z Rogowa, który nie był wprawdzie przyjacielem Bogdanieckich, ale teraz krzyknął z dala: „Bywaj na psubraty!” — i skłoniwszy się im życzliwie, pocałował w siwym obłoku dalej. Spotkali także i starego Wilka z Brzozowej. Głowa już mu się trzęsła nieco ze starości, ale ciągnął i on, by pomścić śmierć syna, którego mu na Śląsku Niemcy zabili.

I w miarę jak zbliżali się do Sieradza, coraz częstsze były po drogach obłoki kurzawy, a gdy z dala ukazały się już wieże miejskie, cały gościniec roił się od rycerstwa, od sołtysów i od zbrojnych miejskich pachołków, którzy wszyscy ciągnęli na miejsce zbioru. Widząc tedy ów lud rojny a czerstwy i tęgi, w boju uporny, a na niewygody, sloty, chłody i wszelkie trudy nad wszystkie inne wytrzymały, krzepił się w sercu stary Maćko i pewne wróżył sobie zwycięstwo.

²⁰⁴⁸ *w leciech* — dziś popr.: w latach. [przypis edytorski]

²⁰⁴⁹ *czerstwy* (daw.) — silny, zdrowy. [przypis edytorski]

²⁰⁵⁰ *frasować się* (daw.) — smuć się. [przypis edytorski]

²⁰⁵¹ *sulica* — broń drzewcowa o cienkim grocie, używana do przebijania zbroi. [przypis edytorski]

²⁰⁵² *liliowy* — tu: biały jak lilia. [przypis edytorski]

²⁰⁵³ *w trzy kopie* — w sile trzech pocztów rycerskich. [przypis edytorski]

I wojna wybuchła wreszcie, nieobfita z początku w bitwy, ale w pierwszych chwilach niezbyt dla Polaków pomyślna. Nim nadciągnęły siły polskie, zdobyli Krzyżacy Bobrowniki, zrównali z ziemią Złotoryję — i znów zajęli nieszczęsną, a z takim trudem niedawno odzyskaną ziemię dobrzyńską²⁰⁵⁴. Lecz pośrednictwo czeskie i węgierskie przygasiło na czas burzę wojenną. Nastąpił rozejm, w czasie którego Wacław²⁰⁵⁵, król czeski, miał sędzić spory między Polską a Zakonem.

Nie przestano jednak gromadzić wojsk i posuwać ich ku sobie w czasie zimowych i wiosennych miesięcy, gdy zaś przekupiony król czeski wydał wyrok na korzyść Zakonu, wojna musiała wybuchnąć na nowo.

A tymczasem nadeszło lato, a z nim razem nadciągnęły „narody” pod Witoldem²⁰⁵⁶. Po przeprawie pod Czerwieńskiem połączyły się oba wojska i chorągwie książąt mazowieckich. Z drugiej strony w obozie pod Świeciem stanęło sto tysięcy zakutych w żelazo Niemców. Chciał król przeprawić się przez Drwęcę i pójść krótką drogą ku Malborkowi, lecz gdy przeprawa okazała się niepodobną²⁰⁵⁷, zawrócił od Kurzętnika ku Działdowu i po skruszeniu zamku krzyżackiego Dąbrowna²⁰⁵⁸, czyli Gilgenburga, położył się tamże obozem.

Zarówno on jak i dostojnicy polscy i litewscy wiedzieli, że walna²⁰⁵⁹ rozprawa musi wkrótce nastąpić, nikt jednak nie sądził, żeby miało przyjść do niej prędzej niż za kilka dni. Przypuszczano, że mistrz, zabiegawszy drogę królowi, zechce dać wypoczynek swym zastępom, aby do śmiertelnej walki stanęły nieutrudzone i świeże. Tymczasem wojska królewskie zatrzymały się na noc w Dąbrownie. Wzięcie tej fortecy, lubo²⁰⁶⁰ bez rozkazów, a nawet wbrew woli rady wojennej, napelniło otuchą serce króla²⁰⁶¹ i Witolda²⁰⁶², zamek to bowiem był potężny, oblany jeziorem, o grubych murach i licznej załodze. A jednak rycerstwo polskie wzięło go niemal w mgnieniu oka, z zapalem tak niepohamowanym, że nim cały obóz nadciągnął, już z miasta i zamku pozostały tylko gruzy i zgłiszcza, wśród których dzicy wojownicy Witolda i Tatarzy pod Saladynem wycinali ostatki broniących się z rozpaczą niemieckich knechtów²⁰⁶³.

Pożar jednakże nie trwał długo, gdyż zgasła go krótko wprawdzie trwająca, ale ogromna ulewa. Cała noc z czternastego na piętnasty lipca była dziwnie zmienna i nawałnista. Wicher przypędzał burzę za burzą. Chwilami niebo zdało się całe płonąć od błyskawic i grzmoty roztaczały się ze strasliwym łoskotem między wschodem a zachodem. Częste gromy napelniały zapachem siarki powietrze, to znów szum dżdżu²⁰⁶⁴ zagłuszał wszystkie inne odgłosy. A potem wiatr rozpędzał chmury i wpośród ich strzępów widać było gwiazdy i jasny, wielki miesiąc²⁰⁶⁵. Po północy dopiero uciszyło się nieco, tak że można było przynajmniej ogień rozpałić. Jakoż w tej chwili zabłysły ich tysiące i tysiące w niezmiernym polsko-litewskim obozie. Wojownicy suszyli przy nich przemokłe szaty i śpiewali pieśni bojowe.

Burza

²⁰⁵⁴ziemia dobrzyńska — obszar na wschód od Torunia, zagarnięty przez Krzyżaków wskutek bezprawnej umowy z księciem Władysławem Opolczykiem. [przypis edytorski]

²⁰⁵⁵Wacław IV Luksemburski — (1361–1419), król niemiecki i czeski, książę Luksemburga. [przypis edytorski]

²⁰⁵⁶Witold Kiejstutowicz, zwany Wielkim — (ok. 1350–1430), wielki książę litewski, brat stryjeczny Władysława Jagiełły. W latach 1382–1385 oraz 1390 przejściowo sprzymierzony z Krzyżakami przeciw Jagielle. [przypis edytorski]

²⁰⁵⁷niepodobny (daw.) — niemożliwy. [przypis edytorski]

²⁰⁵⁸Dąbrowna — obecnie Dąbrówno, wieś w powiecie ostródzkim. [przypis edytorski]

²⁰⁵⁹walny — poważny, zasadniczy, decydujący. [przypis edytorski]

²⁰⁶⁰lubo (daw.) — chociaż. [przypis edytorski]

²⁰⁶¹Władysław II Jagiełło — (ok. 1362–1434), syn włk. księcia Olgierda, wielki książę litewski, król Polski od małżeństwa z Jadwigą (1386). Dwukrotnie ochrzczony (przez matkę Julianę w obrządku wschodnim i przez biskupów polskich przed ślubem w obrządku łacińskim), osobiście dowodził w bitwie pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

²⁰⁶²Witold Kiejstutowicz, zwany Wielkim — (ok. 1350–1430), wielki książę litewski, brat stryjeczny Władysława Jagiełły. W latach 1382–1385 oraz 1390 przejściowo sprzymierzony z Krzyżakami przeciw Jagielle. [przypis edytorski]

²⁰⁶³knecht (daw.) — żołnierz piechoty niemieckiej. [przypis edytorski]

²⁰⁶⁴dżdżu (daw.) — deszczu. [przypis edytorski]

²⁰⁶⁵miesiąc (daw.) — księżyc. [przypis edytorski]

Król czuwał również, albowiem w domu położonym na samym skraju obozów, do którego schronił się przed burzą, zasiadała rada wojskowa, przed którą zdawano sprawę ze zdobycia Gilgenburga. Ponieważ w szturmie brała udział chorągiew sieradzka, więc przywódca jej, Jakub z Koniecpola²⁰⁶⁶, wezwany był wraz z innymi do usprawiedliwienia się, dlaczego bez rozkazów dobywali miasta i nie zaniechali szturm, chociaż król wysłał dla powstrzymania ich swego podwojskiego²⁰⁶⁷ i kilku podręcznych pachołków.

Z tej przyczyny wojewoda, nie będąc pewien, czy nie spotka go nagana albo nawet i kara, zabrał z sobą kilkunastu przedniejszych rycerzy, a między nimi starego Maćka i Zbyszka, jako świadków, że podwojski dotarł do nich dopiero wówczas, gdy byli już na murach zamku i w chwili najzawziętszej bitwy z załogą. A co do tego, że uderzył na zamek: „Trudno, mówił, pytać o wszystko, gdy wojska na kilka mil się rozciągają”. Wysłany będąc w przodku²⁰⁶⁸, rozumiał, iż ma powinność kruszyć przeszkody przed wojskiem i bić nieprzyjaciela, gdzie go napotka. Więc wysłuchawszy tych słów król, książę Witold i panowie, którzy w duszy radzi byli temu, co się stało, nie tylko nie przyganili wojewodzie i Sieradzanom ich postępu, ale sławili jeszcze ich męstwo, że „tak wartko²⁰⁶⁹ pożyli²⁰⁷⁰ zamek i męzną załogę”. Mogli wówczas Maćko i Zbyszko napatrzeć się największym głowom w Królestwie, bo prócz króla i książąt mazowieckich znajdowali się tam dwaj przywódcy wszystkich zastępów: Witold, który Litwinom, Żmudzi²⁰⁷¹, Rusinom, Besarabom²⁰⁷², Wołochom²⁰⁷³ i Tatarom przywoził²⁰⁷⁴ — i Zyndram z Maszkowic²⁰⁷⁵, herbu „tego samego co słońce”, miecznik krakowski, główny sprawca²⁰⁷⁶ wojsk polskich, przewyższający wszystkich znajomością spraw wojennych. Oprócz nich byli w tej radzie wielcy wojownicy i statysci²⁰⁷⁷: kasztelan krakowski Krystyn z Ostrowa²⁰⁷⁸ i wojewoda krakowski Jaśko z Tarnowa²⁰⁷⁹, i poznański Sędziwój z Ostroroga²⁰⁸⁰, i sędomierski²⁰⁸¹ Mikołaj z Michałowic, i proboszcz od Św. Floriana, a zarazem podkanclerzy Mikołaj Trąba²⁰⁸², i marszałek Królestwa Zbigniew z Brzezia²⁰⁸³, i Piotr Szafraniec²⁰⁸⁴, podkomorzy krakowski, i wreszcie Ziemowit²⁰⁸⁵, syn Ziemowita, księcia na Płocku²⁰⁸⁶, jeden między nimi młody, ale dziwnie „do wojny przemysłny”, którego zdanie wysoce sobie sam wielki król cenił.

A w przyległej obszernej izbie czekali, aby być pod ręką i w razie zapytania radą się przysłużyć, najwięksi rycerze, których sława grzmiała szeroko w Polsce i za granicą: więc

Walka

²⁰⁶⁶Jakub z Koniecpola — (zm. 1430), wojewoda sieradzki, starosta kujawski, uczestniczył w radzie królewskiej Władysława Jagielly. [przypis edytorski]

²⁰⁶⁷podwojski — niższy urzędnik. [przypis edytorski]

²⁰⁶⁸w przodku (daw.) — w straży przedniej. [przypis edytorski]

²⁰⁶⁹wartko (daw.) — szybko. [przypis edytorski]

²⁰⁷⁰pożyć — tu: zdobyć. [przypis edytorski]

²⁰⁷¹Żmudź — historyczna nazwa tzw. Dolnej Litwy, nizinna kraina geograficzna i region administracyjny. [przypis edytorski]

²⁰⁷²Besarabia — kraina historyczna między rzekami Dniestrem a Prutem, obecnie pogranicze Moldawii i Ukrainy. [przypis edytorski]

²⁰⁷³Wołoszczyzna — kraina historyczna na Nizinie Wołoskiej, na południu dzisiejszej Rumunii. [przypis edytorski]

²⁰⁷⁴przywozić — dziś popr.: przewozić. [przypis edytorski]

²⁰⁷⁵Zyndram z Maszkowic — (zm. ok. 1414) polski rycerz niemieckiego pochodzenia. [przypis edytorski]

²⁰⁷⁶sprawca — tu: ten, co „sprawia”, tzn. ustawia szereg bojowy. [przypis edytorski]

²⁰⁷⁷statysta (daw.) — mąż stanu. [przypis edytorski]

²⁰⁷⁸Krystyn z Ostrowa — (1352–1430) – ochmistrz na dworze królowej Jadwigi, kasztelan krakowski i sandomierski. [przypis edytorski]

²⁰⁷⁹Jan z Tarnowa — (1367–1433), wojewoda krakowski od 1409. [przypis edytorski]

²⁰⁸⁰Sędziwój z Ostroroga — (1375–1441), wojewoda poznański w latach 1406–1441, włączony do sztabu Jagielly w czasie wojny polsko-krzyżackiej. [przypis edytorski]

²⁰⁸¹sędomierski — dziś popr.: sandomierski. [przypis edytorski]

²⁰⁸²Mikołaj Trąba — (ok. 1358–1422), duchowny i polityk, podkanclerzy koronny w latach 1403–1412, później arcybiskup gnieźnieński i prymas Polski. [przypis edytorski]

²⁰⁸³Zbigniew z Brzezia — (1360–1425), marszałek wielki koronny, przez pewien czas również starosta krakowski. [przypis edytorski]

²⁰⁸⁴Piotr Szafraniec — (zm. 1437), w późniejszym okresie wojewoda sandomierski i krakowski. [przypis edytorski]

²⁰⁸⁵Ziemowit V — (1389–1442), książę mazowiecki, dziedziczny lennik Polski. [przypis edytorski]

²⁰⁸⁶Ziemowit IV — (ok. 1352–1426) książę płocki, prowadzący samodzielną politykę zagraniczną, długo występował jako przeciwnik Jagielly, dał się poznać jako dobry administrator. [przypis edytorski]

ujrzeli tam Maćko i Zbyszko Zawiszę Czarnego Sulimczyka²⁰⁸⁷ i jego brata Farureja²⁰⁸⁸, i Skarbka Abdanka²⁰⁸⁹ z Gór, i Dobka z Oleśnicy, który swego czasu dwunastu niemieckich rycerzy w Toruniu na turnieju z siodła wysadził, i olbrzymiego Paszka Złodzieja z Biskupic²⁰⁹⁰, i Powagę z Taczewa²⁰⁹¹, który życzliwym im był przyjacielem, i Krzona z Kozichłów, i Marcina z Wrocimowic²⁰⁹², który wielką chorągiew całego Królestwa nosił, i Floriana Jelitczyka z Korytnicy, i strasznego w ręcznym spotkaniu Lisa z Targowiska, i Staszka z Charbimowic, który w pełnej zbroi przez dwa rosłe konie mógł przeskoczyć.

Było i wielu innych słynnych rycerzy przedchorągiewnych²⁰⁹³ z rozmaitych ziem i z Mazowsza, których przedchorągiewnymi zwano dlatego, że w pierwszym szeregu stawali do bitwy. Lecz znajomkowie, a szczególnie Powagę, radzi²⁰⁹⁴ witali Maćka i Zbyszka i zaraz poczęli z nimi o dawnych czasach i przygodach rozmawiać.

— Hej! — mówił do Zbyszka pan z Taczewa. — Już ci ciężkie ty masz z Krzyżaki rachunki, ale tak tuszę²⁰⁹⁵, że im teraz za wszystkie czasy zapłacisz.

— Zapłacę choćby krwią, jako i wszyscy zapłacim! — odrzekł Zbyszko.

— A wiesz, że twój Kuno Lichtenstein jest ninie²⁰⁹⁶ wielkim komturem? — ozwał się Paszko Złodziej z Biskupic.

— Wiem i stryj wiedzą też.

— Daj mi go Bóg spotkać — przerwał Maćko — bo ja osobną mam z nim sprawę.

— Ba! Przecie pozywaliśmy go i my — odpowiedział Powaga — ale odrzekł, że urząd nie pozwala mu się potykać. No, teraz chyba pozwoli.

Na to zaś Zawisza, który zawsze mówił z powagą wielką, rzekł:

— Tego on będzie, komu go Bóg przeznaczy.

Lecz Zbyszko z samej ciekawości wytoczył zaraz przed sąd Zawiszy sprawę stryjka i zapytał, czy nie zadość się stało ślubowaniu przez to, że Maćko potykał się z krewnym Lichtensteina, który się ofiarował w zastępstwo, i takowego zabił. I wszyscy zakrzyknęli, że zadość. Sam tylko zawzięty Maćko, chociaż ucieszył się z wyroku, rzekł:

— Ba, przecie pewniejszy byłbym zbawienia, gdybym samego Kunona spotkał!

I następnie poczęli mówić o wzięciu Gilgenburga i o przyszłej wielkiej bitwie, której spodziewali się wkrótce, bo przecie nie miał mistrz nic innego do zrobienia, jeno²⁰⁹⁷ królowi drogę zabiec.

Ale gdy właśnie łamali głowy nad tym, za ile dni spotkanie może nastąpić, zbliżył się ku nim chudy i długi rycerz, przybrany w czerwone sukno, z taką myką²⁰⁹⁸ na głowie i rozłożywszy ręce, rzekł miękko, prawie niewieścim głosem:

— Pozdrowienie ci, rycerzu Zbyszku z Bogdańca!

— De Lorche! — zakrzyknął Zbyszko — tyś tu?

I chwycił go w objęcia, gdyż wdzięczne pozostało mu o nim wspomnienie, a gdy ucałowali się jakby najbliżsi przyjaciele, poczał wypytywać z radością:

— Tyś tu? po naszej stronie?

— Wielu może geldryjskich²⁰⁹⁹ rycerzy znajduje się po tamtej stronie — odrzekł de

Rycerz

²⁰⁸⁷Zawisza Czarny z Garbowa — (ok. 1370–1428) polski rycerz, przez pewien czas na służbie króla Węgier Zygmunta Luksemburskiego. [przypis edytorski]

²⁰⁸⁸Jan Farurej z Garbowa — rycerz, brat Zawiszy Czarnego. [przypis edytorski]

²⁰⁸⁹Abdank — średniowieczny ród możnowładczy. [przypis edytorski]

²⁰⁹⁰Paweł (Paszko) zwany Złodziej z Biskupic — rycerz, uczestnik bitwy pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

²⁰⁹¹Mikołaj Powaga z Taczewa — (ok. 1380–ok. 1415), rycerz i dyplomata, powołany do rady wojennej przed bitwą pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

²⁰⁹²Marcin (Marcisz) z Wrocimowic — (zm. 1442) – polski rycerz niemieckiego pochodzenia, starosta łowicki. [przypis edytorski]

²⁰⁹³przedchorągiewny (daw.) — rycerz walczący w pierwszej linii, przed sztandarem chorągwi. [przypis edytorski]

²⁰⁹⁴rad (daw.) — chętnie. [przypis edytorski]

²⁰⁹⁵tuszyć (daw.) — mieć nadzieję. [przypis edytorski]

²⁰⁹⁶ninie (daw.) — teraz. [przypis edytorski]

²⁰⁹⁷jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

²⁰⁹⁸myka — małe, okrągłe nakrycie głowy. [przypis edytorski]

Lorche — ale jam panu memu, księciu Januszowi²¹⁰⁰, służby z Długolasu powinien²¹⁰¹.

— Toś ty dziedzicem po starym Mikołaju na Długolesie?

— Tak. Bo po śmierci Mikołaja i syna jego, którego pod Bobrownikami zabit, Długolas przypadł na cudną Jagienkę, a od lat pięciu moją niewiastę²¹⁰² i panią.

— Dla Boga! — zawołał Zbyszko — powiadaj, jako ci to przyszło?

Lecz de Lorche, powitawszy starego Maćka, rzekł:

— Dawny wasz giermek, Głowacz, powiedział mi, że was tu znajdę, a teraz czeka u mnie w namiocie i nad wieczerzą czuwa. Dalekość to wprawdzie, bo na drugim końcu obozu, ale końmi prędko się przejedzie — więc jedźcie ze mną.

Po czym zwróciwszy się do Powały, którego poznał w dawniejszych czasach w Płocku, dodał:

— I wy, szlachetny panie. Będzie to dla mnie szczęście i honor.

— Dobrze — odparł Powala. — Miło ze znajomymi ugwarzyć²¹⁰³, a po drodze jeszcze się obozowi przypatrzym.

Więc wyszli, by się na koń i jechać. Przedtem jednak sługa de Lorchego ponarzucał im na ramiona opończe, które widocznie przywiózł umyślnie.

Ów zbliżywszy się do Zbyszka pocałował go w rękę i rzekł:

— Pokłon i cześć wam, panie. Jam dawny sługa wasz, ale w ciemności nie możecie mnie rozeznać. Czy pamiętacie Sanderusa?

— Prze Bóg! — zawołał Zbyszko.

I na chwilę odżyły w nim wspomnienia przeżytych smutków, bólów i dawnej niedoli, tak samo jak parę tygodni temu, gdy po połączeniu się wojsk królewskich z chorągwiami książąt mazowieckich spotkał po długim niewidzeniu dawnego swego giermka Hławę.

Więc rzekł:

— Sanderus! Hej! Pamiętam i te dawne czasy, i ciebie! Cóżes od onej pory porabiał i gdzie się obracał? Zali²¹⁰⁴ już nie nosisz relikwii?

— Nie, panie. Aż do ostatniej wiosny byłem klechą²¹⁰⁵ przy kościele w Długolesie, ale że nieboszczyk ojciec mój wojennym rzemiosłem się zajmował, przeto gdy wojna wybuchła, zaraz mi zbrzydła miedź na kościelnych dzwonach, a zbudziła się chętka do żelaza i stali.

— Co słysz! — zawołał Zbyszko, który jakoś nie mógł wyobrazić sobie Sanderusa stawającego z mieczem, rohatyną²¹⁰⁶ albo toporem do boju.

Ów zaś rzekł podając mu strzemień:

— Rok temu z rozkazu biskupa płockiego chodziłem do pruskich krajów, przez co znaczną posługę oddałem, ale to później opowiem, a teraz siadajcie, wasza wielkość, na koń, gdyż ów grabia czeski, którego wołacie Hława, czeka na was z wieczerzą w namiotach pana mego.

Więc Zbyszko siadł na koń i zbliżywszy się do pana de Lorche, jechał w pobok, aby swobodnie z nim rozmawiać, albowiem ciekawy był jego dziejów.

— Okrutniem rad — rzekł — iżeś po naszej stronie, ale mi to dziwne, boś przecie u Krzyżaków służył.

— Służą ci, którzy żołd biorą — odparł de Lorche — a jam go nie brał. Nie. Jam między Krzyżaków przyjechał w tym jeno celu, aby przygód szukać i pas rycerski pozyskać, który, jak ci wiadomo, z rąk polskiego księcia pozyskałem. I bawiać²¹⁰⁷ długie lata w tych krajach poznałem, po czyjej stronie słuszność, a gdy się przy tym tu ożenił i osiedlił, jakże mi było przeciw wam stawać? Jam już tutejszy i patrz, jakom się mowy waszej wyuczył. Ba! swojej już nieco zapomniałem.

²⁰⁹⁹ Geldria — prowincja Holandii położona pomiędzy rzekami IJssel, Moza i Ren. [przypis edytorski]

²¹⁰⁰ Janusz I Starszy (Warszauski) — (ok. 1346–1429), książę mazowiecki, lennik Władysława Jagiełły. [przypis edytorski]

²¹⁰¹ służby powinien (daw.) — jest zobowiązany do służby. [przypis edytorski]

²¹⁰² niewiasta — tu: żona. [przypis edytorski]

²¹⁰³ ugwarzyć (daw.) — porozmawiać. [przypis edytorski]

²¹⁰⁴ zali (daw.) — czy. [przypis edytorski]

²¹⁰⁵ klecha — pomocnik księdza, zwykle z niższymi święceniami. [przypis edytorski]

²¹⁰⁶ rohatyna (z ukr.) — włócznia z grotem zaopatrzoną w hak, aby po wbiciu trudniej ją było wyciągnąć. [przypis edytorski]

²¹⁰⁷ bawić (daw.) — przebywać. [przypis edytorski]

— A twoja majątność w Geldrii? Bo jakom słyshał, toś tamtejszemu władcy pokrewny i dziedzic wielu zamków i włości.

— Dziedzictwo moje krewnemu, Fulkonowi de Lorche, ustąpiłem, który mi je spłacił. Pięć roków temu byłem w Geldrii i dostatki wielkie stamtąd przywiozłem, za którym się na Mazowszu okupił.

— A jakże się to stało, żeś się z Jagienką z Długolasu ożenił?

— Ach! — odpowiedział de Lorche — kto zdoła odgadnąć niewiastę? Dworowała²¹⁰⁸ ci ona ze mnie zawsze, aż gdy mając tego dosyć, oświadczył jej, że do Azji na wojnę z żalu pojedzie i już nigdy nie wróci, rozplakała się niespodzianie i rzekła: „To ja mniszką stanę”. Padłem jej do nóg za te słowa, a we dwie niedziele²¹⁰⁹ później biskup płocki pobłogosławił nam w kościele.

— Dzieci zaś macie? — zapytał Zbyszko.

— Po wojnie Jagienka wybiera się do grobu waszej królowej Jadwigi²¹¹⁰, aby ją o błogosławieństwo uprosić — odrzekł wzdychając de Lorche.

— Dobrze. Powiadają, że to pewny sposób i że w tych rzeczach nie masz lepszej nad naszą świętą królową orędowniczki. Walne spotkanie nastąpi za kilka dni, a potem będzie spokój.

— Tak.

— Ale Krzyżacy pewnie cię za zdrajcę poczytują.

— Nie! — rzekł de Lorche. — Wiesz, jako czi rycerskiej przestrzegam. Jeździł Sanderus ze zleceniami biskupa płockiego do Malborka, więc posłałem przez niego pismo do mistrza Ulryka, w którym wypowiedziałem mu służbę i wyłuszczyłem²¹¹¹ mu przyczyny, dla których po waszej stronie staję.

— Ha! Sanderus! — zawołał Zbyszko. — Mówił mi, że mu spiż na dzwonach zbrzydł i że do żelaza zbudziła się w nim chęćka, co mi i dziwne, bo zajęcze zawsze miał on serce.

A pan de Lorche począł się śmiać:

— Sanderus tyle ma ze stałą albo z żelazem do czynienia, że mnie i moich giermków goli.

— Tak to? — zapytał rozweselony Zbyszko.

Czas jakiś jechali w milczeniu, po czym de Lorche podniósł oczy ku niebu i rzekł:

— Prosiłem was na wieczerzę, ale nim zajedziem, to chyba będzie śniadanie.

— Miesiąc²¹¹² jeszcze świeci — odparł Zbyszko. — Jedźmy.

Więc zrównawszy się z Maćkiem i Powalą, jechali dalej razem we czwórkę szeroką obozową ulicą, którą wytykano zawsze z rozkazu dowódców między namiotami i ogniskami, aby przejazd był wolny. Chcąc dostać się do stojących na drugim końcu obozu chorągwi mazowieckich, musieli go cały wzdłuż przejechać.

— Jak Polska Polską — ozwał się Maćko — jeszcze takich wojsk nie widziała, bo spłynęły narody ze wszystkich krain ziemi.

— Żaden też inny król takich nie postawi — odpowiedział de Lorche — bo żaden tak potężnym państwem nie włada.

A stary rycerz zwrócił się do Powalę z Taczewa:

— Ile, mówicie, panie, przyszło chorągwi z kniazem²¹¹³ Witoldem²¹¹⁴?

— Czterdzieście — odrzekł Powalę. — Naszych polskich wraz z Mazurami jest pięćdziesiąt, ale nie tak okryte²¹¹⁵ jak Witoldowe, bo u niego czasem i kilka tysięcy ludzi pod jednym znakiem służy. Ha! Słyszeliśmy, iż mistrz rzekł, iż to hołota lepsza do łyżek niż

²¹⁰⁸*dworować* (daw.) — żartować. [przypis edytorski]

²¹⁰⁹*niedziela* (daw.) — tydzień. [przypis edytorski]

²¹¹⁰*Jadwiga* — (ok. 1374–1399), córka Ludwika Węgierskiego, w 1384 koronowana na króla Polski (prawo nie przewidywało wówczas koronacji królowej), w 1386 poślubiła Władysława Jagiełłę, co dało początek unii polsko-litewskiej. [przypis edytorski]

²¹¹¹*wyluszczyć* — przedstawić, wyjaśnić. [przypis edytorski]

²¹¹²*miesiąc* (daw.) — księżyc. [przypis edytorski]

²¹¹³*kniaź* — książę. [przypis edytorski]

²¹¹⁴*Witold Kiejstutowicz, zwany Wielkim* — (ok. 1350–1430), wielki książę litewski, brat stryjeczny Władysława Jagiełły. W latach 1382–1385 oraz 1390 przejściowo sprzymierzony z Krzyżakami przeciw Jagiellom. [przypis edytorski]

²¹¹⁵*okryty* — tu odnosi się do liczby rycerzy w chorągwi. [przypis edytorski]

Święty

Śmiech

do miecza, ale bogdajże w złą godzinę to wymówił, bo tak myślę, że litewskie sulice²¹¹⁶ okrutnie się od krzyżackiej juchy²¹¹⁷ zaczerwienia.

— A ci, wedle²¹¹⁸ których teraz przejeżdżamy, którzy są? — zapytał de Lorche.

— To Tatarzy; przywiódł ich Witoldowy hołdownik²¹¹⁹, Saladyn²¹²⁰.

— Dobrzyż do bitwy?

— Litwa umie z nimi wojować i znaczną ich część podbiła, z której przyczyny musieli na tę wojnę przyciągnąć. Ale zachodniemu rycerstwu ciężko z nimi, gdyż oni w ucieczce straszniejsi niż w spotkaniu.

— Przypatrzmy się im bliżej — rzekł de Lorche.

I pojechali ku ogniskom, które otaczali ludzie z nagimi całkiem ramionami, odziani mimo pory letniej w owcze tułuby²¹²¹, wełną do góry. Większa część ich spała wprost na gołej ziemi albo na mokrej i parującej od żaru słomie, lecz wielu siedziało w kuczki przy płonących stosach; niektórzy skracali sobie godziny nocne, podśpiewując przez nos dzikie pieśni i uderzając do wtóru jednym piszczelem końskim o drugi, co czyniło dziwny i nieprzyjemny łoskot; inni mieli małe bębenki lub brzdąkali na naciągniętych cięciwach luków. Inni żarli świeżo wyjęte z ognia, dymiące, a zarazem krwawe kawały mięsiwa, na które dmuchali wzdętymi, sinymi wargami. W ogóle wyglądali tak dziko i złowrogo, że łatwiej ich było wziąć za jakieś okropne stwory leśne niż za ludzi. Dymy ognisk były gryzące od końskiego i baraniego tłuszczu, który w nich topniał, a prócz tego rozchodził się naokół niecznośny swąd przypalanej sierści, przygrzanych tułubów i cikliwa²¹²² woń świeżo zdartych skór i krwi. Z drugiej ciemnej strony ulicy, gdzie stały konie, zawiewało ich potem. Szkapę owe, których kilkaset trzymano dla rozjazdów w pobliżu, wygryzłszy trawę spod nóg, gryzły się między sobą, kwicząc przeraźliwie i chrapiąc. Koniuchowie uśmierzali walkę głosem i batami z surowca²¹²³.

Niebezpiecznie było zapuszczać się w pojedynkę między nich, gdyż dzicz to była niesłychanie drapieżna. Tuż za nimi stały niewiele mniej dzikie watahy Besarabów, z rogami na głowach, długowłosych Wołochów, noszących miast²¹²⁴ pancerzy drewniane, malowane deski na piersiach i plecach, z niezgrabnymi wizerunkami upiorów, kościotrupów lub zwierząt; dalej Serby, których uśpiony teraz obóz rozbrzmiewał we dnie w czasie postojów jakby jedna wielka lutnia, tyle w nim było fletni, bałabajek²¹²⁵, multanków²¹²⁶ i różnych innych narzędzi muzycznych.

Świeciły ognie, a z nieba wśród chmur, które mocny wiatr rozwiewał, świecił jasny, wielki miesiąc²¹²⁷ i przy owych blaskach przypatrywali się nasi rycerze obozom. Za Serbami stała nieszczęsna Żmujdź. Niemcy wytoczyli z niej potoki krwi, a jednak na każde wezwanie Witolda zrywała się do nowych bojów. I teraz jakby w przeczuciu, że niedoła jej skończy się wkrótce raz na zawsze, przyciągnęła tu przejęta duchem tegoż Skirwoiłły, którego samo imię przejmowało Niemców wściekłością i trwogą. Ogniska żmujdzkie stykały się wprost z litewskimi, gdyż ten sam był to naród, ten sam obyczaj i mowa.

Lecz przy wejściu do litewskich obozów posępny obraz uderzył oczy rycerzy. Oto na zbitej z okrągłaków szubienicy zwieszały się dwa trupy ludzkie, które wiatr kołysał, huśtał, okręcał i podrzucał z taką siłą, że aż bale szubienicy skrzypiały żałośnie. Chrapnęły na widok trupów i przysiadły nieco na zadach konie, więc rycerze poczęli się żegnać pobożnie, a gdy przejechali, Powoła rzekł:

— Książ Witold był razem z królem, a ja byłem przy królu, gdy przywieziono tych winowajców. Już poprzednio skarżyli się nasi biskupi i panowie, że Litwa zbyt okrutnie wojuje i kościołów nawet nie oszczędza. Więc gdy ich przywieziono (a byli to znaczni

Obcy

Trup

²¹¹⁶sulica — broń drzewcowa o cienkim grocie, używana do przebijania zbroi. [przypis edytorski]

²¹¹⁷jucha — krew. [przypis edytorski]

²¹¹⁸wedle (daw.) — obok. [przypis edytorski]

²¹¹⁹hołdownik — lennik. [przypis edytorski]

²¹²⁰Saladyn — właśc. Dżalal ad-Din (1180–1212), lennik księcia Witolda, brał udział w bitwie pod Grunwaldem. Pod koniec życia na krótko został chanem Złotej Ordy. [przypis edytorski]

²¹²¹tułub — futro, zwł. owcze. [przypis edytorski]

²¹²²cikliwy — tu: mogący spowodować nudności. [przypis edytorski]

²¹²³surowiec — niewyprawiona skóra. [przypis edytorski]

²¹²⁴miast — zamiast. [przypis edytorski]

²¹²⁵bałabajka a. bałabajka — instrument strunowy, mniejszy od gitary. [przypis edytorski]

²¹²⁶multanki — dudy mołdawskie, instrument dęty. [przypis edytorski]

²¹²⁷miesiąc (daw.) — księżyc. [przypis edytorski]

ludzie, ale Najświętszy Sakrament nieszczęśnicy pono znieważyli), napęczniał kniaź tak gniewem, że strach było nań spojrzeć — i powiesić im się kazał. To niebożęta sami szubienicę utwierdzić musieli i sami ci się powiesili, a jeszcze jeden drugiego naganiał: „Nuże, prędzej, bo kniaź się gorzej rozgniewa!” I strach padł na wszystkich Tatarów i Litwinów, bo oni nie śmierci, ale księżęcego gniewu się boją.

— Ba, pomnę — rzekł Zbyszko — że gdy onego czasu w Krakowie król rozgniewał się na mnie o Lichtensteina, to młody kniaź Jamont, który był rękodajnym²¹²⁸ królewskim, też zaraz radził mi się powiesić. I z dobrego serca dawał tę radę, chociaż byłbym go za nią pozwał na udeptaną ziemię, gdyby nie to, że i tak mieli mi, jako wiecie, szyję uciąć.

— Kniaź Jamont nauczył się już rycerskich obyczajów — odrzekł Powął.

Tak rozmawiając, minęli wielki obóz litewski i trzy świetne pułki ruskie, z których najliczniejszy był smoleński, a wjechali do polskiego obozu. Stało tam pięćdziesiąt chorągwi — jądro i zarazem czoło wszystkich wojsk. Zbroje tu były lepsze, konie ogromniejsze, rycerstwo bardziej ćwiczone, w niczym zachodniemu nie ustępujące. Siłą członków ciała, wytrzymałością na głód, zimno i trudy przewyższali nawet ci dziedzice z Wielko- i Małopolski bardziej dbałych o wygody wojowników z Zachodu. Obyczaj ich był prostszy, pancerze grubiej kowane²¹²⁹, ale hart większy, a ich pogardę śmierci i niezmierną w boju uporczywość podziwiali już swego czasu nieraz przybyli z daleka francuscy i angielscy rycerze.

De Lorche, który znał polskie rycerstwo od dawna, tak też mówił:

— Tu cała siła i cała nadzieja. Pamiętam, jako w Malborgu nieraz narzekano, że w bitwie z wami każdą pięćdziesiąt²¹³⁰ ziemi trzeba rzeką krwi okupić.

— Rzeką też i teraz krew popłynie — odpowiedział Maćko. — Bo i Zakon nigdy dotychczas takiej potęgi nie zebrał.

Na to zaś Powął:

— Powiadał rycerz Korzbóg, który od króla do mistrza z listami jeździł, iż Krzyżacy mówią, że ni cesarz rzymski, ni żaden król nie ma takiej potęgi i że Zakon mógłby wszystkie królestwa zawojować.

— Ba, przecie nas więcej! — rzekł Zbyszko.

— Tak, ale oni lekko sobie Witoldowe wojsko ważą, że to lud byle jako zbrojny i że się od pierwszego uderzenia skruszy jako gliniany garnek pod młotem. A prawda-li to czy też nieprawda, nie wiem.

— I prawda, i nieprawda! — ozwał się roztropny Maćko. — My ze Zbyszkiem znamy ich, bośmy razem z nimi wojowali. Juźci, zbroja u nich gorsza i chmyzowate²¹³¹ konie, przeto często bywa, że się pod naporem rycerstwa ugną, ale serca mają tak chrobre²¹³² albo i mężniejsze niż Niemce.

— Niezadługo się to pokaże — rzekł Powął. — Królowi ciągle służy²¹³³ do oczu płyną na myśl, że tyle się krwi²¹³⁴ chrześcijańskiej rozleje, i do ostatniej chwili rad by sprawiedliwy pokój zawrzeć, ale pycha krzyżacka do tego nie dopuści.

— Jako żywo! Znam ja Krzyżaków i wszyscy ich znamy — przytwierdził Maćko. — Bóg już tam wagi przyładował, na których położy krew naszą i nieprzyjaciół naszego plemienia.

Już byli niedaleko chorągwi mazowieckich, między którymi tkwiły namioty pana de Lorche, gdy wtem na środku „ulicy” spostrzegli sporą gromadę ludzi zbitych w kupę i patrzących na niebo.

— Stójcie tam! stójcie! — zawołał jakiś głos na środku gromady.

— A kto mówi i co tu robicie? — zapytał Powął.

— Proboszcz kłobucki. A wy kto?

— Powął z Taczewa, rycerze z Bogdańca i de Lorche.

²¹²⁸*rękodajny* (daw.) — szlachcic pozostający na służbie na mocy dobrowolnej umowy. [przypis edytorski]

²¹²⁹*kować* — dziś popr.: kuć. [przypis edytorski]

²¹³⁰*pięćdziesiąt* — dawna miara długości, ok. 18–22 cm. [przypis edytorski]

²¹³¹*chmyzowaty* — (o zwierzęciu) lichi. [przypis edytorski]

²¹³²*chrobry* (daw.) — odważny, śmiały. [przypis edytorski]

²¹³³*służy* a. *słoczy* (daw.) — lży. [przypis edytorski]

²¹³⁴*krwie* — dziś popr.: krwi. [przypis edytorski]

— Ach, to wy, panie — rzekł tajemniczym głosem ksiądz proboszcz, zbliżając się do konia Powały. — Spójrzcie jeno na miesiąc²¹³⁵ i patrzcie, co się na nim wyrabia. Wróźbna to i cudowna noc!

Więc rycerze podnieśli głowy i poczęli patrzeć na księżyc, który już zbladł i bliski był zachodu.

— Nie mogę nic rozeznąć! — rzekł Powała. — A wy co widzicie?

— Mnich w kapturze potyka się z królem w koronie! Patrzcie! o tam! W imię Ojca i Syna, i Ducha! O, jakże się okrutnie zmagają... Boże, bądź miłościw nam grzesznym!

Naokół zapadła cisza, bo wszyscy wstrzymali oddech w piersiach.

— Patrzcie, patrzcie! — wołał ksiądz.

— Prawda! coś ci takiego jest! — rzekł Maćko.

— Prawda! prawda! — potwierdzili inni.

— Ha! król obalił mnicha — zakrzyknął nagle proboszcz kłobucki — nogę na nim postawił! Pochwalony Jezus Chrystus.

— Na wieki wieków!

W tej chwili duża, czarna chmura przykryła księżyc — i noc stała się ciemna — tylko blask ognisk drgał krwawymi pasmami w poprzek drogi.

Rycerze ruszyli dalej, a gdy już odjechali od gromady, Powała spytał:

— Widzieliście co?

— Z początku nic — odpowiedział Maćko — ale potem widziałem wyraźnie i króla, i mnicha.

— I ja.

— I ja.

— Znak Boży — ozwał się Powała. — Ha! to już mimo łez naszego króla nic widać z pokoju nie będzie.

— A bitwa będzie taka, jakiej świat nie pamięta — rzekł Maćko.

I jechali dalej w milczeniu, mając serca wezbrane i uroczyste.

Lecz gdy już byli niedaleko namiotu pana de Lorche, zerwał się znów wichur z taką siłą, że w mgnieniu oka porozrzucił ogniska Mazurów.

Powietrze zaroilo się tysiącami głowni, płonących szczyppek²¹³⁶, skier, a zarazem przesłoniło się kłębam dymu.

— Hej, dmie okrutnie! — mówił Zbyszko, ociągając opończę, którą mu wiatr na głowę zarzucił.

— A w wichurze jakoby jęki i płacz ludzki słycać.

— Świt już niezadługo, ale nikt nie wie, co mu dzień przyniesie — dodał de Lorche.

Księżyc, Proroctwo, Omen

Wiatr, Świt

ROZDZIAŁ PIĘĆDZIESIĄTY

Nad ranem wichura nie tylko nie ustała, ale wzmogła się do tego stopnia, że niepodobna²¹³⁷ było rozpiąć namiotu, w którym król²¹³⁸ zwykł był od początku wyprawy słuchać codziennie trzech mszy świętych. Przybiegł wreszcie Witold²¹³⁹ z prośbami i błaganiem, aby nabożeństwo do stosowniejszej pory w zaciszach leśnych odłożyć i nie wstrzymywać pochodu. Jakoż stało się zadość jego życzeniu, bo i nie mogło być inaczej.

O wschodzie słońca ruszyły wojska ławą, a za nimi nieprzejrany tabor wozów. Po godzinie pochodu wiatr uciszył się nieco, tak że można było rozwinąć chorągwie. I wówczas pola, jak okiem sięgnąć, pokryły się niby kwieciami stubarwnym. Żadne oko nie mogło objąć zastępów i tego lasu rozmaitych znaków, pod którymi pułki posuwały się

Wiatr, Modlitwa, Wojna

²¹³⁵*miesiąc* (daw.) — księżyc. [przypis edytorski]

²¹³⁶*szczypki* — szczapki, małe kawałki drewna. [przypis edytorski]

²¹³⁷*niepodobna* (daw.) — niemożliwe. [przypis edytorski]

²¹³⁸*Władysław II Jagiełło* — (ok. 1362–1434), syn włk. księcia Olgierda, wielki książę litewski, król Polski od małżeństwa z Jadwigą (1386). Dwukrotnie ochrzczony (przez matkę Julianę w obrządku wschodnim i przez biskupów polskich przed ślubem w obrządku łacińskim), osobiście dowodził w bitwie pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

²¹³⁹*Witold Kiejstutowicz, zwany Wielkim* — (ok. 1350–1430), wielki książę litewski, brat stryjeczny Władysława Jagiełły. W latach 1382–1385 oraz 1390 przejściowo sprzymierzony z Krzyżakami przeciw Jagielle. [przypis edytorski]

naprzód. Szła więc ziemia krakowska pod czerwoną chorągwią z białym orłem w koronie, była zaś to chorągiew naczelna całego Królestwa, wielki znak dla wszystkich wojsk. Niósł ją Marcin z Wrocimowic²¹⁴⁰, herbu Półkozy, rycerz potężny i w świecie sławny. Za nim szły hufce nadworne, jeden mając nad sobą podwójny krzyż litewski, drugi pod Pogonią. Zaś pod znakiem św. Jerzego ciągnął potężny zastęp najemników i ochotników zagranicznych, przeważnie z Czechów i Morawców złożony. Tych wielu stanęło na tę wojnę, bo i cała czterdziesta dziewiąta chorągiew była wyłącznie z nich złożona. Lud to był, zwłaszcza w piechocie, która ciągnęła za kopijnikami, dziki, niesforny, ale do bitwy tak zaprawny, a w spotkaniu tak zaciekle, iż wszelkie inne piechoty, gdy się o nich otarły, odskakiwały co prędzej jako pies od jeża. Berdysze²¹⁴¹, kosy, topory, a szczególnie żelazne cepy stanowiły ich broń, którą władali wprost strasznie. Najmowali się oni każdemu, kto ich płacił, albowiem żywiołem ich jedynym była wojna, grabież i rzeź.

W pobok²¹⁴² Morawców i Czechów szło pod swymi znakami szesnaście chorągwi ziem polskich, w tych jedna przemyska, jedna lwowska i jedna halicka, i trzy podolskie, a za nimi piechoty tychże ziem, przeważnie zbrojne w rohatyny²¹⁴³ i w kosy. Książęta mazowieccy Janusz i Ziemowit²¹⁴⁴ wiodli chorągwie dwudziestą pierwszą, drugą i trzecią. Tuż szły biskupie, a potem pańskie w liczbie dwudziestu dwóch. Więc Jaśka z Tarnowa²¹⁴⁵, Jędrka z Tęczyna, Spytki Leliwy i Krzonia z Ostrowa, i Mikołaja z Michałowa, i Zbigniewa z Brzezia, i Krzonia z Kozichłów, i Kuby na Koniecpolu, i Jaśka Ligęzy, i Kmity, i Zakliki, a oprócz nich rodowa Gryfitów i Bobowskich, i Kozlich Rogów, i różnych innych, którzy w bitwach zbierali się pod wspólnym herbowym godłem i wspólne wykrzykiwali „zawołanie”.

I tak rozkwitła pod nimi ziemia, jak rozkwitają łąki na wiosnę. Szła fala koni, fala ludzi, nad nimi las kopij i z barwnymi „płachetkami” na kształt drobniejszych kwiatów, a z tyłu, w obłokach kurzawy, miejskie i kmiece piechoty. Wiedzieli, że ku bitwie straszliwej idą, ale wiedzieli, że „trzeba”, więc szli z ochotnym sercem.

Na prawym zaś skrzydle płynęły Witoldowe²¹⁴⁶ watahy, pod chorągwiami różnej barwy, ale z jednakim wyobrażeniem litewskiej Pogoni²¹⁴⁷. Żaden wzrok nie mógł objąć wszystkich zastępów, ciągnęły się one bowiem wśród pól i lasów na szerokość przeszło mili niemieckiej.

Przed południem przyszedłszy wojska w pobliże wsi Logdau i Tannenberg²¹⁴⁸, zatrzymały się na krawędzi lasu. Miejsce zdało się dobre na spoczynek i zabezpieczone od wszelkiej niespodzianej napaści, gdyż z lewej strony oblewała je łacha Jeziora Dąbrowskiego, z prawej zaś jezioro Lubeń, przed wojskami zaś otwierała się szeroka na milę przestrzeń polna. W środku owej przestrzeni, wznoszącej się ku zachodowi łagodnie w górę, zieleniły się łąki²¹⁴⁹ Grunwaldu, a nieco w dali szarzały słomiane dachy i puste, smutne ugory Tannenbergu. Nieprzyjaciela, który by spuszczał się ku lasom z wyniosłości, łatwo było dostrzec, ale nie spodziewano się, aby mógł prędzej niż nazajutrz nastąpić. Zatrzymały się tu wojska tylko na postój, że jednak biegly w rzeczach wojny Zyndram z Maszkowic²¹⁵⁰ nawet w pochodzie przestrzegał bojowego porządku, więc stanęły tak, aby w każdej chwili mogły być do sprawy gotowe. Z rozkazu wodza wysłano wnet na lek-
kich a ścigłych²¹⁵¹ koniach gońców hen, przed się w stronę Grunwaldu i Tannenbergu,

²¹⁴⁰ *Marcin (Marcisz) z Wrocimowic* — (zm. 1442) — polski rycerz niemieckiego pochodzenia, starosta łowicki. [przypis edytorski]

²¹⁴¹ *berdysz* — szeroki topór na długim drzewcu. [przypis edytorski]

²¹⁴² *w pobok* — obok. [przypis edytorski]

²¹⁴³ *rohatyna* (z ukr.) — włócznia z grotem zaopatrzonym w hak, aby po wbiciu trudniej ją było wyciągnąć. [przypis edytorski]

²¹⁴⁴ *Ziemowit IV* — (ok. 1352–1426) książę plocki, prowadzący samodzielną politykę zagraniczną, długo występował jako przeciwnik Jagielly, dał się poznać jako dobry administrator. [przypis edytorski]

²¹⁴⁵ *Jan z Tarnowa* — (1367–1433), wojewoda krakowski od 1409. [przypis edytorski]

²¹⁴⁶ *Witold Kiejstutowicz, zwany Wielkim* — (ok. 1350–1430), wielki książę litewski, brat stryjeczny Władysława Jagielly. W latach 1382–1385 oraz 1390 przejściowo sprzymierzony z Krzyżakami przeciw Jagiellie. [przypis edytorski]

²¹⁴⁷ *Pogoni* — herb Litwy, przedstawiający rycerza na koniu z wzniesionym mieczem. [przypis edytorski]

²¹⁴⁸ *Tannenberg* — (obecnie Stębark), wieś w pobliżu Grunwaldu. [przypis edytorski]

²¹⁴⁹ *łąg* — podmokła łąka. [przypis edytorski]

²¹⁵⁰ *Zyndram z Maszkowic* — (zm. ok. 1414) polski rycerz niemieckiego pochodzenia. [przypis edytorski]

²¹⁵¹ *ścigły* (daw.) — szybki. [przypis edytorski]

i dalej, aby zbadali okolicę, a tymczasem dla łaknącego nabożeństwa króla ustawiono na wysokim brzegu jeziora Lubeń namiot kapliczny, aby mógł zwykłych mszy wysłuchać.

Jagiello²¹⁵², Witold, książęta mazowieccy i rada wojenna udali się do namiotu. Przed nim zaś zgromadziło się przedniejsze rycerstwo, już to dlatego, aby polecić się Bogu przed dniem stanowczym, już aby na króla popatrzeć. I widziano go, jak siedł w szarej obozowej szacie, z twarzą poważną, na której osiadła wyraźnie ciężka troska. Lata mało zmieniły jego postać i nie pokryły mu zmarszczkami oblicza ani nie ubieliły mu włosów, które i teraz zakładał tak samo prędkim ruchem za uszy, jak wówczas, gdy Zbyszko widział go po raz pierwszy w Krakowie. Ale siedł jakby pochylony pod brzemieniem strasznej odpowiedzialności, która ciążyła na jego ramionach, jak gdyby pogrążon w wielkim smutku. W wojsku mówiono sobie, że król płacze ustawicznie²¹⁵³ nad tą krwią chrześcijańską, która ma być przelana, i tak było istotnie. Jagiello wzdrygał się przed wojną, zwłaszcza z ludźmi, którzy na płaszczach i chorągwiach krzyż nosili, i z całej duszy pragnął pokoju. Próżno mu panowie polscy, a nawet pośrednicy węgierscy, Ścibor i Gara, wystawiali pychę i dufność²¹⁵⁴ krzyżacką, którą przepełnion mistrz Ulryk²¹⁵⁵ gotów był cały świat wyzwać do boju; próżno mu jego własny wysłannik Piotr Korzbóg przysięgał na Krzyż Pański i na swoje ryby herbowe, że Zakon ani chce słyszeć o pokoju i że jedyne komtura²¹⁵⁶ gniewskiego, hrabiego von Wende, który do pokoju nakłaniał, inni obrzucili szyderstwami²¹⁵⁷ i obelgami — on jeszcze miał nadzieję, że nieprzyjaciół uzna słuszność jego żądań, pożąda krwi ludzkiej i sprawiedliwym układem straszliwą waśń zakończy.

Więc i teraz poszedł się modlić o to do kaplicy, gdyż prostą a dobrotliwą duszę jego dręczył ogromny niepokój. Nawiedzał już ongi²¹⁵⁸ Jagiello ogniem i żelazem ziemie krzyżackie, ale czynił to jako pogański książę litewski, lecz teraz, gdy jako król polski i chrześcijanin ujrzał płonące sioła, zgłiszczą krew i łzy, ogarnęła go bojaźń gniewu Bożego, zwłaszcza że to był dopiero początek wojny. Gdyby choć na tym poprzestać! Ale oto dziś, jutro zetrą się narody i ziemia rozmięknie od krwi. Jużci, nieprawy jest ten nieprzyjaciół, ale jednak krzyże na płaszczach nosi i bronią go tak wielkie i święte relikwie, że myśl cofa się przed nimi przerażona. W całym wojsku myśłano przecież o nich z obawą i nie grotów, nie mieczów, nie toporów, ale tych świętych szczątków obawiali się głównie Polacy. „Jakoże nam będzie na mistrza ramię podnosić — mówili nie znający trwogi rycerze — gdy na pancerzu u niego relikwiarz²¹⁵⁹, a w nim i kości święte, i drzewo krzyża Zbawiciela!” Witold gorzał wprawdzie wojną, pchał do niej i spieszył się do bitwy, lecz pobożne serce króla truchlało po prostu na wspomnienie tych mocy niebieskich, którymi Zakon osłaniał swą nieprawość.

Król

Przywódca, Religia

ROZDZIAŁ PIĘĆDZIESIĄTY PIERWSZY

Już właśnie ksiądz Bartosz z Kłobucka skończył jedną mszę, a Jarosz, proboszcz kaliski, miał wkrótce wyjść z drugą i król wyszedł przed namiot, aby rozprostować nieco zmęczone klęceniem kolana, gdy na spienionym koniu wpadł jak burza szlachcic Hanko Ostojczyk i nim z siodła zeskoczył, zakrzyknął:

— Niemce, miłościwy panie, idą!

²¹⁵²Władysław II Jagiello — (ok. 1362–1434), syn włk. księcia Olgierda, wielki książę litewski, król Polski od małżeństwa z Jadwigą (1386). Dwukrotnie ochrzczony (przez matkę Juliannę w obrządku wschodnim i przez biskupów polskich przed ślubem w obrządku łacińskim), osobiście dowodził w bitwie pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

²¹⁵³ustawicznie — ciągle. [przypis edytorski]

²¹⁵⁴dufność (daw.) — pycha, nadmierne zaufanie we własne siły. [przypis edytorski]

²¹⁵⁵Ulrich von Jungingen — 1360–1410, wielki mistrz zakonu krzyżackiego, zginął w bitwie pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

²¹⁵⁶komtur — zwierzchnik domu zakonnego bądź okręgu w zakonach rycerskich, do których zaliczali się krzyżacy. [przypis edytorski]

²¹⁵⁷szyderstwa — dziś popr.: szyderstwami. [przypis edytorski]

²¹⁵⁸ongi (daw.) — dawniej. [przypis edytorski]

²¹⁵⁹relikwiarz — ozdoby pojemnik na relikwie, to jest na szczątki świętych. [przypis edytorski]

Porwali się na te słowa rycerze, król²¹⁶⁰ zmienił się na twarzy, zamilkł przez mgnienie oka, po czym zawołał:

— Pochwalony Jezus Chrystus! Gdzieś ich widział i ile chorągwi?

— Widziałem jedną chorągiew przy Grunwaldzie — odpowiedział zdyszczym głosem Hanko — ale zza wzgórza kurzawa szła, jakby ich więcej ciągnęło!

— Pochwalony Jezus Chrystus! — powtórzył król.

A wtem Witold²¹⁶¹, któremu za pierwszym słowem Hanki krew uderzyła do twarzy i oczy poczęły się żarzyć jak węgle — zwrócił się do dworzan i zawołał:

— Odwołać drugą mszę i konia mi!

Król zaś położył mu rękę na ramieniu i rzeki:

— Jedź ty, bracie, a ja ostanę i drugiej mszy wysłucham.

Więc Witold i Zyndram z Maszkowic²¹⁶² wskoczyli na konie, lecz właśnie w chwili gdy zawrócili ku obozom, przyleciał drugi goniec, szlachcic Piotr Oksza z Włostowa, i z dala już począł krzyczeć:

— Niemce! Niemce! Widziałem dwie chorągwie!

— Na koń!! — ozwały się głosy między dworzany i rycerstwem.

A jeszcze Piotr mówić nie przestał, gdy znów rozległ się tętent i przypadł trzeci goniec, a za nim czwarty, piąty i szósty: wszyscy widzieli chorągwie niemieckie, nadciągające w coraz większej liczbie. Nie było już wcale wątpliwości, że cała armia krzyżacka zastępuje drogę wojskom królewskim.

Rycerze porojeżdżali się w mgnieniu oka do swoich chorągwi. Z królem przy namiocie kaplicznym pozostała tylko garstka dworzan, księży i pacholków. Ale w tej chwili rozległ się dzwonek na znak, że proboszcz kaliski wychodzi z drugą mszą, więc Jagiełło wyciągnął ramiona, złożył pobożnie dłonie i wzniosłszy oczy ku niebu, wolnym krokiem udał się do namiotu.

*

Lecz gdy po skończonej mszy wyszedł znowu przed namiot, mógł już własnymi oczyma przekonać się, że prawdę mówili gońce, gdyż na krańcach wznoszącej się coraz bardziej ku górze, rozległej równiny zaczętniało coś, jak gdyby bór wyrósł nagle na pustych polach, a nad tym borem grała i mieniła się w słońcu tęcza chorągwi. Jeszcze dalej, hen! za Grunwaldem i Tannenbergiem²¹⁶³, wznosił się ku niebu olbrzymi obłok kurzawy. Król objął wzrokiem cały ten groźny widnokrąg, po czym zwróciwszy się do księdza podkanclerzego Mikołaja, zapytał:

— Jakiego dziś patrona?

— Dzień Rozesłania Apostołów — odrzekł ksiądz podkanclerzy.

A król westchnął:

— Więc dzień Apostołów będzie ostatnim życia dla wielu chrześcijan, którzy się dziś na tym polu zetrą.

I wskazał ręką na szeroką, pustą równinę, na której w pośrodku tylko, w połowie drogi do Tannemberga, wznosiło się kilka odwiecznych dębów.

Tymczasem jednak przyprowadzono mu konia, a w oddali ukazało się sześćdziesiąt kopii, które Zyndram z Maszkowic²¹⁶⁴ przysłał jako straż osoby królewskiej.

*

²¹⁶⁰Władysław II Jagiełło — (ok. 1362–1434), syn włk. księcia Olgierda, wielki książę litewski, król Polski od małżeństwa z Jadwigą (1386). Dwukrotnie ochrzczony (przez matkę Julianę w obrządku wschodnim i przez biskupów polskich przed ślubem w obrządku łacińskim), osobiście dowodził w bitwie pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

²¹⁶¹Witold Kiejstutowicz, zwany Wielkim — (ok. 1350–1430), wielki książę litewski, brat stryjeczny Władysława Jagiełły. W latach 1382–1385 oraz 1390 przejściowo sprzymierzony z Krzyżakami przeciw Jagielle. [przypis edytorski]

²¹⁶²Zyndram z Maszkowic — (zm. ok. 1414) polski rycerz niemieckiego pochodzenia. [przypis edytorski]

²¹⁶³Tannenberg — (obecnie Stębark), wieś w pobliżu Grunwaldu. [przypis edytorski]

²¹⁶⁴Zyndram z Maszkowic — (zm. ok. 1414) polski rycerz niemieckiego pochodzenia. [przypis edytorski]

Straży królewskiej przewodził Aleksander, młodszy syn księcia na Płocku, a brat tego Ziemowita²¹⁶⁵, który szczególną „przemysłnością” do wojny obdarzon, zasiadał w radzie wojskowej. Drugie po nim miejsce trzymał litewski synowiec monarchy, Zygmunt Korybut, młodzian wielkich nadziei i wielkich przeznaczeń, ale niespokojnego ducha. Między rycerstwem najsłynniejsi byli: Jaśko Mążyk z Dąbrowy, prawdziwy olbrzym, postawą niemal Paszkowi z Biskupic²¹⁶⁶ równy, a siłą niewiele samemu Zawiszy Czarnemu²¹⁶⁷ ustępujący, Żóława, baron czeski, drobny i chudy, ale sprawności niezmiernej, słynny na dworze czeskim i węgierskim z pojedynków, w których kilkunastu rycerzy rakuskich²¹⁶⁸ rozciągnął, i drugi Czech Sokół, łucznik nad łuczniaki, i Wielkopolanin Bieniasz Wierusz, i Piotr Mediolański, i bojarzyn²¹⁶⁹ litewski Sienko z Pohosta, którego ojciec Piotr jednej chorągwi smoleńskiej przywodził, i krewny króla, książę Fieduszko, i książę Jamont, a zresztą²¹⁷⁰ sami polscy rycerze, „wybrani z tysięcy”, którzy wszyscy zaprzysięgli do ostatniej krwi króla bronić i od wszelkiej wojennej przygody go osłaniać. Zaś bezpośrednio przy osobie królewskiej znajdował się ksiądz podkanclerzy Mikołaj i sekretarz Zbyszko z Oleśnicy²¹⁷¹, młodzieńczyk uczony, biegły w sztuce czytania i w piśmie, ale zarazem siłą do dzika podobny. Nad zbroją pana czuwali trzej giermkowie: Czajka z Nowego Dworu, Mikołaj z Morawicy i Daniłko Rusin, który dzierżył łuk i sajdak²¹⁷² królewski. Dopełniało orszaku kilkunastu dworskich²¹⁷³, którzy na śmigłych²¹⁷⁴ biegunach²¹⁷⁵ mieli z rozkazami do wojska latać.

Giermkowie przybrali pana w świetną, błyszczącą zbroję, po czym przywiedli mu również „wybranego z tysięcy” cisawego²¹⁷⁶ rumaka, który parskając nozdrzami na dobrą wróżbę spod stalowego naczółka i napęniając rżeniem powietrze, przysiadł nieco jak ptak, który się chce zerwać do lotu. Król, gdy uczuł pod sobą konia, a w ręku kopię, zmienił się nagle. Smutek znikł mu z oblicza, małe czarne oczy poczęły błyskać, a na twarzy zjawiły się rumieńce; lecz była to chwila tylko, bo gdy ksiądz podkanclerzy począł go żegnać krzyżem, spoważniał znów i pochylił z pokorą — przybraną w srebrzysty hełm głowę.

*

Tymczasem armia niemiecka, zstępując z wolna z wyniosłej równiny, minęła Grunwald, minęła Tannenberg i zatrzymała się w zupełnym bojowym szyku w połowie pola. Z dołu, z polskiego obozu, widać było doskonale groźną ławę olbrzymich, zakutych w żelazne zbroje koni i rycerzy. Bystrzejsze oczy odróżniały nawet dokładnie, o ile wiatr targający chorągwie na to pozwalał, rozmaite znaki na nich wyszyte, jako: krzyże, orły, gryfy²¹⁷⁷, miecze, hełmy, baranki, głowy żubrów i niedźwiedzi.

Stary Maćko i Zbyszko, którzy wojując poprzednio z Krzyżakami, znali ich wojska i herby, pokazywali swoim Sieradzanom dwie chorągwie mistrza, w których służył sam kwiat i dobór rycerstwa, i wałną chorągiew całego Zakonu, której przewodził Fryderyk von Wallenrod, i potężną świętego Jerzego, z krzyżem czerwonym w polu białym, i wiele innych zakonnych. Nie znane im były jeno²¹⁷⁸ znaki różnych gości zagranicznych, któ-

Wróg

²¹⁶⁵Ziemowit V — (1389–1442), książę mazowiecki, dziedziczny lennik Polski. [przypis edytorski]

²¹⁶⁶Paszek (Paweł) z Biskupic, zwany Złodziem — rycerz, uczestnik bitwy pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

²¹⁶⁷Zawisza Czarny z Garbowa — (ok. 1370–1428) polski rycerz, przez pewien czas na służbie króla Węgier Zygmunta Luksemburskiego. [przypis edytorski]

²¹⁶⁸rakuski (daw.) — austriacki. [przypis edytorski]

²¹⁶⁹bojarzyn a. bojar — rycerz, szlachcic ruski, wołoski lub litewski. [przypis edytorski]

²¹⁷⁰zresztą — tu: poza tym. [przypis edytorski]

²¹⁷¹Zbigniew z Oleśnicy — (1389–1455), biskup krakowski (1423–1455), w 1449 został pierwszym kardynałem polskiego pochodzenia. Jego karierę wydatnie przyspieszyło uratowanie życia Władysława Jagiełły podczas bitwy pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

²¹⁷²sajdak — kołczan. [przypis edytorski]

²¹⁷³dworscy — ludzie z dworu a. zależni od dworu. [przypis edytorski]

²¹⁷⁴śmigły (daw.) — szybki. [przypis edytorski]

²¹⁷⁵biegun — tu: koń. [przypis edytorski]

²¹⁷⁶cisawy — o koniu; maści (barwy) czerwono-brunatnej. [przypis edytorski]

²¹⁷⁷gryf — mityczne zwierzę o ciele lwa, mające głowę i skrzydła orla, często pojawiające się jako element herbów. [przypis edytorski]

²¹⁷⁸jeno (daw.) — tylko. [przypis edytorski]

rych tysiące nadciągały ze wszystkich stron świata: z Rakuz²¹⁷⁹, z Bawarii, ze Szwabii, ze Szwajcarii, ze słynnej z rycerstwa Burgundii²¹⁸⁰, z bogatej Flandrii²¹⁸¹, ze słonecznej Francji, o której rycerzach opowiadał ongi²¹⁸² Maćko, że nawet leżąc już na ziemi jeszcze waleczne słowa mówią, z zamorskiej Anglii, ojczyzny celnych łuczników, i nawet z dalekiej Hiszpanii, gdzie wśród ustawicznych walk z Saracenami rozkwitło nad wszystkie inne kraje męstwo i honor.

A zaś onej twardej szlachcie spod Sieradza, z Koniecpola, z Krześni, z Bogdańca, z Rogowa i Brzozowej jak również z innych ziem polskich poczęła burzyć się krew w żyłach na myśl, że za chwilę przyjdzie im się związać²¹⁸³ z Niemcami i całym tym świetnym rycerstwem. Twarze starszych stały się poważne i surowe, ci bowiem wiedzieli, jak ciężka i okrutna będzie to praca. Atoli²¹⁸⁴ serca młodych poczęły skowytąć tak właśnie, jak skowyczązymane na uwięzi psy myśliwe²¹⁸⁵, gdy z dała dzikiego zwierza ujrzą. Więc niektórzy ściskając silniej w garściach kopie, rękojeście mieczów i toporzyska²¹⁸⁶, osadzali na zadach konie jakby do skoku, inni płonili się²¹⁸⁷ na twarzach, inni poczęli oddychać szybko, jakby stało im się nagle za ciasno w pancerzach. Doświadczeńsi jednak wojownicy uspokajali ich mówiąc: „Nie minie was, a starczy dla każdego, daj Bóg, by nie było nadto”. Lecz Krzyżacy, spoglądając z góry na lesistą nizinę, widzieli na krawędzi boru tylko kilkanaście polskich chorągwi i wcale nie byli pewni, czy to jest cała armia królewska. Wprawdzie na lewo, koło jeziora, widać było także szare gromady wojowników, a w kuszczach²¹⁸⁸ błyszczało coś na kształt grotów sulic²¹⁸⁹, to jest lekkich dzid, których używali Litwini. Mógł to być jednak tylko znaczny podjazd polski. Dopiero zbiegowie ze zburzonego Gilgenburga²¹⁹⁰, których kilkunastu sprowadzono przed mistrza, zaświadczyli, iż naprzeciw nich stoją wszystkie wojska polsko-litewskie.

Lecz próżno mówili o ich potędze. Mistrz Ulryk²¹⁹¹ nie chciał im wierzyć, gdyż od początku tej wojny wierzył tylko w to, co było mu na rękę i wróżyło niechybne zwycięstwo. Zwiadów i gońców nie rozsyłał rozumiejąc, że i bez tego wszystkiego musi przyjść do walnej²¹⁹² bitwy, a bitwa owa nie może zakończyć się inaczej, jeno straszliwą klęską nieprzyjaciela. Dufny²¹⁹³ w siłę, jakiej żaden z mistrzów nie wyprowadził dotąd w pole, lekceważył też przeciwnika, a gdy komtur gniewski, który na swoją rękę czynił wywiady²¹⁹⁴, przedstawiał mu, że jednak wojska Jagiełły są liczniejsze — odpowiadał:

— Jakie tam wojska! Jeno z Polaki przyjdzie się nieco wysilić, a reszta, choćby ich było i najwięcej, posłedni²¹⁹⁵ to lud, lepszy do łyżki niż do oręża.

I dążąc wszelkimi siłami do bitwy, zapłonął teraz wielką radością, gdy nagle znalazł się przed nieprzyjacielem i gdy widok walnej chorągwi całego Królestwa, której czerwień spostrzeżono na ciemnym tle boru, nie pozwalał już dłużej wątpić, że tkwi przed nim główna armia.

Ale na stojących pod lasem i w lesie Polaków nijak było Niemcom uderzać, gdyż rycerstwo straszne tylko było w czystym polu, nie lubiło zaś i nie umiało walczyć w gęstwinie drzewnej.

Zebrano się więc na krótką naradę przy boku mistrza, jakim sposobem wywabić z zarosli nieprzyjaciela.

²¹⁷⁹Rakusy (daw.) — Austria. [przypis edytorski]

²¹⁸⁰Burgundia — region w centralnej Francji. [przypis edytorski]

²¹⁸¹Flandria — region rozciągający się wzdłuż wybrzeży Morza Północnego na terenie Belgii, Francji i Holandii. [przypis edytorski]

²¹⁸²ongi (daw.) — dawniej. [przypis edytorski]

²¹⁸³związać się — tu: rozpocząć walkę. [przypis edytorski]

²¹⁸⁴atoli (daw.) — lecz, jednak. [przypis edytorski]

²¹⁸⁵myśliwe — dziś popr.: myśliwskie. [przypis edytorski]

²¹⁸⁶toporzysko (daw.) — drewniana rękojeść topora a. siekiery. [przypis edytorski]

²¹⁸⁷płonić się (daw.) — czerwienić się. [przypis edytorski]

²¹⁸⁸kuszcze (daw.) — krzaki, chaszczce, zarośla. [przypis edytorski]

²¹⁸⁹sulica — broń drzewcowa o cienkim grocie, używana do przebijania zbroi. [przypis edytorski]

²¹⁹⁰Gilgenburg — obecnie Dąbrówno. [przypis edytorski]

²¹⁹¹Ulrich von Jungingen — 1360–1410, wielki mistrz zakonu krzyżackiego, zginął w bitwie pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

²¹⁹²walny — poważny, zasadniczy, decydujący. [przypis edytorski]

²¹⁹³dufny (daw.) — cechujący się nadmierną pewnością siebie. [przypis edytorski]

²¹⁹⁴wywiady — tu: zwiady. [przypis edytorski]

²¹⁹⁵posłedni — gorszy. [przypis edytorski]

Głupota

— Na świętego Jerzego²¹⁹⁶ — zawołał mistrz. — Dwie mile ujechaliśmy, nie spoczywając i upał doskwiera, a ciała oblewają się nam potem pod zbroją. Nie będziemy tu czekali, póki nieprzyjacielowi nie spodoba się wystąpić w pole.

A na to hrabia Wende, mąż poważny wiekiem i rozumem, rzekł:

— Zaiste, już wyśmiewano tutaj moje słowa — i wyśmiewali je tacy, którzy bogdaj że umkną z tego pola, na którym ja polegnę (i tu spojrzął na Wernera von Tettingen²¹⁹⁷) — ale wždy²¹⁹⁸ powiem, co mi sumienie i miłość do Zakonu nakazuje. Nie serca brak Polakom, jeno, jako wiem, król do ostatka spodziewa się wysłanników pokoju.

Werner von Tettingen nie odrzekł nic, tylko parsknął wzgardliwym śmiechem, ale i mistrzowi niemiłe były słowa Wendego, więc ozwał się:

— Zali²¹⁹⁹ czas myśleć teraz o pokoju! Nad inną sprawą mamy radzić.

— Czas zawsze na dzieło Boże — odrzekł von Wende.

Lecz okrutny komtur człuchowski Henryk, który zaprzysiągł, że każe nosić przed sobą dwa nagie miecze, dopóki ich w polskiej krwi nie ubroczy — zwrócił do mistrza swe tłuste, spotniałe oblicze i zakrzyknął z gniewem okrutnym:

— Milsza mi śmierć od hańby! i choćby sam jeden, tymi mieczami na całe wojsko polskie uderzę!

Ulryk zmarszczył nieco brwi.

— Przeciw posłuszeństwu mówisz — rzekł.

A potem do komturów:

— Radźcie jeno o tym, jak nieprzyjaciela z boru wyciągnąć.

Więc różni różnie radzili, aż wreszcie podobało się i komturom, i przedniejszym gościom rycerskim zdanie Gersdorfa, aby wysłać dwóch heroldów do króla z oznajmieniem, że mistrz przysłał mu dwa miecze i wyzywa Polaków na bój śmiertelny, jeśli zaś mało im pola, to ustąpi nieco z wojskiem, aby im go przyczynić²²⁰⁰.

*

Król zjechał właśnie z nadbrzeża jeziora i udał się na lewe skrzydło do polskich chorągwi, gdzie miał pasować całą gromadę rycerzy, gdy nagle dano mu znać, iż dwóch heroldów zjeżdża od krzyżackiego wojska.

Serce Władysława zabiło nadzieją.

— Nuże²²⁰¹ ze sprawiedliwym pokojem jadą!

— Daj Bóg — odrzekli duchowni.

Król posłał po Witolda, ale ów zajęty już szykowaniem swych wojsk nie mógł przybyć, a tymczasem heroldowie, nie spiesząc się, zbliżali się do obozu.

W jasnym świetle słońca widziano ich doskonale, podjeżdżających na ogromnych, pokrytych kropierzami²²⁰² koniach bojowych; jeden miał na tarczy cesarskiego czarnego orla na złotym polu, drugi, który był heroldem księcia szczecińskiego, gryfa na białym polu. Szeregi rozstały się przed nimi, oni zaś zsiadłszy z koni, stanęli po chwili przed wielkim królem i skłoniwszy nieco głowy dla okazania mu czci, tak odprawili swoje poselstwo:

— Mistrz Ulryk — rzekł pierwszy herold — wzywa twój majestat, panie, i księcia Witolda na bitwę śmiertelną i aby męstwo wasze, którego wam widać brakuje, podnieść, śle wam te dwa nagie miecze.

To rzekłszy, złożył miecze u stóp królewskich. Jaśko Mążyk z Dąbrowy wytłumaczył jego słowa królowi, ale ledwie skończył, wysunął się drugi herold z gryfem na tarczy i tak przemówił:

— Mistrz Ulryk kazał wam też oznajmić, panie, iż jeśli skąpo wam pola do bitwy, to

Pycha

Broń

²¹⁹⁶*św. Jerzy* — męczennik z III–IV w., patron rycerzy. [przypis edytorski]

²¹⁹⁷*Werner von Tettingen* — wielki szpitalnik zakonu krzyżackiego, uciekając spod Grunwaldu, ocalał życie. [przypis edytorski]

²¹⁹⁸*wždy* (daw.) — przecież, jednak. [przypis edytorski]

²¹⁹⁹*azali* (daw.) — czy. [przypis edytorski]

²²⁰⁰*przyczynić* (daw.) — dodać. [przypis edytorski]

²²⁰¹*nuże* — a nuż, być może. [przypis edytorski]

²²⁰²*kropierz* — długa kapa osłaniająca konia. [przypis edytorski]

się z wojskami wam ustąpi, abyście nie gnuśnieli²²⁰³ w zaroślach.

Jaśko Mążyk znów przełożył jego słowa i nastąpi cisza, tylko w orszaku królewskim rycerze poczęli zgrzytać z cicha zębami na takie zuchwalstwo i zniewagę.

Ostatnie nadzieje Jagielly rozwiały się jak dym. Spodziewał się poselstwa zgody i pokoju, a tymczasem było to poselstwo pychy i wojny.

Więc wzniosłszy załzawione oczy do góry, tak odrzekł:

— Mieczów ci u nas dostatek, ale i te przyjmuję jako wróżbę zwycięstwa, którą mi sam Bóg przez wasze ręce zsyła. A pole bitwy On także wyznaczy. Do którego sprawiedliwości ninie²²⁰⁴ się odwołuję, skargę na moją krzywdę i waszą nieprawość a pychę zanosząc — amen.

I dwie wielkie łzy spłynęły mu po ogorzałych²²⁰⁵ policzkach.

Tymczasem głosy rycerskie w orszaku poczęły wołać:

— Cofają się Niemce. Dają pole!

Heroldowie odeszli i po chwili widziano ich znowu jadących pod górę na swych ogromnych koniach i błyszczących w świetle słonecznym od jedwabów, które po wierzchu zbroi nosili.

Wojska polskie wysunęły się z lasu i zarośli w składnym szyku bojowym. W przodku stał hufiec tak zwany „czelny²²⁰⁶”, złożony z najstraszniejszych rycerzy, za nim walny²²⁰⁷ — a za walnym piechoty i lud najemny. Utworzyły się przez to między hufcami dwie długie ulice, po których przelatywał Zyndram z Maszkowic i Witold. Ten ostatni bez hełmu na głowie, w świetnej zbroi, podobny do złowrogiej gwiazdy lub do gnanego wichrem płomienia.

Rycerze nabierali tchu w piersi i osadzali się mocniej w siodłach.

Bitwa miała tuż, tuż nastąpić.

*

Mistrz spoglądał tymczasem na wojska królewskie, które wysuwały się z boru.

Patrzył długo na ich ogrom, na rozpostarte jakby u olbrzymiego ptaka skrzydła, na poruszaną wiatrem tęczę chorągwi i nagle serce mu się ścisnęło jakimś nieznanym, strasznym uczuciem. Może ujrzał oczyma duszy stopy trupów i rzeki krwi. Nie lękając się ludzi, może zląkł się Boga trzymającego już tam na wysokościach niebios szale zwycięstwa...

Po raz pierwszy uczuł, jaką niezmierną odpowiedzialność wziął na swoje ramiona.

Więc twarz mu pobladła, wargi poczęły drżeć, a z oczu puściły się obfite łzy. Komturów ze zdziwieniem spoglądali na swego wodza.

— Co wam jest, panie? — zapytał hrabia Wende.

— Zaiste stosowna to do leż pora! — ozwał się okrutny Henryk, komtur człuchowski.

A wielki komtur Kuno Lichtenstein wydał wargi i rzekł:

— Otwarcie naganiam²²⁰⁸ ci to, mistrzu, bo ci teraz podnosić serca rycerzy, nie zaś osłabiać przystoi²²⁰⁹. Zaprawdę, nie takiegośmy cię przedtem widywali.

Lecz mistrzowi wbrew wszelkim wysiłkom spływały tak ciągle łzy na czarną brodę, jakby w nim płakał kto inny.

Wreszcie pohamował się nieco i zwróciwszy surowe oczy na komturów, zawołał:

— Do chorągwi!

Więc skoczyli każdy do swojej, bo bardzo potężnie przemówił, a on wyciągnął rękę do giermka i rzekł:

— Daj mi hełm.

*

²²⁰³ *gnuśnieć* (daw.) — lenić się, pozostawać w bezczynności. [przypis edytorski]

²²⁰⁴ *ninie* (daw.) — teraz. [przypis edytorski]

²²⁰⁵ *ogorzały* (daw.) — opalony. [przypis edytorski]

²²⁰⁶ *hufiec czelny* — w śrdw. strategii zgrupowanie uderzające jako pierwsze, aby wprowadzić zamęt w szeregi wroga. [przypis edytorski]

²²⁰⁷ *hufiec walny* — zasadnicze siły używane w bitwie. [przypis edytorski]

²²⁰⁸ *naganiać* — ganić, krytykować. [przypis edytorski]

²²⁰⁹ *przystoi* (daw.) — należy, wypada. [przypis edytorski]

Już serca w obu wojskach biły jak młoty, ale trąby nie dawały jeszcze znaku do boju. Nastąpiła cięższa może od samej bitwy chwila oczekiwania. Na polu między Niemcami a armią królewską wznosiło się od strony Tannenbergu kilka odwiecznych dębów, na które powłazili chłopci miejscowi, aby patrzeć na zapasy tych wojsk tak olbrzymich, jakich od niepamiętnych czasów świat nie widział. Lecz prócz tej jednej kępy całe to pole było puste, szare, przeraźliwe, do obumarłego stepu podobne. Chodził tylko po nim wiatr, a nad nim unosiła się cicho śmierć. Oczy rycerzy zwracały się mimo woli na tę złowrogą, milczącą równinę. Przelatujące po niebie chmury przesłaniały od czasu do czasu słońce, a wówczas padał na nią mrok śmiertelny.

Wtem wstał wicher. Zaszumiał w lesie, oberwał tysiące liści, wypadł na pole, chwycił suche źdźbła traw, wzbil tumany kurzawy i podniósł je w oczy wojsk krzyżackich. W tej również chwili wstrząsnął powietrzem przeraźliwy głos rogów, krzywuł²²¹⁰, piszczałek, i całe skrzydło litewskie zerwało się na kształt niezmiernego stada ptactwa do lotu. Poszli od razu wedle zwyczaju w skok. Konie wyciągnawszy szyje i potuliwszy uszy, rwały ze wszystkich sił przed siebie, jeźdźcy wymachując mieczami i sulicami, lecieli z krzykiem okropnym przeciw lewemu skrzydłu Krzyżaków.

Mistrz właśnie znajdował się przy nim. Wzruszenie jego już przeszło, a z oczu szły mu, zamiast łez, skry. Ujrawszy więc rozpedzoną ćmę²²¹¹ litewską, zwrócił się do Frydrycha Wallenroda, który na tej stronie dowodził, i rzekł:

— Witold pierwszy wystąpił. Poczynajcież i wy w imię Boże!

I skinieniem prawicy ruszył czternaście chorągwi żelaznego rycerstwa.

— *Gott mit uns*²²¹²! — zakrzyknął Wallenrod.

Chorągwie, zniżywszy kopie, poczęły z początku iść krokiem²²¹³. Lecz równie jak skała stoczona z góry spadając, coraz większego pędu nabiera, tak i one: z kroku przeszły w rysią, potem w cwał i szły straszne, niepoahamowane, jako lawina, która musi zetrzeć i zdruzgotać wszystko przed sobą.

Ziemia jęczała i gięła się pod nimi.

*

Bitwa miała lada chwila rozciągnąć się i rozpalic na całej linii, więc polskie chorągwie poczęły śpiewać starą bojową pieśń św. Wojciecha. Sto tysięcy pokrytych żelazem głów i sto tysięcy par oczu podniosło się ku niebu, a ze stu tysięcy piersi wyszedł jeden olbrzymi głos do grzmotu niebieskiego podobny:

Bogurodzica²²¹⁴, dziewica,
Bogiem²²¹⁵ sławiana²²¹⁶ Maryja!
Twego syna gospodzina²²¹⁷,
Matko zwolena²²¹⁸, Maryja,
Zyszczy²²¹⁹ nam, spuści²²²⁰ nam...
Kiryjelejzon²²²¹!...

I wraz moc zstąpiła w ich kości, a serca stały się na śmierć gotowe. Była zaś taka niezmierna zwycięska siła w tych głosach i w tej pieśni, jakby naprawdę grzmoty poczęły się roztaczać po niebie. Zadrżały kopie w rękach rycerzy, zadrżały chorągwie i chorągiewki,

²²¹⁰*krzywula* — drewniany instrument dęty o zakrzywionej rurze. [przypis edytorski]

²²¹¹*ćma* (daw.) — mrowie, tłum. [przypis edytorski]

²²¹²*Gott mit uns* (niem.) — Bóg z nami! [przypis edytorski]

²²¹³*krokiem, rysią, cwałem* — określenia opisują chód/bieg konia od najwolniejszego do najszybszego. [przypis edytorski]

²²¹⁴*Bogurodzica* — najstarsza znana polska pieśń religijna, często (jak w tej scenie) pełniąca rolę zbliżoną do hymnu narodowego. Tekst zachował się w rękopisie z 1407 roku. [przypis edytorski]

²²¹⁵*Bogiem* — tu: przez Boga. [przypis edytorski]

²²¹⁶*sławiana* (z czes.) — wysławiana. [przypis edytorski]

²²¹⁷*gospodzin* (daw.) — pan. [przypis edytorski]

²²¹⁸*zwolena* (daw.) — wybrana. [przypis edytorski]

²²¹⁹*zyszczy* (daw.) — pozyskaj (archaiczna forma trybu rozkazującego z końcówką -i/-y). [przypis edytorski]

²²²⁰*spuści* (daw.) — ześlij (archaiczna forma trybu rozkazującego z końcówką na -i/-y). [przypis edytorski]

²²²¹*Kiryjelejzon* (z gr.) — *Kyrie eleison*: Panie, zmiłuj się. [przypis edytorski]

zadrzało powietrze, zakolebały się gałęzie w boru, a zbudzone echa leśne jęły odzywać się w głębinach i wołać, i jakby powtarzać jeziorom i łęgom, i całej ziemi jak długa i szeroka:

Zyszczy nam. spuści nam.
Kiryjelejzon!...

A oni śpiewali dalej:

Twego dzieła²²²² krzyciela, bożycze²²²³,
Usłysz głosy, napęlni myśli człowiecze,
Słysz modlitwę, jąż²²²⁴ nosimy,
A dać raczy, jegoż²²²⁵ prosimy,
A na świecie zbożny pobyt,
Po żywocie rajski przebyt²²²⁶.
Kiryjelejzon!

Echo powtórzyło w odpowiedzi: „Kiryjelejzooon!” — a tymczasem na prawym skrzydle wrzała już bitwa zacięta i zbliżała się ku środkowi coraz bardziej.

Łoskot, kwik koni, krzyki okropne mężów mieszały się z pieśnią. Ale chwilami krzyki cichły, jakby tym tam ludziom zbrakło tchu, i w jednej z takich przerw raz jeszcze można było dosłyszeć grzmiące głosy:

Adamie²²²⁷, ty Boży kmieciu,
Ty siedzisz u Boga w wiecu,
Domieściż²²²⁸ twe dzieci,
Gdzie królują anieli!
Tam radość,
Tam miłość,
Tam widzenie Twórcy²²²⁹, anielskie, bez końca...
Kiryjelejzon!

I znów runęło echo po boru: „Kiryjelejzooon!” Krzyki na prawym skrzydle wzmo-gły się jeszcze, lecz nikt nie mógł ni widzieć, ni rozeznąć, co się tam dzieje, albowiem mistrz Ulryk, który patrzył z góry na bitwę, stoczył w tej chwili pod wodzą Lichtensteina dwadzieścia chorągwi na Polaków.

A zaś do polskiego hufca „czelnego”, w którym stali najprzedniejsi rycerze, przypadł jak grom Zyndram z Maszkowic i ukazawszy ostrzem zbliżającą się chmurę Niemców, zakrzyknął tak donośnie, że aż konie poprzysiały w pierwszym szeregu na zadach:

— W nich! Bij!

Więc rycerze pochyliwszy się na karki końskie i wyciągnąwszy przed się włócznie, ruszyli.

*

Lecz Litwa ugięła się pod straszliwą nawałą Niemców. Pierwsze szeregi, najlepiej zbrojne, złożone z możniejszych bojarów²²³⁰, padły mostem²²³¹ na ziemię. Następne zwały się z wściekłością z krzyżactwem, lecz żadne męstwo, żadna wytrwałość, żadna moc ludzka nie mogła ich od zguby i klęski uchronić. I jakże mogło być inaczej, gdy z jednej

Walka

²²²²dzieła (daw.) — dla. [przypis edytorski]

²²²³bożyc — syn Boży. Sens całej linijki: ze względu na tego, który cię ochrzcił, Synu Boży. [przypis edytorski]

²²²⁴jaż (daw.) — którą. [przypis edytorski]

²²²⁵jegoż (daw.) — którego. [przypis edytorski]

²²²⁶przebyt (daw.) — przebywanie. [przypis edytorski]

²²²⁷Adamie... — ta strofa pieśni została dopisana później. [przypis edytorski]

²²²⁸domieściż (daw.) — doprowadzić do miejsca. [przypis edytorski]

²²²⁹Twórcy — tu: Stwórcy. [przypis edytorski]

²²³⁰bojar a. bojarzyn — rycerz, szlachcic rosyjski, wołoski lub litewski. [przypis edytorski]

²²³¹mostem — pokotem. [przypis edytorski]

strony walczyło rycerstwo całkiem zakute w stalowe zbroje i na koniach stałą osłoniętych, z drugiej lud, rosły wprawdzie i silny, ale na drobnych konikach i skórą jeno okryty?... Próżno też szukał uporny Litwin, jak do skóry niemieckiej się dobrać. Sulice, szable, ostrza oszczepów, pałki nasadzone krzemieniem lub gwoździami odbijały się tak o żelazne blachy jak o skałę lub jak o mury zamkowe. Ciężar ludzi i koni gniótł nieszczęsne Witoldowe zastępy, cięły ich miecze i topory, bodły i kruszyły kości berdysze²²³², tratowały kopyta końskie. Książ²²³³ Witold daremnie ciskał w tę paszczę śmierci coraz nowe watahy, daremny był upór, na nic zaciekłość, na nic pogarda śmierci i na nic rzeki krwi! Pierzchno naprzód tatarstwo, Besaraby, Wołochy, a wkrótce pękła ściana litewska i dziki popłoch ogarnął wszystkich wojowników.

Większa część wojsk pierzchnała w stronę jeziora Lubeń i za nią pognały główne siły niemieckie czyniąc kość tak straszną, że całe pobraże pokryło się trupami.

Druga atoli część wojsk Witoldowych, mniejsza, w której było trzy pułki smoleńskie, cofała się ku skrzydłu polskiemu, parta przez sześć chorągwi Niemców, a następnie i przez te, które wracały z pogoni. Lecz lepiej zbrojni Smoleńszczanie skuteczniejszy stawili też opór. Bitwa zmieniła się tu w rzeź. Potoki krwi okupowały każdy krok, każdą niemal pięćdziesiątą ziemi. Jeden z pułków smoleńskich wycięto niemal co do nogi. Dwa inne broniły się rozpaczą i wściekłością. Lecz zwycięskich Niemców nic już nie mogło powstrzymać. Niektóre ich chorągwie ogarnął jakby szal bojowy. Pojedynczy rycerze, bodąc ostrogami i wspinając rumaki, rzucali się na oślep ze wzniesionym toporem lub mieczem w największą gęstwinę nieprzyjaciół. Cięcia ich mieczów i berdyszów stały się niemal nadludzkie, cała zaś ława prac, tratując i miażdżąc konie i rycerzy smoleńskich, przyszła na koniec w bok czelnemu i walnemu hufcowi polskiemu, albowiem oba od godziny już przeszło zmagaly się z Niemcami, którym Kuno Lichtenstein przywodził²²³⁴.

Nie poszło tu tak łatwo Kunonowi, gdyż większa była równość broni i koni, a jednakie ćwiczenia rycerskie. Wsparły nawet Niemców „drzewa²²³⁵” polskie i odrzuciły ich w tył, zwłaszcza że pierwsze uderzyły w nich trzy straszne chorągwie: krakowska, gończa pod Jędrkiem z Brochocic i nadworna, której Powala z Taczewa przewodził. Jednakże bitwa rozgorzała najprzerazliwsza dopiero wówczas, gdy po strzaskaniu kopij chwycono za miecze i topory. Tarcza uderzała wówczas o tarczę, mąż zwierzał się z mężem, padały konie, przewracaly się znaki, pękały pod uderzeniem brzeszczotów i obuchów hełmy, naramienniki, pancerze, oblewało się krwią żelazo, walili się z siodła na kształt podciętych sosen witezie²²³⁶. Ci z rycerzy krzyżackich, którzy już pod Wilnem zaznali bitew z Polakami, wiedzieli, jaki to „nieużyty” i „natarczywy” jest ten lud, lecz nowaków²²³⁷ i gości zagranicznych ogarnęło zrazu podobne do strachu zdumienie. Niejeden też wstrzymywał mimo woli konia, spoglądał przed się niepewnie i nim się namyślił, co czynić, ginął pod ciosem polskiej prawicy. I równie jak grad sypie się niemiłosiernie z miedzianej chmury na łan żyta, tak gęsto sypały się ciosy okrutne i były miecze, były oksze²²³⁸, były topory, były bez tchu i miłosierdzia, dźwięczały jak w kuźniach żelazne blachy, śmierć gasiła niby wichry żywoty, jęki rwały się z piersi, gasły oczy, a zbielełe młodzieńcze głowy pogrążały się w noc wiekuiącą.

Leciały w górę skry skrzeseane żelazem, złamki drzewców, proporce, pióra strusie i pawie. Kopyta rumaków obsuwały się po krwawych leżących na ziemi pancerzach i trupach końskich. Kto padł ranny, tego miażdżyły podkowy.

Lecz żaden jeszcze nie padł z przedniejszych rycerzy polskich i szli przed się w zgiełku i ciasnocie, wykrzykując imiona swych patronów lub zawołania rodowe, jak idzie ogień po suchym stepie, który pożera krze²²³⁹ i trawy. Pierwszy tam Lis z Targowiska porwał

²²³²berdysz — szeroki topór na długim drzewcu. [przypis edytorski]

²²³³książ — książę. [przypis edytorski]

²²³⁴przywodził — dziś popr.: przewodził, dowodził. [przypis edytorski]

²²³⁵drzewa — kopie. [przypis edytorski]

²²³⁶witeż (daw.) — rycerz. [przypis edytorski]

²²³⁷nowak (daw.) — człowiek „nowy”, niedoświadczony. [przypis edytorski]

²²³⁸oksza — rodzaj topora bojowego. [przypis edytorski]

²²³⁹kierz (daw.) — krzak. [przypis edytorski]

mężnego komtura z Osterody, Gamrata, któren²²⁴⁰ straciwszy tarczę, zwinął w kłęb swój biały płaszcz koło ramienia i płaszczem się od ciosów zasłaniał.

Ostrzem miecza przeciął Lis płaszcz i naramiennik, odwalił²²⁴¹ od pachy ramię, drugim zaś pchnięciem przebił brzuch, aż ostrze w kość pacierzową zgrzytnęło. Krzyknęli z trwogi na widok śmierci wodza ludzie z Osterody, lecz Lis rzucił się między nich jak orzeł między żurawie, a gdy Staszko z Charbimowic i Domarat z Kobylan skoczyli mu na pomoc, poczęli ich we trzech łuskać okropnie, tak jak niedźwiedzie łuszcą strąki, gdy się na pole zasiane młodym grochem dostaną.

Tamże Paszko Złodziej z Biskupic²²⁴² zabił sławnego brata Kunca Adelsbacha. Kunc, gdy ujrzał przed sobą wielkoluda z krwawym toporem w dłoni, na którym wraz z krwią przylepły kudły ludzkie, zląkł się w sercu i chciał się oddać w niewolę. Ale Paszko, nie dosłyszawszy go wśród wrzawy, podniósł się w strzemionach i rozciął mu głowę wraz ze stalowym hełmem, jakby ktoś rozciął jabłko na dwoje. Wraz potem zgasił Locha z Meklemburgii i Klingensteina, i Szwabę Helmsdorfa z możnego hrabiowskiego rodu i Limpacha spod Moguncji, i Nachterwitza też z Moguncji, aż wreszcie poczęli się cofać przed nim przerażeni Niemcy w lewo i w prawo, on zaś bił w nich jak w walącą się ścianę i co chwila widziano go, jak wznosił się do cięcia na siodle, po czym widziano błysk topora i hełm niemiecki zapadający się w dół między konie.

Tamże potężny Jędrzej z Brochocic, złamawszy miecz na głowie rycerza, który miał sowę na tarczy i przyłbicę w kształt sowej głowy wykutą, chwycił go za ramię, skruszył je i wydarłszy mu brzeszczot, zaraz go nim życia pozbawił. On również młodego rycerza Dynheima wziął w niewolę, którego widząc bez hełmu, pożałował zabijać, gdyż ów prawie był dzieckiem jeszcze i dziecinnymi nań spoglądał oczyma. Rzucił go tedy²²⁴³ Andrzej giermkom swoim nie odgadując, że zięcia sobie bierze, albowiem rycerzyk ten córkę jego wziął później za żonę i na zawsze w Polsce pozostał.

Natarli atoli teraz ze wściekłością Niemcy, chcąc odbić młodego Dynheima, który z możnego rodu grałów nadreńskich pochodził, lecz przedchorągiewni²²⁴⁴ rycerze: Sumik z Nadbroża i dwaj bracia z Płomykowa, i Dobko z Ochwia, i Zych Pikna, osadzili ich na miejscu, jak lew osadza byka, i odepchnęli ku chorągwi świętego Jerzego, szerząc wśród nich zgubę i zniszczenie.

Zaś z rycerskimi gośćmi starła się chorągiew królewska nadworna, której Ciołek z Żelechowa przywodził. Tam Powąła z Taczewa siłą nadludzką mający obalał ludzi i konie, kruszył żelazne hełmy jak skorupy jaj, bił sam jeden w całe gromady, a obok niego szli Leszko z Goraja, drugi Powąła z Wyhucza i Mścisław ze Skrzynna, i dwóch Czechów: Sokół i Zbysławek. Długo toczyła się tu walka, gdyż na tę jedną chorągiew uderzyły trzy niemieckie, lecz gdy dwudziesta siódma Jaśka z Tarnowa przyszła w pomoc, siły zrównały się mniej więcej i odrzucono Niemców prawie na pół strzelania z kuszy od miejsca, w którym nastąpiło pierwsze spotkanie.

Lecz jeszcze dalej odrzuciła ich wielka krakowska chorągiew, której sam Zyndram²²⁴⁵ przywodził, a na czele między przedchorągiewnymi siedł najstraszniejszy ze wszystkich Polaków Zawisza Czarny herbu Sulima²²⁴⁶. W pobok walczyli: brat jego Farurej i Florian Jelitzky z Korytnicy, i Skarbek z Gór, i właśnie ów sławny Lis z Targowiska, i Paszko Złodziej, i Jan Nałęcz, i Stach z Charbimowic. Pod okropną ręką Zawiszy ginęli bitni²²⁴⁷ mężowie, jakby w tej czarnej zbroi sama śmierć szła im naprzeciw, on zaś walczył z namarszczoną brwią i ściśniętymi nozdrzami, spokojny, uważny, jakby zwykłą odbywał robotę; czasem równo poruszał tarczą, odbijał cios, lecz każdemu błyskowi jego miecza odpowiadał krzyk straszny porażonego męża, a on nie oglądał się nawet i siedł, pracując, naprzód jak czarna chmura, z której co chwila piorun wypada.

²²⁴⁰któren — dziś popr.: który. [przypis edytorski]

²²⁴¹odwalić (daw.) — odciąć. [przypis edytorski]

²²⁴²Paszko (Paweł) z Biskupic, zwany Złodziej — rycerz, uczestnik bitwy pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

²²⁴³tedy (daw.) — więc, zatem. [przypis edytorski]

²²⁴⁴przedchorągiewny (daw.) — rycerz walczący w pierwszej linii, przed sztandarem chorągwi. [przypis edytorski]

²²⁴⁵Zyndram z Maszkowic — (zm. ok. 1414) polski rycerz niemieckiego pochodzenia. [przypis edytorski]

²²⁴⁶Zawisza Czarny z Garbowa — (ok. 1370–1428) polski rycerz, przez pewien czas na służbie króla Węgier Zygmunta Luksemburskiego. [przypis edytorski]

²²⁴⁷bitny — waleczny. [przypis edytorski]

Poznańska chorągiew, mająca w znaku orła bez korony, walczyła też na śmierć i życie, a arcybiskupia i trzy mazowieckie szły z nią w zawody. Ale i wszystkie inne przesadzały²²⁴⁸ się wzajem w zawziętości i natarczywym męstwie. W sieradzkiej młody Zbyszko z Bogdańca rzucał się jak dzik w najgęstsze tłumy, zaś przy boku jego siedł stary, straszny Maćko, walcząc rozważnie, jak walczy wilk, który inaczej niż na śmierć nie ukąsi.

Szukał on wszędy oczyma Kunona Lichtensteina, ale nie mogąc go w tłoku dostrzec, upatrywał tymczasem innych, takich, którzy świetniejsze mieli na sobie stroje, i nie-szczesny był każdy rycerz, któremu się z nim potkać przyszło. Niedaleko od obu rycerzy bogdanieckich ciskał się niezdolnie złowrogi Cztań z Rogowa. Po pierwszym spotkaniu rozbito mu hełm, więc walczył teraz z gołą głową, strasząc swą zakrwawioną włochatą twarzą Niemców, którym się zdało, że nie człowieka, ale jakąś poczwarę leśną mają przed sobą.

Jednakże setki, a potem tysiące rycerzy zaległy z obu stron ziemię, aż wreszcie pod razami zaciekłych Polaków poczęła się chwiać niemiecka nawała, gdy wtem zaszło coś takiego, co losy całej bitwy mogło w jednej chwili przewrócić.

Oto wracając z pogoni za Litwą, rozgorzałe²²⁴⁹ i upojone zwycięstwem chorągwie niemieckie uderzyły w bok polskiego skrzydła.

Sądząc, że wszystkie wojska królewskie już rozbite i bitwa stanowczo wygrana, wracały one w wielkich, bezładnych gromadach z krzykiem i śpiewaniem, gdy nagle ujrzały przed sobą srogą rzeź i Polaków prawie już zwycięskich, ogarniających zastępy niemieckie.

Więc Krzyżacy, zniżając głowy, spoglądali ze zdumieniem przez kraty przyłbic na to, co się dzieje, a potem, jak który stał, wbijał koniowi ostrogi w boki i puszczał się w zamęt bojowy.

I tak gromada uderzała po gromadzie, aż wkrótce tysiące ich zwały się na znużone walką chorągwie polskie. Krzyknęli Niemcy radośnie, widząc przybywającą pomoc, i z nowym zapalem poczęli bić w Polaków. Okropna bitwa zawrzała na całej linii, ziemia spłynęła potokami krwi, zachmurzyło się niebo i odezwały się głuche grzmoty, jakby sam Bóg chciał mieszać się między walczących.

Lecz zwycięstwo poczęło chylić się ku Niemcom... Już, już zaczynała się zamieszka w ławie polskiej, już rozszalała w boju zastępy krzyżackie poczęły jednym głosem śpiewać pieśń triumfu:

*Christ ist erstanden*²²⁵⁰!...

A wtem stało się coś jeszcze okropniejszego.

Oto jeden leżący na ziemi Krzyżak rozpruł nożem brzuch konia, na którym siedział Marcin z Wrocimowic²²⁵¹ trzymający wielką, świętą dla wszystkich wojsk chorągiew krakowską z orłem w koronie. Rumak i jeździec zwały się nagle, a wraz z nimi zachwiała się i padła chorągiew.

W jednej chwili setki żelaznych ramion wyciągnęło się po nią, a ze wszystkich piersi niemieckich wyrwał się ryk radości. Zdało im się, że to koniec, że strach i popłoch ogarną teraz Polaków, że przychodzi czas kłeski, mordy i rzezi, że już uciekających tylko przyjdzie im ścigać i wycinać.

Ale oto właśnie czekał ich straszny i krwawy zawód.

Krzyknęły wprawdzie z rozpaczą jak jeden mąż wojska polskie na widok upadającej chorągwi, lecz w tym krzyku i w tej rozpaczce był nie strach, ale wściekłość. Rzekłbyś, żywy ogień spadł na pancerze. Rzucili się jak lwy rozżarte ku miejscu najstraszniejsi mężowie z obu armii i rzekłbyś, burza rozpętała się koło chorągwi. Ludzie i konie zbili się w jeden wir potworny, a w tym wirze śmigły ramiona, szczękały miecze, warczały topory, zgrzytała stal o żelazo, łomot, jęki, dziki wrzask wyrzynanych mężów zlały się w jeden

Walka

²²⁴⁸przesadzać — starać się przewyższyć. [przypis edytorski]

²²⁴⁹rozgorzały — rozpalony, przen. ogarnięty entuzjazmem a. szałem bojowym. [przypis edytorski]

²²⁵⁰*Christ ist erstanden* (niem.) — Chrystus zmartwychwstał. [przypis edytorski]

²²⁵¹Marcin (Marcisz) z Wrocimowic — (zm. 1442) – polski rycerz niemieckiego pochodzenia, starosta łowicki. [przypis edytorski]

przekropny głos, taki, jakby potępięcy odezwali się nagle z głębi piekła. Wstała kurza-
wa, a z niej wypadły tylko ośleple z przerażenia konie bez jeźdźców, z krwawymi oczyma
i rozwianą dziko grzywą.

Lecz trwało to krótko. Ni jeden Niemiec nie wyszedł żywy z tej burzy i po chwili
powiała znów nad polskimi zastępami odbita chorągiew. Wiatr poruszył ją, rozwinął
i rozkwitła wspaniale jak olbrzymi kwiat, jako znak nadziei i jako znak gniewu Bożego
dla Niemców, a zwycięstwa dla polskich rycerzy.

Całe wojsko powitało ją okrzykiem tryumfu i uderzyło z taką zapamiętałością w Niem-
ców, jakby każdej chorągwi przybyło w dwójnasób sił i żołnierzy.

A Niemcy, bici bez miłosierdzia, bez wytchnienia, bez takiej nawet przerwy, jakiej
piersiom trzeba dla złapania oddechu, parci ze wszystkich stron, naciskani, rażeni nie-
ubłagane ciosami mieczów, siekier, toporów, maczug, poczęli znów chwiać się i ustępo-
wać. Tu i owdzie ozwały się głosy o litość. Tu i owdzie wypadał ze skrzętu²²⁵² jakiś zagra-
niczny rycerz z twarzą zbielełą ze strachu i zdumienia i uciekał w zapamiętaniu, gdzie go
niósł nie mniej przerażony rumak. Większość białych płaszczów, które na zbrojach nosili
bracia zakonnicy, leżała już na ziemi.

Więc ciężki niepokój ogarnął serca przywódców krzyżackich, gdyż zrozumieli, że ca-
ły ich ratunek tylko w mistrzu, który dotychczas w pogotowiu stał na czele szesnastu
odwodowych chorągwi.

On zaś, patrząc z góry na bitwę, zrozumiał także, że chwila nadeszła, i ruszył swe
żelazne hufce, tak jak wichler porusza ciężką, niosącą kłęskę chmurę gradową.

Lecz wcześniej jeszcze, przed trzecią linią polską, która dotąd nie brała udziału w boju,
zjawił się na rozhukanym rumaku, czuwający nad wszystkim i baczny na przebieg bitwy,
Zyndram z Maszkowic.

Stało tam wśród polskiej piechoty kilka rot zaciężnych Czechów. Jedna z nich za-
chwiała się jeszcze przed spotkaniem, ale zawstydzona w porę, została na miejscu i rzu-
ciwszy swego dowódcę, płoneła teraz żądzą bitwy, aby wynagrodzić męstwem chwilową
słabość. Lecz główne siły składały²²⁵³ pułki polskie, złożone z konnych, ale nie pancernych
ubogich włódyków²²⁵⁴, z piechot miejskich i najliczniejszych kmiecych, zbrojnych
w rohatyny²²⁵⁵, w ciężkie oszczepy i w kosy, osadzone sztorcem na drągach.

— Gotuj się! gotuj! — wołał ogromnym głosem Zyndram z Maszkowic, przelatując
jak błyskawica wzdłuż szeregów.

— Gotuj się! — powtórzyli mniejsi przywódcy.

Więc kmiecie²²⁵⁶ zrozumiawszy, że przychodzi na nich czas, poopierali drągi od dzid,
cepów i kos o ziemię i przeżegnawszy się krzyżem świętym, poczęli popluwać w pracowite
ogromne dłonie.

I dało się słyszeć przez całą linię to złowrogie popluwanie, po czym chwycił każdy
broń i nabrał tchu. W tej chwili przyleciał do Zyndrama pacholek z rozkazem od króla
i szepnął mu coś zdyszonym głosem do ucha, a on, zwróciwszy się do piechurów, machnął
mieczem i zakrzyknął:

— Naprzód!

— Naprzód! ławą! równo! — rozległy się wołania przywódców.

— Bywaj! Na psobraty! W nich!

Ruszyli. By zaś iść krokiem równym i nie łamać szeregów, poczęli wszyscy razem
powtarzać:

— Zdro — waś — Ma — ry — ja — Łas — kiś — peł — na — Pan z To — bą!...

I szli jak powódź. Szły pułki najemne i pacholkiwie miejscy, kmiecie z Małopolski
i Wielkopolski i Ślązacy, którzy przed wojną schronili się do Królestwa, i Mazury spod
Elku, którzy od Krzyżaków uciekli. Zajaśniało i rozbłysło od grotów na oszczepach i od
kos całe pole.

Aż doszli.

²²⁵²skrzęt (daw.) — zamęt. [przypis edytorski]

²²⁵³składały — tu: stanowiły. [przypis edytorski]

²²⁵⁴włodyka — rycerz, zwłaszcza niemający lub bez pełni praw stanowych. [przypis edytorski]

²²⁵⁵rohatyna (z ukr.) — włócznia z grotem zaopatrzonym w hak, aby po wbiciu trudniej ją było wyciągnąć.
[przypis edytorski]

²²⁵⁶kmieć — zamożny chłop, posiadający własne gospodarstwo. [przypis edytorski]

— Bij! — zakrzyknęli dowódcy.

— Uch!

I stęknął każdy jako krzepki drwał, gdy się pierwszy raz toporem zamachnie, a potem jął²²⁵⁷ walić, ile mu sił i pary w piersiach starczyło.

Wrzask i krzyki wzbily się aż ku niebiosom.

*

Król, który z wyniosłego miejsca zawiadował całą bitwą, rozsyłał pachołków i aż ochrypl od dawania rozkazów, gdy ujrzał wreszcie, że już wszystkie wojska pracują, począł i sam rwać się do boju.

Nie puszczali go dworzanie, bojąc się o świętą osobę pańską. Żóława chwycił za cugle²²⁵⁸ konia i choć król uderzył go włócznią po rękę, nie puścił. Inni zastąpili też drogę prosząc, błagając i przedstawiając, że i tak losów bitwy nie przeważą.

A tymczasem największe niebezpieczeństwo zawisło nagle nad królem i nad całym jego orszakiem.

Oto mistrz, idąc za przykładem tych, którzy wrócili po rozgromie Litwy, i chcąc także zajechać z boku Polakom, zatoczył koło, skutkiem czego jego szesnastcie wyborowych chorągwi musiało przechodzić właśnie nie opodał wzgórza, na którym stał Władysław Jagiełło.

Spostrzeżono wraz²²⁵⁹ niebezpieczeństwo, ale nie było czasu się cofać.

Zwinięto tylko znak królewski, a jednocześnie pisarz królewski Zbigniew z Oleśnicy skoczył co siły w koniu do najbliższej chorągwi, która gotowała się właśnie na przyjęcie nieprzyjaciela, a której rycerz Mikołaj Kielbasa przywodził.

— Król w obieży²²⁶⁰. Na pomoc! — zawołał Zbigniew.

Lecz Kielbasa, straciwszy poprzednio hełm, zerwał całą mokrą od potu i pokrwawioną mykę z głowy i pokazując ją gońcowi, zakrzyknął z gniewem okrutnym:

— Patrz, jeśli tu próżnujem! Szalony! Zali²²⁶¹ nie widzisz, że na nas idzie ta chmura i że właśnie naprowadzilibyśmy ją na króla; za czym ruszaj precz, bo cię tu mieczem przebodę.

I niepomny, z kim mówi, zziązany, uniesion gniewem, zmierzył się istotnie na gońca, ów zaś widząc z kim sprawa, a co większa, że stary wojownik ma słuszość, skoczył na powrót do króla i powtórzył mu, co usłyszał.

Więc straż królewska murem wysunęła się naprzód, aby pana piersiami zasłonić. Tym razem jednak król nie dał się powstrzymać i stanął w pierwszym szeregu. Lecz ledwie się ustawili, chorągwie niemieckie były już tak blisko, że herby na tarczach można było doskonale odróżnić. Widok ich dreszczem mógł przejąć najodważniejsze serca, był to bowiem sam kwiat i wybór rycerstwa. Przybrani w świetne zbroje, na ogromnych jak tury koniach, nie uznojeni w boju, w którym dotychczas nie brali udziału, wypoczęci, szli jak huragan z tętentem, z hukiem, z szumem chorągwi i chorągiewek, a sam wielki mistrz leciał przed nimi w białym szerokim płaszczu, który rozpuszczony na wiatr wyglądał jak olbrzymie skrzydła orła.

Mistrz minął już orszak królewski i biegł ku głównej bitwie, bo co mu tam znaczyła jakaś garstka rycerzy stojących na uboczu, między którą nie domyślał się i nie rozpoznał króla! Ale spod jednej chorągwi oderwał się olbrzymi Niemiec i czy to poznawszy Jagiełłę, czy też znęcony srebrzystą zbroją królewską, czy wreszcie, chcąc popisać się odwagą rycerską, schylił głowę, wyciągnął kopię i skoczył wprost na króla.

Król zaś spiął ostrogami konia i nim go zdołano zatrzymać, skoczył także ku niemu. I byliby się niechybnie starli śmiertelnie, gdyby nie ten sam Zbigniew z Oleśnicy, młody sekretarz królewski, zarówno biegły w łacinie, jak i w rycerskim rzemiośle. Ten, mając złomek kopii w rękę, zajechał Niemca z boku i grzmotnąwszy go w łeb, skruszył mu hełm

Król

Król

²²⁵⁷jął (daw.) — zacząć. [przypis edytorski]

²²⁵⁸cugle — wodze. [przypis edytorski]

²²⁵⁹wraz (daw.) — zaraz. [przypis edytorski]

²²⁶⁰w obieży (daw.) — w niebezpieczeństwie. [przypis edytorski]

²²⁶¹zali (daw.) — czy. [przypis edytorski]

i zwałił na ziemię. „W tej chwili sam król uderzył go ostrzem w odkryte czoło i własną ręką zabić go raczył²²⁶²”.

Tak zginął sławny rycerz niemiecki, Dypold Kikieritz von Dieber. Konia jego pochwycił książę Jamont, a on sam leżał śmiertelnie porażony, w swej białej jace²²⁶³ na stalowej zbroi i w pozłocistym pasie. Oczy zaszyły mu bielmem, lecz nogi kopwały jeszcze czas jakiś ziemię, póki największa ludzka uspokoiicielka, śmierć, nie pokryła mu nocą głowy i nie uspokoiła go na zawsze.

Skoczyli rycerze spod chełmińskiej chorągwi, chcąc pomścić śmierć towarzysza, lecz sam mistrz zabiegł im drogę i krzycząc: *Herum*²²⁶⁴! *herum!* — zaganiał ich tam, gdzie miały rozstrzygnąć się losy tego krwawego dnia, to jest do głównej bitwy.

I znów zdarzyła się rzecz dziwna. Oto najbliższy od pola stojący Mikołaj Kielbasa poznał wprawdzie nieprzyjaciół, ale w kurzawie nie poznały ich inne polskie chorągwie i myśląc, że to Litwa wraca do boju, nie pośpieszyły na ich przyjęcie.

Dopiero wyskoczył Dobko z Oleśnicy naprzeciw pędzącego w przedzie wielkiego mistrza i poznał go po płaszczu, po tarczy i po złotym wielkim relikwiarzu, który on nosił na piersiach, na pancerzu. Ale nie śmiał uderzyć kopią polski rycerz w relikwiarz, choć niezmiernie siłą mistrza przewyższał, więc ów podbił mu ostrze do góry, zranił nieco konia, po czym minawszy się, zatoczyli koło i rozbiegli się, każdy ku swoim.

— Niemce! Sam mistrz! — zakrzyknął Dobko.

Usłyszawszy to, kopnęły się²²⁶⁵ z miejsca największym pędem ku wrogom chorągwie polskie. Pierwszy uderzył ze swymi Mikołaj Kielbasa i znów rozgorzała bitwa.

Lecz czy to, że rycerstwo z ziemi chełmińskiej, między którymi wielu było ludzi polskiej krwi, nie uderzyło szczerze, czy też, że zaciekłości Polaków nic już nie mogło powstrzymać, dość że ten nowy napad nie wywarł takiego skutku, jakiego się mistrz spodziewał. Zdawało mu się bowiem, że to będzie ostatni cios zadany potędze królewskiej, a tymczasem spostrzegł wkrótce, że to Polacy prą, idą naprzód, biją, rażą, biorą jakoby w żelazne cęgi te hufce, a jego rycerstwo raczej się broni, niż naciera.

Próżno zachęcał głosem, próżno zapędzał mieczem w bój. Bronili się wprawdzie i bronili mocno, ale nie było w nich ni tego rozmachu, ni tego zapału, który porywa wojska zwycięskie i którym rozgorzały serca polskie. W zbrojach potłuczonych, we krwi, w ranach, z poszczerbioną bronią, bez głosu w piersi, rwali się jednak w zapamiętaniu²²⁶⁶ polscy rycerze ku najgęstszemu kupom Niemców, a ci poczęli to zdzierać konie, to oglądać się za siebie, jakby chcąc wiedzieć, czy nie zamknęły się jeszcze te żelazne cęgi, które obejmowały ich coraz okropniej i ustępowali z wolna, ale ciągle, jakby pragnąc wydostać się nieznacznie z morderczego skrzętu. A wtem od strony lasu zagrzmiały naraz nowe okrzyki. To właśnie Zyndram wprowadził i puścił kmieciów do boju. Zazgrzytały wnet po żelazie kosy, zagrzmiały pod cepami pancerze, trup jął padać coraz gęstszy, krew lała się strumieniem na zdeptaną ziemię i bitwa stała się jak jeden płomień niezmierny, gdyż Niemcy poznawszy, że tylko w mieczu ratunek, poczęli się bronić rozpaczliwie.

*

I zmagali się tak jeszcze w niepewności zwycięstwa, dopóki olbrzymie kłęby kurzawy nie wzbily się niespodzianie po prawej stronie bitwy.

— Litwa wraca! — huknęły radośnie głosy polskie.

I odgadli. Litwa, którą łatwiej było rozbić niż zwyciężyć, wracała teraz i z wrzawą nieludzką pędziła jak wicher na swych ścigłych²²⁶⁷ koniach do boju.

Wówczas kilku komturów, a na ich czele Werner von Tettingen, przyskoczyło do mistrza.

— Ratuj się, panie! — wołał pobladłymi ustami komtur Elbląga. — Ratuj siebie i Za-

Rycerz, Śmierć bohaterska

²²⁶²W tej chwili sam król uderzył go ostrzem w odkryte czoło i własną ręką zabić go raczył — niedokładny cytat z Kroniki Jana Długosza, z której Sienkiewicz korzystał, opisując bitwę pod Grunwaldem. [przypis edytorski]

²²⁶³jaka (daw.) — rodzaj okrycia wierzchniego. [przypis edytorski]

²²⁶⁴Herum (niem.) — zwracać! [przypis edytorski]

²²⁶⁵kopnąć się — szybko podążyć. [przypis edytorski]

²²⁶⁶zapamiętanie — intensywne skupienie na czymś. [przypis edytorski]

²²⁶⁷ścigły (daw.) — szybki. [przypis edytorski]

kon, póki się koło²²⁶⁸ nie zawrze²²⁶⁹.

Ale rycerski Ulryk spojrział na niego ponuro i wzniosłszy rękę ku niebu, zawołał:

— Nie daj Bóg, abym ja opuścił to pole, na którym tylu mężnych poległo! Nie daj Bóg!

I krzyknąwszy na ludzi, aby szli za nim, rzucił się w war bitwy. Nadbiegła tymczasem Litwa i stał się taki zamęt, taki wir i kotłowanie, że oko ludzkie nic już w nich rozróżnić nie mogło.

Mistrz, uderzon ostrzem litewskiej sulicy w usta i dwukrotnie raniony w twarz, odbijał przez jakiś czas mdlejącą prawicą ciosy; wreszcie, pchnięty rohatyną w szyję, zwałił się jak dąb na ziemię.

Mrowie przybranych w skóry wojowników pokryło go zupełnie.

*

Werner Tettingen z kilku chorągwiami pierzchł²²⁷⁰, lecz naokół wszystkich pozostałych chorągwi zamknęło się żelazne koło wojsk królewskich. Bitwa zmieniła się w rzeź i w klęskę krzyżacką tak niesłychaną, że w całych dziejach ludzkich mało zdarzyło się podobnych. Nigdy też w czasach chrześcijańskich, od walki Rzymian i Gotów z Attylą²²⁷¹ i Karola Młota²²⁷² z Arabami, nie walczyły z sobą wojska tak potężne. Ale teraz jedno z nich leżało już po większej części jak żęty łan zboża. Podały się te chorągwie, które ostatnie wprowadził do boju mistrz. Chełmińczycy pozatykali w ziemię proporce. Inni niemieccy rycerze pozeskakiwali z koni na znak, że chcą iść w niewolę, i poklękali na obluzganej krwią ziemi. Cała chorągiew św. Jerzego, pod którą służyli goście zagraniczni, uczyniła razem ze swym dowódcą to samo.

*

Lecz bitwa trwała jeszcze, albowiem wiele chorągwi krzyżackich wołało umierać niż błagać o litość i o niewolę. Zbili się teraz Niemcy wedle swego wojennego zwyczaju w ogromne kolisko i bronili się tak, jak broni się stado dzików, gdy je gromady wilków otoczą. Pierścień polsko-litewski opasał owo kolisko, jak wąż opasuje ciało byka, i zacieśniał się coraz bardziej. I znów śmigały ramiona, grzmiały cepy, zgrzytały kosy, cięły miecze, bodły oszczepy, chlastały topory i oksze. Wycinano Niemców jak bór, a oni marli w milczeniu, posępni, ogromni, nieustraszeni.

Niektórzy popodnosiwszy przyłbice, żegnali się z sobą, dając sobie ostatni przed śmiercią pocałunek; niektórzy rzucali się na oślep w ukrop bojowy jakby zdjęci szaleństwem, inni walczyli jak przez sen, inni na koniec mordowali się sami, wbijając sobie w gardło mizerykordię²²⁷³ lub porzuciwszy naszyjniki²²⁷⁴, zwracali się do towarzyszków z prośbą: „Pchnij!”

Samobójstwo

Zaciekłość polska rozbiła wkrótce wielkie kolisko na kilkanaście mniejszych kup i wtedy znów łatwiej było wymykać się pojedynczym rycerzom. Ale w ogóle i te rozbite gromady były się ze wściekłością i rozpaczą.

Mało kto klękał, prosząc o litość, a gdy straszny zapęd Polaków rozpłoszył wreszcie i mniejsze kupy, nawet pojedynczy rycerze nie chcieli oddawać się żywcom w ręce zwycięzców. Dzień był dla Zakonu i dla wszystkiego zachodniego rycerstwa największej klęski, ale i chwały największej. Pod olbrzymim Arnoldem von Baden otoczonym przez piechotę kmiecią utworzył się wał polskich trupów, on zaś, potężny i niezwalczony, stał

²²⁶⁸koło — tu: okrążenie. [przypis edytorski]

²²⁶⁹zawrzeć się (daw.) — zamknąć się. [przypis edytorski]

²²⁷⁰pierzchać — uciekać. [przypis edytorski]

²²⁷¹Attyła — (406–453), wódz Hunów, twórca rozległego imperium, wielokrotnie najeżdżał Rzymian. Ze względu na okrucieństwo zyskał przydomek „bicz Bożego”. [przypis edytorski]

²²⁷²Karol Młot — (686–741) majordom (odpowiednik marszałka dworu, a w istocie faktyczny władca) państwa Franków. Zwyciężył Saracenów w bitwie pod Poitiers (732), co powstrzymało ich ekspansję na Galię. [przypis edytorski]

²²⁷³mizerykordia — (od łac. *misericordia* czyli miłosierdzie), krótki, wąski sztylet do dobijania rannych. [przypis edytorski]

²²⁷⁴naszyjnik — tu: osłaniający szyję element zbroi. [przypis edytorski]

nad nim, jak stoi słup graniczny wkopany na wzgórzu, i kto zbliżył się do niego na długość miecza, marł jakby piorunem rażony. Najechał go wreszcie sam Zawisza Czarny Sulimczyk, lecz widząc rycerza bez konia i nie chcąc przeciw rycerskiemu prawu z tyłu nań uderzać, zeskoczył także z rumaka i począł nań wołać z daleka:

— Zwróć, Niemcze, głowę i poddaj się albo spotkaj ze mną!

A Arnold zwrócił się i poznawszy Zawiszę po czarnej zbroi i po Sulimie na tarczy, rzekł sobie w duszy:

„Śmierć idzie i moja godzina wybiła, albowiem jemu nikt nie odejmie się²²⁷⁵ żywy. Gdybym jednakże go zwyciężył, zyskałbym chwałę nieśmiertelną, a może i życie ocalił”.

To rzekłszy, skoczył ku niemu i starli się jak dwie burze na ziemi trupami zasłanej. Lecz Zawisza tak okrutnie siłą nad wszystkimi górował, że nieszczęśni to byli rodzice, których dzieciom wypadło się z nim spotkać w boju. Jakoż pod cięciem jego miecza pękła kuta w Malborgu tarcza, pękł jak gliniany garnek stalowy hełm i mężny Arnold padł z rozciętą na dwoje głową...

*

Henryk, komtur człuchowski, ten sam najzawziętszy wróg polskiego plemienia, który zaprzysiągł, że póty dwa miecze łączył przed sobą nosić, póki obu w krwi polskiej nie ubrocy, wymykał się teraz chyłkiem z pola, jako lis wymyka się z otoczonego przez myśliwców ostępu, gdy wtem zajechał mu drogę Zbyszko z Bogdańca. Krzyknął komtur, widząc nad sobą wzniesiony brzeszczot: *Erbarme dich meiner!* (oszczędź mnie) — i złożył z przestrachu ręce, co usłyszawszy, młody rycerz nie zdołał już wprawdzie wstrzymać ręki i rozmachu, ale zdołał jeszcze przekrócić miecz i płazem tylko w spasy, spotniały pysk komtura uderzył. I rzucił go potem swemu giermkowi, który założywszy mu powróż na szyję, powlókł go jak wołu tam, dokąd spędzano wszystkich jeńców krzyżackich.

*

A stary Maćko szukał wciąż na krwawym pobojowisku Kunona Lichtensteina — i szczęśny we wszystkim dnia tego los dla Polaków wydał go wreszcie w jego ręce w zarostach, w których przytulił się garść uchodzących ze straszego pogromu rycerzy. Błask słońca, który odbił się w zbrojach, zdradził ich obecność przed pościgiem. Padli wraz wszyscy na kolana i poddali się natychmiast, lecz Maćko dowiedziawszy się, iż wielki komtur²²⁷⁶ Zakonu znajduje się między jeńcami, kazał go stawić przed sobą i zdjawszy hełm z głowy, zapytał:

— Kunonie Lichtensteinie, zali poznajesz mnie?

A on zmarszczył brwi i utkwivszy oczy w oblicze Maćka, rzekł po chwili:

— Widziałem cię na dworze w Płocku.

— Nie — odpowiedział Maćko — widziałeś mnie przedtem. Widziałeś mnie w Krakowie, gdyś mnie błagał o życie mego bratanka, który za nierozważny napad na ciebie na utratę gardła był skazan. Wówczas to ślubowałem Bogu i zaprzysiągłem na rycerską cześć, iż cię odnajdę i spotkam się z tobą śmiertelnie.

— Wiem — odparł Lichtenstein i wyduł dumnie usta, chociaż zarazem pobladł mocno — ale jeńcem twoim teraz jestem i zhańbiłbyś się, gdybyś miecz na mnie podniósł.

Na to twarz Maćka ściągnęła się złowrogo i stała się zupełnie do paszczy wilczej podobna.

— Kunonie Lichtenstein — rzekł — miecza na bezbronnego nie wzniosę. Ale to ci powiadam, że jeśli mi walki odmówisz, tedy cię każę jak psa na powrozie powiesić.

— Nie mam wyboru, stawaj! — zawołał wielki komtur.

— Na śmierć, nie na niewolę — zastrzegł raz jeszcze Maćko.

— Na śmierć.

I po chwili starli się z sobą wobec niemieckich i polskich rycerzy. Młodszy i zręczniejszy był Kunon, lecz Maćko tak dalece siłą rąk i nóg przeciwnika przewyższał, że w mgnieniu oka obalił go na ziemię i kolanem brzuch mu przycisnął.

²²⁷⁵odjąć się (daw.) — uniknąć a. uniknąć czegoś. [przypis edytorski]

²²⁷⁶wielki komtur — w zakonie krzyżackim zastępca wielkiego mistrza. [przypis edytorski]

Rycerz, Śmierć bohaterska

Zemsta

Oczy komtura wyszły z przerażenia na wierzch.

— Daruj! — jęknął, wyrzucając ślinę i pianę ustami.

— Nie! — odpowiedział nieubłagany Maćko.

I przyłożywszy mizerykordię do szyi przeciwnika, pchnął dwukrotnie, a tamten zacharczał okropnie; fala krwi buchnęła mu ustami, drgawki śmiertelne wstrząsnęły jego ciałem, po czym wyprężył się i wielka uspokoielka rycerzy uspokoiła go na zawsze.

*

Bitwa zmieniła się w rzeź i pościg. Kto nie chciał się poddać, zginął. Wiele bywało w owych czasach na świecie bitew i spotkań, ale nikt z żywych ludzi nie pamiętał tak strasznego pogromu. Padł pod stopami wielkiego króla nie tylko Zakon krzyżacki, ale i całe Niemcy, które najświetniejszym rycerstwem wspomagały oną „przednią straż” teutońską, wżerającą się coraz głębiej w ciało słowiańskie.

Z siedmiuset „białych płaszczów” przodujących, jako wodzowie tej germańskiej powodzi, zostało ledwie piętnastu. Czterdzieści przeszło tysięcy ciał leżało w wiekiustym śnie na onym²²⁷⁷ krwawym boisku²²⁷⁸.

Rozliczne chorągwie, które w południe jeszcze powiewały nad niezmiernym wojakiem krzyżackim, wpadły wszystkie w krwawe i zwycięskie ręce Polaków. Nie ostała, nie ocalała się ani jedna i oto rzucali je teraz polscy i litewscy rycerze pod nogi Jagiełły, który wznosząc pobożnie oczy ku niebu, powtarzał wzruszonym głosem: „Bóg tak chciał!” Stawiano też przed majestatem pana przedniejszych jeńców. Abdank Skarbek z Gór przywiódł szczecińskiego księcia Kazimierza, Trocnowski, rycerz czeski, księcia na Oleśnicy Konrada, a Przedpełko Kopidłowski, herbu Dryja, mdlejącego z ran Jerzego Gersdorfa, który pod chorągwią św. Jerzego wszystkim gościom rycerskim przywodził.

Dwadzieścia dwa narody uczestniczyły w tej walce Zakonu przeciw Polakom, a teraz pisarze królewscy spisywali jeńców, którzy klękając przed majestatem, błagali o miłosierdzie i o powrót za okupem do domu.

Cała armia krzyżacka przestała istnieć. Pogoń polska zdobyła też ogromny obóz krzyżacki, a w nim, prócz niedobitków, nieprzeliczoną ilość wozów wyładowanych pętami na Polaków i winem przygotowanym na wielką ucztę po zwycięstwie.

*

Słońce chyliło się ku zachodowi. Spadł krótki, obfity deszcz i potłumił kurzawę. Król, Witold i Zyndram z Maszkowic gotowali się właśnie zjechać na pobojowisko, gdy poczęto zwozić przed nich ciała poległych wodzów. Litwini przynieśli skłute sulicami, pokryte kurzem i posoką ciało wielkiego mistrza Ulryka von Jungingen i położyli je przed królem, a ów westchnął żałownie i spoglądając na ogromne zwłoki leżące na wznak na ziemi, rzekł:

— Oto jest ten, który jeszcze dziś rano mniemał się być wyższym nad wszystkie mocarze świata.

Za czym łzy poczęły mu spływać jak perły po policzkach i po chwili ozwał się znowu:

— Ale że śmiercią walecznych poległ, przeto sławić będziem jego męstwo i godnym chrześcijańskim uczymy go pogrzebem.

Jakoż zaraz wydał rozkaz, by ciało obmyto starannie w jeziorze, by przybrano je w piękne szaty i przysłoniono, nim trumna będzie gotowa, zakonnym płaszczem.

Tymczasem przynoszono coraz nowe zwłoki, które rozpoznawali jeńcy. Przyniesiono wielkiego komtura Kunona Lichtensteina, z gardłem okropnie mizerykordią rozciętym, i marszałka Zakonu Fryderyka Wallenroda, i wielkiego szatnego, grafa Alberta Szwarcberga, i wielkiego skarbnika Tomasza Mercheima, i grafa Wendego, który legł z ręki Powały z Taczewa, i przeszło sześćset ciał znakomitych komturów i braci. Czeladź kładła ich jednego przy drugim, a oni leżeli na kształt zrąbanych pni, ze zwróconymi ku niebu i białymi jak ich płaszcze twarzami, z otwartymi szklanymi oczyma, w których zastygł gniew, duma, wściekłość bojowa i przerażenie.

²²⁷⁷onym (daw.) — tym. [przypis edytorski]

²²⁷⁸boisko — środkowa część stodoły, gdzie młócono zboże. [przypis edytorski]

Nad ich głowami pozatykano zdobyte chorągwie — wszystkie!! Wieczorny powiew to zwijał, to rozwijał barwne płótna, one zaś szumiały jakby do snu poległym. Z dała pod zorzą widać było oddziały litewskie ciągnące zdobyte armaty, których po raz pierwszy użyli Krzyżacy w bitwie polnej, ale które nie przyczyniły żadnej szkody zwycięzcom.

Na wzgórzu koło króla skupili się najwięksi rycerze i dysząc utrudzonymi piersiami, spoglądali na te chorągwie i na te trupy leżące u ich stóp, jak spoglądają uznojeni²²⁷⁹ żeńcy na zżęte i powiązane snopy. Ciężki był dzień i straszny plon tego żniwa, ale oto nadchodził wielki, Boży, radosny wieczór.

Więc niezmiernie szczęście rozjaśniło twarze zwycięzców, bo rozumieli wszyscy, że to był wieczór kładący koniec nędzy i trudom nie tylko dnia tego, ale całych stuleci.

A król, chociaż zdawał sobie sprawę z ogromu klęski, jednakże patrzył jakby w zdumieniu przed siebie i w końcu spytał:

— Zali cały Zakon tu leży?

Na to podkanclerzy Mikołaj, który znał przepowiednie św. Brygidy, rzekł:

— Nadszedł czas, iż wyłamane są ich zęby i odcięta jest ich ręka prawa!!...

Po czym podniósł dłoń i począł żegnać nie tylko tych, którzy leżeli najbliżej, ale i całe pole między Grunwaldem a Tannenbergiem. W jaskrawym od blasku zorzy i oczyszczonym przez deszcz powietrzu widać było doskonale olbrzymie, dymiące, krwawe pobojowisko, zjeżone ułamkami włóczy, rohatyn, kos, stosami trupów końskich i ludzkich, wśród których sterczały do góry martwe ręce, nogi, kopyta — i ciągnęło się owo żalosne pole śmierci z dziesiątkami tysięcy ciał dalej, niż wzrok mógł sięgnąć.

Czeladź uwijała się na tym niezmiernym cmentarzu, zbierając broń i zdejmując zbroje z poległych.

A w górze, na rumianym niebie, wichrzyły się już i zataczały koła stada wron, kruków i orłów, kracząc i radując się rozgłosnie na widok żeru.

I nie tylko przeniewierczy Zakon krzyżacki leżał oto pokotem u stóp króla, ale cała potęga niemiecka zalewająca dotychczas jak fala nieszczęsne krainy słowiańskie rozbiła się w tym dniu odkupienia o piersi polskie.

*

Więc tobie, wielka, święta przeszłości, i tobie, krwi ofiarna, niech będzie chwała i cześć po wszystkie czasy!

ROZDZIAŁ PIĘĆDZIESIĄTY DRUGI

Maćko i Zbyszko wrócili do Bogdańca. Stary rycerz żył jeszcze długo, a Zbyszko doczekał się w zdrowiu i sile tej szczęsnej chwili, w której jedną bramą wyjeżdżał z Malborka ze łzami w oczach mistrz krzyżacki, drugą wjeżdżał na czele wojsk polski wojewoda, aby w imieniu króla i Królestwa objąć w posiadanie miasto i całą krainę aż po siwe fale Bałtyku.

²²⁷⁹uznojoný (daw.) — zmęczony, strudzony. [przypis edytorski]

Ten utwór nie jest objęty majątkowym prawem autorskim i znajduje się w domenie publicznej, co oznacza że możesz go swobodnie wykorzystywać, publikować i rozpowszechniać. Jeśli utwór opatrzony jest dodatkowymi materiałami (przypisy, motywy literackie etc.), które podlegają prawu autorskiemu, to te dodatkowe materiały udostępnione są na licencji Creative Commons Uznanie Autorstwa – Na Tych Samych Warunkach 3.0 PL.

Źródło: <http://wolnelektury.pl/katalog/lektura/krzyzacy-tom-drugi>

Tekst opracowany na podstawie: Henryk Sienkiewicz, *Krzyżacy*, tom 2, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1976

Wydawca: Fundacja Nowoczesna Polska

Publikacja zrealizowana w ramach projektu Wolne Lektury (<http://wolnelektury.pl>). Reprodukacja cyfrowa wykonana przez Bibliotekę Narodową z egzemplarza pochodzącego ze zbiorów BN.

Opracowanie redakcyjne i przypisy: Marta Niedziałkowska, Paweł Koziół.

Okładka na podstawie: Bernard Spragg, NZ, public domain

ISBN 978-83-288-0886-7

Wesprzyj Wolne Lektury!

Wolne Lektury to projekt fundacji Nowoczesna Polska – organizacji pożytku publicznego działającej na rzecz wolności korzystania z dóbr kultury.

Co roku do domeny publicznej przechodzi twórczość kolejnych autorów. Dzięki Twojemu wsparciu będziemy je mogli udostępnić wszystkim bezpłatnie.

Jak możesz pomóc?

Przekaż 1% podatku na rozwój Wolnych Lektur: Fundacja Nowoczesna Polska, KRS 0000070056.

Pomóż uwolnić konkretną książkę, wspierając zbiórkę na stronie wolnelektury.pl.

Przekaż darowiznę na konto: szczegóły na stronie Fundacji.